ALEXANDR SOLŽENICYN

Souostroví GULAG

1918-1956

POKUS O UMĚLECKÉ POJEDNÁNÍ

3. DÍL · V. – VII, část

OK CENTRUM
Vedoucí Fondu demokratických iniciativ ČSFR

PODĚKOVÁNÍ

Za nezištný přistup, pochopení a operativnost při realizaci vydání díla děkujeme francouzské firmě Fayard a z čs. strany České státní pojišťovně, tak i všem ostatnim zainteresovaným.

OK CENTRUM – Prague 1990
I S B N 80-900270-0-8

OK CENTRUM přispívá z finančního výtěžku z prodaného nákladu Souostroví Gulag A.

Solženicyna na Ruský sociální fond pomoci pronásledovaným osobám a jejich rodinám, na rekonstrukci hřbitova padlých čs. legionářů ve Vladivostoku v SSSR a na nadační činnost Fondu demokratických iniciativ ČSFR.

ČÁST V Katorga

„Učiníme ze Sibiře katorgy a okovů – Sibiř sovětskou a socialistickou!“

Stalin

1 ZTRACENCI

Revoluce bývá ukvapená a velkorysá. Snaží se rychle mnoho věcí zavrhnout. To se stalo například se slovem katorga. A přitom je to slovo pěkné, hutné, není to takové nedochůdče jako MVT nebo slizké NPT.[1)] Slovo katorga padá ze soudcovy stolice jako jen malinko zadrhávající gilotina. Již v soudní síni odsouzenému přerazí hřbet, zhatí jakoukoli naději. Slovo „katoržníci“ je tak hrozné, že ostatní vězňové, co katoržníky nejsou, si myslí: to musí být ale vrahouni! (To je spásná vlastnost lidské zbabělosti: představovat si, že já ještě nejsem ten nejhorší, že moje situace není tak úplně ztracená. Katoržníci mají čísla! Tak to jsou určitě pěkní grázlové! Nám přece čísla nenavlíknou!… Jen počkejte, navlíknou!) Stalin měl velice rád stará slova, věděl, že státy se jimi mohou udržet po staletí. Ačkoli to proletariátu nebylo k ničemu, znovu rouboval slova ukvapeně useknutá: „důstojník“, „generál“, „ředitel“, „vrchní velitel“. A tak dvacet šest let poté, co Únorová revoluce katorgu zrušila, ji Stalin znovu zavedl.

Bylo to v dubnu 1943, kdy Stalin měl pocit, že se jeho kára snad dostala z nejhoršího.

První občanské plody stalinského lidového vítězství byly: Usnesení o militarizaci železnic (muže a ženské budou soudit tribunály) a den nato (17. dubna) Usnesení o zavedení katorgy a šibenice. (Šibenice – to je takové pěkné starobylé zařízení, to není nějaké prásknutí pistole, šibenice smrt prodlužuje, může se zblízka ukázat velkým davům. Všechna další vítězství naháněla na katorgu a na šibenici další ztracence – nejdříve z Kubáně a Donu, pak ze Západní Ukrajiny, od Kurska, Orlu a Smolenska. V patách za

---

[1] Místo výkonu trestu, Nápravně pracovní tábor.

armádou šly tribunály, jedny věšely hned na místě, jiné posílaly na nově zřízené katorgy.

První takový tábor byl zřejmě na 17. dole ve Vorkutě (brzy nato v Norilsku a Džezkazganu). Cíl se téměř neskrýval: vězni měli být usmrceni. Šlo o otevřené vyhlazování, prodloužené v čase, jak tomu velí tradice GULagu – aby se odsouzení trápili co nejdéle a aby si před smrtí ještě zapracovali.

Ubytovali je ve „stanech“ sedmkrát dvacet metrů, jak se to běžně na severu dělá. Teto stany byly obloženy prkny, zasypány pilinami, takže to byly vlastně lehké baráky. V takovém stanu mělo být 80 lidí, pokud spali na vagónkách, nebo 100, pokud tam byly palandy. Na katorze vězňové bydleli po 200.

To ale neznamenalo žádnou újmu! Bylo to jen racionální využití obytné plochy. Vězňové katorgy měli dvousměnný provoz s dvanáctihodinovou pracovní dobou bez nedělí – proto byla vždycky stovka v práci a stovka v baráku.

Při práci byli obklíčeni eskortou se psy, bil je každý, kdo nebyl líný, povzbuzovali je automaty. Na cestě do zóny mohli, když je napadlo, stříknout na ně salvu z automatů a vojáci se nemuseli nikomu za mrtvé zodpovídat. Zničenou kolonu katoržníků člověk snadno zdálky rozeznal od obyčejných vězňů – tak ztraceně, tak těžce se vlekli.

Jejich dvanáct pracovních hodin bylo vyměřeno beze zbytku. (Při ručním drcení základového kamene v polární norilské vánici měli jednou za 12 hodin deset minut přestávky na ohřátí.) A dvanáct hodin jejich odpočinku probíhalo co nejnesmyslněji.

Během těchto dvanácti hodin je vodili ze zóny do zóny, řadili, prohledávali. V táboře je hned zavedli do nikdy nevětraného stanu – baráku bez oken – a tam je zamkli. V zimě tu houstl smradlavý, vlhký, nakyslý vzduch, který by člověk zvenku nevydržel dýchat ani dvě minuty. Zóna tábora byla vězňům katorgy přístupna ještě méně než pracovní zóna. Nikdy nesměli ani na záchod, ani do jídelny, ani na ošetřovnu. Pro všechny tyto případy tu byla buď paraša nebo krmítko. Tak se vybarvila stalinská katorga v letech 1943-1944: jako spojení toho nejhoršího, co je v táboře, s tím nejhorším, co je ve

vězení.[2] V době dvanáctihodinového odpočinku se konal také ranní a večerní nástup trestanců – přitom je nepočítali kus od kusu jako mukly – každý byl volán jménem. Každý ze sta vězňů musel dvakrát denně přesně odříkat své číslo, své zatracené jméno, příjmení, otčestvo, rok a místo narození, článek a paragraf, délku trestu, kým byl odsouzen a kdy trest končí. Zbývajících devadesát devět to muselo dvakrát denně poslouchat a trpět. Na těchto dvanáct hodin připadal také dvojí příděl jídla! Krmítkem se rozdávaly misky a krmítkem se sbíraly zpátky. Nikdo z trestanců katorgy nesměl pracovat v kuchyni, nikdo nesměl roznášet konve s jídlem. Všechny práce dělala galerka. Čím drzeji a bezohledněji okrádali nešťastné katoržníky, tím lépe se měli sami, tím spokojenější byli šéfové katorgy. Tady byly zájmy galerky a NKVD společné – a jako vždy na úkor osmapadesátky.

Že byli vězňové mořeni hladem, se mělo před historií utajit. Podle dodacích listů měli dostávat mizerné „hornické“ přídavky nebo za odměnu „mimořádné jídlo“ (to se ještě na několikrát rozkradlo). Všechno to znamenalo dlouhou proceduru. Vyvolávala se jména, odevzdávaly se ústřižky, za ústřižek – krmítkem miska. A když by byl člověk mohl konečně padnout na palandu a usnout – zase klapalo krmítko, zase se vyvolávala jména a rozdávaly se tytéž lístky na příští den (obyčejní muklové se s lístky otravovat nemuseli, dostával je vedoucí brigády, který je pak v kuchyni odevzdával).

Tak z dvanácti hodin zdánlivě volného času zbývaly jen čtyři hodiny spánku.

Vězňové katorgy také nedostávali žádné peníze, neměli právo dostávat balíčky nebo dopisy! V jejich hučící zmatené hlavě měla vyhasnout myšlenka na bývalou svobodu, v temné polární noci jim nemělo zbýt nic jiného než práce a tenhle barák.

Proto trestanci katorgy snadno krotli a rychle umírali.

---

[2] Podle svědectví Čechova byla carská katorga mnohem méně vynalézavá. V Alexandrovském vězení (Sachalin) mohli katoržnici ve dne v noci nejen vycházet na dvůr a na záchod (paraši tam ani neexistovaly), ale po celý den mohli – i do města! Takže skutečný smysl slova "katorga", galeje – že veslaři musí být přikováni k veslům – pochopil pouze Stalin.

První vorkutská abeceda (28 písmen, za každým písmenem se počítalo od jedné do tisíce) – 28 tisíc prvních vorkutských katoržníků – odešlo do hrobu během jednoho roku. Divíme se, že ne během měsíce.[3)] V Norilsku přijížděla do zóny 25. kobaltového závodu vlaková souprava – vězňové se vrhali pod vlak, aby to rychleji skoncovali. Dva tucty trestanců ze zoufalství utekly do tundry. Našli je letadlem, zastřelili a mrtvé složili u nástupu.

Na vorkutské šachtě č. 2 bylo ženské středisko katorgy.

Ženy nosily čísla na zádech a na šátečcích na hlavě.

Pracovaly pod zemí a dokonce, dokonce… překračovaly plán!…[4)] Ale už slyším, jak na mne rozzlobeně volají rodáci a současníci: tak dost! O kom se nám to odvažujete povídat? Ano! Byli určeni k vyhlazení – a správně! vždyť to byli zrádci, policajti, městští starostové!

Dobře jim tak! Snad je nelitujete? (Vždyť víme, že kritika nepatří do literatury, že je to věc orgánu.) A ty ženské – vždyť to byly německé čubky! – volají na mě hlasy žen.

(Nepřehnal jsem to? Vždyť to naše ženy nazvaly jiné naše ženy čubkami?!) Bylo by pro mne nejjednodušší odpovědět tak, jak je to zvykem nyní, při odhalováni kultu.

Povědět o několika výjimečných vězních katorgy (například o třech komsomolkách-dobrovolnicích, které se polekaly a nesvrhly bomby z lehkých bombardérů na cíl, shodily je až nad polem, v pořádku se vrátily a hlásily, že úkol splnily. Jednu z nich pak ale trápilo … komsomolské svědomí, svěřila se vedoucí komsomolské organizace své letky, také dívce, ta to pochopitelně hlásila zvláštnímu oddělení a třem dívkám napařili 20 let katorgy.) A zvolat: takovéhle poctivé lidi trestala stalinská zvůle!

---

[3] Za Čechova bylo na celém Sachalinu – no kolik byste řekli? 5 905 osob, bylo by stačilo šest písmen. Takový asi byl náš Ekibastauz, Spassk byl mnohem větší. Jen to slovo je hrozné – Sachalin – ve skutečnosti byl jako jedno táborové středisko! Jen v Stěplagu bylo deset takových Sachalinů, možná dvanáct. Spočítejte si, kolik Sachalinů to bylo.

[4] Na Sachalinu ženy vůbec nepracovaly (Čechov).

A pak už se rozhořčovat ani ne tak nad vlastní zvůlí, ale nad osudovými chybami, jež postihly komsomolce a komunisty, avšak byly šťastně napraveny.

Bylo by však nepoctivé nepřihlédnout k celé hloubce otázky.

Nejdříve o ženách – ty jsou teď, jak víme, osvobozeny.

Sice ne od dvojí práce – ale od církevního sňatku, od tlaku sociální diskriminace a od Kabanich. Ale copak to? Není to snad horší než Kabanicha, jestliže jim svobodné nakládání vlastním tělem a osobností máme za zlé jako něco protivlasteneckého a jako kriminální zločin?

Neopěvovala snad celá světová literatura (před Stalinem) osvobození lásky od všech národnostních omezení? Od vůle generálů a diplomatů? Zatímco my jsme i v tom přijali stalinský postoj: bez Usnesení Nejvyššího sovětu žádné milování. Tvé tělo je především majetkem vlasti. Především – jakpak byly staré, když se setkávaly s nepřítelem – v posteli a ne v boji? Jistě jim nebylo více než třicet nebo snad dvacet pět. To znamená, že od prvních dětských dojmů byly vychovány po Říjnu, v sovětských školách, v duchu sovětské ideologie! Takže se zlobíme na plody vlastní práce? Jeděm děvčatům utkvělo, jak jsme patnáct let neúnavně křičeli, že žádná vlast není, že to je reakční výmysl. Jiné omrzela puritánská otrava našich schůzí, demonstrací, průvodů, biografu bez polibků a tančení od těla. Třetí byly okouzleny laskavostí, galantností, těmi drobnostmi v mužově zjevu, ve způsobu dvoření, jimž mládence našich pětiletek a důstojníky Frunzeovy armády nikdo nenaučil. Další měly prostě hlad, ano, prachobyčejný hlad, zkrátka neměly do čeho kousnout. A zase další třeba neviděly jiný způsob, jak zachránit sebe nebo svou rodinu, jak udržet rodinu pohromadě.

V městě Starodubu v Brjanské oblasti, kam jsem přišel bezprostředně po ústupu nepřítele, jsem slyšel, že tam dlouhou dobu byla maďarská posádka – chránila město před partyzány. Pak přišel rozkaz k přesunu. A desítky zdejších žen přišly bez jakéhokoli ostychu na nádraží, loučily se s okupanty a tak naříkaly, že (jak dodával jeden posměváček švec) „takhle nevyprovázely do války ani své mužské“.

Tribunál přijel do Starodubu o pár dní později. Určitě udání nenechal bez povšimnutí.

Určitě poslal některou ze starodubských plaček na vorkutskou šachtu č. 2.

Ale čí je to vina? Těch žen? Nebo naše, nás všech, rodáci a současníci? Jací jsme asi byli my, že to ženy táhlo od nás k okupantům? Není to snad jedna z těch nespočetných daní, které platíme, platíme a ještě dlouho budeme platit za cestu, již jsme zvolili a ve zmatku prošli, neohlížejíce se na ztráty, nedívajíce se dopředu?

Snad měly být všechny tyto dívky a ženy morálně pokárány (ale i ony měly být vyslechnuty), snad jsme se jim měli vysmát – ale posílat je za to na katorgu? Do polárního pekla? „Ale to je poslal Stalin! Berija!“

Ne, promiňte! Ti, co je tam poslali, hlídali a dobíjeli – jsou dnes členy občanských výborů důchodců a nadále bdí nad naší morálkou. A co my ostatní? Slyšíme: „německé čubky“ a chápavě přikyvujeme. To, že tyto ženy považujeme za vinné dodnes – je pro nás mnohem nebezpečnější než to, že kdysi seděly.

„Dobrá, ale muži tam byli právem?! Byli to zrádci, zradili vlast a svou třídu.“

Také zde bychom se mohli vytáčet. Mohli bychom připomenout (a byla by to pravda), že hlavní zločinci samozřejmě neseděli na zadku, aby si počkali na naše tribunály a šibenice. Spěchali na Západ, jak jen mohli, a mnohým se podařilo uprchnout. A tak naše trestající spravedlnost plnila plánovaná čísla na úkor jehňat (tady velice pomohla udání sousedů): támhle ten měl na bytě Němce – pročpak si ho oblíbili? A tenhle vozil Němcům seno – přímá spolupráce s nepřítelem[5].

Tak bychom si mohli zašvindlovat, zase to svést na kult: došlo k přehmatům, nyní již byly napraveny. Všechno je v pořádku.

Ale dali jsme se do toho, a tak půjdeme dál:

A co učitelé? Ti učitelé, které naše panicky ustupující armáda zanechala osudu s jejich školami i s jejich žáky – někoho na rok,

---

[5] V zájmu pravdy nezapomeneme: od roku 1946 to těmhle někdy překvalifikovali a místo 20 let KP (katoržních prací) dávali 10 NPT.

někoho na dva a někoho i na tři. Že byli hloupí intendanti, že byli špatní generálové – ale co teď mají dělat učitelé? Učit své děti nebo neučit? A co mají dělat mrňata – ne ti, co je jim už patnáct, co si mohou vydělávat nebo jít k partyzánům – ale malé děti? Mají se učit nebo žít dva tři roky jako ovce, aby vykoupily chyby vrchního velitele? Pantáta čepici nekoupil, tak ať uši mrznou, co?

Taková otázka z nějakého důvodu neexistovala ani v Dánsku, ani v Norsku, ani v Belgii nebo ve Francii. Tam se nedomnívali, že národ tak snadno vydaný pod německou vládu buď nemoudrými správci nebo v důsledku tlaku okolností, by teď měl vůbec přestat žít. Pracovaly tam i školy i železnice i místní samosprávy.

Ale někdo měl (samozřejmě, že oni!) v hlavě piliny. Protože u nás dostávali školní učitelé anonymní dopisy od partyzánů: „Neopovažujte se vyučovat! Zaplatíte za to!“ I práce na železnicích se stala spoluprací s nepřítelem. No a místní samospráva – to už je zrada neslýchaná a nekonečná.

Každý ví, že se dítě, které se delší dobu neučí, pak do školy třeba ani nevrátí. Takže když se Geniální stratég všech dob a národů sekl, má tráva zatím růst nebo schnout?

Mají děti chodit do školy nebo ne?

Jisté, za to bude třeba zaplatit. Ze školy se budou muset vynést portréty s vousy, snad se budou muset pověsit portréty s knírkem. Stromeček nebude na Nový rok, ale na vánoce. Ředitel bude muset na besídce pronést projev na oslavu nového skvělého života – zatímco ve skutečnosti je život samá mizérie (může to být také při nějakém říšském výročí místo říjnového). No ale dříve se přece také řečnilo na oslavu skvělého života, ačkoli byl také samá mizérie.

Ale dříve se člověk musel přetvařovat a lhát dětem mnohem více – protože bylo dost času na to, aby se lež stabilizovala a dostala do osnov v puntičkářském zpracování metodiků a inspektorů. Na každé hodině – ať se to hodilo či ne, ať už při výkladu stavby těla žížal nebo souvětí podřadného, bylo nutné otřít se o Boha (i kdyby v něj člověk sám věřil). Člověk musel stihnout oslavit naši neomezenou svobodu (i kdyby se byl nevyspal v očekávání noční návštěvy). Ať už předčítal Turgeněva nebo sledoval ukazovátkem tok Dněpru, musel povinně proklít někdejší bídu a oslavit současnou hojnost (i

když před očima tvýma i očima dětí dlouho před válkou vymíraly hlady celé vesnice a ve městech bylo na dětské lístky tři sta gramů chleba).

A to všechno se nepovažovalo za zločin ani proti pravdě, ani proti dětské duši, ani proti Duchu svatému.

Teď však, za dočasného nestabilizovaného režimu okupantů bylo třeba lhát mnohem méně, ale jinak, jinak! O to právě jde! A proto hlas vlasti a tužka ilegálního okresního výboru zakazovaly mateřský jazyk, zeměpis, počty a přírodopis. Dvacet let katorgy za takovou práci!

Co, rodáci, přikyvujete? Támhle je vedou, se psy, do baráku s parašou. Házejte po nich kamením – učili vaše děti.

Ale rodáci (zejména důchodci z preferovaných resortů, takoví ti hlavouni, co šli do důchodu v pětačtyřiceti letech) jdou na mě s pěstmi: koho to hájím? Starosty? Policajty? Překladatele?

Všelijakou svoloč a verbež?

No co, půjdem dál, půjdem dál, příliš mnoho lesa jsme vykáceli, dívajíce se na lidi jako na třísky. Budoucnost nás stejně donutí, abychom se zamysleli nad příčinami.

Zahrála hudba, zazpívalo se „Nechť vznešený hněv…“ Jakpak by člověk nedostal husí kůži? Naše přirozené – zakázané, vysmívané, střílené a proklínané vlastenectví bylo najednou povoleno, povzbuzováno, dokonce prohlášeno za posvátné – jak bychom my všichni, Rusové, nepookřáli, nespojili svá vděčná a vzrušená srdce a ve své velkorysosti neodpustili svým domácím katům – před příchodem katů cizáckých? A zato jsme pak přehlušovali temné pochyby, potlačovali svou ukvapenou velkorysost – a o to jednotněji a zuřivěji jsme proklínali zrádce – lidi zřejmě horší než my, s pamětí, která neodpouští. Jedenáct století trvá Rus, mnoho nepřátel měla, mnoho válek vedla. A kolikpak bylo na Rusi zrádců? Vyšli snad z ní kdy davy zrádců? Zdá se, že ne.

Zdá se, že ani nepřátelé nevytýkali ruské národní povaze zrádcovství, přeběhlictví, nevěrnost. A to vše bylo za řádu, pracujícímu lidu nepřátelského.

Ale tu vypukla za nejspravedlivějšího zřízení ta nejspravedlivější válka – a najednou náš národ vydal desítky a stovky tisíc zrádců.

Kde se vzali? Proč?

Třeba to znovu vzplála skrytá občanská válka? Nedobití bílí? Ne!

Už jsme se zmínili o tom, že mnozí bílí emigranti (mezi nimi i tisíckrát prokletý Děnikin) se postavili na stranu Sovětského svazu a proti Hitlerovi. Měli svobodu volby a zvolili takto[6)].

Ale tyto desítky a stovky tisíc – policajti a vojáci z trestních výprav, starostové a tlumočníci – ti všichni byli z řad sovětských občanů. A bylo mezi nimi dost mladých, kteří vyrostli po revoluci.

6) Neokusili s námi třicátá léta, zdálky, z Evropy, se snadno mohli nadchnout „velkým vlasteneckým hrdinstvím ruského národa." Přitom jim ušla dvanáct let trvající vnitřní genocida.

Co je k tomu přimělo? Kdo jsou?

Jsou to především ti, jejichž rodiny (nebo je samotné) zválcovala dvacátá a třicátá léta. Kdo v kalných proudech naší kanalizace ztratil rodiče, příbuzné, své milované.

Nebo kdo se sám tu topil, tu zas vynořoval, kdo mizel v táborech nebo ve vyhnanství a zase se objevoval… Čí nohy zábly ve frontách k okénku, kde se přijímaly balíčky. I ti, komu v těchto krutých desetiletích zatarasili, znemožnili přístup k tomu co je na zemi nejdražší – k půdě, kterou ostatně velký Dekret slíbil a za niž bylo mimochodem za občanské války prolito nemálo krve. (Něco jiného jsou dědičné statky důstojníků Sovětské armády a ploty ohražená panství u Moskvy – to je pro nás, to se smí.) Někoho chytli za „stříhání klásků". Někoho zbavili práva bydlet tam, kde chtěl. Nebo práva vykonávat své dávné a zamilované řemeslo (ničili jsme fanaticky všechna řemesla, ale na to se už zapomnělo). takových lidech se u nás říká (říkají to zejména agitátoři a plnou hubu toho mají napostovci-okťabristé[7)]) s pohrdavým úšklebkem: „zatrpklí", „perzekvovaní", „bývalí kulačtí synkové", „skrývají černou nenávist k sovětskému zřízení".

Jeden povídá, druhý přikyvuje. Jakoby něco chápal. Jakoby lidová moc měla právo ubližovat svým občanům. Jakoby to byla ta výchozí chyba, hlavní hřích: zatrpklí… skrývají…

A nikdo nezavolá: ale počkejte! Čert aby vás vzal! Konec konců, říkáte přece, že byní určuje vědomí, ne? Nebo to platí, jen když se vám to hodí? A když se vám to nehodí, tak neurčuje?

A ještě se u nás říkává s chmurou na líci: „Ano, dělaly se jisté chyby." A vždycky tahle neosobní vazba – dělaly se – jenomže nevíme, kdo se jich dopustil. Vypadá to, že se jich měli dopustit pracanti, pomocní dělníci, kolchozníci. Nikdo nemá odvahu, aby řekl: strana se jich dopustila! Neúnavní a nezodpovědní vůdci se jich dopustili! Kdo jiný se jich mohl dopustit než právě ti mocní? Svádět to jen na Stalina? Měli byste mít smysl pro humor. Stalin se těch chyb dopustil – ale kdepak jste byli vy, vládnoucí milióny?

Ostatně i ty chyby se v našich očích nějak rychle rozplynuly v mlhavou, nejasnou a beztvarou skvrnu. Už to nejsou důsledky tuposti, fanatismu, zlé vůle, celá chyba je prý jen v tom, že komunisté zavírali komunisty. A že bylo přivedeno na mizinu 15-17

miliónů rolníků, že byli posláni na smrt, rozptýleni po celé zemi, že neměli právo zapamatovat si jména svých rodičů – to snad ani nebyla chyba. A všechny ty proudy kanalizace, jimiž jsme se zabývali na začátku této knihy – ani to snad nebyla chyba. A že jsme vůbec nebyli připraveni na válku s Hitlerem, že jsme se lživě vychloubali, s hanbou ustupovali, měníce za pochodu hesla, že až Ivan se postavil za Svatou Rus a zastavil Němce na Volze – to už ani nevypadá jako kiks, ale spíš jako hlavní Stalinova zásluha.

Během dvou měsíců jsme vydali nepříteli málem třetinu svého obyvatelstva – se všemi těmi napůl vybitými rodinami, s mnohatisícovými tábory, které se rozprchávaly, když zmizely stráže, s vězeními v Pobaltí a na Ukrajině, kde ještě vítr nerozvál vůni střelného prachu z poprav osmapadesátky.

Dokud jsme byli silní – všechny tyhle nešťastníky jsme utlačovali, pronásledovali, nebrali do práce vyháněli z bytu, nechali je chcípat. Když se projevila naše slabost, hned jsme na nich žádali, aby zapomněli na všechno zlo, jehož jsme se na nich dopustili, aby

7) Časopis Na postu (Na stráži) vycházel ve dvacátých letech jako tribuna proletářské literatury, byl odsouzen pro sektářství. Autor tu zřejmě spojuje Na postu s časopisem Okťabr, vychází dodnes a je tribunou dogmatismu. Pozn. překl.

zapomněli na rodiče a děti, kteří zemřeli hlady v tundře, aby zapomněli na popravené, aby zapomněli na své zbídačení a na naši nevděčnost, aby zapomněli na výslechy a mučení, aby zapomněli na hladové tábory – a ihned se dali k partyzánům, šli do ilegality a hájili vlast s nasazením života. (Ale my jsme se změnit nemuseli! Nikdo je neujišťoval, že až se vrátíme, že s nimi budeme zacházet docela jinak, že je nebudeme pronásledovat, vyhánět, zavírat do vězení a střílet!) Čemu bychom se měli spíše divit za této situace – že se z příchodu Němců radovalo příliš mnoho lidi? Nebo ještě příliš málo? (Němci někdy dokonce vykonávali ortel například nad udavači ze sovětských dob – poprava jáhena Naberežno-Nikolského kostela v Kyjevě, takových případů není málo.) A co věřící? Dvacet let byla víra neustále pronásledována, zavíraly se kostely. Přišli Němci a kostely se hned začaly otevírat. (Naši se po odchodu Němců styděli je zase hned zavřít.) V Rostově na Donu například slavnost znovuotevření kostelů vyvolala všeobecný jásot, shromáždily se davy. Měli snad za to Němce proklínat, nebo co?

V tomto Rostově byl v prvních dnech války zatčen inženýr Alexandr Petrovič M., zemřel ve vyšetřovací cele, jeho žena se několik měsíců chvěla v očekávání vlastního zatčení a teprve když přišli Němci, šla klidně spát: „Teď se aspoň vyspím!“ Ne, měla se modlit, aby se vrátili její katani!

V květnu 1943, za Němců, se ve Vinnici, v parku v Podlesné ulici (na začátku roku 1939 městský sovět ohradil park vysokým plotem a vyhlásil jej za „zakázanou zónu Lidového komisariátu obrany“) náhodou začaly vykopávat už skoro neznatelné hroby, zarostlé bujnou trávou. Našlo se tu 39 masových hrobů o hloubce 3,5 metru, velikostí 3X4 metry. V každém hrobě ležela navrchu vrstva šatů mrtvých, pak těla, složená po dvou. Všichni měli ruce svázané provazem, všichni byli zastřeleni malorážní pistolí do týla. Zřejmě byli popraveni ve vězení a pak je v noci sem sváželi a pohřbívali. Někteří měli u sebe doklady, podle nich byli poznáni lidé odsouzení v roce 1938 „na 20 let bez práva korespondence“.

Tady je jedna ze scén při vykopávání hrobů: občané Vinnice se sem přišli podívat nebo hledat své příbuzné. Ale to ještě nebyl konec.

V červnu se začalo kopat u pravoslavného hřbitova – blízko nemocnice Pirogova, – a bylo otevřeno dalších 42 hrobů. V Parku kultury a oddechu pak bylo pod kolotoči, zrcadlovým labyrintem, hřišti a tanečními parkety odkryto dalších 14 masových hrobů. Celkem bylo v 95 hrobech 9 439 mrtvol. To jen ve Vinnici, kde byly objeveny náhodou. A kolik jich zůstalo neodhaleno v ostatních městech? A co obyvatelstvo, jen se na ty mrtvoly podívalo, mělo se hned hrnout k partyzánům? Nebylo snad správné konečně připustit, že když to bolí nás, šlape-li někdo po nás a po tom, co máme rádi, že to bolí i ty, po kom šlapeme my? Snad by bylo konečně spravedlivé připustit, že i nás mají právo nenávidět ti, koho ničíme my? Nebo ne, nemají právo? Mají, umírat s vděčností?

Připisujeme těm policajtům a starostům jakousi odvěkou, div ne vrozenou zlobu – ale tu zlobu jsme zaseli sami, to jsou přece naše „výrobní odpady“. Jak to říkal Krylenko?

„V našich očích je každý zločin produktem dané sociální soustavy[8)], soudruzi! Měli byste znát své Učení!

A ještě nesmíme zapomenout, že mezi těmi našimi spoluobčany, co šli proti nám s mečem a mluvili proti nám, byli i naprosto nezištní, takoví, jimž nikdo žádný majetek nevzal (ani nic neměli), sami v táboře neseděli, dokonce ani nikoho z rodiny tam neměli, ale co

8) Krylenko, Za pjal let, str. 337.

dávno nemohli dýchat v našem systému, v ovzduší pohrdání lidským osudem, takoví, kterým se dělalo nanic z té nestoudné písničky:

„V širou dál od Moskvy k Sachalinu,“ z toho modlářského klanění Vůdci, z toho postrkování – honem se koukej upsat na státní půjčku! Z toho potlesku, přecházejícího v ovace! Můžeme snad připustit, že těmhle normálním lidem vadilo naše smradlavé ovzduší? Otce Fedora Florju při vyšetřování obviňovali, že si v přítomnosti Rumunů dovolil vykládat o stalinských ohavnostech. Odpověděl: „Co jiného jsem mohl o vás říkat? Co jsem věděl, to jsem povídal. Co bylo, to jsem pověděl.“ Ale my si myslíme: lži, přetvařuj se a sám

zhyň, jenom aby nám bylo ku prospěchu! Ale to už snad ani není materialismus, co?

Stalo se, že v září 1941, v době, než jsem narukoval, jsme jako mladí, začínající učitelé se ženou bydleli v sousedství bezdětných manželů Broněvických. Bylo to v osadě Morozovsk, která byla rok nato obsazena Němci. Inženýru Nikolaji Gerasimoviči Broněvickému bylo asi tak šedesát, byl to intelektuál čechovovského typu, velice sympatický, tichý, moudrý. Rád bych si teď vybavil jeho podlouhlou tvář, pořád se mi zdá, že na ní vidím cvikr, ačkoli možná žádný neměl. Ještě tišší a měkčí byla jeho žena – úplně nenápadná, s lněnými, na hlavě přilepenými vlásky, o 25 let mladší než její manžel, ale svým chováním již nemladá. Byli příjemní a zřejmě nás měli také rádi.

Po večerech jsme ve čtyřech sedali na schůdcích před domem. Byly tiché, teplé měsíční večery, ještě neporušené hučením letadel a výbuchy bomb, ale nepokoj z německé ofenzívy se na nás už valil jako neviditelné, ale drtivé mraky na mléčném nebi na bezbranný, malinký měsíc. Každý den stály na nádraží nové a nové vlaky, jedoucí na Stalingrad. Uprchlíci plnili tržiště pověstmi a obavami, vytahovali z kapes jakési peníze a jeli dál. Jmenovali obsazená města, o nichž pak informbyro, které se bálo lidem říkat pravdu, ještě dlouho mlčelo.

(Broněvickij neříkal, že město bylo „obsazeno“, říkal „dobyto“.) Seděli jsme na schůdcích a povídali. My mladí jsme byli plni života a strachu o život, ale neuměli jsme o něm v podstatě říci nic chytřejšího, než co se psalo v novinách.

Proto nám bylo s Broněvickými dobře! Říkali jsme všechno, co jsme si mysleli, a neuvědomovali jsme si rozdíly v přístupu k věcem.

Oni v nás zřejmě s údivem pozorovali dva exempláře telecí mládeže. Právě jsme prožili třicátá léta – a jako bychom v nich bývali nežili. Ptali se nás, co nám utkvělo z roku 1939, 1938? No co – studentská knihovna, zkoušky, veselé sportovní túry, tance, kroužky tvořivosti a lásky, pochopitelně, byli jsme v zamilovaném věku. „A žádný z vašich profesorů v té době neseděl?“ „Ale ano, dva nebo tři snad zavřeli. Místo nich přišli docenti.“ „A co studenti? Neseděli?“ Vzpomněl jsem si: „Ano, opravdu, zavřeli několik

studentů vyšších ročníků.“ „No a co vy?“ „Nic, tančili jsme.“ „A z vaší rodiny nikoho n-n-ne… tento?“

„Ale ne…“

Je to hrozné, chtěl bych si to ale vybavit naprosto přesně. Ale bylo to právě tak. A je to a to hroznější, že jsem nepatřil ani k sportovní a tančící mládeži, ani k maniakům ztraceným ve své vědě a formulkách. Velice jsem se zajímal o politiku – od deseti let, ještě mi teklo mléko po bradě, a už jsem nevěřil Vyšinskému, divil jsem se, jak byly ty slavné soudní procesy naraf‌ičeny – ale nic mě nenutilo jít dál. spojit ty nepatrné moskevské procesy (ty jen grandiózně vypadaly) s obrovským ničivým válcem, drtícím celou zemi (množství jeho obětí jaksi unikalo pozornosti). Strávil jsem dětství ve frontách – na chleba, na mléko, na kroupy (maso jsme tenkrát neviděli), ale nedokázal jsem si uvědomit, že není-li chleba, znamená to, že je vesnice zbídačena, a proč to tak je. Pro nás přece platila formule:

„dočasné obtíže“. V našem velkém městě se každou noc zavíralo, zavíralo, zavíralo – ale já v noci po ulicích nechodil. A rodiny zatčených ve dne černé prapory nevyvěšovaly, moji kolegové o odvedených otcích nemluvili.

V novinách všechno vypadalo nadějně a bez mráčku. Mladý člověk tolik chce věřit, že je všechno v pořádku.

Teď chápu, jak nebezpečné pro Broněvické bylo něco nám říkat. Ale ten starý inženýr, který se dostal do spárů GPU, nám přece jen trochu otevřel oči. Ztratil ve vězeních zdraví, zažil nejedno zatčení a nejeden tábor – ale v zápalu vášně nám pověděl jen o prvních dobách v Džezkazganu – o vodě, otrávené mědí, o otráveném ovzduší, o vraždách, o marných stížnostech do Moskvy. Samo slovo Džez-kaz-gan jakoby dřelo struhadlem kůži. (No a co? Změnil ten Džezkazgan aspoň trochu náš vztah ke světu? Jistě že ne. To přece nebylo tady. To se přece nestalo nám. To se nikomu sdělit nedá. Raději nemyslet. Raději zapomenout.) Tam do Džezkazganu přijela za Broněvickým jeho nynější žena, ještě děvče. Tenkrát dostal povolení pohybovat se bez eskorty. Tam se ve stínu ostnatého drátu vzali.

Začátkem války se zázrakem octli na svobodě v Morozovsku, samozřejmě, že s poznamenanými průkazy. Pracoval v jakési ubohé stavební kanceláři, paní byla účetní.

Pak jsem narukoval, moje žena z Morozovska odjela. Osada byla okupována. Pak osvobozena. A jednou mi žena napsala na frontu: „Představ si, Broněvickij prý byl za Němců v Morozovsku starostou! Něco tak ohavného!“ A já byl také ohromen a pomyslel jsem si: „To je ale hnus!“

Ale minula další léta. Někde na temné vězeňské pryčně jsem se probíral ve vzpomínkách a připomněl jsem si Broněvického. A už jsem v sobě nenašel tu chlapeckou snadnost, s níž jsem ho odsoudil. Neprávem mu brali práci, pak mu zase dávali práci nedůstojnou, zavírali ho, mučili, bili, mořili, plivali mu do tváře – a co on? Měl věřit, že to všechno je pokrokové a že jeho vlastní život, hmotný i duchovní, i životy jeho blízkých i přiskřípnutý život lidu nemají žádný význam?

Za kouřovou clonou „kultu osobnosti“, jak nám ji předhodili, za vrstvami času, v nichž jsme se proměňovali (a od vrstvy k vrstvě se také lámou paprsky), vidíme nyní i sebe i 30. léta jinak a jinde, než tomu bylo ve skutečnosti. To zbožštění Stalina i ta víra ve vše, bez pochyb a bez výhrad, vůbec nebyly vlastní všem lidem, byly vlastní jen straně, Komsomolu; městské studující mládeži; náhražce inteligence (na místě likvidovaných a rozptýlených); no a zčásti – maloměšťákům (dělnické třídě)[9)], kteří poslouchali vysílání místního rozhlasu od ranního vyzvánění hodin na Spasské věži až k půlnoční Internacionále, pro něž se Levitanův hlas stal hlasem svědomí.[10)] („Zčásti“ – proto, že usnesení o „dvaceti minutách zpoždění“ a připoutanost k závodům si také příznivce nezískávala.) Existovala však ve městech i menšina, a nebyla tak malá, rozhodně šla do miliónů. To byli ti, co s odporem vytrhávali šňůru rozhlasového reproduktoru, jakmile si to jen mohli dovolit; co viděli na každé stránce každých novin jen lež, rozprostírající se odshora dolů – den voleb byl pro tyto milióny dnem utrpení a ponížení. Pro tuto menšinu nebyla naše diktatura ani proletářskou, ani lidovou, ani (pro toho, kdo si pamatoval původní smysl slova) sovětskou – nýbrž barbarskou diktaturou jiné menšiny, nikoli však duchovní elity.

Lidstvo téměř nezná jiné poznání než emocionální, citové. Tam, kde člověk spatřuje zlo,

9) Právě od 30. let se dělnická třída stala hlavním proudem maloměšťanstva, celá se stala jeho součástí.

10) Levitan – známý hlasatel moskevského rozhlasu, který četl všechny významné zprávy. Pozn. překl.

se téměř nemůže donutit současně vidět dobro. V našem životě nebylo úplně všechno odporné, ne každé slovo v novinách bylo lživé – ale ta uštvaná, pronásledovaná menšina, obklíčená práskači, vnímala život jako naprostý hnus, noviny byly pro ni jednoznačně lživé. Připomeňme, že tenkrát neexistovalo ruské vysílání ze Západu (a také rozhlasových přijímačů bylo mizivě málo), že informace mohl občan získávat pouze z našich novin a oficiálního rozhlasu. A právě Broněvičtí a jim podobní z vlastní zkušenosti poznali nesmírnou otravnou lež a zbabělé utajování těchto médií. A všechno, co se v roce 1930 psalo o zahraničí a o nevyhnutelné zkáze západního světa i o zradě západních socialistů, o jednotném postupu celého Španělska proti Francovi (a v roce 1942 o zrádcovském úsilí Nehrua získat svobodu pro Indii – znamenalo to přece oslabení spojenecké britské říše) – to vše bylo také lživé. Nenávistná, odporná agitace podle zásady „kdo není s námi, je proti nám“ nikdy nerozlišovala postoj Marie Spiridonovové a Nikolaje IL, Leona Bluma a Hitlera, britského parlamentu a německého Reichstagu. Tato agitace lezla lidem krkem. A jakpak měl Broněvickij rozpoznat pravdu ve fantastických řečech o pálení knih na německých náměstích a o vzkříšení jakéhosi prastarého teutonského barbarství (nezapomínejme, že o krutosti Teutonů dost lhala i carská propaganda za světové války)? Proč by měl rozpoznat v německém nacismu (jemuž se spílalo stejně nevybíravými výrazy jako dříve Poincarému, Pilsudskému a anglickým konzervativcům) příšeru, podobnou té, co už po čtvrt století docela reálně a hmatatelně dusila, otravovala a do krve drásala jeho samotného, Souostroví, ruská města i ruské vesnice? A všelijaké zvraty novin v líčení hitlerovců –

jednou to byla přátelská setkání našich hodných hlídek v ošklivém Polsku a celá ta vlna novinových sympatií k těmto statečným vojákům, bojujícím proti anglicko-francouzským bankéřům, nebo doslovné Hitlerovy projevy na celou stránku Pravdy; pak zase v jediném ránu (druhé ráno války) výbuch titulků, že celá Evropa zoufale sténá pod jejich botou – to všechno potvrzovalo vrtkavost novinových lží a nijak to Broněvického nemohlo přesvědčit, že tam existují vrahové, srovnatelní s našimi.

Právě ty znal dokonale. I kdyby mu teď každý den předkládali informační bulletin BBC, aby ho přesvědčili, mohli by maximálně dosáhnout toho, že by Hitlera považoval pro Rusko za nebezpečí druhořadě. Že – za Stalina – to rozhodně není nebezpečí prvořadé. Ale BBC bulletin nevydávalo. A Informbyro mělo v den svého zrodu stejný kredit jako TASS. Pověsti, jež šířili evakuovaní, také nebyly z první ruky (nebyly z Německa, z okupovaných území, odtamtud ještě nedorazil žádný živý svědek). Z první ruky měl jen Džezkazganský tábor a rok 1937 a hlad roku 1932 a rozkulačování a boření kostelů. A jak se blížila německá armáda, Broněvickij (a desítky tisíc jiných takových osamělých lidí) cítil, že nastává jeho den – ten jediný, neopakovatelný den, v nějž již dvacet let nedoufal, který může v životě člověka nastat jen jednou – srovnáme-li krátkost našeho života s pomalostí historických posunů – a ta chvíle, kdy on (oni) může vyslovit svůj nesouhlas s tím, co se stalo, s tím, co prožil, protrpěl, zakusil na zemi, kdy jakýmsi ještě zcela neznámým, nejasným způsobem poslouží hynoucí zemi, poslouží znovuzrození jakési ruské společnosti. Ano, Broněvickij si všechno pamatoval a nic neodpustil. A v žádném případě nemohl považovat za vlastní tu vládu, která zbičovala Rusko, přivedla je ke kolchozní bídě, k morální degeneraci a nyní k strašlivé vojenské porážce. Se sevřeným hrdlem se díval na taková telata, jako jsem byl já, jako jsme byli my, a nebylo v jeho moci nás přesvědčit. Čekal na někoho, na kohokoli, jen aby vystřídal stalinskou vládu! (Známá psychologická polarizace: cokoli jiného, jen ne to vlastní, z čeho je člověku na zvracení! Copak si mohl představit, že je na světě něco horšího než naši?Ostatně byla to donská oblast – tam takhle na Němce čekala polovina obyvatelstva.) A tak se Broněvickij, který celý život prožil jako tvor

nepolitický, rozhodl, když už mu táhlo na sedmdesátku, učinit politický krok.

Stal se starostou morozovské městské správy…

Myslím, že tam rychle zjistil, na co naletěl: že ti, co přišli, pohrdají Ruskem ještě více. nenávidí je ještě více, než ti, co odešli. Že vlkodlak potřebuje jen ruskou krev, a tělo ať zhyne. Nový starosta nestanul v čele ruské veřejnosti, měl vést jen pomahače německé policie. Už ho však nasadili na osu, a tak se musel, dobře či špatně, točit.

Jedněch katanů se zbavil, druhým pomáhal. A ta myšlenka vlastenectví, která, jak se domníval, stála proti myšlence sovětské, najednou před jeho očima splývala právě s ní. Nepochopitelným způsobem přešla od menšiny, jež ji ochraňovala, k většině. Jako když sítem proteče.

Asi se cítil příšerně a bezvýchodně. Padl do pasti, nezbývalo mu nic jiného, než smrt nebo katorga.

Jistěže nebyli všichni jako Broněvickij. Na tuto nedlouhou morovou hostinu se sletěla spousta havranů, lačných krve a moci. Ale kam ti se neslétnou! Ti se krásně hodili i NKVD. Takový byl Mamulov, dudinský Antonov a nějaký ten Poj-suj-šapka – copak si člověk může představit odpornější vrahy? Jenomže ti vládli po desetiletí a zahubili stonásobně více lidí. Brzy se setkáme s dozorcem Tkačem – ten to stihl tu i tam.

Mluvili jsme o městě, nesmíme teď zapomenout na vesnici. Dnešní liberálové často vyčítají vesnici politickou tupost a konzervatismus. Ale předválečná vesnice byla celá, v převážné většině, střízlivá, nesrovnatelně střízlivější než město. Vůbec nesdílela zbožštění tatíčka Stalina (a světové revoluce k tomu). Měla prostě zdravý rozum, dobře si pamatovala, jak jí slíbili půdu a jak ji zase sebrali. Jak žila, jedla, oblékala se, než přišly kolchozy, a jaké to bylo za kolchozů. Jak odvedli ze dvora telátko, ovečku a dokonce i slepici. Jak hanobili a ničili kostely. Toho času v chalupách ještě nehrálo rádio, noviny četl tak jeden gramotný, a to ještě ne v každé vesnici, takže pro ruský venkov byli všichni ti Čankajškové, Mac Donaldové nebo Hitlerové stejně cizí nanicovatí panáci.

V jedné vesnici v Rjazanské oblasti se 3. července 1941 sešli u kovárny mužici a poslouchali z reproduktoru Stalinův projev. Jakmile tento dosud tak tvrdý a k ruským rolnickým slzám tolik nelítostný, teď zmatený a téměř plačící tatíček řekl: „Bratři a sestry!“ – odpověděl jeden mužik černému papírovému chřtánu:

„Ech, k…o, a tohle nechceš?“ a ukázal reproduktoru známé obscénní ruské gesto. A mužici se zařehotali.

Kdybychom se ve všech vesnicích a všech očitých svědků ptali, slyšeli bychom o desítkách tisíců takových a ještě onačejších případů.

Taková byla nálada ruské vesnice na počátku války – to znamená i těch záložáků, co pili poslední půllitr na železniční zastávce a v prachu tancovali se svými milými. Navíc se na zemi řítila porážka, jakou ruský člověk nepamatoval, obrovské prostory vesnice až k Moskvě a Leningradu a Volze okamžitě vypadly z dosahu kolchozní moci – a dost lhaní a retušování dějin! – ukázalo se, že republiky chtějí jen a jen nezávislost! Vesnice – jen a jen svobodu od kolchozů! Dělníci – svobodu od nevolnických vládních usnesení!

A kdyby ti nově příchozí nebyli tak beznadějně tupí a nadutí, kdyby pro Velkoněmecko nevyužívali pohodlnou byrokratickou kolchozní správu, kdyby neměli v úmyslu něco tak hnusného, jako je kolonizace Ruska – tak by se byla národní myšlenka nevrátila tam, kde ji věčně utiskovali, a sotva by bývala byla příležitost oslavovat pětadvacetiletí ruského komunismu. (Také o partyzánech bude někdo muset jednou povědět, jak mezi ně okupovaní mužici zdaleka nešli z dobré vůle. Jak se ze začátku se zbraní bránili a nechtěli vydávat partyzánům obilí a dobytek.) Připomeňme velký exodus obyvatelstva Severního Kavkazu v lednu 1943 – kdo by mohl uvést analogii ze světových dějin? Aby obyvatelstvo, zejména zemědělské, houfně odcházelo s poraženým nepřítelem, s cizáky – jen aby nezůstalo u svých vítězů – kolony, kolony, kolony, v lítém lednovém mraze a větru!

Právě v tom jsou společenské příčiny toho, proč se ty stovky tisíců – při vší zrůdnosti hitlerismu – v zoufalství odhodlaly obléknout uniformu nepřítele. Tady je na čase, abychom si znovu něco řekli o vlasovcích. V 1. části této knihy čtenář ještě nebyl

připraven přijmout celou pravdu (ani já ji celou neznám, o tom budou napsány odborné studie, pro mne je to téma vedlejší). Tam na začátku, dokud čtenář spolu s námi neprošel celou táborovou cestu, jsme ho jen upozornili na věc, vybídli jsme ho, aby se zamyslel. Nyní, po všech těch transportech, tranzitkách, lesních pracích a táborových smetištích, bude snad čtenář trochu přístupnější. V 1. části jsem mluvil o těch vlasovcích, kteří se chopili zbraně ze zoufalství, z hladu v zajetí, z bezvýchodnosti.

(Ostatně i to stojí za zamyšlení: vždyť Němci začali využívat ruské válečné zajatce jen v týlových službách, beze zbraně. Zdá se, že to bylo nejlepší východisko pro toho, kdo se jen zachraňoval – proč tedy brali do rukou zbraň a šli – muž proti muži – vstříc Rudé armádě?) Teď už to ale nemůžeme odkládat, musíme promluvit i o těch, kdo už před rokem 1941 netoužili po ničem jiném, než jak by se mohli chopit zbraní a bít ty rudé komisaře, čekisty a kolektivizátory. Vzpomínáte si, jak to říká Lenin: „Utlačená třída, která se nesnaží o to, aby se naučila zacházet se zbraněmi, aby měla zbraně, taková utlačená třída by si nezasloužila nic jiného, než aby se s ní zacházelo jako s otroky.“[11)] Tak tedy sovětsko-německá válka k naší cti ukázala, že nejsme takoví otroci, jak nás pomluvili ve všech liberálních historických studiích: to nebyla ruka otroka, co se chopila meče, aby uťala hlavu tatíčka Stalina (a ani na téhle straně to nebyli otroci, co se v rudoarmejské uniformě napřimovali – tuto složitou formu krátké svobody nebylo možné sociologicky předpovědět).

Tito lidé, kteří na vlastní kůži zakusili 24 let komunistického štěstí, věděli již v roce

1941 to, co nevěděl ještě nikdo na světě: že na celé planetě a v celých dějinách neexistoval režim krutější, krvavější a zároveň prohnanější a lstivější než režim bolševický, který se samozvaně prohlásil za „sovětský“. Že ani co do počtu umučených, ani co do trvání v čase, ani co do dalekosáhlosti cílů, ani pokud jde o naprostou unifikovanou totalitárnost se mu nemůže rovnat žádný jiný pozemský režim, dokonce ani ten amatérský Hitlerův, který v té době zaslepil Západu oči. A tu přišla doba, kdy tito lidé dostávali do rukou zbraně – jak by se bývali mohli udržet, jak by byli mohli nechat bolševismus přežít smrtelnou chvíli, nechat jej znovu se upevnit s

jeho krutým útlakem? Ne, bylo přirozené, že napodobili metody samotného bolševismu: ten se zahryzl do těla Ruska, oslabeného první světovou válkou, a oni se rozhodli k boji v podobném okamžiku za války druhé.

Vždyť se již za sovětsko-finské války v roce 1939 projevila naše nechuť bojovat. Tuto náladu se pokusil využít B. G. Bažanov, bývalý tajemník politbyra a organizačního byra VKS(b), blízký Stalinův spolupracovník: chtěl obrátit zajaté rudoarmejce pod velením ruských emigrantských důstojníků proti sovětské frontě – nikoli k boji, ale k přesvědčování. Pokus byl zmařen náhlou kapitulací Finska.

11) Lenin, V. L, Spisy, sv. 23, SNPL Praha 1957.

Když začala sovětsko-německá válka – 10 let po zhoubné kolektivizaci, 8 let po velkém ukrajinském moru (šest miliónů mrtvých! a sousední Evropa si jich ani nevšimla), 4 roky po ďábelském běsnění NKVD, rok po galejnických zákonech o výrobě, a to všechno za existence táborů s 15 milióny vězňů, kdy si všechno starší obyvatelstvo ještě jasně pamatovalo život před revolucí – bylo přirozeným hnutím lidu nadechnout se a osvobodit, přirozeným citem byl odpor k vlastní vládě. Takže to nebylo žádné „náhlé přepadení“ nebo „početní převaha letectva a tanků“

(mimochodem veškerá početní převaha byla na straně Rudé armády), které tak lehce zatahovaly smyčky katastrofálních obklíčení, rozbíjely celé fronty a hnaly armády zpět s takovou prudkostí a tak hluboko, jak to Rusko nepoznalo za celých 1000 let a jak to nepoznala snad nikdy žádná země v žádné válce. Bylo to náhlé selhání bídácké vlády, od níž se poddaní odvrátili jako od oběšence. Okresní a městské výbory mizely rychlostí blesku.

Stalin ztratil dech. V roce 1941 mohl tento otřes vše ukončit (v prosinci 1941 bylo už ze 150 miliónů sovětských obyvatel 60 miliónů mimo Stalinovu moc). To nebylo samo sebou, že Stalin ve svém rozkazu (0019, 16. 7. 1941) naříkal: „Na všech (!) frontách existují četné (!) živly, které dokonce utíkají vstříc nepříteli (!) a při prvním kontaktu s ním odhazují zbraně.“ (V Bělostockém obklíčení,

na začátku července 1941, bylo ze 34 tisíc zajatců 20 tisíc přeběhlíků!) Situace připadala Stalinovi natolik zoufalá, že v říjnu 1941 telegraficky navrhoval Churchillovi poslat na sovětské území výsadek 25-30 britských divizí – který komunista si kdy více zoufal?! Takhle vypadala v té době nálada:

22. srpna 1941 major Kononov, velitel 436. střeleckého pluku otevřeně prohlásil ke své jednotce, že přechází k Němcům, aby se připojil k Osvobozenecké armádě s cílem svrhnout Stalina – a vyzval vojáky, aby šli s ním. Nejenže se nesetkal s odporem, ale celý pluk šel za ním! Již za tři dny vytvořil Kononov na druhé straně dobrovolný kozácký pluk (byl donský kozák). Když přijel do zajateckého tábora u Mogileva, aby verboval dobrovolníky, 4 000 z tamějších 5 000 zajatců okamžitě projevilo ochotu jít k němu. On je ale vzít nemohl. V táboře u Tilsitu téhož roku polovina sovětských válečných zajatců – 12 tisíc mužů – podepsala prohlášení, že přišel čas, kdy je třeba přeměnit válku ve válku občanskou. Nezapomínáme ani na všelidové hnutí a na Lokť Brjanský: zde byla vytvořena ruská autonomní samospráva ještě před příchodem Němců a nezávisle na nich, byla to stabilizovaná kvetoucí oblast s osmi okresy, s více než miliónem obyvatel.

Požadavky Lokťanů byly naprosto jasné: ruská národní vláda, ruská samospráva ve všech obsazených územích, deklarace o nezávislosti Ruska v hranicích z roku 1938 a vytvoření osvobozenecké armády pod ruským velením. Skupina leningradské mládeže – přes 1 000 osob (student Rutčenko) se vydala do lesů u-Gatčiny, aby vyčkala příchodu Němců a bojovala proti stalinskému režimu. (Ale Němci je poslali do svého zázemí – jako řidiče a kuchtíky.) Donské vesnice vítaly Němce chlebem a solí. Obyvatelé SSSR si před rokem 1941 přirozeně představovali že příchod zahraniční armády – znamená svržení komunistického režimu, jiný smysl taková akce mít nemohla.

Čekalo se na politický program, program osvobození od bolševismu.

Cožpak se u nás – hlušinou sovětské propagandy, vrstvou hitlerovské armády – dalo tak lehce prohlédnout, že západní spojenci nešli do této války za svobodu vůbec, že do ní šli jen za svou,

západoevropskou, svobodu, jenom proti nacismu, aby co nejvíc využili Sovětské armády, a dost? Copak nebylo přirozenější, abychom věřili, že naši spojenci jsou věrni samotnému principu svobody – že nás nenechají pod horší tyranií?

Právě tito spojenci, za něž jsme umírali za 1. světové války, naši poraženou armádu již tenkrát rychle opustili a rychle se vrátili k vlastním záležitostem. Zkušenosti jsou však příliš kruté, než aby je srdce pochopilo.

Správně jsme se naučili nevěřit sovětské propagandě v ničem, a tak jsme přirozeně nevěřili bajkám, v nichž se líčilo, jak nacisté chtějí učinit z Ruska kolonii a z nás německé otroky. Nemohli jsme předpokládat, že se taková hloupost může zrodit ve

20. století, nemohli jsme tomu uvěřit, dokud jsme to reálně nezakusili sami na sobě.

Ještě v roce 1942 ruská jednotka v Osintorfu přilákala více dobrovolníků než mohla přijmout, ve Smolenské oblasti a v Bělorusku se vytvořila dobrovolná stotisícová „lidová milice“, jíž se vesničtí obyvatelé chtěli sami chránit před partyzány (Němci se polekali a zakázali ji). Dokonce ještě na jaře 1943 se generál Vlasov při svých dvou propagandistických cestách do Smolenska a Pskova setkával s všeobecným nadšením. Ještě tenkrát obyvatelstvo čekalo: kdypak vznikne naše nezávislá vláda a nezávislá armáda? Mám svědectví z Požerevického okresu Pskovské oblasti, kde rolnické obyvatelstvo pohostinně přijímalo tamější vlasovovskou jednotku – která neloupila, neflámovala, nosila starou ruskou uniformu, pomáhala při žních. Přijímali ji jako ruskou nekolchozní moc. Dobrovolníci-civilisté se hlásili do jednotky (tak jako v Lokti do jednotky Voskobojnikova). To stojí za zamyšlení – pročpak? Vždyť to nebylo v zajateckém táboře! A Němci zakazovali vlasovcům přijímat další vojáky (ať jdou k policii). Ještě v březnu 1943 se v táboře válečných zajatců u Charkova předčítaly letáky o vlasovovském hnutí (domnělém) a 730 důstojníků podepsalo žádost o vstup do ruské osvobozenecké armády. A to měli za sebou zkušenost z plných dvou let války, mnozí z nich byli hrdiny stalingradské bitvy, byli mezi nimi velitelé divizí, plukovní komisaři! Přitom v táboře nebyl hlad, k podpisu je nevedlo hladové zoufalství.

Pro německou tupost je však charakteristické, že ze 730 přihlášených 722 nebylo do konce války z tábora osvobozeno a nebylo použito v akci. Dokonce i v roce 1943 se za ustupující německou armádou táhly houfy desítek tisíc uprchlíků ze sovětských území – jen aby nezůstali pod vládou komunismu.

Troufám si říci: náš národ by za nic nestál, byl by národem beznadějných lokajů, kdyby si byl za této války nedovolil aspoň zdálky pohrozit stalinské vládě puškou, kdyby si dal ujít možnost poslat drahého tatíčka někam a pozvednout proti němu ruku.

Němci měli generálské spiknutí – a co my? Naše generálské špičky byly (a jsou dodnes) ubohé, rozložené stranickou ideologií a zištností, nezachovaly si národního ducha, jak tomu obvykle v jiných zemích bývá. A jen ti dole – vojáci, mužici, kozáci pozvedli ruku a udeřili. Byli to výhradně ti dole – účast bývalé šlechty z emigrace nebo bývalých bohatých vrstev či inteligence byla mizivě malá. Kdyby toto hnutí bývalo dostalo svobodný průchod, v tom duchu, jak se začalo vyvíjet od prvních dnů války, bylo by se stalo jakousi novou pugačovštinou: svou šíří a úrovní zúčastněných vrstev, podporou obyvatel, účastí kozáků, svým zaměřením – vypořádat si to s velmožnými lotry – svou živelností i slabostí vedení. Rozhodně bylo toto hnutí mnohem více lidové, prostě lidové, ve srovnání s celým tím intelektuálským „osvobozeneckým hnutím“ od počátku 20. století až po únor 1917 s jeho domněle lidovými cíli a říjnovými plody.

Nebylo mu však souzeno se rozvinout, nýbrž hanebně zahynout s vypáleným znamením zrady naší svaté vlasti!

Ztratili jsme chuť vysvětlovat události sociálně. U nás je to jednou tak, jednou onak, jak se to zrovna hodí. A co pakt o přátelství s Ribbentropem a Hitlerem? A co molotovovské a vorošilovské vytahování před válkou? A pak – ta ohromující neschopnost, nepřipravenost, neznalost (a zbabělý útěk vlády z Moskvy), tu i onde půl miliónu vojáků, zanechávaných v kleštích obklíčení – to není vlastizrada? Neměla snad větší následky? Pročpak tyhle zrádce chováme ve vatičce, v bytech na ulici Granovského?

Ach, dlouhá, dlouhá, dlouhá by byla ta lavice, na níž by usedli všichni vrahové a všichni zrádci našeho lidu, kdybychom je tam posadili od těch nej… až po ty nej…

Na nepříjemné otázky se u nás neodpovídá. Mlčí se. Místo toho na nás volají:

„Ale co zásada? Co samotné základy! Má snad ruský člověk právo opřít se o rámě německého imperialismu, aby dosáhl svých politických cílů, i kdyby se domníval, že jsou správné? A navíc v okamžiku nelítostného boje?“

To je opravdu klíčová otázka: můžeš pro cíle, které považuješ za vznešené, můžeš pro takové cíle využít podpory německého imperialismu, který je s Ruskem ve válce?

Všichni dnes jednomyslně volají: Ne! Ne! Ne!

Ale kde se tedy vzal německý zaplombovaný vagón ze Švýcarska do Švédska a se zastávkou (jak jsme se nyní dozvěděli) v Berlíně? Veškerý tisk od menševiků až po kadety také volal: ne, ne! Ale bolševici jim vysvětlili že to je možné a že je úplně směšné jim to vytýkat. A nebyl to jen ten jeden vagón. Kolikpak vagónů vyvezli bolševici z Ruska v létě 1918 – tu s potravinami, tu se zlatem – a všechno Wilhelmovi do chřtánu! Proměnit válku ve válku občanskou – s tím přišel Lenin dříve než vlasovci. „Ale cíle!Jaké byly cíle!“

No jaké? A kde jsou – ty cíle?

„No ale to byl Wilhelm! Císař! Pouhý císař! To přece nebyl Hitler! A copak v Rusku byla vláda? Prozatímní…“

Ostatně v bojovém zápalu jsme kdysi ani o německém císaři nepsali jinak než „krutý“ a „krvežíznivý“, o císařských vojácích jsme bez cavyků prohlašovali, že rozbíjejí nemluvňatům hlavičky o kámen. No, dejme tomu, císař. Ale ta prozatímní vláda přece jen – ČK neměla, do týlu nestřílela, do tábora nezavírala, do kolchozů nehonila, na zvracení z ní nebylo. Prozatímní – to bylo něco jiného než stalinská.

Úměra přímá.

Ne že by někoho zabolelo u srdce, že písmena katorgy vymírají, prostě končila válka, už nebylo třeba tolik strašit, noví policajti se objevit nemohli, chyběly pracovní síly – a na katorze zbytečně vymíraly. A už kolem roku 1945 přestaly být baráky katoržniků

vězeňskými celami, dveře zůstaly přes den otevřeny, paraši vynesli, na ošetřovnu už měli katoržnici právo jít po vlastních a do jídelny je honili poklusem – pro osvěžení. A odvolali galerku, která katorgu vyžírala, služby vykonávali teď sami katoržnici. Pak jim dovolili i dopisy dvakrát do roka.

V letech 1946-1947 se hranice mezi katorgou a táborem začaly dost stírat: politicky nevybíravě inženýrské načalstvo honilo výrobní plán a začalo (na Vorkutě rozhodně) převádět dobré odborníky do normálních táborových středisek, kde jim už z katorgy nezbylo nic než čísla. A pomocný dělnický dobyteček hnali ze středisek NPT na pracoviště katorgy. A tak by byli nemoudří hospodářští pracovníci zpackali velikou stalinskou myšlenku o vzkříšení katorgy – kdyby v roce 1948 ve Stalinovi neuzrála nová myšlenka – úplně rozdělit tuzemce GULagu, oddělit sociálně blízké, galerku a lehké kriminální od sociálně beznadějné osmapadesátky.

To vše bylo částí plánu ještě velkolepějšího, plánu Upevnění týlu (z názvu je patrné, že se Stalin připravoval k blízké válce). Byly vytvořeny ZVLÁŠTNÍ TÁBORY[12)] s vlastním řádem – o trochu měkčím, než měla raná katorga, ale tvrdším než v normálních táborech. Tyto tábory dostávaly jakési poeticko-fantastické názvy. Vznikl Gorlag (Gornyj lager,

12) Srovnej rok 1921 – zvláštní tábory (osobogo naznačenija).

horský tábor v Norilsku), Berlag (Beregovoj lager, Pobřežní tábor) na Kolymě, Minlag (Minerální) na Intě, Rečlag na Pečoře, Dubrovlag v Potmě, Ozerlag v Tajšetu, Stěplag, Pesčanlag a Luglag v Kazachstánu, Kamyšlag v Kemerovské oblasti.

V táborech NPT se šířily pochmurné pověsti, že osmapadesátku budou posílat do zvláštních vyhlazovacích táborů. (Ani vykonavatelům, ani obětem pochopitelně nepřišlo na mysl, že by k tomu bylo třeba nějakého zvláštního, nového rozsudku.) Ve studijně rozmísťovacích[13)] a v operativních čekistických odděleních začala pilná práce. Psaly se tajné seznamy, které se kamsi vozily ke schválení. Pak přijížděly dlouhé červené vlaky, přicházely roty svěží eskorty s rudými nárameníky, s automaty, psy a kladivy a nepřátelé

lidu, vyvolávaní podle seznamu, museli neodvolatelně a bez milosti z ohřátých baráků do dalekého transportu.

Ale osmapadesátku nevolali celou. Teprve později to vězňové porovnali podle svých známých a pochopili, že s lehkými kriminálními na ostrovech NPT zůstávala čistá 58-10, tedy obyčejná protisovětská agitace, ta sólová, k nikomu se neobracející, s nikým nespojená, do sebe obrácená. Třebaže je nemožné si takové agitátory představit, byly jich nicméně milióny. Byly pečlivě zaregistrovány a ponechány na starých gulagovských ostrovech. Pokud byli agitátoři dva nebo tři, pokud měli sebemenší sklon jeden druhého vyslechnout, hovořit jeden po druhém nebo najednou – dostali přívažek 58-11, bod o „skupině“. Ti teď jakožto zárodky protisovětských organizací jeli do zvláštních táborů. Pochopitelně, že tam jeli vlastizrádci (58-1-a a 1-b), buržoazní nacionalisté a separatisté (58-2), agenti světové buržoazie (58-4), špióni (58-6), diverzanti (58-7), teroristé (58-8), škůdci (58-9) a ekonomičtí sabotéři (58-14).

Krásně tam zapadali i němečtí váleční zajatci (Minlag) a Japonci (Ozerlag), které hodlali držet v táborech i po roce 1948.

V táborech NPT zato zůstali ti, co neinformovali orgány (58-12) a pomahači nepřítele (58-3). Přitom vězňové katorgy, kteří seděli právě pro napomáhání nepříteli, jeli teď společně s ostatními do zvláštních táborů.

Rozdělení mělo ještě hlubší smysl, než jak jsme jej zatím ukázali. Z jakýchsi dosud nepochopených důvodů v NPT zůstávaly zrádkyně s pětadvacítkou (Unžlag), někde zase zůstala celá táborová střediska, samá osmapadesátka, včetně vlasovců a policajtů.

Nebyly to zvláštní tábory, vězňové neměli čísla, ale režim byl tvrdý (například Krasnaja Glinka na Volze u Samary, tábor Tuim v Širinském okrese v Chakassiji, jihosachalinský tábor). Byl to krutý režim, život tu nebyl snazší než ve zvláštních táborech.

Když už bylo jednou veliké rozdělení Archipelagu provedeno, nesmělo dojít k novému smísení. Proto bylo od roku 1949 stanoveno, že každý tuzemec, právě dodaný zvenku, dostane k rozsudku ještě usnesení (oblastní GB a prokuratury), které se zařadí do vězeňských spisů: v jakých táborech se to kůzlátko bude nastálo chovat.

Tak jako zrno, jež zaniká, aby dalo vzklíčit rostlině, vzrostlo zrno stalinské katorgy ve zvláštní tábory.

Rudé transporty vezly nový kontingent po úhlopříčkách vlasti i Souostroví. A na Intě na to vyzráli, prostě to stádo zahnali z jedné brány do druhé.

Čechov si stěžoval, že nám chybí „právní definice – co je to katorga a proč má existovat."

*13) **URČ – Učebno-raspredelitelnaja část.***

To ale bylo v osvícenském 19. století! V polovině kamenného 20. století jsme ani nepotřebovali něčemu rozumět a něco definovat. Tatíček rozhodl, že to tak bude – a to je ct~l:í definice.

A my chápavě přikyvujeme.

2 REVOLUČNÍ VÁNEK

Na počátku svého věznění, deprimován nedohlednou délkou trestu a zdrcen prvním poznáním světa Souostroví, bych nebyl nikdy věřil, že zpolehoučka se moje duše narovná. Že po letech, stoupaje, aniž jsem si to uvědomoval, na neviditelný vrchol Souostroví jako na havajskou Mauna-Loa, se shora docela klidně podívám do souostrovních dálek, že dokonce i nevěrné moře mě bude lákat svými pablesky.

V půli trestu jsem byl na zlatém ostrůvku, kde vězňové dostávali najíst i napít, kde bylo teplo a čisto. Výměnou za to se nežádalo mnoho. Dvanáct hodin sedět u psacího stolu a podlézat šéfům.

A já najednou ztratil chuť se těchto výhod držet!… Začal jsem už cítit nový smysl vězeňského života. Dívaje se dozadu, shledával jsem nyní rady úkoláře z tábora Krasnaja Presňa ubohými – „za žádnou cenu se nedostat na společné práce". Cena, kterou jsme platili, se mi najednou zdála neúměrná tomu, co jsme získali.

Vězení ve mně uvolnilo schopnost psát, této vášni jsem nyní věnoval veškerý čas, erární práci jsem drze přestával předstírat. Najednou pro mě bylo důležitější než máslo a cukr narovnat se.

A tak nás několik „narovnali“ – do transportu do Zvláštního tábora.

Vezli nás tam dlouho – tři měsíce (v 19. století by se to stihlo rychleji). Vezli nás tak dlouho, že se ta cesta stala jakýmsi životním obdobím, myslím, že během té cesty se změnila i moje povaha i názory.

Naše cesta byla nějak svěží, veselá, mnohovýznamová. Do tváří se nám dobýval čerstvý, sílící vánek – katorgy a svobody. Ze všech stran přibývalo lidí a případů, které nás přesvědčovaly, že pravdu máme my! My! My! A ne naši soudci a žalářníci.

Známé Butyrky nás uvítaly srdcervoucím ženským křikem, ozývajícím se z okna, asi ze samotky: „Pomoc! Pomozte! Vražda! Vražda!“ A výkřik se udusil v dozorcových dlaních. Na butyrském „nádraží“ nás smíchali s nováčky, zatčenými v roce 1949.

Všichni měli tresty prostě nehorázně, nikoli desítky, ale člunky. Když museli při četných apelech odpovídat na otázku, kdy jim vyprší trest, znělo to jako výsměch:

„Říjen tisíc devět set sedmdesát čtyři!“, „Únor tisíc devět set sedmdesát pět!“

Tolik si odsedět – to snad ani není možné. To aby člověk sháněl štípačky na ostnatý drát.

Ty pětadvacetileté tresty samy o sobě vytvářely ve světě vězňů novou kvalitu. Stát nám napařil, co se jen dalo. Teď měli slovo trestanci – slovo svobodné, už ničím neomezené, neohrožené, právě to slovo, co nám po celý život chybělo a co jsme tolik potřebovali k porozumění a jednotě.

Už jsme seděli ve stolypinu, když jsme z reproduktoru na Kazaňském nádraží uslyšeli o začátku korejské války.

Severokorejci hned první den dopoledne prorazili pevnou obrannou linii jižních Korejců a ujišťovali, že byli přepadeni. Nejposlednější přiblblý frontovik musel pochopit, že zaútočil ten, co první den postoupil.

Tato korejská válka nás také vzrušila. Bouřliváci, toužili jsme po smršti! Vždyť bez bouře, vždyť bez bouře, vždyť bez bouře jsme byli odsouzeni k pomalému umírání.

Za Rjazaní se rudý východ slunce s takovou silou dral slepými okénky vězeňského vagónu, že mladý strážný na chodbě, proti naší mříži, mhouřil oči. Strážný byl stejný jako ostatní: do kupé nás nacpal patnáct, živil nás slanečky, ale vodu nám, to je pravda, nosil, za potřebou nás pouštěl ráno i večer, neměli bychom bývali proč se s ním přít, kdyby ten mládeneček byl neopatrně neprohodil, jen tak, docela bez vzteku, že jsme nepřátelé lidu. A teď to začalo! Z našeho i sousedního kupé mu začali nadávat:

„My že jsme nepřátelé lidu? A proč v kolchozech není co žrát?"

„Hele, ty seš vesnickej, vypadáš na to, určitě zůstaneš na vojně jako hlídací pes, nevrátíš, se orat, co?"

„Když jsme nepřátelé, tak proč přemalováváte antony! Měli byste nás vozit otevřeně!"

„Ty, synku! Mně se dva takoví jako ty nevrátili z války, a ty – že jsem nepřítel, jo?" Nic podobného už dávno a dávno nepřeletělo přes naše mříže! Vykřikovali jsme ty nejobyčejnější věci, příliš zjevné, než aby je mohl vyvrátit.

K mládenečkovi, vyvedenému z míry, přišel seržant, délesloužící, ale do karceru nikoho nevytáhl, nezačal sepisovat jména, pokoušel se svému vojákovi pomoci z toho vyváznout. I v tom jsme viděli příznaky nových časů – ačkoli jaképak „nové" časy v roce 1950! Byly to spíš příznaky nových vztahů ve vězeňském světě, které vznikaly pod vlivem nových trestů a nových politických táborů.

Náš spor začal nabývat rázu skutečného střetnutí argumentů. Chlapci po nás pokukovali a už si nikoho netroufali nazývat nepřítelem lidu, ani z našeho, ani ze sousedního kupé. Pokoušeli se nám povídat něco z novin, z politického školení – ale spíše sluch než rozum jim napovídal, že ty fráze znějí falešně.

„Koukněte, kluci! Koukněte z okna!" podali si je od nás. „Kam jste to s Ruskem dopracovali!"

A za okny se táhla taková rozedraná, zanedbaná, ožebračená země, pokrytá shnilou slámou (byla to ruzajevská trať, kudy cizinci nejezdí), že kdyby ji byl býval Batyj spatřil takhle pokálenou – ani by ji nebyl dobýval.

Na tichém nádraží Torbějevo prošel po peronu mužik v lapcích. Stará selka se zastavila naproti našemu oknu a přes okenní i vnitřní

mříž se na nás dlouho nehnutě dívala – byli jsme těsně namačkáni nahoře. Dívala se na nás tím odvěkým pohledem, jakým se na „nešťastníčky“ vždycky díval náš lid. Po tvářích jí tekly řídké slzy. Tak stála, celá zkroucená, a dívala se, jako by mezi námi ležel její syn. „Koukat není dovoleno, matko,“ řekl jí strážný skoro vlídně. Ani brvou nehnula. A vedle ní stála holčička, asi desítiletá, s bílými mašličkami v copáncích. Ta se dívala velmi přísně, skoro tragicky, očička nedětsky otevřená dokořán, ani nemrkala. Dívala se tak, že si nás, myslím, zapamatovala navěky. Vlak se měkce rozjel – stařena zvedla černé prsty a zaníceně a pomalu nás pokřižovala.

A na jiném nádraží jakási holčina v puntíkatých šatech, velice výbojná a nebojácná, přistoupila těsně k našemu oknu a hbitě se začala vyptávat, jaký máme paragraf a jaké tresty. „Jdi pryč!“ zasyčel na ni strážný, který chodil po peronu. „A co mi uděláš! Jsem taky taková! Tu máš, dej klukům balíček cigaret!“ A vytáhla cigarety z kabelky.

(Už jsme pochopili, že to je holka, co si to odseděla. Kolik jich, co chodí venku, prošlo školou Souostroví!)

„Jdi pryč! zatknu tě!“ vyskočil z vagónu zástupce velitele stráže. Podívala se pohrdavě na jeho délesloužící čelo. „Jdi na…“ Povzbudila nás: „… se na ně, kluci!“ A hrdě se vzdálila.

Tak takhle jsme jeli, a nemyslím, že by se byla eskorta cítila jako stráž lidu. Jeli jsme a stále více jsme pláli ve své pravdě, že celé Rusko je s námi a že nastává čas, s tímhle podnikem skoncovat! Skoncovat!

V Kujbyševské tranzitce, kde jsme tvrdli přes měsíc, jsme také zažili zázraky. Z oken sousední cely se najednou ozvaly hysterické, ječivé výkřiky galerky (i to jejich ječení je takové protivné, vřískavé): „Pomoc! Zachraňte nás! Fašisté nás bijí! Fašisté!“

To jsou ale divy! „Fašisté“ bijí galerku? Dříve tomu bylo vždycky naopak.

Ale krátce nato se cely promíchaly a tak jsme se dozvěděli: zatím se ještě zázraky nedějí. Je to teprve první vlaštovka. Pavel Boroňuk – hruď jako mlýnské kolo, ruce jako polena, vždycky připravené ke stisku ruky nebo k ráně, je celý černý, má orlí nos a vypadá spíš jako Gruzín než jako Ukrajinec. Je důstojník, byl na frontě, s

protileteckým kulometem vyhrál souboj se třemi messerschmidty, byl navržen na hrdinu, zvláštní oddělení návrh zamítlo. Poslali ho do trestní jednotky, vrátil se s vyznamenáním. Teď má desítku, z hlediska nových časů je to dětský trest.

Galerku prokoukl za dobu, co jel z novograd-volyňské věznice, a už se s ní popral.

Tady v sousední cele seděl na horní palandě a klidně hrál šachy. V cele byla samá osmapadesátka, ale správa sem přihrála dva kriminální. Fiksatyj nonšalantně kouřil Bělomor, šel si vyklidit zákonné místo na palandě u okna a žertovně prohodil: „To sem moh' vědět, zase mě posadili k banditům!“ Naivní Velijev, který galerku ještě pořádně neviděl, ho chtěl potěšit: „Ale ne, to je osmapadesátka. A ty?“ „A já jsem defraudant, vzdělanče!“ Kriminální vyhnali dva vězně, hodili své pytle na zákonná místa a vykročili po cele, aby prohlédli cizí pytle a vybrali si oběti. A co osmapadesátka? Ne, ještě nebyla nová, ještě se nebránila. Šedesát mužů pokorně čekalo, až k nim přijdou a oberou je. V té drzosti galerky je jakási fascinující síla, nepřipouští, že by se mohla setkat s odporem. (A také mohou počítat s tím, že dozorci jsou vždycky na jejich straně.) Boroňuk se tvářil, že dál hýbe figurkami, ale už hrozivě koulel očima a uvažoval, jak se bude rvát. Když se jeden kriminální zastavil proti němu, kopl ho prudce botou do držky, skočil dolů, chytil pevný dřevěný příklop paraši a druhého kriminálního omráčil tím příklopem. Tak je začal jednoho i druhého bít tím příklopem, dokud se nerozpadl – a to měl křížovou kostru z tvrdého dřeva.

Kriminální začali fňukat, ale nedá se jim upřít, že v jejich ječení byl i kus humoru, neušla jim směšná stránka věci: „Co děláš? Biješ mě křížem!“ „A máš rozum, co to děláš?“ Ale Boroňuk věděl, co jsou zač, a bil je dál. Proto jeden z nich utíkal k oknu a křičel: „Pomoc! Fašisté nás mlátí!“

Kriminální mu to hned tak nezapomněli, několikrát pak Boroňukovi hrozili: „Seš cejtit krchovem! Pojedeme spolu!“ Ale už si nezačínali.

A naše cela se brzy nato utkala s kurvami. Byli jsme na procházce, při níž se šlo i na záchod. Dozorkyně poslala kurvu, aby vyhnala naše ze záchodu, ten je hnal, ale jeho povýšenost (ve vztahu

k politickým!) rozhorčila mladičkého, nervozního, právě odsouzeného Voloďu Geršuni. Začal kurvu napomínat, ten srazil mládenečka jednou ranou. Dříve by to byla osmapadesátka spolkla, teď však Maxim – Ázerbájdžánec (který zabil svého předsedu kolchozu) hodil po kurvě kamenem, Boroňuk mu vrazil jednu do zubů, ten zase vzal Boroňuka nožem (pomocníci dozorců u nás mají nůž, není divu) a utekl pod ochranu bachařů. Boroňuk se hnal za ním. Vtom nás všechny rychle zahnali do cely, přišli vězeňští důstojníci, zjišťovali, kdo začal, a strašili novými tresty za banditismus (vnitráky vždycky bolí srdce pro milované kurvy). Boroňuk zrudl a sám se přihlásil: „Ty neřády jsem bil já a budu je bít, dokud budu živ!“ Vězeňský kmotr nás upozornil, že my, kontrarevolucionáři se nemáme čím chlubit a uděláme lépe, když budeme držet jazyk za zuby. Vtom vyskočil Voloďa Geršuni, ještě skoro dítě, zavřeli ho v prvním ročníku vysoké školy. Byl to vlastní synovec toho Geršuni, co velel bojové skupině eserů.

„Neodvažujte se nám říkat kontrarevolucionáři!“ křičel na kmotra jako kohoutek. „To už je pryč. Teď jsme zase re-vo-lu-cio-náři! Jenomže proti sovětské vládě!“

Ach, to je ale zábava! Tak jsme se dočkali! A vězeňský kmotr se jen mračí, durdí, ale všechno spolkne. Nikdo nejde do karceru, důstojníci-žalářníci odcházejí s prázdnou.

Jak je vidět, takhle se dá ve vězení žít! Prát se? Odmlouvat? Říkat nahlas, co si myslíš? Kolik let jsme tedy trpěli nesmyslně? Je snadné bít toho, kdo pláče! Plakali jsme, a tak nás bili.

A teď v těch nových, legendárních táborech, kam nás vezou, kde se nosí čísla, jako u nacistů, ale kde konečně budou samí političtí, zbaveni kriminálního hnusu – třeba právě tam začne nový život? Voloďa Geršuni, černooký, se slonově bledou zašpičatělou tváří, říká s nadějí v hlase: „Až přijedem do tábora, uvidíme, s kým jít.“

Legrační kluk! Vážně si myslí, že tam teď zastihne živé stranické šarvátky, diskuse, rozmanité programy, ilegální schůzky? „S kým jít!“ Jako kdyby nám byli ponechali takovou volbu! Jako kdyby za nás nebyli rozhodli plánovači směrných čísel zatýkání pro jednotlivé republiky a autoři seznamů transportů.

V naší dlouhatánské cele – je to bývalá stáj, kde jsou místo dvou řad jeslí dva pásy patrových paland, v průchodu sloupky z křivých kmenů podpírají stařičkou střechu, aby se nezřítila, okénka v dlouhé stěně jsou také typicky stájová, jen aby se seno nevysypalo. Na všech oknech jsou náhubky. – V téhle cele je asi sto dvacet lidí, kdo všechno tu není! Přes polovinu tvoří vězňové z Pobaltí, lidé bez vzdělání, obyčejní sedláci: v Pobaltí probíhá druhá čistka, zavírají a posílají do vyhnanství všechny, co nechtějí dobrovolně do kolchozu nebo jsou podezřelí, že by nešli. Pak hodně západních Ukrajinců z Organizace ukrajinských nacionalistů a těch, co někoho z nich nechali přespat nebo někomu dali jednou najíst. Pak z Ruské sovětské federativní – méně nováčků, víc recidivistů. No a pochopitelně pár cizinců.

Všechny nás vezou do stejných táborů (od úkoláře jsme se dozvěděli, že do Stepního tábora). Pozoruji ty, s nimiž mě svedl osud, a snažím se jim porozumět.

Zvlášť mi leží na srdci Estonci a Litevci. Přestože s nimi sedím a jsem ve stejném postavení, tolik se před nimi stydím, jako bych je byl zavřel já. Nezkažení, pracovití, dodržují slovo, zdvořilí – za co je vtáhla k semletí ta proklatá mlýnská kola? Nikomu nepřekáželi, žili tiše, spokojeně a mravněji než my – a teď se provinili tím, že my chceme jíst, provinili se tím, že žijí vedle nás a oddělují nás od moře.

„Je hanba být Rusem!“ zvolal Gercen, když jsme rdousili Polsko. Je mi dvojnásob hanba teď před těmi nevýbojnými, bezbrannými národy.

K Lotyšům mám vztah složitý. Jakoby to byl zlý osud. Vždyť sami zaseli ta semena.

A co Ukrajinci? Už dávno neříkáme „ukrajinští nacionalisté“, říkáme jenom „benderovci“, a to slovo se u nás stalo do té míry nadávkou, že nikoho ani nenapadne zamyslet se nad podstatou. (Říkáme také „bandité“, podle pravidla u nás běžného, že všichni na světě, co zabíjejí na naší straně jsou „partyzáni“ a ti, co zabíjejí nás, jsou „bandité“, počínaje tambovskými rolníky v roce 1921.)

A podstata je v tom, že jsme sice kdysi, za Kyjevské Rusi, tvořili jednotný národ, ale ten byl roztržen, po staletí se naše životy, zvyky a jazyky vyvíjely jinak a všelijak. Tak zvané „sjednocení“ bylo velmi

těžkým, i když snad upřímným pokusem vrátit se k dřívějšímu bratrství. Ale od té doby uplynula tři staletí, a s těmi jsme špatně naložili. V Rusku neexistovali politici, kteří by se byli zamysleli, jak opravdu sblížit Ukrajince a Rusy, jak zahojit jizvu mezi nimi. (A kdyby takové jizvy nebylo, nevznikaly by na jaře

1917 ukrajinské výbory a pak Rada.) Před příchodem k moci bolševici řešili otázku bez obtíží. V Pravdě ze 7. června 1917

Lenin psal: „Považujeme Ukrajinu a jiné neruské oblasti za oblasti, které si ruský car a kapitalisté přivlastnili anexí." Napsal to v době, kdy už Ústřední rada existovala. A 2. listopadu 1917 byla schválena Deklarace práv národů Ruska – to přece nebylo jen pro legraci? Nebyl to přece podvod, když prohlásili, že národy Ruska mají právo na sebeurčení, včetně oddělení? O půl roku později sovětská vláda prosila wilhelmovské Německo, aby pomohlo sovětskému Rusku uzavřít mír a stanovit přesné hranice s Ukrajinou – a 14. června 1918 Lenin s hejtmanem Skoropadským takový mír podepsal. Tím ukázal, že se zcela smířil s oddělením Ukrajiny od Ruska, i když přitom Ukrajina bude monarchií!

Ale divná věc! Sotva Dohoda porazila Němce (což přece nemohlo ovlivnit zásady našeho vztahu k Ukrajině!), padl i hejtman, my jsme měli o něco více sil než Petljura (to je ještě jedna nadávka – „petljurovci"). Přitom to byli obyvatelé ukrajinských měst a vesnic, kteří si chtěli zařídit život bez nás – a tak jsme hned překročili hranice, které jsme sami uznali, a vnutili jsme pokrevným bratřím svou nadvládu. Je pravda, že jsme pak ještě 15-20 let usilovně a dokonce naléhavě laškovali s ukrajinskou mluvou a přesvědčovali jsme bratry, že jsou naprosto nezávislí a mohou se kdykoli oddělit. Ale jakmile to chtěli koncem války učinit, prohlásili jsme je za „benderovce", začali jsme je chytat, mučit, popravovat a posílat do táborů. (Ale „benderovci" stejně jako „petljurovci" jsou pořád jen Ukrajinci, kteří nechtějí cizí vládu. Když pochopili, že Hitler jim slibovanou svobodu nepřináší, bojovali po celou válku i proti Hitlerovi, ale o tom my mlčíme, je to pro nás stejně nevýhodné jako Varšavské povstání z roku

1944.) Proč nás tak dráždí ukrajinský nacionalismus, přání našich bratrů mluvit a vychovávat děti a psát vývěsky v mateřštině?

Dokonce i Michail Bulgakov (v Bílé gardě) podlehl falešnému citu. Když už jsme nesplynuli beze zbytku, když už se v něčem lišíme (stačí, že to tak cítí oni, menší), je to veliká škoda! Ale když už tomu tak je? Když už jsme ztratili čas a nejvíc jsme ho ztratili ve 30. a 40. letech, situace se vyhrotila nejvíc po carovi a ne za cara – proč nás tak dráždí jejich touha oddělit se? Je nám líto oděských pláží? Čerkaského ovoce?

Těžko se mi o tom píše: ukrajinské a ruské mi splývá v krvi, v srdci i v myšlení. Ale dlouhé zkušenosti přátelských styků s Ukrajinci v táborech mi ukázaly, jak je to pro ně bolavé. Naše generace se nevyhne nutnosti zaplatit za chyby starších.

Dupnout a zvolat: „To je moje!“ – je ta nejjednodušší cesta. Nekonečně těžší je říci:

„Kdo tu chce žít, ať tady žije.“ Ani koncem 20. století nemůžeme žít v tom imaginárním světě, v jakém přišel o krk náš poslední, nepříliš chytrý vládce. Kupodivu se předpovědi Pokrokového učení, že nacionalismus zaniká, nesplnily. Ve věku atomu a kybernetiky z jakéhosi důvodu rozkvetl. A ať se nám to líbí nebo nelíbí, přišel čas proplácení všech směnek o sebeurčení, o nezávislosti. Musíme je splatit sami a nečekat, až nás budou pálit na hranici, topit v řekách a utínat nám hlavy. Že jsme národ veliký, musíme dokázat velikostí činů, nikoli územní rozlohou a množstvím podrobených národů. A hloubkou, s níž obděláme půdu, jež nám zbude po odečtení zemí, jež s námi nebudou chtít žít.

S Ukrajinou to bude nesmírně bolestné. Ale musíme vědět, jaké je tu nyní celkové napětí. Když se to neurovnalo za staletí, musíme být moudřejší my. Jsme povinni přenechat řešení jim samotným – federalistům nebo separatistům, kdo koho přesvědčí. Neustoupit je šílené a kruté. A čím měkčí, tolerantnější a přístupnější budeme nyní, tím větší je naděje, že jednota bude obnovena v budoucnosti.

Ať to zkusí, ať tak nějakou dobu žijí. Rychle si uvědomí, že oddělení neřeší všechny problémy.[14)] Nevíme proč, ale dlouho bydlíme v té dlouhé stájové cele a pořád nás do našeho Stěplagu neposílají. A my ani nespěcháme: je nám tu veselo, a tam může být jenom hůř. Novinky se dozvídáme – každý den dostáváme jakýsi plátek polovičního formátu, mám za úkol ty noviny předčítat pro

všechny. A tak předčítám, recituji, tam je co recitovat. V těch dnech se oslavuje desáté výročí osvobození Estonska, Lotyšska a Litvy. Někdo umí rusky a překládá pro ostatní (dělám pauzy). Ti ječí, doslova ječí na horních i dolních palandách, když slyší, jaká svoboda a rozkvět nastaly v jejich zemích – poprvé v dějinách. Každý z nich (a v celé tranzitce tvoří lidé z Pobaltí asi tak třetinu) nechal za sebou zničený domov a v lepším případě rodinu, často jede rodina jiným transportem také na Sibiř.

Ale nejvzrušeněji sledovala tranzitka pochopitelně zprávy z Koreje.

Stalinská blesková válka selhala. Už byli povoláni dobrovolníci OSN.

Vnímali jsme Koreu jako Španělsko třetí světové války. (Asi ji Stalin opravdu chápal jako předehru.) Ti vojáci OSN nás zvlášť těšili: to je vlajka! Kdo všechno za ní nepůjde? Předobraz budoucnosti všeho lidstva!

Bylo nám tak mizerně, že jsme se nad svou mizérií nemohli povznést. Nemohli jsme uvažovat tak: nechť zhyneme, jen ať přežijí všichni ti, co se teď ze svého blahobytu lhostejně dívají na naši zkázu. S tím jsme souhlasit nemohli. Ne, toužili jsme po bouři!

Někdo se podiví: co je to za cynický a zoufalý přístup! „A to jste byli schopni nemyslet na válečné utrpení venku?“ „Ale ti zvenku na nás nemysleli ani v nejmenším!“ „Takže co: vy jste chtěli světovou válku?“ „A když jste těm lidem v roce 1950 dávali tresty do poloviny let sedmdesátých – jaké jiné přání jste jim ponechali? Co jiného si mohli přát, než světovou válku?“

Já sám teď s hrůzou vzpomínám na naše tehdejší zhoubné a falešné naděje. Všeobecná atomová zkáza není pro nikoho východiskem. A nemusí být ani atomová: každý válečný stav slouží jen jako ospravedlnění vnitřní tyranie, posiluje ji. Ale můj příběh by byl zkreslen, kdybych neřekl pravdu – co jsme cítili toho léta.

Jako generace Romaina Rollanda byla v mládí neustále drcena očekáváním války, tak naše vězeňská generace byla zdrcena tím, že válka nebyla – a jen to je úplná pravda o duchu Zvláštních politických táborů. Takhle daleko nás dostali. Světová válka nám mohla přinést buď' rychlejší smrt (střílení z věží, otrávený chléb,

infikování – jako to dělali Němci), nebo přece jen svobodu. V obou případech by to znamenalo vykoupení mnohem bližší než: konec trestu v roce 1975.

S tím také počítal Péťa P-v. Péťa P-v byl v naší cele poslední živý člověk z Evropy. Hned po válce byly všechny cely nacpány těmito Rusy, vracejícími se z Evropy. Ale ti, co tenkrát přijeli, jsou už dávno v táborech nebo v zemi, ostatní se zařekli, nevracejí se, ale kde se

14) Protože v různých oblastech Ukrajiny existuje rozdílný poměr těch, kteří se považují za Rusy, a těch, kteří se považují za Ukrajince, i těch, kdo se nepovažují za nikoho, vznikne mnoho komplikací. Možná, že bude nutné v každé oblasti uskutečnit plebiscit a pak projevit ohledy a poskytnout výhody těm, kteří se budou chtít přestěhovat. Ukrajina ve svých dnešních, sovětských, formálních hranicích není celá skutečné Ukrajinou. Některé oblasti na levém břehu Dněpru nepochybně tíhnou k Rusku.

vzal tenhle? Dobrovolně se vrátil do vlasti v listopadu 1949, když už se normální lidé nevraceli.

Válka ho zastihla u Charkova, byl učněm, v učilišti, kam byl mobilizován násilím. Stejně násilně odvezli Němci mladé chlapce do Německa. Tam byl jako Ostarbeiter až do konce války, tam se utvářela jeho psychologie: člověk se musí snažit žít lehce a ne se dřít, jak ho nutili od dětství. Na Západě P-v využíval evropskou důvěřivost a blahovolnost pohraničních kontrol. Převážel francouzská auta do Itálie a italská do Francie – a tam je prodával se slevou. Ve Francii ho však vypátrali a zatkli. Napsal tedy na sovětské vyslanectví, že si přeje vrátit se do drahé vlasti. P-v uvažoval takto: francouzské vězení si bude muset odsedět do posledního dne, a mohl by dostat i deset let. V Sovětském svazu dostane za vlastizradu dvacet pět let – ale už se objevují první vlašťovky třetí světové války. Svaz to nevydrží ani tři roky a tak je výhodnější jít do vězení sovětského. Přátelé z vyslanectví přišli hned a přitiskli Péťu P-va ke svým ňadrům. Francouzské úřady ochotně zloděje vydaly.[15)] Na vyslanectví se sešlo asi třicet podobných lidí. Dopravili je komfortně

parníkem do , Murmanska, pustili do ulic a během čtyřiadvaceti hodin je po jednom pochytali.

Teď nám v cele Péťa nahrazoval západní noviny (podrobně četl Kravčenkův proces), divadlo (bezvadně předváděl západní hudbu) i kino (vyprávěl a imitoval západní filmy).

Jak nám bylo na kujbyševské tranzitce dobře! Cely se občas setkávaly na společném dvoře. Přes náhubky jsme se mohli domlouvat s transporty, procházejícími dvorem.

Po cestě na záchod jsme mohli k oknům (zamřížovaným, ale bez náhubku) rodinného baráku, kde seděly ženy a spousta dětí (ty také posílali z Pobaltí nebo západní Ukrajiny do vyhnanství!) A mezi dvěma celami – stájemi – byl otvor, kterému se říkalo „telefon“, tam od rána do večera ležel z každé strany nějaký zájemce a povídali si.

Všechny ty úlevy nás ještě více povzbuzovaly, pevněji jsme cítili půdu pod nohama. Zdálo se, že půda pod nohama našich strážců začíná pálit. Na procházce po dvoře jsme se dívávali vzhůru k vybledlému žhavému červencovému nebi. Vůbec bychom se nebyli podivili ani polekali, kdyby se na nebi objevila letka cizích bombardérů. Život už pro nás neměl žádnou cenu.

Ti, co přijížděli z tranzitky Karabas, vozili pověsti, že tam už se objevují letáky:

„Dost jsme trpěli!“ Rozpalovali jsme jeden druhého takovými náladami – a za horké noci v Omsku, když nás – rozpařené, zpocené maso – cpali do antonů, jsme zevnitř volali na dozorce: „Počkejte, hajzlové! Přijde na vás Truman! Hodí vám na hlavu atomovku!“ A dozorci zbaběle mlčeli. Cítili, že náš odpor roste a my měli pocit, že sílí naše pravda. A po pravdě jsme už toužili tolik, že nám nebylo líto, že shoříme pod jednou bombou zároveň s katany. Byli jsme v tom mezním stavu, kdy není co ztratit.

Kdybychom tohle neřekli, nebylo by plné pravdy o Souostroví padesátých let.

Omské vězeni, které poznalo Dostojevského, není nějaká gulagovská tranzitka, narychlo stlučená z prken. Je to strašný žalář z jekatěrinských dob, zvlášť děsná jsou sklepení. Člověk by si nevymyslel lepší filmovou dekoraci, než je cela zdejšího sklepa.

Čtvercové okénko je jako otvor šikmé studny, která tam nahoře ústí na povrch. Podle třímetrové hloubky tohoto otvoru je vidět, jaké tu jsou zdi. Cela nemá ani strop, klene se tu skála. Jedna stěna je mokrá: prosakuje spodní voda, teče na podlahu. Ráno a večer tu je tma a za prudkého

15) Francouzská statistika prý ukázala, že mezi 1. a 2. světovou válkou byla nejnižší kriminalita mezi ruskými emigranty (ve srovnání s jinými národnostními skupinami). Naopak, po druhé světové válce vykazovala nejvyšší kriminalitu ruská národnostní skupina – sovětští občané, kteří se dostali do Francie.

světla venku – příšeří. Krysy tu nejsou, ale člověk má pocit, že je cítí. A přestože je klenba tak nízká, že v některých místech na ni člověk dosáhne, dokázali žalářníci i sem vměstnat patrové palandy, ty dolní jsou kousíček nad zemí, tak u kotníku.

Tento žalář by snad měl potlačit ty mlhavé buřičské předtuchy, které v nás narůstaly v neukázněné Kujbyševské tranzitce. Ale kdež! Večer, kdy svítila asi tak patnáctiwatová žárovka, slaboučká jako svíčka, zpívá holohlavý, špičatý starý Drozdov, církevní starosta oděské katedrály, starou revoluční píseň. Stojí pod hlubokým výklenkem okna a slabým hlasem, s pocitem prchajícího života, zpívá:

Co zrádcovo srdce, co duše tyrana se podzimní noc začerná.

Černější než noc vstává z oparu rána věznice vidina strašná.

Zpívá jen pro nás, ale i kdyby sebevíc křičel, nikdo to neuslyší. Když zpívá, pohybuje se mu pod suchou, bronzovou kůží na krku ostrý ohryzek. Zpívá a chvěje se.

Vzpomíná, prožívá několik desetiletí ruského života – a jeho rozechvělost přechází na nás:

Je ticho tam, však věznice není mrtvá, hej, na stráži pozor si dej!

V takovém vězení a taková píseň![16]. Všechno tu hraje. Všechno tu hraje s tím, co čeká naši vězeňskou generaci.

A tu se ozývá hlas Ivana Alexejeviče Spasského, jakýsi souhrn hlasů všech hrdinů Dostojevského. Ten hlas přeskakuje, zadýchává

se, nikdy není klidný, zdá se, že může kdykoli přejít v pláč, výkřik bolesti. I ten nejprimitivnější románek Breško-

Breškovského, jako třeba Rudá madona, zní v podání tohoto hlasu jako epos o Rolandovi. Je pln víry, utrpení a nenávisti. A ať už je to pravda nebo ryzí výmysl, ale nám utkvívá v paměti jako epos příběh Viktora Voronina, jeho pěší, stopadesátikilometrový pochod k Toledu a obléhání pevnosti Alcazar.

Život samotného Spasského také patří k napínavým románům. Jako mladý chlapec se zúčastnil Ledového pochodu. Bojoval po celou občanskou válku. Emigroval do Itálie. V zahraničí absolvoval ruskou baletní školu, snad u Krasavinové, u jakési ruské hraběnky se naučil jemné truhlářské práci (pak nás v táboře překvapil – udělal si miniaturní nástroje a vyráběl pro velitele takový půvabný lehký nábytek, s něžnými oblouky, že jen otevírali ústa. Ale takový stoleček dělal měsíc.). S baletem hostoval po Evropě. Za španělské války byl kameramanem italských filmových aktualit. Jako major italské armády, s trochu pozměněným jménem – Giovanni Pasci – velel praporu.

A v létě 1942 zase přišel k Donu. Tady se jeho prapor dostal do obklíčení, ačkoli Rusové byli vcelku ještě na ústupu. Spasskij by byl bojoval až do konce, ale italští chlapci, kteří prapor tvořili, se dali do pláče chtěli žít! Major Pasci zaváhal a vyvěsil bílý prapor. Mohl samozřejmě spáchat sebevraždu, ale chtěl se aspoň trochu podívat na sověty. Byl by býval prošel obyčejným zajetím a za čtyři roky by byl v Itálii, ale jeho ruská duše to nevydržela, dal se do řeči s důstojníky, kteří ho zajali. Osudová chyba! Jsi-li ke svému neštěstí Rus – skrývej to jako zlou nemoc, jinak to s tebou špatně dopadne! Nejdřív strávil rok na Lubjance. Pak tři roky v internacionálním táboře v Charkově (Španělé, Italové, Japonci – i takový tábor existoval). A když už si odseděl čtyři roky, napařili mu dalších pětadvacet a ty čtyři mu ani nezapočítali. Jakýchpak dvacet pět! V galejnickém táboře byl odsouzen k blízkému konci.

16) Šostakovič by si byl měl poslechnout tu píseň radu dříve, než složil Jedenáctou symfonii. Buď by ji byl vůbec nechal být, nebo by do ní vložil současně smysl – ne ten mrtvý.

Omské a pak Pavlodarské vězení nás přijímaly proto, že v těchto městech – jaký to nedostatek! – dosud nebyly specializované tranzitky. V Pavlodaru dokonce – ta ostuda! neměli ani anton, a tak nás od nádraží k vězení hnali přes řadu čtvrtí v kolonách, bez ohledu na zvědavost obyvatel. Tak, jak tomu bylo před revolucí a v prvním desetiletí po ní. Ve čtvrtích, kterými jsme procházeli, ulice ani nebyly vydlážděny, nebyl tu vodovod, přízemní domky tonuly v šedém písku. Vlastní město začínalo u patrové kamenné věznice.

Ve 20. století ta věznice nevzbuzovala hrůzu, spíše pocit klidu. Nenaháněla strach, spíš byla k smíchu. Prostorný, klidný dvůr, sem tam porostlý ubohou travičkou a jaksi vlídně rozdělený plůtkem na procházkové kotce. Okna cel v prvním patře měla řídké mříže, žádné náhubky – člověk si mohl stoupnout na okno a studovat okolí. Přímo dole, mezi stěnou věznice a vnější zdí občas proběhne obrovský pes. Něco ho vyrušilo, táhne za sebou řetěz a hluše párkrát zaštěká. Ale také nevypadá jako ze žaláře, neděsí, není to vlčák vycvičený proti lidem. Je nažloutle bílý, chlupatý, spíš takový alík (v Kazachstánu existuje takový druh) a zdá se, že už je pořádně starý.

Vypadá jako ti dobráčtí dědci, táboroví dozorci, které převeleli z armády a kteří ani neskrývali, jak je psí hlídací služba tíží.

Dále za zdi je vidět ulice a stánek s pivem. A všichni, co tam stojí, chodí – buď přinesli do vězení balíček nebo čekají, až jim vrátí nádobí a tašky. A ještě dál jsou obytné čtvrti, takové přízemní domky, ohyb Irtyše a dokonce i dálky za řekou.

Jakási průbojná dívka, které ze strážnice právě vrátili prázdný koš, zvedla hlavu, spatřila v okně nás i naše mávání na pozdrav, ale dělá jakoby nic. Způsobným krokem, poklidně zašla za stánek s pivem, aby ji nebylo vidět ze strážnice, a tam se náhle celá proměnila, položila koš, mává, mává nám oběma pažemi, usmívá se! Pak rychlými gesty prstů ukazuje: „Pište, pište psaníčka!“ A obloukem: „Hoďte mi je, hoďte!“ A směrem k městu: „Odnesu, předám!“ A rozpřáhla obě ruce: „Co byste ještě potřebovali? Mohu vám pomoci? Přátelé!“

Bylo to tak upřímné, tak srdečné, tak to nebylo podobné naší zmordované svobodě, našim obalamuceným občanům! Co se to

stalo??? Nastala taková doba? Nebo je to v Kazachstánu tak? Tady je přece polovina vyhnanců…

Milé odvážné děvče. Jak rychle jsi prošla školou žaláře, jak dobře sis ji osvojila! Jaké štěstí (nemá v koutku oka slzičku?), že takové ještě jsou! Přijmi náš dík, skláníme se před tebou, bezejmenná! Ach, kdyby celý náš národ byl takový! Nikoho by k čertu nezavírali! Zasekla by se proklatá kolečka!

Pochopitelně jsme měli ve svých vatovaných kabátech úlomky tuhy. I útržky papíru. A mohli jsme odloupnout kousek omítky, přivázat lísteček nitkou a snadno bychom jej dohodili. Ale neměli jsme vůbec od koho co chtít v Pavlodaru. Tak jsme se jí jen klaněli a mávali na pozdrav.

Vezli nás do pouště. Dokonce i nevzhledný dřevěný Pavlodar nám bude brzy připadat jako nádherné velkoměsto.

Teď nás přijala eskorta Stepního tábora (ale naštěstí nebyla z džezkazganského táborového střediska; po celou cestu jsme zaklínali osud, abychom se nedostali do měděných dolů). Přijeli pro nás s náklaďáky se zvýšenými točnicemi a s mřížemi v přední části, které před námi chránily stráž s automaty jako před zvěří. Natlačili nás na dno korby se skrčenýma nohama, tváří do protisměru jízdy, a tak nás vytřásali a lámali po výmolech osm hodin. Vojáci s automaty seděli na střeše kabiny, hlavně nám po celou cestu mířily na záda.

V kabinách nákladních aut jeli poručíci, seržanti a v naší kabině žena jednoho důstojníka s asi šestiletou holčičkou. Na zastávkách děvčátko vyskakovalo, utíkalo po louce, trhalo květiny, vesele volalo na maminku. Vůbec jí nevadily ani automaty, ani psi, ani odporné hlavy vězňů, trčící nad točnicemi, náš strašný svět nevrhal stín na její louky a květy, ani jednou se, třeba ze zvědavosti, na nás nepodívala…

Vzpomněl jsem si přitom na syna staršiny Zagorské zvláštní věznice. Rád si hrával takhle: nutil dva kluky ze sousedství, aby si dali ruce za záda (někdy jim ruce svázal), nechal je jít po cestě a sám šel s klackem vedle nich, eskortoval je.

Děti si hrají tak, jak otcové žijí…

Přejeli jsme Irtyš. Dlouho jsme jeli po zaplavovaných loukách a pak tou nejrovnější stepí. Na zastávkách, když se usadily víry světle

šedého prachu, zvířeného koly, jsme cítili dech Irtyše, svěží stepní vítr, hořkou vůni trávy. Hustě zasypaní prachem jsme se dívali dozadu (hlavy jsme otáčet nesměli), mlčeli (mluvit se nesmělo) a mysleli na tábor, do něhož jedeme – měl podivné, neruské jméno. Četli jsme je na svých „spisech“ – vzhůru nohama – z horních lůžek stolypina – EKIBASTAUZ. Ale nikdo si nedokázal představit, kde je, a jen podplukovník Oleg Ivanov si vzpomínal, že se tam těží uhlí. Dokonce jsme si představovali, že je to blízko čínských hranic (a někteří z toho měli radost, ještě si nestačili zvyknout, že Čína je ještě mnohem horší než my). Burkovskij (nováček a s pětadvacítkou, ještě se na nás všechny díval svrchu, je přece komunista a sedí omylem, kolem jsou samí nepřátelé lidu. Mne uznával jen proto, že jsem bývalý sovětský důstojník a že jsem nebyl v zajetí) mi připomněl něco z vysokoškolských vědomostí, co jsem už zapomněl: před podzimní rovnodenností vytyčíme na zemi polední stín a 23. září odečteme kulminační výšku slunce od devadesáti – tak dostaneme svou zeměpisnou šířku. Aspoň nějaká útěcha, i když délku nezjistíme.

Jeli jsme a jeli. Stmívalo se. Podle černého nebe s velkými hvězdami jsme teď věděli, že jedeme na jiho-jiho-západ.

Ve světle reflektorů zadních aut tančily chuchvalce prašného mraku, rozvířeného nad cestou a viditelného jen v sloupech světla. Vznikal podivný opar: celý svět byl černý, celý svět se houpal, a jen ty částečky prachu svítily, tančily a kreslily nepěkné obrazy budoucnosti.

Na jaký konec světa? Do jaké díry nás vezou, kde je nám souzeno provést svou revoluci?

Skrčené nohy strnuly, jako by ani nebyly naše. Do tábora jsme přijeli až před půlnocí. Byl ohrazen vysokým dřevěným plotem, v černé stepi a blízko černého spícího městečka zářilo u strážnice a kolem zóny prudké elektrické světlo.

Ještě jednou nás zkontrolovali podle spisů – „…březen tisíc devět set sedmdesát pět!“. A na zbývající čtvrtstoletí jsme vešli do dvojité vysokánské brány.

Tábor spal, ale všechna okna ve všech barácích svítila, jako kdyby tam kypěl život. V noci se svítí – to znamená, že režim je jako ve vězení.

Dveře baráků byly zvenčí zamčeny těžkými visacími zámky. Na obdélnících osvětlených oken se černaly mříže.

Vyšel zástupce velitele, olepený hadříky s čísly.

Četl jsi v novinách, že ve fašistických táborech mají lidé čísla?

3 OKOVY OKOVY…

Naše nedočkavost, naše předčasná očekávání však byly rychle potlačeny. Vánek změn dul jen tam, kde byl průvan – v tranzitkách. Sem, za vysoké ohrady zvláštních táborů, se nedostal. A přestože v táborech byli samí političtí, žádné buřičské letáky na sloupech nevisely.

V Minlagu prý kováři odmítli vykovat mříže do oken baráků! Sláva jim, zatím bezejmenným! Byli to lidé. Zavřeli je do baráku zvláštního režimu. Mříže pro Minlag vykovali v Kotlasu. Za kováře se nikdo nepostavil.

Zvláštní tábory začaly žít se stejnou němou a až úslužnou pokorností, jakou vychovala desetiletí NPT.

Transporty, přivezené z polárního severu, si z kazachstánského sluníčka neužily. Na nádraží v Novorudném seskakovaly z rudých vagónů na narudlou půdu. Byla to džezkazganská měď, žádné plíce nevydržely těžbu této mědi déle než čtyři měsíce.

Hned na prvních provinilcích předváděli rozradostnělí dozorci svou novou zbraň – želízka, kterých se v NPT nepoužívalo. Lesklá niklovaná želízka, jejichž masová výroba byla v Sovětském svazu zavedena ke třicátému výročí Říjnové revoluce (v nějaké továrně je vyráběli dělníci s prošedivělým vousem, vzorní proletáři z naší literatury – přece je nedělali Stalin a Berija sami?). Tato želízka vynikala tím, že se dala pořádně utáhnout: byl v nich kovový plíšek se zářezy, takže už navlečená želízka se na kolenou strážného utahovala tak, aby se do zámku vešlo co nejvíc zářezů a aby to víc bolelo. Želízka se tak z ochranného a pohyb omezujícího zařízení měnila v mučící nástroj: svírala zápěstí ostrou vytrvalou bolestí, a to

po celé hodiny, ruce vykloubené za zády. Ještě byl zvlášť vymyšlen způsob nasazení želízek na čtyři prsty, působilo to prudkou bolest v kloubech.

V Berlagu se želízek používalo náruživě: za každou maličkost, za to, že vězeň nesmekl před dozorcem. Navlékli mu želízka (ruce dozadu) a postavili u strážnice.

Ruce trnuly, mrtvěly, a dospělí muži plakali: „Občane veliteli, už to víckrát neudělám! Sundejte mi želízka!“ (Tam byly pěkné způsoby, v tom Berlagu – na povel se šlo nejen do jídelny, na povel se přistupovalo ke stolu, na povel se usedalo, na povel se ponořily lžíce do šlichty, na povel se vstávalo a odcházelo.) Pro někoho nebylo těžké načmárat: „Vytvořit zvláštní tábory! Předložit návrh režimu dne toho a toho!“ Ale nějací pracovití žalářníci (a znalci duší a táborového života) to museli promyslet bod po bodu: kde se to dá ještě utáhnout co nejcitelněji? Co se dá ještě naložit, aby se režim nedal vydržet? V čem je ještě možné zhoršit život tuzemce – mukla, beztoho nezáviděníhodný? Ten dobytek si musel uvědomit hned při přechodu z NPT do zvláštních táborů jejich přísnost a tvrdost – ale někdo to přece musel nejdřív bod za bodem vymyslet!

No, přirozeně se zpřísnila ostraha. Ve všech zvláštních táborech byly dodatečně zpevněny pásy zón, byl natažen další ostnatý drát a před zónou to posypali Brunovými spirálami. Na trase pracovních kolon se na všech důležitých křižovatkách a zatáčkách stavěly kulomety a byli připraveni kulometčíci.

V každém táborovém středisku byla zděná věznice – BZR.[17)] Když šel někdo do BZR, musel odložit vatovaný kabát: mučení zimou bylo pro BZR příznačné. Ale také každý barák byl vězeni, protože všechna okna byla zamřížovaná, na noc se přinesly paraši a zamklo se. V každé zóně byly dva nebo tři trestní baráky se zesílenou stráží, byla to malá zónka v zóně: zamykaly se hned po příchodu trestanců z práce – podle vzoru rané katorgy. (Tak to vlastně byly BZR, ale tady se jim říkalo režimky.) A pak tu zcela otevřeně převzali cenné hitlerovské zkušenosti s čísly: nahradili vězňovo jméno, jeho „já“, jeho osobnost – číslem, takže se jeden od druhého už neliší celou svou lidskou jedinečností, ale jen plus minus jedna v dlouhé, jednotvárné řadě. I toto opatření může být úděsné, ale jen

když se uskuteční velice důsledně, až do konce. Také se o to pokoušeli. Každý nováček ve zvláštním oddělení tábora „zahrál na klavír“ (to znamená, že mu vzali otisky prstů, jak se to dělalo ve vězeních, ale ne v NPT), pak mu na krk pověsili na provázku tabulku. Na tabulce bylo jeho číslo, třeba Šč-262 (v Ozerlagu teď bylo i „Y“, abeceda je přece tak krátká!), a tak ho zvěčnil fotograf zvláštního oddělení. (Tyto všechny fotografie jsou někde uloženy! Ještě je uvidíme!) Tabulku pak trestanci sundali (přece jen to není pes) a místo toho dostal čtyři (v některých táborech tři) bílé hadříky asi tak 8krát 15 centimetrů. Tyto hadříky si musel přišít na místa, stanovená v každém táboře jinak. Obvykle to však bylo – na zádech, na prsou, na čepici a pak ještě na noze nebo na ruce[18)]. Na těchto stanovených místech se vatované šatstvo předem ničilo – v táborových dílnách to byl zvláštní úkol určitých krejčí: vystřihávali v látce čtvereček, takže vata vylézala z podšívky. Dělalo se to proto, aby si mukl nemohl při útěku odpárat čísla a vydávat se za volňase. V jiných táborech se to dělalo jednodušeji: číslo se vypálilo na šaty chlórem.

Dozorci měli také příkaz, aby oslovovali vězně jenom čísly, aby jména neznali a nepamatovali si je. A bylo by to bývalo dost příšerné, kdyby to byli vydrželi – ale oni to nevydrželi (ruský člověk není jako Němec) a už v prvním roce si to začali plést, sem tam někomu říkali jménem a čím dál, tím víc. Pro usnadnění práce dozorců se na vagónkách u každého lůžka umístila destička s číslem toho, co tu spí. Takže dozorce mohl na vězně zavolat, i když neviděl čísla přímo na něm, nebo věděl, za vězňovy nepřítomnosti, na čí posteli je něco v nepořádku. Dozorci měli možnost vykonávat i takovouto užitečnou činnost: buď' tiše odemknout a tiše vejít do baráku před budíčkem a zapsat čísla těch, co vstali dříve, nebo vtrhnout do baráku přesně po budíčku a zapsat ty, co ještě nevstali. V obou případech mohli hned nařídit karcer. Ale ve zvláštních táborech se spíše vyžadovalo písemné vysvětleni – a to v situaci, kdy bylo zakázáno vlastnit inkoust a pero a papír nebylo naprosto kde vzít. Systém vysvětlujících hlášení – vleklý, nudný, protivný – byl docela dobrým vynálezem, tím spíše, že táborový režim měl na to dost

placených povalečů a času. Ne, že by tě prostě hned potrestali, ale musel jsi písemně vysvětlit, proč je tvoje postel špatně

17) Budu mu i nadále říkat BZR (Barák zvláštního režimu), jak se to u nás říkalo, protože jsme si tak zvykli v NPT, i když to tu není zcela přesné – šlo skutečně o táborové vězení.

18) V Ekibastauzu jsem měl po celou dobu číslo Šč-232, až v posledních měsících jsem dostal rozkaz nosit Šč-262. Tato čísla jsem si z Ekibastauzu tajně odvezl a schovávám si je dodnes.

ustlána, jak to, že jsi připustil, že cedulka s tvým číslem visí na hřebíku šejdrem, proč máš zašpiněné číslo na kabátě a proč jsi to včas nedal do pořádku, proč jsi v baráku kouřil, proč jsi nesmekl před dozorcem[19)]. Hlubokomyslnost těchto otázek byla taková, že odpovídat na ně bylo pro gramotné ještě větší utrpení než pro negramotné.

Jestliže někdo vysvětlení napsat odmítl, znamenalo to přísnější trest! Vězeň psal vysvětlení, čistě a jasně a se vší úctou k pracovníkům režimu, odnesl je dozorci baráku, pak se tím zabýval zástupce velitele režimu nebo velitel režimu, a písemně stanovil trest.

Ve výkazech brigád se také měla psát nejdříve čísla a pak jména – ale ne místo jmen!

Přece jen se jména báli zrušit! Jméno je tak či onak spolehlivá stopa, svým jménem je člověk poznamenán navěky, ale číslo – to je jako když foukne, ráz, a je pryč. Kdyby se tak čísla vypalovala nebo vypichovala přímo do kůže člověka! Ale k tomu nestačili dojít. Ale mohli, snadno mohli, moc k tomu nechybělo.

Útlak pomocí čísel se rozpadl také proto, že jsme neseděli každý sám, že jsme neslyšeli jen dozorce, ale i jeden druhého. Trestanci se navzájem čísly nikdy neoslovovali, dokonce si jich ani nevšímali (ačkoli, člověk by řekl, jak je možné si nevšimnout těch křiklavých bílých hadrů? když se nás shromáždilo hodně – na nástupu, na apelu, vypadalo to množství čísel jako pestrá logaritmická tabulka – ale jen pro toho, kdo na to nebyl zvyklý). Čísel jsme si nevšímali natolik, že nikdo nikdy neznal čísla nejbližších přátel a členů brigády, každý si

pamatoval jen to své. (Mezi pitomečky byli parádníci, kteří si velice dávali záležet na pečlivém, dokonce koketním přišití svých čísel, se zaobroubeným okrajem, drobounkými stehy, aby to bylo pěkné. Odvěké patolízalství! My jsme se s kamarády naopak snažili, aby na nás čísla vypadala co nejodporněji.) Režim zvláštních táborů počítal s naprostou izolovaností: s tím, že odsud si nikdo nikomu nepostěžuje, nikdo nikdy nebude propuštěn, nikdo se nikam ven nedostane.

(Ani Osvětim, ani Katyn načalstvo v nejmenším nepoučily.) Proto se v prvních zvláštních táborech používaly hole. Nosili je spíše pověření muklové – komandanti a vedoucí brigád – než sami dozorci. Ale bít mohli po libostí a s plným souhlasem velitelů. V Džezkazganu se před apelem u dveří baráku postavili úkoláři s holemi a podle starého zvyku volali: „Ven, žádný ať není poslední!!“ (čtenář už dávno pochopil, že poslední, i kdyby nějaký byl, zase hned jako by ani nebyl)[20]. Proto si načalstvo nic nedělalo z toho, když třeba zimní transport z Karbasu do Spassku – 200 lidí – cestou zmrzl. Ti, co to přežili, zaplnili všechny pokoje a chodby ošetřovny, hnili zaživa, příšerně páchli a doktor Kolesnikov amputoval desítky rukou, nohou a nosů[21]. Izolace byla tak spolehlivá, že slavný velitel spasského režimu kapitán Vorobjov a jeho podřízení nejdříve „potrestali“ vězněnou maďarskou baletku karcerem, pak jí nasadili želízka a v želízkách ji znásilnili.

Režim byl vymyšlen tak, aby pomaloučku pronikal do všech drobností. Tak třeba bylo zakázáno mít jakékoli fotografie, nejen vlastní (útěk!), ale i rodiny.

Zabavovali je a ničili. Starostka ženského baráku ve Spassku, žena středních let, učitelka, si postavila na stoleček

19) Doroševič se na Sachalinu divil, že trestanci smekají před velitelem vězení. My ale museli smekat, když jsme potkali kteréhokoli z řadových dozorců.

20) Ve Spassku v roce 1949 však něco zaskřípalo. Vedoucí brigád zavolali ke „štábu“ a tam jim rozkázali, aby složili hole. Sdělili jim, že se nadále musí obejít bez nich.

21) Tento doktor Kolesnikov patřil k „expertům“, kteří krátce předtím podepsali falešné závěry Katynské komise (tj., že jsme to nebyli my, kdo popravil polské důstojníky). Spravedlivý osud ho za to sem zavřel. Ale proč úřady. Aby to nevybreptal. Mouřenín mohl jít.

obrázek Čajkovského, dozorce ho zabavil a dal jí tři dny karceru. „Ale to je přece portrét Čajkovského!“ „Nevím, čí je, ale ženským není dovoleno mít v táboře portréty mužských.“ V Kengiru bylo dovoleno posílat v balíčcích kroupy (proč by ne?), ale stejně neodvolatelně bylo zakázáno ty kroupy vařit. A jestliže se mukl někde v koutku chystal na dvou cihlách vařit, dozorce odkopl kotlik a donutil provinilce, aby oheň uhasil rukama. (Potom sice postavili kůlničkukuchyňku, ale za dva měsíce kamna zbořili a dali tam důstojnická prasata a koně operativce Běljajeva.) Šéfové sice zaváděli různé novinky režimu, ale nezapomínali přitom ani na dobré zkušenosti NPT. V Ozerlagu přivazoval kapitán Mišin, velitel táborového střediska, vězně, odmítající nastoupit do práce, k saním a tak je vlekl na pracoviště.

A vcelku byl režim natolik uspokojivý, že bývalí původní katoržnici teď seděli ve zvláštních táborech za stejných podmínek jako ostatní, ve společných zónách, jenomže měli jiná písmena na hadrech s číslicemi.

(Ledaže je někdy, když nestačily baráky, ubytovali ve stodolách nebo konírnách jako ve Spassku.) Tak se zvláštní tábory, jimž se oficiálně katorga neříkalo, staly jejím právoplatným dědicem a splynuly s ní.

Ale aby si trestanci dobře režim osvojili, musí být ještě podepřen patřičnou prací a patřičným stravováním.

Práce se pro zvláštní tábory vybírala ta nejtěžší, jaká jen v daném místě byla možná. Jak správně poznamenal Čechov: „Ve společnosti a zčásti i v literatuře se ustálil názor, že skutečná nejtěžší a nejvíce ponižující katorga může být jen v rudných dolech. Kdyby v Ruských ženách Někrasova hrdina… lovil pro vězení ryby nebo kácel stromy, mnozí čtenáři by byli nespokojeni.“ (Jenomže, Antone Pavloviči, pročpak to pohrdání kácením stromů? Kácení lesa není špatné,

docela se hodí.) První střediska Stěplagu, jimiž začínala jeho existence, výhradně těžila měď (1. a 2. středisko – rudný důl, 3. – Kengir, 4. – Džezkazgan). Vrtalo se za sucha, prach z hlušiny vyvolával rychlou silikózu a tuberkulózu[22)].

Nemocné a, trestance posílali umírat do proslulého Spassku (u Karagandy) – „všesvazové invalidovny“ zvláštních táborů.

Spassku bychom měli říci pár slov zvlášť.

Do Spassku posílali invalidy, skutečné invalidy, které už nemohli využít ve vlastních táborech. Ale divná věc! Jakmile invalidé překročili práh léčivé zóny Spassku stávali se rázem stoprocentními pracanty.

Plukovníka Čečeva, velitele celého Stěplagu, mělo Spasské táborové středisko ze všeho nejraději. Tento nedobrý zavalitý muž sem obvykle přiletěl z Karagandy letadlem, dal si na strážnici vyčistit boty, kráčel po zóně a díval se, kdo ještě nepracuje. Rád říkával: „Invalidu mám v celém Spassku jen jednoho – nemá nohy. Ale i ten má lehčí práci – je poslíčkem“. Všichni jednonozí měli sedavou práci: drtili kámen na štěrk, třídili odpad dřeva. Ani berle, ani chybějící ruka ve Spassku od práce nikoho nezachránily. To si vymyslel Čečev: nechat čtyři jednoruké pracovat s nosítky (dva s pravou a dva s levou rukou). To u Čečeva vymysleli – ručně pohánět obráběcí stroje, když nebyl proud. To Čečevovi se líbilo – mít „svého profesora“, takže dovolil biofyzikovi Čiževskému zřídit ve Spassku laboratoř (s holými stoly). Ale když Čiževskij vyvinul z nejhorších odpadových materiálů pro džezkaganské pracanty masku proti silikóze – Čečev výrobu nedovolil. Pracují bez masek, jaképak mudrování. Musel být přece nějaký obrat kontingentu.

22) Podle zákona z roku 1866 práce zdraví škodlivé nebyly dovoleny, ani když si je zvolili sami trestanci.

Koncem roku 1948 bylo ve Spassku asi 15 tisíc muklů obojího pohlaví. Byla to obrovská zóna, její sloupy stoupaly do kopců, sestupovaly do údolí, rohové věže na sebe neviděly. Postupně se tábor členil: muklové stavěli vnitřní zdi a oddělovali ženskou,

pracovní, čistě invalidní zónu spod. (To ztěžovalo styky uvnitř tábora a pro šéfy to bylo pohodlnější.) Šest tisíc lidí chodilo pracovat na přehradu 12 kilometrů vzdálenou. Protože to byli přece jen invalidé, šli přes dvě hodiny tam a přes dvě hodiny zpátky. K tomu je třeba připočítat jedenáctihodinovou pracovní dobu. (Málokdo vydržel takovou práci dva měsíce.) Další rozsáhlé práce byly v kamenolomech, ty byly přímo v zónách (ostrov má vlastní nerostné bohatství!) – v ženské i mužské. V mužské zóně byl lom na kopci. Tam se po večerce trhaly skály amonalem, a ve dne invalidé kladivy rozbíjeli kameny. V ženské zóně se amonalu nepoužívalo, ženy kopaly ručně, než se dostaly k vrstvě kamene, a pak jej drtily velkými kladivy. Pochopitelně jim kladiva vyklouzávala z násad, nové násady se lámaly. Opravovaly se v jiné zóně.

Přesto od každé ženy žádali splnění normy – 0,9 kubíku denně. Protože ji splnit nemohly, dlouho dostávaly trestní příděl – 400 gramů chleba, dokud je muži nenaučili tahat před kontrolou kámen ze starých hromad na nové. Připomeneme, že veškeré tyto práce nejenže dělali invalidé a nejenže bez jediného stroje, ale že to bylo v krutých stepních zimách (až 30-35° mrazu a vítr) a navíc v letním oblečeni, protože nepracující (tj. invalidé) nemají na zimní teplé oblečení nárok. P-ová vzpomíná, jak za takového mrazu, téměř neoblečená, rozbíjela kámen obrovským kladivem. Nakolik byla tato práce prospěšná je zvlášť zřejmé, dodáme-li, že kámen z ženského lomu se ukázal z jakéhosi důvodu pro stavební práce nevhodným a jistého dne jistý velitel dal příkaz, aby ženy nasypaly zpátky do lomu všechen kámen, který za rok vytěžily, pokryly jej hlínou a vysadily park (park z toho pochopitelně nebyl). V mužské zóně byl kámen dobrý a na stavbu se dopravoval následujícím způsobem: po apelu hnali celý útvar (bylo to asi osm tisíc mužů najednou, kdo jen ten den ještě byl naživu) do kopce a zpátky lidi pouštěli jen s kameny. V neděli se taková zdravotní procházka konala dvakrát – ráno a večer.

Pak tu byly ještě takovéto práce: stavba vnitřních zdí; stavba sídliště pro táborové žalářníky a strážné (obytné domy, klub, lázně, škola); práce na polích a v zahradách.

Sklizeň z těchto zahrad dostávali také volňasové, pro mukly byl jen řepný chrást: vozili jej auty, skládali na hromadu u kuchyně, tam

mokl, hnil, a odtud jej zaměstnanci kuchyně vidlemi házeli do kotlů. (Nepřipomíná to trochu krmení dobytka?) Z tohoto chrástu se vařila denní šlichta, a k té se přidávala malá sběračka kaše. Tady je zahradní scénka: takových sto padesát muklů se smluvilo a vrhlo se rázem do zahrady, lehli si a požírají zeleninu přímo ze záhonů. Stráže se seběhly, bijí je klacky, ale muklové leží a hryžou.

Nepracující invalidé dostávali 550 gramů chleba, pracující – 650.

Ve Spassku také neznali léky (kde by se nabraly pro takové bezedné množství! A stejně chcípnou!), ani lůžkoviny. V některých barácích vagónky sestrčili dohromady a na spojených prknech místo dvou spali, těsně jeden vedle druhého, čtyři.

A ještě jedno zaměstnání tu bylo! Každý den šlo 110-120 lidí kopat hroby. Dvě americká nákladní auta vozila mrtvoly v ohrádce, z níž trčely ruce a nohy. Dokonce i v poklidných letních měsících roku 1949 umíralo denně 60-70 vězňů, v zimě každý den stovka (počítali to Estonci, kteří pracovali u márnice).

(V jiných zvláštních táborech taková úmrtnost nebyla a jídlo bylo také lepší, ale tam se také víc pracovalo, to nebyli invalidé – to už si čtenář srovná sám.) To všechno bylo v roce 1949 (tisíc devět set čtyřicet devět) – ve třicátém druhém roce Říjnové revoluce, čtyři roky po skončení války s její nutnou tvrdostí, tři roky po skončení Norimberského procesu, kdy se celé lidstvo dozvědělo o hrůzách fašistických táborů a s ulehčením si oddechlo: „To už se nebude opakovat!“[23)] K celému tomu režimu je ještě třeba dodat, že příchodem do zvláštního tábora bylo téměř přerušeno spojení se svobodou, s ženou, která čekala tebe a tvé dopisy, s dětmi, pro něž ses stával mýtem (dva dopisy ročně, ale ani ty, do nichž jsi vložil všechno nejlepší a hlavní, nashromážděné během dlouhých měsíců, nebyly posílány). Kdo si odváží kontrolovat cenzorky, zaměstnankyně ministerstva vnitra? Často si usnadňovaly práci – část dopisů pálily, aby je nemusely kontrolovat. A že tvůj dopis nedošel, to se dá vždycky svést na poštu. Ve Spassku jednou zavolali trestance, aby v cenzuře spravili kamna. Našli na roštu stovky neposlaných a ještě nespálených dopisů – cenzoři je zapomněli podpálit. A takové byly poměry ve zvláštních táborech – kamnáři se báli o tom povědět kamarádům. Vnitráci by jim to mohli rychle

spočítat… Tyto cenzorky MV, které z pohodlnosti pálily duše vězněných – byly snad humánnější než ty esesačky, co sbíraly kůži a vlasy zavražděných?

(A o návštěvách příbuzných ve zvláštních táborech nebylo ani řeči – adresa tábora byla zašifrována a nikdo nesměl přijet.) Dodáme také, že hemingwayovská otázka mít či nemít ve zvláštních táborech téměř neexistovala, od chvíle jejich vzniku byla zodpověděna nemít. Nemít peníze, nedostávat mzdu (v NPT si člověk mohl vydělat nějaký ten krejcar, tady – ani kopejku). Nemít rezervní boty nebo šaty, nic, co by si člověk oblékl, aby mu bylo tepleji, aby byl v suchu. Prádlo (a co to bylo za prádlo!

Hemingwayovi chudáci by sotva byli ochotni si je navléknout) se vyměňovalo dvakrát měsíčně, šaty a obuv – dvakrát do roka, ryzí arakčejevská logika. Byla zřízena – ne hned v prvních dnech tábora, ale později – věčná úschovna, až do dne propuštění.

(Bylo považováno za závažný přestupek, jestliže tam někdo neodevzdal nějakou vlastní součást oděvu: znamenalo to přípravu k útěku, karcer, vyšetřování.) Nemít ve skříňce žádné potraviny (a ráno stát ve frontě do úschovny potravin, odevzdat, večer stát, aby si je člověk vyzvedl – tak se šikovně zaplnily zbývající volné půlhodiny, kdy by jinak člověk mohl přemýšlet). Nemít nic psaného rukou, nemít inkoust, inkoustovou tužku, pastelky, nemít čistý papír, jen jeden školní sešit. Konečně nemít ani knihy. (Ve Spassku zabavovali vlastní knihy při přijímání trestanců do tábora. U nás se ze začátku dovolovalo mít jednu nebo dvě knihy, ale jednou vyšlo moudré nařízení: zaregistrovat všechny soukromé knihy v KVO, na titulní stránku dát razítko „Stěplag.

Táborové středisko č.…“ Všechny knihy bez razítka se nadále budou zabavovat jako nedovolené, knihy s razítkem budou považovány za majetek knihovny a původnímu majiteli již patřit nebudou.) A ještě dnes dodáme, že ve zvláštních táborech se důkladněji a častěji než v NPT prováděly osobní prohlídky (denně a pečlivě při příchodu i při odchodu, pravidelné prohlídky baráku, při kterých se vytrhávaly podlahy, schůdky u vchodu, vylamovaly se rošty u kamen. Pak ještě hromadné vězeňské osobní prohlídky, kdy se každý musel svléknout a byl prohmatán, kdy se páraly podšívky,

utrhávaly podrážky.) Že časem se v zóně vypalovala tráva („aby se v trávě neukrývaly zbraně“). Že se v neděli v zóně prováděl úklid.

Když si to všechno člověk vybaví, snad se ani nediví, že nošení čísel nebylo zdaleka

23) Předpokládám, že čtenář bude rozrušen, a spěchám, abych ho uklidnil. Všichni, Čečev, i Mišin, i Vorobjov, i dozorce Novgorodov si žiji dobře. Čečev je v Karagandé jako generál ve výslužbě. Nikdo z nich nebyl a nebude souzen, proč by měli být souzeni? Vždyť prostě plnili rozkazy. Nemůžeme je přece srovnávat s nacisty, kteří prostě plnili rozkazy. A to, co dělali navíc, bez rozkazu, tak to bylo z ryzího ideologického přesvědčení, naprosto upřímně, prostě proto, že nevěděli, že Berija, „věrny spolupracovník velikého Stalina“ – je také agentem mezinárodního imperialismu.

nejcitelnějším nebo nejurážlivějším způsobem, jak ponížit důstojnost trestance. Když Ivan Děnisovič říká, „čísla, ta nic neváží“, není to vůbec ztráta vědomí důstojnosti (jak mu vytýkali hrdí kritikové, kteří sami čísla nenosili a hlad taky neměli) – je to prostě hlas zdravého rozumu. Čísla na nás nepůsobila psychicky, morálně (jak předpokládali páni Gulagu) – cítili jsme praktický vztek, že pod hrozbou karceru musíme trávit svůj volný čas tím, že přišíváme odpáraný okraj, necháváme si opravovat čísla u malířů, že musíme hadry úplně roztrhané při práci vyhazovat a shánět nové odstřižky.

Pro koho byla čísla skutečně nejďábelštějším ze zdejších výmyslů – byly zbožné členky některých sekt. Byly v ženském táborovém středisku u železniční stanice Suslovo (Kamyšlag) – seděly pro náboženskou víru. Tvořily třetinu tábora. Vždyť všechno bylo přímo předpověděno v Apokalypse:

13,16.-… aby měli znamení na pravé ruce své aneb na četích svých.

A tyto ženy odmítaly nosit čísla! Pečeť satanovu! A odmítaly podepisovat se při převzetí erární uniformy (to je zase upsání satanovi). Správa tábora (velitel – generál Grigorjev, velitel

zvláštního táborového střediska major Boguš) prokázala důstojnou pevnost! Rozkázala svléknout ty ženy, nechat jim jen košilky, zout jim boty (dozorkyně-komsomolky všechno udělaly) – aby zima pomohla donutit bláznivé fanatičky přijmout erární šatstvo a našít čísla. Ale ženy i v mraze chodily po zóně v košilkách a bosy a odmítaly vydat duši satanovi !

A před tímto duchem (pochopitelně reakčním, my jsme přece lidé osvícení, my bychom tak proti číslům nebyli!) – se správa vzdala, vrátila sektářkám jejich šaty – a mohly je obléknout bez čísel! (Jelena Ivanovna Usovová celých deset let chodila ve vlastním, šaty i prádlo byly již zetlelé, padaly s ramenou – ale účtárna jí přece nic nemohla vydat bez podpisu!) Ještě nás čísla zlobila tím, že je stráže mohly přečíst zdálky, tak byla veliká. Stráže nás vždycky viděly jen zdálky, ve vzdálenosti, která stačí k zacílení a k výstřelu z automatu.

Nikoho z nás pochopitelně neznaly jménem a nebýt našich čísel, tak by nás ve stejných šatech nerozeznaly. Teď strážní rozeznávali, kdo v koloně mluvil, kdo popletl pětistup nebo kdo nedržel ruce dozadu nebo něco zvedl ze země – stačilo, aby velitel stráže podal hlášení do tábora a provinilce čekal karcer.

Stráže – to byla ještě jedna síla, která svírala náš život jako vrabčáka v pěsti. Tito vojáci s rudými nárameníky, vojáci v prezenční službě, tito synáčci s automaty tvořili temnou sílu, která neuvažovala, nic o nás nevěděla, nikdy nepřijímala vysvětlení. Od nás se k nim nemohlo dostat nic, od nich k nám – to byl jen křik, štěkot psů, cvakání uzávěrů a kulky. A v právu byli vždycky oni, my nikdy.

V Ekibastauzu, při opravě železniční trati, kde není zóna, jen obklíčení, udělal jeden mukl v dovoleném okruhu několik kroků, aby si vzal svůj chleba z pohozené bundy – strážný zacílil a zabil ho. A samozřejmě byl v právu. A mohla mu být vyslovena jen pochvala. A samozřejmě dodnes toho nelituje. A my jsme své rozhořčení ničím nevyjádřili. A pochopitelně jsme nikam nepsali (a nikdo by naši stížnost nepustil dál).

19. ledna 1951 přišla naše kolona o pěti stech mužích k objektu ARM. Na jedné straně byla zóna, tam už vojáci nebyli. Každou chvíli nás měli pustit do brány.

Najednou vězeň Maloj (ve skutečnosti to byl urostlý, ramenatý mládenec) znenadání vyšel z řady a nějak zamyšleně kráčel proti veliteli eskorty. Měl jsem dojem, že není při sobě, že sám neví, co dělá. Nezvedl ruku, neučinil žádné výhrůžné gesto, prostě zamyšleně kráčel. Velitel eskorty, švihácký, dost odporný důstojník, se polekal a začal pozpátku utíkat, něco přitom vřískal a nemohl vytáhnout pistoli. Proti Malému rychle vyskočil seržant s automatem a ze vzdálenosti několika kroků do něj vypálil dávku do prsou a do břicha a také pomalu ustupoval. A Maloj, ještě než upadl, udělal pomalu další dva kroky. Z jeho zad se jako stopa neviditelných kulek vytrhly z kabátu kousky vaty. Přestože Maloj upadl a my, celá zbývající kolona, jsme se ani nepohnuli, byl velitel eskorty tak vystrašen, že dal vojákům povel k palbě. Ze všech stran začaly praskat výstřely z automatů, namířené trochu nad naše hlavy, ozval se tlukot kulometu, připraveného na stanovišti. Mnoho hlasů na nás hystericky křičelo: „K zemi! K zemi! K zemi!“ A kulky začaly padat níž a níž, do drátů zóny. Bylo nás půl tisíce. Nevrhli jsme se na střelce, nesmetli jsme je, ne, všichni jsme padli k zemi a s tvářemi ve sněhu, v ostudné bezmocné pozici, jsme toho tříkrálového rána přes čtvrt hodiny leželi jako ovce – bez řečí nás všechny mohli postřílet a nemuseli by se bývali zodpovídat: vždyť to byl pokus o vzpouru!

Takoví jsme byli ubozí, ušlápnutí otroci v prvním a druhém roce zvláštních táborů. O tomto období se dostatečně píše v Ivanu Děnisoviči.

Jak k tomu došlo? Proč se ta tisícová stáda osmapadesátky chovala tak ničemné?

Tak pokorně? Byli to přece političtí, čert aby to vzal! Byli tu přece odděleni, vyčleněni, shromážděni pospolu, byli to snad političtí vězňové?

Tyto tábory ani jinak začít nemohly. Utlačovatelé i utlačovaní přišli z táborů NPT, měli za sebou desetiletí tradice pánů a otroků. Způsob života a způsob myšlení se přenášely, udržovaly se ve vztazích živých lidí – z jednoho táborového střediska přijíždělo až několik set vězňů. Přiváželi s sebou na nové místo všeobecné a všem vsugerované přesvědčení, že ve světě táborů je člověk člověku krysou, každý je lidojed, a jinak to být nemůže. Přiváželi si zájem jen

o svůj vlastní osud a naprostou lhostejnost k osudu společnému. Jeli, připraveni k nelítostnému boji o vedení brigády, o teplá místa pitomečků v kuchyni, v porcovně chleba, ve skladech, v účtárně a při KVO.

Ale jede-li na nové místo jednotlivec, může ve svých plánech, jak si to tam zařídí, spoléhat jenom na náhodu a štěstí a na svou nestydatost.

Když však v dlouhém transportu v jednom vagónu jedou dva, tři, čtyři týdny, koupou se ve stejných tranzitkách, pochodují ve stejném útvaru lidé, kteří se už dostatečně navzájem otrkali, dobře umějí jeden v druhém ocenit i brigadýrskou pěst, i schopnost podlézat načalstvu, i schopnost rafnout zpoza rohu, i schopnost urvat melouch a oblafnout pracanty – když je v transportu pohromadě už sehraný spolek pridurků – je přirozené, že se neoddávají svobodomyslným snům, že se snaží společně donést štafetu otroctví, smluvit se, jak se zmocní klíčových pozic v novém táboře a vytlačí pitomečky z táborů jiných. A nevzdělaní pracanti, zcela smíření se svým zmrzačeným, temným osudem, se domlouvají, jak na novém místě dají dohromady co nejlepší brigádu a jak se dostat k nějakému snesitelnému vedoucímu brigády.

A všichni tito lidé navždy zapomněli nejen to, že každý z nich je člověk, že nese v sobě Boží světlo, že je hoden lepšího osudu, ale zapomněli dokonce i to, že by mohli narovnat záda, že prostá svoboda je stejným právem člověka jako vzduch, že oni všichni jsou takzvaní politíčtí a teď zůstali mezi sebou.

Troška kriminálních mezi nimi sice zůstala: úřady se vzdaly naděje, že by své miláčky odradily od častých útěků (článek 82. Trestního kodexu dával za útěk jen do dvou let, zloději už měli desítky a stovky let navíc, proč by neutíkali, když je nemá kdo zkrotit?) a tak se odhodlaly dávat jim za útěk 58-14, tedy ekonomickou sabotáž.

Do zvláštních táborů jelo v každém transportu velmi málo takových kriminálních – hrstka, ale podle jejich kodexu to zcela stačilo, aby se chovali dne, sprostě, aby si vykračovali jako komandanti s klacky (jako ti dva Ázerbájdžánci ve Spassku, co je pak zavraždili sekerou), aby pomáhali pitomečkům vztyčovat na

nových ostrovech Souostroví stále stejný černý zasraný prapor otrockých hnusných vyhlazovacích táborů.

Ekibastauzský tábor byl založen rok před naším příjezdem – v roce 1949 – všechno tu bylo kopií minulosti, jak ji sem přenesli táboroví vězni a velitelé. Byli tu komandant, zástupce komandanta, starostové baráků. Jedni týrali své poddané ranami pěstí, jiní zase udáváním. Byl tu zvláštní barák pitomečků, kde se při čaji na vagónkách rozhodovalo o osudech celých objektů a brigád. Byly tu (díky zvláštnímu uspořádaní finských baráků) v každém baráku zvláštní kabiny, které podle svých funkcí obvykle obsazovali privilegovaní muklové. Úkoláři mlátili do zubů, vedoucí brigád dávali přes držku a dozorci bili důtkami. Našli se drzí, nařvaní kuchaři. Všech skladů se zmocnili svobodomyslní Kavkazané. Funkcí stavbyvedoucích se zmocnila skupina podvodníků, kteří se prohlašovali za inženýry. Práskači svědomitě a beztrestně nosili svá udání do operativního oddělení. Tábor, který před rokem začínal ve stanech, měl už zděnou věznici – nebyla však ještě dostavěna, proto přeplněna: člověk musel čekat na karcer, i když už měl písemný příkaz, měsíc i dva no zkrátka nezákonnost! Čekat na karcer! (Byl jsem odsouzen ke karceru a svého pořadí jsem se nedočkal.) Nutno říci, že za ten rok se galerka (přesněji řečeno kurvy, protože se neštítili funkcí v táboře) značně stáhla. Nějak už bylo cítit, že jim tu chybí opravdový rozmach – není tu kriminálnický dorost, nejsou rezervy, nikdo tu nepanáčkuje. Něco nefungovalo. Když velitel režimu představoval seřazenému táboru komandanta Magerana, tvářil se komandant ještě zamračeně a sebevědomě. Ale už byl nejistý a jeho hvězda brzy neslavně zapadla. Jako na každý nový transport, byl i na nás první útok vykonán při prvním koupání na příjmu. Lázeňští, holiči a úkoláři byli ve střehu a svorně se vrhali na každého, kdo se pokoušel, třeba nesměle, něco namítat proti roztrhanému prádlu, studené vodě nebo způsobu dezinfekce. Na takové námitky jen číhali. Vrhalo se jich na člověka hned několik najednou. Byli jako psi, přehrávali, křičeli schválně hodně nahlas: „Tady není žádná kujbyševská tranzitka!“ A strkali pod nos obrovské pěsti.

(To je psychologicky velmi správné. Nahý člověk je mnohonásobně bezbrannější před lidmi oblečenými. A když se nový transport zastraší při prvním koupání v lázních, přijde zkrátka v celém táborovém životě.) Právě student Voloďa Geršuni, který počítal s tím, že se v táboře rozkouká a bude vědět, „s kým jít“, byl hned první den zařazen do práce na zvelebování tábora – měl kopat jámu pro osvětlovací stožár. Byl slabý, nezvládl normu. Pomocník pro denní řád Baturin, kurva, který se už sice začínal mírnit, ale mírný ještě nebyl, mu vynadal do pirátů a uhodil ho do tváře. Geršuni zahodil krumpáč a šel pryč. Přišel na komandaturu a prohlásil: „Zavřete mě, do práce už nepůjdu, dokud se vaši piráti budou prát.“ (Ten „pirát“ ho zvlášť urazil, nebyl na to zvyklý.) Skutečně ho zavřeli, odseděl si na dvakrát 18 dní karceru (dělá se to tak: nejdříve se přikazuje 5 nebo 10 dní, a když skončí trest, vězně nepropustí, čekají, až začne protestovat, nadávat – a pak mu „podle zákona“ napaří další karcer). Když si Geršuni odseděl karcer, dostal ještě za vzpurnost dva měsíce BZR, to znamená, že seděl zase ve stejném vězení, jenže dostával teplé jídlo, příděl podle výkonu a chodil pracovat do vápenky. Geršuni viděl, že se potápí stále hlouběji, a pokusil se o záchranu přes ošetřovnu, to ještě nevěděl, zač stojí její velitelka, madam Dubinská. Myslel si, že ukáže své ploché nohy a nebude muset chodit do vzdálené vápenky. Ale na ošetřovnu ho odmítli zavést, ekibastauzský BZR ambulanci nepotřeboval. Geršuni toho hodně slyšel, jak se má protestovat, chtěl se na ošetřovnu přece jen dostat a tak při apelu zůstal na palandě jen ve spodkách. Dozorci Polundra (potrhlý bývalý námořníček) a Koněncov ho stáhli za nohy s palandy a tak, ve spodkách, ho vlekli na apel. Zatímco ho vlekli, Geršuni se rukama chytal kamenů, připravených pro zedníky – bránil se. Už byl ochoten jít do vápenky a jen křičel: „Nechte mě obléknout kalhoty!“ Ale vlekli ho dál. U strážnice tento slabý chlapec zdržoval čtyřtisícový nástup a volal: „Gestapáci, Fašisté!“ Bránil se, nechtěl si nechat nasadit želízka. Polundra a Koněncov mu přece jen sehnuli hlavu k zemi, navlékli želízka a teď do něj strkali, aby šel. Jim a veliteli režimu, poručíkovi Mačechovskému, nevadilo, že půjde přes městečko ve spodkách. Z jakéhosi důvodu to vadilo Geršunimu. A tak odmítl jít! Vedle něho

stál strážný se psem. Voloďa si pamatuje, jak na něj tiše zabručel: „No, co se bouříš, stoupni si do útvaru. Posedíš si u ohně, copak budeš pracovat?“ A pevně držel svého psa, který se mu dral z rukou, aby se vrhl Voloďovi na krk, už viděl, že ten kluk se brání modrým nárameníkům!

Voloďu odvedli z apelu zpátky do BZR. Ruce v želízkách ho stále více bolely, dozorce – Kazach – ho držel u krku a vrážel mu koleno do břicha. Pak ho hodili na zem, někdo řekl odborně a věcně: „Zbijte ho tak, až se p…e!“ A začali ho kopat botama do spánků, dokud neztratil vědomí. Druhého dne ho předvolali k operativnímu zmocněnci a začali mu lepit případ, úmysl teroru – když ho vlekli, chytal se přece kamenů, pročpak?

Na jiném apelu se podobně bránil Tverdochleb, dokonce vyhlásil i hladovku – nebude pracovat pro satanáše! Bez ohledu na jeho stávku a hladovku i jeho vlekli násilím, jenomže z obyčejného baráku, takže se Tverdochleb dokázal natáhnout a rozbíjet okna. Rozbíjené sklo ostře řinčelo po celém nástupovém prostoru, chmurně doprovázelo počítání úkolářů a dozorců.

Doprovázelo táhlý, jednotvárný tón našich dní, týdnů, měsíců, let.

A nebylo vidět žádný záblesk světla. Když MV tyto tábory zakládalo, se žádným zábleskem ve svých plánech nepočítalo.

Nás, pětadvacet nováčků, z větší části západních Ukrajinců, se nacpalo do jedné brigády a podařilo se nám domluvit s úkoláři, že budeme mít svého vedoucího brigády – právě toho Pavla Boroňuka. Byla z nás klidná, pracovitá brigáda (západní Ukrajince, nedávno odtržené od půdy ještě nekolektivizované, nebylo třeba pohánět, spíš snad krotit!). Několik dní jsme pracovali jako pomocní dělníci, ale brzy se ukázalo, že mezi námi jsou mistřizedníci, ostatní řekli, že se přiučí, a tak jsme se stali brigádou zedníků. Zdili jsme pěkně. Načalstvo si toho všimlo a odvolalo nás ze stavby obytných objektů – domů pro svobodné obyvatele – a nechalo nás v zóně. Vedoucímu brigády ukázali hromadu kamení u BZR – toho kamení, za které se chtěl udržet Geršuni – slíbili, že z lomu budou kámen vozil plynule. A vysvětlili mu, že BZR, co už stojí, je jen polovina baráku, že teď je třeba přistavět úplně stejnou druhou polovinu, a to udělá naše brigáda.

Tak jsme, ke své hanbě, začali stavět vězení sami pro sebe.

Byl dlouhý, suchý podzim – za celé září a za první polovinu října ani nezapršelo. Ráno bylo obvykle klidno, pak se zvedal vítr, v poledne sílil, navečer zase utichal. Někdy vítr dul vytrvale – fičel vysokým tónem, zoufale, dával zvlášť pocítit tu beznadějnou, rovnou step která se před námi otevírala i z lešení BZR. Ani městečko s prvními továrními budovami ani vojenská strážní osada, ani naše zadrátovaná zóna nezakrývaly bezmeznost, nekonečnost, naprostou plochost a beznadějnost této stepi, po níž na severovýchod, k Pavlodaru, vykročila teprve první řádka sotva oloupaných telefonních sloupů. Někdy začal vát ostrý vítr, za hodinu přivál ze Sibiře zimu, donutil nás natáhnout vatované kabáty a stále bil, bil do tváře hrubým pískem a drobnými kamínky, které metl po stepi. Už se nebudu rozepisovat, bude jednodušší, když uvedu báseň, kterou jsem tenkrát při stavbě BZR napsal:

Zedník Jak to složil básník, zedníkem jsem teď. Z hrozného kamene stavím tu vězení.

Kolem však není město. Ohrada. Zóna. Zeď. Na čistém blankytu jen jestřáb plachtí, hleď! Jen vítr ve stepi. Poutníka nevidět, aby se zeptal: nač, komu to stavení? Hlídá nás drát, psi a kulomety, málo! Ještě ve vězení uvnitř kobky se staví. Kladívko ve dlani. Pracuji s rytmem čety a sama o sobě práce mě, přiznám, baví.

Byl tady major. Že zeď prý je špatně kladena. Ach, kdyby jenom to! Slova jsou vyřčena.

Na spisech ale znak malomocenství tkví. Někdo mě udal – ví bůh, co měl za důvod! S někým mě spojili – závorka uzavřena. Šikovná kladívka ťukají o překot.

Za stěnou vyrůstá stěna, ve stěnách stěna. U míchačky s maltou kouříme, žertujem. K večeři chleba a snad kaše přídavkem.

Z lešení v kamenech cel černé jámy zejí hlubiny trápení, děsu a beznadějí.

To mají cestu jen jednu – silnici se sloupy s dráty, co nedávno postavili. Bože můj! Jací jsme bezmocní otroci! Bože můj! K jaké nás bezmoci odsoudili! Že jako první nás zavřít dá, to se ví!

Otroci! Ani ne tak proto, že jsme se báli výhrůžek majora Maximenka, že jsme kameny kladli o závod a cementu dávali

poctivou dávku, aby budoucí vězňové nemohli ty zdi jen tak zbořit. Spíše proto, že brigáda, která stavěla vězení, dostávala přídavek, i když nebyla splněna norma, a my jej majorovi do ksichtu nehodili, nýbrž snědli. A náš kamarád Voloďa Geršuni seděl v již postaveném křídle BZR. A Ivan Spasskij, který se ničím neprovinil, také seděl v režimce – kvůli jakési podivné poznámce ve spisech. Mnohému z nás bylo souzeno sedět v tomhle BZR, právě v těchto celách, které jsme tak pečlivě a spolehlivě stavěli. Zrovna v pracovní době, kdy jsme se jen otáčeli s maltou a zdivem, se najednou v stepi ozvaly výstřely. Brzy přijel k táborové strážnici (byla blízko nás) anton, pravý městský. Patřil k vybavení strážní služby, jenže po stranách nebylo pro hloupé dušičky napsáno: „Pijte sovětské šampaňské!“ Z antonu vystrčili čtyři zbité a zkrvavené muže. Dva klopýtali, jednoho vlekli. Jen první, Ivan Vorobjov, šel hrdě a vztekle.

Tak uprchlíky provedli dole pod námi, pod naším lešením, a zavedli je do pravého křídla BZR.

A my stavěli…

Útěk! Jaká zoufalá odvaha! Bez civilních šatů, bez jídla, s prázdnýma rukama projít pod palbou zónou a prchnout, prchnout do otevřené, nekonečné, holé, bezvodé stepi!

To ani není akt rozumu, je to výzva, hrdá forma sebevraždy. Jen takového odporu byli schopni ti nejsilnější a nejodvážnější z nás!

A my… klademe kameny.

A diskutujeme. Je to už druhý útěk během jednoho měsíce. První se také nepodařil, ale ten byl trochu hloupý. Vasilij Brjuchin (říkalo se mu „Bljucher“), inženýr Mutjanov a ještě jeden bývalý polský důstojník vykopali ve strojní dílně, pod místností, kde pracovali, metrovou jámu a se zásobou jídla se tam schovali. Naivně se domnívali, že večer, až jako obvykle z pracovní zóny odejdou stráže, vylezou a půjdou. Ale při odchodu z práce se přece tří nedopočítali, dráty kolem byly neporušeny – a tak stráže na několik dní zůstaly. Během této doby nahoře chodili lidé, přivedli psa – tři ukrytí v jámě strkali k otvoru vatičku s benzínem, aby zmátli stopu. Tři dny seděli mlčky, nehýbali se, ruce a nohy zkroucené, byli přece tři v metrovém prostoru – nakonec to nevydrželi a vyšli ven.

Do zóny se vracejí brigády a vykládají, jak utíkala skupina Vorobjova: projeli zónu náklaďákem.

Další týden. Klademe kameny. Druhé křídlo BZR se už zřetelně rýsuje – to budou útulňoučké karcery, tady zase samotky, tady přístěnečky, už jsme na malé ploše navršili spoustu kamene. A pořád nám ho z lomu vozí a vozí: kámen je zadarmo, tam i tady jsou bezplatné pracovní síly, jen cement je státní.

Míjí týden, čtyři tisíce ekibastauzských vězňů mělo dost času zvážit, že útěk je šílenství, že z něj nic nekouká. Ale zase je takové slunečné odpoledne, v stepi zase burácejí výstřely. Útěk!!! Ale to je přímo epidemie: znovu se řítí strážní anton, tentokrát přivezl dva muže (třetí byl na místě mrtev). Je to Batanov a kdosi docela maličký, mladý. Zkrvavené je vedou kolem nás, pod našim lešením, do hotového křídla, aby je tam dál bili a nahé hodili na kamennou podlahu, aby jim nedali jíst ani pít. Co cítíš, otroku, když se díváš tady na ty ztýrané a hrdé? Snad ne podloučkou radost, že to nejsi ty, koho chytili, že to nejsi ty, koho zbili, že to nejsi ty, na koho čeká smrt?

„Honem, honem! Musíte dodělat levé křídlo!“ křičí na nás břichatý major Maximenko.

A my pracujeme. Večer dostaneme přídavek kaše.

Maltu nosí Burkovskij. Vše, co děláme, slouží vlasti.

Večer slyšíme: Bafanou také uprchl v autě. Vůz zasáhla kulka.

Teď už jste, vy otroci, pochopili, že útěk je sebevražda, že se nikomu nepodaří utéci dále než kilometr, že vaším údělem je pracovat a zemřít?!

Neuplynulo ani pět dní, nikdo žádné výstřely neslyšel – ale nebe jako by bylo kovové, jako by do něj někdo bouchal kovovou tyčí, taková novinka: útěk! Zase útěk!!! A tentokrát úspěšný!

Útěk v neděli 17. září byl proveden tak čistě, že večerní nástup probíhá klidně – bachařům všechno vychází. Teprve ráno 18. jim najednou něco nehraje – a tak se odkládá nástup do práce a vyhlašuje se všeobecná kontrola. Několik kontrol v útvaru, pak kontroly na barácích, pak kontroly po brigádách, pak jmenovitá kontrola podle spisů – vždyť ti psi umějí počítat jenom peníze u pokladny. Pořád

jim vychází jiný výsledek! Pořád ještě nevědí, kolik jich uteklo! Kdo konkrétně? Kdy? Kam? Jak?

Už se chýlí k večeru, je pondělí, my ještě nedostali oběd (kuchaře z kuchyně také zahnali na nástup, počítat!), ale vůbec se nezlobíme, jsme tak rádi! Každý zdařený útěk je protrestance taková radost! Když strážní pak sebevíc řádí, i když je režim sebevíc zpřísněn, vůbec se nezlobíme, jsme tak rádi! Každý úspěšný útěk, to je něco pro vás, pánové psi! Vidíte, přece někdo utekl! Díváme se šaržím do očí a všichni si tajně myslíme: jen aby je nechytli! Jen aby je nechytli!

Navíc nás nevyvedli ani do práce, takže pondělí minulo jako druhý volný den. (Dobře, že chlapi nezdrhli v sobotu! Věděli, že nám nesmějí zkazit neděli!) Ale kdo to byl? Kdo to byl?

V pondělí večer se rozneslo: byl to Georgij Tenno s Kolkou Ždankem.

Stavíme zdi vězení do výše. Už jsme překlenuli otvory pro dveře, už jsme shora uzavřeli maličká okénka, už necháváme vybrání pro trámy.

Od útěku uplynuly tři dny. Sedm. Deset. Patnáct. Žádné zprávy!

Utekli!!!

4 PROČ JSTE TO SNÁŠELI ?

Mám mezi svými čtenáři jednoho vzdělaného historika-marxistu. Dočetl ve svém měkkém fotýlku k tomu místu, jak jsme stavěli BZR, sundává brýle, poplácává po rukopise čímsi plochým, snad je to pravítko, a pokyvuje:

„Tak, tak. Tomu věřím. Jakýpak revoluční vánek, zatracení čerti! Žádnou revoluci jste dělat nemohli, ta musí vyplynout z historické zákonitosti. A co vy, bylo vás několik tisíc tak zvaných politických, no a? Zbavili vás lidské podoby, důstojnosti, rodiny, svobody, šatstva, jídla, a co vy? Pročpak jste se nevzbouřili?“

„My jsme si odpracovávali příděl. Stavěli jsme vězení.“

„To je dobře! Právě stavba pro vás bylo to nejlepší! To slouží lidu! To je jediné správné řešení. Ale nepovažujte se za revolucionáře, holoubci! K revoluci byste se museli spojit s jedinou pokrokovou třídou…

Ale my přece byli všichni dělníky!“

„T-to nehraje žádnou roli. To je objektivní maličkost. Uvědomujete si, co je to zákonitost?“

Ano. Myslím, že si to uvědomuji. Na mou duši, že si to uvědomuji. Uvědomuji si, že existují-li mnohamiliónové tábory čtyřicet let – tak že to právě je historická zákonitost.

Tady jde o příliš mnoho miliónů a příliš mnoho let, než aby se to dalo vysvětlit rozmarem Stalina, chytráctvím Beriji, důvěřivostí a naivitou vládnoucí strany, provždy osvícené světlem Pokrokového učení. Ale tuhle zákonitost svému oponentovi uvádět nebudu. Mile by se na mě usmál a řekl by, že v daném případě odbočujeme, že mluvíme o něčem jiném. Vidí, že jsem v rozpacích, že špatně chápu zákonitost, a vysvětluje:

„Třeba revolucionáři se jednoho dne do toho dali a vymetli carismus koštětem.“

To je velmi jednoduché. Ale jen kdyby se car Nikolka pokusil takhle zmáčknout své revolucionáře! Kdyby tak zkusil na ně navěsit čísla! Kdyby zkusil …

„Správné. Nezkusil to a jen proto zůstali naživu ti, co to zkusili po něm.“ „Ale on to nemohl zkusit. Nemohl!“

Snad to je taky pravda. Ne, že nechtěl, nemohl.

Podle běžné kadetské interpretace (to ani nemluvím o socialistické) jsou celé ruské dějiny střídáním tyranií. Tyranie Tatarů. Tyranie moskevských knížat. Pět století vlastní tyranie východního typu a zakořeněného nepokrytého otroctví. (Žádné zemské sněmy, ani vesnická obščina, ani volní kozáci nebo rolnictvo na severu.) Ať už Ivan Hrozný nebo Alexej Tichý, Petr Tvrdý či Kateřina Sametová – až do Krymské války uměli carové jen jedno: utlačovat! Utlačovat, drtit své poddané jako brouky, jako housenky. Vyhnanec, trestanec, katorgy? Rovnou mu vypálili na čelo znamení a přikovali ho k vozíku. Stát drtil poddané a byl spolehlivě pevný. Vzpoury a povstání byly vždy okamžitě potlačeny.

Ale! Ale! Byly potlačeny, ale jen do jisté míry! Byly potlačeny, ale ne v našem technickém slova smyslu. Od napoleonské války (od návratu z Evropy) zafoukal v ruské společnosti první, ten úplně první vánek. A už ten stačil, aby s ním car musel počítat.

Například ti vojáci, kteří stáli v karé děkabristů – žádný přece nedostal provaz! Žádný přece nebyl zastřelen! A u nás – copak by to byl přežil třeba jen jeden jediný? Ani Puškin, ani Lermontov prostě nemohli dostat desítku – car musel hledat nepřímé způsoby. „Kde bys býval byl 14. prosince v Petěrburgu?“ zeptal se Nikolaj I. Puškina.

Puškin odpověděl upřímně: „Na Senatském náměstí.“ A byl za to… propuštěn domů! A přitom my, co jsme na vlastní kůži zažili strojový soudní systém, stejně jako naši přátelé prokurátoři, velmi dobře víme, co obnášela Puškinova odpověď: článek 58, bod 2, ozbrojené povstání, v nejlepším případě článek 19 (úmysl) – a když ne trest smrti zastřelením, tedy v každém případě nejméně desítka. Naši Puškinové dostávali své tresty jako rány do zubů, jeli do táborů a umírali (Gumilev ani neměl možnost do tábora jet, vyřídili si to s nim ve sklepě).

Krymská válka – pro Rusko nejšťastnější ze všech válek! Přinesla nejen osvobození rolníků a alexandrovské reformy! Spolu s nimi se zrodila v Rusku obrovská síla – veřejné mínění!

Navenek tu ještě byl vřed sibiřské katorgy, dokonce se rozrůstal, budovaly se tranzitní věznice, šly transporty, zasedaly soudy. Ale copak to? Zasedaly, to ano, zasedaly, ale Věra Zasuličová, která střelila do velitele petěrburské policie (!) – je zproštěna obvinění!??… Sedmkrát došlo k atentátům na samotného Alexandra II. (Karakozov[24)], Solovjov, u Alexandrovsku, u Kursku, Chalturinův výbuch, Tětěrkova mina, Griněvickij. Alexandr II. chodil s vylekanýma očima (mimochodem bez ochrany) po Petěrburgu, „jako štvané zvíře“ (svědectví Lva Tolstého, potkal cara v soukromém domě[25)]). No a co, zbídačil a poslal do vyhnanství půl Petěrburgu, jako to bylo po atentátu na Kirova? Co vás nemá, to ho ani napadnout nemohlo. Použil masového preventivního teroru?

Hromadného teroru jako v roce 1918? Zatkl rukojmí? Takový pojem ani neexistoval. Zavřel podezřele? Ale copak to se dělá?!… Popravil tisíce?

Popravili – pět osob. Za tu dobu nebylo odsouzeno ani tři sta lidí. , (A kdyby bývalo došlo jen k jedinému takovému atentátu na Stalina – kolik miliónů duší by nás to bylo stálo?) V roce 1891, jak píše

bolševik Olminskij, byl v celé věznici Kresty – jako jediný politický. Když ho převezli do Moskvy, byl jediný i na Tagance. Teprve v Butyrkách, před transportem, se jich sešlo několik!…

S každým rokem osvěty a svobodné literatury rostlo neviditelné, ale pro cary strašlivé veřejné mínění. Carové už neudrželi ani uzdu, ani hřívu, a Nikolaj II. se už mohl držet leda za ocas.

Zahlcující dynastická setrvačnost mu bránila pochopit požadavky doby, neměl odvahu jednat. Ve věku letadel a elektřiny mu chybělo společenské vědomí, stále ještě chápal Rusko jako své bohaté a různorodé dědičné statky – kde mohl vybírat daně, pěstovat hříbata, verbovat vojáky, aby si občas zaválčil s mocným bratrem Hohenzollernem.

Ale ani on, ani žádní jeho vládci už neměli sílu bojovat o svou moc. Už neutiskovali, nýbrž občas zlehka stiskli a zase povolili. Neustále se ohlíželi a poslouchali – a co řekne veřejné mínění? Pronásledovali revolucionáře přesně natolik, aby se ve vězeních navzájem seznámili, zocelili,

24) Mimochodem, Karakozov měl bratra. Bratr toho, kdo střílel po carovi! Převeďte si to na naše poměry. Byl potrestán takto: „Bylo mu přikázáno, aby se nadále jmenoval Vladimirov.“ A nebyl nijak omezován ani pokud jde o majetek, ani pokud jde o místo bydliště.

25) Lev Tolstoj v vospommanijach sovremennikov, 1955, t. I, str. 180.

aby se kolem jejich hlav rozestřela svatozář. Teď, když máme skutečná měřítka ke srovnání, můžeme směle tvrdit, že carská vláda revolucionáře nepronásledovala, že si je pečlivě ke své zkáze pěstovala. Nerozhodnost, polovičatost, slabost carské vlády jsou naprosto zřejmé pro každého, kdo na sobě okusil neselhávající sovětský soudní systém.

Podívejme se třeba na všem dobře známý Leninův život. Na jaře 1887 byl za pokus o atentát na Alexandra III. popraven jeho vlastní bratr[26]. Stejně jako Karakozovův bratr byl tedy bratrem carova vraha. A co? V témže roce začíná Vladimír Uljanov studovat na Kazaňské carské univerzitě – a navíc na právnické fakultě! Není to podivuhodné?

Ve stejném školním roce je Vladimír Uljanov z univerzity vyloučen. Ale vyloučen je za organizování protivládní studentské schůze. Takže mladší bratr carova vraha navádí studenty k neposlušnosti? Co by dostal u nás? Ale určitě trest smrti! (A ostatní pětadvacet nebo deset!) Ale on je vyloučen z univerzity. Ta krutost! . A navíc ho posílají do vyhnanství… Sachalin?[27] Ne, rodinný statek Kokuškino, kam v létě stejně jezdívá. Chce pracovat – dostává možnost… kácet stromy v tajze? Ne, věnovat se právnické praxi v Samaře a přitom pracovat v nelegálních kroužcích. Pak může dálkově absolvovat pěterburskou univerzitu. A co dotazníky? Copak je zvláštní oddělení slepé?

A tu je po několika letech zase tento mladý revolucionář zatčen proto, že v hlavním městě organizoval Svaz boje za osvobození – nic menšího! Nejednou měl před dělníky „buřičské“ projevy, psal letáky. Mučili ho snad, týrali? Ne! Poskytli mu režim, příznivý pro studium a psaní. V petěrburském vyšetřovacím vězení, kde seděl rok a kam mu nosili desítky knih, napsal větší část Vývoje kapitalismu v Rusku a vedle toho posílal – legálně, přes prokuraturu! – Ekonomické etudy do marxistického časopisu Novoje slovo. Ve vězení dostával placené obědy s předepsanou dietou, mléko, minerálku z lékárny, třikrát týdně balíčky z domova. (Trockij v Petropavlovce také mohl sepsat první variantu teorie permanentní revoluce.) Ale pak ho snad na základě rozsudku trojky zastřelili? Ne, ani trest vězení nedostal, poslali ho do vyhnanství. Do Jakutska na celý život!? Ne, do bohatého Minusinského kraje a na tři roky. Vezli ho tam snad s želízky na rukou? V trestaneckém vagónu? O, nikoli! Jede svobodně, ještě tři dny klidně chodí po Petěrburgu, pak po Moskvě, musí přece nechat konspirativní instrukce, navázat spojení, uspořádat poradu revolucionářů. Má povoleno jet i do vyhnanství na vlastní útraty – to znamená se svobodnými cestujícími, žádný transport, žádná tranzitka

ani po cestě na Sibiř, ani – pochopitelně – na zpáteční cestě. To Lenin nikdy nepoznal. Pak ještě potřebuje v Krasnojarsku pracovat v knihovně dva měsíce, aby dokončil Vývoj kapitalismu. A ta kniha, kterou napsal vyhnanec, vychází bez jakýchkoli cenzurních potíží (no, porovnejte to s našimi poměry!). Ale z čeho žije v daleké vesnici, vždyť práci zřejmě nenajde? Zažádal o erární výpomoc, platí mu víc, než potřebuje. Těžko mohly existovat lepší podmínky, než měl Lenin ve svém jediném vyhnanství. Mimořádná láce, zdravá strava, množství masa (beran na týden), mléko, zelenina, neomezené

26) Přitom bylo, mimochodem, při soudním řízení zjištěno, že Anna Uljanovová dostala z Vilna šifrovaný telegram: „Sestra je těžce nemocná," znamenalo to, že vezou zbraně. Anna se nepodivila, ačkoliv ve Vilnu žádnou sestru neměla, z jakéhosi důvodu předala telegram Alexandrovi. Je zřejmé, že tedy byla spolupachatelkou, u nás by měla desítku jistou. Ale Anna ani nebyla trestně stíhána! Při téže příležitosti bylo zjištěno, že jiná Anna (Serdukovová), učitelka z Jekatérinodaru, přímo věděla o připravovaném atentátu na cara a mlčela. Co by ji čekalo u nás? Trest smrti! A co dostala" Dva roky…

27) Mimochodem, na Sachalinu byli i političtí. Ale jak se stalo, že tam nikdy nebyl žádný významnější bolševik (a ani menševik)?

lovecké radosti (není spokojen se svým psem, docela vážně mu chtějí poslat psa z Petěrburgu, na lovu koušou komáři, objednává si glazé rukavice), vyléčil si žaludeční a jiné nemoci z dob svého mládí, rychle se spravil. Žádné povinnosti, zaměstnání, závazky a ani jeho žena a tchýně se nenamáhají: za dva a půl ruble měsíčně dělalo patnáctileté vesnické děvčátko všechny těžší domácí práce. Lenin nepotřeboval žádný novinářský výdělek, odmítal nabídky z Petěrburgu na placenou publicistickou činnost a vydával a psal jen to, čím si mohl udělat jméno.

Vyhnanství skončilo (mohl „prchnout", snadno, ale prozíravě neprchl).

Prodloužili mu ho snad automaticky? Na doživotí? Pročpak, to by bylo nezákonné. Dovolili mu bydlet ve Pskovu, jenom do hlavního města nesměl. Ale jede do Rigy, do Smolenska. Nikdo ho nesleduje. Nato se svým přítelem (Martovem) veze koš nelegální literatury do Petěrburgu a jede přímo přes Carské Selo, kde je kontrola zvlášť ostrá (to už s Martovem přehnali). V Petěrburgu ho seberou. Koš u sebe sice už nemá, ale má nevyvolaný dopis, psaný neviditelným inkoustem. Je adresován Plechanovovi, je tam celý plán založení Jiskry, ale tím se policie nenamáhá. Zatčený je tři týdny v cele, dopis je v jejich rukou a zůstane nevyvolaný. A jak dopadá ta svévolná cesta z Pskova? Dvacet let katorgy jako u nás? Ne, ty tři týdny vazby. A pak ho úplně propouštějí – aby si mohl jezdit po Rusku, připravit střediska pro kolportáž Jiskry. A aby mohl odjet do zahraničí, připravovat samo vydávání („policie nevidí překážky" a vydává mu cestovní pas).

A to ještě není všechno. I z emigrace pošle do Ruska článek o Marxovi pro encyklopedii (Granat)! A ten bude vydán[28)]. A nejen ten jeden článek!

Konečně se zabývá podvratnou činností v rakouském městečku, blízko ruské hranice.

A nikdo tajně neposílá žádné gorily, aby ho sebrali a živého přivezli. A nebylo by to bývalo ani nic těžkého.

Takhle bychom mohli ukazovat slabost a nerozhodnost carské perzekuce na příkladu kteréhokoli významnějšího sociálního demokrata (a zejména na Stalinovi, ale tam nás navíc napadá podezření). Kameněvovi zabavili při prohlídce v roce 1904 kompromitující korespondenci. Při výslechu odmítá výpověď. A to je všechno. Je poslán do vyhnanství – do místa bydliště rodičů.

Je pravda, že eseři byli pronásledováni mnohem tvrději. Ale jak – tvrdě? Copak Geršuni (zatčen v roce 1903) a Savinkov (1906) spáchali tak malé zločiny?

Organizovali vraždy nejvýznačnějších osobností v říši. Ale popraveni nebyli. A pak nechali uprchnout Marii Spiridonovou, která zblízka odpráskla generála Lužanovského, kata tambovského rolnického povstání. Ani ji se neopovážili popravit, poslali ji na katorgu[29)].

A co kdyby v roce 1921 sedmnáctiletá gymnazistka zastřelila potlačovatele tambovského (zase!) rolnického povstání – kolik tisíc gymnazistů a intelektuálů by bylo bývalo na místě bez soudu zastřeleno ve vlně „odvetného“ rudého teroru?

A co za vzpouru v námořnictvu (Sveaborg) – snad tresty smrti? Ne, vyhnanství.

A jak trestali studenty (za velkou demonstraci v Petěrburgu v roce 1901), na to vzpomíná Ivanov-Razumnik: V petěrburském vězení to vypadá jako na studentském pikniku. Smích, sborový zpěv, volné přecházení z cely do cely. Ivanov-Razumnik měl dokonce tu

28) No jen si to představte: že by třeba Velká sovětská encyklopedie uveřejnila emigrantský článek o Berďajevovi!

29) Od katorgy ji osvobodila Únorová revoluce. Zato od roku 1918 čeka zatýkala Spiridonovou několikrát. Prodělala mnohaletý Velký pasiáns socialistů, byla ve vyhnanství v Samarkandu, Taškentu, Ufě. Její stopa se pak ztrácí v jedné z politických věznic. Byla popravena.

drzost, že požádal velitele vězení, aby ho pustil na představení hostujícího Uměleckého divadla, propadal mu lístek! A pak mu soud uložil vyhnanství, zvolil si sám Simferopol a toulal se s batohem po celém Krymu.

Ariadna Tyrkovová píše o této době: „Byli jsme ve vyšetřování a režim nebyl přísný.“ Policejní důstojníci jim předkládali obědy z nejlepší Dodonovy restaurace. Neúnavný a zvědavý Burcev říká, že „petěrburské vězeni bylo mnohem humánnější než v Evropě“. Leonid Andrejev byl za sepsání letáku moskevským dělníkům, kde je vyzýval k ozbrojenému (!) povstání, ke svržení (!) samoděržaví… vězněn v cele celých 15 dní! (Jemu samotnému se to zdálo málo, tak si přidával, že to byly tři týdny.) Uvádím zápisy z jeho tehdejšího deníku:

„Samotka! Jde to, není to tak hrozné. Stelu si, urovnávám stoličku, lampu, ukládám si cigarety, hrušku… Čtu si, jím hrušku, docela jako doma… A je mi veselo. Skutečně veselo.“ „Milostivý

pane! Hej, milostivý pane!“ volá na něj dozorce do krmítka. Hodně knih. t I –“~ Dopisy ze sousedních cel.[30)] Vcelku Andrejev přiznává, že pokud jde o bydlení a jídlo, žilo se mu v cele lépe než jako studentovi. Gorkij v té době napsal v Trubecké pevnosti Děti slunce.

Bolševická špička si udělala dost nestydatou sebereklamu v podobě 41. dílu encyklopedie Granat – „Politici SSSR a Říjnové revoluce.

Autobiografie a životopisy.“ Ať si přečtete, který chcete, podivíte se, jak byla ve srovnání s našimi poměry jejich revoluční činnost beztrestná. A zejména, jak příznivé byly podmínky ve věznicích. Třeba Krasin: „Na to, jak seděl na Tagance, vzpomínal velmi rád. Po prvních výsleších ho policisté nechali na pokoji (ale pročpak to? – A. S.) a svůj nucený volný čas věnoval té nejpilnější práci: naučil se německy, přečetl v originále téměř všechny Goethovy a Schillerovy spisy, seznámil se se Schopenhauerem a Kantem, prostudoval Millovu logiku, Wundtovu psychologii…“ atd. Jako místo vyhnanství si Krasin vybral Irkutsk, tj. hlavní město Sibiře, nejkulturnější město.

Radek ve Varšavském vězení, rok 1906: „Seděl jsem půl roku, strávil jsem jej skvěle, učil jsem se rusky, četl Lenina, Plechanova, Marxe, ve vězení jsem napsal první článek (o odborovém hnutí)… a byl jsem strašně hrdý, když jsem dostal (ve vězení) číslo časopisu Kautského se svým článkem.“

Nebo naopak, Semaško: „Vězení (Moskva, 1895) bylo neobyčejně tvrdé.“ Po třech měsících poslán na tři roky do vyhnanství… do města Jelec, kde se narodil!

Slávu „strašlivé ruské Bastilly“ vytvářeli na Západě takoví změkčilci jako Parvus se svými chvástavými, sentimentálními, idealizovanými vzpomínkami. Mstil se carismu.

Stejné tendence můžeme sledovat i na osobách méně významných, na tisících jednotlivých životopisů.

Mám ještě jednu encyklopedii, je sice literární, což není zrovna vhodné, a navíc stará (1932), „s chybami“. Zatím ty „chyby“ ještě neopravili, a tak beru nazdařbůh písmeno K. Karpenko-Karyj. Byl tajemníkem městské policie v Jelizavetgradu a dodával revolucionářům osobní doklady. (Pro sebe si to přeložíme do našeho

jazyka: vedoucí oddělení osobních průkazů dodával ilegální organizaci doklady!) Pověsili ho za to? Ne, poslali do vyhnanství na… 5 (pět) let… na vlastní statek!

Tedy na letní byt. Stal se spisovatelem. V. T. Kirillov. Zúčastnil se revolučního hnutí černomořských námořníků. Popraven? Věčná katorga? Ne, tři roky vyhnanství v Usť-Sysolsku. Stal se spisovatelem.

30) Podle knihy L. Andrejeva: Dětství.

M. Kasatkin. Seděl ve vězení, psal povídky a noviny je tiskly! (U nás nevydávají ani toho, co si své už odseděl.) Jevtichiji Karpovovi svěřili po dvou pobytech ve vyhnanství (!) vedení Alexandrinského a Suvorinova divadla. (U nás by mu zaprvé nedali povolení k pobytu v hlavním městě a zadruhé by ho zvláštní oddělení nepřijalo dokonce ani jako nápovědu.) Kržižanovskij se v době největší stolypinské reakce vrátil z vyhnanství a (ač přitom zůstal členem nelegálního ÚV) bez potíží začal pracovat jako inženýr. (U nás by byl šťastný, kdyby si našel práci jako zámečník v STS!) Krylenko se sice do Literární encyklopedie nedostal, ale když jsme u písmene K, musíme vzpomenout i na něj. Za celou svou bouřlivou revolučnost „třikrát šťastně ušel zatčení“[31)], šestkrát byl zatčen a odseděl si celkem 14 měsíců. V roce 1907 (zase rok reakce) byl obviněn z agitace v armádě a z účasti ve vojenské organizaci. A vojenský okružní soud ho zprostil viny! V roce 1915 byl tento budoucí vrchní velitel (a vrah jiného vrchního velitele) za „vyhýbání se vojenské službě“ (a to byl důstojníkem a byla válka!) potrestán tím, že byl poslán k jednotce na frontu (ale vůbec ne do trestní jednotky!). Carská vláda si myslela, že tak zvítězí nad Němci a přitom zkrotí revoluci. …A později ve stínu jeho nepřistřihnutých prokurátorských křídel si odsouzení z tolika procesů šli pro svou kulku do týla.

A ještě: v době oné „stolypinské reakce“ se kutaiský gubernátor V. A. Staroselskij, který přímo zásoboval revolucionáře doklady a zbraněmi, prozrazoval jim plány policie a vládních vojsk, z toho dostal snad jen se dvěma týdny vězení[32)]. Ať to přeloží do našeho jazyka ten, kdo má dost fantazie!

V tomto období „reakce“ legálně vychází bolševický filozofický a společenskopolitický časopis Mysl. A „reakční“ Věchy otevřeně píší: „Zastaralá samovláda“, „zlo despotismu a otroctví“ – to nic, jen tak dál, u nás se to smí!

Přísnost tenkrát byla nesnesitelná. Retušér fotozávodu v Jaltě, V. K. Janovskij, nakreslil popravu očakovských námořníků a obrázek vystavil ve výkladní skříni (něco takového, jako kdyby teď někdo vystavil na Kuzněckém mostě záběry z potlačení vzpoury v Novočerkasku). Copak udělal starosta Jalty? Protože Livadie byla tak blízko, byl zvlášť krutý: za prvé na Janovského křičel! A za druhé zničil… ne, fotozávod ne, ani obrázek popravy, ale jeho kopii. Někdo by mohl říci, že Janovskij byl šikovný. Dodejme však, že starosta neporučil, aby před ním rozbili výklad. Za třetí byl Janovskému uložen velmi přísný trest. Nadále bydlel v Jaltě, ale nesměl na ulici…, když tudy projížděla carská rodina.

Burcev v emigrantském časopise pomlouval dokonce i carův intimní život. Byl snad po návratu do vlasti (1914 – vlna vlastenectví) popraven? Necelý rok vězení, úlevy, půjčování knih a možnost psaní.

Sekeru pak nechali sekat po vůli. Sekera si svoje najde.

Když byl Tuchačevskij, jak se říká „nezákonné odsouzen“, byla zničena a zavřena nejen celá jeho rodina (a to ani nepřipomínám, že dceru vyloučili z vysoké školy), byli zatčeni dva jeho bratři i s manželkami, čtyři jeho sestry s manželi, všechny synovce a neteře zahnali do dětských domovů a změnili jim jména – stali se Tomaševiči, Rostovovými apod. Jeho manželka byla zastřelena v kazachstánském táboře, matka žebrala na ulicích Astrachaně a zemřela[33)].

31) Zde a dále podle jeho vlastního životopisu v encyklopedii Granat, sv. 41, díl I., str. 237-245.

32) Soudruh gubernátor, Novyj mír 1966, No 2.

33) Tento příklad uvádím kvůli rodině, nevinným příbuzným.

Sám Tuchačevskij se u nás stává novým kultem, který nehodlám podporovat. Sklidil to, co zasel, když řídil potlačování Kronštadtu a Tambovského rolnického povstání.

Totéž lze říci o rodinách stovek jiných popravených prominentů. Tomu se říká perzekuce. Hlavní zvláštností perzekuce (ne-perzekuce) v carských dobách bylo snad právě to, že rodiny revolucionářů nijak netrpěly. Natalie Sedovová, žena Trockého, se v roce 1907 bez potíží vrací do Ruska, zatímco Trockij je odsouzeným zločincem. Každý příslušník rodiny Uljanovových (většina z nich byla v různých dobách vězněna) dostává kdykoli povolení k cestě do zahraničí – když byl Lenin za výzvy k ozbrojenému povstání „hledaným zločincem", posílala mu jeho sestra Anna legálně a pravidelné peníze do Paříže na jeho účet v Crédit Lyonnaise. Leninova matka i matka Krupské dostávaly do konce života státní důchody z titulu civilní nebo důstojnické hodnosti zesnulého manžela – a bylo nepředstavitelné, že by v tomto směru mohly být zkráceny.

Za takových okolností nabyl Tolstoj přesvědčení, že politická svoboda není nutná, že potřebujeme jen výchovu mravní. Jistě, svobodu nepotřebuje ten, kdo ji už má. S tím bychom souhlasili i my: konec konců o politickou svobodu nejde. Jistě! Cíl vývoje lidstva není v plané svobodě.

A ani ne v dobrém politickém uspořádání společnosti. Jistě! Jistěže jde o mravní zásady společnosti! Ale o to až nakonec. Ale na začátku? Při prvním kroku? Jasná Poljana byla v té době otevřeným diskusním klubem. A co kdyby ji obklíčili, jako leningradský byt Achmatovové, kdy se každý návštěvník musel legitimovat, co kdyby je všechny – jako nás všechny za Stalina – zmáčkli tak, že se tři lidé báli sejít pod jednou střechou – to by po svobodě zatoužil i Tolstoj.

V nejstrašnějších dobách stolypinského teroru liberální časopis Rus klidně otiskoval na první stránce velké titulky: „Pět poprav! Dvacet poprav v Chersonu!" Tolstoj plakal, říkal, že není možné žít, že si nemůže představit nic hroznějšího![34)] Tady je seznam z časopisu Byloje, o němž jsme se už zmiňovali: 950 poprav za 6

měsíců[35)]. Prolistujme zmíněný výtisk. Povšimněme si, že časopis vyšel v únoru 1907, přímo v době osmiměsíční (19. srpna 1906-19. dubna 1907) stolypinské „válečné justice" – a že údaje jsou

uváděny na základě publikovaných údajů právě ruských telegrafních agentur. Co takhle, kdyby v Moskvě roku 1937 někdo publikoval seznamy popravených a vyšel by o tom souhrnný bulletin – a NKVD by na to vegetariánsky koukal?

Za druhé – toto osmiměsíční období „válečné justice“, které nemělo obdoby ani předtím, ani potom, nemohlo pokračovat proto, že „bezmocná“, „pokorná“ Státní duma takovou justici neschválila (Stolypin si netroufl otázku Dumě ani předložit.) Za třetí byla tato „vojenská justice“ navržena s odůvodněním, že za minulého půl roku došlo k „množství vražd příslušníků policie z politických příčin“, že bylo podniknuto mnoho útoků na státní úředníky[36)], došlo k výbuchu na Aptěkarském ostrově. A: „Jestliže se stát nebrání proti teroristickým aktům, ztrácí se smysl státnosti.“ A tak stolypinské ministerstvo, rozzlobené na soudy a poroty s pomalými procedurami, se silnými a neomezovanými obhájci (to nebyl náš oblastní soud nebo okrskový tribunál, podrobující se telefonickému příkazu) ztratilo trpělivost a usiluje o zkrocení revolucionářů (i přímo banditů, střílejících do oken osobních vlaků, vraždících občany kvůli třem či pěti rublům). K tomu

34) Tolstoj v vospominanijach sovremennikov, 1955, t. II, str. 232.

35) Byloje, No 2/14, únor 1907.

36) Tatáž stať v časopise Byloje, str. 45, tyto skutečnosti nepopírá.

mají sloužit striktní polní soudy. (Ostatně existují tu omezení: polní soud může být zřízen jen v místě, kde je vyhlášen válečný stav nebo stav mimořádné ochrany.

Svolává se pouze bezprostředně po zločinu – nesmí uplynout více než čtyřiadvacet hodin – a při zjevné nespornosti zločinného jednání.) Jestliže byli současníci tak ohromeni a rozhořčeni, znamená to, že to pro Rusko bylo něco neobvyklého! V situaci let 1906-1907

vidíme, že vinu za období „stolypinského teroru“ musí s ministerstvem sdílet i revolucionáři-teroristé.

Sto let po vzniku ruského revolučního teroru už můžeme bez váhání říci, že toto teroristické myšlení, tyto činy byly krutým omylem revolucionářů, zkázou Ruska, nepřinesly mu nic než zmatek, žal a nesmírné oběti.

Prolistujeme několik stránek zpátky v témže čísle časopisu Byloje"[37)]. Tady je jedno z původních prohlášení z roku 1862, kterým všechno začalo:

„Co chceme? Blaho, štěstí Ruska. Není možné dosáhnout nového života, lepšího života bez oběti proto, že nemáme čas váhat, potřebujeme rychlou a okamžitou reformu!“

Jak falešná cesta! Oni, ti spasitelé, neměli čas váhat, proto dovolili, aby se všeobecní blahobyt přiblížil za cenu oběti (neobětovali však sebe, nýbrž jiné!). Neměli čas, a tak my, jejich pravnuci, po 115 letech nejenže nejsme tam, kde byli oni (osvobození rolníků), ale jsme o mnoho pozadu.

Stolypinské a stalinské doby pro nás zůstanou nesrovnatelné tím, že za našich dob bylo to asiatství jednostrannější: hlavy padaly jen za nadechnutí a někdy i za méně[38)].

„Není nic hroznějšího,“ zvolal Tolstoj? A přitom – jak je snadné si představit něco hroznějšího. Hroznější – to je tenkrát, když se popravy nekonají čas od času v jistém, známém městě, ale všude a každý den, a ne dvacet, ale dvě stě, v novinách se o tom nic nepíše, ani velkými titulky, ani drobným tiskem, v novinách se píše, „žije se lépe, žije se radostněji!“

Rozbijou ti hubu a ještě řeknou, žes ji rozbitou už měl. Ne, neměl! Vůbec ne, ačkoli ruský stát byl už tenkrát považován za neotročtější v Evropě.

Dvacátá a třicátá léta našeho století prohloubila lidskou představu o možných stupních tlaku. Ten pozemský prach, ta pozemská pevnina, která se našim předkům zdála už do krajnosti stlačená, připadá nyní fyzikům jako děravé síto. Drobeček, ležící uprostřed prázdného stometrového prostoru – to je model atomu. Bylo objeveno hrozné „jaderné balení“ – když se ty drobečky – jádra – smetou dohromady, ze všech prázdných prostorů. Náprstek takového

„balení“ váží tolik, jako naše pozemská lokomotiva. Ale i toto balení je stále ještě jako peříčko: kvůli protonům se jádro nedá pořádně stlačit. Kdybychom takhle slisovali jenom neutrony, vážila by poštovní známka takového „neutronového balení“ 5 miliónů tun!

Tak takhle, a docela nefyzikálně, tiskli nás!

Ústy Stalina byla země vyzvána, aby se jednou provždy zřekla shovívavosti!“ Podle Dalova Slovníku jazyka ruského je shovívavost: dobrota duše, snaha o všeobecné dobro. Tak toho jsme se měli zříci, a také jsme se toho rychle zřekli – snahy o všeobecné dobro! Teď už nám stačilo vlastní krmítko.

37) Byloje, 2/14, str. 82.

38) Směle prohlašuji, že i trestní výpravy bez soudů (potlačení rolníků v letech 1918-19, Tambov 1921, Kubáň a Kazachstán – 1930) v našich dobách překonaly rozmach a techniku carských tažení.

Ruské veřejné mínění bylo na počátku století nádhernou silou, vzduchem svobodou. Carismus nebyl rozbit ve chvíli, kdy prchal Kolčak, ani tenkrát, když bouřil únorový Petrohrad – padl mnohem dříve! Byl už nenávratně svržen tenkrát, když se v ruské literatuře ustálilo vědomí, že ukázat postavu policisty nebo četníka se sebemenší dávkou sympatie – je černosotněnské podlézání.

Kdy se považovalo za hanbu nejen jim podat ruku, nejen se s nimi stýkat, nejen je pozdravit na ulici, ale prostě i jen rukávem se jich dotknout!

Ale u nás katani, toho času bez práce, řídí uměleckou literaturu a kulturu.

Někdy je jim to svěřeno jako zvláštní úkol. Přikazují, aby byli opěvováni – jako legendární hrdinové A tomu se u nás z nepochopitelných důvodů říká vlastenectví!

Veřejné mínění! Nevím, jak je definují sociologové, ale myslím, že může vzniknout jako souhrn vzájemně se ovlivňujících individuálních názorů, vyslovovaných svobodně a naprosto nezávisle na názorech stranických nebo vládních.

A dokud v zemi nebude nezávislé veřejné míněni – neexistuje žádná záruka, že se zbytečná likvidace mnoha miliónů lidí nebude znovu opakovat, že nezačne kterékoli noci. každé noci, právě této noci, první, co přijde po dnešku.

Pokrokové učení, jak jsme viděli, nás před tímto morem neochránilo.

Ale vidím, jak se můj oponent šklebí, mrká na mě, kývá: za prvé, může nás slyšet nepřítel! Za druhé, proč tak široce? Vždyť otázka byla položena v užším smyslu: nikoli – proč nás zavírali? A nikoli – proč ty nezákonnosti trpěli ti, co zůstali venku? Víme, že o ničem nevěděli, že prostě věřili (straně)[39], že když se celé národy během 24 hodin vyhánějí, znamená to, že se provinily.

Otázka stojí jinak: proč v táboře, kde jsme už snad mohli pochopit, proč jsme i tam hladověli, hrbili se, trpěli a nebojovali? Oni, co nechodili v doprovodu eskorty, měli ruce a nohy volné, bojovat nemohli – přece nemohli obětovat rodiny, postavení, platy, honoráře. Zato teď publikují kritické úvahy a nám vyčítají, proč jsme se np. když jsme neměli co ztratit, drželi přídělu a nebojovali?!

Ostatně k této odpovědi hned přistoupím.

V táborech jsme to snášeli, protože venku neexistovalo veřejné mínění.

Neboť, jaké jsou vůbec myslitelné formy odporu trestance proti režimu, jemuž je podrobován. To je jasné, tady jsou:

1. Protest
2. Hladovka
3. Útěk
4. Vzpoura

Nuže tedy, jak rád říkával Nebožtík, každému je jasné (a když mu to není jasné, můžeme mu to vtlouci do hlavy), že první dvě formy mohou působit (a žalářníci se jich bojí) pouze kvůli veřejnému mínění! Bez něho se nám za naše hladovky a prostesty vysmějí.

Je to velmi efektní, roztrhat před vězeňským načalstvem košili, jako Dzeržinskij, a tak dosáhnout splnění svých požadavků. Ale to jen v případě, že existuje veřejné mínění.

Ber něho – roubík do úst a za erární košili ještě zaplatíš!

Vzpomeňme na známý případ z karijské katorgy konce minulého století. Politickým oznámili, že nyní je dovoleno tělesně trestat. Naděždu Segedovou (dala políček komun. dantovi, aby ho donutila jít do výslužby!) měli zmrskat jako první. Otrávila se, jen aby se ji pruty nedotkly! Vzápětí se otráví další tři ženy, umírají! V mužském baráku se hlásí k

39) Odpověď V. Jermilova I. Erenburgovi.

sebevraždě 14 dobrovolníků, ale ne všem se to zdaří[40]. Výsledkem je naprosté zrušení tělesných trestů! Političtí chtěli zastrašit vězeňské načalstvo. O karijské tragédii se přece nedozví jen celé Rusko, ale také svět.

Porovnáme-li však tento případ s naší skutečností, můžeme jen hořce zaplakat. Zpolíčkovat svobodného komandanta? A to když neurazil tebe? A co je na tom tak hrozného, že trochu dostaneš na zadek? Zato zase zůstaneš naživu! A nač kamarádky polykají jed? A na co dalších 14 mužů? Život je nám přece dán jen jednou! A důležitý je snad výsledek? Dají ti najíst, napít, proč se loučit se životem? A co, když přijde amnestie, třeba zavedou zápočty?

Z takových trestaneckých výšin jsme sletěli. Takhle jsme klesli!

Ale na jaké výši jsou naši žalářníci! To nejsou žádní karijští balíci! I kdybychom se teď povznesli a vzchopili – 4 ženy a 14 chlapů – postříleli by nás dříve, než bychom sehnali jed. (A kde by se také vzal jed v sovětském vězení?) A kdo by se stačil otrávit, ten by jen usnadnil velení úlohu. Ostatní by pak dostali výprask za neohlášení. A zprávy o událostech by se pochopitelně nedostaly ani za zónu.

To je to, v tom je jejich síla: věc by se nerozhlásila! A i kdyby se rozhlásila, tak by nedošla sluchu. Noviny by nic nepotvrdily, práskači by čmuchali dál – jako kdyby se nic nestalo. Veřejnost by se nerozhořčila! Čeho se tedy bát? Proč tedy poslouchat naše protesty? Když se chcete otrávit, tak prosím.

Nakolik byly naše hladovky odsouzeny k neúspěchu, jsme ukázali v I. části.

A útěky?Dochovaly se nám příběhy několika významných útěků z carských vězení. Poznamenejme, že všechny tyto útěky byly připraveny a řízeny zvenku – jinými revolucionáři, členy strany, k níž prchající patřili. A v maličkostech pomáhala spousta sympatizujících. Jak útěku, tak potom ukrývání a přepravování se zúčastnila spousta lidí. („Aha!“ chytil mě za slovo marxistický historik. „Protože obyvatelstvo bylo pro revolucionáře a jim patřila budoucnost!“

„A co když,“ namítnu skromně, „také proto, že to byla veselá, beztrestná hra? Zamávat kapesníčkem z okna, nechat uprchlíka přespat ve své ložnici, nalíčit ho? Za to se přece nesoudilo.“ Z vyhnanství utekl Petr Lavrov a vologdský gubernátor (Chominskij), dal jeho ženě povolení k odjezdu, aby mohla dohonit miláčka… Dokonce za výrobu falešných dokladů posílali do vyhnanství na vlastní statek. Lidé se nebáli, víte z vlastní zkušenosti, co to znamená? Ostatně, jak to, že vy jste neseděl? „Ale víte, to byla loterie…“) Ostatně máme i svědectví jiná. Všichni byli nuceni ve škole číst Gorkého Matku a někdo si možná zapamatoval líčení pořádků v nižegorodském vězení: dozorci mají zrezavělé pistole, přitloukají jimi hřebíky, není nic těžkého postavit k vězeňské zdi žebřík a klidně odejít na svobodu. A tohle píše významný policejní úředník Ratajev:

„Vyhnanství existovalo jen na papíře. Vězení nebylo vůbec. Při tehdejším vězeňském režimu revolucionář, který se do vězení dostal, bez překážek pokračoval ve své dřívější činnosti… Kyjevský revoluční výbor, který seděl v plném složení v kyjevském vězení, řídil stávku ve městě a vydával provolání[41)].

40) Ostatně několik důležitých podrobností (J. N. Kovalská, Ženskaja katorga, ist. rev. b-ka, Gosizdat 1920, str. 8-9; G. F. Osmolovskij, Karijskaja tragedija, M. 1920). Segedová uhodila a potupila důstojníka pro nic, za nic v důsledku „klinicky nervózní“ situace mezi katoržníky. Nato policejní důstojník (Masjukov) prosil politického trestance Osmolovského, aby věc vyšetřil. Velitel katorgy Bobrovskij zemřel v pokání, aniž přijal kněžské rozhřešení! Ach, kdybychom tak měli takové žalářníky se svědomím! Segedová

byla trestána v šatech, Kovalskou převlékaly ženy, nikoli muži, jak pravily pověsti.

41) Časopis Byloje No 2/24, 1917, dopis L. A. Ratajeva N. P. Zujevovi. Dál je tam o celkové situaci v Rusku, venku: „Nikde (mimo hlavní města – A. S.) neexistovala tajná agentura a detektivové v civilu, sledování v krajním případě prováděli policejní důstojníci, kteří se do civilu převlékali a leckdy při tom zapomněli odložit ostruhy…

Nemám teď možnost shromáždit údaje o tom, jak byla hlídána nejdůležitější místa carské katorgy – ale nic jsem neslyšel o útěcích tak zoufalých s nadějí jedna ku statisícům, k jakým docházelo na naší katorze. Vězňové katorgy zřejmě nemuseli riskovat: nehrozil jim předčasná smrt vysílením z těžké práce, nehrozilo jim nezasloužené narůstání trestu. Druhou polovinu trestu měli trávit ve vyhnanství a útěk odkládali do té doby.

A z carského vyhnanství neutekl snad jenom lenoch. Zřejmě se nemuseli často hlásit na policii, dozor byl slabý, žádné hlídky na silnicích, neexistovala každodenní, téměř feudální připoutanost k pracovišti. Měli peníze (nebo jim mohl někdo posílat), místa vyhnanství nebyla příliš vzdálena od velkých řek a cest. A zase – těm, kdo uprchlíkovi pomohli, nehrozilo nic. Samotnému uprchlíkovi, byl-li chycen, nehrozilo ani zastřelení, ani bití, ani dvacet let galejnické práce jako u nás. Obvykle ho vrátili na původní místo se stejným trestem. A víc nic. Hra, v níž nebylo co ztratit. Odjezd Fastenka do zahraničí (č. L, kapitola 5.) je pro takové podniky typický. Ale možná ještě typičtější je útěk anarchisty A. P. Ulanovského z Turuchanského kraje. Když utíkal, stačilo, aby se v Kyjevě zastavil ve studentské čítárně a požádal o knihu Michajlovského „Co je to pokrok.“ Studenti mu dali najíst, našli mu nocleh a dali mu peníze na jízdenku. Do zahraničí prchnul takto: prostě vystoupil po schůdcích zahraniční lodi – tam přece hlídka MV nestála! – a hřál se v kotelně.

Ale co je ještě divnější: za války, v roce 1914, se dobrovolně vrátil do Ruska a do turuchanského vyhnanství! Cizí špión?

Zastřelit? Mluv, hajzle, kdo tě zverboval? Ne. Rozsudek smírčího soudce: za tříletý pobyt v cizině – buď 3 ruble pokuty nebo 1 den vězení!

Tři ruble bylo hodně peněz, a tak dal Ulanovskij přednost vězení.

Počínaje soloveckými útěky ve vratké lodičce přes moře nebo v podpalubí a konče zoufalými, šílenými, beznadějnými pokusy o útěk z pozdních stalinských táborů (těm dále věnujeme několik kapitol), byly naše útěky činy velikánů, ale velikánů odsouzených k záhubě. Na útěky před revolucí nebylo vynakládáno tolik odvahy, tolik důvtipu a tolik vůle a přece se snadno dařily, zatímco naše téměř nikdy.

„Protože vaše útěky byly svou třídní podstatou reakční!"

Copak může být reakční snaha člověka přestat být otrokem a dobytkem?…

Nedařily se proto, že úspěch útěku v posledním stadiu závisí na náladě obyvatelstva. A naše obyvatelstvo se bálo pomáhat a dokonce uprchlíky prodávalo – ať už ze zištnosti nebo z přesvědčení.

„To máte to vaše veřejné mínění!"

Dějiny našich tří revolucí vůbec neznaly vzpoury trestanců, takové, jichž by se zúčastnilo tři, pět, osm tisíc lidí.

My je poznali.

Ale to prokletí působilo, že největší úsilí a oběti u nás vedly k nejmizivějším výsledkům. Protože společnost nebyla připravena. Protože bez veřejného mínění nemá vzpoura ani v obrovském táboře žádnou naději.

Takže je načase odpovědět na otázku: „Proč jste to snášeli?" – my jsme to nesnášeli!

Přečtěte si, že jsme to vůbec nesnášeli.

Ve zvláštních táborech jsme pozvedli prapor politických a stali jsme se jimi!

V takových podmínkách stačilo, aby revolucionář přesunul svou činnost z hlavního města, aby… (jeho činy) byly pro departament policie neproniknutelným tajemstvím. Tak vznikala opravdová revoluční hnízda a ohniska propagandistů a agitátorů…"

Naši čtenáři snadno pochopí, nakolik se to lišilo od sovětských poměrů. Jegor Sazonov, převlečeny za drožkáře, s bombou pod

přikrývkou drožky, stál celý den u dveří departamentu policie (!!!), protože se chystal k atentátu na ministra Pleveho – a nikdo si ho nevšiml, nikdo se ho nezeptal, co tam chce! Kaliajev, ještě nezkušený, napjatý, stál celý den u Pleveho domu na Fontance, byl přesvědčen, že ho zatknou, ale nechali ho!… O, bájné časy! Tak dělat revoluci není těžké.

5 POEZIE POD NÁHROBKEM, PRAVDA POD KAMENEM

Na počátku své cesty po táborech jsem si velmi přál vyhnout se společným pracím, ale neuměl jsem to. Když jsem v šestém roce svého věznění přijel do Ekibastauzu, předsevzal jsem si naopak, že si vyčistím mozek od všelijakých táborových domněnek, styků a kombinací, které brání myslet na něco hlubšího. A proto jsem se neprobíjel prozatímní existencí pomocného dělníka, jak se to často bezděky stává lidem vzdělaným. Rozhodl jsem se, že se tady na katorze vyučím řemeslu. V Boroňukově brigádě se nám (mně a Olegu Ivanovovi) takové řemeslo naskytlo – stal jsem se zedníkem. A když se kolo osudu otočilo, byl jsem i slévačem.

Zpočátku jsem váhal i pochyboval: je to tak dobře? Vydržím to? Pro nás – tvory zvyklé pracovat hlavou – je to při stejné práci těžší než pro ostatní. Ale právě od toho dne, kdy jsem vědomě sestoupil na dno a kdy jsem je pevně pocítil pod nohama – to společné, tvrdé, kamenité dno – začala nejvýznamnější léta mého života. Léta, která definitivně zformovala můj charakter. Jakkoli se od té doby můj život proměňuje, nahoru nebo dolů, jsem věren názorům a zvykům, jež jsem získal tam.

A čistou hlavu jsem potřeboval proto, že jsem už dva roky psal poému. Nesmírně mi pomáhala nevšímat si toho, co se dělo s mým tělem, byla mi odměnou. Někdy jsem v ponurém zástupu, okřikovaném strážemi a automaty, prožíval takový nápor veršů a představ jako bych se vznášel ve vzduchu.

Spěchal jsem tam, do objektu, abych to někde v koutku napsal. V takových chvílích jsem byl svoboden a šťasten.[42] Ale jak se dá psát

ve zvláštním táboře? Korolenko líčí, jak psal i ve vězení – ale jak tam to vypadalo! Psal tužkou (pročpak mu ji nesebrali, prohledavše švy šatů?), kterou pronesl v kudrnatých vlasech (pročpak ho neostříhali dohola?), psal v hluku (člověk je rád, že si má kde sednout a natáhnout nohy!). A navíc byly poměry takové, že mohl ty rukopisy schovat a poslat ven – tohle našinec právě nejméně chápe!

A u nás se tak psát nedá ani v táborech! (Velmi nebezpečná byla i jména, připravená pro budoucí román – co když je to seznam organizace? Poznamenával jsem si jen základ slova v podobě podstatného nebo přídavného jména). Paměť je jediné místo, kde si člověk může ulejt to, co napsal, kde to může pronést přes prohlídky a transporty. Zpočátku jsem málo věřil v možnosti paměti a proto jsem se rozhodl psát ve verších. Jistěže to znamenalo znásilnění žánru. Později jsem zjistil, že i próza se dá docela dobře uložit do skrytých hlubin toho, co nosíme v hlavě. Vězňova paměť, zbavena zátěže zbytečných, nepotřebných znalostí, je obdivuhodně obsažná a může se stále rozšiřovat. Málo ve svou paměť věříme!

42) To jde o to, jakým metrem měříme!

O Vasiliji Kuročkinovi se přece píše, že 9 let jeho života, po zrušení časopisu Jiskra, byla „léty skutečné agonie“: byl zbaven svého tiskového orgánu. A my, kteří jsme si ani netroufali snít o vlastním časopise, to nedovedeme pochopit: měl svůj pokoj, ticho, stůl, inkoust, papír, žádný filcuňk, to, co napsal, mu nikdo nebral – tak Jakápak agónie?

Ale než se člověk něco naučí nazpaměť, potřebuje si to napsat a vybrousit na papíře.

V táboře smíte mít tužku a papír, ale nesmíte mít nic napsaného (pokud to není poéma o Stalinovi)[43]. A pokud neděláš na marodce pitomečka nebo pokud se nepřiživuješ u KVO, musíš ráno i večer projít prohlídkou na strážnici. Rozhodl jsem se psát po malinkých kouscích, 12-20 řádek, učit se je nazpaměť a pálit. Byl jsem pevně rozhodnut nedůvěřovat pouhému roztrhání papíru.

Ve vězení jsem musel skládat a brousit verše jen v hlavě. Pak jsem si nalámal kousky zápalek a narovnal jsem je dvěma řadami na

cigaretovém pouzdře – deset jednotek a deset desítek. V duchu jsem si říkal verše a po každém verši jsem dal jednu zápalku stranou. Když jsem přesunul deset jednotek, dal jsem stranou i jednu desítku. (Ale dokonce i tuto činnost jsem musel provádět opatrně: i takové nevinné přemísťování zápalek by mohlo upoutat pozornost a podezření práskačů, kdybych se při tom nějak tvářil nebo si šeptal. Snažil jsem se to dělat jakoby z roztržitosti.) Každý padesátý a stý verš jsem si pamatoval zvlášť – jako kontrolní. Jednou za měsíc jsem si opakoval všechno, co jsem napsal. Pokud se na padesátém nebo na stém místě objevil jiný verš, opakoval jsem si všechno znovu a znovu, dokud jsem unikající uprchlíky nepolapil.

V Kujbyševské tranzitce jsem viděl, jak si katolíci (Litevci) vyrábějí vězeňské růžence. Dělali je z rozmočeného a pak uhněteného chleba, barvili je (na černo pálenou gumou, na bílo práškem na zuby a na červeno červeným streptocidem), ještě vlhké kuličky navlékali na soukané namydlené nitě a nechávali je doschnout na okně. Připojil jsem se k nim, řekl jsem, že bych se také chtěl modlit s růžencem, ale podle mé zvláštní víry má být v růženci sto kuliček (až později jsem pochopil, že stačí dvacítka, to že je dokonce lepší, a sám jsem si ji z korku vyrobil), každá desítka má být oddělena kostičkou a že hmatem musím odlišit padesátku a stovku. Litevci byli ohromeni mou náboženskou horlivostí (ti nejnábožnější měli nejvíc čtyřicet kuliček), ale se vší srdečností mi pomohli takový růženec vyrobit. Stý článeček tvořilo temně rudé srdíčko. S tímto kouzelným dárkem jsem se pak již nikdy nerozloučil, měřil jsem ho a prohmatával v širokých zimních palčácích – při nástupu, na pochodu, při každém čekání. Mohl jsem to dělat vestoje a mráz mi nevadil. Při osobních prohlídkách jsem jej vždycky pronesl ve vatovaných palčácích, kde se nedal nahmatat. Párkrát růženec našli dozorci, ale napadlo je, že je to na modlení a vrátili mi ho.

Až do konce mého trestu (když už jsem měl 12 tisíc veršů) a pak i ve vyhnanství mi ten růženec pomáhal psát a všechno nosit v paměti.

Ale ani to není tak jednoduché. Čím víc toho člověk napíše, tím více dní v každém měsíci stráví opakováním. Toto opakování je škodlivé zejména proto, že si člověk na to, co napsal, zvyká, přestává rozlišovat silná a slabá místa. První varianta, kterou člověk stejně

přijal ve spěchu, aby mohl co nejrychleji spálit text – se stává jedinou.

Člověk si nemůže dovolit ten přepych, aby ji na několik let odložil, zapomněl a pak se na ni podíval novýma kritickýma očima. Proto se nedá psát opravdu dobře.

A nespálených útržků se člověk musel bez váhání zbavit. Třikrát mě s nimi pořádně nachytali. A zachránilo mě jen to, že nejnebezpečnější slova jsem si nikdy nezapisoval, nechával jsem mezeru. Jednou jsem ležel na travičce, příliš blízko k zóně (aby bylo méně hluku) a psal jsem. Útržek papíru jsem maskoval v knížce. Starší dozorce Tatarin se úplně tiše zezadu připlížil a všiml si, že nečtu, že píši.

43) Případ takové „tvorby“ líčí Djakov: Dmitrijevskij a Četverikov vyloží načalstvu námět připravovaného románu, a ten je schválen. Oper dává pozor, aby je neposílali na společné? Pak je tajně odvádějí ze zóny („aby je benderovci nezřídili“). Pokračují ve psaní. To je také poezie pod náhrobkem. Ale kde je tomu románu konec?

„Sem s tím!“ natáhl se pro papírek. Vstal jsem, ztuhl a podal mu ho. Stálo tam:

Jednou nám všechno splatíte, všechno se vrátí nám.

Pět dní nás pěšky silnicí až z Osterode k Brodnici hnali neznámo kam.

Kdyby bylo „Osterode“ a „hnali“ napsáno naplno, byl by mě Tatarin zatáhl k operovi a tam by si mě byli podali. Ale mezery byly němé: až z… k…

… neznámo kam.

Každý má svůj způsob myšlení. Já se bál o báseň, zatímco on si myslel, že si kreslím plán zóny a připravuji se k útěku. Ale i to, co našel, četl se zachmuřeným čelem znovu a znovu. „Pěšky“ – to mu už něco připomínalo. Ale co zvlášť donutilo jeho mozek k činnosti, byla slova „pět dní.“ Vůbec mě nenapadlo, v jaké souvislosti mohou být chápána! Pět dní – to byla přece standardní táborová fráze, tak se

vydával rozkaz o karceru. „Kdo dostal pět dní? O kom to je" vyptával se zamračeně.

Jen tak tak jsem ho přesvědčil, že si vybavuji jakousi frontovou básničku, že si ale nemohu vzpomenout na všechno.

„A proč bys vzpomínal? Vzpomínat není dovoleno!“ chmurně mě varoval. „Ještě jednou si tady lehneš a uvidíš!“

Když to teď líčím, vypadá to jako nepatrná příhoda. Ale tenkrát to pro mne, ubohého otroka, byla ohromná událost! Už jsem si nesměl někde v koutku lehnout. Kdyby mě byl Tatarin nachytal s jinou básničkou, docela dobře by se mnou byli mohli zavést vyšetřování a zesílit dozor.

Ale přestat psát jsem už nemohl!…

Jindy jsem proti svému zvyku v práci napsal najednou asi šedesát řádek divadelní hry[44] a při vstupu do tábora se mi nepodařilo ten aršík ukrýt. Také tady byla mnohá slova vynechána. Dozorce, prostoduchý chlapík s rozpláclým nosem, si udiveně prohlížel úlovek: „Dopis?“ zeptal se.

(Dopis, odnesený do objektu vypadal na pouhý karcer. Ale byl by to podivný dopis, kdyby se dostal do rukou operativcům!) „To je do souboru,“ řekl jsem drze. „Vybavuji si takovou hru pro divadlo. Až budeme hrát, přijďte.“

Chlapík se chvíli díval na papírek, pak na mě a pak řekl: „Takovej starej a tak blbej!“

A roztrhal můj papírek nadvakrát, načtyřikrát, naosmkrát. Polekal jsem se, že je hodí na zem – útržky byly ještě dost velké a tady před strážnicí se mohly dostat do rukou bdělého velitele. Támhle, pár kroků od nás, sleduje prohlídky velitel režimu Mačechovskij. Zřejmě však měli rozkaz před strážnicí nedělat nepořádek, aby nemuseli sami uklízet. Takže dozorce vložil roztrhané papírky do mé vlastní ruky jako do koše. Prošel jsem branou a honem jsem je hodil do kamen.

A potřetí se stalo, že jsem ještě nespálil pořádný kousek poémy a přitom jsem to nevydržel

44) Hostina vítězů.

a napsal jsem při stavbě BZR ještě Zedníka. Za zónu jsme tenkrát nevycházeli, to znamená, že nám nedělali denní osobní prohlídku. Zedníka jsem měl už třetí den, ve tmě před večerním nástupem jsem ještě šel ven, abych si ho naposledy zopakoval, než ho spálím. Hledal jsem ticho a samotu, takže jsem se dostal blízko k zóně a úplně jsem zapomněl, že jsem téměř tam, kudy nedávno prošel ostnatým drátem Tenno. Dozorce zřejmě číhal, hned mě chytil za límec a ve tmě mě vedl do BZR. Využil jsem tmy, opatrně jsem zmačkal svého Zedníka a za zády jsem ho nazdařbůh vyhodil. Foukal větřík, takže dozorce šustění papíru neslyšel.

Ale úplně jsem zapomněl, že mám u sebe ještě kousek poémy. V baráku zvláštního režimu mě prohledali a našli, naštěstí téměř nevinný, frontový úryvek (z Pruských nocí). Velitel služby, poměrně vzdělaný starší seržant, si jej přečetl.

„Co je to?“

„Tvardovskij!“ odpověděl jsem pevně. „Vasilij Ťorkin“. (Tak se poprvé zkřížily cesty moje a Tvardovského.) „Tvardo-o-ovskij!“ pokývl uctivě seržant. „A nač ti to je?“

„Knihy přece nemáme. Takhle si to připomenu a pak si je někdy přečtu.“

Sebrali mi zbraň, půlku žiletky, ale poému mi vrátili. A kdyby mě bývali pustili, ještě bych utíkal hledat Zedníka. Ale zatím skončil večerní nástup a po zóně se chodit nesmělo – dozorce mě sám odvedl do baráku a tam mě zamkl.

Tu noc jsem špatně spal. Venku zuřil vichr. Kam teď mohl zanést chomáček papíru s mým Zedníkem? Přes všechna vynechaná slova byl smysl básně zřejmý. A z textu bylo jasné, že autor je v brigádě, která staví BZR. A mezi západními Ukrajinci nebylo těžké mě najít.

A tak celé moje mnohaleté psaní – již hotové a ještě více to, co jsem měl v hlavě, teď honil vichr někde po zóně nebo po stepi v podobě bezmocného papírového chumáčku. A já se modlil.

Když nám je zle, tak se za Boha přece nestydíme.

Stydíme se za Něho jen když je nám dobře.

V pět hodin ráno, po budíčku, jsem se vydal na to místo. Zalykal jsem se větrem. Vítr vířil dokonce i drobné kamínky a vrhal mi je do tváře.

Marné bylo hledání! Vítr odsud dul směrem ke štábnímu baráku a k režimce (kde také často bloumají dozorci a kde je hodně ostnatých drátů). A pak ze zóny do ulice osady. Hodinu před úsvitem jsem bloudil s hlavou k zemi, všechno bylo marné. Už jsem si zoufal. A když se rozednilo, bělala se přede mnou kulička, na tři kroky od místa, kde jsem ji zahodil. Vír ji odvál stranou a tak zůstala trčet mezi ležícími prkny.

Dosud to považuji za zázrak.

Takhle jsem psal. V zimě v ohřívárně, na jaře a v létě v lesích, na stavbě. Ve chvilce mezi dvěma přísuny malty jsem si položil papírek na cihly a úlomkem tužky (tajně od parťáků) jsem zapisoval řádky, které mě napadly, než jsem vyplácal dávku malty. Žil jsem jako ve snu, v jídelně jsem seděl nad posvátnou šlichtou, aniž bych vnímal její chuť, neslyšel jsem nic kolem. Neustále jsem u svých veršů dlel, zarovnával jsem je jako cihly na stavbě. Prohledávali mě, počítali, hnali v útvaru po stepi – ale já viděl scénu své hry, barvu opony, rozmístění nábytku, světelné skvrny sufit, každý pohyb herců.

Chlapi drtili ostnatý drát náklaďákem, podlézali jej, přecházeli za sněhové vánice po závějích – a pro mne jakoby drátu nebylo, byl jsem neustále na svém dlouhém, dalekém útěku, ale dozor to při počítání hlav zjistit nemohl.

Věděl jsem, že nejsem jen já takový, že se dotýkám velkého tajemství, že toto tajemství skrytě zraje v osamělých srdcích na rozptýlených ostrovech souostroví, aby se jednou, v jakýchsi příštích letech, snad až po naší smrti, odhalilo a vydalo – ruskou literaturu budoucnosti.

V roce 1956, když už existoval Samizdat, jsem si přečetl první sborníček veršů Varlama Šalamova. Zachvěl jsem se, jako bych byl potkal bratra:

Vím dobře sám, není to žádná hra. Vím, je to smrt. A ač mi život milý Tak jako Archimed si nedám péro brát a nezahodím žádný sešit bílý.

Také to napsal v táboře! Skrýval se přede všemi, i to byl takový osamělý výkřik do temnot, na nějž jsem odpověď nečekal:

Vždyť jenom dlouhý hrobů řad mé celé vzpomínání, kam také ulehl bych rád, nemít to jedno přání: dozpívat, dolkát do konce, ať mě to co chce stojí. Jakoby život ztracence měl i kolébku svoji.

Kolik nás takových tenkrát bylo? Myslím, že mnohem víc, než za ta nestálá léta vyplynulo na povrch. Nebylo všem souzeno se dožít. Někdo ukryl láhev a papíry do země, ale nikomu neřekl, kam. Někdo je dal do úschovy, ale dostaly se do nedbalých nebo naopak příliš opatrných rukou. Někdo ani to své napsat nestačil.

A dokonce i na ostrůvku Ekibastauzu – což nám bylo dáno se navzájem poznat? Jeden, druhého povzbudit? Podpořit? Vždyť jsme se přede všemi schovávali jako vlci, a to znamená, že i jeden před druhým. Ale i tak jsem měl v Ekibastauzu možnost několik takových poznat.

Neočekávaně, prostřednictvím baptistů, jsem se seznámil s náboženským básníkem –

Anatolijem Vasiljevičem Silinem. Bylo mu tenkrát přes čtyřicet. V jeho tváři nebylo nic nápadného. Z ostříhané a oholené hlavy trčely narůstající zrzavé vlasy, i obočí měl nazrzlé. Neustále byl ke všem vlídný, měkký, ale zdrženlivý. Teprve až když jsme se doopravdy dali do řeči a začali jsme se ve volných nedělích celé hodiny procházet po zóně, recitoval mi své velmi dlouhé náboženské básně (psal je tady v táboře jako já).

Znovu, jako již tolikrát, jsem byl ohromen, jak klamně bývají ve všední podobě skryty nevšední duše.

Bývalý bezprizorný, vychovaný v dětském domově, ateista, v německém zajetí se dostal k náboženské literatuře, a ta ho strhla. Od té doby se stal nejen věřícím, ale i filozofem a teologem! A protože právě „od té doby“ nepřetržitě seděl ve vězení nebo v táboře, musel celou tu cestu k teologii projít sám, objevoval přitom pro sebe již objevené, snad bloudil „od té doby“ přece neměl ani knihy, ani s kým se poradit. Teď pracoval jako pomocný dělník a kopáč, snažil se plnit nesplnitelnou normu, vracel se s chvějícími se koleny a třesoucíma se rukama – ale ve dne v noci mu v hlavě bloudily jamby jeho básní, s uvolněnými rýmy, které od začátku do konce skládal po paměti.

Myslím, že v té době už měl asi tak dvacet tisíc veršů. Měl k ním také věcný vztah: hledal způsob, jak si je zapamatovat a jak je sdělit ostatním.

Jeho vztah ke světu byl prozářen a zkrášlen jeho vnímáním království přírody.

Nakláněl se nad řídkou travičkou, nezákonné vyrostlou v naší neplodné zůně a volal:

„Jak je krásná pozemská tráva! Ale i tu Stvořitel dal člověku pod nohy. O kolik nádhernější tedy musíme být my!“

„Jak to ale je: „Nemilujte svět a to, co je ve světě",, (Sektáři to často opakovali.) Omluvně se usmíval. Uměl tím úsměvem smiřovat.

„Vždyť i v tělesné pozemské lásce se projevuje naše tíhnutí k vyšší Jednotě!“

„Theodiceu, tedy zdůvodnění, proč musí být ve světě zlo, zformuloval takto: Duch dokonalý proto as nedokonalost nám nechává a duši žal – ta jinak zas blaženství by cenu neznala

Tvrdý je zákon, však jen jím i smrtelným lidem maličkým se věčnost přiblíží

Kristovo utrpení v podobě člověka vysvětloval nejen tím, že bylo nutno vykoupit lidské hříchy, ale i přáním Boha, který chtěl procítit pozemské utrpení.

Silin směle tvrdil:

„Bůh o tom utrpení vždycky věděl, ale nikdy dříve je necítil!“ Také o Antikristovi, který v duši svobodné člověku touhu po světle pohanil a omezil na světlo věku Silin nacházel bezprostřední lidská slova:

Blaženost jemu svěřenou veliký anděl odmítal, když jako lidé nestrádal. Bez smutku ani pro něho nebyla láska dokonalá.

Silin, který sám uvažoval tak svobodně, nacházel ve svém širokém srdci útulek pro všechny odstíny křesťanství, neboť Jich podstata, že i v Kristově učení má svoji pravdu každý moudrý.

Podrážděnému údivu materialistů, jak mohl duch stvořit hmotu, se Silin jen usmíval:

„Nechtějí se zamyslet nad tím, jakpak mohla hrubá hmota zplodit Ducha? Copak by to v tomto pořadí nebyl zázrak? To by byl přece zázrak ještě větší!“

Můj mozek byl přeplněn vlastními verši, takže se mi podařilo uchovat ze Silinových básní jen tyhle drobty – bojím se, že on sám třeba nezachrání nic. V jedné z jeho básní kterýsi ze známých hrdinů s řeckým antickým jménem (to jsem zapomněl) přednáší imaginární projev na Valném shromáždění Organizace spojených národů. Je to duchovní program celého lidstva. Jako podvyživený, umírající otrok se čtyřmi čísly na prsou, měl tento básník mnohem více co říci žijícím než celá stáda těch, co obsadili časopisy, nakladatelství, rozhlas a o něž nestojí nikdo, než oni sami.

Před válkou Anatolij Vasiljevič absolvoval pedagogický institut, fakultu literatury. Teď mu, jako mně, zbývaly asi tři roky do „propuštění“ do vyhnanství. Jeho jediným povoláním bylo vyučování literatury ve škole. Zdálo se málo pravděpodobné, že by nás, bývalé vězně, pustili do školy. No a kdyby „Přece nebudu dětem říkat lež! Řeknu jim pravdu o Bohu, o životě Ducha.“ „Ale vždyť vás propustí hned po první hodině!“

Silin sklonil hlavu a tiše odpověděl: „Ať.“

A bylo vidět, že nezaváhá. Nebude se přetvařovat jen proto, aby se udržel u třídní knihy a nemusel k lopatě.

S lítostí a nadšením jsem se díval na toho zrzavého, nevzhledného člověka, který nepoznal rodiče, nepoznal učitele, pro nějž byl život tak těžký jako lopata, jíž házel kamenitou ekibastauzskou hlínu.

S baptisty Silin jedl z jednoho kotlíku, dělil se s nimi o chléb a jídlo. Jistě, potřeboval vděčné posluchače, s někým si musel číst a vykládat Evangelium i ukrývat tu knížečku. Ale čistě pravoslavné buď nehledal (předpokládal, že by ho mohli zavrhnout pro kacířství), nebo nenacházel: mimo západní Ukrajince jich v našem táboře bylo málo, nebo se nechovali podle své víry. Zdálo se, že baptisté si Silina váží, poslouchali ho, počítali ho dokonce ke své obci, ale také se jim na něm nelíbilo všechno to kacířské. Doufali, že ho postupně předělají po svém. Když Silin se mnou mluvil v jejich přítomnosti, vadl. Rozkvétal, když u toho nebyli. Pro něj bylo těžké přizpůsobit se jejich víře, ačkoli jejich víra je velmi pevná, čistá, vřelá, pomáhala jim snášet katorgu bez zakolísání a bez úhony na duši. Všichni jsou čestní, vlídní, pracovití, soucitní, oddaní Kristu.

Právě proto je tak tvrdě vyhlazují. V letech 1948-1950 jen za příslušnost k baptistické obci dostávali mnozí – bylo jich mnoho set – 25 let vězení a byli posíláni do zvláštních táborů (vždyť obec je organizace..[45]) V táboře to není jako venku na svobodě. Venku se každý neopatrně snaží sám sebe podtrhnout a zvýraznit. Je snáze vidět, kdo si na co činí nárok. Ve vězení je to naopak, všichni jsou zbaveni individuality – jsou stejně ostříháni, stejně neoholeni, mají stejné čepice a kabáty. Duševní výraz tváře je zkreslen větrem, opálením, špínou, těžkou prací. Aby člověk mohl rozeznat přes ponížený, odosobněný vnější zjev člověka světlo jeho duše – musí získat určité návyky.

Ale plaménky ducha maně bloudí, jeden se probíjí ke druhému! Spřízněné duše se bezděčně seznamují a dávají se dohromady.

Nejrychleji a nejlépe pozná člověk člověka, když pozná aspoň úlomek z jeho života.

Tak třeba vedle sebe pracují kopáči. Začal padat hustý, měkký sníh. Snad proto, že brzy má být přestávka, jde celá brigáda do zemljanky. Ale jeden zůstal stát. Na okraji příkopu se opřel o krumpáč a stojí naprosto nehnutě, jako by to tak bylo nejpohodlnější, jako socha. A jako soše mu sníh zasypává hlavu, ramena, ruce. Je mu to jedno? Nebo dokonce

45) Za chruščovovských dob se jejich pronásledování zmírnilo jen pokud jde o tresty, ale nikoli v podstatě věci (viz část VIL)

příjemné? Dívá se skrz to hemžení sněhových vloček na zónu, na bílou step. Má široké kosti, široká ramena, širokou tvář, zarostlou světlými, tvrdými vousy. Je vždycky důkladný, pomalý, velmi klidný. Zůstal stát, aby se podíval na svět a zamyslel se. Teď tady není.

Neznáme se, ale jeho kamarád Neďkin mi o něm vyprávěl. Ten muž je stoupenec Tolstého. Byl vychován v zaostalém přesvědčení, že se nesmí zabíjet (ani ve jménu Pokrokového učení!), a proto se nesmí brát do ruky zbraň. V roce 1941 byl odveden.

Zbraň zahodil a blízko Kušky, kam byl poslán, přešel afghánské hranice. Žádní Němci tu nebyli, ani je nikdo nečekal, klidně by tu byl

strávil celou válku, aniž by musel střílet do živých, ale v rozporu s jeho přesvědčením byl i ten kus železa na zádech. Počítal s tím, že Afghánci budou ctít jeho právo nezabíjet lidi a pustí ho do tolerantní Indie. Ale afghánská vláda, jako všechny vlády, byla zbabělá. Obávala se hněvu všemocného souseda a zakovala uprchlíka do klády. A takhle, s kládou svírající nohy, bez pohybu, ho tři roky drželi ve vězení. Čekali, kdo vyhraje. Vyhrály Sověty – a Afghánci jim úslužně vrátili dezertéra.

Teprve od této chvíle se začal počítat jeho nynější trest.

A tak stojí nepohnutě pod sněhem – jako část této přírody. Cožpak to byl stát, kdo ho přivedl na světlo boží? Pročpak si stát přisvojuje rozhodování, jak má člověk žít?

Nemáme nic proti tomu, že Lev Tolstoj je náš rodák. To je osvědčená značka. (I poštovní známky můžeme vydat.) I cizince můžeme zavézt do Jasné Poljany. A ochotně budeme rozmazávat, jak byl proti carismu a jak byl exkomunikován. Hlasateli se i hlas zachvěje. Ale když někdo, milí rodáci, vezme Tolstého vážně, když u nás vyroste živý tolstojovec tak ať si dá pozor! Ať se nedostane pod naše kola!

… Někdy člověk na stavbě utíká, aby poprosil vězně-parťáka o skládací metr – musíme změřit, kolik jsme udělali. Ten metr je pro něj velká vzácnost a mne nikdy v životě neviděl – je tu spousta brigád – ale z jakéhosi důvodu svůj poklad hned bezbranně vydá (podle táborových mravů je to prostě hloupost!) A když mu člověk ten metr navíc vrátí, bude strašně děkovat. Jak může být v táboře takový podivín parťákem?

Mluví s přízvukem. Ach, vida, je to Polák, jmenuje se Jurij Vengerskij.

Ještě o něm uslyším.

… Někdy jde člověk v útvaru, měl by si v palčácích probírat růženec nebo by měl myslet na příští sloky, ale soused, který jde se mnou v pětici, je nesmírně zajímavý – na náš objekt přišla nová brigáda. Starší, inteligentní, sympatický Žid, tváří se chytře a ironicky. Jmenuje se Masamed, absolvoval univerzitu… kterou, kteroupak?

Bukurešťskou, katedru biopsychologie. Mimo jiné má i takováhle povolání – fyziognomik, grafolog. A navíc je jogín a je ochoten třeba zítra začít mě vyučovat Hatha-jógu. (Je to ale smůla: na téhle univerzitě máme příliš málo času! Jsem celý schvácený! Nemám čas, nemohu všechno stačit!) Pak ho ještě pozoruji v pracovní zóně i v ubikacích. Jeho souvěrci mu nabízeli, aby šel do kanceláře, nešel: pro něj je důležité dokázat, že i Žid může velmi dobře pracovat na společných. A v padesáti letech statečně mává krumpáčem. Ale jako pravý jogín ovládá své tělo: při deseti stupních Celsia se svléká a žádá kamarády, aby ho polili z hadice. Nejí jako my – co nejrychleji strčit kaši do úst – odvrátí se, jí soustředěně, pomalu, malými sousty, zvláštní, malinkatou lžičkou[46)].

… Při přesunech se často stává, že člověk naváže novou, zajímavou známost. Ale

46) Ostatně brzy zemře jako obyčejný smrtelník na obyčejný infarkt.

v útvaru se v podstatě toho moc nedozvíš: stráže křičí, ostatní syčí („kvůli vám – i nás!“), do práce jdeme mdlí a z práce příliš spěcháme a třeba ještě vítr odněkud fičí přímo do huby. A najednou… – ale to už je případ naprosto netypický, jak říkají socrealisté. Takový neobvyklý případ.

V poslední řadě jde malý mužíček s hustou černou bradkou (naposledy byl zatčen, když ji zrovna měl, je s ní vyfotografován, proto mu ji ani v táboře neoholili). Kráčí bujaře, sebevědomě a v podpaží nese roli rýsovacího papíru. To je jeho racionalizátorský návrh nebo vynález, nějaká novinka, na niž je pyšný. Udělal výkres v práci, někomu ho nesl ukázat do tábora, a teď s ním jde znovu do práce. A najednou zlý vítr vyrve roli z jeho podpaží a žene ji pryč od útvaru. Arnold Rappoport (čtenář už ho zná) přirozeným hnutím udělá za rysem první krok, druhý, třetí – ale role se kutálí dál, mezi dvěma strážnými, už je za kordónem! Teď by se měl Rappoport zastavit, vždyť „krok vpravo, krok vlevo… bez varování“! Ale rys je tady, tady! Rappoport za ním skáče, ohnutý, ruce natažené dopředu – zlý osud unáší jeho technickou ideu!

Arnold natáhl ruce, prsty jako hrábě – barbare! Nesahej na moje výkresy! Útvar to uviděl, zneklidnět a sám od sebe se zastavil. Automaty jsou připraveny, závěry cvakly!

Až dosud je všechno typické, ale teď začíná to netypické: ani jeden blbec se nenašel!

Nikdo nestřílí! Barbaři pochopili, že to není útěk! Dokonce i ty zhlouplé hlavy pochopily tento obrázek: autor se žene za svým prchajícím dílem. Rappoport uběhl ještě asi patnáct kroků za čáru eskorty, chytil roli, narovnal se a velice spokojeně kráčel zpět do útvaru. Vrátil se – z jiného světa…

I když Rappoport slízl mnohem více, než je průměrná táborová norma (po dětském trestu a po desítce dostal vyhnanství a teď má zase desítku), je čilý, pohyblivý, má zářivý pohled, a oči, ačkoli jsou vždy veselé, jako by byly stvořeny pro utrpení. Jsou to velmi výrazné oči. Je hrdý na to, že léta vězení ho ani v nejmenším nezlomila, že nezestaral. Ostatně jako inženýr stále pracuje jako nějaký pitomeček ve výrobě, a tak se může držet. Má živý vztah ke své práci, ale navíc tvoří pro své potěšení.

Je to taková ta široká povaha, která by chtěla všechno stačit. Kdysi myslel na to, že napíše takovou knihu, jako já teď – všechno o táborech, ale nedostal se k tomu.

Druhému jeho dílu se my, všichni jeho přátelé, smějeme: Arnold už kolikátý rok připravuje univerzitní technickou příručku, která by zahrnovala všechny obory moderní techniky a přírodních věd (i typy elektronek do rádia i průměrnou váhu slona) a přitom by byla… kapesní. Rappoport poučen tímto výsměchem mi další svou práci ukazuje tajně. V černém vázaném sešitě je traktát O lásce – nový, protože ten Stendhalův ho naprosto neuspokojuje. Jsou to zatím nedokončené a navzájem nespojené poznámky.

Ale jak je to ušlechtilé a čisté, uvážíme-li, že tento muž strávil v táborech půl života!

Uvedu pár řádek[47)]:

Mít nemilovanou ženu je nešťastný úděl chudých tělem i duchem. A muži se tím chlubívají jako vítězstvím.

Intimní styk, nepřipravený organickým vývojem citu, nepřináší radost, ale stud, odpor.

Muži naší doby, kteří veškerou energii věnují vydělávání, zaměstnání, úřadům, ztratili geny vyšší lásky. Naopak, pro neomylný ženský instinkt je intimita jen prvním stupněm ke skutečnému sblížení. Teprve pak žena uzná muže za blízkého a začne mu tykat.

Dokonce i žena, která se vzdala náhodně, pociťuje příliv vděčné něžnosti.

47) Od té doby minulo mnoho let, Rappoport svého traktátu nechal, a tak využívám jeho dovolení.

Žárlivost je uražená ješitnost. Skutečná láska, neopětována, nežárlí, ale umírá, vadne.

Vedle vědy, umění a náboženství je láska také způsobem poznávání světa.

Arnold Lvovič, který v sobě spojuje zájmy tak protikladné, zná také rozmanité lidi. Seznamuje mě s člověkem, kolem něhož bych býval prošel bez povšimnutí: na první pohled obyčejný musulman, hotový nebožtík, pod rozevřenou táborovou bundičkou vystupují klíční kosti. Je to dlouhán, a hubenost je o to nápadnější.

Je snědý odjakživa a oholená hlava se pod kazašským sluncem opálila ještě více. Ještě se plouží za zónu, ještě se drží nosítek, aby neupadl. Je to Řek a zase básník! Ještě jeden! Jeho kniha básní byla vydána v novořečtině v Aténách. Ale protože je vězněm sovětským, nikoli aténským (a je sovětský občan), naše noviny nad ním nelkají.

Je ve středních letech a už se blíží smrti. Uboze a nešikovně se snažím od něj ty myšlenky odhánět.

Moudře se usmívá a nepříliš dobrou ruštinou mi vysvětluje, že ve smrti není vůbec strašná smrt sama, ale jen morální příprava k ní. Všechno už zažil – strach, hořkost, I lítost, všechno oplakal a tak už zcela svou smrt prožil a je připraven. A zbývá jen, aby odumřelo jeho tělo.

Mezi lidmi je tolik básníků! Tolik, že tomu člověk ani uvěřit nemůže!

(Zůstává mi nad tím někdy rozum stát.) Tento Řek čeká na smrt, a tihle dva mladíci čekají, jen až jim skončí trest a až se proslaví v literatuře.

Jsou básníky veřejně, neskrývají se. Spojuje je to, že jsou oba jaksi světlouncí, čisťoučcí. Oba jsou nedostudovaní studenti. Kolja Borovikov je ctitelem Pisareva (a to znamená – nepřítelem Puškina), pracuje jako zdravotník na marodce. Juročka Kirejev z Tveri je ctitelem Blokovým, chodí za zónu a pracuje v kanceláři mechanické dílny. Jeho přátelé (a jací jsou to přátelé – o dvacet let starší a otcové rodin) se mu posmívají, že se mu v táboře NPT někde na severu nabízela jakási všem přístupná Rumunka, a on jí neporozuměl a psal jí sonety. Když se člověk dívá na jeho čistou tlamičku, úplně tomu věří. Prokletí nezralého panictví, které teď musí vláčet po táborech!

… Některé lidi pozoruji já sám, někteří zase pozorují mne. Ve velkém, nepořádném baráku, kde bydlí, hemží se a leží čtyři sta mužů, si po večeři a při nudných večerních kontrolách čtu druhý díl Dalova slovníku – je to jediná kniha, kterou jsem dovezl do Ekibastauzu a tady jsem ji musel zohavit razítkem: „Stěplag. KVO“. Nikdy v něm nelistuji, protože za zbyteček večera stačím sotva přečíst půl stránky. A tak sedím nebo se sunu při kontrole a koukám na jedno místo v knize. Už jsem si zvykl, že se všichni nováčci ptají, co je to za tlustou knihu. A diví se, proč ji, sakra, čtu. „To je nejzaručenější četba,“ vtipkuji, „za tu nový trest nevyfasuješ.“[48] Díky té knize se seznamuji s mnoha zajímavými lidmi. Jednou přišel třeba malinký človíček, vypadal jako kohoutek – vyzývavý nos, ostrý, výsměšný pohled – a povídá zpěvavě: „Dovolíte, abych se zeptal, co to máte za knihu?“

Slovo za slovem pak neděli co neděli, měsíc co měsíc se mi v tomto člověku otevírá

48) Jaká četba není ve zvláštním táboře nebezpečná? Alexandr Stotik ekonom v Džezkazganu, četl tajně po večerech adaptovaného Střečka. Stejné ho někdo udal. Prohlídku dělal osobně velitel oddělení a celá smečka důstojníků: „Čekáš, až přijdou Američané?“ Donutili ho, aby četl anglický text nahlas. „Kolik ti ještě zbývá?“ „Dva roky.“ „Tak teď máš dvacet!“ A navíc mu našli básničky: „Copak, zajímá tě láska? Zatopte mu tak, aby zapomněl nejen angličtinu, ale i ruštinu!“ Pridurkové Stotikovi otrocky nadávali: „Přivádíš nás do maléru! Rozeženou nás!“ (Román

Vojničové, Střeček, o mladém revolucionáři, byl oblíbenou četbou několika revolučních generací – pozn. překl.)

mikrosvět, v němž se zkoncentrovaly dějiny mé země za posledních padesát let. Vasilij Grigorjevič Vlasov (je to ten z Kadyjského procesu, už si odkroutil 14 let ze svých dvaceti) se považuje za ekonoma a politika a netuší, že je mistrným vypravěčem. Ať už vypráví o senách, nebo o krámu (pracoval tam jako kluk), o oddílu Rudé armády, o starém statku, o katu z Gubdezertiru nebo o nenasytné předměstské bábě – vidím to všechno před sebou jako živé a zapamatoval jsem si to tak pevně, jako bych to byl prožil sám. Člověk by si to byl chtěl hned zapsat, ale nezapsal! Rád by si to vybavil slovo za slovem po deseti letech, ale nevybaví!…

Všiml jsem si, že po mně a po mé knize pokukuje pohublý, dlouhonosý, vytáhlý mladík, takový vychovaný, jaké v táboře nevídám, dokonce nesmělý. Ale oslovit si mě netroufá. Přece jen se seznamujeme. Mluví tichým, neprůbojným hlasem, těžce hledá ruská slova a dělá legrační chyby, které hned vykupuje úsměvem. Ukazuje se, že je to Maďar, jmenuje se János Rozsás. Ukazuji mu Dalův slovník, přikyvuje, tvář má vyschlou a vyčerpanou. „Ano, ano, člověk musí pozornost odpoutat na jiná věc, nemyslet jenom na jídlo." Je mu jen pětadvacet let, ale na tvářích mladistvý ruměnec nemá; suchá, tenká kůže, vyluhovaná větrem, jako by byla napnuta přímo na podlouhlých, úzkých lebečních kostech. Bolí ho klouby, má revmatismus, který dostal na lesních pracích na severu.

Tady v táboře má dva nebo tři krajany, ale ti jsou den za dnem soustředěni jen na jedno: jak přežít? Jak se najíst? Ale János bez odporu sní, co mu vedoucí brigády napíše, má hlad, ale nedovolí si shánět něco jiného. Dívá se, poslouchá, chce porozumět. Copak to chce pochopit? Nás chce pochopit, nás, Rusy!

„Můj vlastní osud úplně nedůležitá, když jsem poznal lidi tady. Jsem nadměřeně překvapen. Přece měli rádi svůj národa – a za to dostali katorgu. Ale myslím, že je to válečný zmatek, že?" To se ptá v roce 1951! Když je to teď ještě válečný zmatek, nezůstal snad od dob první světové?…

V roce 1944, kdy ho naši v Maďarsku čapli, mu bylo 18 let (a nebyl voják). „Tenkrát jsem ještě nestačila přinést lidem ani dobro, ani zlo," usmívá se. „Ještě jsem lidem ani neprospěla, ani neškodil." Jánosovo vyšetřování probíhalo tímto způsobem: vyšetřovatel neuměl ani slovo maďarsky a János – rusky. Někdy překládali velice špatní tlumočníci, Huculové. János podepsal 16 stránek protokolu, aniž by byl pochopil, co v nich je. A když mu neznámý důstojník přečetl jakýsi papírek, dlouho ještě nevěděl, že to byl rozsudek zvláštní komise.[49)] Tak ho poslali na sever, kácet les, tam to dopracoval na musulmana a dostal se do nemocnice.

Dosud se k němu Rusko otáčelo jen jednou stranou – tou, kde jsou lidé zavíráni. A teď mu ukázalo jinou stránku. V táborové nemocničce Symského zvláštního táborového střediska u Solikamsku byla zdravotní sestra Dusja, pětačtyřicetiletá. Byla lehká kriminální, dostala pět let a po nich měla být propuštěna. Svou práci neviděla v tom, jak pro sebe něco urvat a odbýt si trest (jak je to u nás velice běžné, což ale János se svými naivními názory nevěděl), ale v tom, aby tyhle umírající a zbytečné lidi ošetřovala a vracela životu. Ale tím, co dávala táborová nemocnice, je zachránit nemohla. A sestra Dusja vyměňovala ve vesnici

49) Když byl János po Stalinově smrti rehabilitován, byl prý moc zvědavý a chtěl požádat o opis rozsudku v maďarštině, aby se dozvěděl, za co vlastně 9 let seděl. Ale bál se: „Ještě si budou myslet, nač to chci? Vždyť to už vlastně příliš nepotřebuji …" Osvojil si našeho ducha: skutečně, proč by to měl teď vědět?…

svůj ranní příděl 300 gramů chleba za půl litru mléka a tím mlékem Jánose napájela, až ožil. (A před ním jiní.)[50)] Pro tuhle tetu Dusju si János zamiloval i naši zemi i nás všechny. A v táboře se začal usilovně učit jazyku svých dozorců a strážných.

Chtěl znát velký, bohatý ruský jazyk. Seděl v našich táborech 9 let. Rusko viděl jen z vězeňských vagónů, na maličkých pohlednicích a v táboře. A přece si je zamiloval. János byl z těch lidí, jakých je v naší době stále méně: z těch, co v dětství neznali jinou vášeň než čtení. Tato záliba mu zůstala i v dospělosti – dokonce i v táboře. V

severních táborech, a teď ve zvláštním ekibastauzském, nevynechal žádnou příležitost, aby sháněl a četl nové knihy. V době, kdy jsme se poznali, už znal a miloval Puškina, Někrasova, Gogola, já mu vykládal Gribojedova. Ale nade všechny, snad více než Petáfiho a Arányho, si zamiloval Lermontova, kterého poprvé četl v zajeti, nedávno.[51)] Zvlášť se János ztotožnil s Mcyri, také zajatcem, také mladým, také odsouzeným k záhubě. Hodně z něj uměl nazpaměť a po léta chodil s rukama za zády v cizácké koloně a po cizí zemi a v jazyce této ciziny si brumlal:

I musil jsem si smutně říct, že ve vlast, zřenou zpolovic, nevkročím nikdy, nikdy víc. (Překlad Vl. Holana.) Vlídný, laskavý, s bezbrannýma, světle modrýma očima – takový byl János v našem bezcitném táboře. Sedával na mém vagónku – lehce, na krajíčku, jakoby mohl ještě více umazat můj pytel s pilinami, nebo jakoby ho mohl zdeformovat. A říkával tichounce a celým srdcem:

„Komu bych vyslovil své tajné toužení?“ A nikdy si na nic nestěžoval.

Člověk se pohybuje mezi spoluvězni v táboře jako mezi nastraženými minami, každého zaznamená, aby sám nevyletěl do povětří. Ale i při té všeobecné opatrnosti – kolik jen poetických lidí jsem nalezl pod černými muklovskými bundičkami!

A kolik se jich skrylo, aby nebyli poznáni?

50) Ať mi někdo vysvětlí: jaké ideologii odpovídá takové jednání? (Srovnejte to s komunistickou marodkou u Ďjakova: „Copak, zoubky té rozbolely, ty hajzle benderovská?“)

51) Po Stalinově smrti pustili domů všechny Maďary a János osudu Mcyri ušel, ačkoli k němu byl připraven. Minulo dvanáct let, minul i 56. rok. János je účetním v maličkém městečku Nagykanyizsa, kde nikdo neumí rusky a nečte ruské knihy. A co teď píše? „Už po všech událostech teď upřímné tvrdím, že bych svou minulost neměnil. Tvrdě jsem poznal věci, jiným nedostupné… Když Jsem byl propuštěn, slíbil jsem kamarádům, kteří zůstali, že na ruský národ nikdy nezapomenu, ne pro to utrpení, ale pro dobré srdce… Proč v novinách se zájmem sleduji novinky z mé bývalé „vlasti“? Ve své knihovně mám šik ruských

klasiků, v ruštině 41 svazků a ukrajinsky čtyři (Ševčenko)… Jiní čtou Rusy stejné jako Angličany, Němce, já čtu Rusy jinak. Pro mne je Tolstoj bližší než Thomas Mann a Lermontov je mi mnohem bližší než Goethe. Nepochopíš, jak se mi po mnohém stýská. Někdy se mě lidé ptají, co jsem za podivína. Co jsem tam dobrého viděl, proč mě to táhne k Rusům?… Jak jim mám vysvětlit, že tam uplynulo celé mé mládí? A život je věčné loučení s prchajícími dny … Jak bych se mohl odvrátit jako ublížený kluk vždyť devět let byl můj osud jako váš. Jak vysvětlit, proč se zachvěje srdce, když v rádiu uslyším ruskou lidovou píseň? Sám si potichu zazpívám: „Už cválá trojka, cválá .. .“ a tak mě všechno zabolí, že nemám sílu zpívat dál. A děti prosí, abych je naučil rusky. Počkejte děti, pro koho bych sbíral ruské knihy?…

A s kolika jsem se vůbec nesetkal" A kolik jsi jich za ta desetiletí zadávil. prokletý Leviatane"!

V Ekibastauzu existovalo i oficiální, i když velmi nebezpečné, středisko kulturního života – KVO, kde se černě razítkovaly knihy a kde opravovali naše čísla.

Významnou a velmi barvitou postavou našeho KVO byl malíř, dříve arcijáhen, snad dokonce osobní tajemník patriarchy – Vladimír Rudčuk. V táborovém řádu je jakési trvalé ustanovení: duchovní osoby nestříhat. Toto ustanovení samozřejmě není nikde zveřejňováno a duchovní, kteří je neznají, ostříhají. Ale Rudčuk svá práva znal, a tak mu zůstaly vlnité, plavé vlasy, o něco delší, než muži obvykle nosí. Pěstoval je, vůbec o sebe velice pečoval. Byl pohledný, vysoký, urostlý, měl příjemný bas a člověk si ho mohl docela dobře představit při slavnostní bohoslužbě v obrovském chrámu. Církevní starosta Drozdov, který přijel zároveň se mnou, hned arcijáhna poznal: sloužil mši v oděském katedrálním chrámu.

Vypadal a žil tu jako člověk z jiného, nemuklovského světa. Patřil k těm pochybným činitelům, kteří se připletli nebo které připletli k pravoslaví, jakmile pominula doba jeho nemilosti. Nemálo přispěli k očernění církve. Také historie Rudčukova uvěznění byla temná, z nějakého důvodu ukazoval svou fotografii (bůhví, proč mu ji nesebrali) – je na ní na ulici New Yorku se zahraničním

metropolitou Anastasijem. V táboře bydlel ve zvláštní kabince. Když se vrátil z nástupu, kde štítivě psal čísla na naše čepice, vatované kabátce a kalhoty, lenivě trávil den, někdy maloval hrubé kopie nevkusných obrazů. Beztrestně vlastnil tlustý svazek reprodukcí z Treťjakovky, kvůli nimž jsem se k němu dostal: chtěl jsem se na ně podívat, možná naposledy v životě. Dostával v táboře Věstník moskevského patriarchátu a někdy důležitě rozkládal o utrpení svatých nebo o detailech liturgie, ale všechno to bylo vyumělkované, neupřímné. Měl také kytaru, sám se doprovázel a zpíval pěkným hlasem – a jen to znělo upřímně:

„Tulák přes Bajkal s loďkou přeplul…“

Pohupoval se při tom, aby ukázal, jak ho dojímá smutný osud trestance. Čím lépe se člověku v táboře daří, tím je jeho utrpení rafinovanější.

Tenkrát jsem byl opatrný na třiadvacátou, víckrát jsem za Rudčukem nešel, sám o sobě jsem mu nic nevykládal, a tak jsem ušel jeho ostrozraku jako neškodný, ubohý červ. A Rudčukův ostrozrak byl okem MV.

A vůbec, kdo ze starých trestanců neví, že KVO je vždycky prošpikováno práskači a že je tedy pro rozhovory a schůzky nejméně vhodné? Ve smíšených NPT to vězně do KVO táhlo proto, že se tam setkávali muži a ženy. Ale proč se tam chodilo na katorze?

Zjistil jsem, že i práskačské KVO katorgy může být využito pro svobodu! Naučili mě tomu Georgij Tenno, Petr Kiškin a Žeňa Nikišin.

Právě v KVO jsem se seznámil s Tennem, velmi dobře si pamatuji to krátké a jediné setkání, protože mi utkvěl v paměti sám Tenno. Byl to vysoký, urostlý, sportovní muž.

Nevím proč, tenkrát mu ještě nesebrali námořnické sako a kalhoty (poslední měsíc se u nás dotrhávaly vlastní šaty). A přestože měl na sobě místo náramenîků kapitána druhého stupně tu i tam čísla SCH-520, vypadal tak, jako by měl každou chvíli vkročit ze souše na loď, každým coulem námořní důstojník. Na pažích, pokrytých nazrzlými chloupky, bylo vidět tetování – na jedné bylo kolem kotvy psáno „Liberty!“ a na druhé „Do or die“[52]. Tenno také

52) Svoboda! – Vykonat nebo zemřít!

nemohl zostřit nebo změnit svůj pohled, aby skryl jeho hrdost a pronikavost a také nemohl skrýt úsměv, ozařující jeho velká ústa. (Tenkrát jsem to ještě nevěděl, ten úsměv znamenal: plán útěku je už připraven!) Takový je tábor! Zaminované pole! Já i Tenno jsme byli tady, a přece jsme tu nebyli: já byl na cestách východního Pruska, on na svém budoucím, dalším útěku, nesli jsme v sobě náboje tajných plánů, ale ani jiskřička nesměla proskočit mezi našima rukama, když jsme si je tiskli, mezi našima očima při povrchních slovech! Tak jsme prohodili něco bezvýznamného, já se zahloubal do novin, on si začal povídat o souboru s Tumarenkem. Ten měl 15 let katorgy, a přesto vedl KVO. Byl to dost složitý, mnohovrstevný člověk, měl jsem dojem, že do něj vidím, ale neměl jsem možnost si to ověřit.

Je to k smíchu! Ale při galejnickém KVO byl i kroužek umělecké tvořivosti, přesněji řečeno, právě se zakládal. Tento kroužek neměl žádné výhody, běžné v NPT, úlevy byly natolik nulové, že do něj mohli chodit jen nenapravitelní nadšenci. A takovým nadšencem byl, jak se ukázalo, Tenno, ačkoli by si člověk na první pohled o něm udělal lepší mínění. Mimoto od prvního dne po příjezdu do Ekibastauzu seděl v režimce – a odtud žádal o možnost činnosti v KVO! Načalstvo to pochopilo jako příznak počínající nápravy a dovolilo mu tam chodit…

A Péťa Kiškin vůbec nebyl pracovníkem KVO, byl to nejznámější člověk v táboře. Celý ekibastauzský tábor ho znal. Objekt, na který chodil, se radoval, tam bylo veselo.

Kiškin se tvářil jako jurodivý, ale jurodivý vůbec nebyl. Dělal ze sebe blbečka, ale říkalo se: „Kiškin je ze všech nejchytřejší!“ Hloupý byl přesně natolik, jako nejmladší Ivánuška z pohádky. Kiškin byl náš, ruský, pradávný zjev: silným a zlým říkat pravdu co nejhlasitěji, lidu ukazovat, jaký je, a to všechno v přihlouplé, bezpečné formě.

Jedním z jeho oblíbených výstupů bylo – obléknout si jakousi šaškovskou zelenou vestu a sbírat špinavé misky se stolů. Už to byla demonstrace: člověk v táboře nejpopulárnější sbírá misky, aby nechcípl hlady. A druhá věc, pro niž to dělal – sbíral misky a tančil přitom, dělal grimasy, pořád byl středem pozornosti, dral se mezi pracanty, aby rozséval buřičské myšlenky.

Najednou chytí na stole misku s ještě nedotčenou kaší, když pracant teprve jí šlichtu.

Pracant sebou trhne, popadne misku a Kiškin je samý úsměv (měl tvář jako měsíček, ale s tvrdými rysy):

„Dokud vám někdo nesáhne na kaši nic s vámi nehne.“ A tanečním krokem s plnou náručí misek odpluje.

Dnes si chlapi určitě budou vykládat nový Kiškinův vtip, a nejen v téhle brigádě. Jindy se nakloní ke stolu, všichni k němu od svých misek vzhlédnou, Kiškin kroutí očima jako mechanická hračka a s naprosto blbým výrazem se zeptá:

„Kluci! Když je otec pitomec a matka prostitutka, budou mít děti co jíst, nebo budou mít hlad?“

Nečeká na odpověď, příliš zjevnou, a píchá prstem do stolu s kostmi od ryb: „Sedm až osm miliard pudů ročně rozdělte dvěma sty miliónů!“

A utekl. A ta myšlenka je tak prostá! Jak to, že jsme si to dosud sami nespočítali? Už dávno bylo vyhlášeno, že sklízíme osm miliard pudů obilí ročně, to znamená, že upečeného chleba připadá denně i na kojence – dvě kila. A my jsme chlapi jako hory, celý den se dloubeme v zemi – a kde jsou?

Kiškin mění formy. Někdy tutéž myšlenku začíná z jiného konce – „přednáškou o podplamenici“. Dobu, kdy před táborovou nebo pracovní strážnicí stojí kolona a smí se mluvit, využívá k projevům. K jeho stálým heslům patří: „Vychovávejte si obličej!“ „Jdu takhle, kluci, po zóně, a koukám: všichni maj takový nevychovaný obličeje. Myslej jen na kroupový nákyp, na nic jinýho.“

Nebo nečekané, bez souvislosti a vysvětlení, před davem muklů zvolá: „Dardanel! Zvíře!“ Zdá se to nejasné. Ale zavolá to jednou, podruhé – a najednou všichni začínají jasně chápat, kdo je ten Dardanel, a už jim to připadá tak legrační a otřesné, že vidí na té tváři i zlověstné kníry: Dardanel. Velitel si zase chce vystřelit z Kiškina a ptá se ho u strážnice: „Copak, Kiškine, že jsi tak holohlavý? Asi si pořád dáváš?“ Kiškin ani chvíli nezaváhá a před celým davem odpovídá: „No co, Vladimír Iljič si taky dával, ne?“

Anebo chodí po jídelně a vyhlašuje, že dnes, až sesbírá misky, bude učit musulmany charleston.

Náhle zázrak – přivezli film! A večer se zase v jídelně, bez plátna, přímo na bílé zdi, promítá. Lidí se sešlo spousta, sedí na lavicích, na stolech, jeden na druhém. Ale ještě neskončil jeden díl – přestávka. Prázdný, bílý proud světla se opírá o zeď a vidíme: přišlo několik dozorců, vybírají si nejlepší místa. Našli si lavici a rozkazují všem vězňům, kteří na ní seděli, aby vyklidili místo. Ti si troufají nevstat – vždyť několik let nic neviděli, tolik se chtějí dívat! Hlasy dozorců jsou přísnější, někdo říká:

„No tak, sepiš jejich čísla!“ To je konec, budou muset ustoupit. A najednou přes celý tmavý sál – kočičí ostrý, ironický, všem povědomý Kiškinův hlas:

„Ale správně, kluci, dozorci se nemají kde jinde koukat na film, jdem pryč!“ Všeobecný výbuch smíchu.

„Kde je Kiškin?“ volají.

Ale Kiškin se už neozývá, Kiškin zmizel! Dozorci odcházejí, film pokračuje.

Druhý den Kiškina předvolávají k veliteli režimu. No, takových pět dní dostane! Ne, vrátil se, usmívá se. Napsal vysvětlení: „Při sporu dozorců s vězni o místa v hledišti jsem vězně vyzval, aby, dle rozkazu, ustoupili a odešli.“

Kiškin také šikovně ironizuje tu nesmyslnou vášeň vězňů pro podívanou, kdy jsou schopni zapomenout na sebe, na své neštěstí, na své ponížení – za kousíček filmového pásu nebo představení, kde se všechno bude ukazovat v nejlepším světle.

Před takovým koncertem nebo promítáním se vždycky shromáždí stádo zájemců. Ale dveře se dlouho neotevírají, čeká se na staršího dozorce, který bude podle seznamů vpouštět nejlepší brigády všichni čekají a už půl hodiny otrocky a namačkaní stojí, vzájemně si drtí žebra. Kiškin na konci zástupu shazuje boty, se sousedovou pomocí vyskočí na záda těch vzadu – a bos obratně utíká po ramenou, po ramenou, po ramenou celého davu – až k vytouženým dveřím! Klepe do nich, svíjí se celým svým krátkým tělem Patachona, ukazuje, jak ho pálí, aby se tam dostal! A stejně rychle po ramenou, po ramenou utíká zpátky a skáče dolů. Dav se nejdříve směje. Ale hned se ho zmocňuje zahanbení: skutečně, stojíme jako berani. Ať si! Nevídáno!

A rozcházejí se. Když přichází dozorce se seznamem, téměř nemá koho pouštět, nikdo se necpe dovnitř. Aby chodil a naháněl lidi klackem.

Jindy v rozlehlé jídelně přece jen začíná pořad. Všichni už sedí. Kiškin pořad vůbec nebojkotuje. Je tady ve své zelené vestě, přináší a odnáší židle, pomáhá roztahovat oponu.

Pokaždé, když se objeví, ozývá se potlesk a sál dává najevo sympatie. Najednou proběhne po prosceniu, jakoby ho někdo honil, povzbudivě mává rukou a volá:

„Dardanel! Zvíře“ Smích. Ale vtom něco kikslo: opona je otevřena, jeviště prázdné a nikde nikdo. Kiškin se okamžitě vyřítí na jeviště. Vítá ho smích, ale hned umlká: nejenže nevypadá komicky, je jako šílený, oči vypoulené, hrůza pohledět. Recituje, chvěje se přitom a zkalenýma očima se ohlíží:

Co vidím a co snad se mi zdá? Četníci řádí, krev teče rudá.

A mrtvých se hromadí kopec, i syn zabit je, kde padl otec.[53)] To je pro Ukrajince, a těch je v sále polovička. Pro ně, které nedávno přivezli z bouřících oblastí, je to jako sůl na čerstvou ránu! Zavyli! Ke Kiškinovi už se na jeviště vrhl dozorce. Ale tragická Kiškinova tvář se roztáhla do klaunského úsměvu. Už rusky vykřikl: „To jsem byl ve čtvrté třídě, učili jsme se básničku o Devátém lednu![54)] A utekl ze scény, komicky pokulhávaje.

A Žeňa Nikišin byl obyčejný, milý, kamarádský mládenec s otevřenou pihovatou tváří.

(Takových kluků bylo kdysi na vesnici hodně. Než byla zničena. Teď tam převládají tváře nasupené.) Žeňa měl slušný hlas, ochotně zpíval pro kamarády v sekci baráku a na jevišti také.

A najednou ohlásili:

Ženuško ty má! Hudbu složil Mokrousov, text Isakovskij. Zpívá Žeňa Nikišin v doprovodu kytary.

Ozvala se obyčejná smutná melodie kytary. A Žeňa začal před velkým sálem zpívat intimně, vyjadřuje naši vřelost ještě ne docela okoralou, ještě ne docela vypálenou:

Ženuško ty má!

Ty jsi jediná, ty jsi jediná v srdci mém!

Ty jsi jediná! Vytratilo se dlouhé, pitomé heslo nad jevištěm – něco o výrobním plánu.

V modravé mlze pohasla léta tábora – ta dlouhá prožitá, i ta dlouhá zbývající. Ty jsi jediná. Žádná domnělá vina, žádná pomsta. Pryč s vašimi vlčími starostmi… Ty jsi jediná! Milá, rozmilá, třeba vzdálená jsi mým nejdražším pokladem!

Byla to píseň o nekonečném rozloučení. O nejistotě. O ztracenosti. Jak to sedělo! Ale nic přímo o vězení. A všechno se to dalo připsat také dlouhé válce.

A mne, tajného básníka, zklamal cit: nepochopil jsem tenkrát, že na jevišti zazněla slova dalšího tajného básníka (kolikpak jich jen je?), ale pružnějšího než já, víc přizpůsobeného publicitě.

A co si kdo na něm vezme? Žádat v táboře noty, ověřovat si Isakovského a Mokrousova? Asi řekl, že ji umí nazpaměť.

53) V orig. ukrajinsky – pozn. překl.

54) Rozumí se 9. 1. 1905, tzv. Krvavá neděle – pozn. překl.

V modravé mlze sedělo a stálo asi dva tisíce mužů. Byli nehybní a tiší, jakoby tu nebyli. Ztvrdlé, kruté, kamenné – chytlo je to za srdce. Slzy ještě zřejmě nalézaly cestu, ještě se draly z očí.

Ženuško ty má! ty jsi jediná, ty jsi jediná v srdci mém!

6 UPRCHLÍK Z PŘESVĚDČENÍ

Když teď Georgij Pavlovič Tenno vypráví o minulosti a útěcích – svých i kamarádů, i o takových, co o nich jen slyšel, nebo o těch nejvytrvalejších a nejdůslednějších – o Ivanu Vorobjovovi, Michailu Chajdarovovi, Grigoriji Kudlovi, Chafizu Chafizovi – pochvalně říkává: „To byl uprchlík z přesvědčení!“

Uprchlík z přesvědčení! To je ten, kdo ani vteřinu nepochybuje o tom, že za mříženi člověk žít nemůže! Ani jako ten nejblahobytnější pridurek, ani v účtárně, ani v KVO, ani ve výdeji chleba! Ten, kdo ve vězení celý den myslí na útěk a v noci se mu o útěku zdá. Ten, kdo

se upsal nesmiřitelnosti a kdo své jednání podřizuje jedinému – útěku!

Kdo ani jediný den v táboře nestráví jen tak: každý den se buď k útěku připravuje, nebo na útěku je, nebo ho chytili, zbili a za trest sedí v táborovém vězení.

Uprchlík z přesvědčení! To je ten, kdo ví, do čeho jde. Kdo viděl i mrtvoly zastřelených uprchlíků, pro výstrahu vystavené u nástupu. Kdo viděl i ty přivezené zaživa – samá modřina, kašlající krev – jak je vodí po barácích a nutí je křičet: „Vězňové! Podívejte se, jak vypadám! Totéž čeká vás!“ Kdo ví, že uprchlíkovo mrtvé tělo je často příliš těžké, než aby bylo dopraveno do tábora. Proto přinášejí v batohu jen hlavu (podle táborového řádu je to tak jistější) a ještě pravou ruku, useknutou po loket, aby zvláštní oddělení mohlo zkontrolovat otisky prstů a vězně odepsat.

Uprchlík z přesvědčení! To je ten, proti němuž se dávají mříže do oken. To proti němu se zóna omotává desítkami kruhů ostnatého drátu, stavějí se věže, ohrady, rozestavují hlídky skryté i zjevné, kvůli němu krmí šedé psy krvavým masem.

Uprchlík z přesvědčení je také ten, kdo odmítá slabošské výtky táborových občánků: kvůli uprchlíkům to teď bude horší! Zostří se režim! Desetkrát nastupovat! Řídká šlichta! Ten, kdo od sebe odhání šepot jiných vězňů nejen o smíření („v táboře se také dá žít, zvláště, když máš balíčky“), ale i o protestech, hladovkách, protože to není boj, nýbrž sebeklam. Ze všech prostředků boje vidí jeden, věří jednomu, slouží jednomu – útěku!

Prostě jinak nemůže. Je tak stvořen. Jako se pták nemůže na jaře a na podzim vzdát přeletu, tak uprchlík z přesvědčení nemůže neuprchnout.

Georgije Tenna se mírumilovní táboroví muklové mezi dvěma nezdařenými útěky ptali:

„Co tě zadek pálí? Proč utíkáš? Co můžeš venku najít, zvlášť teď?“ „Jak to, co?“ diví se Tenno. „Svobodu! Den a noc v tajze bez želez – to je také svoboda!“

Gulag a orgány takové lidi jako Tenno nebo Vorobjov v dobách středních, v dobách králičích neznali. Takoví trestanci se objevovali jen úplně na počátku a pak až po válce. Takový je Tenno. V každém

novém táboře (a do transportu ho strkali každou chvíli) byl zpočátku skleslý, smutný, dokud v něm neuzrál plán útěku. Když už měl plán, celý zářil a na rtech měl vítězný úsměv.

Vzpomíná, že když začala všeobecná revize rozsudků a rehabilitace, zmalomyslněl: cítil, že naděje na rehabilitaci podrývá jeho vůli k útěku.

Jeho složitý život tato kniha neobsáhne. Ale uprchlictví snad měl v krvi. Jako kluk utekl z Brjanského internátu do „Ameriky“ – na lodičce po Děsně. Z pjatigorského dětského domova utekl v zimě – ve spodním prádle přelezl přes železnou bránu a pustil se k babičce. A jedno je zvláštní: v jeho životě se proplétá námořnická a cirkusová linie.

Vystudoval námořní školu, byl námořníkem na ledoborci, lodivodem na minolovce a na obchodní lodi. Absolvoval vojenskou jazykovou školu, válku strávil v Severním loďstvu, jako styčný důstojník se plavil na britských lodích v konvojní dopravě na Island a do Anglie. Ale od dětství se také věnoval akrobatice, za Nepu a později v přestávkách mezi plavbami vystupoval v cirkuse. Byl trenérem vzpírání. Předváděl čísla s „mnemotechnikou“, „pamatoval“ si spoustu čísel a slov, „hádal“ myšlenky na dálku.

Cirkus a život v přístavech ho tak trochu přivedly do blízkostí galerky: pochytil něco z jejího jazyka, avanturismu, způsobů, zoufalé odvahy. Když pak seděl s galerkou v četných režimkách – stále si ještě od ní cosi bral. To všechno se bude uprchlíkovi z přesvědčení hodit.

Veškeré zkušenosti člověka se v něm ukládají – tak se stává sám sebou.

V roce 1948 byl náhle demobilizován. To už byl signál z jiného světa (zná jazyky, plavil se na britských lodích, navíc je Estonec, i když z Petěrburgu). Žijeme však tím, že doufáme v to lepší. V předvečer Štědrého dne téhož roku byl v Rize, kde jsou vánoce ještě patrny, kde je tak svátečně, zatčen. Přivedli ho do sklepa na ulici Amatu, vedle konzervatoře. Když vstupoval do své první cely, nevydržel to a řekl. sám neví proč, lhostejnému, mlčenlivému dozorci: „Právě na tuhle dobu jsme s ženou měli lístky na Hraběte Monte-Christa. Bojoval za svobodu, a já se také nesmířím.“

Ale na boj bylo ještě příliš brzy. Vždyť jsme vždycky v zajetí teorie chyby. Vězení? Za co? To není možné! Všechno se vysvětlí! Před transportem do Moskvy ho dokonce schválně uklidnili (dělává se to, aby byl převoz bezpečnější). Velitel kontrarozvědky, plukovník Morščinin, ho dokonce přišel vyprovodit na nádraží a tiskl mu ruku: „Jeďte klidně!“ Doprovázela ho zvláštní eskorta, celkem byli čtyři, jeli v odděleném kupé první třídy. Major a nadporučík si popovídali, jak vesele stráví v Moskvě Nový rok (třeba je zvláštní eskorta právě k tomu určena – pro takové zábavné služební cesty), lehli si na horní lůžka a vypadalo to, že spí.

Na druhém dolním lůžku ležel staršina. Pohnul se pokaždé, jakmile vězeň otevřel oči. Svítila horní modrá žárovka. Tenno měl pod hlavou první a poslední nakvap připravený balíček od ženy – pramínek jejích vlasů a tabulku čokolády.

Ležel a přemýšlel. Vagón příjemně poklepával. Těmto zvukům můžeme připisovat jakýkoli význam, libovolnou věštbu. Tenno je naplnil nadějí: „Vysvětlí se.“ A proto na útěk vážně nemyslel. Jen uvažoval, jak by se to dalo udělat.

(Pak si ještě nejednou na tu noc vzpomene a bude jen mrzutě hekat. Už nikdy nebude útěk tak snadný, už nikdy nebude svoboda tak blízko!) Dvakrát za noc šel Tenno po prázdné chodbě v doprovodu staršiny na záchod.

Staršina měl pistoli na dlouhém řemeni, jak ji nosí námořníci. Spolu s vězněm se vsunul přímo do místnůstky. Tenno ovládal judo, uměl zápasit, nic mu nebránilo ho tady zmáčknout, sebrat pistoli, rozkázat mu, aby mlčel a klidně na zastávce vystoupit.

Podruhé se staršina bál do těsného prostoru vstoupit. Zůstal za dveřmi. Ale dveře byly zavřeny, Tenno tam mohl být, jak dlouho chtěl. Mohl rozbít sklo, vyskočit na trať!

Noc! Vlak nejel rychle, byl rok 1948, často zastavoval. Byla sice zima, Tenno byl bez kabátu a s sebou měl jen pět rublů, ale hodinky mu ještě nesebrali.

Přepych zvláštní eskorty skončil v Moskvě na nádraží. Počkali, až z vagónu vystoupili všichni cestující, pak do vagónu vešel staršina s modrými nárameníky, z antonu: „Kde je?“ Příjem, nespavost, boxy,

boxy. Naivní žádost, aby ho co nejrychleji předvedli k vyšetřovateli. Dozorce zívl: „Máš dost času, ještě tě to omrzí."

A tady je vyšetřovatel. „Tak vykládej o své zločinné činnosti." „Jsem nevinen." „Jenom papež Pius je naprosto nevinen."

V cele je pohromadě s kvočnou. Pořád dolejzá: a jak to bylo doopravdy? Několik výslechů – a všechno je jasné: nic vyšetřovat nebudou, na svobodu nepustí. To znamená prchnout!

Světová sláva Lefortovského vězení Tenna nijak nedrtí. Třeba to je jako s nováčkem na frontě – nic nezkusil a proto se ničeho nebojí. Plán útěku napovídá vyšetřovatel Anatolij Levšin. Napovídá ho tím, že začíná být zlý a nenávistný.

Lidé i národy mají různou míru věcí. Kolik miliónů snášet v těchto stěnách bití a ani tomu mučení neříkali. Pro Tenna je však vědomí, že ho mohou beztrestně bít, nesnesitelné! To je ponížení, to raději nežít. A když Levšin poprvé po slovních hrozbách k němu přistupuje a vztahuje ruku, Tenno vyskočí a odpovídá se zuřivým chvěním: „Koukej, já stejně mám po všem! Ale oko nebo obě ti teď vyrazím! To můžu!"

A vyšetřovatel ustupuje. Vyměnit takhle vlastní, pěkné oko za ztracený trestancův život, to se mu nehodí. Teď Tenna zpracovává karcery, aby ztratil síly. Pak inscenuje výkřiky ženy ve vedlejší místnosti a říká, že to je Tennova žena. Když se Tenno nepřizná, budou ji mučit ještě víc.

Zase neodhadl, s kým má tu čest! Tenno nemohl snést ani ránu pěstí, ani ženin výslech. Vězněnému bylo stále zřejmější, že tohoto vyšetřovatele bude muset zabít.

Spojoval to i s plánem útěku. Major Levšin měl také námořní uniformu, byl také vysoký, také blondýn. Strážný vyšetřovací budovy mohl Tenna docela dobře považovat za Levšina. Ten měl ale tvář kulatou, vykrmenou, zatím co Tenno pohubí.

(Pro trestance není lehké spatřit se v zrcadle. I když se při výslechu dovolí na záchod, je zrcadlo zakryto černou záclonkou. Jen jednou se povedlo, jeden pohyb a záclonku posunul – o, jak je ztýrán a bledý! Jak mu je sebe líto!) Mezitím z cely odklidili zbytečného práskače. Tenno zkoumá jeho postel. Příčný kovový šroub, který

držel nohu lůžka, byl zrezivělý, rez vyžrala kus kovu, hlavička drží špatně. Šroub je dlouhý asi 70 centimetrů. Jak ho vylomit?

Nejdřív musí… vypracovat přesný odhad pro čas. Potom pro každého dozorce propočítat, jaká doba uplyne mezi dvěma pohledy do špehýrky (kdo z dozorců má službu, to si člověk musí představit, jako by sám svobodně chodil po chodbě). Je to pětačtyřicet až pětašedesát vteřin.

V jedné takové chvilce po troše námahy šroub na prorezavělém konci praskl. Druhý je celý, ten je těžší zlomit. Musí na něj oběma nohama dupnout, ale to udělá rámus. To znamená, že v mezidobí musí stačit: položit na betonovou podlahu polštář, dupnout, zlomit, dát polštář na místo a šroub zatím třeba do vlastní postele. A pořád počítat vteřiny. Zlomeno! Dokonáno!

Ale to není východisko: přijdou, najdou, člověk zhyne v karcerech. Dvacet dní karceru je ztráta sil nejen pro útěk, ale ani vyšetřovatele se pak člověk nezbaví. Takže co: nehty povypárat matraci. Vyndat trochu vaty. Vatou omotat konce šroubu a strčit ho na původní místo. Počítat vteřiny! Hotovo, je tam!

Ale ani to není nadlouho. Jednou za 10 dní se jde do lázní a zatímco je člověk pryč, je v cele prohlídka. Mohli by zlomený šroub najít. Takže je třeba jednat rychleji. Jak vynést šroub na výslech? Při odchodu z vězení prohlídka není. Zběžně člověka poplácají až po návratu z výslechu – prsa, boky, kde jsou kapsy. Hledají žiletky, bojí se sebevražd.

Tenno má pod námořnickým sakem tradiční pruhované tričko, hřeje tělo i ducha. „To široké moře, pryč je hořel" Požádal dozorce o jehlu (v určité době ji dávají), že si jako potřebuje přišít knoflíky, udělané z chleba. Rozepnul sako, rozepnul kalhoty, vytáhl okraj trička a dole zevnitř zapošil kousek látky, bylo to jako kapsička (pro dolní konec šroubu). Předem si utrhl kousek tkaničky od podvlékaček. Teď se tvářil, že přišívá knoflík ke kabátu a přišil tkaničku na rubu trička – to bude klička, která bude šroub držet a usměrňovat. Teď tričko otočí a den za dnem trénuje. Šroub strčí na záda, pod tričko: prostrčí ho horním ouškem a opře o kapsičku dole. Horní konec je přitom na úrovni krku, pod límcem saka. Trénink znamená, že Tenno, v době mezi nahlédnutím do špehýrky zapaží

ruku za hlavu, vezme konec šroubu, ohne se dozadu, narovná se, přitom udělá předklon, vypne se jako tětiva luku, současně vytáhne kus železa a prudkým švihem udeří vyšetřovatele do hlavy. A zase všechno na místo! Špehýrka! Trestanec listuje v knize.

Pohyb se stával stále rychlejším a rychlejším, železo už svištělo vzduchem. I když rána nebude smrtelná, vyšetřovatel klesne v bezvědomí. Když jste zavřeli i ženu, nikoho z vás litovat nebudu.

Také musí být v ten den oholený – ale holí se jednou týdně, to člověka odřou tupou břitvou. To znamená, že není jedno, který to bude den.

A jak si načervenit tváře! Trošku si je potřít krví. Jeho krví.

Uprchlík se nemůže dívat a poslouchat „jen tak“, jako jiní lidé. Musí se dívat a poslouchat a mít na paměti svůj cíl. A nesmí si nechat ujít žádnou maličkost, nesmí ji nechat bez interpretace. Ať ho vedou k výslechu, na procházku nebo na záchod – jeho nohy počítají kroky, jeho nohy počítají schody (ne všechno z toho bude potřebovat, ale počítá). Jeho tělo zaznamenává zatáčky, jeho hlava je podle rozkazu skloněna, oči prohlížejí podlahu z čeho je, zda je celá, obracejí se po nejbližších dostupných okolních předmětech – prohlížejí všechny dveře, dvojité, jednoduché, jaké mají kliky, jaké zámky, kam se otevírají. Hlava hodnotí funkci každých dveří. Uši poslouchají a porovnávají: tenhle zvuk jsem už slyšel v cele a znamená tohle.

Proslulá lefortovská budova ve tvaru písmene K – šachta schodiště do všech pater, kovové galerie, strážný s praporky řídí provoz. Přechod do vyšetřovací budovy. Vyslýchají střídavě v různých místnostech – tím lépe! – je nutno prostudovat rozmístění všech chodeb a dveří vyšetřovací budovy. Jak se sem dostávají vyšetřovatelé zvenčí? Tady, kolem těchto dveří s obdélníkem okénka. Hlavní kontrola jejich dokladů samozřejmě není tady, ale u vnější strážnice, ale i tady je samozřejmě registrují a pozorují. Tady jde jeden dolů a někomu směrem nahoru povídá: „No, tak já jedu na to ministerstvo.“ Výborně, tato věta se uprchlíkovi bude hodit.

Jak pak jdou dál ke strážníci, to bude muset uhodnout, bez zaváhání jít správně.

Určitě je ve sněhu prošlapána cestička. Nebo asfalt bude tmavší a špinavější. A jak procházejí strážnicí? Ukazují svůj průkaz? Nebo ho nechali při vstupu u strážného a teď říkají jméno a berou si ho? Nebo strážný každého zná a bylo by chyba říkat jméno, musí jen natáhnout ruku?

Člověk si na mnohé může odpovědět, jestliže nevnímá vyšetřovatelovy nesmyslné otázky a dobře ho pozoruje. Když si chce ořezat tužku, vyndává žiletku z jakéhosi průkazu v náprsní kapse. A člověka hned napadne:

„To není propustka. Je propustka na strážnici?“

Vypadá to dost jako řidičský průkaz. Jezdí autem? Tak to má i klíče? Nechává auto před branou vězení? Budu si muset tady, než vyjdu z místnosti, přečíst číslo na technickém průkazu, abych si to tam nespletl.

Šatnu nemají. Kabát a čepici odkládá tady ve své pracovně. Tím lépe.

Nesmím zapomenout nic důležitého a všechno stačit během 4-5 minut. Až bude ležet, sražený .

. . shodit svoje sako, obléci si jeho novější s nárameníky, vzít mu tkaničky a zašněrovat svoje vyzouvající se boty – na to bude třeba hodně času, jeho žiletku strčit do zvlášť připraveného místa v podpatku (kdyby mě chytili a hodili do první cely, hned si podřezat žíly), prohlédnout všechny doklady, vzít si, co budu potřebovat, 5. zapamatovat si číslo auta, najít klíčky, do jeho tlusté aktovky strčit svoje vlastní vyšetřovací spisy, vzít je s sebou, 7. sundat mu hodinky,

8. natřít si tváře krví,

9. jeho tělo odtáhnout za psací stůl nebo za závěs, aby, kdyby někdo přišel, mysleli, že odešel a nezačali mě pronásledovat, 10. srolovat vatu a podložit si tváře, 11. obléci si jeho kabát a čepici, 12. vytrhnout vypínač. Kdyby někdo vzápětí přišel, bude tma, otočí vypínačem. Asi se přepálila žárovka, proto šel vyšetřovatel do jiné místnosti. Ale i když žárovku našroubují, nepochopí hned, o co jde.

Tak to by bylo 12 věcí a třináctá bude sám útěk… To všechno je třeba provést při nočním výslechu. Horší bude, ukáže-li se, že ta legitimace není řidičský průkaz. To by znamenalo, že přijíždí a odjíždí autobusem pro vyšetřovatele (vozí je v noci zvlášť!).

Jiní vyšetřovatelé by se divili, že Levšin šel v noci pěšky a nepočkal do 4-5 hodin ráno.

A ještě: až půjdu kolem okénka, dám si kapesník k obličeji, jako bych smrkal.

Současně se podívám na hodinky. Abych uklidnil strážného, zavolám nahoru: „Perove!

(to je jeho přítel). Jedu na to ministerstvo! Domluvíme se zítra!“

Naděje je samozřejmě velmi málo, zatím tak 3-5 ku stu. Téměř beznadějná, naprosto neznámá je vnější strážnice. Ale přece tu nebudu umírat jako otrok! Ale nezeslábnout, nedopustit, aby mě kopali nohama! Vždyť budu mít v podpatku žiletku!

Tenno šel na jeden noční výslech hned po holení a s kusem železa za zády.

Vyšetřovatel vyslýchal, nadával, vyhrožoval a Tenno se na něho díval a divil se: jak to, že necítí, že nadchází jeho poslední hodinka?

Bylo jedenáct hodin večer. Tenno počítal s tím, že tu bude tak do dvou hodin ráno. V tu dobu vyšetřovatelé už začínají po své „krátké noci“ odcházet.

Tady budu muset vystihnout správný okamžik: buď až mi vyšetřovatel podá listy protokolu k podpisu, jak to dělá vždy, se najednou tvářit, že je mi špatně, rozsypat papíry po zemi, přimět ho, aby se na chvíli naklonil a… Anebo bez ohledu na protokol – vstat potácet se a říci, že je mi špatně, požádat o vodu. Přinese smaltovaný hrnek (sklenici má pro sebe), napiju se a upustím ho, přitom natáhnu pravou ruku k týlu, bude to vypadat přirozeně, jako že se mi točí hlava. Vyšetřovatel se určitě skloní, aby se podíval na hrnek na zemi a…

Srdce mu bušilo. Byl předvečer svátku. Nebo předvečer popravy.

Ale všechno dopadlo jinak. Kolem dvanácti hodin v noci rychle vstoupil jiný vyšetřovatel a začal Levšinovi něco šeptat do ucha. To se ještě nikdy nestalo. Levšin začal spěchat, stiskl knoflík, povolal dozorce, aby si přišel pro zatčeného.

A všemu byl konec… Tenno se vrátil do cely, šroub vrátil na místo.

Jindy ho vyšetřovatel předvolal, když byl zarostlý (nemělo smysl brát si železo).

A pak zase byl výslech. Ve dne. A probíhal nějak podivně: vyšetřovatel nenadával, udivil Tenna předpovědí, že dostane tak 5-7 let, není proč plakat. A tak už neměl v sobě dost zlosti, aby mu rozbil hlavu. Ukázalo se, že Tennova zlost není dost vytrvalá.

Povznesená nálada pominula. Najednou měl pocit, že naděje je příliš málo, že tak to nepůjde.

Uprchlíkovy nálady mohou být ještě rozmarnější než nálady umělcovy. A celá dlouhodobá příprava se ukázala být marná…

Ale uprchlík musí být připraven i na to. Už stokrát mávl železem ve vzduchu, už zabil stovky vyšetřovatelů. Desetkrát prožil svůj útěk do všech podrobností – ve vyšetřovatelově pracovně, u obdélníku okénka, u strážnice, za strážnicí! Ten útěk ho tak unavil, a teď se ukazuje, že ještě ani nezačal.

Brzy mu dali jiného vyšetřovatele, převedli ho na Lubjanku. Tady se Tenno k útěku nepřipravoval (připadalo mu, že vyšetřování probíhá nadějněji, a tak neměl k útěku odvahu), ale bez ustání všechno pozoroval a připravoval si plán tréninku.

Útěk z Lubjanky? Je to vůbec možné?… Když se tak člověk zamyslí, mohlo by to být snadnější než z Lefortova. Za chvíli se vyznám v těch předlouhých chodbách, po nichž mě vodí k výslechu. Někdy jsou na chodbě vidět šipky: ke vchodu č. 2, ke vchodu č. 3. (Člověk lituje, že venku byl tak bezstarostný – že si neobešel Lubjanku zvenčí, nepodíval se, kde je který vchod.) Tady je to právě o to snazší, že nejde o vězení, ale o ministerstvo, kde je spousta vyšetřovatelů a jiných úředníků, které strážní nemohou osobně znát. To znamená, že vstup a odchod jsou jen na propustky, a propustku má vyšetřovatel v kapse. A když už vyšetřovatele osobně neznají, není tak důležité být mu moc podobný, stačí jen tak přibližně. Nový vyšetřovatel na sobě nemá námořní uniformu, je v zeleném.

To znamená, že bych se musel převléci do jeho šatů. Když nebudu mít železo, stačí rozhodnost. Ve vyšetřovatelově pracovně je spousta různých předmětů, například mramorová kolíbka s pijákem. A vždyť ho ani nemusím zabít, stačí na deset minut omráčit a už mizím!

Ale mlhavé naděje na jakousi milost a moudrost Tennovu vůli vysilují a zatemňují; tíha z něho spadne až v Butyrkách: z útržku

papírku zvláštní komise mu oznamují 25 let táborů. Podepisuje se – a cítí, jak se mu ulevilo, začal se usmívat nad tím, jak lehce ho nesou nohy do cely pětadvacátníků. Tento rozsudek ho zbavuje ponižování, smlouvání, pokory, podlézání, zbavuje slibovaných žebráckých pěti či sedmi let: pětadvacet, aby vaši matku! Od vás se nic čekat nedá, prchejme! Nebo smrt. Ale copak je smrt horší než čtvrt století otroctví? Jen to ostříhání dohola po odsouzení – obyčejné ostříhání, komu to vadilo? Tenno to však prožíval jako urážku, jako plivnutí do tváře.

Teď musí hledat spojence. A studovat historie jiných útěků. Tenno je v tomto světě nováčkem. Cožpak nikdy nikdo neuprchl?

Kolikrát jsme všichni procházeli za dozorcem těmi železnými vrátky, dělícími butyrske chodby. A kolik z nás si všimlo toho, co Tenno vidí na první pohled: že ve dveřích jsou dvojité zámky, dozorce však odemyká jen jeden a vrátka se otevírají. To znamená, že druhý zámek zatím nefunguje: jsou to tři šrouby, které se mohou vysunout ze zdi a zastrčit do železných dveří.

V cele každý shání něco jiného, ale Tenno hledá příběhy o útěcích a bývalé uprchlíky.

Nachází dokonce jednoho, který se zapletl s těmi třemi šrouby – Manuela Garcíu. To se stalo před několika měsíci. Vězňové z jedné cely vyšli za potřebou, chytli dozorce (v rozporu s řádem byl sám, vždyť se po celá léta nic nestalo, zvykli si na poslušnost!), svlékli ho. svázali, nechali na záchodě a jeden trestanec si oblékl jeho uniformu. Chlapi sebrali klíče a utíkali otevřít všechny cely na chodbě (a na téhle chodbě byli i odsouzení k smrti, těm se to moc hodilo!). Začal povyk, vypuklo nadšení, volání, aby se šlo na pomoc jiným chodbám, aby vzali do rukou celou věznici.

Zapomněli na opatrnost! Místo toho, aby se v tichostí v celách připravili k úniku a aby na chodbě nechali jen vězně, převlečeného za dozorce – vyvalili se všichni na chodbu a rámusili. Dozorce ze sousední chodby uslyšel hluk a podíval se do špehýrky ve vrátkách (jsou tam na obě strany) – a stiskl znamení poplachu. Při tomto poplachu se z ústředního stanoviště zavírají druhé zámky ve vrátkách a k těm dozorci klíče ve svých svazcích nemají. Vzbouřená chodba

byla izolována. Byla povolána spousta strážných. Postavili se do dvojřadu, po jednom pouštěli všechny vzbouřence a bili je.

Našli iniciátory a ty odvedli. Ti už bez toho měli čtvrtku. Dostali ji ještě jednou? Nebo je postříleli?

Transport do tábora. „Budka“ na Kazanském nádraží, kterou všichni trestanci znají samozřejmě vzdálená od nejživějších míst. Sem přijíždějí antony, tady se nakládají vězeňské vagóny, než jsou připojeny k vlakovým soupravám. Nervózní strážní, seřazení z obou stran. Psi připravení vrhnout se vězni na krk. Povel: „Eskorta, k boji připravit!“ a smrtelný cvakot závěrů. Tady se nežertuje. Tak, se psy, vedou vězně po trati. Utéci? Pes by tě dohonil.

(Ale uprchlík z přesvědčení, kterého za útěky neustále přesunují z tábora do táboru. z vězení do vězení, zažije ještě hodně takových nádraží a eskortování po trati. Budou ho vodit i bez psů. Bude dělat, že je chromý a nemocný, povleče se, jen tak-tak, že utáhne svůj pytel a kabát, eskortu to uklidní. A když bude na trati hodně souprav, může mezi nimi kličkovat! Tak tedy, zahodit zavazadla, sehnout se a hupsnout pod vagóny! Ale už v předklonu uvidí za vlakovou soupravou boty kráčejícího dalšího strážného… Se vším se počítá. A tak se člověk musí tvářit, že padal slabostí a proto mu věci vypadly. Kdyby se tak povedlo a vedle by rychle projížděl vlak! Kdyby člověk přeběhl přímo před lokomotivou, to by si žádný strážný netroufl! Ty riskuješ kvůli svobodě, ale on? A než vlak projede, už je pryč! Ale k tomu je třeba dvojího štěstí: aby v pravou chvíli jel vlak a aby nohy nezůstala pod koly.) Z Kujbyševské tranzitky vezou vězně na nádraží v otevřených náklaďácích – shromažďuje se velký červený transport. V tranzitce Tenno dostává od místního zlodějíčka, který si „váží uprchlíků“, dvě místní adresy, kde by mohl dostat první podporu a pomoc. Svěřuje tyto adresy dvěma spoluvězňům, kteří se také chystají k útěku, a domlouvají se: všichni tři se budou snažit usednout do poslední řady a až auto v zatáčce zabrzdí (Tenno už na cestě z nádraží v tmavém antonu tuto zatáčku zaznamenal, ačkoli očima by ji nepoznal), všichni tři najednou vyskočí! Vpravo, vlevo a dozadu! Bez ohledu na strážné, třeba je porazit! Když budou střílet, všechny tři nezastřelí. A je otázka, zda střílet budou.

Vždyť na ulicích jsou lidé. Budou pronásledovat? Ne, nemohou nechat ty ostatní v autě. To znamená, že budou křičet a střílet do vzduchu. Zadržet je může kdopak?

Lidé, naši sovětští lidé, chodci. Vystrašit je, jako že máme v ruce nůž! (Nůž nemají.) Při filcunku ti tři manévrují a čekají, aby nenastoupili do auta před soumrakem, aby nasedli do posledního vozu. Přijíždí poslední vůz, ale není to třítunka s nízkými krajnicemi, jako byly ty předtím, ale značka Studebaker s krajnicemi vysokými.

Dokonce i Tenno má hlavu pod krajnicí. Vůz jede rychle. Zatáčka! Tenno se otočil ke kamarádům – ve tvářích mají strach. Ne, neskočí. Ne, to nejsou uprchlíci z přesvědčení. (Ale jsi přesvědčen ty sám?…) Za tmy, za světel luceren a baterek, za směsi štěkotu, křiku, nadávek a cvakání kovových závěrů se nastupuje do dobytčích vagónů. Tady Tenno nedodržel své zásady – nestačil si prohlédnout svůj vagón zvenčí (a uprchlík z přesvědčení musí všechno vidět včas, nesmí nic vynechat!).

Na zastávkách stráže neklidně proklepávají vagóny kladívky. Proklepávají každé prkno. Takže čeho se bojí? Přeřezání prken. To znamená, že je třeba řezat!

U zlodějů sehnal maličký kousek ostré pilky. Rozhodli se rozřezat čelní prkno pod dolní palandou. A až vlak zpomalí, spustit se do otvoru, padnout na koleje, ležet, dokud vlak neprojede. Znalci sice říkají, že na konci trestaneckého dobytčího vagónu bývá drapák – kovová škrabka, jejíž zuby jsou nízko nad pražci. Zachytí uprchlíkovo tělo a vleče je po trati. Pro uprchlíka to znamená smrt.

Celou noc se střídali pod palandou, v hadříku drželi tu několikacentimetrovou pilku a řezali prkno podlahy. Bylo to těžké. Ale už je tu první otvor. Prkno se dá trochu odchlípnout. Odtáhli je a až ráno vidí za vagónem bílá, nehoblovaná prkna. Proč bílá?

Totiž: k jejich vagónu je přistavěna další plošinka pro eskortu. Tady nad otvorem stojí strážný. Prkno se musí nechat na místě.

Útěky vězňů mají, jako každá lidská činnost, svou historii i teorii. Není špatné je znát, než se do toho člověk sám pustí.

Historie – to jsou útěky již dokonané. Operativní oddělení o jejich technologii populární brožury nevydává. Nechává si ty zkušenosti pro sebe. Historii můžeš studovat u jiných polapených

uprchlíků. Jejich zkušenosti jsou nesmírně drahé, krvavé, plné utrpení, málem je stály život. Ale podrobně, krok za krokem, se vyptávat jednoho uprchlíka na jeho útěk, pak třetího a pátého, není záležitost nevinná, je to velmi nebezpečné. Není to o mnoho bezpečnější než se ptát: kdo mi řekne, jak mohu vstoupit do ilegální organizace? Vaše dlouhé rozhovory mohou vyslechnout i práskači. A hlavně – sami vypravěči třeba při mučení po útěku, kdy měli před sebou volbu – smrt nebo život – nevydrželi, nechali se naverbovat. A teď už to třeba není kamarád, ale návnada. Jedním z hlavních úkolů kmotrů je předem zjistit, kdo schvaluje útěky, kdo se o ně zajímá. Musí předběhnout skrytého uprchlíka, udělat záznam do jeho spisů – a už je v brigádě se zostřeným režimem a už je pro něj utíkat mnohem těžší.

Ale od vězení k vězení, od tábora k táboru se Tenno vášnivě vyptává uprchlíků. Utíká, chytají ho, v táborových vězeních sedí právě zase s uprchlíky, tady se nejvíc dozví.

(Bez chyb to nejde. Stěpan X., hrdinský uprchlík, ho prodá kengirskému operativci Beljajevu, který Tennovi zopakuje všechny jeho otázky.) A pokud jde o teorii útěků, je velmi prostá – jak se ti to povede. Když utečeš, tak znáš teorii. Chytí-li tě, tak ses ji ještě nenaučil. A základní abeceda vypadá takto: uprchnout můžeš z objektů a uprchnout můžeš z obytné zóny. Z objektů je to snazší: je jich hodně, ostraha tam není tak stabilizována, uprchlík tam mívá nářadí. Utéci můžeš sám, je to těžší, ale nikdo tě neprodá. Utíkat může několik lidí najednou, to je snazší, ale všechno závisí na tom, jak se k sobě hodíte. V teorii je ještě taková zásada: zeměpis je nutno znát tak, aby mapa byla před očima jako živá. A v táboře mapu nespatříš. (Mimochodem, zloději zeměpis vůbec neznají, za sever považují tu tranzitku, kde posledně byla zima.) Další zásada: je nutno znát lidi na území, kudy bude člověk utíkat. A ještě metodický pokyn: útěk musíš neustále připravovat podle plánu. ale v kterémkoli okamžiku musíš být připraven utíkat docela jinak – příležitostně.

Co je to například příležitostně. Jednou v Kengiru vyvedli celou režimku z vězení – lepit vepřovice. Najednou začal vichr, zvedající mračna prachu, jaký bývá v Kazachstánu. Najednou je tma, slunce zmizí, hrsti prachu a drobného kamení bolestně šlehají do tváří, oči

musí být zavřené. Nikdo nebyl připraven utéci tak náhle, ale Nikolaj Krykov přiběhl k zóně, hodil na dráty vatovaný kabát, přelezl za zónu, celý se přitom poškrábal, a ukryl se. Bouře utichla. Podle kabátu na drátech stráže pochopily, že někdo uprchl. Pustili se za ním na koních. Jezdci měli na vodítku psy. Krykov přečkal štvanici v hromadě odpadků. Ale druhý den se přece jen musel dát na cestu! A auta, brousící po stepi, ho chytla.

Prvním Tennovým táborem bylo Novorudnoje, blízko Džezkazganu. Tady je právě to místo, kde je mu souzena záhuba. Právě odtud musí uprchnout! Kolem je poušť, někde solončaky a písečné přesypy, někde je půda zpevněna drny a bodláky. Někde po této stepi kočují Kazaši se svými stády, někde je pusto. Řeky tu nejsou, najít studnu je téměř nemožné. Nejlepší doba k útěku je duben nebo květen, kdy sem tam ještě zůstala jezírka po roztátém sněhu. Ale to velmi dobře vědí i stráže.

V této době se provádějí prohlídky při odchodu do práce, nikdo s sebou nesmí odnést větší kousek chleba nebo nějaký hadřík.

Na podzim roku 1949 se tři uprchlíci – Slobodaňuk, Bazičenko a Kožin – odhodlali pustit se na jih: doufali, že tam dojdou podél řeky Sary-Su, směrem na Kzyl-Ordu. Ale řeka úplně vyschla. Chytili je, umírající žízní.

Na základě jejich zkušenosti se Tenno rozhodl, že na podzim se na útěk nedá.

Pravidelně chodí do KVO – přece není žádný uprchlík nebo buřič, patří k těm uvážlivým vězňům, kteří doufají, že se ke konci svého pětadvacetiletého trestu napraví. Pomáhá, jak může, slibuje vystoupení, akrobacii, mnemotechniku. A zatím listuje ve všem, co v KVO leží, a najde mizernou mapu Kazachstánu, kterou kmotr neuhlídal. Tak. Existuje stará karavanní cesta na Džusaly, tři sta padesát kilometrů, tady se může objevit i studna. A na sever k Išimu je to čtyři sta, tady mohou být louky.

A k jezeru Balchaš je to pět set kilometrů samé pouště Bet Pak Dal. Ale tímhle směrem by asi těžko hledali.

Takové jsou vzdálenosti. Taková je volba…

Co jen neprojde hlavou přemýšlivého uprchlíka! Někdy do tábora přijíždí cisterna na močůvku. Otvor její hadice je široký. Tenno by

jím docela dobře prolezl, uvnitř cisterny by mohl ohnutý stát a pak, ať řidič nabere hnojůvky kolik chce, jen ne až nahoru. Byl by celý zmazaný, po cestě by se mohl udávit, utopit, udusit – ale Tennovi to nepřipadá tak odporné jako otrocky trávit svou dobu trestu. Kontroluje sám sebe: zda je připraven. Je. A co řidič? Je to lehký kriminální, má malý trest, pustí ho. Tenno s ním kouří, pozoruje ho. Ne, to není ten správný člověk. Nebude riskovat své propuštění, aby pomohl jinému. Má psychologii nápravné pracovních: kdo pomáhá jinému, je pitomec.

Během zimy Tenno připravuje plán, vybírá si čtyři společníky. Ale zatímco v souladu s teorií probíhá příprava podle plánu, vyvedou ho jednou znenadání na právě otevřený objekt – kamenolom. Lom je ve zvlněném terénu, z tábora není vidět. Ještě tu nejsou ani věže, ani zóna – pár kůlů, několik řad ostnatého drátu. Na jednom místě je drát přerušen, to je „brána“. Šest strážných je venku za malou zónou, nestojí na žádné vyvýšenině.

A dál za nimi je dubnová step s ještě svěží, zelenou trávou, hoří tam tulipány, tulipány!

Srdce uprchlíkovo nemůže snést ty tulipány a ten dubnový vzduch! Třeba to je právě Příležitost?… Dokud nejsi podezřelý, dokud nejsi v režimce – teď je chvíle na útěk!

Za tu dobu Tenno v táboře mnohé poznal a teď rychle dává dohromady čtyřčlennou skupinu: Míše Chajdarov (byl v sovětské námořní pěchotě v Severní Koréji, utekl přes

38. rovnoběžku před vojenským tribunálem, Američané nechtěli pokazit pevné dobré vztahy v Koreji a vydali ho. Čtvrtka). Jazdik, Polák, řidič z Andersovy armády (svůj životopis názorně vykládá na svých botách, které nejdou do páru: „botý – jeden od Hitlera, jeden od Stalina“). A pak železničář z Kujbyševa – Sergej.

Vtom přijel náklaďák s pořádnými sloupy pro budoucí zónu a s klubky ostnatého drátu – byl právě začátek polední přestávky. Tennova skupina se z lásky ke galejnické práci a hlavně proto, že ráda opevňovala zónu, dobrovolně přihlásila, že bude vykládat nákladní vůz i o přestávce. Vlezli nahoru do vozu. Ale protože byla přece jen doba oběda, motali se jen tak pomaloučku a uvažovali.

Řidič poodešel. Všichni vězňové porůznu polehávali, hřáli se na sluníčku.

Utíkáme nebo ne? S sebou nemáme nic – ani nůž, ani výzbroj, ani jídlo, ani plán. Ostatně, kdyby to šlo vozem, Tenno podle mapy ví: muselo by se to hnát na Džezdy a pak na Ulurau. Chlapy to chytlo: to je příležitost! Příležitost!

Odtud k „bráně“, na strážného, je to s kopce. A cesta brzy zatáčí za kopeček.

Když se vyjede rychle, tak už se netrefí. A strážní přece neopustí svoje stanoviště!

Vyložili vůz. Přestávka ještě neskončila. Řídit má Jazdik. Seskočil, hrabal se kolem auta, ti tři si zatím pomalu lehli na dno, ukryli se, třeba ani všichni strážní neviděli, kam se ',, poděli. Jazdik přivedl řidiče: nezdrželi jsme tě vykládáním, tak nám dej zakouřit. Zakouřili si. Startuj! Řidič si sedl do kabiny, ale motor zrovna ne a ne naskočit. (Ti tři ve voze neznají Jazdikův plán a myslí si, že to nevyšlo.) Jazdik chytil kliku, že to roztočí. Motor stejně nenaskakuje. Jazdik u volantu. A motor hned zařval! A vůz se řítil se svahu na strážného u brány (Jazdik pak vykládal, že pro řidiče utáhl přívod benzínu a pro sebe ho stačil uvolnit.) Řidič nespěchal naskočit, myslel, že Jazdik zastaví. Ale vůz rychle projel „branou“.

Dvakrát „Stůj!“ Vůz jede dál. Palba strážných – nejdřív do vzduchu, vypadá to jako nehoda. Možná, že stříleli i do auta, uprchlíci to nevědí, leží. Zatáčka.

Jsou za kopcem, jsou kryti před střelbou! Tři ve voze ještě nezvedají hlavy.

Jedou rychle, vůz se chvěje. A najednou – stop, Jazdik zoufale křičí: spletl si cestu! Narazil na bránu šachty, kde mají vlastní zónu a věže.

Výstřely. Stráže utíkají. Uprchlíci sebou hodí na zem a drží si hlavu rukama. Stráže do nich kopou, snaží se zasáhnout hlavně hlavu, ucho, spánek a páteř.

Na stalinské katorze všelidská, spásná zásada nebít ležícího neplatí. U nás bijí právě toho, kdo leží! A do stojícího střílejí.

Ale při výslechu se zjišťuje, že o žádny útěk nešlo! Ano! Mládenci svorně tvrdí, že dřímali ve voze, ten se dal do pohybu,

vtom se začalo střílet, na to, aby vyskočili, bylo pozdě, mohli by je zastřelit. A co Jazdik? Je nezkušený, nemohl zvládnou vůz. Vždyť nemířil do stepi, ale k sousední šachtě.

Tak zůstalo jen při výprasku.[55)] A útěk podle plánu se samozřejmě připravuje dál. Vyrábějí kompas: je to krabička z umělé hmoty, na tu se zakreslí dílce. Na dřevěný plováček se nasadí kousek nemagnetované jehlice. Pak se na to naleje voda. A kompas je hotov. Pitnou vodu není špatné nalít do duše od auta, která se při útěku může nést jako bandalír.

Všechny tyto věci, jídlo a šaty, uprchlíci neustále nosí do dřevařského závodu, odkud se chystají uprchnout, tam všechno schovávají v jámě blízko pily. Jeden řidič civil jim prodá duši. Je naplněna vodou a už také leží v jámě. Někdy v noci přijíždí vlak, kvůli tomu na noc zůstávají v pracovní zóně dělníci. Právě v takové chvíli je třeba uprchnout. Někdo z volňasů už přeřezal za erární prostěradlo ze zóny (to jsou naše ceny!) dvě dolní řady ostnatého drátu naproti pile. Už, už se blížila noc, kdy se měly vykládat klády! Ale našel se vězeň, Kazech, který vyčmuchal jejich ulitou jámu a udal je.

Zatčení, mlácení, výslechy. U Tenna je to příliš mnoho „náhod“, které se podobají útěku. Když je posílají do Kengirského vězení a Tenno stojí tváří ke zdi, ruce dozadu, jde kolem velitel KVO, kapitán, zastaví se u něj a povídá:

„Ty jsi! Ty jsi ale! A to jsi chtěl být umělec!“

Nejvíc se diví tomu, že uprchlík byl nositelem táborové kultury. V den vystoupení dostával navíc porci kaše a ještě utíká! Co ten člověk vlastně chce?

9. května 1950, v den pátého výročí vítězství, vstoupil frontový námořník Tenno do cely proslulého Kengirského vězení. Téměř úplně tmavá cela s maličkým okénkem nahoře, žádný vzduch, spousta štěnic, zdi jsou celé pokryty jejich krví. Toho léta jsou vedra 40-50 stupňů, všichni leží nazí. Trochu chladněji je pod palandami, ale v noci odtamtud vyskočili s křikem dva muklové: štípli je sekáči.

V Kengirském vězení je elita, kterou sem svezli z nejrůznějších táborů. Ve všech celách jsou zkušení uprchlíci, neobyčejný výběr statečných. Konečně se Tenno dostal k uprchlíkům z přesvědčení.

Sedí tu také kapitán Ivan Vorobjov, hrdina Sovětského svazu. Za války byl partyzánem v Pskovské oblasti. Je to rozhodný člověk, nezkrotná povaha. Má za sebou nezdařené útěky a má je i před sebou. Ke svému neštěstí nemůže na sebe nabrat žalářnické mimikry tvářit se, že patří ke galerce, to uprchlíkovi pomáhá.

Zachoval si otevřenost, jako na frontě má velitele štábu, kreslí spolu plán okolí a otevřeně se na palandě radí. Nemůže se přizpůsobit táborovému chytráctví a uzavřenosti a práskači ho vždycky prodají.

V hlavách jim zrál plán: zajmout při výdeji večerního jídla dozorce, pokud bude sám.

Jeho klíči otevřít všechny cely. Vrhnout se ke vchodu do vězení, zmocnit se ho. Pak otevřít vězeňská vrata a houfem se vrhnout na táborovou stráž. Strážné zmačknout a v soumraku se dostat za zónu. Když je začali vodit na stavbu obytných domů, vznikl plán uprchnout kanalizačním potrubím.

Ale plány uskutečněny nebyly. Téhož léta celou tu vybranou společnost se želízky na rukou odvezli z neznámého důvodu do Spassku. Tam je ubytovali ve zvlášť hlídaném baráku. Ale už čtvrtou noc vyrazili uprchlíci z přesvědčení mříže u okna, vyšli na hospodářský

55) Miša Chajdarov má před sebou ještě mnoho útěků. Dokonce i v nejměkčích chruščovovských dobách, kdy se uprchlíci stáhnou v očekávání propuštění, pokouší se se svými beznadějnými přítelíčky (beznadějnými z hlediska odpuštění) uprchnout ze všesvazového trestňáku Andzeba-307; pomocníci hodí pod věže po domácku vyrobené granáty, aby upoutali pozornost. Uprchlíci zatím sekyrami sekají dráty zakázané zóny. Ale palba z automatů je zadrží.

dvůr, nupru~tu tice zabili psa a chtěli po střeše přejít do uhrovské společné zóny. Ale železná střecha se jim začala pod nohama prohýbat, v nočním tichu to bylo, jako když zahřmi. Mezi dozorci nastal poplach. Když však přišli do jejich baráku, všichni klidné spali, mříž byla na místě. Dozorcům se prostě něco zdálo.

Nebylo jim souzeno, nebylo jim souzeno být dlouho na místě. Uprchlíky z přesvědčení, jako bludné Holanďany, žene jejich neklidný los dál. A pokud neutekli, tak je někam vezou. Teď celý ten zabijácký spolek, zase se želízky, transportují do ekibastauzského vězení. Tady k ním připojí vlastní neúspěšné uprchlíky – Brjuchina a Mutjanova.

Jako provinilce, jako vězně se zvláštním režimem , je vodí do vápenky. Nehašené vápno vykládají v prudkém větru, takže se jim hasí v očích, v ústech, v hrtanu. Když je strkají do pece, pokrývají se jejich zpocená, nahá těla prachem hašeného vápna. Tato denní dávka jedu, kterou na ně vymyslili, aby je napravili, je jen nutí pospíšit si s útěkem.

Plán se nabízí sám: vápno sem vozí auty, je nutno toho využít. Zóna je tu ještě vyznačena ostnatým drátem, ten prorazit. Vůz sebrat s co nejplnější nádrží.

Mezi uprchlíky je perfektní řidič – Kolja Ždanok, Tennův spoluuprchlík při nezdařeném útěku od pily. Domluveno, bude řídit. Domluveno to je, ale Vorobjov je příliš rozhodný, je ztělesněná rozhodnost, než aby se svěřil cizím rukám. A když parta vůz čmajzne (k řidiči do kabiny ze dvou stran vlezou uprchlíci s nožem v rukou, bledému řidiči nezbývá než zůstat sedět uprostřed a volky, nevolky se zúčastnit útěku) – k volantu sedá Vorobjov.

Každá minuta je drahá! Všichni musí naskákat do vozu a uhánět. Tenno prosí:

„Ivane, pusť mě k volantu!“ Ale Ivan Vorobjov ustoupit nemůže! Tenno a Ždanok jeho řidičskému umění nevěří a zůstávají. Teď jsou uprchlíci jen tři!

Vorobjov, Salopajev a Martirosov. Najednou, kde se vzal, tu se vzal, přiběhne Reďkin, ten matematik, intelektuál, podivín, není to vůbec žádný uprchlík, dostal se do režimky docela pro něco jiného. Ale teď se octl poblíž, uviděl, pochopil a naskočil do vozu. V ruce měl z nějakého důvodu místo chleba kus mýdla. „Na svobodu" Jedu s vámi!“

(Jako když naskočí do autobusu: „Jede to na Razguljaj?“) Nákladní auto se pomalu rozjelo, aby ostnatý drát protrhlo zpočátku nárazníky, postupně další připadnou na motor a kabinu. V prostoru

před zónou projíždí mezi sloupy, ale v hlavním pásu zóny musí sloupy porazit, protože jsou rozestavěny jako na šachovnici. A vůz poráží sloup při první rychlosti!

Stráže na věžích strnuly: pár dní předtím se na jiném objektu stalo, že opilý řidič v zakázané zóně porazil sloup. Třeba je tenhle také opilý? Strážní si to myslí patnáct vteřin. Ale mezitím auto porazilo sloup, přeřadilo na dvojku a – aniž by píchlo – projelo po drátu. Teď – pal! Ale není kam střílet: věže byly zvenčí obloženy prkny, aby chránily strážné před kazachstánským větrem. Mohou střílet jen do zóny a podél zóny. Teď už na auto nevidí, to se žene po stepi a víří prach. Věže bezmocně střílejí do vzduchu.

Všechny cesty jsou volné, step je rovná, za pět minut by Vorobjovovo auto bylo bývalo na obzoru! Ale ubsoluruč náhodou tu projíždí anton strážní jednotky – do autodílny, k opravě. Rychle naloží vojáky a žene se za Vorobjevem. Za dvacet minut je konec útěku. Zmlácení uprchlíci, a s nimi matematik Reďkin, cítí ve zkrvavených ústech vlhké, slané teplo svobody a jdou nepevným krokem do táborového vězení.[56)]

56) V listopadu 1951 Vorobjov ještě jednou prchne z pracovního objektu na nákladním voze, s ním celkem r. mulu. I_:r nakolik dni je chrlí. Říká se, že v roce 1953 byl Vorobjov jedním z vůdců vzbouřen;·ri \,~ril.l,~m pm.t.rm. pak byl zavřen do Alexandrovké centrály.

Ale po celém táboře se šíří: dostali se ven – výborně! Zadrželi je – náhodou! A asi za deset dní Batabov, bývalý posluchač leteckého učiliště, zopakuje se dvěma kamarády manévr: na jiném objektu prorazí zadrátovanou zónu a upalují! Ale upalují po špatné cestě, ve spěchu se spletli a dostanou se pod palbu z věže vápenky. Je prostřelena pneumatika, vůz se zastavil. Vojáci s automaty je obklíčili: „Ven!“ Jít ven? Nebo počkat, až nás vytáhnou za límec? Jeden z těch tří – Pasečnik – rozkazu uposlechl, vystoupil a vmžiku ho proděravěly vzteklé dávky střel.

Za necelý měsíc došlo v Ekibastauzu už ke třem útěkům – a Tenno neprchá! Je celý pryč. Žere ho žárlivost a chuť jít do toho. Ze

strany jsou lépe vidět všechny chyby a člověku připadá, že by všechno udělal lépe. Například, kdyby byl býval u volantu Ždanok a ne Vorobjov, myslí si Tenno, mohli by ujet i antonu. Vorobjovovo auto snad ještě ani nechytli a Tenno se Ždankem se už přeli o tom, jak budou utíkat oni. Ždanok je snědý, malý, velmi čilý, tak trochu patří ke galerce. Je mu 26 let, je Bělorus, odvezli ho do Německa, u Němců pracoval jako řidič. Dostal také čtvrtku.

Když se pro něco zapálí, je pln energie, celý se oddává práci, nějakému podnětu, rvačce, honičce. Pochopitelně mu chybí vytrvalost, ale tu má zase Tenno.

Všechno jim říká: utíkat jedině z vápenky. Když ne autem, tak se auta zmocnit za zónou. Ale než tento plán překazí strážní nebo operativec, zavolá si Tenna vedoucí trestní brigády, Ljoška Cygan (Navruzov), kurva, drobný chlapík, který však je pro všechny postrachem, ve svém životě zabil desítky lidí (zabíjel snadno, pro balíček nebo dokonce pro krabičku cigaret) – a varuje ho: „Jsem sám uprchlík a mám je rád.

Koukej, mám tělo proděravělé kulkami, to je útěk v tajze. Vím, že jsi také chtěl prchnout s Vorobjovem. Ale z pracovní zóny neutíkej: za to odpovídám já, zase by mě zavřeli.“

To znamená, že uprchlíky má rád, ale sebe víc. Ljoška Cygan je se svým zkurveným životem spokojen a nenechá si ho zkazit. Tahle galerka „miluje svobodu“.

A třeba ekibastauzské útěky opravdu začínají být jednotvárné. Všichni utíkají z pracovních zón, nikdo neutíká z obytné. Zkusit to? V obytné zóně je zatím také jen drát, ohrada tu ještě není.

Jednou se ve vápence porouchalo elektrické vedení v míchačce. Povolali civila elektromontéra. Tenno mu pomáhá při opravě. Ždanok mu zatím z kapsy ukradne štípačky. Montér zjistí: ztratil jsem štípačky! Ohlásit strážím? To nejde, soudili by ho pro nedbalost. Prosí galerku: vraťte mi je! Galerka říká, že mu nic nevzali.

Tam ve vápence si uprchlíci udělali dva nože: sekáčkem je odštípnou z lopaty, v kovárně brousí, kalí, v hliněných formách si odlévají cínové střenky. Tenno má turecký nůž, ten bude dobrý v

akci, a navíc svou zakřivenou formou a leskem děsí, a to je ještě důležitější. Vždyť nehodlají zabíjet, jen strašit.

I štípačky i nože přenesli do obytné zóny v podvlékačkách – u kotníků – a strčili je pod základy baráku.

Hlavním klíčem k útěku má být zase KVO. Zatímco se připravují a přenášejí zbraně, Tenno prohlašuje, že chce spolu se Ždankem účinkovat v přehlídce táborové tvořivosti (v Ekibastauzu ještě žádná nebyla, tohle bude první, a načalstvo ho netrpělivě honí: potřebuje si to odfajfkovat v seznamu akcí, které mají odpoutat pozornost od rebelování.

Také pro ně je to zábava, podívat se, jak se po jedenácti hodinách galejnické práce budou vězňové předvádět na jevišti.) A tak Tenno se Ždankem dostávají dovolení vycházet z baráku zvláštního režimu i po hodině, kdy už bývá zamčen, a kdy ostatní zóna ještě dvě hodiny žije a pohybuje se. Bloudí po ještě neznámé ekibastauzské zóně, pozorují, jak a kdy se na věžích střídají stráže. Kde jsou nejlepší přístupy k drátům. V samotném KVO Tenno pozorně čte pavlodarské oblastní noviny, snaží se zapamatovat si názvy okresů, sovchozů, kolchozů, jména předsedů, tajemníků a různých úderníků. Dál prohlašuje, že se bude hrát aktovka a k tomu že potřebují civilní šaty ze skladu a nějakou aktovku. (Aktovka na útěku – to je něco! To dodává panského vzhledu!) Povoleno. Tenno má na sobě ještě námořnickou uniformu, teď si obléká svůj islandský oblek, vzpomínku na námořní konvoj. Ždanok si bere z kamarádova kufru šedivý belgický oblek, tak elegantní, že se v táboře vyjímá velmi podivně. Jeden Lotyš má mezi svými věcmi aktovku. I tu si vezmou. I čepice najdou opravdové, místo táborových placek.

Ale představení vyžaduje tolik zkoušek, že nestačí ani čas před společnou večerkou.

Proto se Tenno a Ždanok jednu noc a pak ještě jednu nevracejí do baráku se zvláštním režimem, přespávají v baráku KVO, zvykají na to dozorce režimky. (Při útěku je přece třeba získat aspoň jednu noc!) Kdy je nejvhodnější chvíle pro útěk? Večerní kontrola. Když u baráků stojí fronty, všichni dozorci jsou zaměstnáni u vchodů, i muklové koukají na dveře, aby si co nejdříve mohli lehnout, nikdo se nezabývá zbývající částí zóny. Dne ubývá a je třeba najít takový, aby

kontrola byla až po západu slunce, za soumraku, ale ještě před tím, než budou kolem zóny rozestavěni psi. Je třeba vystihnout těch jediných pět či deset minut, protože vylézt a mít psy za zády není možné.

Vybrali si neděli 17. září. Hodí se to, neděle bude volná, večer si ještě odpočinou a v klidu provedou poslední přípravy.

Poslední noc před útěkem! To člověk toho moc nenaspí! Myšlenky… myšlenky…

Budu vůbec zítra ještě naživu? Třeba ne. A co v táboře? Zdlouhavá smrt musulmana na smetišti? Ne, člověk si nesmí ani dovolit zvykat na myšlenku, že je nevolník.

Otázka zní tak: jsi připraven ke smrti? Jsi. To znamená, že jsi připraven i k útěku. Slunečné nedělní ráno. Kvůli představení oba na celý den pustili z baráku. Najednou v KVO Tenno dostává dopis od matky. Ano, právě v tento den. Kolik takových osudových náhod znají trestanci?.. . Smutný dopis, ale snad ho povzbudí: manželka je ještě ve vězení, dosud nedojela do tábora. A švagrová žádá od bratra, aby se zřekl vlastizrádce. Uprchlíci jsou na tom velmi špatně s jídlem: v režimce mají hladový příděl, kdyby si schovávali chleba, vzbudilo by to podezření. Ale počítají s tím, že jim to půjde rychle, že se v osadě zmocní auta. Téhož dne také přišel od maminky balíček – mateřské požehnání k útěku. Glukóza v tabletkách, makaróny, ovesné vločky – to si vezmou s sebou do aktovky. Cigarety – ty se vymění za machorku. A jeden balíček hned odnesou na marodku zdravotníkovi. A tak je Ždanok už zapsán pro dnešek jako nemocný. To je tak. Tenno půjde do KVO: můj Ždanok je nemocný, dnes večer zkouška nebude, nepřijdeme. A v baráku dozorci a Ljoškovi: dnes večer jsme na zkoušce, do baráku nepřijdeme. Tak je nebudou čekat ani tady, ani tam.

Ještě musí sehnat „kaťušu“ – to je křesadlo s knotem, při útěku je lepší než zápalky.

Naposledy ještě na návštěvu k Chafizovi do jeho baráku. Zkušený uprchlík, Tatar Chafiz, měl jít s nimi. Ale pak usoudil, že je starý a že by při takovém útěku byl přítěží.

Teď je to jediný člověk v táboře, který o útěku ví. Sedí s nohama pod sebou na svém plácku. Šeptá: „Dej vám Bůh štěstí! Budu se za vás modlit!“ Ještě něco šeptá tatarsky a hladí se rukama po tváři.

Tenno má v Ekibastauzu také starého spoluvězně z Lubjanky – Ivana Koverčenka. Ten o útěku neví, ale je to dobrý kamarád. Je pridurkem, bydlí ve zvláštní kabince. U něho si uprchlíci chystají všechny své věci pro aktovku. Není nápadné, když si s ním uvaří kari z chudičkého maminčina balíčku. Zavaří i čifir. Sedí u malé hostiny, oba hosté jsou celí pryč z toho, co mají před sebou, domácí je prostě spokojen s pěknou nedělí.

A najednou v okně vidí, jak od strážnice nesou přes zónu k márnici špatně ohoblovanou rakev.

To je pro Pasečnika, zastřeleného před několika dny. „Ano,“ vzdychá Koverčenko, „útěk je marný…“ Kdyby tak věděl!

Koverčenko se jakoby z vnuknutí zvedá, bere do rukou jejich aktovku, důležitě Chodi po kabince a přísně prohlašuje:

„Orgány všechno vědí! Chystáte se k útěku!“ To žertuje. To si hraje na vyšetřovatele .

. . Pěkná legrace.

(A třeba jemně naznačuje: mám tušení, hoši. Ale neradím vám to?!) Když Koverčenko odchází, oblékají si uprchlíci civilní šaty pod to, co mají na sobě.

Svá čísla pářou a přichytí je jen tak trošku, aby je pak mohli strhnout jediným pohybem. Čepice bez čísel strčí do aktovky.

Neděle se blíží ke konci. Nazlátlé slunce zapadá. Vytáhlý, pomalý Tenno a malý, čily Ždanok přes sebe ještě přehodí vatované kabáty, vezmou aktovku (v táboře si už zvykli na jejich podivínský vzhled) a jdou na svou stanovací plošinku – mezi baráky, na trávě, blízko od konce zóny, naproti věži. Přede dvěma dalšími věžemi je chrání baráky. Mají před sebou jen tohoto jednoho strážného. Rozloží si kabáty, lehnou si na ně a hrají šachy, aby si strážný zvykl.

Smráká se. Signál ke kontrole. Muklové se začínají stahovat k barákům. Už je šero a strážný na věži by neměl vidět, že ti dva zůstali ležet v trávě. Blíží se konec jeho hlídky a už není tak pozorný. Je vždycky snazší utéci starému strážnému.

Chystají se přeřezat dráty ne někde na volném úseku, ale přímo u věže, těsně u ní. Strážný jistě víc sleduje zónu v dálce, nedívá se pod nohy.

Hlavy mají až u trávy, je šero, takže svou cestičku, po níž se mají proplížit, nevidí. Ale dobře si ji vyhlídli předem: hned za zónou je vykopána jáma pro sloup, tam se budou moci na chvíli schovat. Kousek dál jsou kopečky strusky. A pak silnice z osady, kde bydlí stráže, do městečka.

Mají v plánu hned v městečku sebrat auto. Zastavit, říci řidiči: chceš si vydělat?

Potřebujeme sem hodit ze starého Ekibastauzu dvě bedny vodky. Který šofér by se nenapil"! Budou smlouvat: dostaneš půl litru! Litr? Dobrá, jedem, jenom nikomu nic! A pak po cestě, až s ním budou sedět v kabince, ho zmáčknout, odvézt do stepi a tam ho svázaného nechat. A sami za noc dorazit k Irtyši a tam auto nechat. Přes Irtyš se dostat na lodičce a dát se k Omsku.

Ještě se trochu setmělo. Na věžích rozsvítili reflektory, svítí podél zóny, uprchlíci zatím leží ve stínu. Teď je ta chvíle! Brzy bude střídání stráží, přivedou psy a rozestaví je na noc V barácích se už rozsvěcejí žárovky, je vidět, jak muklové vstupují dovnitř. V baráku je pěkně, co? Teplo, útulno… A tebe proděraví z automatu. Je to k vzteku, že při tom leží:, bezbranný.

Jen abychom pod věží nezakašlali, nekýchli.

No, dejte si pozor, vy hlídací psi! Hlídejte si – to je vaše věc, naše je zase prchnout! A dál ať vypráví sám Tenno.

TU CHÝBA TEXT

nemůžeme. Toto bezmocné ležení, ležíme více než dvanáct hodin, je mnohem těžší než noční chůze. Stále přemýšlíme a přemýšlíme… Připaluje horké, zářijové slunce, pít nemáme co a také mít nebudeme. Porušili jsme zákon kazachstánských útěků – utíkat se má na jaře a ne na podzim… Ale mysleli jsme přece, že pojedeme… Od pěti ráno do osmi večer trpíme! Tělo máme ztuhlé, ale pohnout se nesmíme: kdybychom se zvedli, pohnuli větvičkami, mohl by nás jezdec z dálky spatřit. Každý máme na sobě dva obleky a tak nás mučí vedro. Trp.

Teprve když nastává tma, přichází čas uprchlíků.

Zvedáme se. Stojí se nám těžko, bolí nohy. Jdeme pomalu, snažíme se rozejít.

Máme málo sil: za celý den jsme schroustali pár suchých makarónů a spolkli několik tabletek glukózy. Máme žízeň.

Dnes musíme být připraveni na přepadení i v noční tmě: samozřejmě, že všechno ohlásili rádiem, na všechny strany rozeslali auta – a nejvíc směrem k Omsku. Zajímalo by nás: kdy a jak našli naše vatované kabáty a šachy? Podle čísel hned poznají, že jsme to my, ani nebudou muset dělat prověrku – podle kartotéky.[57)] Jdeme nejvýš čtyři kilometry za hodinu. Nohy nás bolí. Často uléháme k odpočinku.

Pít, pít! Za noc jsme neušli víc než dvacet kilometrů. A zase musíme hledat, kde se schovat a ulehnout k dennímu mučení.

Vypadá to, že máme před sebou budovy. Opatrně se k nim blížíme. Ale jsou to, v stepi tak nečekané, balvany. Není v jejich škvírách voda? Není… Pod jedním balvanem je jamka. Snad ji vyryli šakali. Těžce se do ní cpeme. Co když se to zřítí? Budeme na placku a člověk ani hned neumře. Už je dost zima.

Do rána jsme neusnuli. A ani ve dne jsme neusnuli. Vzali jsme nože a začali je brousit o kameny: ztupily se, když jsme na minulém tábořišti kopali jámu.

Uprostřed dne – slyšíme poblíž drnčet kola. To je špatné – jsme blízko silnice. Docela blízko nás projel Kazach. Něco si brumlal. Měli bychom vyskočit a dohonit ho, třeba má vodu? Ale jak se ho zmocnit, když neznáme okolí, třeba je na nás vidět?

Je docela možné, že právě po této silnici nás budou hledat. Opatrně jsme vylezli, porozhlédli se. Asi tak o sto metrů dál je nějaké zchátralé staveni. Plížíme se k němu. Nikdo tu není. Studna! Ne, je zasypána smetím. V koutě je drť slámy. Poležíme tu? Lehli jsme si. Spánek nepřichází. Jé, koušou nás blechy! Blechy a takové veliké, a těch je! Světle šedé Koljovo belgické sako pod vrstvou blech zčernalo. Setřásáme je, upravujeme se. Lezeme zpátky do šakalí jámy. Čas plyne, síly nás opouštějí, a přitom se nehýbáme z místa.

Za soumraku se zvedáme. Jsme velmi slabí. Trýzní nás žízeň. Rozhodujeme se, že to vezmeme ještě více doprava, abychom se dříve dostali k Irtyši. Jasná noc, nebe je černé a hvězdnaté. Ze souhvězdí Pegase a Persea se mi před očima vytváří obrys býka se skloněnou hlavou, který se dere dopředu a povzbuzuje nás. Jdeme také. Najednou před námi vyletí vzhůru rakety Jsou už před námi! Strneme. Vidíme násep.

57) A probíhalo to takto: ráno pracanti našli studené kabáty, které tu zřejmě byly přes noc. Strhli čísla a šlohli je pro sebe: vatovaný kabát, to je něco! Dozorci je tedy ani neviděli. A přeštípnuté dráty zpozorovali až v pondělí večer. A právě podle kartotéky celý den zjišťovali, kdo vlastně utekl. Uprchlíci mohli ještě ráno otevřeně jít a jet! K tomu všemu tedy vedlo to, že si nepočkali a nezjistili, proč byly rakety. Když se v táboře postupně vyjasnil průběh útěku, vzpomněli si všichni, že v neděli večer zhaslo světlo a vykřikovali: „To jsou chytráci, to jsou šikulové! Jak dokázali vypnout světlo?“ A všichni se dlouhou dobu budou domnívat, že jim pomohlo vypnuté světlo.

Železnice. Rakety zmizely, ale podél kolejí se rozsvěcí reflektor, paprsek se pohybuje ze strany na stranu. To jede drezína, pátrá po stepi. Teď nás uvidí – a je konec…

Pitomá bezmocnost: ležet v dosahu světla a čekat, až tě uvidí.

Projela, neviděli nás. Vyskočili jsme. Utíkat nemůžeme, ale co nejrychleji se snažíme dostat pryč od náspu. Nebe se rychle zatahuje mraky a my jsme se svým pobíháním doleva a doprava ztratili přesný směr. Teď jdeme téměř naslepo. Urazíme málo kilometrů a je možné, že i ty jsou zbytečná oklika.

Prázdná noc!… Zase svítá. Zase trháme čimišník. Chceme kopat jámu – ale můj zakřivený turecký nůž zmizel. Ztratil jsem ho, když jsem ležel, nebo když jsem prudce vyrazil od náspu. To je neštěstí! Co má uprchlík dělat bez nože? Jamku jsme vyryli nožem Koljovým. Jedno je dobré: věštili mi, že zahynu v osmatřiceti letech. Námořník se těžko vyhne pověrčivosti. Ale právě nastalo ráno dvacátého

devátého září – moje narozeniny. Je mi dnes devětatřicet let. Věštba se mě už netýká. Budu žít!

A zase ležíme v jámě – bez hnutí, bez vody… Kdybychom tak mohli usnout! Nespíme. Kdyby tak zapršelo! Rozehnalo se to. To je zlé.

Končí třetí den útěku – a ještě jsme neměli ani kapku vody, polykáme denně každý pět pilulek glukózy. A postoupili jsme málo, snad třetinu cesty k Irtyši. A přátelé tam v táboře se radují, že nám zelený prokurátor dal svobodu.

Podvečer. Hvězdy. Kurs severo-východ. Vlečeme se. Najednou v dálce slyšíme volání: „Va-va-va!“ Co je to? Jak vykládal zkušený uprchlík Kudla, takhle Kazaši odhánějí vlky od ovcí.

Ovci! Takhle mít ovci! Byli bychom zachráněni. Za normálních podmínek by nás nikdy nenapadlo pít krev, ale tady, jen kdyby byla.

Kradí jdeme dopředu. Plížíme se. Budovy. Studnu nevidíme. Do domu vstoupit je nebezpečné, setkání s lidmi znamená stopu. Tiše se blížíme k ohradě z vepřovic. Ano, to křičela Kazaška, odhánějící vlky. Skutálíme se k ohradě, tam, kde je nižší, nůž mám v zubech. Lovíme ovci. Slyším je, tady vedle oddechují. Ale lekají se nás, lekají! Zase se plížíme ze dvou stran. Jak bych ji chytil za nohu! Utíkají! (Jednou později mě někdo poučí, v čem byla chyba. Plížíme se, a proto nás ovce považují za zvířata. Měli jsme jít vzpřímeně, jako hospodář, a ovce by se byly lehko poddaly.) Kazaška cítí, že se něco děje, jde blíž, dívá se do tmy. Světlo nenese, ale zvedla hroudy, začala jimi házet a strefila se do Kolji. Jde přímo ke mně, co nevidět na mě šlápne. Uviděla nás nebo ucítila a začala ječet: „Ďábel! Zlý duch!“ A pryč od nás a my od ní, přehoupli jsme se přes ohradu a zalehli. Mužské hlasy. Klidné. Asi říkají: bábě se něco zdálo. Jsme poraženi. Co se dá dělat, vlečeme se dál.

Silueta koně. Krasavec. Hodil by se. Přistupujeme k němu. Stojí.

Poplácali jsme ho po šíji, přehodili řemen. Ždanka jsem vysadil nahoru a sám nemohu vylézt, tak jsem zeslábl. Chytám se rukama, lehám na břicho, ale nohy přehodit nedokážu. Vrtí se. Vytrhl se mi, utekl i se Ždankem, shodil ho. Dobře, že mu aspoň zůstal řemen v ruce, nezanechali jsme stopu, ať všechno svedou na zlého ducha.

Natrápili jsme se s tím koněm. Jde se teď ještě hůř. A tady začala rozoraná půda, brázdy. Vázneme, sotva vlečeme nohy. Ale částečně je to také dobře, kde jsou pole, tam jsou lidé a kde jsou lidé, tam je voda.

Jdeme, vlečeme se, loudáme se. Zase siluety. Zase jsme zalehli a plížíme se. Stohy sena. Fajn, louky? Je už blízko Irtyš? (Jeje, ten je ještě daleko) Z posledních sil jsme vylezli nahoru, zahrabali jsme se.

Teď jsme na celý den usnuli! Dohromady s bezesnou nocí před útěkem jsme ztratili beze spánku už pět nocí.

Probouzíme se k večeru, slyšíme traktor. Opatrně rozhrabujeme seno, trošičku vystrkujeme hlavy. Přijely dva traktory. Chaloupka. Šeří se.

Nápad! Traktor má v chladiči vodu! Až půjdou traktoristé spát, vypijeme ji. Setmělo se. Uplynul čtvrtý den útěku. Plížíme se k traktorům.

Dobře, že tu není pes. Tiše jsme se dostali k traktoru, lokli jsme si, voda je smíchána s petrolejem. Odplivujeme, nedá se pít.

Mají tu všechno – i vodu, i jídlo. Teď tak zaklepat, poprosit pro smilování Boží:

„Bližní! Lidé! Pomozte nám! Jsme věžňové, utekli jsme ze žaláře!“ Jak to bylo v devaténáctém století – lidé nosili k cestičkám v tajze hrnce s kaší, šatstvo, měďáky.

Selky mně chlebíčky najíst daly, machorku přinesli kluci.

Čerta starého! Jsou jiné časy. Prodali by nás. Snad z přesvědčení, snad pro svou záchranu. Protože za spoluúčast by mohl každý také dostat čtvrtku. V minulém století nikoho nenapadlo dávat za chléb a vodu politické tresty.

A tak se vlečeme dál. Vlečeme se celou noc. Čekáme na Irtyš, hledáme příznaky, že je řeka blízko. Ale nenacházíme. Ženeme se, ženeme, bez oddechu. K ránu zase narazíme na stoh. Vlézáme na něj ještě obtížněji, než včera. Usínáme. Aspoň to.

Probouzíme se navečer. Kolik může člověk vydržet" Už jsme na útěku pět dní. Poblíž vidíme jurtu, u ní přístřešek. Tiše se tam blížíme. Je tu rozsypána magara. Cpeme ji do aktovky, pokoušíme se žvýkat, ale nemůžeme ji spolknout, tak máme vyschlo v ústech. Najednou jsme u jurty spatřili samovar, pěkně velký. Připlížili jsme

se k němu, otevřeli kohoutek, byl prázdný, hrom do něj. Nahnuli jsme ho – každý tak na dva loky.

A znovu dál. Vlečeme se a padáme. Když člověk leží, líp se dýchá. Když ležíme naznak, už nemůžeme vstát. Abychom vstali, musíme se nejdřív převalit na břicho.

Pak si stoupnout na všechny čtyři. Pak, vrávorajíce, na nohy. A už tu je záducha.

Zhubli jsme tak, že se zdá, že břicho přirostlo k páteři. K ránu už přecházíme naráz tak dvě stě metrů. Víc ne. A uléháme.

Ráno jsme už ani nenarazili na stoh. Jakási zvířecí nora na vršku. Proleželi jsme v ní celý den, ale usnout jsme nemohli. Ten den se ochladilo a od země to studí. Nebo už nás nehřeje krev? Pokoušíme se žvýkat makaróny.

A najednou vidím: postupuje rojnice! Červené nárameníky! Obkličují nás! Ždanok mě krotí: to se ti zdá, je to stádo koní.

Ano, zdálo se mi to. Zase ležíme. Den je nekonečný. A najednou přišel do své nory šakal. Strčili jsme mu makaróny a odplížili se, abychom ho přilákali, zařízli a snědli.

Ale nežral. Odešel.

Na jedné straně od nás je svah, pod ním je zaschlé bahno vyschlého jezera, na druhém břehu – jurta s pramínkem kouře.

Uplynulo šest dní. Už jsme u konce: zdálo se mi přece, že vidím vojáky, jazyk v ústech nabobtnal, močíme zřídka a s krví. Ne! Této noci musíme sehnat jídlo a vodu za každou cenu! Půjdeme tam, do jurty. Když nás odmítnou, použijeme násilí. Vzpomněl jsem si, že starý uprchlík Grigorij Kudla měl takové heslo: machmadera! (To znamená: jednání skončilo, ber!) Tak jsme se také s Koljou domluvili: řeknu „machmadera!“

Ve tmě jsme se tiše přikradli k jurtě. Studna tu je! Ale bez okovu. Nedaleko je přivázaný osedlaný kůň. Nahlédli jsme do škvíry ve dveřích. Seděli tam u olejové lampičky Kazach a Kazaška, děti. Klepeme. Vstupujeme. Říkám: „Salam!“ A sám mám před očima kruhy, jen tak tak že nepadám. Uvnitř je kulatý, nízký stůl (ještě nižší než ty naše moderní). Kolem jurty jsou lavičky, pokryté kusy plstě. Velká, okovaná truhla.

Kazach něco zabručel v odpověď, dívá se podmračeně, radost nemá. Abych vypadal důležitě (a taky abych šetřil síly), jsem se posadil, položil aktovku na stůl. „Jsem vedoucí geologického průzkumu, tohle je můj řidič. Vůz nám zůstal ve stepi, s dalšími lidmi, asi pět až sedm kilometrů odtud: teče chladič, vytekla nám voda. A my sami jsme už tři dny nejedli, máme hlad. Dej nám jíst a pít, aksakale. A co bys nám poradil?“

Ale Kazach mhouří oči, jídlo a pití nenabízí. Ptá se: „A jak se menovat vedoucí?“

Všechno jsem měl připraveno, ale hučí mi v hlavě, zapomněl jsem to. Odpovídám:

„Ivanov“. (To je pochopitelně hloupé.) „Tak prodej jídlo, aksakale!“ „Ne, jdi k sousedovi.“ „Je to daleko?“ „Dva kilometry.“

Sedím důležitě, ale Kolja to nevydržel, vzal se stolu placku a snaží se žvýkat, ale zřejmě mu to jde těžko. A Kazach najednou bere bič – krátká rukověť a dlouhé kožené bičiště a na Ždanka. Zvedám se: „To jste lidi! To je vaše pohostinnost!“ A Kazach strká rukovětí biče Ždanka do zad, vyhání ho z jurty. Velím: „Machmadera!“ Vytasím nůž a na Kazacha: „Do kouta! Lehnout! Kazach se vrhnut za záclonku. Já za ním, co když tam má pušku a vystřelí? Plácl sebou na postel, křičí: „Všechno si vezmi! Nic neřeknu!“ Ach, ty prevíte! Nač je mi tvoje „všechno“? Proč jsi nám předtím nedal tu trošku, o kterou jsem tě prosil? Koljovi:

„Filcunk!“ Sám stojím s nožem u dveří. Kazaška ječí, děti začaly plakat.

„Řekni ženě – nikomu nic neuděláme. Potřebujeme jíst. Maso máš?“

„Jok!“ dělá rukama. Ale Kolja šmejdí po jurtě a už táhne ze zákoutí berana. „Proč jsi lhal?!“ Kolja také táhne mísu – v té jsou baursaky – kousky těsta vařené v tuku. Tu jsem pochopil: na stole v miskách je kumys. Vypili jsme ho. S každým lokem se k nám přímo vrací život! To je nápoj! Hlava se mi zatočila, ale z opilosti je mi nějak lehko, přibývá sil.

Koljovi se to začíná líbit. Podává mi peníze. Asi osmadvacet rublů.

Někde ve skrýši má víc. Berana strkáme do pytle, do druhého sypeme baursaky, nějaké bonbóny, špinavé cucavé dropsy. Kolja vleče ještě misku se skopovými škvarky. Nůž! Ten potřebujeme. Snažíme se na nic nezapomenout: dřevěná lžíce, sůl. Pytel odnáším. Vracím se, beru vědro s vodou. Beru pokrývku, rezervní uzdu, bič. (Vrčí, nelíbí se mu to, bude nás přece honit.) „No, tak tedy," podívám Kazachovi. „Uč se a pamatuj si: k hostům máš být hodnější.

Za vědro vody a za pár baursaků bychom se ti poklonili po pás. Hodným lidem neubližujeme. Poslední rozkaz: lež, nehýbej se! Nejsme tu sami."

Nechávám Kolju venku za dveřmi, sám táhnu zbytek kořisti ke koni. Měli bychom asi spěchat, ale já klidně rozvažuji. Zavedl jsem koně ke studni, napojil jsem ho. Má přece před sebou také prácičku: půjde celou noc, bude hodně naložen. Sám jsem se u studny napil. Také Kolja se napil. Vtom se přibatolily husy. Kolja si na drůbež potrpí. Říká: „Přibalíme husy? Zakroutíme jim hlavy?" „Bylo by moc rámusu. Neztrácej čas!" Spustil jsem třemeny, přitáhl popruhy. Ždanok přiložil na sedlo pokrývku a sedl si na ni – z roubení studny. Do rukou vzal vědro s vodou. Přehodili jsme přes koně dva svázané pytle. Já – do sedla. A podle hvězd jsme se dali na východ, abychom oklamali ty, co nás budou stíhat.

Kůň se zlobí, že má dva jezdce, že jsou cizí, snaží se obrátit zpátky domů, vrtí šíjí.

Zvládli jsme ho. Zčerstva se dal na cestu. Stranou jsou světýlka. Objeli jsme je. Kolja mi zpívá do ucha.

Dobře je po stepi cválat, svobodným vzduchem dýchat, jen když má kovboj dobrého koně.

„Taky," povídá, „jsem u něj viděl doklady." „A proč jsi je nevzal? Doklady se vždycky hodí. Třeba jen zdálky ukázat."

Po cestě jsme, aniž bychom byli slezli s koně, velmi často pili vodu, jedli.

Docela jiná písnička! Teď kdybychom za noc ujeli co nejdál.

Najednou jsme uslyšeli křik ptáků. Jezero. Objíždět by to bylo daleko, škoda času. Kolja slezl a vedl koně po bahnité úžině. Prošli jsme, ale lekli jsme se – zmizela pokrývka. Sklouzla… Nechali jsme stopu…

To je velmi špatné. Od Kazacha je na všechny strany spousta cest, ale podle nalezené pokrývky, spojí-li se tento bod s Kazachovou jurtou – se naše cesta prozradí. Vrátit se, hledat? Není čas. Stejně jim bude zřejmé, že jdeme na sever.

Odpočíváme. Držím koně za uzdu. Jedli jsme, pili, jedli, pili – donekonečna. Vody už je jen na dně vědra, sami se divíme. „ Kurs na sever. Klusem to nejde, ale rychlým krokem kůň urazí takových osm, deset kilometrů za hodinu. Jestliže jsme za šest nocí strhli tak stopadesát kilometrů, za tuhle noc to bude dalších sedmdesát. Kdybychom byli nebloudili, už bychom byli u Irtyše.

Svítání. A žádný úkryt. Jedeme ještě. Už je to nebezpečné. Vtom jsme uviděli hlubokou prohlubeň, vlastně jámu. Sjeli jsme tam i s koněm, zase jsme něco snědli a napili se. Najednou blízko zahrčela motorka. To je špatné, to znamená, že tu je silnice. Musíme se důkladněji ukrýt. Vylezli jsme, porozhlédli se. Docela blízko je mrtvý, opuštěný aul.[58)] Vydali jsme se tam. Ve třech stěnách rozbořeného domu jsme všechno složili na zem. Svázal jsem koni přední nohy a pustil jsem ho na pastvu. Ale v ten den spánek nepřišel: Kazachem a pokrývkou jsme nechali stopu.

Večer. Sedm dní. Kůň se pase opodál. Jdeme za ním – skáče, snaží se vytrhnout.

Kolja ho chytil za hřívu, ten ho táhl za sebou, Kolja upadl. Uvolnil si přední nohy, teď už se nám nedá. Chytali jsme koně tři hodiny, zmořilo nás to, zaháněli jsme ho do zbořeniště, chytali jsme ho do lasa z řemenů, ale nedal se. Kousali jsme si rty lítostí, ale museli jsme se ho vzdát. Zbyla nám uzda a bič.

Najedli jsme se, vypili poslední vodu. Hodili jsme si na záda pytle s jídlem, prázdné vědro. Jdeme. Dnes máme síly.

Příští ráno nás zastihlo tak, že jsme se museli schovat v křoví silnice. Místo to moc dobré nebylo, mohli by nás zpozorovat. Zahrčel koňský povoz. Ani toho dne jsme nespali.

Na konci osmého dne jsme se zase vydali na cestu. Chvíli jdeme – a najednou pod nohama měkká půda: tady se oralo. Jdeme dál – na cestách blikají reflektory aut.

Opatrně! V mracích je vidět nový měsíc. Zase opuštěný, zbořený kazašský aul. A dál – světýlka vesnice a odtamtud slyšíme:

„Vypřahejte, chlapci, koně!“[59] Položili jsme pytle do zbořeniště, a s vědrem a aktovkou jdeme k vesnici. Nože máme

58) Takových je v Kazachstánu od 30. let dost. Nejdříve tu prošel Budonnyj se svou jízdou (dodnes v celém Kazachstánu není po něm pojmenován ani jeden kolchoz, nikde žádný jeho portrét, pak přišel hlad.

59) Slova populární ukrajinské písně, pozn. překl.

v kapsách. Tady už je první stavení – chrochtá prasátko. Kdybys nám tak přišlo pod ruku ve stepi! Naproti nám jede mládenec na kole: „Poslyš, kamaráde, máme tu auto, vezeme obilí. Kde je voda, potřebujeme do chladiče?“ Mládenec slezl s kola, zavedl nás, ukázal. Za vsí je velká nádrž, asi se tu napájí dobytek. Nabrali jsme vodu, neseme, nepijeme. Až když jsme se s mladíkem rozloučili, sedli jsme si a pijeme, pijeme. Vypili jsme naráz půl vědra (dnes jsme měli zvlášť velkou žízeň, protože jsme byli najedení).

Vypadá to, že odněkud vane chládek. A pod nohama je skutečná tráva. Tady musí být řeka! Musíme hledat řeku. Jdeme, hledáme. Tráva je vyšší, keře. Jíva – ta je vždycky u vody. Rákosí! A voda!! Asi rameno Irtyše. No, teď se vyrácháme, umyjeme! Dvoumetrové rákosí! Kachny nám vylétají pod nohama. To je krása! Tady se neztratíme!

A teprve tady, poprvé za osm dní, žaludek zjistil, že pracuje. Po osmi dnech nečinnosti, to jsou ale muka! Takhle asi vypadá porod…

A pak zpátky k opuštěnému autu. Rozdělali jsme tam mezi stěnami táborák, uvařili jsme si sušené skopové. Měli bychom noc využít k pohybu, ale máme hlad, hlad, nenasytitelný. Najedli jsme se tak, že se sotva hýbáme a spokojeně jsme se vydali hledat Irtyš. To, k čemu nedošlo po celých osm dní, nastalo teď na křižovatce – spor. Říkám – doprava, Ždanok – doleva. Cítím přesně, že doprava, ale on nechce poslouchat. To je ještě jedno nebezpečí, které číhá na uprchlíky – neshody. Na útěku rozhodně musí mít jeden hlavní slovo. Jinak je to zlé. Chtěl jsem prosadit své a dal jsem se napravo.

Ušel jsem asi sto metrů a kroky vzadu neslyším. Srdce mě bolí. Vždyť se nesmíme rozejít.

Posadil jsem se u stohu, dívám se dozadu… Kolja jde! Objal jsem ho. Zase jdeme vedle sebe, jako by se bylo nic nestalo.

Přibývá křoví a chládku. Přišli jsme ke srázu, dole šplouchá, bublá a blaženě na nás dýchá Irtyš… Překypujeme radostí!

Najdeme stoh sena, lezeme do něj. Tak co, psi, kde nás hledáte? Ú-u! A tvrdě jsme usnuli.

A… probudil nás výstřel! A štěkot psů!…

Cože? To je všechno? To už je konec svobody?…

Přitiskli jsme se k sobě, nedýcháme. Kolem prošel muž. Se psem! Na lov! Usnuli jsme ještě tvrději, na celý den. A tak jsme prožili svůj devátý den.

Za tmy jsme se dali podél řeky. Stopu jsme zanechali před třemi dny. Teď nás ti psi hledají jen u Irtyše. Vědí, že nás to táhne k vodě. Půjdeme-li podél břehu, můžeme docela dobře narazit na past. A také to není pohodlné tak jít – museli bychom obcházet zákruty, zátočiny, rákosí. Potřebujeme loďku!

Světýlko, domek na břehu. Pleskání vesel, pak ticho. Tiše jsme se přikrčili a dlouho čekáme. Světlo zhaslo. Pomalu jdeme dolů.

A tady je loďka. A pár vesel. Dobré je to! (Vždyť je majitel mohl vzít s sebou.) „Širé moře – pryč je hoře!“ To je můj živel!

Nejdřív vesluji tiše, aby nebyl slyšet zvuk vesel. Když jsme se dostali doprostřed řeky, zabral jsem.

Plujeme dolů po Irtyši a naproti nám ze zákrutu řeky – osvětlený parník. Tolik světel!

Všechna světla svítí, celá loď zní taneční hudbou. Šťastní svobodní cestující chodí po palubě, sedí v restauraci a nechápou své štěstí a dokonce si ani neuvědomují svoji svobodu. A jak pěkné to mají v kajutách!…

Tak plujeme přes dvacet kilometrů. Docházejí nám potraviny. Bylo by rozumné je doplnit, dokud je tma. Uslyšeli jsme kohouty, přistáváme u břehu a tiše jdeme nahoru.

Domek. Pes žádný. Chlév. Kráva s teletem. Slepice. Ždanok má drůbež rád, ale já říkám: „Bereme tele.“ Odvazujeme je. Ždanok je

vede k loďce, zatímco já v pravém slova smyslu zametám stopu. Jinak ti psi budou přesně vědět, že plujeme po řece.

Až ke břehu šlo tele klidně, ale do loďky nechtělo, vzpíralo se. Jen tak tak, že jsme je naložili, umístili. Ždanok si na ně sedl, svým tělem je přitlačil. Já začal veslovat, až poodjedeme, zapíchneme je. Ale byla to chyba vézt je živé! Tele se začalo zvedat, shodilo Ždanka a předníma nohama už chtělo skočit do vody!

Pomoc! Ždanok drží tele za zadek, já držím Ždanka, všichni jsme se naklonili na jednu stranu a nabíráme vodu. To by nám tak scházelo, utopit se v Irtyši! Přece jen jsme vtáhli tele dovnitř! Ale loďka se hodně ponořila do vody, musíme vodu odčerpávat. Ale předtím musíme zapíchnout tele. Beru nůž a chci mu přeřezat šlachy na hřbetě, pod hřívou, tady někde je to místo. Ale nemohu je najít, nebo je nůž tupý, nezabírá. Tele se chvěje, snaží se mi vytrhnout, je neklidné, a já jsem rozrušen také. Snažím se mu přeřezat krk, zase mi to nejde. Bučí, kope, každou chvíli může vyskočit z loďky nebo ji potopit. Chce žít, ale my také chceme žít!

Řežu a ne a ne ho zabít. Rozhoupává, strká loďku, pitomec jeden, každou chvíli nás může potopit! A za to, že je tak hloupé a tvrdohlavé, mě popadá taková krutá nenávist, jako by to byl můj největší nepřítel, takže je začínám vztekle, nazdařbůh, píchat a kuchat do něj nožem[60)]. Jeho krev stříká přímo na nás. Tele hlasitě bučí, zoufale kope. Ždanok mu zacpává tlamu a já ho pořád píchám a píchám. A to mi dřív bylo líto i myšky, i broučka! A teď nemám na litování myšlenky: buď ono, nebo my!

Konečně ztichlo. Začali jsme honem vylévat vodu, náběrkou a sklenicemi, čtyřručně. A veslujeme.

Řeka nás zatáhla do hlavního proudu. Před námi je ostrov. Nebylo by špatné se na něm schovat. Brzy bude ráno. Pěkně jsme loďku zatočili do rákosí. Vytáhli jsme na břeh tele a celý svůj majetek, na loďku jsme ještě naházeli rákosí.

Nebylo lehké tele vytáhnout do prudkého srázu. A tam byla tráva po pás a les.

Pohádka. Žili jsme už několik let v poušti. Zapomněli jsme, jak vypadá les, tráva, řeka.

Svítá. Zdá se nám, jakoby se tele tvářilo uraženě. Ale díky jemu, kamarádíčkovi, se teď můžeme na ostrově pomět. Brousíme nůž a úlomek pilky z „Kaťuše“. Nikdy dřív jsem neměl příležitost bourat maso, ale učím se. Rozřezal jsem tele podél břicha, rozpáral kůži, vytáhl vnitřnosti. V hloubce lesa jsme rozdělali oheň a začali vařit telecí s ovesnými vločkami. Celé vědro.

Hody! Hlavně máme klid v duši. Klid proto, že jsme na ostrově. Ostrov nás dělí od zlých lidí. Mezi lidmi jsou i hodní, ale ty uprchlík ne a ne potkat, pořád naráží jen na ty zlé.

Slunečný, horký den. Nemusíme se krčit v šakalí noře. Tráva je hustá a šťavnatá.

Ten, kdo po ní chodí denně, nezná její cenu, jaké to je, vrhnout se do ní střemhlav, ponořit do ní tvář.

Brouzdáme po ostrově. Je hustě zarostlý šípky, ty už jsou dozrálé. Jíme je donekonečna. A zase jíme polévku. A zase vaříme telecí. Kaši vaříme s ledvinkami.

Cítíme se lehce. Vzpomínáme na svou těžkou cestu a nacházíme leccos k smíchu.

Jak tam čekají na naše představení. Jak nadávají, jak podávají hlášení správě.

Předvádíme to jako na divadle. Chechtáme se!… Strháváme kůru ze silného kmene a vypalujeme

60) Když nás naši utlačovatelé hubí, také nás za to nenávidí, není to tak?

rozžhaveným drátem: „Tady se na cestě ke svobodě v říjnu 1950 schovávali lidé, nevinně odsouzení k doživotní katotze.“ Ať zůstane stopa. V takovém ztraceném koutě to pronásledujícím nepomůže, a třeba si někdy lidé o nás přečtou.

Rozhodli jsme se, že nebudeme nikam pospíchat. Všechno, kvůli čemu jsme prchli, máme: svobodu! (Až se dostaneme do Omsku nebo do Moskvy, sotva bude plnější.) Ještě jsou teplé, slunečné dny, čistý vzduch, les, klid, odpočinek.

A masa máme dost. Jenom chleba nemáme, moc nám chybí.

A tak žijeme na ostrově téměř týden: od desátého dne do šestnáctého. V úplných houštinách jsme si postavili suchou salaš. V noci je sice zima i vevnitř, ale dospáváme ve dne. Po všechny ty dny nám svítí sluníčko. Hodně pijeme, snažíme se pít jako velbloudi do zásoby. Bezstarostně sedíme a dlouho se skrze větve koukáme na život tam na břehu. Jezdí tam auta. Kosí se tam tráva – otavy. K nám nikdo nepřichází.

Najednou ve dne, když podřimujeme v trávě na poledním sluníčku, slyšíme na ostrově sekeru. Zvedáme se a vidíme: opodál nějaký muž seká větve a postupuje směrem k nám. Za půl měsíce jsem zarostl, strašlivý zrzavý porost, holit se nemáme čím, typický uprchlík. A Ždankovi neroste nic, je jako klučina.

Proto se tvářím, že spím, jeho posílám, aby šel, na nic nečekal, řekl si o papirosu, že jsme turisté z Omsku, zeptal se ho, odkud je. A kdyby něco – budu připraven.

Kolja šel, popovídal si. Zakouřili si. Ukázalo se, že je to Kazach, ze sousedního kolchozu. Pak vidíme: jde po břehu, nasedl do loďky, ani si nevzal nasekané větve a odplouvá. Co to znamená? Chce nás honem udát? (Nebo se naopak polekal, že ho udáme my, za lesní pych se přece také trestá. Takový je život, každý se bojí každého.) „Co jsi o nás řekl?“ „Že jsme alpinisté.“ K smíchu i k pláči, ten Ždanok vždycky něco poplete. „Vždyť jsem ti povídal turisti! Jakýpak alpinista v širé stepi?“

Ne, tady nemůžeme zůstat! Konec blaženosti. Natahali jsme všechno do lodičky a odrazili od břehu. Je sice den, ale musíme rychle zmizet. Kolja si lehl na dno loďky, není ho vidět, se strany to vypadá, že jsem sám. Vesluji, držím se prostředku Irtyše.

Máme jeden problém – musíme koupit chleba. Další problém – dostáváme se do osídlených míst, musím se nevyhnutelně oholit. Počítáme s tím, že v Omsku prodáme jeden z obleků, nasedneme na vlak o několik zastávek dál a ujedeme.

Před večerem se dostáváme k domečku hlídače bójí, vystupujeme. Tam je žena, sama. Polekala se, začala pobíhat: „Hned zavolám muže!“ A někam odešla. Já za ní – sleduji ji. Najednou Ždanok od domku znepokojeně volá: „Žero!“ (Čert aby tě vzal, ty jsi ale ukecaný. Přece jsme se domluvili, že jsem Viktor Alexandrovič.)

Vracím se. Dva muži, jeden má loveckou pušku. „Kdo jste?“ „Turisté z Omsku. Chceme si koupit jídlo.“

A abych odvedl podezření: „Ale pojďme dovnitř, pročpak nás tak špatně přijímáte?“ A skutečně, povolují: „Nic nemáme. Snad v sovchoze. Je to dva kilometry odsud.“

Jdeme do loďky a plujeme dalších dvacet. Měsíční večer. Stoupáme do srázu.

Domek. Světlo nesvítí. Klepeme. Vychází Kazach. A to je první člověk, který nám prodává půl bochníku chleba a čtvrt pytle brambor. Kupujeme si také jehlu a nit (asi je to neopatrnost). Říkáme si také o břitvu, ale neholí se, nic mu neroste. Přece jen to je první hodný člověk. Začíná se nám to líbit a ptáme se, zda by neměli rybičky. Přišla žena, nese nám dvě rybičky a povídá: „Beš penyz.“ To už je nade všechno očekávání, dává nám to zadarmo! To jsou opravdu hodní lidé! Strkám ryby do pytle, ale tahá své ryby zpátky. „Beš penyz, pět rublů“, vysvětluje hospodář. Aha, tak takhle! Ne, nebereme, to je moc drahé!

Po zbytek noci plujeme. Další, sedmnáctý den útěku schováváme loďku ve křoví, spíme na seně. A stejně tak osmnáctý a devatenáctý den, snažíme se nenarazit na lidi. Máme všechno: vodu, oheň maso, brambory, sůl, vědro. Na srázném pravém břehu jsou listnaté lesy, na levém – louky, hodně sena. Ve dne rozděláváme v křoví ohníček, vaříme si polévku, spíme.

Ale brzy už přijde Omsk, budeme muset mezi lidi, to znamená, že potřebuji břitvu.

Člověk je úplně bezmocný! Bez břitvy a nůžek to prostě nejde, neví jak se zbavit vlasů a vousů. Leda by si je po jednom vytrhával.

Za měsíční noci jsme nad Irtyšem spatřili vysokou mohylu. Pomysleli jsme si – je to strážní vrch? Z dob Jermaka? Vylezli jsme na něj. A ve svitu měsíce jsme spatřili mrtvé město domů postavených z vepřovice. Asi tak ze začátku třicátých let… Co hoří, to pálili, stěny bořili, lidi přivazovali ke koňským ohonům. Sem turisté nepřijdou…

Za ty dva týdny nepršelo ani jednou. Ale noci už začínaly být studené. Kvůli rychlosti jsem víc vesloval, zatímco Ždanok seděl na přídi a mrzl. A tak dvacáté noci začal prosit, abychom rozdělali oheň

a zahřáli se čajem. Posadil jsem ho k veslům, ale on se zimničně třásl a jen žadonil o oheň.

Spoluuprchlík mu ten oheň nemohl odmítnout, to měl Kolja pochopit, vzdát se ho sám.

Ale pro Ždanka bylo příznačné, že nedokázal překonat svou touhu: to, jak tenkrát popadl placku ze stolu, nebo jak ho sváděla drůbež.

Třásl se a prosil o oheň. Ale podél Irtyše na nás přece museli všude napjatě číhat. Je to divné, že jsme se dosud ani jednou nesetkali s vojáky. Že nás za měsíčních nocí uprostřed Irtyše nezpozorovali a nezastavili.

Vtom jsme na vysokém břehu uviděli světýlko. Kolja už nežádal táborák, ale prosil, abychom zastavili a zašli se ohřát. To bylo ještě nebezpečnější. Neměl jsem na to přistoupit. Tolik zkusit, tolik cesty mít za sebou – a proč? Ale nemohl jsem ho odmítnout, třeba byl nemocný. A sám se svého nevzdal.

Na zemi, při světle čadící lampy, spali Kazach a Kazaška. Vyskočili, polekali se.

Vysvětluji: „Tady můj člověk onemocněl, nechte nás ohřát. Jsme na služební cestě, ze Zagotzerna. Z tamté strany nás převezli na lodičce.“ Kazach povídá: „Lehněte si.“

Kolja si lehl na nějakou plstěnou pokrývku, já si také naoko lehl. Máme poprvé za celý útěk střechu nad hlavou, ale mne přímo pálí. Nejenže nemohu usnout, nemohu ležet.

Mám pocit, že jsme zradili sami sebe, že jsme sami vlezli do pasti.

Starý vyšel jen tak ve spodním prádle (jinak bych byl šel za ním) a dlouho se nevrací.

Slyším – za závěsem si někdo kazašsky šeptá. To jsou mladí. Ptám se: „Kdo jste? Hlídači?“ „Ne, tady je Abajův sovchoz, živočišná výroba, jsme první v republice.“ No, to jsme si vybrali místečko, horší nenajdeš! Kde je sovchoz, jsou i úřady a milice. A navíc první v republice! Ti se snaží…

Beru Kolju za ruku. „Jdu k loďce, utíkej za mnou. S aktovkou.“ Nahlas povídám:

„Neměli jsme jídlo nechávat na břehu.“ Jdu do předsíně. Strčím do venkovních dveří, zamčeno. Dobrá, to je jasné. Vracím se, poplašně strkám do Kolji a zase ke dveřím. Dveře dělali špatní tesaři, dole je jedno prkno kratší, tam protáhnu ruku a dlouho se natahuji… Tady je to, zvenčí je zastrčen kolík.

Vystrčil jsem ho.

Vycházím. Honem ke břehu. Loďka je na svém místě. Měsíc svítí naplno, stojím a čekám. Ale Kolja nikde. Ach, ten nešťastník! To znamená, že nemá dost vůle, aby vstal.

Chce být o chvilku déle v teple. Nebo ho chytli. Musím mu jít na pomoc.

Zase stoupám do srázu. Od domu ke mně jdou čtyři – mezi nimi je Ždanok. Jdou těsně u sebe (nebo ho drží?). Volá: „Žero?“ (Zase, Žero!) „Pojď sem! Chtějí doklady!“ Ale aktovku v ruce nemá, ačkoli jsem mu to poručil.

Přistupuji. Ten nový s kazašským přízvukem žádá: „Vaše doklady!“ Chovám se co nejklidněji! „Ale kdo jste?“ „Jsem komandant.“ „Dobrá,“ říkám povzbudivě, „pojďme. Doklady můžete vždycky zkontrolovat. V domě je víc světla.“ Jdeme do domu.

Pomalu zvedám aktovku ze země, přistupuji k lampičce, koukám, jak by se dalo co nejlépe z toho dostat a vyskočit. A mluvím: „Doklady, vždycky, prosím. Doklady se mají kontrolovat, když je třeba. Bdělost neškodí. My měli v Zagotzernu takový případ… Už mám v ruce zámek, abych otevřel aktovku.

Shlukli se kolem mne. Takhle vrazím levým ramenem do komandanta, ten padá na dědka, oba upadli na zem. Mladému jsem vrazil zprava přímo do zubů.

Vřískání, křik! Volám: „Machmadera!“ a s aktovkou skáču do dveří. Vtom na mě volá Kolja z předsíně: „Žero! Drží mě!“ Chytil se zárubně dveří a oni ho táhnou dovnitř. Trhl jsem ho za ruku, ale nevytáhl. Opřel jsem se tedy nohou o zárubeň a trhl jsem tak, že Kolja přese mne přeletěl. Já sám jsem upadl. Hned se na mě vrhli dva. Nechápu, jak jsem se z toho dostal. Naše drahocenná aktovka tam zůstala. Utíkám přímo ke srázu, skok za skokem! Za mnou někdo rusky: „Sekeru na něj! Sekeru!“ Asi mě straší, jinak by mluvili kazašsky. Cítím, že už se po mně natahují ruce. Zakopávám, bojím

se, že upadnu. Kolja už je u loďky. Strkám loďku po kolena ve vodě, pak teprve naskakuji sám. Kazaši si do vody netroufají, běhají po břehu: „gyr, gyr, gyr!“ Volám na ně: „Co, utřeli jste nos, hajzlové?!“

Dobře, že neměli pušku. Hulákali, běhali po břehu, ale do cesty se jim postavila zátočinka. Svlékl jsem svoje dvoje kalhoty – námořnické a civilní, ždímám je, cvakám zuby. „No, co, Koljo, zahřáli jsme se?“ Mlčí…

Je jasné, že s Irtyšem se teď musíme rozloučit. Na úsvitu musíme na břeh a dotáhnout to do Omska stopem. Ostatně, už to není daleko.

V aktovce zůstala „Kaťuša“ a sůl. Kde seženeme břitvu, to už ani nemluvím o tom, jak se usušíme? Tam u břehu je loďka, domek. Asi hlídač bójí. Jdeme na břeh, klepeme.

Světlo se nerozsvěcí. Hluboký mužský hlas: „Kdo je?“ „Pusťte nás ohřát. Div jsme se neutopili, převrátila se nám loďka.“ Dlouho tam štrachají, pak se dveře otvírají. V předsíni stojí v matném světle silný děda, Rus, oběma rukama proti nám zvedá sekeru. Hned na prvního ji spustí, toho nikdo nezastaví! „Ale nebojte se,“ přemlouvám ho. „Jsme z Omsku. Byli jsme na služební cestě v Abajově sovchozu. Chtěli jsme na loďce dojet do dalšího okresu, ale tam nad vámi jsou sítě, nedávali jsme pozor a udělali jsme se.“

Ještě se dívá s podezřením, svírá sekeru, kde jsem ho viděl, na kterém obraze?

Takový stařec jako z bylin, šedá hříva, šedivé vlasy. Konečně promluvil: „To teda chcete do Železjanky?“ To je dobré, dozvěděli jsme se, kde jsme. „Ano, do Železjanky. Hlavně nám uplavala aktovka, měli jsme v ní 150 rublů. Koupili jsme si v sovchoze maso, teď už na ně nemáme pomyšlení. Nekoupil byste je od nás?“ Ždanok šel pro maso. Děd mě pustil do světnice, tam je petrolejka a na zdi lovecká puška.

„Teď se podíváme na vaše doklady.“ Snažím se mluvit co nejsměleji: „Doklady máme vždycky u sebe, dobře, že jsem je měl v náprsní kapse, nezvlhly. Jsem Viktor Alexandrovič Stoljarov, zmocněnec oblastní správy živočišné výroby.“ Teď se musím honem zmocnit iniciativy. „A kdo jste vy?“ „Hlídač.“ „A jméno?“ Vtom přišel Kolja a starý už se o dokladech nezmínil. Řekl, že na maso peníze nemá, ale čaj nám udělat může.

Seděli jsme u něj asi hodinku. Uvařil nám na třískách čaj, dal nám chleba a dokonce ukrojil kus špeku. Mluvili jsme o plavbě po Irtyši, za kolik jsme koupili loďku, kde bychom ji mohli prodat. Mluvil spíše on. Díval se soucitným, moudrým starým pohledem a zdálo se mi, že všechno chápe, že je to slušný člověk. Měl jsem dokonce chuť se mu svěřit. Ale bylo by nám to nepomohlo: břitvu zjevně neměl, zarůstal, jako zarůstá všechno v lese. Pro něj bylo bezpečnější nic nevědět, jinak – „věděl – neudal."

Nechali jsme mu své telecí, dal nám zápalky, šel nás vyprovodit a poučil nás, kudy máme jet. Odrazili jsme a rychle jsme veslovali, abychom se za poslední noc dostali co nejdál. Chytili nás na pravém břehu, tak jsme se teď tiskli spíš k levému. Měsíc je pod naším břehem, ale nebe je čisté a vidíme, jak podél pravého, srázného a zalesněného břehu také po proudu pluje loďka, jenže my jsme rychlejší.

Není to operativní skupina? Plujeme stejným směrem. Rozhodl jsem se jednat drze, zabral jsem, přiblížili jsme se. „Krajane! Kampak cestuješ?" „Do Omsku." „A odkud'?"

„Z Pavlodaru." „Proč tak daleko?" „Navždycky, stěhuju se."

Na operativce je jeho hlas a přízvuk příliš bezelstný, odpovídá ochotně, zřejmě má i radost ze setkání. Jeho žena v loďce spí, on tráví noc u vesel. Dívám se pozorně, to není loďka, ale stěhovací vůz, plno krámů, všechno je zavaleno uzlíky.

Rychle uvažuji. Poslední noc, poslední hodiny na řece – a takové setkání! Stěhuje-li se nadobro, má tady všechno, potraviny, peníze, průkazy, šaty a dokonce i břitvu. A nikdo se po nich nebude shánět. Je sám, my jsme dva, žena se nepočítá. Mohl bych mít jeho průkaz, Kolja by se převlékl, mohl by být za ženskou: je malý, bezvousý, postavu vylepšíme. Určitě budou mít i kufr – abychom vypadali jako cestovatelé. A kterýkoli řidič nás ještě dnes ráno doveze do Omska.

Kdypak se na ruských řekách neloupilo! Zatracený osud, jak z toho? Když jsme nechali stopu na řece, je to jediná a poslední příležitost. Člověku je líto sebrat pracantovi majetek, ale kdopak litoval nás? Nebo kdo nás polituje?

To všechno se v mé a Ždankově mysli přehnalo vmžiku. A jen se tiše ptám: „Hm-m?"

A on tiše: „Machmadera“.

Stále více se blížím k loďce, už ji tlačím ke sráznému břehu, k tmavému lesu, spěchám, abych je nepustil do zákrutu řeky – tam by mohl les končit. Měním tón, začínám mluvit velitelsky a rozkazuji:

„Pozor! Jsme operativní skupina ministerstva vnitra. Ke břehu! Kontrola dokladů!“

Veslař pustil vesla: snad překvapením, snad dokonce radostí – že to nejsou lupiči, ale operativní skupina.

„Prosím,“ protahuje on, „můžete kontrolovat tady na vodě.“ „Rozkaz byl ke břehu! Tak ke břehu! A rychle!“

Dorazili jsme. Stojíme skoro bokem k boku. Vyskočili jsme, on stěží přelézá balíky, vidíme, že kulhá. Žena se probudila: „Je to ještě daleko?“ Mládenec podává průkaz.

„A co vojenská knížka?“ „Jsem invalida, byl jsem raněn, jsem zproštěn služby. Tady je potvrzení…“ Vidím, že na přídi jejich loďky se zalesklo něco kovového – sekera.

Dávám Koljovi znamení – sebrat. Kolja se natáhl příliš prudce a popadl sekeru.

Ženská začala ječet, něco vycítila. Povídám přísně. „Co je to za křik? Ticho! Hledáme uprchlíky. Zločince. A sekera je také zbraň.“ Trochu se uklidnila.

Velím Koljovi: „Poručíku! Jděte na stanoviště. Měl by tam být kapitán Vorobjov.“

(Hodnost a jméno mě napadly samy od sebe, asi proto, že náš kamarád – kapitán Vorobjov, uprchlík, zůstal sedět v ekibastauzském BZR.) Kolja pochopil: má se podívat nahoru, zda tam někdo není, zda můžeme jednat. Utíkal nahoru. Zatím se vyptávám a pozoruji. Zadržený mi ochotně svítí zápalkami. Pročítám průkazy a potvrzení. Také věk odpovídá – invalidovi ještě není čtyřicet. Pracoval jako hlídač bójí. Teď prodali dům, krávu. (Všechny peníze mají určitě s sebou.) Jedou hledat štěstí. Den jim nestačil, jeli i v noci.

Je to mimořádná příležitost, vzácná, právě proto, že se po nich nikdo nebude shánět.

Ale co chceme? Potřebujeme jejich životy? Ne, lidi jsem nezabíjel a zabíjet nechci.

Vyšetřovatele nebo operativce, když mě týrají – ano, ale obyčejné pracanty, to nedokážu. Vzít jim peníze? Jen tak trochu. No, jak trochu. Na dvě jízdenky do Moskvy. A na jídlo. A ještě: něco ze šatstva. Z toho nezchudnou. A kdybychom jim nevzali ani doklady, ani loďku a domluvili se, aby nás neudali? Tomu se dá těžko věřit.

A také, co budeme dělat bez průkazů my?

A když jim doklady sebereme, nebude jim zbývat nic jiného, než to ohlásit. Aby nás neudali, museli bychom je svázat. Svázat tak, abychom měli rezervu dva či tři dny.

Ale tak to by prostě znamenalo?…

Vrátil se Kolja, dal mi znamení, že nahoře je všechno v pořádku. Čeká na moje „machmadera!“. Co dělat?

Před očima mám otrocký, galejnický Ekibastauz. A tam se máme vrátit?… Copak nemáme právo?…

A najednou, najednou se mých nohou dotklo něco nesmírně lehounkého. Podíval jsem se: bylo to maličké, bílé. Sehnul jsem se, koukám: je to bílé koťátko. Vyskočilo z lodičky, ocásek vzhůru jako stébélko, přede a otírá se mi o nohy.

Nezná moje myšlenky.

A po tom kočičím doteku jsem si uvědomil, že moje vůle je podlomena. Od chvíle, kdy jsem prolezl pod dráty, byla dvacet dní napjala – a teď jakoby praskla. Cítil jsem, že kdyby mi teď Kolja řekl cokoli, nemohu jim vzít nejen jejich život, ale ani jejich peníze, které si těžce vydělali.

Zachovávám přísnost:

„Počkejte tady, hned to vyšetříme!“

Jdeme nahoru na sráz, máme v rukou jejich doklady. Říkám Koljovi, co si myslím.

Mlčí, nesouhlasí, ale mlčí.

Takhle je to zařízeno: oni mohou zbavit svobody každého, neznají pochybnosti a výčitky svědomí. A když si my chceme vzít zpátky svou přirozenou svobodu, žádají za to od náš život a životy všech, s nimiž se na své cestě setkáme.

Oni mohou všechno, my ne. Proto jsou oni silnější než my. Aniž jsme si co řekli, jdeme dolů. U loďky je ten chromý. „Kde je žena?“ „Polekala se, utekla do lesa.“

„Tady máte své doklady. Můžete pokračovat v cestě.“ Děkuje. Volá do lesa:

„Ma-arjo! Pojď zpátky! Jsou to dobří lidé! Jedeme!“

Odrážíme od břehu. Rychle vesluji. Chromý pracant si na něco vzpomněl a volá za mnou:

„Soudruhu veliteli! Včera jsme viděli dva – určitě to byli banditi. Kdybych to věděl, tak jsem je zadržel, mizery!“

„Tak co, slitoval ses?“ ptá se Kolja. Mlčím.

Od té noci – snad od chvíle, kdy jsme se šli ohřát, nebo pro to bílé koťátko – nastal v našem útěku zlom. Něco jsme ztratili – jistotu? Přesnost? Schopnost uvažovat?

Jednotnost v rozhodování? Tady, přímo před Omskem, jsme začali dělat chyby a přestalo to mezi námi klapat. A takoví uprchlíci se daleko nedostanou.

K ránu jsme opustili loďku. Den jsme prospali ve stohu, ale spánek to byl neklidný. Setmělo se. Máme hlad. Mohli bychom si uvařit maso, ale při ústupu jsme ztratili vědro.

Rozhodl jsem se, že si je usmažíme. Našli jsme sedátko od traktoru – to bude pánvička. A brambory si upečeme.

Vedle byla vysoká bouda na seno, jak ji tu zanechali sekáči. V tom zatmění mysli, které mě dnes postihlo, jsem si bůhví proč myslel, že by bylo dobré rozdělat oheň v boudě – nebude odnikud vidět. Kolja žádnou večeři nechce: „Pojďme dál!“ Nepohodli jsme se, nejde nám to.

Přece jen jsem v boudě rozdělal oheň, ale příliš jsem naložil. A celá bouda vzplanula, jen tak tak, že jsem stačil vylézt. A oheň přeskočil na stoh, chytil i ten stoh, v němž jsme strávili minulý den. Najednou nám přišlo líto toho voňavého sena, bylo k nám tak přívětivé. Začal jsem je rozhazovat, válel jsem se po zemi ve snaze uhasit je, aby se oheň dál nešířil. Kolja sedí stranou, nafoukl se, nepomáhá.

Jakou jsem to nechal stopu! Ta záře! Na mnoho kilometrů. A také to je diverze. Za útěk dostaneme stejnou čtvrtku, jakou už máme. Ale za diverzi, za kolchozní seno, by to mohla být, když budou chtít, i vejška.

A hlavně – každá chyba plodí další, ztrácíš jistotu, neumíš zhodnotit situaci. Bouda shořela, ale brambory se upekly. Popel místo soli. Najedli jsme se.

Šli jsme v noci. Obcházeli jsme velkou vesnici. Našli jsme lopatu. Pro jistotu jsme ji sebrali. A narazili jsme na mrtvé rameno. Zase obcházet? Otrava. Chvíli jsme hledali, našli loďku bez vesel. To nic, místo vesla poslouží lopaty. Přepluli jsme rameno. Tam jsem si lopatu přivázal za záda, aby držadlo trčelo nahoru jako hlaveň pušky. Ve tmě to bude vypadat, že jsme lovci.

Krátce nato jsme se s kýmsi srazili, odbočujeme. On: „Petře!“ „Spletl jste se, nejsem Petr!“

Šli jsme celou noc. Spali jsme zase na seně. Probudilo nás houkání parníku. Vystrčili jsme hlavy: nedaleko je přístav. Vezou tam v nákladních autech melouny. Omsk je blízko, Omsk je blízko, Omsk je blízko. Nejvyšší čas se oholit a sehnat peníze.

Kolja do mne reje: „Teď jsme ztraceni. Nač jsme utíkali, když pak máme někoho litovat? Šlo o nás osud, a ty jsi je politoval. Teď jsme ztraceni.“

Má pravdu. Teď to člověku připadá naprosto nesmyslné: nemáme břitvu, nemáme peníze, oboje jsme už takřka měli v rukou a nevzali jsme si to. Tolik let jsme toužili po útěku, projevili tolik vynalézavosti, prolézali pod dráty a čekali na kulku do zad, šest dní jsme nepili, šli pouští – a teď jsme si nevzali to, co se nám nabízelo, co jsme už měli v rukou! Jak mám vstoupit do Omsku neoholený? Za co pojedeme z Omsku dál?…

Den jsme proleželi ve stohu sena. Spát pochopitelně nemůžeme. Asi v pět večer Ždanok povídá: „Pojďme hned, rozhlédneme se za světla.“ Já: „Za žádnou cenu!“ On:

„Vždyť už to brzy bude měsíc! Jsi opatrník! Vylezu a půjdu sám!“ Vyhrožuji: „Dej si pozor, nůž mám i na tebe.“ Ale to se ví, že ho nepíchnu.

Ztichl, leží. Najednou se vyhrabal ze stohu, jde. Co mám dělat? Takhle se rozejít?

Také jsem seskočil, vydal jsem se za ním. Jdeme přímo za světla po cestě podél Irtyše. Posadili jsme se na stoh, uvažujeme: jestliže teď někoho potkáme, už ho nesmíme pustit, aby nás do tmy neprásk.

Kolja neopatrně vyběhl podívat se, zda je cesta volná, a vtom ho zpozoroval nějaký mladík. Museli jsme na něj zavolat: „Pojď sem, kamaráde, zapálíme si na tu smůlu!“

„Jakoupak máte smůlu?“ „Ale vydali jsme se tady se švagrem na dovolenou na lodičce, já jsem z Omsku, on je z pavlodarských loděnic, zámečník. A v noci se nám loďka utrhla a uplavala. Zůstalo nám to, co bylo na břehu. A kdo jsi ty?“ „Hlídač bójí.“

„Neviděls někde naši loďku? Třeba v rákosí?“ „Ne.“ „A kde bydlíš?“ „Ale, támhle“ – ukazuje na domek. „Pojďme k tobě, uvařili bychom si masíčko a potřebujeme se oholit.“

Jdeme. Ale ten domek, co jsme ho viděli, je jiného hlídače, souseda, ten náš bydlí ještě o tři sta metrů dál. Zase není sám. Jen jsme vešli do domu, už tam jede soused s loveckou puškou, na kole. Šilhá po mém strništi, vyptává se na život v Omsku. Mne, katoržníka, se vyptávat na život venku! Něco plácám, co mě napadá, v podstatě, že s bydlením je to špatné, s jídlem je to špatné, s průmyslovým zbožím taky, v tom se snad nezmýlím.

Tváří se na to všelijak, něco namítá, zjišťujeme, že je straník. Kolja vaří polévku, musíme se najíst do zásoby, až do Omsku třeba nebudeme mít příležitost.

Do tmy se čas vleče. Nesmíme pustit ani jednoho, ani druhého. A co když přijde někdo třetí? Ale tu se oba chystají rozsvěcet bóje. Nabízíme svou pomoc. Straník nás odmítá: „Rozsvítím jen dvě světla a pak musím do vesnice, povezu domů roští. Ještě se tu zastavím.“ Dávám Koljovi znamení, aby nepustil ze straníka oči, kdyby něco – do křoví! Ukazuji, kde se setkáme. Sám jedu s tím naším. Z loďky si prohlížím okolí, vyptávám se, kolik je kilometrů tam či onam. Vracíme se současně se sousedem. Uklidňuje nás to, ten nás ještě prásknout nestačil. Brzy k nám skutečně dorazil na svém voze s roštím. Ale dál nejede, posadil se a ochutnává Koljovu polévku. Nejde pryč. Co dělat?

Brát oba? Jednoho do sklepa, druhého k posteli? Oba mají doklady, tenhle má kolo a pušku. Takový je život uprchlíka – nestačí mu obyčejná pohostinnost, musí navíc brát silou…

Najednou slyšíme skřípění vesel. Dívám se do okna – v lodičce jsou tři, to už je pět proti dvěma. Můj domácí jde ven a hned se vrací

pro konve. Povídá: „Staršina přivezl petrolej. To je divné, že přijel sám, dnes je přece neděle.“

Neděle! Zapomněli jsme sledovat dny týdne, pro nás měl čas jiný význam. V neděli večer jsme právě utekli. To znamená, že jsme na útěku přesně tři týdny! Co se asi děje v táboře? Ti psi už asi nedoufají, že nás chytnou. Za tři týdny – kdybychom to bývali střihli autem, jsme už dávno mohli být někde v Karélii nebo Bělorusku, měli bychom průkazy, pracovali bychom. A kdybychom byli měli štěstí, mohli jsme se dostat dál na západ… A jak je to kruté vzdát se teď, po třech týdnech!

„Tak co, Koljo, nadlábli jsme se – teď bychom si měli odskočit někam do křoví.“ Jdeme do křoví a odtamtud pozorujeme: náš domácí si bere petrolej, k loďce přišel i soused – straník. O něčem mluví, ale my je neslyšíme.

Odjeli. Posílám Kolju honem do domu, aby hlídači neměli možnost o nás mluvit o samotě. Sám jdu potichu k hlídačově loďce. Nadechnu se a přímo vytahuji kůl, abych nezahřmotil řetězem. Počítám čas: jestliže nás staršina hlídačů jel udat, má to do vesnice sedm kilometrů, to znamená asi čtyřicet minut. Jestliže jsou ve vesnici vojáci s červenými nárameníky, potřebují na to, aby se vypravili a na cestu sem autem dalších patnáct minut.

Jdu do domu, soused stále otálí, vybavuje se. To je moc divné. To znamená, že je budeme muset sejmout oba najednou.

„Tak co, Koljo, půjdeme se před spaním umýt?“ (Musíme se domluvit.) Jen jsme vyšli ven, slyšíme v tichu dusot vysokých bot. Shýbáme se a vidíme na světlém nebi (měsíc ještě nevyšel), jak kolem křoví utíká rojnice vojáků, jak obkličují domek.

Šeptám Koljovi: „K loďce!“ Utíkám k řece, kutálím se dolů se svahu, padám, ale už jsem u loďky. Život má cenu vteřin a Kolja nikde! Kam, kam se jen poděl? A nechat ho v tom nemohu.

Konečně utíká ve tmě přímo na mne. „Koljo, jsi to ty?“ Plamen! Výstřel přímo do tváře! Skokem plavmo (ruce dopředu) skáču do loďky. Ze srázu – dávky z automatů.

Volají: „Jeden je hotov!“ Sklánějí se nade mnou: „Raněn?“ Sténám. Vytahují mě, vedou. Kulhám (když jsem zmrzačen, budou

mě méně bít). Ve tmě nenápadně vyhazuji do trávy dva nože. Nahoře se mě vnitráčtí vojáci ptají na jméno. „Stoljarov!“

(Třeba se z toho ještě nějak dostanu. Tak se mi nechce říkat své vlastní jméno – vždyť to znamená konec svobody.) Bijí mě po tváři: „Jméno!“ „Stoljarov“. Táhnou mě do chalupy, svlékají do půl těla, ruce mi drátem svazují za zády, zařezává se. Bodáky mi opírají o břicho. Pod jedním z nich vytéká potůček krve. Milicionář, nadporučík Sabotažnikov, který mě chytil, mi strká do tváře pistoli, vidím odjištěný závěr.

„Jméno!“ Je zbytečné odporovat. Říkám je. „Kde je ten druhý?“ Mává pistolí, bodáky se zařezávají hlouběji. „Kde je ten druhý?“ Mám za Kolju radost a tvrdím: „Byli jsme spolu, asi je mrtev.“

Přišel operativec s modrým lemováním, Kazach. Strčil do mne, svázaný jsem spadl na postel. Začal mě rovnoměrně bít po tváři – pravou rukou, levou, pravou, levou, jako by plaval. Po každé ráně se uhodím hlavou o zeď. „Kde máš zbraně?“ „Jaké zbraně?“

„Měli jste pušku, v noci vás viděli.“ To je ten noční lovec, také nás prodal…“ „Ale to nebyla puška, to byla lopata!“ Nevěří, bije. Najednou se mi ulevilo, to jsem ztratil vědomí. Když jsem se probral: „No, dej si pozor, když bude někdo z našich raněn, odděláme tě na místě!“

(Jako kdyby to byli cítili – Kolja skutečně měl pušku! Pak se ukázalo, že když jsem na Kolju zavolal „k loďce!“ – utíkal na druhou stranu, do křoví. Řekl, že špatně rozuměl . .

. Ba ne, celý den se snažil se oddělit, tak se trhl. I na kolo pamatoval. Když slyšel výstřely, vrhl se co nejdál od řeky a plížil se zpátky, tam, odkud jsme přišli. Už byla úplná tma a zatímco se celá smečka nahrnula kolem mě, stoupl si a utíkal. Utíkal a plakal, myslel, že mě zabili. Tak doběhl k tomu druhému, sousedovu domku. Nohou vyrazil okno, začal hledat pušku. Poslepu ji našel na zdi, vzal si i tašku s náboji. Nabil pušku. Prý si pomyslel: „Mám se pomstít? Jít je postřílet za Žoru?“ Ale rozmyslel si to. Našel kolo, našel sekeru, zevnitř rozsekal dveře, naložil si do tašky sůl (snad se mu to zdálo nejdůležitější, snad neměl kdy uvažovat) – a jel zpočátku po polní cestě, pak přes vesnice, přímo kolem vojáků. A ty nic ani nenapadlo.) A mne, svázaného, naložili na vůz, dva vojáci si na mě sedli a tak mě

vezli do sovchozu, asi dva kilometry. Tady byl telefon, kterým hajný (byl v loďce se staršinou hlídačů bójí) zavolal vojáky – proto přijeli tak rychle, že je zavolali telefonicky, a s tím jsem nepočítal. S tímhle hajným došlo k jedné scéně, není sice moc příjemné o tom vykládat, ale pro chyceného uprchlíka je charakteristická: potřeboval jsem na malou stranu, a přitom mi musel někdo pomáhat, velmi intimně pomáhat, protože jsem měl ruce zkroucené za zády. Vojáci se samopaly se nechtěli ponižovat a tak hajnému poručili, aby šel se mnou. Ve tmě jsme poodešli od vojáků, asistoval mi a prosil za odpuštění za svou zradu: „Mám takovou funkci. Nemohl jsem jinak."

Neodpověděl jsem. Kdo tu může dělat soudce? Zrazovali nás ti s funkcemi i bez funkce. Po cestě nás zradili všichni, vyjma toho vetchého starce s šedou hřívou.

V chalupě u silnice sedím svlečený do půl těla, spoutaný. Mám hroznou žízeň, ale napít mi nedají. Vojáci se dívají jako zvěř, každý kouká, jak by do mne strčil pažbou.

Ale tady mě už jen tak lehce neoddělají: zabít by mě mohli, kdyby jich bylo málo, kdyby nebyli svědci. (Dovedu si představit, jak jsou vzteklí. Kolik dní chodili bez odpočinku v rojnici vodou, v rákosí a jedli jen studené konzervy.) V chalupě je celá rodina, malé děti se na mě koukají zvědavě, ale netroufají si přiblížit se, dokonce se třesou. Poručík milice sedí, pije s domácím pánem vodku, má radost z úspěchu a odměny, jež ho čeká. „Víš, kdo to je?" vytahuje se před domácím. „To je plukovník, známý americký špión, pěkný bandita. Chtěl utéct na americké vyslanectví. Po cestě zabíjeli lidi a jedli je."

Snad tomu sám věří. MV o nás rozšířilo takové pověsti, aby nás snadněji chytili, aby všichni udávali. Nestačí jim převaha moci, zbraní, rychlosti přesunu – potřebují i pomluvy.

(A v této chvíli kolem naší chalupy jakoby nic jede na kole Kolja s puškou přes rameno. Vidí jasně osvětlenou chalupu, u vchodu hlučné, kouřící vojáky, proti oknu – mne, svlečeného. A šlape to na Omsk. A tam, kde sebrali mne, budou kolem křoví ještě celou noc ležet vojáci a ráno to křoví prohledají. Ještě nikdo neví, že se hlídači ztratilo kolo a puška, asi se také připojil k popíjení a vychloubání.) Poručík milice se nabažil úspěchu, na zdejší poměry nevídaného, a

dává rozkaz, aby mě odvezli do vesnice. Zase mě házejí na vůz, vezou mě do basy (kde jen nejsou? U každého selsovětu!). Dva vojáci s automaty hlídají na chodbě, dva pod oknem!

Americký plukovník, špión! Ruce mi rozvázali, ale poručili, abych ležel na zemi uprostřed, nepřibližoval se ani k jedné zdi. Tak – holým tělem na podlaze – trávím říjnovou noc.

Ráno přišel kapitán, provrtává mě očima. Hází po mně námořnické sako (ostatní mé věci už propili). Potichu, ohlížeje se na dveře, mi klade podivnou otázku:

„Odkud mě znáš?“ „Neznám vás.“

„Ale jak jsi věděl, že pátrání řídí kapitán Vorobjov? Víš ty, prevíte, do jaké situace jsi mě dostal?“

Je Vorobjov! A kapitán! Tam v noci, když jsme se vydávali za operativní skupinu, jsem jmenoval kapitána Vorobjova. Ten pracant, co jsem se nad ním slitoval, všechno pečlivě udal. A teď má kapitán nepříjemnosti! Když je velitel pátrání ve spojení s uprchlíkem, není divu, že ho nemohou tři týdny chytit!…

Přichází smečka dalších důstojníků, křičí na mě, vyptávají se na Vorobjova. Říkám, že to byla náhoda.

Zase mi svázali ruce drátem, vytáhli tkaničky z bot a za dne mě vedli po vesnici. Byl jsem obklíčen asi dvaceti vojáky s automaty. Celá vesnice byla venku, ženské vrtí hlavami, děti utíkají za námi a volají:

„Bandita! Vedou ho na popravu!“

Drát se mi zařezává do rukou, boty mi při každém kroku padají, ale jdu s hlavou vzhůru a hrdě a otevřeně se dívám na lidi, ať vidí, že jsem poctivý člověk.

Vedli mě demonstrativně, aby si to ty ženské a děti zapamatovaly (ještě dvacet let se tam budou vykládat legendy). Na konci vesnice mě strkají do obyčejné holé korby nákladního auta s nehoblovanými starými prkny. Pět vojáků s automaty si sedá u kabiny, aby ze mne nespustili oči.

A teď všechny ty kilometry, z nichž jsme měli takovou radost, všechny kilometry, které nás oddělovaly od tábora, musím nyní odkroutit pozpátku . A po silnici to se vším všudy bylo takových pět set kilometrů. Navlékají mi na ruce želízka, jsou utažena na nejvyšší

možnou míru. Ruce mám vzadu a nemám, čím si chránit obličej. Ležím jako kus dřeva, ne jako člověk. I to je jejich trest.

A cesta je zlá, prší, prší, auto poskakuje na výmolech. Při každém otřesu jezdím hlavou a tváří po dnu korby, škrábe mě to, jsem pln třísek. A rukama si nejenže tvář chránit nemohu, naopak, ještě se do nich zvlášť zařezávají želízka, jako kdyby mi upalovávaly zápěstí. Pokouším se po kolenou dolézt k okraji a posadit se, opřít se zády. Marně! Nemám se čím držet, při prvním větším nárazu mě to hází po dně a tak tam lezu, jak se dá. Někdy mě to tak hodí nahoru a tak se praštím o prkna, jako by ze mne vnitřnosti vytloukal. Na zádech ležet nemohu – tuhnou dlaně.

Lehám si na bok – také špatné. Převalím se na břicho zase zle. Snažím se ohnout krk, zvednout hlavu a tak ji chránit před nárazy. Ale krk se rychle unaví, hlava padá a tvář se tluče o prkna.

A pět strážných se lhostejně dívá na moje muka. Tato cesta se stane součástí jejich duchovní výchovy.

Poručík Jakovlev, který jede v kabině, se na zastávkách dívá do vozu a šklebí se:

„Tak co, neutekl?“ Prosím, aby mě pustili za potřebou, řehtá se: „Jen si posluž, do kalhot, my ti nebráníme!“ Prosím ho, aby sundali želízka, směje se: „Nedostal ses do rukou tomu chlapovi, kterému jsi prolezl přes zónu, jinak bys už nebyl naživu!“

Den před tím jsem se radoval, že mě sice zmlátili, ale ne docela „podle zásluh“. Proč by si byli měli unavovat pěsti, když všechno udělá náklaďák? Na celém těle mi nezůstalo jediné nebolavé, nerozdrásané místo. Ruce mám jako rozřezané. Hlava puká bolestí. Obličej mám rozbitý, plný třísek, odřenou kůži. [61)] Jedeme celý den a téměř celou noc.

Když už jsem přestal s autem bojovat a nechal se bez vůle mlátit hlavou o prkna, jeden strážný to nevydržel. Podložil mi pod hlavu pytel, nenápadně uvolnil želízka, sklonil se nade mnou a zašeptal: „To nic, už tam budeme, vydrž to.“ (Kde se to v tom mládenci vzalo? Kdo ho vychoval? Určitě ne Maxim Gorkij, ani politruk roty!) Ekibastauz. Dráty. „Ven!“ Nemohu vstát. (A i kdybych byl vstal, tak by mi z radosti udělali špalír.) Sklopili krajnici, stáhli mě na zem.

Shromáždili se dozorci, podívat se, vysmát se. „Hej ty, agresore!“ zvolal někdo.

Protáhli mě strážnicí a – do vězení. Nestrčili mě do samotky, ale rovno do cely, ať se milovníci svobody na mě podívají.

V cele mě opatrně vzali do náruče a položili na horní palandu. Jenže až do ranního přídělu k jídlu nic neměli.

A Kolja v tu noc jel dál na Omsk. Jakmile uviděl světla nějakého auta, uháněl s kolem do stepi a lehl si tam. Pak se v nějakém osamělém hospodářství vloupal do kurníku a ukojil

61) Tenno má navíc hemofilii. Bral na sebe všechna rizika útěků a přitom ho jediné škrábnutí mohlo stát život.

svou uprchlickou touhu – zakroutil třem slepicím krkem a strčil je do pytle. Jakmile se ostatní daly do křiku, spěchal dál.

Ta nejistota, která nás rozkolísala poté, co jsme se dopustili velkých chyb, se teď, když měli mne, Kolji zmocnila ještě víc. Nestálý, citlivý – utíkal dál už jen v zoufalství, přiliž neuvažoval, co by měl dělat. Nebyl s to si uvědomit to nejjednodušší: že už samozřejmě zjistili ztrátu pušky a kola, už ho nekryjí, že by je měl hned ráno zahodit jako věci příliš nápadné. Že by měl dojet do Omsku z jiného konce, ne po silnici, ale vyhnout se městu obloukem a pak do něj vjet nezastavěnou periferií. Pušku a kolo by měl rychle prodat. hned by byl měl peníze. Ale proseděl půl dne v křoví u Irtyše, zase to nevydržel až do tmy a jel cestičkami podél řeky. Je docela možné, že v místním rozhlase už vyhlásili jeho popis, na Sibiři se s tím nedělají takové cavyky jako v evropské části.

Přijel k nějakému domku, vstoupil. Tam byly stařena a asi třicetiletá dcera. A hrálo rádio.

Jakousi podivnou náhodou hlas zpíval:

Vandrák ze Sachalinu prchá po stezkách úzkých – jako zvěř…

Kolja změkl, začaly mu padat slzy. „Copak se ti stalo?“ zeptaly se ženy. Jejich soucit Kolju rozplakal úplně. Začaly ho utěšovat. Přiznal se. „Jsem sám. Nikdo mě nechce.“

„Tak se ožeň,“ žertem či vážně řekla stařena. „Ta moje je taky svobodná.“ Kolja ještě víc změkl, začal pokukovat po nevěstě. Ta to

otočila věcně: „Máš na vodku?“ Kolja vydoloval poslední rublíky, bylo to málo. Potom přidám“. Odešla. „Jo!“ vzpomněl si Kolja. „Nastřílel jsem koroptve. Uvař, milá tchýně slavnostní oběd.“ Babka se koukla.

„Ale to jsou slepice!“ Tak jsem to ve tmě nepoznal, když jsem střílel.“ „A proč jsi jim zakroutil krkem?“

Kolja si řekl o tabák – stařena chce od ženicha za machorku peníze.

Kolja si sundal čepici a stařena se celá zatetelila: „Nejsi snad trestanec, ty hlavo vyholená? Jdi pryč, dokud jsi celý. Nebo přijde dcera – a předáme tě!“

A Koljovi pořád leží v hlavě: proč jsme se na Irtyši slitovali nad volňasy a oni s námi slitování nemají? Sundal z věšáku bundu (venku už je chladno, má na sobě jen oblek), natáhl si ji – je mu akorát. Babka křičí: „Předám tě milici!“ A Kolja oknem vidí: dcera jde a někdo s ní – na kole. Už ho shodila!

To znamená – „machmadera“! Popadl pušku a babce: „Do kouta! Lehnout!“ Stoupl si ke zdi, pustil ty dva do dveří a velí: „K zemi!“ A k muži: „A ty mi hezky dáš na svatbu boty! Sundej je, jednu po druhé!“ Ten pod namířenou hlavní boty sundal. Kolja si je obul. shodil táborové křápy a pohrozil – půjde-li někdo za ním, zastřelí ho.

A na kole odjel. Ale muž ho na svém kole pronásledoval. Kolja seskočil, pušku na rameno: „Stůj! Zahoď kolo! Jdi stranou!“ zahnal ho, přistoupil ke kolu, polámal je, propíchl gumu nožem a jel dál.

Brzy vyjel na silnici. Před ním byl Omsk. Jel přímo tam. Tady je zastávka autobusu.

Na, zahradách ženské vykopávají brambory. Vzadu se na něj nalepila motorka se třemi pracanty ve vatovaných kabátech. Jede, jede a najednou naletěla na Kolju zezadu a srazila ho přívěsným vozíkem. Vyskočili z motorky, vrhli se na Ždanka a vrazili mu do hlavy pistolí Ženské ze zahrad zaječely: „Proč ho mlátíte? Co vám udělal?“

Skutečně – co jim udělal?

Ale lid nikdy nepochopí, kdo komu co udělal a ještě udělá. Všichni tři měli pod vatovanými kabáty vojenskou uniformu (operativní skupina hlídala den za dnem u vjezdu do města).

Ženským řekli: „To je vrah.“ To je nejjednodušší. A ženské zákonu uvěřily a šly dál vykopávat brambory.

A operativní skupina se nejdřív zeptala zbídačeného uprchlíka, zda má peníze. Kolja poctivé řekl, že nemá. Začali hledat a v jedné kapse jeho nové bundy našli padesát rublů. Sebrali je, dojeli k jídelně a tam je projedli a propili. Ostatně, Koljovi také dali najíst.

Tak jsme nadlouho zakotvili ve vězení, soud se konal až v červenci příštího roku.

Devět měsíců jsme tvrdli v táborovém vězení, čas od času nás tahali na výslechy.

Vyšetřování vedl velitel režimu Mačechovskij a operativní zmocněnec poručík Vajnštejn. Výslechy zjišťovaly: kdo z vězňů nám pomáhal? Kdo z volňasů „po domluvě s námi“ vypnul v den útěku elektřinu? (Pochopitelně jsme jim nevykládali, že jsme měli jiný plán a že zhasnuté světlo nám všechno jen zkomplikovalo.) Kde jsme měli v Omsku smluvený byt? Přes kterou hranici jsme se chystali utíkat dál? (Nemohli připustit, že by lidé chtěli zůstat doma.) „Utíkali jsme do Moskvy, na ÚV, abychom podali zprávu o nezákonných zatýkáních, to je všechno!“ Nevěří.

Nezjistili nic „zajímavého“ a tak nám uvázali obvyklou kytičku pro uprchlíky: 58-14

(kontrarevoluční sabotáž); 59-3 (banditismus); Usnesení „čtyři šestiny“ článek „jednadvě“ (krádež, spáchaná zlodějskou partou); totéž usnesení článek „dvě-dvě“ (lupičství, spojené s násilím, ohrožujícím život); článek 182 (výroba a nošení bodných a sečných zbraní).

Ale celý ten hrozivý řetěz článků pro nás neznamenal okovy těžší, než jsme už měli.

Soudní tresty, které dávno přesáhly jakoukoli rozumnou míru, nám podle těchto článků slibovaly stejných pětadvacet let, jaké dostával baptista za svou modlitbu, a ty jsme měli i bez nějakého útěku. Takže teď na nástupech nebudeme říkat „konec trestu rok 1973“, ale „1975“. Jako by pro nás v roce 1951 tento rozdíl něco znamenal!

Ve vyšetřování byl jen jeden hrozivý obrat, když nám slíbili, že nás budou soudit jako rozvraceče. Toto nevinné slovo bylo

nebezpečnější než otřepané „sabotáž, bandita, lupič, zloděj“. Toto slovo připouštělo trest smrti, obnovený asi před rokem.

Rozvraceči jsme byli proto, že jsme rozvrátili ekonomiku lidového státu. Jak nám vyložili vyšetřovatelé, na naše pronásledování a polapení bylo vynaloženo 102 tisíce rublů. Několik dní nefungovaly další pracovní objekty (vězně nevodili do práce, protože jejich strážní byli nasazeni k pronásledování uprchlíků). 23 aut s vojáky jezdilo ve dne v noci po stepi a za tři týdny se spotřeboval roční příděl benzínu. Operativní skupiny byly poslány do všech nejbližších měst a osad. Bylo vyhlášeno všesvazové pátrání, po celém Svazu bylo rozesláno 400 mých a 400 Koljových fotografií.

62) Až se ta kniha dostane čtenáři do rukou – ale Georgij Pavlovič Tenno, atlet a dokonce teoretik atletiky, zemřel 2. října 1967 na rakovinu, která ho náhle přepadla. Jeho pobyt na lůžku sotva stačil na to, aby si tyto kapitoly přečetl a slábnoucími prsty je opravil. Svou smrt si představoval jinak, jinak ji slíbil svým přátelům! Jako kdysi při plánech na útěk, tak se vždycky cely rozzářil, když pomyslel na smrt na bojišti. Říkal, že až bude umírat, určitě s sebou přibere takových deset vrahů. První, že bude ~jac`ik Zuba (Molotov) a pak určitě Chvat (vyšetřovatel Vavilova). Nechtěl zabít, ale popravit, když státní zákon vrahy chrání. „Po prvních takových výstřelech je tvůj život už zaplacen,“ říkal Tenno, „a s radosti valíš nadplán.“Ale nemoc ho přepadla náhle. neměl čas si najít zbraně. Okamžitě ztratil všechny síly. Tenno už byl nemocný, když nosil po různých poštovních schránkách v Moskvě moje dopisy sjezdu spisovatelů. Chtěl být pochován v Estonsku. Pastor byl také starý vězeň – z hitlerovských i stalinských táborů.

Tento seznam jsme vyslechli hrdě… Takže jsme dostali každý pětadvacet.

Až čtenář dostane do rukou knihu, našim trestům asi ještě nebude konec…[62)] A Molotov si klidně dál listoval ve starých novinách a psal své paměti kata. Chvat klidné utrácel svou penzi v č. 41 na ulici Gorkého.

A po Tennově útěku také rozehnali kroužek umělecké tvořivosti při KVO (za tu nešťastnou aktovku). Protože kultura – to je sice dobrá věc, ale musí sloužit útlaku, a ne svobodě.

7 ÚTĚKY POUČNÉ A ÚTĚKY RAFINOVANÉ

Správa Gulagu se dívala na útěky z nápravně pracovních táborů – pokud to nebylo do Vídně nebo někam přes Beringův průliv – zřejmě smířlivě. Považovala je za něco živelného, za jakýsi odpad a ztrátu, k nimž v tak velkém hospodářství nutně musí docházet. Útěky byly něco jako dobytčí mor, jako potopení dříví nebo rozbité cihly.

Ve zvláštních táborech tomu bylo jinak. Tyto tábory, které plnily zvláštní vůli Otce národů, byly vybaveny mnohonásobně posílenou ostrahou a výzbrojí na úrovni moderní motorizované pěchoty (to jsou právě ty kontingenty, které nebudou odzbrojeny ani při tom nejvšeobecnějším a nejúplnějším odzbrojení). Tady už nebyli sociálně blízcí, jejichž útěk neznamená příliš velkou ztrátu. Tady už se nikdo nemohl vymlouvat, že je málo vojáků nebo že zbraně jsou zastaralé. Již při založení zvláštních táborů bylo v instrukcích řečeno, že z těchto táborů se utíkat nesmí. Každý útěk zdejšího trestance znamená totéž, jako když státní hranici překročí důležitý mezinárodní špión. Znamená politickou poskvrnu pro správu tábora i pro velitelství strážních vojsk.

Avšak právě od tohoto okamžiku začala osmapadesátka dostávat místo desítek samé čtvrtku, což byla krajní sazba trestního zákoníku. Taková rovnostářsky nesmyslná krutost byla sama v sobě zdrojem vnitřní slabostí: vrahy také nic neudrželo od dalších vražd (jejich desítka se pokaždé jen trochu obnovila). Trestní zákoník teď přestal být překážkou v útěku zase pro politické.

A ještě něco: do těch táborů teď hnali jiné lidi. Už to nebyli ti, co ve světle Jedině správné teorie dumali o tom, jak ospravedlnit zvůli táborových žalářníků. Byli to pořádní, zdraví chlapi, kteří se probili celou válkou, jejich prsty ještě jako by svíraly granáty. Georgij Tenno, Ivan Vorobjov, Vasilij Brjuchin, jejich kamarádi, ti všichni se

i beze zbraně v táboře dovedli postavit na odpor moderní technice motorizované pěchoty – nově organizované ostrahy.

Přestože byl počet útěků ve zvláštních táborech menší než v NPT (ale i doba trvání zvláštních táborů byla kratší), byly to útěky tvrdší, těžší, osudovější, beznadějnější – a proto významnější.

Příběhy těchto útěků nám ukáží, zda byl náš národ v těchto letech tak pokorný, tak trpělivý, jak se zdá.

Pár příběhů.

K jednomu z útěků došlo rok před Tennovým pokusem. Pro Tenna posloužil jako vzor.

V září 1949 z I. střediska Stěplagu (rudný důl, Džezkazgan) uprchli dva trestanci.

Grigorij Kudla, sukovitý, důstojný a uvážlivý stařec, Ukrajinec (když se ale rozpálil, byl temperamentní jako Záporožec, bála se ho i galerka). A Ivan Dušečkin, tichý, asi pětatřicetiletý Bělorus. V dole, kde pracovali, našli v opuštěné chodbě zasypanou štolu. Nahoře ústila do zamřížovaného otvoru. Snažili se v nočních směnách tu mříž uvolnit a mezitím nosili dolů suchary, nože, termofor, který ukradli na marodce. Večer před útěkem sfárali a každý zvlášť oznámil vedoucímu brigády, že mu není dobře, že nemůže pracovat a že si na chvilku lehne. V noci pod zemí dozorci nejsou, veškerou moc má ve svých rukou vedoucí brigády, ten ale musí mačkat lidi zvolna, protože by jinak mohl zůstat ležet s proraženou lebkou. Uprchlíci nalili do termoforu vodu, sebrali zásoby a odešli do štoly.

Mříž vylomili a vylezli. Východ byl blízko věží, ale za zónou. Odešli, aniž by je kdo zpozoroval.

Z Džezkazganu to vzali pouští na severozápad. Ve dne leželi, šli v noci. Na vodu nikde nenarazili. Dušečkin už po týdnu nechtěl vstát. Kudla ho vytáhl, že prý dál jsou kopce a tam je naděje na vodu. Dovlekli se tam, ale v dolíkách bylo bahno, voda žádná…

A Dušečkin povídá: „Stejně nepůjdu. Zapíchni mě a vypij si mou krev!“

Moralisté! Jaké rozhodnutí je správné? Kudlovi se také dělá černo před očima, Dušečkin stejně umře, proč by měl zahynout i Kudla? Ale co když brzy najdou vodu, jak potom bude celý život vzpomínat na Dušečkina?

Kudla se rozhodl : ještě půjdu vpřed, když se ráno vrátím bez vody – zbavím ho utrpení, nemusíme zahynout oba. Kudla se co noha nohu mine vydal k sopce, uviděl rozsedlinu a v ní – jako v těch nejfantastičtějších románech – vodu! Skutálel se dolů a pil a pil! (Teprve ráno uviděl pulce a řasy.) S plným termoforem se vrátil k Dušečkinovi:

„Přinesl jsem ti vodu!“ Dušečkin nevěřil a pil – a nevěřil (za ty dlouhé hodiny se mu zdálo, že pije…) Dovlekli se k té rozsedlině a pili.

Když se napili, dostali hlad. Ale příští noci překročili jakýsi hřeben a sestoupili do zaslíbeného údolí: řeka, tráva, křoví, koně, život. Za tmy se Kudla připlížil ke koním a jednoho porazil. Krev pili přímo z rány. (Obránci míru! Toho roku jste hlučně zasedali někde ve Vídni nebo ve Stockholmu, srkali jste brčkem koktejly. Nenapadlo vás, že spoluobčané veršotepce Tichonova a novináře Erenburga pijí krev koňské mršiny? Nikdo vám nevyložil, že tohle je sovětské pojetí míru?) Pekli si koňské maso na ohníčcích, dlouho jedli a šli. Obešli oklikou Amangeldy na Turgaji, ale na silnici na nich Kazaši z jakéhosi náklaďáku žádali doklady, hrozili, že je předají milici.

Dál často potkávali potůčky a jezera. Kudla chytil a zapíchl berana. Už měsíc byli na útěku! Říjen se chýlil ke konci, začalo být chladno. V prvním lesíku našli zemljanku, ubytovali se v ní. Netroufli si odejít z bohatých končin. V tom, že se tady zastavili, v tom, že je nepřitahovalo rodiště, že jim tam nekynul klidnější život – v tom byla marnost a bezcílnost jejich útěku.

V noci přepadávali blízkou vesnici, jednou ukradli kotel, podruhé vylomili dveře v komoře a ukradli mouku, sůl, sekeru, nádobí. (Uprchlík se, stejně jako partyzán, uprostřed všeobecného klidu brzy stane zlodějem…) A jednou odvedli z vesnice krávu a v lese ji porazili. Tu však napadl sníh a tak museli neustále sedět v zemljance, aby nezanechali stopy. Sotva se Kudla vydal pro roští, spatřil ho hajný a hned začal střílet. „To vy jste ti zloději? To vy jste ukradli krávu?“ Blízko zemljanky se našly stopy krve. Odvedli je do vesnice, posadili, zamkli. Lidé křičeli: „Zabít je na místě, bez lítosti!“ Ale z okresu přijel vyšetřovatel s kartičkou všesvazového pátrání a oznámil

vesničanům: „Výborně! Chytli jste pořádné politické bandity, to nejsou obyčejní zloději!“

A všechno bylo najednou jinak. Nikdo už nekřičel. Majitel krávy, byl to Čečenec, přinesl zatčeným chléb, skopové a dokonce peníze, které Čečenci dali dohromady. „Ech,“ povídá, „kdybys byl přišel a řek, kdo jsi, dal bych ti všechno sám!“ (Není důvodu o tom pochybovat, to je Čečencům podobné.) A Kudla se rozplakal. Po tolika letech krutosti srdce soucit nevydrží.

Zatčené odvezli do Kustanaje, tam jim v železničářské base nejenže sebrali (pro sebe) všechno, co jim dali Čečenci, ale vůbec jim nedávali jíst (A Kornejčuk vám o tom na Kongresu míru nepovídal?). Před odjezdem museli na kustanajském nástupišti klečet, ruce v želízkách – dozadu. Tak je drželi před očima všech.

Kdyby to bývalo na nástupišti v Moskvě, Leningradě nebo Kyjevě, nebo kterémkoli spořádaném městě, chodili by všichni kolem tohoto spoutaného šedovlasého klečícího starce – jako z Repinova obrazu – nevšímavě. Nikdo by se byl ani neotočil – všichni ti nakladatelští redaktoři a slavní filmoví režiséři, hlasatelé humanismu i armádní důstojníci, to ani nemluvím o odborových a stranických funkcionářích, by byli ani okem nemrkli. A všichni obyčejní, ničím nevynikající občané, kteří žádné funkce nezastávají, by se také snažili projít nevšímavě, aby si strážní nepoznamenali jejich jména – protože člověk má a přece jen stálé bydliště v Moskvě, v Moskvě se dá dobře nakupovat, riskovat nemůže… To se ještě dá pochopit – píšeme rok 1949. Ale copak by tomu v roce 1965 bylo jinak? A copak by se ti dnešní mladí a chytří zastali šedovlasého starce, klečícího před vojenskou eskortou?

Ale Kustanajci neměli moc co ztratit, všichni tu byli buď prokletí, nebo potrhlí, nebo vyhnanci.

Začali se kolem vězňů stahovat, házeli jim machorku, papirosy, chleba. Kudla měl ruce spoutány za zády, sehnul se, aby si kousl do chleba na zemi, ale strážný mu nohou vyrazil chléb z úst. Kudla se překulil, znovu se přiblížil, chtěl si kousnout – strážný mu však chléb vyrazil znovu! (Vy pokrokoví režiséři, co filmujete poklidné stařenky a starce! Třeba si vzpomenete na záběr s tímto dědou?) Lidé se začali přibližovat, hlučet: „Pusťte je! Pusťte je!“

Přišla hlídka milice. Byla silnější než lidé a rozehnala je.

Přijel vlak, uprchlíky naložili, aby je odvezli do kengirského vězení.

Kazachstánské útěky jsou jednotvárné jako ta step. Ale snad ta jednotvárnost lépe ukáže to nejdůležitější?

Zase z dolu, zase z Džezkazganu, ale v roce 1951, se starou štolou dostali na povrch tři muži. Vyšli v noci a tři noci pochodovali. Už měli hroznou žízeň a když spatřili několik kazašských jurt, rozhodli se dva, že se půjdou ke Kazachům napít. Třetí, Stěpan X., to odmítl a pozoroval je z vršku. Viděl, jak jeho kamarádi do jurty vstoupili, ale odtamtud už utíkali, pronásledováni mnoha Kazachy. Hned je chytili. Stěpan, drobný, menší, prchl úžlabinami a pokračoval v útěku sám. Neměl u sebe nic než nůž. Snažil se jít na severozápad, ale neustále odbočoval, vyhýbal se lidem, zvířata mu byla milejší.

Ostrouhal si klacek a lovil sysly a tarbíky: vrhal ho jako oštěp zdálky, když seděli na zadních tlapkách u svých norek a pískali. Snažil se pít jejich krev a pak si je pekl na ohníčku ze suchého čimišníku.

Ale právě ohníček ho zradil. Jednou Stěpan spatřil, že se k němu blíží jezdec ve velké, rezavé, kožešinové čepici. Jen tak tak stačil přikrýt svůj šašlyk čimišníkem, aby se Kazach nedovtípil, co to má k jídlu. Kazach přijel blíž, zeptal se, kdo je, odkud.

Stěpan mu vyložil, že pracoval v manganových dolech v Džezdách (tam pracovali i svobodní zaměstnanci), že jede za ženou do sovchozu, je to asi sto padesát kilometrů odsud. Kazach se zeptal, jak se ten sovchoz jmenuje. Stěpan si zvolil ten nejpravděpodobnější název: „Stalinův“.

Synu stepí! Kdybys byl cválal dál svou cestou! Co ti ten chudák udělal? Ne! Kazach výhrůžně řekl: „Ty na vezeni sedět! Jít se mnou!“ Stěpan zaklel a šel svou cestou.

Kazach jel vedle něj, poroučel mu, aby ho následoval. Pak popojíždět, mával, volal své lidi. Ale step byla prázdná. Synu stepi! No, tak jsi ho měl nechat – vidíš, že jde po stepi s pouhým klackem, stovky verst, bez jídla. Vždyť stejně zahyne! Nebo ti šlo o kilo čaje?

Za ten týden, co Stěpan žil jako zvíře, už si zvykl na šelestění a pískání pouště. A najednou uslyšel jiné zasvištění a zvířecím pudem – ne rozumem – vycítil nebezpečí a uskočil stranou. To ho zachránilo! Kazach hodil laso, ale Stěpan unikl jeho smyčce.

Lov na dvounohé zvíře! Člověk nebo kilo čaje! Kazach s klením stáhl laso zpátky, Stěpan kráčel dál, uvažoval a snažil se už nespustit Kazacha z očí. Ten přijel blíž, připravil si laso a znovu je hodil. A jen je hodil, Stěpan se k němu vrhl a ranou klackem po hlavě ho srazil s koně. (Sil měl maličko, ale tady šlo o život.) „Tady máš kalym, babaji!“[63] Stěpan ho nenechal vstát a bil ho se vší zuřivostí, jako když zvíře chce rozsápat jiné zvíře. Ale když uviděl krev, přestal. Sebral Kazachovi laso i bič a nasedl na koně. A na koni byl ještě vak s potravinami.

Útěk trval ještě dlouho – asi dva týdny, ale Stěpan se všude důsledně vyhýbal nejhorším nepřátelům – lidem, svým bližním. Musel se rozloučit s koněm, přeplavit se přes nějakou řeku (přitom plavat neuměl – dělal si z rákosí vor. A to pochopitelně také neuměl!), lovil i prchal před nějakým velkým zvířetem, snad před medvědem. A jednou byl tak utýrán žízní, hladem, únavou, touhou po něčem teplém, že se odhodlal vstoupit do osamělé jurty a o něco poprosit.

Před jurtou byl dvorek, ohrazený plotem z veřpovic. Příliš pozdě už u plotu, si Stěpan všiml, že jsou tam dva osedlaní koně. A naproti mu vycházel mladý Kazach ve vojenské blůze, jezdeckých kalhotách, s řády na prsou. Na útěk bylo pozdě. Stěpan pochopil, že je ztracen. Ale ten Kazach si jen vyšel ulevit. Byl hodně opilý a měl ze Stěpana radost, jakoby ani neviděl, jak je otrhaný, že už ani nevypadá jako člověk. „Pojď dál, pojď, buď naším hostem!“ V jurtě seděl starý otec a ještě jeden mladý Kazach s řády – byli to dva bratři, byli na frontě a teď byli nějakými velkými zvířaty v Alma-Atě. Přijeli navštívit otce (v kolchoze si půjčili koně a na nich přijeli do jurty). Tito mládenci poznali válku, proto byli lidmi, a navíc byli hodně opilí, opilecká shovívavost z nich přímo sálala (ta shovívavost, co ji chtěl vymýtit veliký Stalin, ale úplně se mu to nepodařilo). A tak byli rádi, že na jejich hostinu přišel ještě další člověk, třebaže to byl obyčejný dělník z dolu, který byl na cestě do Orsku, kde jeho

žena má každou chvíli porodit. Nechtěli na něm doklady, dali mu najíst, napít a nechali ho vyspat. I takové věci se dějí… (Je opilost vždycky nepřítelem člověka? A co když v něm někdy odhalí tu lepší stránku?) Stěpan se probudil dřív než jeho hostitelé. Přece jen se bál pasti, vyšel ven. Ne, oba koně stáli jako včera. Na jednom z nich by teď mohl prchnout. Ale ani on nemohl ublížit hodným lidem – a odešel pěšky.

Šel ještě několik dní, už začal potkávat auta. Pokaždé se mu podařilo se před nimi ukrýt. A tak došel k železnici, podél trati v noci přišel ke stanici Orsk. Už stačilo jen nasednou na vlak: Zvítězil! Dokázal zázrak – s vlastnoručně vyrobeným nožíkem a klackem prošel rozsáhlou pouští – sám a teď byl u cíle.

Ale ve světle luceren viděl, že po trati na nádraží přecházejí vojáci. Vydal se tedy pěšky podél železniční trati po polní cestě. Neschoval se ani ráno: byl přece už v Rusku, doma. Naproti mu v oblacích prachu jelo auto a Stěpan poprvé před tím neprchl. Z tohoto prvního rodného auta vyskočil rodný milicionář: „Kdo jsi? Doklady!“

Stěpan vysvětloval – že

63) Kalym – výkupné, věno

traktorista, hledá práci. Náhodou u toho byl předseda kolchozu: „Nech mi ho, traktoristy děsně potřebuju! Kdopak má na vesnici doklady!“

Celý den jezdili, smlouvali, pili, jedli, ale v podvečer to Stěpan nevydržel a utekl k lesu, bylo to asi dvě stě metrů. Milicionář byl pohotový – výstřel! Druhý! Musel zůstat stát.

Spoutali ho.

Zřejmě ztratili jeho stopu a považovali ho za mrtvého. Vojáci v Orsku čekali na někoho docela jiného, protože milicionář byl docela ochoten ho pustit a v okresním oddělení MV se před ním na začátku mohli přetrhnout – dávali mu čaj a obložené chlebíčky, kouřil Kazbek, vyslýchal ho sám velitel (čert aby se v těch špiónech vyznal, zítra ho odvezou do Moskvy, ještě si bude stěžovat!). Vykali mu. „Kde je vysílačka? Která rozvědka vás sem vyslala?“ „Rozvědka? ?“

divil se Stěpan. „Nejsem geolog[64] pracoval jsem spíš v dolech.“ Ale tento útěk skončil mnohem hůř. Nešlo o chlebíčky, ani o to, že bylo lapeno tělo. Po návratu do tábora ho mlátili dlouho a nelítostně. A ztýraný a zlomený Stěpan X. klesl ještě níž než dřív: podepsal kengirskému operativci Běljajevovi, že bude pomáhat odhalovat uprchlíky. Udělali z něj návnadu. O celém svém útěku vyprávěl v kengirském vězení jednomu, pak dalšímu spoluvězni a čekal, jak budou reagovat. A když spoluvězeň projevil zájem, chtěl to slyšet ještě jednou –

Stěpan X. to hlásil kmotrovi.

Rysy krutosti, které se projevují v každém těžkém útěku, narostly do obludných rozměrů při zmateném a krvavém útěku – opět to bylo v Džezkazganu, také v létě roku 1951. Šest uprchlíků zabilo na počátku nočního útěku z doku sedmého, kterého považovali za práskače. Pak se štolou dostali nahoru do stepi. Tato šestice vězňů byli lidé velmi různorodí, takže hned od počátku nechtěli jít společně. Bylo by to bývalo správné, kdyby byli měli rozumný plán.

Ale jeden z nich šel hned do osady volňasů, blízko tábora, a zaťukal na okno své známé. Nechtěl se u ní schovat, nechtěl přečkat nějakou dobu ve sklepě nebo na půdě (to by bylo bývalo velmi rozumné), ale chtěl s ní strávit kratičkou sladkou chvilku (hned poznáváme rysy galerky). Promilkoval s ní noc a den, oblékl šaty jejího bývalého muže a vydali se spolu do klubu do kina. Táboroví dozorci ho tam hned poznali a na místě čapli.

Dva další, Gruzínci, se lehkomyslně a sebevědomé vydali na nádraží a dojeli vlakem do Karagandy. Ale mimo pastýřské stezky a stezky uprchlíků nevede z Džezkazganu do světa venku žádná jiná cesta, než právě do Karagandy a právě vlakem. A podél této trati jsou tábory a na každém nádraží operativní hlídky. Takže do Karagandy nedojeli a oba je také čapli.

Tři zbývající se vydali na jihozápad – tou nejtěžší cestou. Tady nejsou lidé, ale není tu ani voda. Starší Ukrajinec Prokopenko, bývalý frontový voják, měl mapu a přesvědčil ostatní, aby zvolili tuto cestu. Řekl, že vodu najde. Jeho společníky byli krymský Tatar, blízký galerce a zkurvený skrček – zloděj. Šli bez vody a jídla čtyři dny a čtyři noci. Tatar a zloděj to nevydrželi a řekli Prokopenkovi:

„Rozhodli jsme se, že tě odděláme.“ Nerozuměl: „Jak to, kamarádi? Chcete se rozejít?“ „Ne, tebe odděláme. Všichni nedojdem.“ Prokopenko je začal úpěnlivě prosit. Rozpáral čepici, vytáhl fotografii ženy a dětí, doufal, že je tím dojme. „Kamarádi! Vždyť jsme se spolu vydali za svobodou! Vyvedu vás! Brzy tu bude studna! Určitě brzy najdeme studnu! Určitě najdeme vodu! Vydržte to! Smilujte se!“ Přesto ho zapíchli, doufali, že se napijí jeho krve. Přeřezali mu tepny, ale krev netekla, hned se srazila!…

64) Slovní hříčka, geologorazvédka je geologický průzkum, pozn. překl.

To by byl záběr! Dva ve stepi nad tím třetím. Krev neteče…

Dívali se jeden na druhého jako vlci, protože teď musel padnout jeden z nich, šli dál – tam, kam jim ukázal „Taťka“ a za dvě hodiny tam našli studnu!…

A druhý den je zpozorovali z letadla a sebrali.

Při výslechu to všechno uvedli, v táboře se to rozneslo – a tam se rozhodli, že je oba za Prokopenka odkrouhnou. Ale byli zavřeni ve zvláštní cele a k soudu je odvezli jinam. Člověk by málem věřil, že všechno závisí na konstelaci hvězd, za níž útěk začal.

Všechno může být tak pečlivě a na dlouho připraveno – ale v osudnou chvíli zhasne světlo v zóně a nepodaří se plán s nákladním autem. Jeden útěk začal náhodou, ale všechny okolnosti pak zapadaly přesně jedna do druhé.

V létě 1948 v Džezkazganském I. středisku (tenkrát to ještě nebyl zvláštní tábor) jednoho dne ráno vypravili nákladní auto – mělo ve vzdáleném lomu naložit písek a odvézt ho k míchačce. Písečný lom nebyl objektem, to znamená, že nebyl hlídán. Ve voze byli i závozníci – tři muklové s velkými tresty – s desítkou a čtvrtkami. Eskorta – svobodník a dva vojáci, řidič – lehký kriminální, který se mohl pohybovat bez eskorty. Příležitost! Ale příležitosti se člověk musí chopit stejně rychle, jak přichází. Museli se rozhodnout – a dohodnout – a to všechno před očima a na doslech strážných, kteří stáli při nakládání písku u nich.

Všichni měli za sebou stejný život, jako milióny jiných: nejdříve fronta, pak německé tábory, útěky z nich, po nezdařeném útěku trestní koncentrační tábory, ke konci války osvobození a jako odměna za to všechno – vězení ve vlasti. Proč by teď neprchli ve vlastní zemi, když se nebáli utíkat přes Německo? Naložili vůz. Svobodník si sedl do kabinky.

Dva vojáci s automaty se posadili do přední části korby, zády ke kabině, automaty namířené na mukly. Ti seděli v zadní části vozu. Sotva vyjeli z lomu, vrhli se naráz na znamení na strážné, naházeli jim do očí písek.

Sebrali jim automaty a oknem kabiny pažbou omráčili svobodníka. Auto se zastavilo, řidič byl polomrtvý strachy. Řekli mu: „Neboj se, nic ti neuděláme, nejsi přece pes! Vykládej!“ Motor spustil a písek – drahý, dražší nad zlato, ten písek, který jim přinesl svobodu – se začal sypat na zem.

A tady, téměř jako při všech útěcích – ať na to dějiny nezapomenou- byli otroci velkorysejší než stráže: nezabili je, nezmlátili, jenom jim poručili, aby se svlékli, zuli, a bosé a ve spodním prádle je pustili. „A ty, šofére, co?“ „No, s vámi, co jiného,“ rozhodl se řidič. Aby popletli bosé strážné (cena milosrdnosti!), jeli nejdříve na západ (step je rovná, jeď si kam chceš), tam se jeden převlékl za svobodníka, dva za vojáky a vydali se na sever. Všichni měli zbraně, řidič propustku, mimo podezření. Přesto strhávali telefonní dráty, aby přerušili spojení. (Vždycky stáhli drát dolů provazem s kamenem, přivázaným na konci, švih – a pak drát hákem přetrhli.) Stálo to dost času, ale výhody převažovaly. Jeli naplno celý den, tachometr ukazoval tři sta kilometrů a benzín byl na nule. Začali pozorovat auta, jedoucí proti nim. Poběda. Zastavili ji. „Promiňte, soudruzi, je to naše povinnost, dovolte vaše doklady.“ Ukázalo se, že to byla esa! Okresní straničtí funkcionáři, jedou kontrolovat nebo agitovat svoje kolchozy, možná, že jen tak na hody. „No tak, ven! Svléknout!“ Esa proboha prosí, aby je nezastřelili. Odvedli je jen v prádle do stepi, svázali, sebrali jim doklady, peníze, šaty, dál jeli Pobědou. (A vojáci, ráno svlečení, se dostali k nejbližšímu dolu až k večeru. Tam na ně volali z věže:

„Nepřibližovat se!“ „Ale my sem patříme!“ „Jak to, v těch podvlíkačkách?“) Poběda neměla, jak se ukázalo, plnou nádrž. Projeli asi dvě stě kilometrů – hotovo, i kanystr došel. Už se stmívalo. Uviděli pasoucí se koně, povedlo se jim je bez uzdy pochytat, nasedli jen tak, bez sedel, jedou. Ale řidič spadl s koně a něco si udělal na noze.

Nabízeli mu, aby nasedl k někomu jako druhý jezdec. Odmítl: „Nebojte se, kluci, neshodím vás!“ Dali mu peníze, vozové doklady z Pobědy a jeli dál. Ten řidič byl poslední, kdo je viděl, od té doby – nikdo? a do tábora je nikdy už nepřivezli. Čtyrtky i desítku mládenci nechali v sejfu zvláštního oddělení – a drobné zpátky nechtěli. Zelený prokurátor odvážným přeje!

A řidič je skutečné neshodil. Usadil se v kolchoze u Petropavlovska a klidně tam žil asi čtyři roky. Ale doplatil na svou lásku k umění. Dobře hrál na harmoniku, vystupoval ve svém klubu, pak jel na okresní přehlídku tvořivosti, pak na oblastní. Sám už pomalu zapomínal na svůj dřívější život, ale někdo z džezkazganských dozorců mezi obecenstvem ho poznal. Hned v zákulisí ho sebrali a to už dostal 25 let, článek 58.

Vrátil se do Džezkazganu.

Zvláštní skupinu tvoří takové útěky, které nezačínají zoufalým činem, nýbrž technickým plánem a zlatýma rukama.

V Kengiru vznikl plán slavného útěku v železničním voze. Na jeden objekt neustále přistavovali vlak, z něhož se vykládal cement a azbest. V zóně se vyložil a odjížděl prázdný. Pět muklů chystalo útěk takhle: vyrobili falešnou vnitřní čelní stěnu nákladního vagónu typu Pullmann. Byla skládací, na pantech, jako zástěna – takže když ji vlekli k vagónu, vypadala jako široký můstek pro kolečka. A plán: dokud se vagón vykládá, jsou tu pány muklové. Vtáhnout stěnu do vagónu, tam ji roztáhnout, připevnit ke skutečné stěně. Všech pět se postaví zády ke stěně a na provazech zástěnu vytáhnou a postaví. Celý vagón je plný azbestového prachu, zástěna také. V hloubce vagónu není vidět žádný rozdíl. Složité je vypočítat čas, vlak musí být vyložen, dokud jsou ještě muklové na objektu – nesmějí nasednout předem, musí si být jisti, že se hned pojede. A pak v tu poslední chvíli se vrhli s noži a potravinami na místo – ale jeden z

uprchlíků zakopl o výhybku a zlomil si nohu. To je zdrželo a nestačili dokončit montáž předtím, než strážní prohlíželi soupravu. Tak je odhalili.

Uprchlici byli souzeni ve zvláštním procesu.[65)] Ze stejné myšlenky vycházel letec – frekventant Batanov, ale byl sám. V ekibastauzském dřevažském závodě se vyráběly dveřní rámy a vozily se na stavební objekty.

Ale v závodě se pracovalo nepřetržitě čtyřiadvacet hodin a stráže z věží nikdy neodcházely. Na stavbách byly stráže jen ve dne. Přátelé obložili Batanova v rámu prkny, naložili ho na auto a na stavbě zase vyložili. V závodě se zmátlo počítání stavu mezi směnami, takže toho večera se na jeho zmizení nepřišlo. Na stavbě z krabice vylezl a vydal se na cestu. Ale ještě tu noc ho chytili na cestě do Pavlodaru. (K tomuto útěku došlo za rok po útěku autem, kdy uprchlíkům prostřelili pneumatiku.) V Ekibastauzu se neustále rozrůstala brigáda zostřeného režimu – plnila se uprchlíky z útěků zmařených v zárodku i v průběhu, plnily ji události, které uváděly zónu do varu.[66)] Plnily ji hlubokomyslné operativní záznamy, proudili sem absentéři a všichni ostatní vzpurní. Už se nevešla do dvou kamenných křídel vězení, ani do režimky (barák č. 2, blízko štábu). Zavedli další režimku (barák č. 8), zvlášť pro benderovce.

65) Můj spolupacient v Taškentském onkologickém oddělení, Uzbek-strážný, mi o tom útěku vykládal naopak tak, jako by se byl býval povedl a podvědomě tím byl nadšen.

66) Viz kapitolu 10.

Po každém novém útěku a po každé buřičské události se režim ve všech třech režimkách zostřoval. (Poznamenejme pro dějiny galerky: kurvy v ekibastauzském BZR hudrovaly: „Svoloči! Už by se mělo s těmi útěky přestat. Kvůli vašim útěkům nás ten režim uškrtí… Za takové věci se v obyčejném táboře dává přes hubu!“ Říkali tedy přesně to, co velení potřebovalo.) V létě 1951 se rozhodl uprchnout celý režimní barák č. 8. Byl asi třicet metrů od zóny a muklové se rozhodli vykopat podzemní chodbu. Ale příliš se o tom mluvilo,

ogaři o tom mezi sebou mluvili téměř otevřeně, mysleli si, že mezi benderovci nemůže být práskač, ale práskači tu byli. Takže jen vykopali pár metrů, někdo je prodal.

Hlavouni z režimky č. 2 měli vztek kvůli celé té hlučné aféře, ale ne proto, že by se byli báli represálií jako kurvy, ale protože sami byli také třicet metrů od zóny a ještě dříve, než barák č. 8, naplánovali a začali provádět svůj plán na nejvyšší úrovni. Teď se báli, že napadla-li stejná myšlenka obě režimky, může to napadnout i psy. Ale páni Ekibastauzu byli více vyděšeni útěky v automobilech, a proto si stanovili jako hlavní cíl – vykopat kolem všech objektů a obytné zóny metrový příkop. Do toho by muselo zapadnout každé auto. Jako ve středověku – nestačily stěny, navíc potřebovali příkopy. Bagr teď čistě a pečlivě ryl takové příkopy kolem všech objektů.

Barák – režimka 2 byl vlastně něco jako malá zóna, ohrazená ostnatým drátem, uvnitř velké ekibastauzské zóny. Vrátka byla neustále zamčena. Režimka pracovala ve vápence, jinak směla chodit po svém malém dvorku blízko baráku jen dvacet minut.

Po celou ostatní dobu byli vězňové zamčeni v baráku, společnou zónou procházeli jen do práce a zpátky. Do společné jídelny nesměli nikdy, kuchaři jim nosili jídlo v konvích.

Režimka se dívala na svou práci ve vápence jako na možnost být na chvíli na sluníčku, tak se nikdy nehrnula do házení lopatou a víření zkázonosného vápna. Když tam koncem srpna 1951 došlo k vraždě (těžký kriminální Aspanov zabil sochorem Anikina – uprchlíka, který se dostal přes zónu po závěji za sněhové vánice, byl ale den nato chycen, proto také byl v režimce. O něm část III., kapitola 14), podnik zcela takové „dělníky“ odmítl (a po celé září režimku nikam nevyváděli, takže v podstatě žila na ryze vězeňském režimu.

Bylo tam mnoho „uprchlíků z přesvědčení“ a v létě se začala dávat dohromady, jako korálek ke korálku, spolehlivá skupina asi 12 uprchlíků. (Magomet Dadžijev, vůdce ekibastauzských mohamedánů, Vasilij Kustarnikov, Vasilij Brjuchin, Valentin Ryžkov, Mutjanov, polský důstojník, který miloval podzemní chodby, a řada jiných.) Všichni si byli rovni, ale Stěpan Konovalov,

kubánský kozák, byl přece jen ten hlavní. Přísahali si: kdo řekne slovo jen jedinému člověku – s tím je amen, musí spáchat sebevraždu nebo ho oddělají ostatní.

V té době už byla ekibastauzská zóna ohrazena souvislým, čtyřmetrovým plotem – ohradou. Podél plotu se táhl čtyřmetrový pás rozorané půdy, a za plotem byl vymezen patnáctimetrový úsek zakázané zóny. Ten uzavíral metrový příkop. Bylo rozhodnuto, že pod celým tím obranným pásmem vykopou chodbu, ale tak bezpečně, aby v žádném případě nebyla objevena dříve.

První průzkum ukázal, že základy jsou nízké, že sklepní prostor celého baráku je tak nea rn' 'vykopanou V p t y, že nebude kam da at y p hlínu. Vypadalo to beznadějné. Tak tedy neutíkat? Ale někdo navrhl: je tu rozlehlá půda, budeme nosit hlínu nahoru! Vypadalo to nepředstavitelné. Desítky a desítky kubíků hlíny nepozorovaně dostat na půdu přes hlídaný, kontrolovaný obytný prostor, nosit je každý den, každou hodinu – a navíc nevysypat ani trošku, nezanechat stopu!

Ale jakmile přišli na to, jak věc provést, radovali se a o útěku bylo definitivně rozhodnuto. Vyřešilo to přidělení sekce, to znamená místnosti. Jejich finský barák byl postaven pro volňasy, v táborové zóně ho smontovali omylem, žádný podobný v táboře nebyl: byly tu malé pokojíky, do nichž se daly nacpat jen tři vagónky (tedy dvanáct mužů), ne sedm, jako jinde. Takže si vybrali jeden takový pokojík, kde už bydlelo pár lidí z toho tuctu. Nejrůznějšími způsoby, dobrovolnou výměnou, žerty a posměšky přesunuli cizí do jiných sekcí („ty chrápeš, a ty moc…“) a své lidi stáhli dohromady.

Čím víc režimku oddělovali od zóny, čím víc vězně režimky trestali a utlačovali, tím větší byla jejich morální autorita v táboře. Pokud si režimka něco objednala, platilo to v táboře jako zákon. Takže teď se objednávaly nejrůznější technické potřeby, někde na objektech je někdo vyrobil, s rizikem pronesl filcunkem v táboře, s dalším rizikem je předal režimce – ve šlichtě, ve chlebu nebo s léky.

Nejdřív si režimka objednala a také dostala nože a brousky. Pak – hřebíky, šrouby, kyt, cement, materiál na omítku, elektrické šňůry, kladky. Muklové pečlivě přeřezali nožem drážky tří prken v podlaze, odstranili lištu, která je spojovala, vytáhli z těch prken hřebíky

jednak u zdí, jednak uprostřed místnosti. Tři uvolněná prkna spojili v jeden štít – zespoda příčnou lištou, hlavní hřebík do té lišty přitloukli shora dolů. Jeho širokou hlavičku natřeli barvou, aby splýval s podlahou a posypali prachem. Štít pevně splýval s podlahou, nebylo za co ho zachytit a nikdy ho nevytahovali sekerou, zaraženou do spáry. Zvedal se tak, že se odstranila lišta, nasadil se drátek kolem široké hlavičky hřebíku a za ten se táhlo. Při každém střídání kopáčů se lišta znovu snímala a nasazovala. Každý den vězňové „myli podlahu" – namáčeli prkna vodou, aby nezůstávaly žádné škvíry a spáry. Vyřešení tohoto úkolu – vstupu bylo jednou z hlavních věcí.

Vůbec, v sekci, kde se kopalo, bylo vždycky zvlášť čisto, vždycky tu byl vzorný pořádek.

Nikdo si nelehal v botách na vagónek, nikdo nekouřil, nic nebylo rozházeno, v nočním stolku nebyly žádné drobty. Každá kontrola tu prošla velice rychle: „Pěkné!" A šla dál.

Dalším úkolem byl výtah zezdola na půdu. V sekci uprchlíků, jako ve všech ostatních, byla kamna. Mezi nimi a zdí zůstával malý prostor, kam se jen tak tak vešel člověk. Napadlo je, že by ten prostor měli zadělat, že by už netvořil součást místnosti, nýbrž výkopu. V jedné prázdné sekci úplně rozmontovali jeden vagónek. Prkny zahradili prostor mezi kamny a zdí, prkna pobili laťkami, omítli a natřeli stejnou barvou, jako kamna. Mohla si služba režimu pamatovat, ve kterém z dvaceti pokojíků stojí kamna u zdi a kde ne? Také si nevšimla zmizení jednoho vagónku. V prvních několika dnech si sice dozorci mohli všimnout mokré omítky, ale to by byli museli obejít kamna a natáhnout se přes vagónek – ale to je přece vzorná sekce! Ale i kdyby se na to bylo přišlo, ještě by to bylo neznamenalo prozrazení práce pod zemí – to se jen snažili vylepšit místnost: zaprášený kout působil tak ošklivě!

Teprve když omítka a barvy uschly, udělali nožem otvory v podlaze a stropě teď již zakrytého prostoru, postavili tam štafle, vyrobené z toho čmajznutého vagónku. A tak se propojil těsný sklep s prostornou a rozlehlou půdou. Byla to šachta, ukrytá před očima dozorců, první šachta po mnoha letech, kde ti mladí, silní muži měli chuť opravdu pracovat! Může v táboře existovat práce, která by byla

splněním snu, která by brala za srdce, nedala spát? Ano, jen tato jediná práce – práce pro útěk!

Dalším úkolem bylo kopat. Kopat se muselo noži a ty se musely brousit, to je jasné, ale bylo tu ještě mnoho dalších úkolů. Musely se provádět zeměměřičské výpočty (inženýr Mutjanov) – dostat se do bezpečné hloubky, ale zase ne víc, než bylo nezbytně třeba, vést trať nejkratší cestou, stanovit nejlepší průřez tunelu, neustále vědět, kde právě jsme a správně určit místo výstupu. Šlo i o organizaci směn: kopat co nejvíce hodin, ale nestřídat příliš často a vždycky bezvadně a v plném počtu být na ranním a večerním nástupu. Šlo i o pracovní oděv, o mytí – přece nemohl někdo vylézt nahoru zmazán od hlíny! Také o světlo šlo – jak by se mohl kopat tunel, 60 metrů dlouhý, potmě? Do podzemí natáhli vedení, zavedli je i do tunelu (taky se muselo nenápadně zapojit!). I o signalizaci šlo: jak zavolat kopáče ze vzdáleného, uzavřeného tunelu, když někdo náhle přijde do baráku" Nebo jak mohou dát bezpečně vědět, že potřebují hned nahoru?

Ale v přísnosti režimu byla i jeho slabost. Dozorci se nemohli připlížit do baráku nenápadně, museli jít vždycky stejnou cestou mezi ostnatým drátem k vrátkům, odemknout zámek, přitom zavrzaly panty – to všechno se dalo snadno sledovat z okna jiné prázdné „kabinky“ u vchodu, jenom tam musel být stále pozorovatel. Signály do tunelu byly světelné – dvakrát rozsvítit a zhasnout – pozor, připrav se k výstupu. Rychlé zhasínání a rozsvěcení – backa! Poplach!

Honem ven!

Při nástupu do podzemí se vězňové svlékali do naha, všechny šaty kladli pod polštáře, pod matraci. Z otvoru se dostávali do úzké škvíry, za níž si někdo těžko mohl představit rozšířenou komoru, kde neustále svítila žárovka a byly připraveny pracovní kalhoty a kazajky. Čtyři další, špinaví a nazí (směna) vylézali nahoru, pečlivě se myli (hlína se lepila v tvrdých chomáčcích na ochlupení těla, museli ji buď rozpouštět vodou nebo strhávat spolu s chloupky).

Všechny tyto práce se už prováděly, když byl odhalen bezstarostný pokus režimky č. 8. Snadno si představíme, jak byli tvůrci plánu nejen vzteklí, ale i dotčení. Všechno ale dobře dopadlo.

Začátkem září, asi po roce stráveném ve vězení, se do téže režimky vrátili (byli převelení) Tenno a Ždanok. Tenno se jen tak trochu porozhlédl a už začal projevovat neklid musel přece připravovat útěk! Ale v režimce se na jeho výtky, že míjí nejlepší doba pro útěk, že se přece nedá sedět jen tak, neozvali ani ti nejodvážnější a nejzapřisáhlejší uprchlíci. (Kopáči měli tři směny po čtyřech a žádného třináctého nepotřebovali.) Tenno jim pak přímo navrhl, aby uprchli podzemní chodbou. Odpověděli mu, že už na to mysleli, ale že základy jsou příliš mělké. (Bylo to jistě tvrdé: dívat se do zvídavé tváře zkušeného uprchlíka a líně vrtět hlavou. Jako kdyby někdo zakazoval chytrému, trénovanému psu, aby stopoval zvěř.) Tenno však ty chlapy příliš dobře znal, než aby byl uvěřil v jejich hromadnou lhostejnost. Všichni najednou se tak zkazit nemohli!

A tak je se Ždankem začal pozorovat – pečlivě a se znalostí věci – dozorcům něco takového bylo nedostupné. Všiml si, že mládenci často chodí kouřit pořád do stejné „kabinky" u vchodu a vždycky po jednom, nikdy ne v partě. Že ve dne mají ve své sekci dveře na háček, když člověk zaklepe, neotevřou hned, a vždycky několik lidí pevně spí, jakoby jim noc nestačila. Nebo zase Vaska Brjuchin vyjde ze záchoda mokrý. „Co je s tebou?" „Ale, řek jsem si, že se umeju."

Kopou! Jasně kopou! Ale kde? Proč mlčí? Tenno šel za jedním, pak za dalším, a snažil se je koupit: „Je to neopatrnost, chlapi, nedáváte si pozor! Dobře, že jsem si toho všiml já. a co kdyby to byl práskač?" Konečně svolali hromadu a rozhodli se přijmout Tenna do party. Požádali ho, aby prohlédl místnost a našel stopy. Tenno prolezl a očichal obě půlky, proklepal zdi – a nic nenašel! – ke své radosti a k nadšení všech chlapů. Chvěje se radostí, slezl dolů, aby pracoval pro sebe.

Podzemní směna byla rozdělana takhle: jeden vleže kopal hlínu v jámě. Druhý, skrčený za ním, cpal vyrytou hlínu do malých, celtových pytlů, ušitých pro tento účel.

Třetí po čtyřech tahal pytle (za popruhy přes rameno) tunelem zpátky, pak pod zemí k šachtě a po jednom věšel ty pytle na hák, spuštěný z půdy. Čtvrtý byl na půdě.

Házel dolů prázdné pytle, vytahoval plné nahoru, roznášel je potichu po celé půdě a vysypával v tenké vrstvě. Ke konci směny

zasypával hlínu struskou, které bylo na půdě velmi mnoho. Pak se během směny střídali, ale ne vždycky, protože každý nemohl dobře a rychle provádět nejtěžší, přímo vysilující práce: kopání a vynášení hlíny.

Ze začátku tahali najednou dva pytle, pak čtyři, za tím účelem štípli kuchařům dřevěný podnos, ten táhli za popruh – a na podnose ležely pytle. Popruh si každý přehodil kolem krku, pak ho protáhl v podpaží. Krky měli odřené, bolela je ramena, kolena měli otlučená, po jedné cestě byl každý celý zpěněný, po celé směně každý padal na hubu.

Kopat se muselo ve velmi nepohodlné poloze. Lopata s krátkou násadou se brousila denně. Kopáč musel nejdříve naříznout kolmé průduchy, hluboké asi jako bodák, potom pololeže, opíraje se zády o vyrytou hlínu, vyhrabovat kusy půdy a házet je za sebe. Byl tu kámen nebo hlína. Největší kameny bylo nutno obcházet, tunel byl proto klikatý. Za osm až deset hodin směny chlapi proráželi nanejvýš dva metry a někdy i méně než metr.

Nejtěžší bylo to, že v tunelu bylo málo vzduchu: chlapům se točila hlava, ztráceli vědomí, dělalo se jim špatně od žaludku. Uprchlíci museli řešit i otázku větrání. Větrací otvory mohli vyvrtat jen směrem nahoru – do té nejnebezpečnější, neustále hlídané části tábora – blízko zóny. Ale bez nich už se nedalo dýchat. Objednali si ocelový plíšek – „vrtulku“, připevnili ji na klacek, vzniklo něco na způsob vrtáku – a tak prorazili první úzký otvor do světa. Už se dýchalo líp, bylo trochu průvanu. (Když už se tunel prorážel za plotem, mimo tábor, udělali další otvor.) Neustále si sdělovali zkušenosti, jak kterou práci dělat co nejlépe. Počítali, kolik už urazili.

Chodba nebo tunel začínal pod základy, pak se jen kvůli kamení nebo nepřesnému postupu odchyloval od původní přímky. Byl široký asi půl metru, vysoký 90 centimetrů, měl půlkruhovou klenbu. Podle propočtů byl strop asi metr třicet nebo metr čtyřicet od povrchu půdy. Stěny tunelu byly zpevněny prkny, jak se postupovalo dopředu, prodlužovalo se i elektrické vedení.

Když se tak na to člověk podíval, bylo to úplné metro, táborové metro!…

Tunel už byl dlouhý desítky metrů, už se kopalo za zónou. Nad hlavou bylo zřetelně slyšet pochodování stráží, štěkot a skučení psů.

A náhle… a náhle jednou po ranním nástupu, kdy denní směna ještě nesestoupila dolů (a podle přísného zákona uprchlíků nahoře nebylo nic podezřelého) – spatřili chlapi smečku dozorců, kráčejících k baráku v čele s malým, ostrým poručíkem Mačechovským, velitelem režimu. Srdce uprchlíků se zastavila: zpozorovali něco?

Prodal je někdo? Nebo je to náhodná kontrola? Ozval se povel:

„Seberte si své osobní věci! Všichni ven z baráku!“

Povel je splněn. Všechny vězně vyhnali ven, sedí teď na svých pytlích na dvorku. Z baráku je slyšet dunění – to shazují dolů prkna vagónků.

Mačechovskij volá: „Navalte sem nářadí!“ A dozorci vlečou dovnitř sochory a sekery. Je slyšet těžký skřípot strhávaných prken.

Tak takový je osud uprchlíků – tolik chytrostí, práce, nadějí, oživení – a všechno je nejen marné, ale navíc je zase čekají karcery, bití, výslechy, nové tresty…

Ale! Ani Mačechovskij, ani nikdo z dozorců nevybíhá ven a nemává rukama se zuřivou radostí. Jdou, zpocení, setřásají prach a špínu, odfukují si, jsou nespokojeni, že se dřeli nadarmo. „Po jednom přistupovat!“ zní zklamaný povel. Začíná filcunk v osobních věcech. Vězňové se vracejí do baráku. To je ale pogrom! Na několika místech (kde byla prkna špatně přibita nebo kde byly škvíry) je vytrhána podlaha. V sekcích je všechno rozházeno, dokonce i vagónky ve vzteku převrhli. Jenom v kulturní sekci se ničeho netkli! Nezasvěcení koumají:

„Co si ti psi nedají pokoj?! Co hledají?“

A uprchlíci teď vědí, jak je to moudré, že nemají pod podlahou hromady hlíny: byli by si jich otvory všimli. A na půdu ani nevlezli – vždyť z půdy by se dalo leda uletět na křídlech! Ostatně i na půdě je všechno pečlivě zasypáno struskou.

Pohořelí ti psi, pohořelí! Ta radost! Když se pořádně mákne, když se dá pořádný pozor – musí to vyjít. Teď už to dokopeme! Do vnějšího obvodu zůstalo asi šest až osm metrů. (Poslední metry musí kopat zvlášť přesně, aby se trefili do vnějšího příkopu – na dno, ani níž, ani výš.) A co bude dál? Konovalov, Mutjanov, Gadžijev a

Tenno v té době už zpracovali plán, který schválili všichni zúčastnění. Útěk se uskuteční večer, kolem deseti hodin, až bude v celém táboře po večerním nástupu, až se dozorci rozejdou domů nebo do štábního baráku, až budou stráže na věžích vystřídány a hlídky rozestaveny.

Do podzemní chodby se jeden po druhém dostanou všichni. Poslední bude z kabinky pozorovat zónu. Poslední dva pak pevně přitlučou část lišty k prknům otvoru, takže až zavřou poklop, bude lišta přesně na svém místě. Hřebík se širokou hlavičkou se úplně dotáhne dolů a zezdola ještě budou připraveny zástrčky, kterými bude poklop pevně zajištěn, takže se nehne, ani když ho budou rvát nahoru.

A ještě: před útěkem sejmout mříže na jednom okně na chodbě. Až dozorci při ranním nástupu zjistí, že chybí šestnáct mužů, nenapadne je hned, že jde o útěk, a to podzemní chodbou. Začnou hledat v zóně, pomyslí si: vězňové z režimky si šli vyřizovat účty s práskači. Budou hledat i v jiném táborovém středisku – třeba tam přelezli přes zeď. Čistá práce! Chodbu nenajdou, pod oknem žádné stopy, šestnáct mužů vzlétlo na nebesa. Vylezou do vnějšího příkopu, pak se po jeho dně po jednom proplíží co nejdál od věže (výstup z tunelu je příliš blízko ní). Po jednom vyjdou na cestu. Mezi čtveřicemi se bude dělat přestávka, aby nevyvolali pozornost a měli čas se porozhlédnout. (Ten poslední zase zajišťuje: zavírá zvenčí průchod předem připravenou dřevěnou zátkou, olepenou hlínou, přitiskne ji k otvoru vlastním tělem a zahází zeminou! Aby ani z příkopu nemohli ráno najít stopy podkopu!) Po osadě projdou po skupinkách, budou se hlasitě, bezstarostně bavit. Když se je někdo pokusí zadržet – společně se postaví na odpor, třeba na nože.

Společný sraz – u železničního přejezdu, kde jezdí hodně aut. Přejezd se klene nad silnicí, všichni si poblíž lehnou na zem, nebude je vidět. Je to špatný přejezd (chodili po něm do práce, viděli ho), prkna jsou položena ledabyle, nákladní auta s uhlím i prázdná se tu snadno převrátí. Dva zvednou ruce, zastaví auto hned za přejezdem, přistoupí ke kabině ze dvou stran. Požádají o svezení. V noci bude řidič nejspíš sám.

Hned vytáhnou nože, vezmou si řidiče na mušku, posadí ho doprostřed, Valka Ryžov si sedne k volantu, všichni naskočí dozadu – a na plný plyn k Pavlodaru! Sto třicet – sto čtyřicet kilometrů se jistě dá za několik hodin urazit. Nedojedou až k přívozu, stočí to nahoru po proudu (když sem jeli, přece jen si něco zapamatovali), tam sváží řidiče, nechají ho v křoví, opustí auto a přeplaví se přes Irtyš na lodičce, pak se rozdělí do skupin a – každý se vydá svou cestou! Právě se vykupuje obilí, na všech silnicích je spousta aut.

Práce měly skončit 6. října. Dva dny předtím, 4. října, poslali do transportu dva účastníky útěku: Tenna a Voloďku Krivošejina, zloděje. Chtěli si udělat nastvrku, aby mohli za každou cenu zůstat, ale oper jim slíbil, že je odveze v poutech, i kdyby umírali. Řekli si, že by přílišná tvrdohlavost mohla vyvolat podezření. Obětovali se pro přátele, podřídili se. Tak Tenno neměl nic z úsilí, jež vynaložil na to, aby se k uprchlíkům přidal. Nestal se tím třináctým, stal se jím Ždanok. Toho Tenno uvedl, držel nad ním ochrannou ruku. Ždanok však byl příliš neukázněný a nevyrovnaný.

Skončilo kopání, ven se dostali na správném místě. Mutjanov se nezmýlil. Ale začalo sněžit, útěk odložili, až bude sucho.

9. října večer udělali všechno naprosto přesně, tak, jak to bylo naplánováno. První čtveřice vyšla v pořádku – Konovalov, Ryškov, Mutjanov a ten Polák, jeho stálý společník v rafinovaných útěcích.

A pak do příkopu vylezl nešťastný malý Kolja Ždanok. Samozřejmě, že to nebyla jeho vina, že se shora v blízkostí ozvaly kroky. Měl by to býval vydržet, ležet, být zticha a lézt dál, až by kroky přešly. Ale z přílišné horlivosti vystrčil hlavu. Chtěl se podívat – kdopak to jde?

Čilá veška se vždycky dostane do hřebenu první. Ale tahle hloupá veška zničila skupinu uprchlíků, vzácně sehranou, s přesným, promyšleným plánem – čtrnáct životů dlouhých, složitých, jejichž cesty se v tomto útěku zkřížily. V každém z těchto životů měl útěk veliký, zvláštní význam, který dával smysl minulosti i budoucnosti, na každém někde záviseli ještě další lidé, ženy, děti a děti ještě nenarozené – ale veška zvedla hlavu – a všechno šlo ke všem čertům.

A pak se ukázalo, že to šel zástupce velitele stráží, spatřil vešku, vykřikl a vystřelil. A strážní, kteří nebyli na výši tohoto plánu a na

nic nepřišli, se stali velkými hrdiny. A můj čtenář, marxistický historik, ťuká do knížky pravítkem a povzneseně protahuje: „No-oo… Pročpak jste neutíkali?… Pročpak jste nepovstali?…

A všichni uprchlíci, kteří už prolezli otvorem, odtrhli mříž, kteří už přitloukli lištu k poklopu – se teď plížili zpátky – zpátky, zpátky!

Kdo kdy klesl na dno takového vzteklého zoufalství, kdo je kdy poznal? Kdo poznal to zoufalství nad vlastním úsilím?

Vrátili se, zhasli v tunelu světla, nasadili zpátky mříže do okna na chodbě.

Za chvíli byla celá režimka přecpána táborovými důstojníky, strážními důstojníky, vojáky z eskort, dozorci. Začala kontrola podle formulářů. Všechny zahnali do zděného vězení. Ale podkop sekce nenašli! (Jak dlouho by byli hledali, kdyby se bylo všechno zdařilo podle plánu?) Vedle toho místa, kde vyletěl Ždanok, našli díru, napůl zasypanou. Ale i když přišli tunelem pod barák, nemohli pochopit, jak se tam lidé mohli dostat a kam dali vykopanou zeminu.

Jenomže v té kulturní sekci chyběli čtyři muži. Těch osm, co zůstali, teď nelítostně propírali – pro tupce je to nejsnazší způsob, jak zjistit pravdu.

A proč by teď ještě měli něco skrývat?

Do toho tunelu pak chodily exkurze z celé posádky, byli tam všichni dozorci. Major Maximenko, pupkatý velitel ekibastauzského tábora, se pak ve zprávě vychloubal před jinými veliteli táborových středisek:

„To já měl podkop, to bylo něco! Úplné metro! Ale my… Naše bdělost… !“ Byla to jen veška…

Vypukl poplach a čtveřice, která se dostala ven, už k železničnímu přejezdu nedošla. Plán zkrachoval! Přelezli přes plot prázdné pracovní zóny z druhé strany silnice, přešli zónu, znovu přelezli přes plot a vydali se do stepi. Netroufli si zůstat v osadě a čekat na auto, protože osada se už hemžila hlídkami.

Tak jako Tenno před rokem, ztratili hned rychlost a naději na to, že zmizí.

Šli na jihovýchod, k Semipalatinsku. Neměli na pěší pochod ani potraviny, ani síly vždyť v posledních dnech nasadili síly, aby dokončili podkop.

Pátého dne se zastavili v jurtě a požádali Kazachy o jídlo. Jak už se můžeme dovtípit, Kazaši odmítli a stříleli do prosebníků z loveckých pušek. (Zdalipak to je tradice stepního pasteveckého národa? A není-li to tradice, kdepak se to vzalo?…) Stěpan Konovalov šel s nožem proti pušce, poranil Kazacha, sebral mu pušku a potraviny. Šli dál. Ale Kazaši je stopovali na koních, našli je už skoro u Irtyše a povolali operativní skupinu.

A pak je obklíčili, zbili do krve a co bylo dál, to už všechno, všechno víme…

Může-li mi někdo nyní uvést příklad útěků ruských revolucionářů 19. nebo 20. století s takovými překážkami, tak naprosto bez podpory zvenčí, s takovým nepřátelským vztahem obyvatel, s tak nezákonným trestáním chycených uprchlíků – ať je uvede!

A pak teprve ať říká, že jsme nebojovali.

9 HOŠÁNCI S AUTOMATY

Hlídali nás strážní v dlouhých kabátech s černými manžetami. Hlídali nás rudoarmejci.

Hlídali nás vybraní vězňové. Hlídali nás staří záložáci. Nakonec přišli mladí, baculatí hošíci, narození v době první pětiletky, kteří nepoznali válku, popadli úplně nové automaty a jali se nás hlídat.

Každý den se dvakrát hodinu vlečeme, spojeni mlčenlivým, osudovým poutem: kterýkoli z nich může zabít kohokoli z nás. Každé ráno jdeme po cestě, oni – podél cesty, mdle se vlečeme kamsi, kam nechceme ani my, ani oni. Každý večer poslušně spěcháme do své ohrady, oni do své. A protože skutečný domov nemáme, jsou naším domovem tyto ohrady. Jdeme a vůbec se nedíváme na jejich krátké kožíšky, na jejich automaty – k čemu by nám byly? Ale oni jdou a stále se dívají na naše černé řady.

Podle služebního řádu se na nás neustále dívat musí, takový mají rozkaz, to je jejich služba. Výstřelem musí zamezit každému našemu kroku nebo pohybu.

Jak jim připadáme my, ve svých černých kabátech, šedivých čepicích ze stalinské „kožešiny“, v ohavných válenkách, čtyřikrát

podrážených, všichni olepení záplatami čísel – copak se takhle zachází se skutečnými lidmi?

Můžeme se divit, že je na nás odporný pohled? Vždyť tak je to záměrně vymyšleno.

Civilní obyvatelé městečka, zejména školáci a učitelky, se strachem pokukují z okrajů chodníků na naše kolony, vedené po široké vozovce. Prý se velmi bojí, že my, fašistické zrůdy, se najednou rozutečeme, porazíme stráže a začneme loupit a zabíjet. Vždyť takové obludy ani jiné přání mít nemohou. A před touto zvěří obyvatele městečka chrání stráže. Ušlechtilé stráže. V klubu, který jsme postavili, se seržant, který žádá učitelku o tanec, může docela dobře považovat za rytíře.

Tito hošánci se na nás neustále dívají – z řad eskorty, z věží, ale není jim dáno nic o nás vědět, je jim dáno jen právo: střílet bez varování!

Ó, kdyby k nám chodívali po večerech, do našich baráků, kdyby si sedali na naše vagónky a poslouchali, za co sedí tenhle děda, za co tenhle tatík! To by se ty věže vyprázdnily a jejich automaty by ani nevystřelily.

Ale celá chytrost a síla systému je v tom, že naše osudová pouta jsou založena na neznalosti. Jejich soucit k nám se trestá jako vlastizrada, jejich snaha promluvit si s námi – jako porušení svaté přísahy. A proč by s námi mluvili, když v hodinu stanovenou rozvrhem přijde politruk a bude je školit o politickém a morálním profilu nepřátel lidu, které hlídají. Podrobně jim vysvětlí, nakolik jsou ti strašáci nebezpeční, jak zatěžují stát, a bude to neustále opakovat. (Tím lákavější je pak použít jich jako živého terče.) Přinese v podpaží jakési desky a řekne, že ve zvláštním oddělení tábora mu dali na jeden večer spisy. Přečte z nich několik strojem psaných papírů, v nichž stojí o zločinech, na které by nestačily všechny pece Osvětimi – a přisoudí je tomu elektrikáři, co spravoval světlo na sloupu, nebo tomu truhláři, co si u něj někteří řadoví soudruzi neopatrně chtěli objednat noční stolek.

Politruk se nezakoktá, nepřeřekne se. Nikdy chlapcům nepoví, že tu lidé sedí také jen pro víru v Boha a jen pro touhu po pravdě či pro lásku k spravedlnosti. A také – vůbec pro nic za nic.

Celá síla systému je v tom, že si člověk prostě nemůže promluvit s člověkem. Jen prostřednictvím důstojníka a politruka.

Celá síla těchto hošíků je v jejich nevědomosti.

Celá síla táborů je v těchto hošících. S červenými nárameníky. Vrazích z věží, lovcích uprchlíků. Lovcích uprchlíků.

Takhle vypadalo politické školení, jak na ně vzpomíná tehdejší strážný (Nyroblag): „Poručík Samutin – s úzkými rameny, vytáhlý, lebka se sploštělými spánky. Vypadá jako had. Bělovlasý, takřka bezřasý. Víme, že dříve sám osobně popravoval. Teď na školení monotónně odříkává:

„Nepřátelé lidu, které hlídáte, jsou fašistická sebranka. Jsme ztělesněním síly a trestajícího meče Vlasti a musíme být tvrdí. Žádná sentimentalita, žádné slitování.“ A takhle vyrůstají hoši, kteří nejraději kopou ležícího uprchlíka do hlavy. Takoví, co spoutanému šedovlasému staříkovi odkopávají chleba od úst. Takoví, co se lhostejně dívají, jak se uprchlík v poutech zmítá po nehoblovaných prknech nákladního auta – tvář má od krve, tluče hlavou o prkna – a oni lhostejně přihlížejí. Vždyť každý z nich je trestající rámě vlasti a tohle je prý americký plukovník.

Už po Stalinově smrti, jako vyhnanec na věčné časy, jsem ležel na obyčejné, civilní taškentské klinice. Najednou slyším: mladý Uzbek, pacient, vykládá sousedům o své službě v armádě. Jejich jednotka hlídala vrahy a všelijakou zvěř. Uzbek přiznával, že ani strážní se nenajedli úplně dosyta a měli vztek, že vězňové jako horníci dostávali příděl (to bylo, pochopitelně, za 120 procent) o málo menší, než byl jejich, vojenský. A také měli vztek, že v zimě museli na věžích mrznout (třebaže měli kožichy až na paty) a nepřátelé lidu, sotva vejdou do pracovní zóny, se prý rozběhnou na celý den do ohříváren (i z věže mohl vidět. že to není pravda) a tam celý den spí (skutečně si myslel, že stát je vůči svým nepřátelům laskavý).

To byla zajímavá příležitost! Podívat se na zvláštní tábor očima strážného! Začal jsem se ho vyptávat, co to bylo za prevíty, zda s nimi mluvil osobně. A tu mi právě pověděl, že to všechno ví od politruků, že jim na politickém školení dokonce předčítali z jejich

„spisů“. A ten bezvýhradný vztek, že vězňové celý den spí, se v něm zakořenil samozřejmě i proto, že důstojníci souhlasně přikyvovali.

Ó, vy svůdci neviňátek! Kdybyste se byli raději nenarodili!

Uzbek také vykládal, že řadový voják MV dostává 230 rublů měsíčně (dvanáctkrát víc, než armádní voják! Pročpak taková štědrost? Že by jeho služba byla dvanáctkrát těžší?) a za polárním kruhem i 400 rublů – a to vše v prezenční službě, kdy má všechno zadarmo. A také vyprávěl o různých případech. Třeba jeho kamarád šel v eskortě a najednou se mu zdálo, že někdo z kolony chce vyběhnout. Stiskl spoušť a jednou dávkou zabil pětvězňů. Protože všichni strážní potvrdili, že kolona pochodovala klidně, byl voják velice přísně potrestán: za pět životů dostal patnáct dní vězení (v teple, pochopitelně).

Kdo z tuzemců Souostroví takové případy nezná, kdo by nemohl něco podobného vyprávět!… Kolik jsme jich v NPT poznali: na pracovištích, kde není zóna, kde je jen neviditelná čára – zazní výstřel a vězeň klesá mrtev: řekne se, že překročil čáru. Možná, že ji vůbec nepřekročil – vždyť ta čára je neviditelná a nikdo další se podívat nepůjde, aby nepadl hned vedle. A ani komise nepřijde prověřovat, kde leží nohy zabitého.

Třeba tu čáru překročil – vždyť strážný tu neviditelnou čáru sledovat může. Ale vězeň přece pracuje. Kulku dostane právě ten mukl, který pracuje poctivě a se zápalem. Ve vesnici Novočunka (Ozerlag) viděl vězeň při sklizni seno ještě o kousek, o dva tři kroky dál, neměl to srdce, chtěl ho přehrábnout do stohu – kulka! A voják dostal měsíční dovolenou!

A také se stává, že právě tenhle strážný má právě na tohoto vězně vztek (nesplnil jeho objednávku nebo žádost) a pak je výstřel pomstou. Někdy strážný jedná úkladně: dá vězni rozkaz, aby přinesl něco, co je za čarou. A když ten důvěřivě jde – střílí.

Může mu tam také hodit papirosu – tu máš, zapal si! Vězeň půjde i pro papirosu, takový je to opovrženíhodný tvor.

Proč střílejí? – To člověk ani vždycky nepochopí. Třeba v Kengiru, v zabydlené zóně, ve dne, kdy na útěk není ani pomyšlení, si dívka Lída, západní Ukrajinka, stačila mezi prací vyprat punčochy a dala si je sušit na svah v ochranné zóně. Voják na věži zacílil a na

místě ji zabil. (Něco se pak říkalo, že později chtěl sám spáchat sebevraždu.) Proč! Muž s puškou! Nekontrolovaná moc jednoho člověka – zabít či nezabít jiného! A navíc je to výhodné! Velení je vždycky na tvé straně. Za vraždu se nikdy netrestá. Naopak, pochválí tě, odmění a čím dřív jsi ho oddělal, v půli prvního kroku – tím větší byla tvoje bdělost, tím větší bude odměna! Měsíční plat. Měsíční dovolená. (No, vžijte se do postavení velitelství: jestliže jednotka nevykazuje případy projevené bdělosti – copak je to za jednotku? Copak je to za velitele? Nebo jsou muklové tak pokorní, že by bylo možné snížit stav stráží? Jednou vytvořený systém ostrahy si žádá smrt!) A mezi střelci strážních vojsk vzniká dokonce duch soutěžení: ty jsi zabil a za prémii sis koupil máslo. Tak já taky zabiju a koupím si máslo. Potřebuješ si zajet domů, pomuchlovat se se svou holkou? Vystřel si do toho šedého tvora a jeď si třeba na měsíc!

Všechny tyto případy jsme dobře znali i v NPT. Ale ve zvláštních táborech se objevily novoty: střílet přímo do útvaru, jako to udělal kamarád toho Uzbeka. Jako v Ozerlagu na strážnici 8. září 1952. Nebo z věží po zóně.

Tak je tedy vychovávali. To je práce politruků.

V květnu 1953 v Kengiru tihle hošánci s automaty vypálili náhlou a ničím nevyprovokovanou dávku po koloně, která už přišla do tábora a čekala na vstupní prohlídku. 16 lidí bylo raněno – ale kdyby jen raněno! Střílelo se trhavými kulkami, které byly dávno zakázány všemi dohodami kapitalistů i socialistů. Kulky rvaly těla i s vnitřnostmi, trhaly čelisti, drtily končetiny.

Proč jsou stráže zvláštních táborů vyzbrojeny právě trhavými náboji? Kdo to schválil?

To se nikdy nedozvíme…

A jak se urazil svět stráží, když si v mé novele přečetl, že jim vězňové říkají „papoušci“ a že teď se to dozvěděl celý svět: – Ne, vězňové je snad měli milovat a považovat je za své strážné anděly!

Jeden z těchto chlapečků – z těch lepších – se neurazil, ale chce bránit pravdu. Je to Vladilen Zadernyj, narozen 1933, sloužil v Ozbrojeném strážním vojsku MV v Kyroblagu od svých osmnácti do dvaceti let. Napsal mi několik dopisů:

„Kluci tam přece nešli sami od sebe, byli povoláni vojenskou správou. Vojenská správa je předávala MV. Kluky učili střílet a držet stráž. Kluci mrzli a v noci plakali – nač k čertu potřebovali Nyroblagy se vším, co k ním patřilo! Není správné obviňovat mládence – byli vojáci a sloužili vlasti, i když v té nesmyslné a strašné službě všemu nerozuměli (a čemu rozuměli?… Buď všemu nebo ničemu – A. S.) – ale přísahali, jejich služba nebyla lehká.“ Je to upřímné, pravdivé. Člověk se nad tím musí zamyslet. Tahle mláďata zahnali do ohrady – Přísaha! Služba vlasti! Jste vojáci!

Ale zřejmě v nich byla slabá ta nejhlubší lidská struna – snad prostě žádnou neměli – jestliže se dala zlomit přísahami a politickým školením. Ze všech generací a ze všech národů se takoví hoši uplácat nedají.

Není to snad vůbec hlavní otázka 20. století: smí člověk plnit rozkazy a svěřovat přitom svoje svědomí někomu jinému? Může člověk existovat bez vlastní představy o dobru a zlu a čerpat ji z tištěných instrukcí a ústních pokynů velitelů? Přísaha?! Ta slavnostní zaklínadla, vyslovovaná rozechvělým hlasem, svým smyslem zaměřená na ochranu národa před zločinci – vida, jak je snadné zneužít je ve prospěch zločinců a proti lidu!

Vzpomeňme si, co se chystal říci svému katanovi Vasilij Vlasov už v roce 1937: jen ty sám! Jedině ty jsi vinen, že se zabíjejí lidé! Jsi odpovědný za mou smrt a s tím žij! Kdyby nebylo katů, nebylo by poprav!

Samozřejmě, ani současníci, ani historie nezapomenou na hierarchii viny. Všichni samozřejmě vědí, že na důstojnících lpí vina větší. Na operativních zmocněncích ještě větší. Na těch, co psali instrukce a rozkazy, ještě větší. A na těch, co dávali rozkaz je psát – největší.[67)] Ale stříleli, ale hlídali, ale automaty drželi v pohotovosti ti hoši – a ne tamti! A ležícího kopali do hlavy – zase jen ti hoši!

Vladilen také píše:

„Vtloukali nám do hlavy, nutili nás šprtat přísné tajný řád ozbrojených stráží z roku 1943[68)], krutý a strašný řád. A přísaha! A sledovali nás opeří a političtí zástupci velitelů. Odposlouchávání, udání. Případy, vyšetřování samotných vojáků… Lidé ve vězeňských

kabátech a lidé v uniformě, rozdělení kůly a ostnatým drátem, byli ve stejné míře vězni, jedni na pětadvacet let, jiní na tři roky.“

Je to silně řečeno, jako by vojáci také seděli, jenže je neodsoudil vojenský tribunál, ale vojenská správa. Ale rovnost, rovnost tu není! Protože muži v uniformách suverénně pálili z automatů do lidí ve vězeňských kabátech, dokonce i do davů, jak brzy uvidíme.

Vladilen ještě vysvětluje:

„Kluci byli různí. Byli tu omezení horlivci, kteří slepě mukly nenáviděli. Mimochodem velmi horliví byli nováčci z řad národnostních menšin – Baškirci, Burjatové, Jakutové.

Pak byli lhostejní – těch bylo nejvíc. Sloužili tiše a bez odmluv. Ze všeho nejvíc milovali trhací kalendář a chvíli, kdy přicházela pošta. A konečné tu byli prima chlapci, co cítili

67) To neznamená, že budou souzeni. Spíš někdo zkontroluje, zda jsou spokojeni se svými důchody a vilami.

68) Pozn. překl.: další komentář autora je založen na nepřeložitelné slovní hříčce. Přísné tajný je rusky sověršenno sekretnyj, zkratka – „es-es“. Ostatně, všímáme si dostatečně toho zlověstného syčení „es-es“ v našem životě – tu v jedné zkratce, tu zase v další, počínaje KP-es-es (KSSS), tedy i KPesesovci. Jak je vidět, existoval i řád „es-es“ (jako všechno příliš tajné, také „es-es“) – to znamená, že jeho tvůrci chápali, jak je podlá chápali to a přece ho psali – a jaká to byla doba! Právě jsme odrazili Němce od Stalingradu! Ještě jeden plod vítězství lidu.

s mukly jako s lidmi, kteří se dostali do neštěstí. A většina z nás věděla, že naše služba je mezi lidem nepopulární. Když jsme jeli na dovolenou, uniformu jsme nenosili.“

Svou myšlenku Vladilen nejlépe obhájí vlastním příběhem. I když takové, jako on, můžeme spočítat na prstech.

Dostal se do strážních vojsk omylem, byla to chyba líného zvláštního oddělení. Jeho nevlastní otec, starý odborový funkcionář Vojnino, byl zatčen v roce 1937, matka byla proto vyloučena ze

strany. Otec byl velitelem brigády VAK, člen strany od roku 1917, rychle se zřekl bývalé ženy a zároveň syna (zachoval si tím stranickou legitimaci, ale hodnost v NKVD přece jen ztratil.[69)]) Matka smývala svou skvrnu za války svou krví dobrovolné dárkyně. (Tam to nevadilo, její krev užívali straníci i nestraníci.) Chlapec od dětství „nenáviděl modré čepice a teď mi jednu narazili na hlavu… Do dětské paměti se příliš jasně vryla strašlivá noc, kdy se lidé v uniformě, jakou nosil otec, bez okolků hrabali v mé dětské postýlce."

„Nebyl jsem dobrý strážný. Dával jsem se s mukly do řeči, vyřizoval jsem jejich prosby.

Nechával jsem pušku u táboráku, chodil jsem jim do kiosku nakupovat nebo jsem házel do schránky jejich dopisy. Myslím, že ve zvláštních táborových střediscích Proměžutočnaja, Mysakort, Parma ještě na vojáka Voloďu vzpomínají. Vedoucí brigády muklů mi jednou řekl:

„Dívej se na lidi, poslouchej, jak jsou nešťastní, pak pochopíš… Své velitele jsem prostě nenáviděl. Reptal jsem, vztekal se, říkal jsem vojákům – „tohle jsou skuteční nepřátelé lidu!"

Za to, za přímé neuposlechnutí rozkazu („sabotáž"), za styky s mukly jsem byl vyšetřován…

Dlouhán Samutin mě fackoval, těžítkem mě bil do prstů… – za to, že jsem nechtěl podepsat doznání o dopisech muklů. Ta štěnice by byla zařvala, mám druhou třídu v boxu, mohl jsem se pokřižovat dvoupudovou činkou – ale chytli mě za ruce dva dozorci… Ale vyšetřovatelé měli jiné starosti: v 53. roce byl v MV takový zmatek a nejistota! Trest jsem nedostal, ale polepili mi to – článek 47-g: „Propuštěn z orgánů MV za krajní neukázněnosť a hrubé porušování řádu MV". A z vězení oddílu – zbitého, zmrzlého – mě vyhodili a poslali domů… Propuštěný vedoucí brigády Arsen se o mě cestou staral."

A teď si představme, že by chtěl vůči vězňům projevit shovívavost důstojník strážních jednotek Vždyť by to byl mohl udělat jen před vojáky nebo prostřednictvím vojáků. Při všeobecné nevraživosti by to tedy udělat ani nemohl, prostě by se to „nehodilo". A taky by ho někdo okamžitě udal.

Systém!

69) Sice jsme si dávno zvykli na všechno, ale někdy se člověk přece jen diví: je zatčen druhý manžel bývalé ženy – a proto je nutné se zříci čtyřletého syna? A to byl velitel brigády VČK!

10 KDYŽ V ZÓNĚ HOŘÍ PŮDA POD NOHAMA

Ne, není se co divit, že v táborech nebyly vzpoury a povstání, spíše se je co divit, že přece jen byly.

Jako všechno nežádoucí v našich dějinách, tedy jako tři čtvrtiny toho, co se skutečně stalo, jsou i tyto vzpoury pečlivě vystříhány, obroubeny a zahlazeny, jejich účastníci zlikvidováni, všichni svědci postrašeni, zprávy trestních výprav spáleny nebo ukryty za dvaceti příčkami sejfů – takže se tato povstání nyní stala mýtem, ačkoli uplynulo pouhých patnáct nebo i deset let. (Není divu, že popírají existenci Krista, Buddhy, Mohameda. Tam přece jde o tisíciletí…) Až už to nebude vzrušovat nikoho z žijících, budou historici připuštěni ke zbytkům spisů, archeologové někde hrábnou lopatou, něco zapálí v laboratořích – a vyjasní se data, místa, obrysy těchto povstání a jména jejich vůdců.

Budou tu i ty nejranější výbuchy, jako třeba reťuninský – v lednu 1942 na pracovišti Oš-Kurje u Usť-Usy. Říká se, že Reťunin byl svobodný zaměstnanec, snad dokonce vedoucí tohoto pracoviště. Povolal osmapadesátku i sociálně nebezpečné (7 – 35), dal dohromady pár set dobrovolníků, odzbrojili eskortu, kterou tvořili lehcí kriminální, a vydali se koňmo do lesa jako partyzáni.

Postupně je pobili. Ještě na jaře 1945 zavírali za „případ Reťunina“ i lidi docela nevinné.

Možná že se pak jednou dozvíme – ne, my už ne – o legendárním povstání v roce 194 na 501. stavbě, na stavbě železniční trati Sivaja maska-Salechard. Je legendární proto, že v táborech si o něm všichni šeptají, ale nikdo nic pořádně neví. Je legendární proto, že nevypuklo ve zvláštních táborech, kde byla půda i nálada, ale v NPT, kde jsou lidé rozeštváni práskači, potlačeni galerkou, kde je poplíváno i jejich právo být politickými a kde nikoho nemohlo ani napadnout, že by povstání vězňů bylo možné.

Podle pověstí všechno provedli bývalí (nedávní) vojáci. Jinak tomu ani být nemohlo.

Bez nich by osmapadesátka byla zdivočelým, slabým stádem. Ale tihle chlapci (téměř nikomu nebylo přes třicet) byli důstojníky a vojáky naší bojové armády. Byli válečnými zajatci. Byli u Vlasova nebo u Krasnova nebo v národnostních jednotkách. Tam jeden proti druhému bojovali, tady je spojil stejný útlak. Tato mládež, která prošla všemi frontami světové války, která bezvadně ovládala moderní metody ozbrojeného boje, uměla se zamaskovat. zlikvidovat hlídky – tato mládež si tam, kde nebyla rozptýlena, ještě v roce 1948 zachovala veškerou setrvačnost boje a víru v sebe, jejich srdce se nemohlo smířit s tím, že takoví mládenci, celé prapory, by měli pokorně umírat.

Dokonce i útěk byl pro ně ubohým, polovičatým činem, téměř dezertérstvím jednotlivce ze společného boje.

Všechno bylo připraveno a začalo v jedné brigádě. Říká se, že ji vedl bývalý plukovník Voronin (nebo Voronov), jednooký. Uvádí se také nadporučík tankových vojsk Sakurenko. Brigáda zabila své stráže (strážnými tenkrát naopak nebyli skuteční vojáci, ale záložáci!)

Pak šli osvobodit další brigádu, pak třetí. Přepadli osadu, kde bydlely stráže, zaútočili na svůj tábor zvenčí – likvidovali strážné na věžích a otevřeli zónu. (Tady došlo k obvyklému rozkolu: brána byla otevřená, ale většina muklů se do ní nehrnula. Byli tu vězňové s krátkými tresty a vzpoura pro ně neměla smysl. Byli tu vězňové s desítkami i patnáctkami podle usnesení „sedm osmin“ a „čtyři šestiny“, ale pro ně bylo nevýhodné dostat 58. Byla tu i osmapadesátka, ale taková, co raději pokorně a oddaně umírala na kolenou než ve stoje. A z těch, co se hrnuli branou ven, všichni na pomoc povstalcům nešli: za zónu ochotně utíkala galerka, aby loupila civilní osady.) Povstalci se vyzbrojili zbraněmi strážných (kteří byli pak pochováni na hřbitově v Kočmasu) a dobyli sousední táborové středisko. Spojenými silami se rozhodli dát se na pochod na město Vorkutu! Bylo to 60 kilometrů. Ale kdepak! Výsadkáři jim zatarasili cestu k Vorkutě. Povstalce rozháněly a pobíjely stíhačky, letící při zemi.

Pak je soudili, popravovali, dostávali tresty – 25 i 10. (Současně „osvěžili“ tresty i mnohým z těch, co se operace nezúčastnili a zůstali v zóně.) Vojensky je beznadějnost povstání zřejmá. Ale kdo by mohl říci, že by pomalé chátrání a umírání bylo bývalo nadějnější?

Brzy vznikly zvláštní tábory, většinu osmapadesátky odklidili. No a co?

V roce 1949 v Berlagu, v táborovém středisku Nižnij Aturjach, to začalo přibližně stejně: muklové odzbrojili stráže. Sebrali šest či osm automatů.

Přepadli tábor zvenčí, zahnali ostrahu, přerušili telefonní spojení. Otevřeli tábor. Teď už tu byli jen lidé s čísly, poznamenaní, odsouzení k záhubě, nemající naděje.

A co?

Muklové přes bránu nepřešli…

Ti, co začali a už neměli co ztratit, změnili povstání v útěk: skupinka se vydala směrem k Mylze. Na Elgenu-Toskanu se jim postavila do cesty vojska s malými tanky (operaci velel generál Semjonov).

Všichni padli[70)].

Hádanka se ptá: co je nejrychlejší na světě? A odpovídá: myšlenka!

Je to pravda a není to pravda. Myšlení bývá pomalé, ach, tolik pomalé! Člověk, lidé, společnost si těžce a opožděně uvědomují, co se s nimi stalo. Své skutečné postavení.

Stalin zaháněl osmapadesátku do zvláštních táborů a přitom se holedbal svou silou. I tak byla držena naprosto spolehlivě – ale on si myslel, že překoná sám sebe, že to bude ještě lepší. Myslel si, že to bude strašnější. Ale dopadlo to naopak.

Celý systém útlaku, vypracovaný za jeho dob, byl založen na rozděleni nespokojených. Na tom, že se jeden druhému nepodíval do očí, že lidé nikdy nespočítali, kolik jich vlastně je. Na tom, že se všem, i těm nejnespokojenějším zdálo, že žádní nespokojení nejsou, že jsou jen ojedinělí roztrpčení, k záhubě odsouzení lidé s vyprahlou duší.

Ale ve zvláštních táborech se nespokojení sešli v tisícových masách. A spočítali se. A pochopili, že v jejich duši vůbec není prázdno, že mají vyšší představy o životě než jejich žalářníci, než jejich udavači, než teoretici, kteří zdůvodňovali, proč v táboře musí hnít. Zpočátku si této nové stránky zvláštního tábora téměř nikdo nevšiml. Navenek to nadále vypadalo tak, jako by byly pokračováním NPT. Jenomže tu rychle zvadla galerka, opora táborového režimu a velení. Ale zdálo se, že krutost dozorců a zvětšené prostory BZR tuto ztrátu nahrazují.

70) Netvrdím, že jsem ta povstání popsal přesně. Budu vděčen každému, kdo mě opraví.

Galerka zvadla a v táboře se přestalo krást. Ukázalo se, že si člověk může nechat v nočním stolku příděl. Že si nemusí dávat na noc boty pod hlavu. Že je může hodit na zem a že je tam ráno najde. Že může nechat přes noc pytlík s tabákem ve stolku, že ho nemusí mít v kapse a spát na něm.

Myslíte, že to jsou maličkostí? Ne, to je něco ohromného! Přestalo se krást a lidé se začali bez podezření a se sympatiemi dívat na své sousedy. Poslechněte, chlapi, třeba jsme opravdu tento… političtí?…

A když jsme političtí, tak si můžeme trochu svobodněji promluvit – mezi vagónky i u brigádního táboráku. No, jistě, porozhlédnout se kolem sebe. Ale konec konců, čert je vem, čtvrtku už mám, co mi ještě můžou?

Začíná odumírat i celá dřívější táborová psychologie: zemři ty dnes, a já zítra. Stejně nikdy nedosáhneš spravedlnosti. Tak to bylo, tak to bude… A proč bys nedosáhl? A proč „bude“?

V brigádě začínají tiché hovory – ne o přídělu, vůbec ne, ani o kaši, ale o takových věcech, jaké ani venku neuslyšíš – a pořád svobodněji! A pořád svobodněji! A pořád svobodněji! Vedoucí brigády ztrácí pocit, že jeho pěst je všemocná. Jedni vůbec přestávají pěstí používat, jiní ji zvedají méně často a zlehka. Sám vedoucí brigády se nevytahuje, přisedne si, poslouchá, povídá. A členové brigády se na něj začínají dívat jako na kamaráda – je přece také náš.

Vedoucí brigád přicházejí do kanceláří, do účtárny s desítkami drobných otázek – komu snížit, komu nesnížit příděl, koho kam převelet – pridurci od nich také přejímají tento nový vzduch, tento závan vážnosti, odpovědnosti, jakéhosi nového smyslu.

I pridurci, i když zatím zdaleka ne všichni, to začínají vnímat. Jeli sem s takovou lačnou touhou zmocnit se funkcí – no, a zmocnili se jich, proč by si nemohli žít stejně dobře jako v NPT: zamknout se v kabince, smažit si brambory na špeku, žít jen mezi sebou, odděleně od pracantů? Ne! Jak to vypadá, to není to hlavní. No, a co je hlavní?…

Začíná být neslušné chvástat se svým vydřidušstvím – jako se to dělávalo v NPT – chlubit se, že žiješ na úkor jiných. A pridurci si vyhledávají přátele mezi pracanty, pokládají na zem své úplně nové vatované kabáty vedle jejich zmazaných a ochotně s nimi propovídají neděle.

A hlavní dělení lidí už není tak hrubé jako v NPT: pridurci – pracanti, kriminální – osmapadesátka. Je složitější a mnohem zajímavější: krajané, náboženské skupiny, zkušení lidé, vzdělaní lidé.

Šéfové si ještě dlouho a dlouho ničeho nevšimnou a nic nepochopí. Ale úkoláři už nechodí s klackem a dokonce ani neřvou jako dříve. Přátelsky se obracejí k vedoucím brigád: jako že je čas jít na nástup, Komove. (Ne, že by se něco ozvalo v duši úkolářů, prostě je ve vzduchu něco nového a znepokojivého.) Ale to všechno jde pomalu. Měsíce, měsíce a měsíce trvají tyto změny. Jsou to změny pomalejší než střídání ročních období. Nedotýkaly se všech vedoucích brigád ani všech pridurků – jen těch, co si uvnitř pod hroší kůží zachovali zbytky svědomí a bratrství. A kdo je raději svoloč, ten jí zcela dobře může zůstat. Ještě nedošlo ke skutečnému posunu ve vědomí – posunu otřesem, posunu hrdinskému – ne, k tomu ještě nedošlo. A tábor je i nadále táborem, jsme utiskováni a bezmocní a zbývá nám jedině lézt pod drát a utíkat po stepi, aby do nás pálili z automatů a štvali na nás psy.

Odvážná myšlenka, zoufalá myšlenka, radikální myšlenka: jak to udělat, abychom od nich neutíkali my, ale aby oni prchali před námi?

Stačí tuto otázku jen položit, stačí, aby na ni pár lidí přišlo, aby se zeptali, pár lidí aby si je poslechlo – a v táboře končí epocha útěků. A začíná epocha vzpour.

Ale jak ji začít? Čím ji začít? Jsme přece spoutáni, sevřeni chapadly, jsme zbaveni svobody pohybu – čím začít?

To nejprostší v životě zdaleka nebývá prosté. Zdá se, že i v NPT mnozí přišli na to, že práskače je třeba zabíjet. I tam se to někdy narafičilo tak, že se z hromady klád skulila jedna do rozvodněné řeky a zachytila s sebou práskače. Takže ani tam nebylo těžké přijít na to, jaká chlapadla je třeba useknout především. Zdálo se, že to vědí všichni. A nevěděl to nikdo.

Najednou – sebevražda. V režimním baráku č. 2 našli jednoho oběšence.

(Všechna stadia vzpoury vykládám podle Ekibastauzu. Ale jedna věc je zajímavá: v jiných zvláštních táborech probíhal vývoj stejně.) Šéfům to moc nevadí, vytáhli ho z oprátky, odvezli na smetiště A v brigádě se šeptá: byl to přece práskač. Neoběsil se sám. Pověsili ho.

Poučení. V táboře je hodně krys, ale nejsytější, nejhrubší a nejdrzejší je vedoucí jídelny Timofej S…[71)] Jeho gardu tvoří nařvaní a vypasení kuchaři, přikrmuje také čeleď krutých pomocných strážných. On sám a ta čeleď bijí mukly pěstmi a klacky.

Jednou nějak mimochodem naprosto nespravedlivě uhodil malinkého, snědého „nezletilce“. Dávno si přestal všímat, koho vlastně bije. A ten klučina podle zvyků zvláštního tábora, podle nynějších zvyků, není prostě kluk, ale mohamedán. A mohamedánů je v táboře hodně. To není žádná galerka. Před západem slunce můžeme vidět, jak se v západní části zóny (v NPT by se jim smáli, u nás – ne) modlí, zdvihají ruce nebo tisknou čelo k zemi. Mají své starší, v novém ovzduší je tu i jakási rada. A ta se rozhodne: pomstít se!

V neděli brzy ráno proklouzne kluk a za ním Inguš do baráku pridurků, kteří si ještě hoví v posteli. Vstupují do místnosti, kde je S., a dvěma noži zapíchnou metrákového chlapa. . Ale jak je to všechno ještě nezralé! Nesnaží se skryt své tváře a nesnaží se uprchnout. Přímo od mrtvoly, se zakrvavenými noži, klidní vědomím splněné povinnosti, jdou za dozorci a vzdávají se. Budou souzeni.

To všechno je tápavé hledání. To všechno se ještě snad mohlo stát v NPT. Ale občanské myšlení pracuje dál: není to ten hlavní článek, u něhož je třeba začít trhat řetěz?

„Zabij práskače!“ – to je ten článek! Nůž do prsou práskače! Vyrábět nože a vraždit práskače – to je ono!

Nyní, když píši tuto kapitolu, leží nade mnou na policích svazky humanistických knih a vyčítavě pobleskují matnými a zašlými ořízkami – jako hvězdy skrze mraky! Nic na světě se nesmí dobývat násilím! Vezmeme-li meč, nůž, pušku – rychle se dostaneme na roveň svým katům a násilníkům. A nebude tomu konce…

Nebude tomu konce… Tady, u stolu, v teple a čistotě s tím naprosto souhlasím.

Ale člověk musí dostat pětadvacet let pro nic za nic, nalepit na sebe čtyři čísla, vždycky držet ruce dozadu, ráno a večer se nechat prohledávat, umdlévat v práci, nechat se tahat do BZR pro nějaká udání, nenávratně se nechat zašlapávat do země – aby mu odtamtud, z té jámy, všechny řeči humanistů připadaly jako žvanění tlučhubů.

71) Jeho jméno neskrývám, nepamatuji si je.

Nebude konce…! A bude začátek? Bude v našem životě kousek světla nebo ne?

Utlačovaní lidé si řekli: na hroby pytel hrubá záplata.

Práskači jsou také lidé… Dozorci chodí po barácích a nám pro výstrahu ohlašují rozkaz pro celý tábor Pěščanyj: na nějakém táborovém středisku vedly dvě dívky (podle roku narození je zřejmé, že byly mladé) protisovětské řeči. Tribunál, podepsáni… Trest smrti! Tato děvčata, která si šeptala na vagónku a která měla už každá deset let chomoutu, přece shodila nějaká svině, která s nimi byla zašitá? ! Jacípak jsou práskači lidé?!

Nikdo nepochyboval. Ale přesto nebyly první rány lehké.

Nevím, jak kde (zabíjet se začalo ve všech zvláštních táborech, dokonce i v invalidním Spassku!), ale u nás to začalo příjezdem Dubovského transportu – v podstatě to byli západní Ukrajinci z Organizace ukrajinských nacionalistů. Ti pro celé toto hnutí vůbec

udělali velmi mnoho, oni pohnuli tím vozem. Dubovský transport k nám zanesl nákazu vzpoury.

Mladí, silní chlapi, které sebrali přímo na partyzánských stezkách, se v Dubovce porozhlédli, zhrozili se té letargie a otroctví – a popadli nože.

V Dubovce to rychle skončilo vzpourou, požárem a rozehnáním tábora. Ale šéfové tábora, sebejistí, zaslepení (třicet let se nesetkali se žádným odporem, odvykli si) – se ani nepostarali o to, aby drželi buřiče zvlášť. Pustili je po celém táboře, do brigád.

To byly způsoby NPT – rozptýlením se tam potlačovaly protesty. Ale v našem prostředí, s prvními známkami očištění, takové rozptýlení jen pomohlo rychleji podnítit plamen vzpoury. Nováčci chodili s brigádami do práce, ale ani se jí netkli, nebo jen naoko, leželi si na sluníčku (bylo právě léto!) a tiše hovořili. Ze strany se v takových chvílích velmi podobali kriminálním pod zákonem, tím spíš, že byli také tak mladí, vykrmení, ramenatí.

A zákon se vybarvoval, ale byl to nový, podivuhodný zákon: „Nechť této noci zemře ten, kdo má špatné svědomí!“

Teď se zabíjelo častěji, než se utíkalo v těch nejlepších dobách. Zabíjelo se jistě a anonymně: nikdo se nechodil udat se zakrvaveným nožem. Člověk šetřil sebe i svůj nůž pro něco jiného. V oblíbenou dobu – v pět hodin ráno, kdy baráky otevírali jednotliví dozorci, kteří šli hned odemykat dál, kdy téměř všichni vězňové ještě spali – mstitelé v maskách vstupovali tiše do vyhlídnuté sekce, přistupovali k vyhlídnutému vagónku a bez lítosti zabíjeli zrádce, který se třeba ani neprobudil, anebo byl vzhůru a strašlivě ječel. Ověřili si, zda je mrtev, a obratně zmizeli.

Měli na sobě masky a jejich čísla nebylo vidět – buď je odpárali, nebo skryli. Ale i když je sousedé zabitého poznali podle postavy – nejenže se nehnali, aby to sami hlásili, ale ani při výsleších, ani před hrozbami kmotrů se teď nevzdávali a tvrdili: ne, ne, nevím, nic jsem neviděl. A už to nebyla jen ta prostá, prastará pravda, kterou poznali všichni utiskovaní: „Kdo moc ví, toho na provázku vedou, kdo nic neví, ten si na peci sedí“ – každý zachraňoval sám sebe. Protože ten, kdo by mluvil. by byl příštího rána v pět hodin zabit a přízeň operativního zmocněnce by mu nebyla nic platná.

A tak se zabíjení (i když zatím nedošlo ještě ani k deseti případům) stalo normou, běžným zjevem. Vězňové se šli mýt, šli si pro ranní příděl a ptali se: zabili dnes někoho? Vězňové slyšeli v tom hrůzyplném sportu podzemní zvony spravedlnosti.

Dělalo se to naprosto tajně. Někdo (uznávaná autorita) někde někomu jen řekl: tak tohohle! A nestaral se, kdo bude zabíjet, kolikátého, kde vezme nůž. A zabijáci, co to měli na starosti, neznali soudce, jehož rozsudek měli vykonat.

A je třeba přiznat, a to přes nedostatek důkazů o práskačích – že tento neústavní, nezákonný, neviditelný soud soudil mnohem přesněji, s daleko menšími chybami než všechny tribunály, trojky, vojenská kolegia a zvláštní komise, které jsme poznali.

Řezničina, jak se tomu u nás říkalo, probíhala tak bezvadně, že se odehrávala i za dne a téměř veřejně. Jednoho malého, poďobaného „starostu baráku", bývalého významného rostovského vnitráka, známou veš, zabili v neděli ve dne na záchodě.

Mravy byly už tak drsné, že se tam hnaly davy, aby se podívaly na zkrvavenou mrtvolu.

Pak se mstitelé dali do zrádce, který prodal podkop pod zónou z režimky (velení už se v té době chytilo za hlavu a zahnalo tam hlavní dubovce, ale řezničina už bezvadně běžela i bez nich), bylo to za bílého dne, honili ho po zóně s noži. Práskač se před nimi schoval do štábního baráku, oni za ním, skočil do pracovny velitele táborového střediska, tlustého majora Maximenka – a oni za ním. V tu chvíli táborový holič majora holil. Major byl podle táborového řádu beze zbraně, protože do zóny se zbraně nosit nesměli. Spatřil vrahy s noži, polekaně vyskočil pod rukou holiče a začal prosit o milost, protože si myslel, že ho jdou oddělat. S úlevou koukal, jak před jeho očima zabíjejí práskače. (Nikdo neměl v úmyslu dotknout se majora. Zásada začínajícího hnutí zněla: oddělávat jenom práskače, dozorce a velitele nechat na pokoji. Přesto major vyskočil nedoholený z okna, s bílým prostěradlem kolem krku utíkal ke strážnici a zoufale volal: „Věž, střílej! Věž, střílej!" Ale věž nestřílela…) Stalo se, že práskače nestačili oddělat, vytrhl se a raněný utekl do nemocnice. Tam ho operovali, převázali. Ale když se nožů polekal i major – copak

práskače mohla zachránit nemocnice? Za dva nebo tři dny ho dorazili na nemocničním lůžku…

Z pěti tisíc mužů bylo zabito asi tucet – ale každá rána nožem odřezávala a odřezávala chapadla, která nás svírala a drtila. Zavál podivuhodný vítr! Navenek jsme, zdálo se, byli nadále trestanci v táborové zóně, ve skutečnosti jsme se však osvobodili, byli jsme svobodní, protože poprvé za celý život, co naše paměť sahala, jsme začali otevřeně a nahlas říkat, co si myslíme! Kdo nezažil takovou proměnu, ten si ji ani představit neumí!

A práskači – nepráskali…

Do té doby mohlo operativní oddělení nechat v zóně přes den, koho chtělo, celé hodiny s ním mluvit – šlo jim o udání? Dávali nové úkoly? Vyptávali se na jména vězňů, kteří ještě nic neprovedli, ale mohli provést? Kteří byli podezřelí jako vedoucí budoucího odporu? Večer se vracela brigáda a ptala se: „Pročpak si tě volali?“ A člen brigády vždycky odpovídal, ať už mluvil pravdu, nebo se přetvařoval: „Ale, ukazovali mi fotografie…“ Skutečně, v poválečných letech mnoha vězňům ukazovali k identifikaci fotografie osob, s nimiž se mohli setkat za války. Ale nemohli je ukazovat všem, k tomu nebyl důvod. Odvolávali se na ně však všichni – i kamarádi, i zrádci.

Podezření mezi námi se prohlubovalo a nutilo každého k uzavřenosti.

Teď z ovzduší podezírání mizelo! Teď, když čekisté někomu poručili, aby po nástupu zůstal, odmítl! Neuvěřitelné! To se nestalo za celá léta existence ČK-GPU-MV!

Předvolaný se k nim nevlekl s tlukoucím srdcem, nenaklusal s podlézavým úsměvem, ale hrdě (vždyť se na něho ostatní dívali!) odmítal jít! Neviditelné váhy se houpaly ve vzduchu nad nastoupeným davem. Na jedné misce se vršily všechny známé přízraky: pracovny vyšetřovatelů, pěsti, klacky, stání beze spánku, boxy, kde se dá jen stát, studené, vlhké karcery, krysy, štěnice, tribunály, druhé a třetí tresty. Ale to všechno nemohlo spustit v jediném okamžiku. Byl to mlýn na lidi, který je však nemohl semlít všechny najednou. Lidé žili dál – vždyť všichni, co jsou tady, tímto mlýnem prošli.

A na druhé misce vah ležel pouhý nůž – ale ten nůž byl určen pro tebe, odpadlíku! Byl připraven jen pro tvou hruď, a ne až někdy, jednou, ale zítra na úsvitě, a žádná síla ČKGB tě před ním nemohla zachránit! Nebyl ani moc dlouhý, zrovna takový, aby se ti dobře zapasoval pod žebra. Neměl ani pořádnou střenku – jen nějakou izolační šňůru, namotanou na tupé straně – ale bylo to právě akorát, aby nevyklouzl z ruky.

A tato spásonosná hrozba na misce vah převažovala! Dávala všem slabým sílu odtrhnout se od pijavic, nevšímat si jich, jít za brigádou. (A dávala jim dobré výmluvy na pozdější dobu: my bychom zůstali, občane veliteli! Ale báli jsme se nože… vám to nehrozí, ale ani si neumíte představit…) A nejen to. Lidé nejenže přestali chodit na předvolání operativních zmocněnců a jiných táborových šéfů – ale báli se nyní i hodit do poštovní schránky v zóně nebo do schránky pro stížnosti do vyšších instancí popsaný papírek nebo nějakou obálku. Když někdo chtěl poslat dopis nebo žádost, poprosil někoho: „Přečti si to, ověř si, že to není udání. Půjdeme to spolu hodit."

Takže teď bylo načalstvo slepé a hluché! Na první pohled i břichatý major i jeho zástupce Prokofjev, také břichatý, i všichni dozorci – volně chodili po zóně, nic jim nehrozilo, pohybovali se mezi námi, dívali se na nás – ale nic neviděli! Protože bez udavače člověk v uniformě nemůže nic vidět ani slyšet: než přistoupí, všichni zmlknou, odvrátí se, schovají se, odejdou… Někde poblíž se věrní udavači mučili touhou, prodat kamarády – ale žádný z nich se neprojevil ani skrytě.

Porouchal se právě ten informační aparát, o nějž se po desetiletí opírala sláva všemocných a vševědoucích Orgánů.

Zdálo se, že na stejné objekty chodí stále stejné brigády. (Ostatně, teď jsme se domlouvali, že se budeme vzpírat i eskortě, že nenecháme přeřazovat pětice, přepočítávat nás za pochodu – a dařilo se to! Už mezi námi nebyli práskači – a vojáci také ochabli.) Pracovali jsme, abychom dobře zaplnili pracovní výkazy. Vraceli jsme se a dovolovali jsme dozorcům, aby nás prohledávali stejně jako dříve (ale nože se nikdy nenašly!). Ve skutečnosti však lidi už nesdružovaly brigády, uměle vytvořené správou, ale docela jiná

lidská společenství, především – národy. Vytvořily se a upevnily národní skupiny, pro práskače nedostupné: ukrajinská, spojená mohamedánská, estonská a litevská.

Vedení nikdo nevolil, ale vzniklo tak spravedlivě, podle stáří, moudrostí, utrpení, že jeho autorita byla v rámci dané národnosti nesporná. Vznikl také zřejmě společný konzultativní orgán – abych tak řekl „Sovět národností“[72)]. Brigády zůstaly stejné, byl jich stále stejný počet, ale jedna věc byla divná: v táboře bylo najednou málo vedoucích brigád! Jev v Gulagu nevídaný! Zpočátku byl jejich úbytek přirozený: jeden šel do nemocnice, jiný přešel do hospodářství, další byl

72) Tady je na čase uvést věc na pravou míru. Nebylo všechno tak čisté a hladké, jak to vypadá, když člověk líčí hlavní proud. Byli tu odporující si skupiny „umírněných“ a „krajních“. Hrály svou úlohu samozřejmě i osobní sympatie a nepřátelství, i ješitnost těch, kteří usilovali o „vůdcovství“. Mladí býčci – „zabijáci“ – měli daleko k širšímu politickému uvědomění, někteří měli tendenci žádat za svou „ práci“ lepší stravu, byli schopni kvůli tomu hrozit kuchaři nemocniční kuchyně, tedy žádat, aby dostali najíst na úkor přídělu nemocných – a když kuchař odmítl, zabít ho bez jakéhokoli mravního soudu: vždyť už jsou na to zvyklí, masky a nože mají v rukou. Zkrátka, hned se ve zdravém jádru objevil červotoč – neměnný, starý, obecně historický rys všech revolučních hnutí! A jednou prostě došlo k omylu: prohnaný práskač přemluvil dobráka pracanta, aby si s ním vyměnil postel – a pracanta k ránu zapíchli. Ale přes tyto úchylky bylo celkové zaměření velmi přesné a pevné, člověku to bylo jasné. Společenský efekt byl takový, jakého bylo třeba.

propuštěn na svobodu. Ale úkoláři mívali v rezervě vždycky lačný dav uchazečů : za kousek špeku, za svetr dostat místo vedoucího brigády. A teď nejenže uchazeči nebyli, ale byli takoví vedoucí brigád, kteří se denně potloukali po PO a žádali, aby je co nejrychleji odvolali.

Přišla doba, kdy byly nenávratně pryč staré brigadýrské metody – zapřahat pracanta do těsného chomoutu – a na nové metody hned tak někdo nepřišel. A brzy to bylo s vedoucími brigád tak špatné, že úkolář začal chodit do brigadýrské sekce, kouřil s nimi, povídal a prostě prosil: „Chlapi, bez vedoucího to přece nejde, to je nesmysl. Tak si někoho vyberte, my ho hned schválíme!“

Bylo to zejména v době, kdy vedoucí brigád začali utíkat do BZR – schovávali se do vězeňských zdí. (A nejen oni, i krvelační stavbyvedoucí, jako třeba Adaskin.) Práskači když měli pocit, že jsou jim na stopě nebo že jsou na pořadí v seznamu – se najednou vyděsili a utíkali! Ještě včera se mezi lidmi vytahovali, ještě včera se chovali a mluvili tak, jako kdyby schvalovali, co se děje (jen to zkus teď mluvit mezi mukly jinak!), ještě minulé noci spali ve společném baráku (to nevíme, zda spali, nebo napjatě čekali, připraveni k obraně, a přísahali, že je to poslední taková noc) – a dnes byli pryč! A pomocný strážný dostává rozkaz: odnést věci toho a toho do BZR.

Byly to nové a tak trochu děsivě veselé časy! Tak to tedy už nejsme my, kdo utíká! Oni utíkají a my se jich zbavujeme! Časy na této zemi nemožné a nebývalé! – člověk se špatným svědomím nemůže klidně jít spát! Odplata nepřichází až na onom světě, není ponechána soudu dějin, hmatatelná živoucí odplata na tebe vztáhne ruku s nožem dnes na úsvitě. Něco takového jako v pohádce: půda zóny je pod nohama poctivých měkká a teplá, pod nohama zrádců se chvěje a plane! Něco takového by člověk přál prostranstvím za zónou – naší svobodě, která takové doby nikdy nepoznala a možná ani nepozná. Pochmurný kamenný BZR, už dávno rozšířený, dostavěný, s malými okénky, s náhubky, vlhký, studený a tmavý, ohrazený pevným plotem s těsně spojenými prkny – BZR, který táboroví šéfové s takovou láskou připravili pro absentéry, pro uprchlíky, pro tvrdohlavé, pro protestující, pro lidi odvážné – tento BZR najednou začal přijímat jako penzisty na odpočinku práskače, krvežíznivé despoty a naháněče!

Těžko můžeme upřít důvtip tomu, koho prvního napadlo běžet k čekistům a požádat je o úkryt před hněvem lidu v kamenné díře – a to vše za své věrné, dlouholeté služby. Tomu, co sám prosil o vězení co nejpevnější, co neutíkal z vězení, ale do vězení, dobrovolně

souhlasil s tím, že už nebude dýchat čerstvý vzduch, že už nespatří sluneční světlo – zdá se, že z minulosti nic podobného neznáme!

Velitelé a operativci se nad těmi prvními slitovali, ukryli je: přece jen jsou to naši lidé.

Dali jim nejlepší celu BZR (táboroví vtipálci ji nazvali úschovnou), přinesli tam matrace, poručili co nejlépe topit, povolili jim hodinovou procházku.

Ale za prvními důvtipnými se začali trousit další, méně vtipní, ale také lačně toužící po životě. (Někteří si chtěli i na útěku zachovat tvář: kdo ví, třeba se ještě bude muset vrátit a žít mezi mukly?) Arcijáhen Rudčuk uprchl do BZR s náležité nerežírovanou scénou: po večerce přišli do baráku dozorci, sehráli scénu tvrdého filcunku, vytřásali matrace. Rudčuka „zatkli" a odvedli. Ostatně se tábor brzy přesně dozvěděl, že i hrdý arcijáhen, milovník štětce a kytary, také sedí v těsné „úschovně". (Už jich bylo přes deset, patnáct, přes dvacet! Začalo se jim také říkat „brigáda Mačechovského" – podle jména velitele režimu.) Už se začala zabydlovat další cela, omezovala se produktivní plocha BZR.

Práskači jsou však potřební a užiteční jen pokud se motají mezi lidmi, dokud nejsou odhaleni. Odhalený práskač nemá žádnou cenu, už nemůže v tomto táboře sloužit.

Musí dostávat své jídlo zadarmo v BZR, nepracuje, nevyplácí se. Ne, dokonce i dobročinnost MV má své meze!

A tak proud prosebníků o záchranu – zastavili. Kdo přišel pozdě, musel zůstat ve své ovčí kůži a čekat na nůž.

Udavač je jako převozník: teď mě převez a pak za mnou nelez.

Načalstvo se začalo starat o protiopatření, o to, jak zastavit strašné hnutí v táboře, jak je zlomit. První, na co byli zvyklí a čeho se chytili, bylo – psát rozkazy.

Vládci našich těl a duší ze všeho nejméně chtěli přiznat, že naše hnutí je – politické. Ve výhružných rozkazech (dozorci chodili po barácích a předčítali je) bylo všechno, co se dělo, označováno za banditismus. Tak to bylo jednodušší, srozumitelnější, snad bližší. Jak je to dávno, co k nám posílali bandity jako „politické"? A teď se političtí – poprvé političtí! – stali „bandity". Nejistě prohlašovali, že tito bandité budou odhaleni (zatím nebyl žádný) a (ještě nejistěji)

popraveni. Rozkazy se také obracely na trestaneckou masu – aby bandity odsoudila a bojovala s nimi!…

Vězňové to vyslechli a s posměšky se rozcházeli. V tom, že se důstojníci režimu báli politické za politické označit (ačkoli po třicet let se každé vyšetřování snažilo „politiku“ přišít), jsme cítili jejich slabost.

A také to slabost byla! Nazvat hnutí banditismem – to byl jejich trik: správa tábora se tak zbavovala odpovědnosti za to, že snad připustila v táboře politické hnutí! Tento nutný trik byl používán i nahoře: v oblastních a táborových správách MV, v Gulagu, v samotném ministestvu. Systém, který se neustále bojí informací, musí klamat i sám sebe. Kdyby šlo o zabíjení dozorců a důstojníků režimu, těžko by se byli vyhnuli článku 58-8 – teroru, ale to by také snadno mohli nasadit trest smrti. Teď však měli lákavou možnost vylíčit všechno, co se dělo ve zvláštních táborech, jako válku kurev, jež právě v té době otřásala NPT a kterou organizovalo právě vedení Gulagu [73].

73) „Válka kurev“ by stála za zvláštní kapitolu této knihy ale k tomu by bylo třeba vyhledat ještě spoustu materiálu. Odkážeme čtenáře na studii Varlama Šalamova „Příběhy ze světa zločinců“ (Očerki prestupnogo míra), i když ani tam není všechno. Stručně: Válka kurev vypukla přibližně v roce 1949 (nepočítáme-li neustálé jednotlivé případy bitek mezi zloději a „kurvami“). V roce 1951 a 1952 řádila naplno. Zlodějský svět se rozdělil na spousty skupin! Vedle vlastních zlodějů a kurev to byli ještě neomezení („neomezení zloději“), „machnovci“, „uporovci“, „pivovarovci“, „červená karkulka“, „sochor za pasem“ – a to ještě není všechno. V té době se vedení Gulagu už zklamalo v neomyslnosti teorie o převýchově galerky a zřejmě se rozhodlo se této přítěže zbavit. Využívalo svárů, podporovalo chvíli jednu, pak zase druhou skupinu, jejich noži likvidovalo skupiny ostatní. Vraždění se dělo otevřeně a masově. Pak si kriminální vrahové zvykli nevraždit vlastníma rukama. A když už člověk někoho vlastníma rukama zabil, donutil jiného, aby na sebe vzal vinu. Tak mladí lehcí kriminálníci nebo bývalí vojáci a důstojníci pod hrozbou, že budou zavražděni sami, brali na sebe cizí vraždy, dostali 25 let podle 59-3 – banditismus – a dodnes sedí.

A zloději – vůdci skupin – vyšli ven na základě vorošilovské amnestie z roku 1953 bez poskvrnky. (Ale nezoufejme si, od té doby už zase znovu sedí.) Když se v našem tisku objevila sentimentální móda povídek o převýchově, dostaly se do novin i informace – samozřejmě co nejprolhanější a nejmlhavější – o vraždění v táborech. Přitom schválně smíchali dohromady (před soudem dějin) „válku kurev“ a „řezničinu“ ve zvláštních táborech a bůhví jaká ještě vraždění. Téma táborů zajímá všechny, takové články se čtou dychtivě ale nic se z nich pochopit nedá (proto se také píší). Třeba novinář Galič uveřejnil v červenci 1959 v časopise Izvěstija jakousi podezřelou „dokumentární“ novelu o vězni Kosych, který prý z tábora dojal Nejvyšší sovět 80stránkovým dopisem, psaným na stroji. (1. Odkud měl stroj? Od operativce? 2. Kdopak by četl osmdesát stránek, tam už po jedné zívají k zalknutí.) Ten Kosych měl 25 let, druhý trest za případ, k němuž došlo v táboře. Jaký to byl případ, za co to bylo, v tomto bodě Galič – a to je charakteristiky rys našich novinářů – hned přešel do nicneříkajíciho tónu. Těžko se dá poznat, zda se Kosych dopustil „kurví“ vraždy nebo politického zabití práskače. Ale charakteristické je právě to, že v historickém pohledu je teď všechno na jedné hromadě pod názvem banditismus. Ústřední časopis to vědecky vysvětluje takto: „Berijovi pomahači (jen to na ně sveďte, ti to unesou!) tenkrát byli vládci táborů (a před ním? a teď?). Přísný zákon nahrazovaly nezákonné akce jednotlivců (jak to? v rozporu s jednotnou instrukcí? kdopak by se odvážil?), kteří měli být jeho vykonavateli. Všemožné podněcovali nenávist (kurzíva autora. Tak tohle je pravda. – A. S.) mezi různými skupinami vězňů. (Využívání práskačů se také dá zařadit do této kategorie…) Byla to zuřivá, uměle a nelítostné podněcovaná nenávist.“ Zastavit vraždy v táborech 35 letými tresty, jaké vrahové už beztak měli, bylo samozřejmé nemožné. A tak byl v roce 1961 vydán zákon o trestu smrti za vraždu v táboře – pochopitelné i za vraždu práskače. Stalinským zvláštním táborům už chyběl jen tenhle Chruščovův zákon.

Tak ospravedlňovali sami sebe. Ale současně se zbavovali práva popravovat táborové vrahy a nemohli tedy nasadit efektivní protiopatření. A nemohli se postavil rozvíjejícímu se hnutí.

Rozkazy nepomohly. Trestanecké masy nezačaly odsuzovat a bojovat místo svých šéfů. Další opatření – převést celý tábor na zostřený režim! To znamenalo: po celý volný čas ve všední den, s výjimkou doby, kdy jsme byli v práci, po všechny neděle jsme teď museli sedět pod zámkem jako ve vězení, s parašou, dokonce i jídlo jsme dostávali do baráků. Šlichtu a kaši roznášeli ve velkých sudech po barácích, jídelna byla prázdná.

Byl to tvrdý režim, ale dlouho nevydržel. Začali jsme se flinkat a důlní správa začala křičet. A hlavně, dozorci měli další práci navíc – museli teď neustále lítat z jednoho konce tábora na druhý s klíči – pouštět ven nebo dovnitř pomocné stráže s parašou, sledovat výdej jídla, eskortovat skupiny na marodku nebo z marodky. Velitelé chtěli dosáhnout toho, aby nás tento režim otrávil, abychom se postavili proti vraždám a vrahy vydali. Ale my všichni byli naladěni tak, že to vydržíme, vytrpíme – že to stojí za to! Šlo jim také o to, aby baráky nezůstávaly otevřené, aby nemohli přijít vrahové z jiného baráku, mezi svými že se najdou snáze. Ale zase došlo k vraždě – a zase nikoho nenašli, zase nikdo nic „neviděl“ a „nevěděl“. Pak někomu při práci prorazili lebku – tady zamčené baráky už vůbec nepomohou.

Zostřený režim byl zrušen. Místo toho se začala stavět „velká čínská zeď“. Byla to široká zeď na dvě vepřovicové cihly, asi čtyři metry vysoká. Vedla uprostřed zóny, napříč, měla rozdělit tábor na dvě části, ale zatím tu zůstával průchod. (To se dělo ve všech zvláštních táborech. Takové rozdělování velkých zón na malé probíhalo v mnoha jiných táborech.) Protože trast tuto práci platit nemohl – pro městečko neměla žádný smysl, padla všechna tíha na nás, na naše neděle a večery – bylo léto a dlouho světlo. Po příchodu z práce jsme vyráběli vepřovice, sušili je, nosili ke stavbě, kladli.

Ta zeď nás pořádně zlobila, věděli jsme, že načalstvo chystá nějaké svinstvo, ale stavět jsme museli. Přece jen jsme byli ještě velmi málo svobodní – jen hlavou jsme mohli pohnout, jinak jsme jako dříve trčeli v bahně otroctví až po krk.

Všechna tato opatření – výhrůžné rozkazy, zostřený režim, zeď – byla velmi hrubá, zcela v duchu vězeňského myšlení. Ale copak to? Znenadání volají jednu brigádu, druhou a ještě další k fotografovi – a fotografují je, zdvořile, bez čísla na krku, nemusíš sedět v určité pozici, seď si, jak chceš, dívej se, jak se ti líbí. A pracanti se dozvídají z „neopatrné“ věty velitele KVO, že jde o „fotky na doklady“.

Na jaké doklady" Jaké doklady mohou vězňové mít" Mezi lehkověrnými se šíří vzrušení: co když připravují propustky pro ty, kterým povolí pobyt bez eskorty? A co když?

A co když?

Teď se vrátil z dovolené dozorce a nahlas vykládá jinému (ale v přítomnosti vězňů), že po cestě viděl celé transporty propuštěných – s hesly a zelenými větvemi jedou domů.

Pane Bože, jak člověku tluče srdce! Už je přece dávno načase! Tím se přece mělo začít hned po válce! Opravdu to začalo?

Prý někdo dostal z domova dopis: jeho souseda pustili, už je doma!

Najednou je jedna z vyfotografovaných brigád předvolána před komisi. Vstupujte jednotlivě… U stolu s rudou přikrývkou, pod Stalinovým portrétem, sedí naši táboroví velitelé, ale nejenom: ještě dva nějací neznámí, jeden Kazach, druhý Rus, v našem táboře nikdy nebyli. Chovali se věcně, ale trochu žertují, vyplňují dotazníky: příjmení, jméno, otčestvo, rok a místo narození, a dále místo obvyklého – článek, délka trestu, konec trestu – podrobně stav, žena, rodiče, pokud máte děti, věk, kde všichni bydlí, zda spolu nebo zvlášť. A to všechno se zapisuje… (Někdo z komise neustále písaři připomíná: a tohle zapiš a tohle také!) Podivné, bolestné a příjemné otázky! I ten nejotrlejší se při nich rozehřeje, člověku je dokonce do pláče! Léta a léta slyší jen úsečné štěkání: Článek? Trest! Kdo vynesl rozsudek? A najednou tu sedí docela bez zloby vážní, lidští důstojníci a beze spěchu, soucitně, ano, soucitně se vyptávají na to, co člověk ukrývá tak hluboko, že se sám bojí toho dotknout, někdy řekne sousedovi na palandě pár slov anebo raději ani to ne… A všichni tito důstojníci (zapomněl jsi, nebo v tuto chvíli odpouštíš, že tenhle nadporučík ti posledně před říjnovými svátky sebral fotografii

rodiny a roztrhal ji…?) – tito důstojníci slyší, že tvoje žena si vzala jiného, že otec je na tom už špatně, nedoufá, že ještě uvidí syna – a přitom smutně přikyvují, dívají se jeden na druhého, pomlaskávají. Ne, nejsou tak špatní, jsou to také lidé, jen mají psí službu… Všechno si zapisují a každému kladou nakonec otázku:

„No, a kde bys chtěl bydlet?Tam, kde rodiče, nebo tam, kde jsi bydlel dříve?“ „Jak to?“ koulí mukl očima. „Já… sedmý barák…“

„Ale to my víme!“ smějí se důstojníci. „Ptáme se, kde bys chtěl bydlet. Když tě třeba pustí, kam by se ti měly vystavit doklady?“

A před očima trestance se celý svět točí, vidí, slunce, duhové paprsky… Rozumem chápe, že to je sen, pohádka, že to není možné, že má pětadvacet nebo deset, že se nic nezměnilo, že je celý umazaný od hlíny a zítra zas půjde makat – ale několik důstojníků, dva majoři, sedí, beze spěchu a se sympatií se vyptávají:

„No tak kam? Řekni!“

A vězeň s tlukoucím srdcem, zaplavován vlnami tepla a vděčnosti, jako když červenající se chlapec vyzrazuje jméno dívky, prozrazuje tajemství svého srdce – kde by chtěl prožít zbytek svého života, kdyby nebyl prokletým galejníkem se čtyřmi čísly.

A oni si to zapisují! A žádají, aby zavolal dalšího. A ten první jako šílený utíká na chodbu k ostatním a vykládá, co se dělo.

Pracanti vstupují dovnitř po jednom, odpovídají na otázky přátelských důstojníků. A jen jeden z padesáti se uchichtne:

„Všechno je tady na Sibiři pěkné, jenomže je tu moc horko. Nemohl bych za polární kruh?“

Nebo: „Napište to takhle: v táboře jsem se narodil, v táboře zemřu, lepší místo neznám.“ Promluvili si takhle se dvěma nebo třemi brigádami (a v táboře je jich dvě stě). Táborem to trochu hnulo, několik dní bylo o čem diskutovat – i když polovička z nás sotva čemu věřila – minuly ty naivní časy. Ale víckrát se komise nesešla.

Fotografování je nic nestálo, cvakali to s prázdnými kazetami. Ale sedět takhle vespolek a tak srdečně se bavit s těmi lumpy – na to jim trpělivost nestačila. No, a když nestačila, nic z toho nestydatého plánu nebylo.

(Ale přece jen uznejme, že to byl pěkný úspěch. V roce 1949 byly vytvořeny – navěky samozřejmě – tábory s krutým režimem. A už v

roce 1951 musí jejich šéfové sehrát tohle představení laskavosti. Jaký důkaz úspěchu bychom ještě chtěli? Proč nikdy nemuseli hrát takové divadlo v NPT?) Nože se zase zaleskly.

Šéfové se rozhodli – zavírat. Bez práskačů přesně nevěděli koho, ale nějaké podezření , nebo nápady měli (a možná, že někdo tajně přece jen udávat dokázal.) Přišli třeba dva dozorci do baráku, po práci, jen tak, jakoby nic, a řekli: „Seber se, jdeme."

Mukl se ohlédl na chlapy a povídá: „Nepůjdu."

Opravdu! V tomhle obyčejném, běžném zatčení, kdy člověka seberou, kdy se nikdy nebráníme, jsme zvyklí to brát jako řízení osudu, i v tom je přece taková možnost: nepůjdu. Naše osvobozené hlavy to nyní chápaly!

„Jak to, nepůjdeš?" útočili dozorci.

„Prostě nepůjdu!" odpovídal pevně mukl. „Mně je tady taky dobře."

„A kam má jít?… A proč má jít?… Nedáme ho!… Nedáme!… Jděte pryč!" ozývalo se ze všech stran.

Dozorci se chvíli motali a odešli.

Zkusili to v jiném baráku – dopadlo to stejně.

A tak vlci pochopili, že už nejsme takové ovce jako dřív. Že nás musí teď čapnout lstí nebo na strážnici nebo celá hlídka na jednoho. Že z davu to nepůjde.

A my, zbavení nákazy, osvobození od dozoru a odposlouchávání, jsme se rozhlédli a otevřenýma očima jsme viděli, že jsou nás tisíce! Že jsme političtí! Že se už můžeme bránit!

Jak správně jsme zvolili ten článek řetězu, který jsme chtěli rozbít – práskače!

Udavače a zrádce! Byli to chlapi z nás, co nás nenechali žít. Jako na pravěkých obětištích tekla jejich krev, aby nás zbavila tíživého prokletí.

Revoluce nazrávala. Její vánek, který, zdálo by se, utichl, nám teď zadul do plic jako smršť.

11 ZKOUŠÍME ROZBÍT OKOVY

Teď, když mezi námi a našimi strážci už nevedla pouhá strouha, když už se z ní stal hluboký příkop – stáli jsme na dvou srázech a navzájem se měřili: co dál?

Pochopitelně je to myšleno obrazně, když říkám, že jsme „stáli“. Denně jsme chodili do práce se svými novými vedoucími brigád (někdy tajně zvolenými, co přistoupili na to, že budou sloužit společné věci, nebo s těmi dřívějšími, ale k nepoznání pozornými, přátelskými a starostlivými), nepřicházeli jsme pozdě na nástup, jeden druhého jsme nenechávali na holičkách, nikdo neodmítal jít do práce a naše pracovní výkazy byly docela dobré a zdálo by se, že by šéfové tábora mohli být s námi docela spokojeni. A my jsme také mohli být spokojeni s nimi: docela se odnaučili na nás křičet, vyhrožovat, už nás pro nic za nic netahali do karceru, nevšímali si toho, že jsme před nimi přestali smekat. Major Maximenko ráno v době nástupu ještě spal, ale večer rád vítal útvary u strážnice, a zatímco jsme tam přešlapovali – rád si zažertoval. Díval se na nás s blahobytnou vlídností jako sedlák Chochol[74)], když někde na Krymu přihlížel svým nespočetným stádům, vracejícím se ze stepi. Někdy v neděli nám dokonce promítali filmy. A jen nás jako dřív otravovali stavbou „velké čínské zdi“.

A přesto jsme usilovně přemýšleli – my i oni: a co dál? Takhle to zůstat nemohlo: nebylo to únosné ani pro nás, ani pro ně. Někdo musel zaútočit.

Ale o co jsme mohli usilovat? Mluvili jsme teď nahlas, bez obav, říkali jsme, co jsme chtěli, všechno, co se v nás nashromáždilo (okusit svobodu slova, třebaže jen v téhle zóně, dokonce tak pozdě ve svém životě – bylo přece jen slastné!). Mohli jsme však doufat, že rozšíříme tuto svobodu za zónu nebo že ji tam vyneseme? Samozřejmě, že ne. Jaké jiné politické požadavky jsme mohli vytyčit? Ani vymyslet jsme si je nemohli!

To ani nemluvím o tom, že to bylo zbytečné a beznadějné – prostě nikoho nesmělo nic takového ani napadnout! Nemohli jsme ve svém táboře požadovat ani aby se změnil stát, ani aby se naše země zřekla táborů – byli by na nás naházeli bomby.

Bylo by přirozené, kdybychom požadovali přešetření svých případů aby nám snížili nespravedlivé tresty, které jsme dostali pro

nic za nic. Ale i to vypadalo beznadějně. V tom celkovém ovzduší stupňujícího se teroru, připadala soudcům většina našich případů a rozsudků jako něco naprosto spravedlivého – ostatně nás snad o tom dokonce i přesvědčili! A pak – přešetření případů – to je něco nehmatatelného, co dav nedokáže vnímat, při přešetřování by bylo velmi snadné nás oklamat: slibovat, táhnout to, jezdit, přešetřovat, to se dá protahovat po léta! A i kdyby prohlásili, že někoho propouštějí a odvezli by ho jak bychom se mohli přesvědčit, že ho nepopravili, že ho neodvezli do jiného vězení, s novým trestem?

74) Velkoruské pojmenování Ukrajince – pozn. překl.

Ostatně – copak nám divadýlko s komisí už neukázalo, jak se to všechno dá sehrát?

Chystají se nás pustit domů i bez přešetřování, to tak…

V čem se shodovali všichni a o čem nemohlo být pochyb – že je nutno odstranit to nejvíc ponižující: aby se baráky na noc nezamykaly a aby se odstranily paraši. Aby se zrušila čísla. Aby naše práce nebyla naprosto bezplatná. Aby nám dovolili psát 12

dopisů ročně. (Ale to všechno, to všechno, dokonce 24 dopisů ročně, už jsme měli v NPT – a copak se tam dalo žít?) Nebyli jsme zajedno ani v tom, zda máme usilovat o osmihodinovou pracovní dobu… Tak jsme odvykli svobodě, že jsme snad po ní už ani netoužili…

Promýšleli jsme i způsoby: jak vystoupit? Co udělat? Bylo zřejmé, že holýma rukama proti moderní armádě nedokážeme nic, proto naše cesta není cestou ozbrojeného povstání, ale cestou stávky. Během ní si můžeme například sami strhnout čísla.

Ale přece jen v nás ještě proudila otrocká, poddanská krev. To, že bychom si všichni měli sami strhnout svá psí čísla nám připadalo jako krok tak smělý, tak odvážný, tak nenapravitelný, jako kdybychom třeba vyšli s kulomety do ulic. A slovo „stávka“ znělo našim uším tak hrozivě, že jsme hledali oporu v hladovce: jestliže stávku začneme zároveň s hladovkou, tak to jaksi zvýší naše morální právo na stávku. Snad na hladovku nějaké právo máme, ale na stávku?

Generace po generaci u nás vyrůstaly s vědomím, že svou nebezpečností do nebe volající a samozřejmě kontrarevoluční slovo „stávka“ stojí v jedné řadě s „Dohodou, Děnikinem, kulackou sabotáží a Hitlerem“.

Tím, že jsme přistupovali na zcela zbytečnou hladovku, jsme dobrovolně předem připouštěli vlastní fyzické oslabení v boji. (Zdá se, že na štěstí žádný tábor po nás tuto ekibastauzskou chybu neopakoval.) Promýšleli jsme i podrobnosti takové možné stávky-hladovky. Zostřený režim pro celý tábor, který jsme před nedávnem poznali, nás poučil, že nás samozřejmě ihned zamknou v barácích.

Jak budeme udržovat spojení? Jak si budeme sdělovat rozhodnutí o dalším průběhu stávky?

Někdo musel vymyslet a dohodnout signály mezi baráky, z kterého okna do kterého budou viditelná a jak budeme signalizovat. tom všem se mluvilo tu i tam, v jedné skupině a v další, zdálo se, že je to nevyhnutelné a žádoucí – a současně jsme si ze setrvačnosti mysleli, že to vlastně není možné. Nedovedli jsme si představit den, kdy se najednou shromáždíme, domluvíme, rozhodneme a… Ale naši strážci, otevřeně organizovaní vojenskou hierarchií, víc než my zvyklí jednat a méně riskující v akci než v nečinnosti – zaútočili dříve než my.

A pak už se to rozjelo samo…

Tichounce a po domácku jsme na svých zabydlených vagóncích, v zaběhaných brigádách, barácích, sekcích a koutech uvítali Nový rok 1952. A v neděli 6. ledna, na pravoslavný svátek, kdy se západní Ukrajinci chystali k velké oslavě – chtěli vařit kaši, postit se, než vyjde první hvězda a pak zpívat koledy – v ten den nás po nástupu zamkli a už nám neotevřeli.

Nikdo to nečekal! Bylo to připraveno tajně a lstivě! Oknem jsme viděli, že ze sousedního baráku ženou asi sto muklů se všemi věcmi ke strážnici.

Transport?…

Už jdou i k nám. Dozorci. Důstojníci s kartotéčními lístky. Podle nich vyvolávají. Ven se všemi věcmi… a s matracemi tak, jak jsou, nacpanými!

Tak takhle je to! Nové třídění! V průchodu čínské zdi stojí hlídka. Zítra bude zazděn.

A nás vedou na strážnici, ženou nás po stovkách – s pytli a matracemi jako nějaké pohořelce – kolem tábora a jinou strážnicí – do jiné zóny. A z té ženou jiné vězně opačným směrem.

Všichni uvažují: koho sebrali? Koho nechali? Jak chápat smysl toho stěhování? A plán šéfů je brzy jasný: v jedné polovině (2. táborové středisko) zůstali jen praví Ukrajinci, asi dva tisíce mužů. V té polovině, kam nahnali nás, kde bude 1. táborové středisko, jsou asi tři tisíce vězňů ostatních národností – Rusové, Estonci, Litevci, Lotyši, Tataři, Kavkazané, Gruzínci, Arméni, Židé, Poláci, Moldavané, Němci a všechny ostatní národy, náhodně posbírané na polích Evropy a Asie. Zkrátka „jednotné a nedělitelné“[75)]. To je zajímavé! Myšlení MV, které by mělo být osvíceno učením socialistickým a nadnárodním, se vyvíjí stejnou starou cestičkou: rozdělovat národy.

Jsou rozbity staré brigády, vytvářejí se nové, půjdou na nové objekty, budou bydlet v nových barácích – škatule, hejbejte se! Zmatek na celý týden, za jednu neděli se nezvládne. Zpřetrhaly se mnohé svazky, lidé se promíchali, stávka, která už nazrávala, je teď zmařena… To se jim povedlo!

V táboře Ukrajinců zůstala celá nemocnice, jídelna a klub. My jsme místo toho měli BZR. Ukrajince, banderovce, ty nejnebezpečnější buřiče dali co nejdál od BZR.

Pročpak asi?

Brzy se dozvíme, proč. Táborem se šíří zaručená pověst (od pracantů, kteří nosí na BZR šlichtu), že práskači ve své „úschovně“ vystrkují růžky: posadili k nim podezřelé (tu i tam jich pár sebrali) a práskači je ve své cele mučí, škrtí, bijí, nutí je udávat, uvádět jména! Kdo zabíjí! Teď byl plán jasný úplně – mučit! Ti psi nemučí sami (zřejmě na to nemají povolení, mohli by mít nepříjemnosti), ale uložili to práskačům: hledejte si své vrahy sami! Horlivosti mají dost. Vydělají si tak na svůj chleba, darmožrouti. A banderovce oddělili od BZR proto, aby se na něj nevrhli. My jsme spolehlivější: jsme lidé pokorní, z různých plemen, my se nedomluvíme. A buřiči jsou za zdí. A zeď je čtyřmetrová. Tolik moudrých historiků napsalo

hlubokomyslné knihy – toto tajemné vzplanutí lidských duší, tento tajemný zrod společenských výbuchů se však předpovídat nenaučili a ani ho neumějí vysvětlit zpětně.

Někdy člověk strká pod hraničku dříví hořící koudel, strká, strká, a nic to není platné. A najednou vyletí z komína osamělá jiskřička – a celá vesnice lehne popelem.

Naše tři tisíce se na nic nepřipravovaly, k ničemu připraveny nebyly, ale večer přišli vězňové z práce – a najednou v baráku vedle BZR začali bourat své vagónky, chopili se podélných trámů a křížových koster a v pološeru (na jedné straně BZR je tmavé místečko) vyběhli a těmi trámy a dřevěnými kostrami začali rozbíjet pevný plot kolem táborového vězení. Nikdo neměl ani sekeru, ani sochor, protože v zóně nebývají, snad si jich pár vzali v dílně.

Byly to rány, jako když pracuje dobrá brigáda tesařů, první prkna povolila, začali je odtrhávat – a po celé zóně se rozléhalo skřípění dvanácticentimetrových hřebíků. Sice už nebyl čas práce, ale přece jen to byly zvuky pracovní. Dozorci, hlídky na věžích, pracanti v jiných barácích si jich hned nevšimli. Večerní život pokračoval jako obvykle.

Jedny brigády šly na večeři, jiné se vlekly z večeře, někdo šel na marodku, někdo do skladu, jiný zase pro balíček.

75) „Jednotné a nedělitené Rusko" – heslo carského samoděržaví.

Dozorci ale přece jen zneklidněti, vrhli se k BZR, k té straně ve stínu, kde to vřelo – spálili se a ustoupili ke štábnímu baráku. Někdo se vrhl s klackem na dozorce. Vtom někdo, aby bylo veseleji, začal kameny či klackem rozbíjet okna štábního baráku.

Okna štábu praskala zvonivě, vesele a výhrůžně!

Ale chlapi měli v úmyslu jen jedno: okénkem nalít do cely práskačů benzín a hodit tam oheň – jako abyste věděli, kdo jsme a moc si nedovolovali. Nešlo jim o povstání, ani neměli v úmyslu zmocnit se BZR. Tucet mužů vtrhlo do díry, prolomené do BZR.

Začali pobíhat sem a tam – která je to cela, zda správně odhadli okno, začali vyrážet náhubek, jeden druhého vysazoval, podávali si vědro – ale z věží začali střílet z kulometů, a tak se celu zapálit nepodařilo.

Z tábora utekli dozorci a velitel režimu Mačechovskij. (Jeho také někdo honil s nožem, utíkal po střeše stodoly k rohové věži a volal: „Věž, nestřílej! To jsme my!" a vylezl přes prostranství před zónou.)[76)] Ti dali vědět na velitelství jednotky. A velitelství (kde se teď dozvíme jména velitelů?) dalo telefonický rozkaz rohovým věžím zahájit kulometnou palbu – po třech tisících bezbranných lidí, kteří nic nevěděli o tom, co se stalo. (Naše brigáda byla například v jídelně a tu palbu jsme slyšeli tam, aniž bychom měli nejmenší ponětí, co jde.) Ironií osudu se to stalo 22. ledna podle nového kalendáře – a podle starého to bylo 9. ledna, tedy den, který ještě tenkrát figuroval v kalendáři jako den smutku – jako krvavá neděle. U nás to bylo krvavé úterý a kati měli mnohem větší rozmach než v Petěrburgu: tady nebylo náměstí, nýbrž step, žádní svědci ani novináři nebo cizinci[77)].

Za tmy začali poslepu pálit z kulometů po zóně. Nestřílelo se sice dlouho, snad většina nábojů šla horem, ale dolů se jich také dostalo dost – a kolikpak toho člověk potřebuje? Kulky probíjely tenké zdi baráků, raněni nebyli jako obvykle ti, co zaútočili na vězení, nýbrž lidé naprosto nezúčastnění – ale ti teď museli své rány skrývat, nejít na marodku, nechat rány, aby se jim hojily jako psům: podle ran je mohli prohlásit za účastníky vzpoury – vždyť přece někoho z té neosobní masy vytáhnout museli? V 9. baráku byl na své posteli zabit mírumilovný děda, kterému končil desetiletý trest: za měsíc měl být propuštěn. Jeho dospělí synové sloužili v té armádě, která po něm pálila z věží.

Útočníci opustili vězeňský dvorek a rozběhli se do svých baráků (museli ještě dát dohromady svoje vagónky, aby po sobě nezanechali stopy). A mnozí jiní pochopili střílení také tak, že je nutno zůstat v barácích. A další naopak vyběhli ven, celí rozrušení, a motali se po zóně, snažili se pochopit, co a jak.

Z dozorců v té době už nebyl v zóně nikdo. Štábní barák trochu úděsně zíral rozbitými okny, důstojníci v něm už nebyli. Věže

mlčely. Po zóně bloudili zvědavci a hledači pravdy. A najednou se dokořán otevřela brána našeho táborového střediska a vojáci eskorty vstoupili v útvaru s automaty, připravenými k palbě. Ozývala se náhodně střelba. Pak se vějířovitě rozestoupili do všech stran, za nimi šli rozzuření dozorci – s železnými tyčemi, klacky, co kdo našel.

Ve vlnách postupovali ke všem barákům, prohledávali přitom zónu. Pak automatčíci umlkali, zastavovali se, dozorci vybíhali dopředu, chytali poschovávané vězně, raněné nebo ještě nezraněné, a nemilosrdně je bili.

76) Přece jen ho zabili, ale už jsme to nebyli my, ale galerka, která nás v Ekibastauzu vystřídala v roce 1954. Byl ostrý, ale odvážný, to se mu upřít nedá.

77) Ostatně od té doby se v kalendářích krvavá neděle jako památný den už neuvádí – vždyť to byl docela všední případ, který ani nestojí za vzpomínku.

To všechno jsme se dozvěděli později, zpočátku jsme jen slyšeli silnou palbu po zóně, ale v pološeru jsme nic neviděli a nechápali.

U vchodu do našeho baráku vznikla tlačenice: muklové se snažili dostat se co nejrychleji dovnitř, ale nedařilo se jim to (nešlo o to, že by prkénka zdí baráku chránila před výstřely, ale uvnitř člověk přestával být povstalcem). U dveří jsem stál i já. Dobře si pamatuji, jak mi bylo: mdlá apatie k osudu, v té chvíli mi bylo jedno, zda se zachráním či nezachráním. Buďte prokleti, co od nás chcete? Proč máme být až do smrti před vámi vinni, že jsme se narodili v této nešťastné zemi, proč musíme na věčné časy sedět ve vašich vězeních? Odpor k této katorze naplnil mé srdce klidem a odporem. Necítil jsem dokonce ani strach o poému a hru, které jsem tehdy nosil v hlavě a které ještě nebyly zapsány. A s představou té smrti, co ve vojenských kabátech mířila přes zónu k nám, jsem se do dveří netlačil. Byl to právě ten typický stav katoržnika, stav, do něhož nás dostali.

Dveře se uvolnily, prošli jsme jako poslední. A hned zahřměly výstřely, uvnitř zněly hlasitěji. Poslali za námi do dveří tři kulky, zasekly se pěkně vedle sebe do zárubně. A čtvrtá povyskočila a nechala ve skle dveří malou, kulatou dírku s vějířem droboučkých prasklin. Do baráků za námi pronásledovatelé nevtrhli. Zamkli nás. Chytali a bili ty, co nestačili vběhnout do baráku. Raněných a zmlácených bylo asi dvacet, někteří se schovali a ukryli rány, jiní se dostali na marodku a jejich dalším osudem bylo vězení a vyšetřování pro účast ve vzpouře.

Ale to všechno jsme se dozvěděli později. V noci byly baráky zamčeny, příštího rána, 23. ledna, dozorci nepřipustili, aby se různé baráky setkaly v jídelně a domluvily se. A některé neinformované baráky, kde nikdo zjevně neutrpěl, o mrtvých nevěděly a šly do práce. Mezi nimi byl i náš barák.

Vyšli jsme, ale po nás z táborové brány už nevyvedli nikoho: místo nástupu bylo prázdné, žádné pracovní příkazy. Oklamali nás!

V ten den to byla v naší mechanické dílně práce na draka. Chlapi chodili od stroje ke stroji, seděli a diskutovali – jak a co se včera stalo. Jak dlouho budeme takhle táhnout jako mezci a trpět to. A copak to můžeme netrpět? namítali staří táboroví vězňové, už navěky shrbení. Copak se někdy stalo, aby někoho nezlomili? (To byla filozofie ročníku 1937.) Když jsme za tmy přišli z práce, byla zóna táborového střediska zase prázdná. Ale poslové doběhli k oknům ostatních baráků. Ukázalo se, že devátý barák, kde byli dva mrtví a tři ranění, a okolní baráky dnes už do práce nešly. Velitelé jim vykládali o nás a doufali, že zítra do práce také půjdou. Ale teď už to bylo jasné – ráno nepůjdeme ani my. Hodili jsme několik dopisů přes zeď Ukrajincům, aby nás podpořili.

Stávka-hladovka, nepřipravená, s nedomyšlenými cíli, teď začala nazdařbůh, bez vedení, bez signalizace.

Později v dalších táborech, kde se vězňové zmocnili skladiště potravin, ale do práce nešli, to vypadalo pochopitelně lépe. U nás to sice moc chytré nebylo, ale vypadalo to úctyhodně: tři tisíce mužů naráz odmítlo i chléb i práci.

Ráno neposlala ani jedna brigáda muže pro chleba. Ani jedna brigáda nešla do jídelny k uvařené šlichtě a kaši. Dozorci nic

nechápali: po druhé, po třetí, po čtvrté šli do baráku a povzbudivě nás volali ven, pak nás výhrůžně vyháněli, pak nás začali vlídné zvát: zatím jen do jídelny pro chleba, o nástupu do práce nepadlo ani slovo.

Ale nikdo nešel. Všichni leželi, oblečení, obutí, a mlčeli. Jen my, vedoucí brigád (toho horkého roku jsem se stal vedoucím brigády), jsme museli něco odpovídat, protože dozorci se ve všem obraceli na nás. Také jsme leželi a brumlali jsme ze svých polštářů: „Nic z toho nebude, veliteli…" A tato tichá, jednotná neposlušnost vůči vrchnosti – vrchnosti, která nikomu nic nikdy neodpustila, zarputilá neposlušnost neohraničená časově, se zdála hroznější než běhání a křik pod kulkami.

Konečně nás přestali přesvědčovat a baráky zamkli.

V příštích dnech z baráků vycházeli jen pomocní strážní: vynášeli paraši, přinášeli pitnou vodu a uhlí. Společenství dovolilo nehladovět jen těm, kdo leželi na marodce. A pracovat směli jen lékaři a zdravotníci. Kuchyně uvařila jednou a jídlo vyhodila, uvařila znovu – znovu je vyhodila a vařit přestala. Pridurci se hned první den zřejmě velitelům ukázali, vysvětlili, že oni také v žádném případě nemohou – a odešli.

A teď už nás naši vládci nemohli vidět a hrabat se v našich duších. Mezi dozorci a otroky zel hluboký příkop.

Na tyto tři dny života nikdo ze zúčastněných nikdy nezapomene. Neviděli jsme své kamarády z jiných baráků a neviděli jsme nepohřbené mrtvoly, které tam ležely. Ale byli jsme spjati pevnými svazky i přes prázdnou táborovou zónu.

Hladovku nevyhlásili blahobytní lidé se zásobami podkožního tuku, nýbrž lidé šlachovití, vyhublí, po mnoho let denně trýznění hladem, lidé, kteří ztěží dosáhli ve svém těle jisté rovnováhy a pro něž o deset deka jídla méně už znamenalo poruchu. A musulmani hladověli stejně jako ostatní, ačkoli tři dny hladu je mohly nenávratně vrhnout do náruče smrti. Jídlo, kterého jsme se vzdali, které jsme považovali za žebrácké, nám teď v horečnatých, hladových snech připadalo roh hojnosti.

Hladovku vyhlásili lidé po desetiletí vychovávaní vlčím zákonem: „Zemři ty dnes, a já zítra!" Ale teď se proměnili, vylezli ze

svého smradlavého bahna a přistoupili na to, že je lépe, když všichni zemřou dnes, než aby zítra takto žili.

V barácích zavládly jakési slavnostní, laskavé vztahy. Každý zbytek jídla, který někomu zůstal, zejména těm, co dostávali balíčky, se teď shromáždil na jednom místě, na rozloženém hadříku, a pak se na základě společného rozhodnutí jídlo rozdělilo či nechalo na zítřek. (Ve skladu osobních věcí mohli mít vězňové s balíčky ještě dost jídla, ale za prvé se do skladu přes zónu jít nedalo, za druhé ne každý by byl ochoten sem přinést své zásoby: mohl přece počítat s tím, že se právě díky jim dá po hladovce do pořádku. Proto byla hladovka nerovnou zkouškou. Jak to ve vězení bývá, skutečnou statečnost prokázali ti, co neměli nic v zásobě, co neměli tedy žádnou naději na to, že se později z toho dostanou. Když byly kroupy, tak se uvařily na roštu kamen a rozdávaly se po lžících. Topilo se prkénky z vagónků. Má snad člověk litovat erární postel, když on sám třeba do zítřka nevydrží?) Co budou dělat páni – to nikdo předvídat nemohl. Čekalo se, že se třeba znovu začne po barácích střílet z věží. Nejméně ze všeho jsme čekali ústupky. Nikdy jsme – za celý náš život – na nich nic nevydobyli. Naše stávka byla proto plna hořké beznaděje.

Avšak v této beznaději bylo cosi uklidňujícího. Teď jsme tedy učinili zoufalý, zbytečný krok. Nic dobrého nevěští – tak dobrá. Naše žaludky hladověly, srdce nás bolela – ale přitom byla naplňována jakási vyšší potřeba. V těchto dlouhých, hladových dnech, večerech, tři tisíce mužů přemýšlelo o svých třech tisících trestech, o svých třech tisících rodinách nebo o tom, že rodiny nemají, o tom, co se každému z nich přihodilo, co je čeká a i když v tolika srdcích musel cit promlouvat různě, někdo přímo litoval, někdo si zoufal – přece jen se většina přikláněla k tomu: tak je to správné! Natruc! Je zle, a dobře, že je zle!

To je také neprozkoumaný zákon – zákon všeobecného sdílení citu, navzdory veškerému rozumu. Tento zákon jsem jasně pozoroval sám na sobě. Z trestu mi zbýval jen rok. Zdálo by se, že bych se byl měl soužit, litovat, že jsem se zapletl do téhle mely, z níž se bez nového trestu těžko dostanu. A přitom jsem ničeho nelitoval. Vlezte mi na záda, dejte mi třeba další trest!…

Nazítří jsme z okna viděli, jak skupina důstojníků postupuje od baráku k baráku. Hlídka dozorců odemkla dveře, prošla po chodbách, dozorci nakukovali do místností a volali (nově, měkce, ne jako dříve, jako na dobytek): „Vedoucí brigád! K východu!“

Začali jsme diskutovat. Nerozhodovali vedoucí brigád, ale brigády.

Chodilo se ze sekce do sekce, radili jsme se. Byli jsme v rozporné situaci: práskače jsme ze svého středu vyhubili, ale někteří byli ještě podezřelí, práskači tu byli dokonce zcela jistě – jako třeba kluzký, v jednání smělý Michail Generalov, vedoucí brigády automechaniků.

Ostatně prostá znalost života pravila, že mnozí dnešní stávkující, hladovějící ve jménu svobody, zítra ve jménu klidného otroctví promluví. Proto ti, co stávku řídili (takoví pochopitelně byli), se navenek neprojevovali, nevyšli z ilegality. Nepřevzali otevřeně moc a vedoucí brigád se své moci veřejně zřekli. Proto se zdálo, že stávkujeme živelně, bez vedení.

Konečně někde neviditelně uzrálo rozhodnutí. My, vedoucí brigád, bylo nás asi šest nebo sedm, jsme vyšli do předsíně k velitelům, kteří na nás trpělivě čekali. (Byla to předsíň toho baráku číslo dvě, bývalé režimky, odkud vedl podkop, vstup do podzemní chodby byl právě několik metrů od místa, kde jsme se nyní setkali.) Opřeli jsme se o zeď, sklopili jsme oči a zkameněli jsme. Sklopili jsme oči proto, že se nikdo už nechtěl dívat na šéfy podlézavě – a dívat se vzpurně by bylo nerozumné. Stáli jsme jako vyhlášení chuligáni, předvolaní do sborovny – v uvolněných pózách, ruce v kapsách, hlavy skloněné k rameni nevychovatelní, nepřístupní, beznadějní.

Zato z obou chodeb se k předsíni navalil dav muklů, ti vzadu se schovávali za stojícími vpředu a křičeli, co je napadlo: naše požadavky a naše odpovědi. A důstojníci s modrými výložkami (mezi těmi, co jsme znali, byli i noví, které jsme nikdy dosud neviděli) formálně vnímali pouze vedoucí brigád a mluvili jen s nimi. Jednali zdrženlivě. Už nám nevyhrožovali, ale nesnižovali se ani k partnerskému tónu. Říkali, že je prý v našem zájmu, abychom skončili stávku a hladovku. V tom případě dostaneme nejen dnešní příděl, ale i – v Gulagu něco naprosto nevídaného! – včerejší!

(Byli tak zvyklí, že hladoví se vždycky dají koupit!) Nic nebylo řečeno ani o trestech, ani o našich požadavcích, jako kdyby nebyly.

Dozorci stáli z obou stran, pravé ruce v kapsách. Z chodby volali: „Soudit viníky střelby!“ „Sundat zámky z baráků!“ „Sundat čísla!“

V jiných barácích také žádali: přešetření rozsudků zvláštních komisí veřejnými soudy.

A my stáli jako chuligáni před ředitelem školy – kdy už nás nechají na pokoji. Šéfové odešli a barák znovu zamkli.

Hlad sice už mnohé zdolal, hlavy byly ztěžklé, omámené, ale v baráku se neozval ani jediný hlas, že jsme měli ustoupit. Nahlas nikdo nelitoval.

Dohadovali jsme se, jak vysoko dojde zpráva o naší vzpouře. Na ministerstvu vnitra to už pochopitelně vědí, nebo se to dnes dozvědí – ale co Knír? Vždyť ten řezník nezaváhá a dá nás všechny zastřelit, všech pět tisíc!

K večeru jsme uslyšeli někde poblíž hučení letadla, ačkoli bylo zamračeno, počasí, kdy se obvykle nelétá. Mysleli jsme si, že přiletěl někdo shora.

Bývalý mukl, syn Gulagu Nikolaj Chlebunov, který se dobře znal s našimi brigádami a teď, po devatenácti odkroucených letech, pracoval někde v kuchyni, v ten den chodil po zóně a nebál se přinést a hodit nám do okna osmikilový pytlík jáhel. Rozdělili jsme je mezi brigádami a pak jsme je v noci vařili, aby nás dozorci nenachytali.

Chlebunov nám sdělil zlou zprávu: 2. táborové středisko za čínskou zdí nás nepodpořilo. I včera i dnes šli Ukrajinci do práce, jako by se bylo nic nestalo. Nebylo pochyb, že naše dopisy dostali, že slyší, jak je tu dva dny ticho, vidí z jeřábu na stavbě, že po noční střelbě je tu už dva dny liduprázdno, na poli se s našimi kolonami nepotkávají. A přesto se za nás nepostavili!… (Později jsme se dozvěděli, že mladí hoši, jejich předáci, kteří neměli zkušenosti ze skutečné politiky, usoudili, že Ukrajina má vlastní starosti, jiné než Moskali. Tak odvážně začali a teď se nás zřekli.) Tak nás tedy nebylo pět tisíc, ale jenom tři. Druhou noc, třetí ráno a třetí den nám hlad drásal žaludky.

Ale když čekisté třetího rána – bylo jich ještě více – znovu povolali vedoucí brigád do předsíně a když jsme zase šli, postavili se,

neochotní, neproniknutelní, odvracejíce tvář společné rozhodnuti znělo: neustupovat! Už se v nás projevovala setrvačnost boje.

A šéfové nám jen dodali sil. Šarže, která se právě dostavila, se vyslovila takto: „Správa Pesčaného tábora prosí vězně. aby přijali jídlo. Správa přijme všechny stížnosti. Prozkoumá a odstraní příčiny konfliktu mezi ní a vězni."

Neklame nás sluch? Prosí nás, abychom přijali potravu! A o práci ani slovo! Útočili jsme na vězení, rozbíjeli jsme okna a lucerny, honili jsme s noži dozorce – a jak se zdá, žádná vzpoura to není, jde o konflikt mezi! – mezi rovnoprávnými stranami – správou a vězni! Stačilo, abychom se na dva dny a dvě noci spojili – a jak změnili vládcové našich duší tón! Nikdy za celý svůj život, nejen jako trestanci, ale ani jako členové odborů jsme neslyšeli od šéfů tak přesládlé řeči!

Začali jsme se však mlčky rozcházet – vždyť ~adv nikdo nic rozhodnout nemohl. Ani slíbit rozhodnutí nikdo nemohl. Vedoucí brigád odešli, aniž by byli zvedli hlavy, aniž by se byli obrátili, ačkoli nás velitel táborového střediska každého oslovoval jménem.

To byla naše odpověď. A barák zamkli.

Zvenčí šéfům připadal stejně němý a nepřístupný. Ale uvnitř v sekcích začala bouřlivá diskuse. Pokušení bylo příliš silné! Měkkost tónu se dotkla nenáročných muklů víc než jakékoli hrozby. Objevily se hlasy, že by se mělo ustoupit. Opravdu, čeho jsme ještě mohli dosáhnout…

Byli jsme unaveni! Měli jsme hlad! Ten tajemný zákon, který spojoval naše city a povznášel je, teď zatřepal křídly a začal klesat dolů.

Ale otevřela se i ústa, která byla zavřena po desetiletí a která mlčela celý život – a byla by mlčela až do smrti. Poslouchali je samozřejmé i zbývající práskači. Tyto výzvy znovu nabytých zvučných hlasů, znějící po několik minut (v naší místnosti to byl Dmitrij Panin), měly pak být vykoupeny novým trestem, oprátkou na krku, jenž se rozechvěl slovem svoboda. Co se dá dělat, hlasivky poprvé vykonaly to, proč byly stvořeny.

Ustoupit nyní? To znamená vzdát se na čestné slovo. Čí čestné slovo? Žalářníků, těch táborových psů. Co tábory a věznice stojí – kdypak splnili aspoň jediné svoje slovo?

Vzedmul se dávno usazený kal utrpení, urážek, potupy. Poprvé jsme vstoupili na správnou cestu – a už bychom měli ustoupit? Poprvé jsme se cítili lidmi – a měli bychom se rychle vzdát? Veselý ostrý vánek nás profukoval, rozechvíval nás: pokračovat!

Pokračovat! Budou s námi mluvit docela jinak! Ustoupí! (Ale kdy a v čem jim budeme moci věřit? To stejně zůstávalo nejasné. To je osud psanců: nevyhnutelně musí uvěřit a ustoupit…) A zdálo se, jako by znovu mávla orlí křídla – křídla našeho jednotného citu, citu dvou set mužů! Orel vzlétl!

A my ulehli, abychom šetřili silami, snažili jsme se co nejméně pohybovat a nemluvit o maličkostech. Měli jsme toho na práci dost – přemýšleli jsme.

V baráku dávno došly poslední drobty. Nikdo už nic nevařil a nerozděloval. Za všeobecného mlčení a nehybnosti bylo slyšet jen hlasy mladých pozorovatelů, kteří se nehnuli od oken: líčili nám všechno, co se dělo v zóně. Nemohli jsme se vynadívat na ty dvacetileté, mladé lidi, na jejich hladové, čisté vzrušení, na jejich odhodlání zemřít na prahu ještě nerozvinutého života – ale nevzdat se! Záviděli jsme jim, že do našich hlav pravda přišla tak pozdě a že páteř nám už tuhne ve shrbeném předklonu.

Myslím, že teď už mohu jmenovat Janka Baranovského, Voloďu Trofimova.

A najednou, navečer třetího dne, když se na čistém západě ukázalo zapadající slunce zvolali pozorovatelé s upřímným rozhořčením:

„Devátý barák!… Devátý se vzdal!… Devátý jde do jídelny!“

Všichni jsme vyskočili. Z místností na druhé straně se všichni seběhli k nám. Přes mříže, z dolních i horních paland vagónků, pololeže a jeden druhému přes ramena jsme se strnule dívali na to smutné procesí.

Dvě stě padesát ubohých postaviček – i tak černých a ještě černějších na pozadí zapadajícího slunce – se táhlo napříč zónou v dlouhé, pokorné, ponížené řadě. Šli, míhali se přes sluneční kotouč,

byla to roztažená, nejistá, nekonečná šňůra – jako by ti vzadu litovali, že ti vpředu jdou, a nechtěli jít za nimi. Některé, ty nejslabší, někdo vedl za ruku nebo v podpaží a při jejich nejisté chůzi to vypadalo tak, jako když kráčí spousta slepců se svými průvodci. Mnozí také měli v rukou misky a lžíce – a to ubohé táborové nádobí, nesené v naději na večeři, příliš sytou, než aby ji zcvrklý žaludek strávil, toto nádobí, nesené v napřažených rukou, jakoby si žebráci šli pro almužnu – to bylo zvlášť smutné, zvlášť otrocké a zvlášť dojemné.

Cítil jsem, že pláču. Utíraje slzy jsem se porozhlédl a viděl jsem, že kamarádi jsou na tom stejně.

Slovo 9. baráku rozhodlo. To u nich už čtyři dny, od úterý večer, leželi mrtví.

Šli do jídelny a tak to vypadalo, že se za příděl chleba a kaše rozhodli vrahům odpustit. Devátý barák byl hladový. Byly tam vesměs brigády pomocných dělníků, málokdo dostával balíčky. Bylo tam hodně musulmanů. Třeba se vzdali, aby neměli další mrtvé? Rozcházeli jsme se od oken mlčky.

A tu jsem pochopil, co znamená polská hrdost – a v čem byla podstata jejich vášnivých povstání. Ten inženýr – Polák Jeržy Wggierski byl teď v naší brigádě. Končil mu poslední, desátý rok. I když byl stavbyvedoucím, nikdo od něj neslyšel zvýšený hlas.

Vždycky byl tichý, zdvořilý, laskavý.

Ale teď se mu zkřivila tvář. S hněvem, pohrdáním, utrpením odvrátil hlavu od toho procesí za almužnou, narovnal se a zlým, zvučným hlasem zvolal:

„Brigadýre! Na večeři mě nebuďte! Nepůjdu!“

Vylezl nahoru na vagónek, odvrátil se ke zdi – a nevstal. V noci jsme se šli najíst, ale on nevstal! Balíčky nedostával, byl sám, nikdy se nenajedl – ale nevstal. Přízrak kouřící se kaše mu nemohl zastřít vidinu Svobody!

Kdybychom byli bývali všichni tak hrdí a pevní – který tyran by se byl udržel?

Příští den, 27. ledna, byla neděle. Nehnali nás do práce dohánět plán (ačkoli šéfové, pochopitelně, nemysleli na nic jiného než na plán), jenom nám dávali najíst, chléb jsme dostali i za minulé dny a

nechali nás toulat se po zóně. Všichni chodili z baráku do baráku, vykládali, kdo jak ty dny prožil, všichni měli slavnostní náladu, jako kdybychom byli vyhráli. Vždyť laskaví šéfové ještě jednou slíbili, že všechny zákonné prosby (ale: kdopak věděl a určoval, co je zákonné?) budou uspokojeny.

A zatím došlo k osudové drobné události: jistý Voloďka Ponomarev, kurva, který po všechny dny stávky byl s námi, slyšel mnohé řeči a viděl mnohé oči – utekl na strážnici. To znamená, že utekl, aby zradil a za zónou ušel kudle.

V tomto Ponomarevově útěku je pro mne ztělesněna celá podstata světa galerky.

Jejich domnělá ušlechtilost je vzájemný závazek jednoho vůči druhému uvnitř kasty.

Když se však dostanou do víru revoluce, určitě se zachovají podle. Nemohou pochopit žádné zásady, jenom sílu.

Dalo se předpokládat, že se připravuje zatčení iniciátorů. Ale vykládalo se, že naopak přijely komise z Karagandy, Alma-Aty, Moskvy, že budou všechno přešetřovat. V tuhém, šedém mraze stál uprostřed tábora stůl, za něj zasedly nějaké šarže v bílých polokožíšcích a válenkách a vybídly vězně, aby přistupovali se svými stížnostmi.

Mnozí šli, mluvili. Všechno se zapisovalo.

A v úterý po večerce svolali vedoucí brigád, „aby předložili stížnosti“. Ve skutečnosti byla ta porada dalším podlým úskokem: věděli, jak jsou trestanci všeho plni, a nechali je vypovídat, aby pak mohli jistěji zatýkat.

Byl to můj poslední den vedoucího brigády: rychle mi rostl zanedbaný nádor, jehož operaci jsem odkládal na dobu, kdy to bude, jak to v táboře chodí, „vhodné“. V lednu, zejména v osudových dnech hladovky, nádor místo mne rozhodl, že vhodné je to nyní, a rostl téměř z hodiny na hodinu. Sotva se otevřely baráky, ukázal jsem se lékařům a ti mě poslali na operaci.

Teď jsem se vlekl na tu poslední poradu.

Svolali ji do šatny lázní – byla to prostorná místnost. Podél holírny postavili dlouhý stůl předsednictva, tam zasedl jeden

plukovník MV, několik podplukovníků, ti ostatní byli menší šarže, a naši táboroví šéfové se úplně ztráceli v druhé řadě za jejich zády.

Tam, za těmi zády, seděli také zapisovatelé – po celou dobu porady spěšně psali, z první řady jim někdo napovídal jména řečníků.

Nápadný byl jeden podplukovník ze zvláštního oddělení nebo z orgánů – velmi rychlý, chytrý, obratný lump s vysokou, úzkou hlavou. S tou bystrostí a úzkou tváří vypadal, jako by k té tupé úřednické smečce nepatřil.

Vedoucí brigád mluvili neochotně, téměř je museli z hustých řad tahat, aby se vůbec zvedli. Sotva začali něco povídat, přerušili je a žádali, aby vysvětlili: proč se tu zabíjejí lidé? Jaké cíle měla stávka? A jestliže se nešťastný brigadýr pokoušel na tyto otázky odpovědět, proč se zabíjí a jaké byly požadavky, hned se na něj vrhala celá smečka: a odkud to víte? To znamená, že jste ve spojeni s bandity? Jmenujte je!

Tak ušlechtile a rovnoprávně zjišťovali „oprávněnost“ našich požadavků.

Přerušovat řečníky se zvlášť snažil ten lump podplukovník s dlouhou lebkou, měl jazyk na pravém místě a vůči nám měl tu převahu, že byl beztrestný. Ostrými poznámkami přerušoval všechna vystoupení a už se začalo vytvářet ovzduší, kdy jsme ze všeho byli obviňováni my a jen jsme se hájili.

Ve mně se všechno vařilo, chtěl jsem to zlomit. Přihlásil jsem se o slovo, uvedl jsem jméno (jako ozvěna je opakovali pro zapisovatele). Zvedal jsem se z lavice a věděl jsem, že ze všech přítomných tu sotva někdo dostane z úst dobře postavenou a dokončenou větu rychleji než já. Jenom jedno jsem si naprosto nedovedl představit – o čem bych mohl mluvit? Všechno, co je napsáno na těchto stránkách, co jsme prožili a promysleli za všechna ta léta katorgy a všechny dny hladovky – tohle všechno jim povídat by bylo, jako kdybych to povídal opicím. Ještě se považovali za Rusy, ještě sem tam rozuměli ruské větě, takové té jednodušší, jako třeba „smím vstoupit?“, „s dovolením!“, ale když takhle seděli vedle sebe u dlouhého stolu, ukazujíce nám své jednotvárně bezmyšlenkovité, bílé, vykrmené, blahobytné tváře – bylo zřejmé, že

už dávno tvoří zvláštní biologický typ, že je mezi námi beznadějně přerušena veškerá slovní komunikace a zbývá jen – palba.

Jen z toho s dlouhou lebkou se ještě nestala opice, velmi dobře slyšel a chápal. Hned po prvních slovech se pokusil mě přerušit. Za všeobecné pozornosti začal zápas bleskových replik: „A kde pracujete?“

(Jako by to nebylo jedno, kde pracuji.) „V mechanické dílně!“ odpovídám stručně a chci přejít k hlavní myšlence. „Tam, kde se vyrábějí nože?“ útočí.

„Ne,“ odrážím výpad, „tam, kde se opravují samohybné jeřáby!“ (Sám nevím, odkud tak zřetelné a jasné myšlenky přicházejí.) A ženu se dál, dál, abych je především naučil mlčet a poslouchat. Ale vlkodlak číhá u stolu a najednou, vyskočí a rafne: „Delegovali vás sem bandité“?“

„Ne, vy jste nás sem pozvali!“ tnu ho vítězně a s rozmachem pokračuji, pokračuji ve svém projevu.

Ještě tak dvakrát vyskakuje a pak úplně umlká. Zvítězil jsem.

Zvítězil jsem – ale proč? Jeden rok! Zbývá mi rok, tiskne mě to k zemi.

A můj jazyk se neodváží říci jim to, co si zaslouží. Mohl bych teď přednést nesmrtelný projev – ale zítra bych byl popraven. Stejně bych jej byl přednesl, kdyby se to vysílalo do celého světa! Ale ne tady, je tu příliš málo posluchačů.

A tak jim neříkám, že naše tábory se podobají fašistickým a jsou znakem degenerované moci. Stačí mi, že jim v tom trochu omočím nos. Dozvěděl jsem se, že tu sedí velitel strážních vojsk – a tak lkám nad nedůstojným chováním strážných, kteří ztratili tvářnost sovětských vojáků, pomáhají rozkrádat, jsou hrubí, jsou vrahové. Pak líčím dozorce tábora jako smečku kořistníků, která nutí mukly rozkrádat pro ně stavbu (tak to také je, jenže to začíná důstojníky, sedícími tady v sále). A jak špatně to výchovně působí na vězně, kteří touží po nápravě!

Mně samotnému se můj projev nelíbí, jeho přednost je jen v tom, že získává čas.

Ve vybojovaném tichu se zvedá vedoucí brigády T. a pomalu, skoro nesouvisle, snad je to z rozrušení, nebo je takový od narození, říká:

„Souhlasil jsem dřív… když jiní vězni povídali… že žijeme jako psi…“

Vlkodlak z předsednictva zpozorněl. T. mačká čepici v ruce, je to ostříhaný katoržník, ošklivý, se zatvrzelou tváří, zkřivenou tím, jak těžko hledá správná slova…

„… Ale teď vidím, že jsem neměl pravdu.“ Vlkodlakovi se ulevilo.

„Žijeme ještě mnohem hůř než psi!“ důrazně a rychle vyhrkne T. a všichni přítomní zpozorní. „Pes má na obojku jedno číslo, a my čtyři. Pes dostává k žrádlu maso, a my jen rybí kosti. Psa nezavírají do karceru! Na psa z věže nestřílejí! Psům nedávají pětadvacet!“ Teď mu už mohou skočit do řeči, to hlavní řekl.

Vstává Černogorov, představuje se jako bývalý hrdina Sovětského svazu, vstává další vedoucí brigády, mluví se odvážně, vášnivě. V předsednictvu důsledně a demonstrativně opakují jejich jména.

Třeba je to všechno k naší zkáze, mládenci… A třeba jen tohle mlácení hlavou do zdi tu proklatou zeď zboří.

Porada končí nerozhodně.

Několik dní je ticho, komisi už není vidět, v táborovém středisku život pokračuje tak klidně, jako by se nebylo nic stalo.

Eskorta mě odvedla do nemocnice v ukrajinském táborovém středisku. Jsem první, koho tam vedou po hladovce, první, kdo přináší zprávy. Chirurg Jančenko, který mě má operovat, mě volá na prohlídku, ale jeho otázky ani moje odpovědi se nádoru netkají. Nezajímá se o můj nádor a já mám radost, že budu mít tak spolehlivého lékaře. Vyptává se, vyptává. Jeho tvář se mračí nad naším společným utrpením.

Ó, jak různě vnímáme tytéž věci v různých životních okolnostech. Zrovna tenhle nádor, zřejmě rakovina – jaká rána by to byla venku, kolik utrpení, pláč rodiny. A tady, kde hlavy tak lehce odpadají od těla, tady je ten nádor jen záminka, abych si mohl lehnout, a myslím na něj málo.

Ležím v nemocnici mezi raněnými a zmrzačenými z té krvavé noci. Jsou tu takoví, co nemají na čem ležet, protože z nich dozorci nadělali krvavou kaši. Zvlášť zvěrsky mlátil jeden vysoký dozorce – železnou rourou (ta paměť, ta paměť! – nevzpomínám si teď na jeho jméno). Někteří už v důsledku zranění zemřeli.

A novinky stíhají jedna druhou: v „ruském“ táborovém středisku už začala odplata. Bylo zatčeno čtyřicet mužů. Protože se báli nové vzpoury, provedli to takto: do posledního dne všechno probíhalo jako dříve klidně, dalo se předpokládat, že šéfové zkoumají, kdo z nich za to vlastně může. Až ve stanovený den si brigády, procházející branou, všimly, že je přijímají zdvojené i ztrojené stráže. Oběti měly být zatčeny tak, aby si vězňové nemohli navzájem pomoci a aby jim nepomohly ani stěny baráků nebo stavby. Velitelé stráží vyvedli útvary z tábora, zavedli je do stepi, ale ještě dříve, než je dovedli k cíli, vydali povel: „Stůj! Na rámě zbraň! Nabít! Vězňové, sednout! Počítám do tří, zahajuji palbu, sednout! Všichni sednout!“

A znovu, jako loni na Tři krále, jsou otroci, bezmocní a oklamaní, posazeni do sněhu.

A pak důstojník vytáhl papír, četl jména a čísla těch, kdo měli vstát a vyjít z bezmocného stáda za kordón. Tuto skupinku několika vzbouřenců už vedla jiná eskorta zpátky nebo pro ni přijel anton. A stádo, zbavené kvasících sil, zvedli a hnali do práce.

Tak nám naši vychovatelé předvedli, zda jim někdy v něčem můžeme věřit.

Do vězení vytahovali i ze zóny, ve dne vyprázdněné. A přes tu čtyřmetrovou zeď, přes niž se stávka nemohla dostat, se zatýkání přeneslo lehce a začalo se šířit i na ukrajinském táborovém středisku. Právě v předvečer mé operace zatkli chirurga Jančenka a odvedli ho do vězení.

Zatýkání nebo transporty – to už teď bylo těžké rozlišit – pokračovaly bez původní opatrnosti. Kamsi posílali malé transporty – tak dvacet třicet mužů. A najednou, 19. února, začali dávat dohromady obrovský transport, tak sedm set vězňů. Transport se zostřeným režimem: transportovaným u východu z tábora nasadili pouta! Ironie osudu!

Ukrajinci, kteří se zdráhali pomoci Moskalům, šli do tohoto transportu ještě víc než my.

Je pravda, že těsně před svým odjezdem pozdravili naši poraženou stávku. Nový dřevoobráběcí kombinát, postavený z neznámého důvodu také jen ze dřeva (a to v Kazachstánu, kde nejsou lesy a kamene spousta!), z nezjištěných důvodů (vím jistě, že šlo o žhářství) vzplanul najednou na několika místech – a za dvě hodiny shořely tři milióny rublů. Pro ty, které vezli na popravu, to bylo jako pohřeb Vikingů – starý skandinávský zvyk pálit zároveň s hrdinou i jeho člun.

Ležím v pooperační místnosti. Jsem tu sám: všude je taková mela, že nikoho do nemocnice neberou, všechno tu ztichlo. Hned za mým pokojem, který je na konci baráku, je márnice, kde už několik dní leží zabitý doktor Kornfeld. Nemá ho kdo a kdy pochovat. (Dozorce ráno a večer končí kontrolu před mým pokojem a aby si zjednodušil počítání, širokým gestem ukazuje na márnici a můj pokoj: „A tady jsou dva." A zapisuje si to na tabulku.) Pavel Boroňuk, který má také odejít s velkým transportem, se probíjí všemi kordóny a přichází mě obejmout na rozloučenou. Zdá se, že bouře otřásá nejen naším táborem, ale celým vesmírem. Hází to s námi a nedovedeme pochopit, že za zónou je všechno jako dříve – klidné a tiché. Cítíme, že jsme zmítáni na obrovských vlnách, pod nohama se nám cosi ztrácí, uvidíme-li se někdy, bude to docela jiný kraj. A pro jistotu – sbohem, kamaráde! Sbohem, kamarádi!

Teď už se vlekl únavný, bídný rok – můj poslední rok v Ekibastauzu a poslední stalinský rok na Archipelagu. Jen málokoho vrátili do zóny pro nedostatek důkazů, ale ve vězení si poseděli i ti. A velmi, velmi mnohé, jež jsme za ta léta poznali a zamilovali si, odvezli – někoho k novému vyšetřování a soudu, někoho do izolace na základě nevymazatelné poznámky na spisech (už mu zůstane, i kdyby se trestanec stal mezitím andělem). Někoho odvezli do džezkazganských dolů a dokonce byl transport „duševně méněcenných" – tam vrazili šaška-Kiškina a tam také lékaři poslali Voloďu Geršuni.

Na místo těch, co odjeli, začali po jednom z „úschovny“ vylézat práskači: zpočátku se strachem, obezřetně, potom stále drzeji a drzeji. Do zóny se vrátil „prodejný kurva“

Voloďka Ponomarev, teď už nebyl obyčejným soustružníkem, ale vedl balíkovou poštu. Rozdávání vzácných drobtů, které daly dohromady zbídačené rodiny, svěřil starý čekista Maximenko tomu nejhoršímu zloději!

Operativní zmocněnci si volali do svých pracoven zase jak chtěli a koho chtěli. Bylo to dusné jaro. Každý, kdo měl příliš velké uši nebo růžky, se honem ohnul a schovával je. Já se už do funkce vedoucího brigády nevrátil (bylo jich už zase dost), začal jsem pracovat jako pomocný dělník ve slévárně. Toho roku jsem musel hodně pracovat. Bylo to proto, že správa tábora po zmaru všech našich nadějí a proseb ustoupila v jediné věci – zavedla chozraščot, tedy takový systém, při němž naše práce nemizela jen tak v nenasytném chřtánu Gulagu, ale platilo se za ni. 45 procent z toho bylo považováno za naši mzdu (zbytek dostával stát). Z tohoto „výdělku“ nám 70 procent sebral tábor na vydržování strážných, psů, na ostnatý drát, BZR, na operativce, důstojníky režimu, cenzory a na vychovatele – na všechno, bez čeho bychom ani žít nemohli – ale zato zbývajících třicet či deset procent přece jen převáděli na osobní konto vězně a část těchto peněz (ne všechny, a jen když člověk nic neprovedl, nepřišel pozdě, nebyl hrubý, nezklamal velitele) jsme si mohli na základě žádosti, podávané každý měsíc, převádět na novou táborovou valutu – bony – a ty bony jsme mohli utratit. A systém to byl takový, že čím víc člověk prolil potu a krve, tím blíže byl třiceti procentům, a když se dost nedřel, celá práce byla připsána táboru a člověk dostal starou belu.

A většina – ó ta většina v našich dějinách, zvlášť když se tvoří v důsledku razií! – většina byla k zbláznění ráda, že šéfové udělali tento ústupek. Každý teď nechával své zdraví v práci, jen aby si mohl v kiosku koupit kondenzované mléko, margarín, mizerné bonbóny, nebo aby si mohl v jídelně „volného trhu“ dát druhou večeři. A protože práce se evidovala v brigádách, musel i ten, kdo své zdraví nechtěl vydávat za margarín, makat stejně jako ostatní.

Mnohem častěji než dříve začali do zóny vozit filmy. Jako vždycky v táborech, ve vesnicích nebo vzdálených osadách se diváky pohrdalo natolik, že se název filmu předem neoznamoval – praseti se přece také předem neříká, co mu dají do koryta.

Vězňové se stejně – nebyli to snad titíž, co se v zimě tak hrdinsky drželi při hladovce?! – teď tísnili u vchodu, obsazovali místa hodinu před tím, než se zatemnila okna, a ani v nejmenším se nestarali o to, zda ten film stojí za to.

Chléb a hry . . Je to tak staré, že se člověk stydí to opakovat…

Lidem se těžko dalo vyčítat, že se po tolika letech hladovění chtějí najíst. Ale zatímco jsme tady tišili svůj hlad – ty naše kamarády, kteří chtěli bojovat nebo kteří v lednových dnech volali „nevzdáme se!“ nebo třeba nebyli zapleteni vůbec do ničeho – ty naše kamarády teď někde soudili, některé popravovali, jiné odváželi k výkonu nového trestu do uzavřených izolátorů, třetí mučili novým vyšetřováním, pro výstrahu je strkali do cel, počmáraných kříži odsouzenců k smrti, a nějaký hnusný major vstupoval do jejich cely a slibně se usmíval: „A, Panin! Vím, vím. Jste v našem případu, jste! My si to s vámi vyřídime!“ Je to krásné slovo – vyřídit.! Vyřídit je možné někoho navždy, vyřídit lze čtyřiadvacet hodin karceru, dá se také vyřídit výdej obnošených kalhot. Ale dveře se zabouchly, ten hnus odešel se záhadným úsměvem a člověk aby se dohadoval, měsíc nebude spát, měsíc bude bít hlavou o zeď – jak konkrétně si to se mnou chtějí vyřídit? tom se snadno mluví, ale skutečnost…

Najednou v Ekibastauzu dali dohromady ještě malý transport, tak dvacet lidí. Takový podivný transport. Shromažďovali je pomaloučku, bez přísné izolace – téměř tak, jako se to dělává před propuštěním. Ale trest ještě nikomu nekončil. A nebyl mezi nimi ani jeden vyhlášený mukl, co je šéfové mučí karcery a režimkami, ne, byli to samí dobří vězňové, kteří měli u velitelů slušnou pověst: zase ten kluzký, sebevědomý vedoucí brigády automechaniků Michail Michajlovič Geněralov, vedoucí brigády strojních dělníků, lstivý prosťáček Bělousov a inženýr-technolog Gulťajev a velice kladná postava moskevského konstruktéra Leonida Rajkova, solidního člověka s vystupováním státníka. A miloučký „prima chlapík“, soustružník Žeňka Miljukov s heboučkou tváří jako lívanec. A ještě

jeden soustružník, Gruzínec Kokki Kočerava, velký milovník pravdy, velký obhájce spravedlnosti – na veřejnosti.

Kam to bude? Podle složení je zřejmé, že trestní tábor to nebude. „To mají pro vás pěkné místo! To vám určitě povolí volný pohyb!“ říkalo se jim. Ale žádný se ani na chvilku nezaradoval. Mdle přikyvovali, neochotně si balili věci, snad byli skoro ochotni je tady nechat. Vypadali jako zbití, mizerně vypadali. Že by si tak zamilovali neklidný Ekibastauz? Loučili se také zmrtvělými rty, s falešnými intonacemi.

Odjeli.

Ale nebylo dost času, abychom na ně zapomněli. Za tři týdny se rozšířila zpráva: zase je přivezli! Zpátky? Ano. Všechny? Ano… Jenomže sedí ve štábním baráku a nechtějí jít do těch svých.

Už jen tahle drobnost chyběla, aby korunovala třítisícovou ekibastauzskou stávku stávka zrádců! Proto tolik nechtěli jet! Když v pracovnách vyšetřovatelů shazovali naše kamarády a podepisovali jidášské protokoly, doufali, že všechno skončí v naprostém tichu. Vždyť to u nás tak chodí po desetiletí: politické udání se považuje za průkazný materiál, ale osoba tajného informátora se neprozrazuje nikdy. Ale v naší stávce bylo něco takového, proč – snad se táborové vedení chtělo ospravedlnit před těmi nahoře? – šéfové uspořádali někde v Karagandě velký soudní proces. A tak tyhle jednoho dne sebrali. Podívali se jeden druhému do neklidných očí a pochopili, že spolu s ostatními jedou k soudu jako svědci. Soud by jim tak nevadil, ale znali gulagovské poválečné pravidlo: vězeň dočasně někam odvolaný musí být vrácen do původního tábora. Jim však slíbili, že učiní výjimku . a nechají je v Karagandě! Byl také vyhotoven jakýsi rozkaz, ale něco nebylo v pořádku, něco chybělo – a Karaganda je odmítla.

A tak tři týdny jezdili. Honili je ze stolypinů do tranzitek, z tranzitek do stolypinů, řvali na ně: „Sednout na zem!“, prohledávali je, brali jim věci, honili je do lázní, dávali jim k jídlu slanečky a nedávali pít – všechno, co se dělá s obyčejnými mukly, nebrali je jako ty hodné. Potom je eskorta vedla k soudu, tam se znovu podívali do tváří těm, do jejichž rakví zatloukali hřebíky, na jejichž samotky pověsili zámky, těm, komu namotali kilometry let na nové cívky – a

zase je přes všechny tranzitky přivezli zpátky a již prozrazené hodili do původního tábora.

Už je nepotřebují. Práskač je jako převozník…

A člověk by řekl – copak není tábor zkrocen? Copak odtud neodvezli téměř tisíc lidí?

Kdopak jim teď brání chodit ke kmotrovi?… Ale oni nevycházejí ze štábu! Stávkují – nechtějí jít do zóny! Jenom Kočerava se rozhodl, že drze sehraje dřívějšího milovníka pravdy. Přišel do brigády a povídá: „Nevíme, proč nás tam vezli! Vezli – vezli, a zase přivezli zpátky…“

Ale jeho drzost vydržela jen jednu noc a jeden úsvit. Druhý den utekl do štábní místnosti – ke svým lidem.

Aha, takže to, co bylo, nebylo marné, naši kamarádi nepadli a nesedí marně.

Táborové ovzduší se už nemůže vrátit k bývalému ochromení. Podlost znovu zavládla, ale nezabydlela se. O politice se v barácích mluví svobodně. Ani jeden úkolář a ani jeden vedoucí brigády se neodváží na mukla zvednout ruku nebo ho kopnout. Vždyť teď už všichni vědí, jak snadno se dá vyrobit nožiček a jak lehce se vrazí pod žebro.

Náš ostrůvek se zachvěl a oddělil se od Souostroví…

To bylo však patrné v Ekibastauzu, už sotva v Karagandě. A v Moskvě o tom určitě nikdo nevěděl. Systém zvláštních táborů se začal drolit – na jednom, druhém, třetím místě. Ale Otec a Učitel o tom neměl ponětí, jemu o tom pochopitelně zprávu nepodali (a on se také neuměl ničeho vzdát, ani katorgy by se byl nevzdal, dokud by pod ním nezačala hořet zem). Naopak, snad pro případ nové války, chystal na rok 1953 novou velkou vlnu zatýkání, a proto se v roce 1952 soustava zvláštních táborů rozšiřovala. A tak bylo rozhodnuto, že ekibastauzský tábor, který byl jednou střediskem Stěplagu, podruhé zase Pesčanlagu, se má stát hlavním oddělením nového zvláštního irtyšského tábora (kterému se zatím pracovně říkalo Dallag). A tak k četným otrokářům, kteří tu už byli, přibyla do Ekibastauzu celá nová várka darmožroutů, jež jsme také měli svou prací vydržovat.

Vypadalo to, že noví vězňové na sebe také nenechají dlouho čekat.

A infekce svobody se mezitím šířila dál – kam se měla na Souostroví podít? Tak, jako ji kdysi dubovští přivezli k nám, tak ji teď naši vezli dál. Toho jara bylo na všech záchodech kazachstánských tranzitek napsáno, vyškrabáno, vydlabáno: „Zdravíme bojovníky z Ekibastauzu!“

A první skupina „hlavních vzbouřenců“, asi tak čtyřicet mužů, a z velkého únorového transportu 250 těch „nenapravitelných“ – byli odvezeni do Kengiru (městečko Kengir, železniční stanice Džezkazgan). Bylo to 3. táborové středisko Stěplagu, kde byla také správa Stěplagu a kde sídlil i sám břichatý plukovník Čečev. Ostatní ekibastauzské vězně se zvláštním režimem rozdělili mezi 1. a 2. středisko Stěplagu (rudné doly).

Aby zastrašili osm tisíc kengirských muklů, oznámili jim, že přivezli bandity. Od nádraží až k nové budově kengirského vězení je vedli v poutech. Jako spoutaná legenda vstoupilo naše hnutí do ještě otrockého Kengiru, aby probudilo i jej. Tak, jako před rokem v Ekibastauzu, vládla tady ještě pěst a udavačství.

Velitel kengirského táborového střediska držel dvě stě padesát našich lidí ve vězení a pak dospěl k závěru, že už je dostatečné postrašil a poručil, aby je poslali do práce. V rámci centralizovaného zásobování měli 125 párů úplně nových, poniklovaných želízek podle poslední komunistické módy – spoutávala vždycky dva a dva, zrovna to stačilo na 250 mužů (to zřejmě také určilo porci, kterou Kengir přijal).

Jedna ruka je volná – to je ještě dobré! V koloně bylo dost chlapů se zkušenostmi z táborových vězení, byli tu i protřelí uprchlíci (mezi nimi i Tenno, zařazený do transportu), kteří znali všechny vlastnosti pout, a ti právě svým sousedům v koloně vysvětlili, že když má člověk jednu ruku volnou, není nic těžkého ta pouta sundat – jehlou, nebo dokonce i bez jehly.

Když útvar došel k pracovní zóně, začali dozorci otevírat pouta najednou v různých místech kolony, aby pracovní den začal co nejrychleji. Vtom právě ti šikovní začali sundávat svoje pouta i pouta těch kolem, schovávali je pod podolek: „Nám už je vzal jiný

dozorce!“ Dozor ani nenapadlo želízka počítat a tak kolonu pustili – při vstupu na pracovní objekt se prohlídka nikdy nedělá.

Tak hned první ráno naši chlapi sebrali ze sto pětadvaceti 23 párů želízek. Tady v pracovní zóně je začali kameny a kladívky rozbíjet, ale brzy je napadlo něco lepšího: začali je balit do promaštěného papíru, aby se co nejlépe uchovaly, a zazdili je do zdí a základů domu, který tam stavěli (20. čtvrť naproti kengirskému Paláci kultury).

Připojili k ním ideologicky jednoznačný komentář: „Potomci! Tyto domy stavěli sovětští otroci! Takové okovy nosili!“

Dozorci proklínali bandity a nadávali jim, ale na zpáteční cestu přece jen přinesli staré, rezavé okovy. Ale ať hlídali, jak chtěli, před vstupem do obytné zóny chlapi šlohli ještě dalších šest želízek. Při dalších dvou cestách do práce – ještě několik. A každý pár stál 93 ruble.

A tak kengirští šéfové odmítli vodit chlapy do práce v poutech. Jen v boji získáš své právo!

Jak se blížil květen, začali ekibastauzské postupně převádět z vězení do společné zóny. Teď bylo třeba naučit kengirské, jak to na světě chodí. Pro začátek předvedli takovéhle představení: pridurka, který právem lezl ke kiosku bez fronty, trochu přiškrtili, ale ne až k smrti. To stačilo k tomu, že se začalo povídat: bude se dít něco nového! Přijeli noví, docela jiní, než jsme my. (Nedá se říci, že by dříve byli měli práskači v džezkaganském táborovém hnízdě úplný klid, ale nebylo to hnutí. V roce 1951

vězňové ve vězení Rudnik jednou vytrhli dozorci klíče otevřeli příslušnou celu a zabili Kozlauskase.) Teď byla v Kengiru vytvořena podzemní centra – ukrajinské a „všeruské“. Byly připraveny nože, masky pro řezničinu – a kolotoč začal znovu.

Na mřížích cely se „oběsil“ Vojnilovič. Byl zabit vedoucí brigády Bělokopyt a věrny práskač Lifšic, člen revolučního vojenského sovětu z dob občanské války, který bojoval na frontě proti Dutovovi. (Lifšic byl poklidným knihovníkem KVO táborového střediska Rudnik, ale jeho sláva ho předešla, takže byl zabit hned první den po příjezdu.) Maďarkomandant byl zavražděn u lázní sekerami. Do

„úschovny“ jako první utekl Sauer, bývalý ministr sovětského Estonska.

Ale táboroví šéfové už také věděli, co mají dělat. Zdi mezi čtyřmi táborovými středisky tu byly už dávno. A teď přišli na to, že obklíčí zdí každý barák – a osm tisíc lidí na tom začalo ve svém volném čase pracovat. A každý barák byl rozdělen na čtyři izolované sekce. A každá maličká zóna a každá sekce se zamykaly. Ideální by bylo rozdělit celý svět na samotky!

Staršina, velitel kengirského vězení, byl profesionální boxer. Trénoval na vězních jako na pytlích s pískem. V jeho věznici také přišli na způsob, jak člověka bít kladivem přes dřevěnou desku, aby nezůstávaly stopy. (Jako pracovníci MV z praxe věděli, že bez bití a vražd je převýchova nemožná. A každý prokurátor z praxe s nimi souhlasil. Ale mohl přijet také teoretik! Kvůli tomuto málo pravděpodobnému příjezdu teoretika bylo třeba podkládat překližku.) Jeden západní Ukrajinec, ztýraný mučením, který nechtěl prozradit kamarády, se oběsil. Jiní se chovali hůř. A tak obě centra pohořela.

Navíc se mezi „zabijáky“ našli lační lumpové, kterým nešlo o dobro hnutí, ale o vlastni prospěch. Žádali, aby jim nosili z kuchyně jídlo navíc a aby dostávali díl „z balíčků“[78)]. To také pomohlo hnutí očernit a zastavit.

Vypadalo to, že bylo zastaveno. Ale po první výstraze zkrotli práskači. Kengirské poměry se přece jen zlepšily.

Semena byla zaseta. Ale vzklíčit měla až jednou a jinak.

Sice se nám vykládá, že osobnost dějiny netvoří, zejména v tom případě, že je v rozporu s Nejpokrokovějším učením, ale přesto taková osobnost po čtvrt století kroutila našimi ovčími ocásky, jak ji napadlo, a my si netroufali ani pípnout. Teď se říká: nikdo nic nevěděl ani ocas nic nevěděl, ani avantgarda nic nevěděla, jenom ta stará garda věděla, o co jde, ale ta se raději otrávila někde v koutku, zastřelila ve svém bytě, nebo dožila do penze, jen k nám nikdo z tribuny nepromluvil.

A tak jsme si los osvobození vytáhli my sami, poslední z posledních. Třeba v Ekibastauzu se pět tisíc ramenou sešlo pod tou klenbou, trochu se vzepřelo – a něco přece jen trošku puklo. Byla to

sice puklinka malá, zdálky ani vidět nebyla, my sami jsme se spíš strhali. Ale tak se začínají bortit jeskyně.

78) Mezi těmi, co vstupují na cestu násilí je to zřejmé nevyhnutelné. Myslím, že Kamovi lupiči, kteří odevzdávali peníze do stranické pokladny, také nemívali prázdné kapsy. A že by Koba (tj. Stalin, pozn. překl.), který je vedl, zůstal bez peněz na víno? Vždyť když bylo v dobách válečného komunismu v sovětském Rusku pití alkoholu zakázáno, měl v Kremlu vinný sklípek, v nejmenším se neostýchal.

K nepokojům docházelo i jinde, nejen ve zvláštních táborech, ale celá krvavá minulost je tak zahlazena, zamalována, vydrhnuta kartáči, že nemohou dát dohromady ani pouhý seznam táborových nepokojů. Například jsem se náhodou dozvěděl, že v roce 1951 v sachalinském NPT Vachruševo došlo k pětidenní hladovce pěti set vězňů, byly tu velké nepokoje, zatýkání – a to všechno poté, co byli tři uprchlíci propícháni bodáky u strážnice. Ví se o velkých nepokojích v Ozerlagu, kdy byli 8. září 1952 u strážnice zabiti vězňové z nastoupeného útvaru.

Zřejmě počátkem 50. let začínala krize stalinského táborového systému, zejména ve zvláštních táborech. Již za života Všemohoucího začali vězňové strhávat své okovy.

Těžko se dá předpovědět, jak by to bývalo probíhalo za jeho života. Avšak najednou a nebylo to podle zákonů ekonomických či společenských – se pomalá, stará, špinavá krev v žilách pomenší poďobané osobnosti zastavila.

Podle Pokrokové teorie by se tím nic a ani v nejmenším nemělo změnit. Modré čepice se toho také ani nebály, přestože 5. března u strážnic plakaly. A černé vatované mundúry si v nic netroufaly doufat, ačkoli Brnkaly na balalajky, když (za zónu je ten den nepustili) slyšely vysílání smutečních pochodů a viděly vyvěšené prapory s černými stuhami. Přece však se v podzemí začalo cosi neznámého otřásat, sesouvat.

Amnestie z konce března 1953, které se v táborech říkalo „vorošilovská“, byla ovšem svým duchem zcela věrná nebožtíkovi: vlídně zacházet se zloději a utlačovat politické.

Usilovala o popularitu podsvětí a vypustila zloděje po celé zemi jako krysy, nechala obyvatelstvo trpět, nasazovat mříže na okna bytů, a milici donutila znovu chytat už dříve pochytané. Osmapadesátku osvobodila podle starého zvyku: na 2. táborovém středisku Kengiru byli ze tří tisíc vězňů propuštěni… tři.

Taková amnestie mohla katorgu přesvědčit o jediném: Stalinova smrt nic nemění. Slitování pro ni nebylo a nebude. Jestliže chtějí na této zemi žít, musí bojovat!

Takže v roce 1953 pokračovaly táborové nepokoje na různých místech – menší rebelie, jako třeba na 12. táborovém středisku Karlagu. Velké povstání v Gorlagu (Norilsk), o němž bychom hned napsali zvláštní kapitolu, kdybychom měli aspoň nějaký materiál. Ale nemáme žádný.

Tyranova smrt však nevyzněla naprázdno. Neznámo proč se cosi ustavičně někde sesouvalo a sesouvalo – a najednou se skutálela s rachotem, jako prázdné vědro, ještě jedna osobnost – z toho nejvyššího stupínku do nejhlubšího hnoje.

Teď už všichni – i avantgarda, i ti vzadu, a dokonce i ztracení tuzemci Souostroví pochopili: nastaly nové časy.

Tady na Archipelagu nadělal Berijův pád zvlášť velký rachot. Vždyť byl nejvyšším Patronem a Místodržitelem Archipelagu! Důstojníci MV byli zmatení, rozpačití, nevěděli, co si počít. Když už byla zpráva vyhlášena rozhlasem a nebylo možné tu hrůzu strčit zpátky do reproduktoru, když museli sundávat portréty tohoto milého, laskavého Ochránce ze zdí správy Stěplagu, řekl plukovník Čečev chvějícími se ústy: „Všechno je ztraceno.“ (Ale zmýlil se. Myslel si, že je hned zítra všechny budou soudit.)[79)] Důstojníci a dozorci se začali chovat nejistě, dokonce bezradně, a toho si trestanci velmi dobře všímali. Velitel režimu 3. kengirského táborového střediska, od nějž muklové nikdy neviděli ani vlídný pohled, najednou přišel do práce za brigádou se zvláštním režimem, posadil se a začal muklům

79) Jak poznamenal Ključevskij – na=itií po osvobození šlechty (Charta svobod ze dne 18. února 1762) byli osvobozeni i rolníci (19. února 1861). Ano. ale až po 99 letech!

nabízet cigarety. (Chtěl se podívat, jaké jiskry létají mezi těmito temnými živly, jaké nebezpečí se dá z jejich strany čekat.) „Tak co?“ zeptali se ho posměšně. „Váš hlavní šéf je tedy nepřítel lidu?“ „Vypadá to tak,“ vzdychal důstojník. „Ale byl přece pravá ruka Stalina!“ šklebili se režimnici. „Jo-o,“ přátelsky brebtal důstojník. „No, co, mládenci, třeba se bude propouštět, počkejte…“

Berija padl a svým věrným Orgánům odkázal hanlivé přízvisko berijovců. Jestliže až dosud nesměl žádný vězeň, žádný svobodní občan ani v myšlenkách zapochybovat o krystalické čistotě kteréhokoli důstojníka MV, aniž by byl přitom riskoval život, teď stačilo toho lumpa prohlásit za berijovce – a už byl bezbranný.

V Rečlagu (Vorkuta) se v červnu 1953 spojilo velké vzrušení nad odvoláním Beriji s příchodem transportů vzbouřenců z Karagandy a Tajšetu (většinou to byli západní Ukrajinci). V té době byla Vorkuta ještě otrocky zdeptána a noví muklové ohromovali ty místní svou nesmiřitelností a odvahou.

A tady celá ta cesta, kterou jsme my prošli během dlouhých měsíců, trvala měsíc. 22. července zahájila stávku cementárna, stavba TEC-2, 7., 29. a 6. důl. Objekty se navzájem viděly – jak se zastavuje práce, jak se přestávají točit kola těžních věží. Ekibastauzskou chybu neopakovali – nehladověli. Dozorci najednou všichni ze zón utekli – naval chleba, šéfé – každý den se potraviny přivážely k zóně a strkaly do brány. (Myslím, že byli tak přičinliví jen proto, že padl Berija, jinak by byli vězně mořili hlady.) Ve stávkujících zónách byly vytvořeny výbory stávkujících, byl nastolen „revoluční pořádek“, v jídelně se hned přestalo krást a při stejných přídělech se jídlo podstatně zlepšilo. Na 7. dole vyvěsili rudou vlajku, na 29. dole blízko železnice… portréty členů politbyra. A co měli vyvěšovat? A co měli požadovat?… Žádali odstraněni čísel, mříží, zámků – ale sami je nestrhávali, neodstraňovali. Žádali možnost korespondence, návštěv, přešetření svých případů. Stávkující přemlouvali jen první den. Pak se týden nikdo neobjevil,

ale na věžích byly instalovány kulomety a stávkující zóny byly obklíčeny strážemi. Dá se předpokládat, že šarže jezdily do Moskvy a z Moskvy, těžko mohli za nové situace vědět, co je správné. Po týdnu začali zóny obcházet generál Maslennikov, velitel Rečlagu generál Děrevjanko, generální prokurátor Ruděnko, doprovázela je spousta důstojníků (asi čtyřicet). Před tuto skvělou suitu svolali celý tábor. Vězňové seděli na zemi, generálové stáli a nadávali jim pro sabotáž, pro „pobuřování“.

Hned ale dodávali, že „některé požadavky jsou opodstatněné“ („čísla si můžete sundat“, pokud jde o mříže, „byl vydán příkaz“). Ale – okamžitě zahájit práci:

„Stát potřebuje uhlí!“ Na 7. dole někdo zezadu zvolal: „A my potřebujem svobodu, jdi do…!“ A vězňové se začali zvedat a rozcházet a generály nechali být[80].

Hned si začali strhávat čísla, vysazovat mříže. Ale už vznikly i rozpory, nálada poklesla: to snad stačí, ne? Víc nedosáhneme. Noční směna pak už zčásti pracovala, ranní jela naplno. Začala se točit kola těžních věží a objekty jeden po druhém obnovovaly práci.

Ale 29. důl byl za kopcem a na ostatní neviděl. Muklům oznámili, že všichni už začali pracovat, ale 29. nevěřil a do práce nenastoupil. Samozřejmě, nebylo by bývalo těžké sebrat delegáty a zavézt je na ostatní doly. Ale to by bylo ponižující párání se s vězni, a ostatně – generálové prahli po krvi: bez krve by to nebylo žádné vítězství, bez krve se ten dobytek nepoučí. 3. srpna k 29. dolu přijelo 11 nákladních aut s vojáky. Vězně povolali na prostranství

80) Podle jiného svědectví někde vyvěsili heslo: „Nám – svobodu, vlasti – uhlí!“ Vždyť požadavek svobody je už sám o sobě zločinem, tak honem omluvně dodali – „vlasti – uhlí“.

před branou. Na druhé straně brány byli shromážděni vojáci. „Nastupte do práce, nebo přikročíme k tvrdým opatřením!“

K jakým – není třeba vysvětlovat. Dívejte se na automaty. Mlčení. V davu nastal rozruch. Nač se vrhat do zkázy? Zejména, když má někdo malý trest… Ti, komu zbývá rok nebo dva, se derou kupředu. Ale energičtěji než oni se probíjejí jiní – a v první řadě,

berouce se za ruce, vytvářejí kordón proti stávkokazům. Dav je na rozpacích. Důstojník se pokouší protrhnout kordón, někdo ho uhodí železným prutem.

Generál Děrevjenko ustupuje stranou a dává povel: „Pal!“ Do davu.

Tři dávky, také kulometné. Je zabito 66 mužů. (Kdo jsou ti zabití? Ti, co byli vpředu ti nejodvážnější a ti, co jako první chtěli couvnout. To je zákon všeobecně platný, objevuje se i v příslovích.) Ostatní utíkají. Strážní s klacky a pruty se vrhají za nimi, bijí je a vyhánějí je ze zóny.

Po tři dny (1. až 3. srpna) se ve všech táborových střediscích, kde se stávkovalo, zatýká. Ale co s nimi? Orgány, které ztratily svého živitele, si na vyšetřování netroufají. Zase transporty, zase je někam vézt, rozvážet infekci dál. Archipelag začíná být malý.

Pro ty, co zůstávají – zostřený režim.

Na střechách baráků 29. dolu se objevila spousta šindelových záplat – to jsou vyspraveny díry po kulkách, které vojáci vystřelili nad hlavami davu. Bezejmenní vojáci, kteří nechtěli být vrahy.

Ale těch, co stříleli do terče, bylo dost.

U haldy hlušiny 29. dolu kdosi v chruščovovských dobách postavil u hromadného hrobu kříž – vysoký jako telegrafní sloup. Pak ho porazili. A někdo ho zase postavil. Nevím, zda tam ještě je.

12 ČTYŘICET DNÍ V KENGIRU

Berijův pád však znamenal pro zvláštní tábory i další důsledek: přinesl naději a tím narušil, zmátl, oslabil katorgu. Rozkvetly naděje na skromné změny – a vězně katorgy přešla chuť honit práskače, jít kvůli nim do vězení, stávkovat, bouřit se. Přešla je zloba. Zdálo se, že i tak všechno spěje k lepšímu, že je jen třeba počkat.

A ještě jednu stránku měl: modře olemované nárameníky (ale bez leteckých křidélek), které až dosud patřily v ozbrojených silách k těm nejčestnějším, nejspolehlivějším – najednou na sobě nesly znamení hanby, a nejen v očích vězňů a jejich rodin (ty vem čert) ale snad dokonce i v očích vlády?

V onom osudném roce 1953 důstojníkům MV sebrali druhý plat („za hvězdičky“), to znamená, že dostávali plat jen jeden, s přídavky

za výsluhu let a za polární oblast, no, a prémie, pochopitelně. To byla velká rána pro jejich kapsu, ale ještě větší ohrožení budoucnosti: to znamená, že už nás přestávají potřebovat?

Právě proto, že padl Berija, muselo hlídací ministerstvo rychle a zjevně dokázat svou oddanost a potřebnost. Ale jak?

Bouře, které hlídači dosud považovali za své ohrožení, teď zasvítily jako hvězdy spásy; jen kdyby bylo co nejvíc nepokojů, nepořádků, aby museli provádět opatření. Pak se nebudou snižovat ani stavy, ani platy.

Za necelý rok kengirské stráže několikrát střílely do nevinných. Byl to jeden případ za druhým. Bylo to beze vší pochybnosti úmyslné.[81)] Zastřelili tu dívku Lídu od míchačky, co si pověsila sušit punčochy před zónu.

Málem zastřelili starého Číňana – v Kengiru si nepamatovali jeho jméno, Číňan skoro neuměl rusky, všichni znali jeho kolébavou postavu – dýmka v ústech a tvář starého strašidla. Strážný ho zavolal k věži, hodil mu balíček machorky těsně před zónu, a když se Číňan pro něj natáhl, vystřelil a ranil ho.

Ještě byl podobný případ, ale to strážný hodil z věže náboje, poručil vězni, aby je sebral a přitom ho zastřelil.

Pak víme o případu, kdy se střílelo trhavými střelami po koloně, vracející se z továrny, bylo 16 raněných. (A dalších dvacet vězňů své rány utajilo, báli se možného trestu.) Tady muklové nemlčeli – opakovala se historie Ekibastauzu: 3. táborové středisko Kengiru tři dny nešlo do práce (ale jídlo přijímali), žádali, aby viníci byli souzeni. Přijela komise a ujistila je, že viníci souzeni budou (jako by někdo mukly pozval k soudu, aby si to mohli ověřit!). Začali pracovat.

Ale v únoru 1954 zastřelili v dřevozpracujícím závodě ještě jednoho „evangelíka“, jak si to celý Kengir zapamatoval (snad to byl Alexandr Sysojev). Tento člověk si ze své desítky

81) Je zřejmé, že táborové vedení takto urychlovalo události i jinde, například v Norilsku.

odseděl 9 let a 9 měsíců. K jeho práci patřilo natírání svařovacích elektrod, dělal to v budce, vedle ochranného pásma. Vyšel za potřebou z budky – a přitom byl z věže zastřelen. Ze strážnice rychle přiběhli vojáci a začali mrtvého tahat blíž k ochranné zóně, jako by ji byl překročil. Muklové to nevydrželi, popadli motyky a lopaty a zahnali vrahy od zavražděného. (V té době stál poblíž tovární zóny osedlaný kůň operativního zmocněnce Beljajeva – „Bradavice". Říkalo se mu tak, protože měl na levé tváři bradavici. Kapitán Beljajev byl energický sadista a že takovou vraždu inspiroval, mu bylo úplně podobné.) V tovární zóně se všechno dalo do pohybu. Vězni prohlásili, že ponesou zabitého do táborového střediska na ramenou. Táboroví důstojníci to nedovolili. „Proč ho zabili?" křičeli na ně. Šéfové měli vysvětlení připraveno: zabitý si za to může sám, začal házet kameny na věž. (Stačili si aspoň přečíst kartotéční lístek? Že mu zbývaly tři měsíce a že byl evangelík?…) Návrat do zóny byl pochmurný, bylo vidět, že už to není žádná legrace. Sem tam ve sněhu leželi kulometčíci, připravení k palbě (kengirští už moc dobře věděli, že jsou připraveni až příliš…). Kulometčíci hlídkovali i na střechách strážní osady.

Bylo to zase ve 3. táborovém středisku, které už zažilo 16 raněných najednou.

A ačkoli teď tu byl jen jeden mrtvý, pocit bezbrannosti, bezvýchodnosti, beznaděje se prohloubil: už minul skoro rok od Stalinovy smrti, ale jeho psi se nezměnili. A vůbec nic se nezměnilo. Večer po večeři to probíhalo takto: V sekci najednou zhasínalo světlo a od vchodu někdo neviditelný říkal: „Bráškové!

Jak dlouho budem stavět a dostávat za to kulky? Zítra se nejde do práce!" A tak sekce po sekci, barák za barákem.

Přes zeď někdo hodil psaní i do druhého táborového střediska. Zkušenosti už byly, všechno bylo dříve nejednou promyšleno, dokázali to rozhlásit i tam. Na druhém středisku, kde byli vězňové mnoha národností, převažovali desítkáři a mnohým jejich tresty končily – ale připojili se.

Ráno mužská táborová střediska – 3. a 2. – do práce nešla.

Tyto způsoby – stávkovat, ale erárního přídělu a chleba se nevzdávat – začali trestanci chápat stále lépe, ale šéfům se to líbilo

čím dál tím méně. Dostali nápad: dozorci a strážní vešli beze zbraní do stávkujících táborových středisek, do baráků, vždycky dva popadli jednoho mukla a vystrčili ho, vytlačili z baráku. (To je příliš humánní systém, takové zacházení se hodí pro zloděje, ale ne pro nepřátele. Ale po Berijově popravě si nikdo z generálů a plukovníků netroufal první vydat rozkaz ke střelbě z kulometů po zóně.) Tato práce se však nevyplatila: vězňové šli na záchod, bloumali po zóně, jen do práce nešli.

Dva dny to tak vydrželi.

Prostá myšlenka – potrestat toho strážného, co zabil evangelíka, šéfům nepřipadala ani prostá, ani správná. Místo toho v noci z druhého na třetí den stávky chodil po barácích plukovník z Karagandy s velkým doprovodem, jist si svou bezpečností, všechny bez okolků budil: „Chcete ještě dlouho dělat zmatky?“[82)] A nazdařbůh, protože nikoho neznal, ukazoval prstem: „Ty! Ven! Ty! Ven!… Ty! Ven!…“ A tak ten statečný, energický velitel posílal náhodně vybrané lidi do vězení. V tom viděl nejrozumnější odpověď na zmatky.

82) Výraz „vyvolat zmatky“ se velmi vžil v oficiálním jazyce po berlínských nepokojích v roce 1953. Jestliže mstí lidé někde v Belgii usilují o zvýšení platu, říká se tomu „spravedlivý hněv lidu“, jestliže však u nás prostí lidé bojují o černý chléb, jsou to jen „zmatky“.

Lotyš Vill Rozenberg viděl nesmyslnost těchto trestů a řekl plukovníkovi: „Já také půjdu!“ „Jdi!“ ochotně souhlasil plukovník. Zřejmě ani nepochopil, že to byl protest a že tu bylo proč protestovat.

Téže noci vězňům oznámili, že demokratické stravování skončilo, a že ti, co nepůjdou do práce, budou dostávat trestní příděl. 2. táborové středisko ráno do práce šlo, 3. nešlo ani třetí den ráno. Teď na ně nasadili stejnou taktiku vyhazování, ale už s posilou: byli mobilizováni všichni důstojníci, co jich jen v Kengiru bylo, přivezli další na pomoc, přišli i ti z komisí. Spousta důstojníků vstupovala do určeného baráku, ohromovali trestance míhajícími se papachami a leskem nárameníků, prodírali se, sehnuti, mezi vagónky, neštítili se usednout ve svých čistých kalhotách na špinavé trestanecké polštáře,

vycpané pilinami: „No, tak mi udělej místo, udělej, vždyť vidíš, že jsem podplukovník!“ A pak stále poposedávali, ruce vbok, a vystrkovali majitele postele do uličky, tam ho chytali za rukávy dozorci, tlačili ho dál na nástup a ty, co se příliš vzpírali – do vězení. (Omezené prostory dvou kengirských vězení velení velmi vadily – vešlo se tam sotva pět set lidí.) Tak byla stávka přemožena za cenu důstojnické cti a privilegií. Tato oběť byla nutná, protože časy byly rozporuplné. Nikdo nevěděl, co by se vlastně mělo? A zmýlit se bylo nebezpečné. Kdyby byli bývali příliš horliví a postříleli davy, mohli by se dostat mezi Berijovy pohůnky. Ale kdyby to byli nedotáhli, kdyby vězně energicky nevystrčili do práce, mohli se mezi ty pohůnky dostat stejně.[83] Navíc důstojníci MV svou osobní a masovou účastí v potlačení stávky prokázali, jak jsou jejich uniformy pro ochranu svatého pořádku potřebné, ukázali individuální odvahu i nemožnost snižování stavu jejich jednotek.

Bylo použito i všech dříve ověřených metod. V březnu a dubnu poslali několik transportů do jiných táborů. (Infekce se zase šířila dál!) Asi sedmdesát lidí (mezi nimi i Tenna) poslali do uzavřených vězení s klasickou formulací: „Všechny nápravné prostředky selhaly, má rozkladný vliv na vězně, pro tábor je nevhodný.“ Pro výstrahu byly seznamy vězňů, poslaných do izolovaných žalářů, vyvěšeny v táboře. A aby chozrasčot jako jakýsi táborový Nep lidem lépe nahrazoval svobodu a spravedlnost, přivezli do kiosků, dříve mizerně zásobených, spoustu druhů potravin. A dokonce – něco zhola neslýchaného! – dostali vězňové zálohu, aby si ty potraviny mohli koupit. (Gulag dal tuzemci na dluh! To tu ještě nebylo!) Tak se podruhé cosi, co tady v Kengiru zrálo, rozpadlo, aniž by bylo dozrálo.

Ale tady to šéfové přehnali. Chtěli se chopit svého hlavního klacku proti osmapadesátce – vzpomněli si na galerku! (No opravdu, co by si mazali ruce a uniformy, když tu jsou sociálně blízcí?) Před svátky, před 1. májem, přivezli do 3. odbojného táborového střediska 650

zlodějů, zčásti lehkých kriminálních (mezi nimi hodně nezletilých) – tím se šéfové už sami zříkali zásady zvláštních táborů, už uznávali, že není možné držet politické bez příměsí a nechat je,

aby porozuměli sami sobě. „Přijede zdravý kontingent!“ zlomyslně hlásili osmapadesátce. „Teď se ani nehnete.“ A nováčky přivítali: „Vy u nás uděláte pořádek!“

A panstvo dobře vědělo, čím má ten pořádek začít: aby se kradlo, aby jeden žil na úkor druhého, aby tak nastal všeobecný rozkol. A velitelé se přátelsky usmívali, jak se umějí usmívat jen na zloděje, když galerka, jakmile uslyšela, že vedle je ženský tábor, začala svým klackovitým způsobem škemrat: „Ukaž nám báby, šéfíku!“

83) Plukovník Čečev například ten nápor nevydržel. Po únorových událostech si vzal dovolenou a pak se jeho stopa ztrácí – najdeme ho až jako penzistu s osobním důchodem v Karagandě. Nevíme, jak brzy odešel z Ozerlagu jeho velitel, plukovník Jevsignějev. „Skvělý vedoucí… skromný soudruh“ stal se zástupcem vedoucího Bratské hydroelektrárny. (Jevtušenko o tom nic nepíše.)

Ale tady máme ten nepředvídatelný tok lidských citů a společenských hnutí! Šéfové vstříkli do třetího kengirského táborového střediska koňskou dávku tohoto vyzkoušeného, smrtelného jedu a tábor nejen, že nezkrotl – naopak, došlo k největší vzpouře v dějinách Souostroví Gulagu!

Jakkoli jsou ostrůvky Souostroví na první pohled roztříštěny a jeden od druhého odděleny, dýchají díky tranzitkám stejný vzduch, proudí v nich stejné šťávy. Proto zloději o zabíjení práskačů, o hladovkách, stávkách a nepokojích ve zvláštních táborech věděli.

A tak se říká, že v roce 1954 bylo už na tranzitkách vidět, že si zloději začali karoržniků vážit. Jestliže je to pravda – copak nám bránilo, získat si „úctu“ zlodějů dříve? Po celá dvacátá, po celá třicátá a čtyřicátá léta jsme se my, Okurkoviči a Fan Fanyčové, tolik starali o svůj vlastní, všesvětový význam a o obsah svého pytle, o své boty a kalhoty, které nám ještě nikdo nestačil sebrat, že jsme se před zloději chovali jako postavy z komedie: když okrádali naše sousedy, světově významné intelektuály, stydlivě jsme klopili oči a tiskli jsme se do svého koutku. A když ti darebáci přišli, aby si to vypořádali s námi, také jsme přirozeně nečekali pomoc od svých sousedů, úslužně

jsme těm stvůrám dávali všechno, jen aby nám neukousli hlavu. Ano, náš rozum byl zaměstnán něčím jiným a naše srdce na něco takového nebyla připravena.

Nepřítele tak nízkého a krutého jsme vůbec nečekali! Trýznili jsme se nad zákruty ruských dějin a na smrt jsme byli připraveni, jen když bude slavná a na veřejnosti, před tváří celého světa, a jen když tím zachráníme naráz veškeré lidstvo. A možná že jsme byli takoví chytráci, co se spálí hned na nejmenším plamínku. Snad jsme všichni měli být od svého prvního kroku v první cele tranzitky připraveni, že jak tady jsme, dostaneme nože mezi žebra a pojdeme ve vlhkém koutě, na výkalech z paraši, v ohavné půtce s těmito vyvrheli, jimž nás ti Modří předhodili k sežrání. A pak bychom bývali možná měli mnohem méně ztrát a byli bychom se vzpamatovali dřív a snad dokonce ruku v ruce s těmito zloději bychom z těch stalinských táborů udělali kůlničku na dříví? Opravdu, proč by byli měli mít zloději k nám úctu?

Tak tedy, zloději, kteří přijeli do Kengiru, už sem tam něco slyšeli, už čekali, že na katorze bude bojové ovzduší. A dříve, než se porozhlédli a než se sčuchli s načalstvem, přišli k pachanům zdrženliví mládenci se širokými rameny, posadili se, že si popovídají o životě, a pravili toto: „Jsme představitelé. Jaká je to ve zvláštních táborech řezničina – to jste slyšeli, a když ne, tak vám to povíme. Teď umíme dělat nože stejně dobře, jako vy. Vás je šest set, nás – dva tisíce šest set. Rozmyslete si to a rozhodněte se. Když nás budete mačkat odděláme vás všechny."

Právě tento krok byl moudrý, dávno k němu mělo dojít! Obrátit se proti galerce co nejostřeji! Vidět v nich hlavni nepřátele!

Pochopitelně, že Modří na takovou pranici jen čekali. Ale zloději zvážili, že proti teď už odvážné osmapadesátce nemá cenu jít jeden proti čtyřem. Ochránci jsou přece jen za zónou a ostatně, co s nimi, těmi ochránci? Copak si jich zloději někdy vážili? A spojenectví, které navrhli ti mládenci – to bylo veselé, nevídané dobrodružství a navíc se zdá, že si tím stavíme cestičku za plot, do ženské zóny.

A zloději odpověděli: „Ne, teď jsme chytřejší. Dáme to s těmi chlapy dohromady!"

Tato konference nevstoupila do dějin, jména účastníků se v protokolech nezachovala.

Škoda. Byli to moudří kluci.

Už v prvních karanténních barácích oslavil zdravý kontingent své přestěhování tím, že si z nočních stolků a vagónků udělal na betonové podlaze táborák a kouř vypouštěl oknem. Svůj nesouhlas se zamykáním baráků vyjádřili tím, že cpali třísky do klíčových dírek.

Dva týdny se zloději chovali jako v lázních: chodili do práce, opalovali se, nepracovali.

Velení na trestní příděly pochopitelně ani nevzpomnělo, ale při všech světlých nadějích nebylo z čeho zlodějům připisovat mzdu. Ale zloději někde bony sehnali, chodili do kiosku a nakupovali. Šéfové doufali, že zdravý kontingent přece jen začíná krást. Ale měli špatné informace, zmýlili se: političtí udělali sbírku na pomoc zlodějům (to asi bylo součástí konvence, jinak by to pro zloděje nemělo žádný půvab), proto také měli bony! Případ příliš neslýchaný, než aby šéfy mohlo něco takového napadnout!

Hra byla nová a neobvyklá a to zřejmě velmi bavilo galerku, zejména potěr: najednou se chovat k „fašistům“ zdvořile, nevstupovat do jejich sekcí bez dovolení, nesedat bez vyzvání na vagónky.

Paříž nazývala v minulém století svou galerku (a ta byla zřejmě dost početná), shromážděnou v gardě – mobiles. To je velmi přesné! Je to plemeno tak mobilní, že trhá slupku každodenního zkostnatělého života, nemůže se v jejím rámci udržet v klidu.

Bylo řečeno, že se krást nemá, nehodilo se, aby někdo makal na erárním pracovišti – ale něco přece dělat museli! Zlodějský potěr se bavil tím, že strhával dozorcům čepice, v době večerního nástupu řádil na střechách baráků a přes vysokou zeď mezi 2. a 3. táborovým střediskem mátl počítání, hvízdal, povykoval, v noci strašil věže.

Byli by bývali vlezli i do ženského táborového střediska, ale v cestě stál hlídaný statek.

Když důstojníci oddaní režimu, vychovatelé nebo operativní zmocněnci přišli na přátelskou besedu do baráku galerky, bavili se výrostci-zlodějíčci tím, že uráželi jejich nejlepší city. Mezi řečí jim vytahovali z kapes notesy, peněženky nebo z horní palandy najednou

obrátili kmotrovi čepici štítkem dozadu – chování v Gulagu nevídané! Ale situace byla také nevídaná. Zloději považovali své gulagovské otce za pitomce i dřív, pohrdali jimi vždycky tím víc, čím víc tito osli věřili v úspěch převýchovy, pohrdali a chechtali se jim, když šli na tribunu nebo před mikrofon vykládat o tom, jak začali nový život s kolečkem a lopatou v ruce. Ale až dosud s nimi mohli být zadobře. Nyní však konvence s politickými usměrňovala volné síly galerky právě proti šéfům.

Tak vládci Gulagu, jimž chyběla skutečná inteligence, svým nezralým úředním postupem sami připravili kengirský výbuch: nejdříve nesmyslným zabíjením a pak tím, že do tohoto rozžhaveného ovzduší přilili hořlavinu galerky.

Události se vyvíjely neodvratně. Političtí nemohli než navrhnout zlodějům buď válku. nebo spojenectví. Zloději spojenectví odmítnout nemohli. A dohodnuté spojenectví nemohlo zakrnět – jinak by se bylo rozpadlo a vypukla by vnitřní válka.

Bylo třeba začít, čímkoli, ale začít! A protože když začne někdo z padesáté osmé, tak ho pak pověsí na oprátce, zatímco začnou-li zloději, budou jen při školení, pokáráni, zloději navrhli: my začneme a vy se k nám přidáte!

Dodáme, že celé kengirské táborové středisko mělo tvar obdélníku a společnou vnější zónu, uvnitř níž byly podélně ohrazeny vnitřní zóny: nejdříve 1. táborového střediska (ženského), pak hospodářských budov (o výrobní kapacitě jsme se už zmiňovali), pak 2. a dál 3. táborového střediska. Následovala vězeňská zóna, kde byla dvě vězení – staré a nové. tam zavírali nejen táborové vězně, ale i civilní obyvatele městečka.

Jediným prvním cílem bylo – zmocnit se hospodářských budov, kde byly také všechny táborové sklady potravin. Operace začala ve dne, o volné neděli, 16. května 1954.

Všichni mobilové nejdříve vylezli na střechy svých baráků a obsadili zeď mezi 3. a 2. táborovým střediskem. Pak na povel pachanů, kteří zůstali nahoře, seskočili s klacky v rukou do 2. táborového střediska, tam se seřadili do kolony a tak v útvaru prošli do prostranství pro nástup! To bylo na ose 2. táborového střediska – ústilo u železné brány hospodářského komplexu.

Všechny tyto naprosto otevřené akce zabraly určitou dobu, po kterou se dozorci stačili zorganizovat a dostat instrukce. A jedna věc je nesmírně zajímavá! Dozorci začali běhat po barácích osmapadesátky a volali na ně, jež po třicet let ničili jako hmyz: „Chlapi! Koukejte! Zloději jdou na ženskou zónu! Jdou znásilňovat vaše ženy a dcery! Pojďte na pomoc! Zachráníme je!“ Ale úmluva platila, a kdo o ní nevěděl a chtěl utíkat, toho zastavili. I když bylo pravděpodobné, že při pohledu na masíčko kocouři podmínky konvence nedodrží, dozorci mezi osmapadesátkou pomocníky nenašli.

Jak by byli dozorci bránili před svými miláčky ženskou zónu, to nikdo neví, ale především museli hájit skladiště v hospodářském komplexu. Jeho brána se otevřela dokořán a vstříc útočícím vypochodovala četa neozbrojených vojáků, zezadu jim velel Bradavice Beljajev, který byl v zóně v neděli snad z horlivosti, ale možná, že měl službu. Vojáci začali mobily vytlačovat, rozbili jejich tvar. Zloději, aniž by byli použili klacků, začali ustupovat ke svému 3. táborovému středisku, znovu se drápali na zeď a jejich rezervy házely shora po vojácích kameny a vepřovicové cihly, kryli tak ústup.

K žádnému zatýkání mezi zloději pochopitelně nedošlo. Načalstvo v tom stále ještě spatřovalo klukovskou nezbednost a nechalo klidně plynout neděli k večerce. Oběd se rozdával bez komplikací a večer, když se setmělo, začali blízko jídelny 2. táborového střediska – jako v letním kině – promítat film Rimskij-Korsakov.

Ale odvážný skladatel ještě nestačil dát výpověď z konzervatoře na protest proti omezování svobody, když v zóně začaly lítat kameny, zazvonila skla luceren. Mobilové po nich stříleli z praků, zhasínali světlo v zóně. Už se jich ve tmě hemžilo plno, jejich loupežnický hvizd zněl nad 2. táborovým střediskem. Kládou vyrazili bránu hospodářského dvora a pak kolejnicí prorazili otvor do ženské zóny. (Byli s nimi i mladí z osmapadesátky.) Ve světle bojových raket, vystřelovaných z věží, vtrhl kapitán Beljajev do hospodářského dvora zvenčí, přes strážnici, a s četou střelců – poprvé v dějinách Gulagu! – zahájil z automatů palbu po sociálně

blízkých! Byli mrtví a několik desítek raněných. Také zezadu běželi ti s červenými nárameníky a bodáky doráželi raněné. A ještě za nimi, podle pravidel dělby žalářnické práce, známých z Ekibastauzu, Norilska i Vorkuty, utíkali dozorci se železnými sochory a těmi sochory dobíjeli raněné k smrti.

(Té noci se v operačním sále nemocnice druhého táborového střediska rozsvítila světla a vězeň chirurg Španěl Fuster operoval.) Trestní výprava teď úplně obsadila hospodářské budovy, kulometčíci zaujali palebné postavení. A 2. táborové středisko (mobilové tu sehráli svou předehru, teď do hry vstupovali političtí) vybudovalo naproti bráně hospodářského komplexu barikádu. 2. a

3. táborové středisko se spojily proraženým otvorem ve zdi, už tu nebyli žádní dozorci, nikdo tu nebyl v moci MV.

Ale co se stalo s těmi, co se stačili dostat do ženského táborového střediska a byli tam teď odříznuti? Události překonaly to sprosté pohrdání, s nímž galerka přistupuje k ženským. Když před hospodářskými budovami zazněly výstřely, ti, co vtrhli sem, za ženami, už nebyli lačnými dobyvateli – ale kamarády, sdílejícími společný osud. Ženy je schovaly.

Vychytat je přišli zpočátku neozbrojení vojáci, pak i ozbrojení. Ženy jim překážely, bránily jim v hledání. Vojáci bili ženy pěstmi a pažbami, tahali je do vězení (v ženské zóně měli prozřetelně vlastní vězení) a po některých mužích stříleli.

Velení mělo nedostatek trestních oddílů, a proto přivedlo do ženské zóny vojáky s „černými nárameníky" – ze stavebního praporu, který měl posádku v Kengiru. Ale vojáci stavebního praporu odmítli vykonat to, co nepovažovali za věc vojáka! A tak je museli odvést. A přitom právě tady, v ženské zóně, mohli trestající najít politické zdůvodnění, jímž by se byli mohli hájit před nadřízenými! Vůbec nebyli žádní prosťáčci! Buď si to někde přečetli, nebo si to vymysleli sami, ale v pondělí pustili do ženské zóny fotografy a pár svých kolohnátů, převlečených za vězně. Nastrčení parchanti začali ženy týrat, fotografové to fotografovali. Kapitán Beljajev přece musel zahájit palbu, aby uchránil slabé ženy před takovýmto násilím!

V pondělí v ranních hodinách napětí nad barikádou a prolomenou branou hospodářského komplexu zhoustlo. Na dvoře ležely

neodklizené mrtvoly. Kulometčíci leželi u kulometů a stále mířili na bránu. V osvobozených mužských zónách vězňové lámali vagónky na zbraně, dělali z prken a matrací štíty. Přes barikádu pokřikovali na katany, ti jim odpovídali. Něco se muselo stát, situace byla příliš vypjatá. Muklové na barikádě byli sami připraveni jít do útoku. Několik vyhublých si vysvléklo košile, vystoupili na barikádu, ukazovali kulometčíkům svoje žebra, potažená jen kůží, volali na ně: „No, tak střílejte, co je! Palte do svých tátů! Dobijte nás!"

A najednou přiběhl do dvora voják a předal důstojníkovi dopis. Důstojník rozkázal uklidit mrtvoly a vojáci s červenými nárameníky opustili dvůr.

Asi pět minut vládlo na barikádě mlčení a nedůvěra. Potom první muklové opatrně nahlédli do dvora. Byl prázdný, jen sem tam se povalovaly černé čepice zabitých s přišitými hadříky s čísly. (Později se dozvěděli, že rozkaz k uvolnění hospodářského komplexu dal ministr vnitra Kazachstánu, který právě přiletěl z Alma-Aty. Mrtvé odvezli do stepi a tam je pohřbili, aby znemožnili expertizu, pokud by ji později někdo požadoval.) Rozlehlo se „Hurá! Hurá-á…" a vězňové začali proudit do dvora a pak dál, do ženské zóny. Průlom rozšířili. Otevřeli ženskou věznici – a všechno se spojilo! Uvnitř hlavní zóny bylo všechno svobodné! Jenom vězeňské 4. táborové středisko zůstalo vězením.

Na každé věži teď byli čtyři vojáci. Urážky měl kdo poslouchat! Všichni se shromáždili proti věžím a křičeli na ně (a ženy, pochopitelně, nejvíc): „Jste horší než fašisté! Vrahouni! Vrahové!"

V táboře se pochopitelně našel nejeden kněz a v márnici už odsloužili zádušní mši za zabité a za ty, co zemřeli v důsledku zranění.

Jaké to mohou být pocity, co plní srdce osmi tisíc lidí, kteří stále a ještě nedávno a před chvílí byli otroky, každý sám pro sebe – a teď se najednou spojili a osvobodili, i když ne doopravdy, ale třeba jen v obdélníku těchto zdí, pod pohledy těchto znásobených stráží?! Když jsme hladoví leželi v zamčených ekibastauzských barácích – i tenkrát jsme to cítili, jako závan svobody! A tady – to je revoluce! Tolik utlačované a najednou vytrysklé bratrství lidí! A máme rádi galerku! A galerka má ráda nás! (Nedá se nic dělat, jsme spojeni krví! A oni

se přece vzdali svého zákona!) A ještě víc pochopitelně máme rádi ženy, které jsou teď zase vedle nás, jak to mezi lidmi má být, jsou to naše sestry, mají s námi společný osud!

V jídelně jsou letáky: „Ozbroj se, čím můžeš, a na vojáky útoč první!" Na útržcích novin (jiný papír tu není) ti nejzapálenější už spěšně napsali černou nebo barevnou tužkou vlastní hesla: „Kluci, bijte čekisty!" „Smrt práskačům, čekistickým poskokům!"

Každou chvíli jsou někde v táboře mítinky, projevy – člověk to nemůže stačit! A každý navrhuje něco jiného! Mysli – smíš přemýšlet – pro koho jsi? Jaké požadavky je třeba předložit? Co chceme? (Beljajeva soudit, to je jasné! Soudit vrahy? To je jasné! Ale co dál?… Nezamykat baráky, odstranit čísla – ale co dál?…) A dál je to nejstrašnější – proč jsme to začali, co chceme? Chceme samozřejmě svobodu, jen svobodu! Ale kdopak nám ji dá? Soudy, které nás odsoudily, jsou v Moskvě. A dokud nejsme spokojeni se Stěplagem nebo s Karagandou, tak s námi ještě mluví. Ale řekneme-li, že nejsme spokojeni s Moskvou… všechny nás tady v té stepi zakopají.

A co tedy chceme? Lámat zdi? Utéci do pouště?

Chvíle svobody! Z ramenou spadla tíže okovů! Ne, stejně nelitujeme! Ten den za to stál!

A v pondělí k večeru přichází do bouřícího tábora delegace velitelství. Delegace je docela přátelská, nekoukají jako psi, nemají automaty, vždyť to přece nejsou žádní pohůnkové krvavého Beriji. Dozvěděli jsme se, že z Moskvy přiletěli generálové – gulagovský Bočkov a zástupce generálního prokurátora Vavilov. (Sloužili i za Beriji, ale co bychom se dotýkali minulosti?) Domnívají se, že naše požadavky jsou naprosto oprávněné! (Sami se divíme: oprávněné? Takže nejsme povstalci? Ne, ne, naprosto oprávněné!) „Ti, co odpovídají za střílení, budou stíháni!" „A proč zbili ženy?" „Zbili ženy?" diví se delegace, „to není možné!" Aňa Michalevičová jim předvádí zástup zbitých žen. Komise je dojata: „Vyšetříme to, vyšetříme!" „Zvířata!" křičí na generála Ljuba Beršadská. Ještě někdo volá: „Nezamykat baráky!" „Nebudeme je zamykat!"

„Dát pryč čísla!" „Určitě je dáme pryč," ujišťuje generál, kterého jsme v životě neviděli (a neuvidíme). „Ať zůstanou průchody mezi

zónami," nabýváme odvahy. „Musíme se stýkat!" „Dobrá, tak se stýkejte," souhlasí generál. „Ať průchody zůstanou." No tak, bráškové, co ještě chceme? Vždyť jsme zvítězili!!! Jednoho dne jsme se vzbouřili, zaradovali se, vzkypěli – a zvítězili jsme! A i když někteří mezi námi pokyvují a říkají – zrada, zrada! My věříme! Věříme svým vlastně docela slušným velitelům. Věříme, protože tak se nejlépe dostaneme z této situace…

Co utlačovaným jiného zbývá než věřit? Zklamat se – a znovu věřit. A znovu se nechat oklamat – a znovu věřit.

V úterý 18. května šla všechna kengirská táborová střediska do práce a smířila se se svými mrtvými.

Ještě toho rána mohlo všechno skončit v klidu! Ale vysocí generálové, kteří se sešli v Kengiru, by takový konec považovali za svou porážku. Přece nemohli vážně uznat, že by vězňové měli pravdu! Přece nemohli opravdu potrestat příslušníky vojsk MV? Jejich přízemní myšlení si vzalo jediné poučení: zdi mezi zónami byly nedostatečně zajištěny!

Je třeba tam vytvořit palebná stanoviště!

A v ten den horlivé načalstvo zapřáhlo do práce ty, co si po léta a desetiletí odvykli pracovat: důstojníci a dozorci si oblékali zástěry. Kdo to uměl, bral do rukou zednické kladívko. Vojáci, kteří neměli zrovna službu na věžích, vozili kolečka, nosili cihly.

Invalidé, kteří zůstali v zóně, připravovali a podávali vepřovice. A k večeru byly průchody zazděny, byly opraveny rozbité lucerny, podél vnitřních zdí byla vyznačena zakázaná pásma, na konci stáli strážní s příkazem: střílet!

A když se večer kolony vězňů, kteří odevzdali svou denní práci státu, znovu vracely do tábora, rychle je hnali na večeři, aby se nestačili vzpamatovat, aby je honem zase zamkli. Podle generálských rozkazů bylo třeba získat tento večer – večer příliš zjevného zklamání po včerejších slibech – a pak si už zase nějak zvyknou, všechno se dostane do starých kolejí.

Ale před soumrakem se ozval zase ten loupežnický hvizd jako v neděli – to se domlouvalo druhé a třetí středisko jako na velkém mejdanu chuligánů (toto hvízdání bylo úspěšným příspěvkem galerky pro společnou věc). A dozorci to nevydrželi, nedokončili své

povinnosti a ze zón utekli. Jen jeden důstojník zaváhal (nadporučík Medveděv), zdržel se a byl do rána držen v zajetí.

Tábor zůstal v rukou muklů, ti však byli rozděleni. Když se někdo přiblížil k vnitřním zdem – začaly z věží pálit kulomety. Několik lidí bylo zabito, několik raněno. Všechny lucerny vězni zase porozbíjeli praky, ale věže svítily raketami. Tu se druhé zóně hodil intendantský důstojník s jedním utrženým náramenikem ho přivázali ke stolu, vystrčili k ochranné zóně a tam ječel: „Nestřílejte, jsem tady! Jsem tady já, nestřílejte!“

Vězňové se snažili dlouhými stoly protrhnout ostnatý drát, svalit čerstvé sloupky ochranného pásma, ale v palbě se zdi nedaly ani prorazit, ani přelézt – to znamenalo, že bylo nutné udělat podkop. Jako obvykle nebyly v zóně jiné lopaty než hasičské.

Pracovalo se kuchyňskými noži, miskami.

V tu noc – z 18. na 19. května – se vězňové prokopali pod všemi zdmi a znovu spojili všechna táborová střediska a hospodářské budovy. Věže teď přestaly střílet a na hospodářském dvoře bylo nářadí dost. Celodenní práce důstojnických zedníků byla k ničemu. Pod příkrovem noci muklové bourali ochranná pásma, proráželi zdi a rozšiřovali průchody, aby se z nich nestaly pasti (později je rozšířili asi na dvacet metrů).

Téže noci byl proražen průchod i na 4. vězeňské táborové středisko.

Dozorci vězení utekli – někdo ke strážnici, někdo k věžím, tam jim spouštěli žebříky. Vězňové demolovali pracovny vyšetřovatelů. Tak byli osvobozeni z vězení ti, co se měli nazítří postavit do čela povstání: bývalý plukovník Rudé armády Kapiton Kuzněcov (absolvent Frunzeho akademie, už postarší. Po válce velel pluku v Německu a někdo mu utekl na Západ – za to ho zavřeli. V táborovém vězení seděl „za pomlouvání táborové skutečnosti“ – v dopisech, které posílal prostřednictvím volňasů.) Bývalý nadporučík Rudé armády Gleb Slučenkov – ten byl v zajetí, ale někteří říkali, že byl vlasovec.

V „novém“ vězení seděli obyvatelé městečka Kengir, lehcí kriminální. Zpočátku si mysleli, že došlo k všeobecné revoluci a jásavě přijali nečekanou svobodu. Ale brzy se dozvěděli, že revoluce

je pouze místního rozsahu, takže se loajálně vrátili do své kamenné díry a bez jakéhokoli hlídání tam poctivě žili po celou dobu povstání – jen pro jídlo si chodili do jídelny vzbouřených muklů.

Vzbouření muklové! Už třikrát se snažili od sebe odstrčit i tu vzpouru, i tu svobodu.

Nevěděli, jak s takovými dary zacházet, spíš se jich báli, než po nich toužili. Ale k té vzpouře je to neslo s neúprosností mořského příboje.

Co jim zbývalo? Věřit slibům? Znovu nás podvedou, to otrokáři pěkně ukázali včera, stejně jako předtím. Padnout na kolena? Vždyť klečeli po celá ta léta, ale žádnou milost si nevysloužili. Prosit, aby byli potrestáni ještě dnes? Ale dnešní trest – jako trest po měsíci svobodného života – bude stejně krutý, protože přijde od těch, jejichž soudy pracují jako stroje: když čtvrtky, tak všem pěkné dokola, nikoho nevynechat.

Vždyť uprchlík utíká, aby okusil aspoň jediný den svobodného života! A těch osm tisíc lidí ani tak nepovstalo, jako se spíše chtělo nadechnout svobody, třebaže ne nadlouho! Osm tisíc lidí bylo otroky a najednou se otroci stali svobodnými a mohli – žít! Obvykle zachmuřené tváře změkly, dobrotivě se usmívaly. Ženy spatřily muže a ti je vzali za ruce. Ti, co si tajnými, rafinovanými cestami dopisovali, se teď seznámili!

Ty Litevky, jejichž sňatkům kněz žehnal přes zeď, teď spatřily své církví požehnané manžely – jejich sňatek sestoupil od Hospodina na zemi! Sektářům a věřícím poprvé za jejich život nikdo nebránil v shromážděních a modlitbách. Osamělí cizinci, rozptýlení po všech zónách, se teď našli a ve své mateřštině mluvili o té podivné asiatské revoluci. Všechny potraviny tábora byly v rukou vězňů. Nikdo je nehnal do jedenáctihodinové práce a na nástupy.

Nad rozrušeným táborem, který si strhl psí čísla, kde nebylo místa pro spánek, vysvitlo ráno 19. května. Na drátech visely sloupky s rozbitými lucernami. Ve vyhloubených průchodech i jinde se muklové svobodně pohybovali ze zóny do zóny.

Mnozí si oblékli své civilní šaty, které si vyzvedli ve skladu. Někteří mládenci si narazili papachy a kubánky. (Brzy si obléknou vyšívané košile, ti z Asie – župany a turbany, šedočerný tábor

rozkvete.) Po barácích chodili pomocní strážní a zvali do velké jídelny, kde měla být volena Komise – komise, která měla jednat s velitelstvím a uskutečňovat samosprávu (tak skromně, tak bázlivě sama sebe uvedla).

Byla volena snad jen na několik hodin, ale bylo jí souzeno, aby se na čtyřicet dní stala vládou kengirského tábora.

Kdyby se to bývalo stalo o dva roky dříve, byli by stěplagovští šéfové už jen ze strachu, aby se to nedozvěděl on, neváhali a vydali by známý rozkaz: „Náboje nešetřit!“. A byli by bývali z věží postříleli celý ten dav, zahnaný do stepi. A kdyby bylo bývalo třeba pobít všech osm tisíc nebo čtyři – nic by jimi bývalo nehnulo, protože byli z oceli.

Ale v roce 1954 byla situace složitá, a proto váhali. Právě ten Vavilov nebo ten Bočkov cítili v Moskvě jisté nové proudy. Tady se už lidí postřílelo dost a teď uvažovali, jak dát tomu, co se stalo, zákonnou podobu. Proto došlo k jakýmsi průtahům – a to znamenalo, že vzbouřenci mohli začít svůj nový, svobodný život.

Hned v prvních chvílích měla být určena politická linie vzpoury – šlo tu o otázku bytí a nebytí. Měla jít v duchu těch prostomyslných letáků, psaných nad schematickými novinovými sloupky: „Kluci, bijte čekisty!“[84)]

Kapiton Ivanovič Kuzněcov se snažil chopit se vedení hned, sotva vyšel z vězení. Snad vlivem okolností, vojenských zkušeností, snad proto, že poslechl přátele, nebo vnitřní hlas. Přitom se postavil na stranu pravověrných, jichž v Kengiru bylo málo a byli spíše pronásledováni: „Přestat s těmi kecy! (letáky), postavit se proti antisovětskému a kontrarevolučnímu duchu těch, kdo chtějí zneužít naše události!“ (Tyto formulace cituji podle poznámek jiného člena komise, A. F. Makejeva o důvěrném rozhovoru ve skladu Petra Akojeva. Pravověrní přikyvovali: „Ano, za ty letáky nám všem napaří nové tresty“.) Hned v prvních hodinách, ještě v noci, plukovník Kuzněcov obcházel všechny baráky, řečnil tam do ochraptění, pak mluvil ráno na schůzi v jídelně a i později znovu a znovu.

Setkával se s extrémními názory a zlobou, se životy tak zdeptanými, že se zdálo, že už nemají co ztratit – a neúnavně opakoval a opakoval:

„Antisovětismus by byla naše smrt. Když teď vystoupíme s protisovětskými hesly,

84) To zaznamenal i Makejev, který jim nepřál.

okamžitě nás zlikvidují. Jenom čekají na záminku, aby to mohli udělat. Takové letáky by jim daly plné právo k popravám. Naše záchrana je v loajalitě. Musíme mluvit s představiteli Moskvy, jak se na sovětské občany sluší!“

A pak ještě hlasitěji: „Nepřipustíme takové vystupování jednotlivých provokatérů!“

(Ostatně, zatím, co takto řečnil, na vagónkách se ozývaly hlasité polibky. Moc ty jeho řeči nikdo neposlouchal.) Je to tak, jako by vás vlak vezl jinam, než chcete, a vy byste se rozhodli z něj vyskočit museli byste vyskakovat ve směru jízdy a ne v protisměru. V tom je setrvačnost dějin.

Tento postup zdaleka neschvalovali všichni, ale rozumnost dané linie byla všem hned zřejmá a zvítězila. Velmi brzy byla po táboře rozvěšena veliká hesla, jež se dala dobře číst ze strážnic a věží:

Ať žije sovětská ústava! Ať žije předsednictvo ÚV! Ať žije sovětská moc!

Žádáme návštěvu člena ÚV a přešetření našich případů! Pryč s berijovskými vrahy!

Manželky důstojníků Stěplagu? Nestydíte se, že jste manželkami vrahů?

I když většina kengirských velmi dobře věděla, že všechny miliónové popravy v dávné i nedávné minulosti probíhaly ve jménu této ústavy a byly schváleny tímto předsednictvem, nezbývalo jim než psát: ať žije tato ústava a toto předsednictvo. Vzbouřeni trestanci teď pročítali hesla, pocítili pod nohama pevnou půdu zákona a začali se uklidňovat: jejich hnutí není beznadějné.

A nad jídelnou, kde se právě konaly volby, zavlál prapor, viditelný z celého městečka. Visel tam pak dlouho: bílé pole, černý

okraj a uprostřed červený kříž. Podle mezinárodního námořního kódu tento prapor znamenal:

„SOS! Na palubě jsou ženy a děti!“ Do komise bylo zvoleno asi dvanáct osob v čele s Kuzněcovem. Komise se hned specializovala a vytvořila oddělení: agitace a propagandy (které vedl Litevec Knopkus, trestanec, který sem přijel z Norilsku po tamějších povstáních) hospodářské – stravovací vnitřní bezpečnosti (Gleb Slučenkov) – vojenské a technické – snad nejpodivuhodnější v této táborové vládě.

Bývalý major Michejev měl za úkol udržovat styky s načalstvem. V komisi byl také jeden zlodějský pachan, také něco vedl. Byly tam i ženy (zřejmě: Šachnovská, ekonomka, členka strany, Suprunová, starší, prošedivělá učitelka ze Zakarpatské Ukrajiny, Ljuba Beršadská).

Byli v té komisi hlavní a skuteční inspirátoři povstání? Zřejmě nikoli. Centra, zejména ukrajinská (v celém táboře byla asi jen čtvrtina Rusů), zřejmě zůstala sama pro sebe.

Michail Keller, ukrajinský partyzán, který od roku 1941 bojoval jednou proti Němcům, jednou proti sovětům, a v Kengiru veřejně zabil práskače, chodil na zasedání komise jako mlčenlivý pozorovatel tamtoho štábu.

Komise veřejně pracovala v kanceláři ženského táborového střediska, ale vojenské oddělení přestěhovalo své velitelství (polní štáb) do lázni 2. střediska. Oddělení se dala do práce. První dny bylo zvlášť živo: bylo třeba všechno promyslet a zorganizovat.

Především bylo třeba vytvořit obranu. (Michejev, který počítal s neodvratným vojenským potlačením, byl proti budování nějaké obrany. Trvali na tom Slučenkov a Knopkus.) K dispozici bylo hodně vepřovic ze širokých průchodů, proražených ve vnitřních zdech. Z nich byly vybudovány barikády proti všem strážnicím, tj. proti východům ven (a vchodům zvenčí), které zůstaly v moci strážných a mohly se kdykoli otevřít, aby vpustily trestní výpravu. V hospodářství se našlo dost ostnatého drátu.

Vyráběli z něj Brunovy spirály a rozhazovali je v ohrožených směrech. Sem tam byly umístěny tabulky: „Pozor! Zaminováno!“

To byla jedna z prvních akcí technického oddělení. Kolem práce tohoto oddělení se vytvořila velmi tajemná atmosféra. V obsazeném hospodářském komplexu zřídilo technické oddělení tajné místnosti, na jejichž dveřích byla namalována lebka se skříženými kostmi a napsáno: „Napětí 100 000 voltů“. Smělo tam jen několik zaměstnanců. Takže ani vězňové nevěděli, co vlastně technické oddělení dělá. Velmi brzy se rozšířily pověsti, že vyrábí tajnou zbrani, něco s chemií. Protože i muklové i šéfové věděli, jak vzdělaní inženýři tady sedí, velmi snadno se rozšířilo zbožné přesvědčení, že dokáží všechno, dokonce že mohou vynalézt takovou zbraň, jakou ještě ani v Moskvě nemají. A vyrobit nějaké ubohé miny s použitím surovin z hospodářství tábora – proč ne? Takže tabulky „zaminováno“ byly brány vážně.

Ještě jedna zbraň byla vynalezena: bedýnky s rozbitým sklem před vchodem do každého baráku (mělo se házet automatčíkům do očí).

Všechny brigády zůstaly tak, jak byly, jenže se jim začalo říkat čety, barákům – oddíly, byli jmenováni velitelé oddílů, kteří byli podřízeni vojenskému oddělení.

Velitelem všech hlídek byl Michail Keller. Všechna ohrožená místa byla podle přesného rozvrhu obsazena hlídkami, posílenými zejména v noci. Vycházelo se ze zvláštního rysu mužské psychologie, že muž před ženou nebude utíkat a vůbec se bude chovat statečněji, a tak byly hlídky smíšené. A v Kengiru, jak se ukázalo, byla spousta žen nejen hlučných, ale i odvážných, zejména mezi ukrajinskými děvčaty – a těch byla v ženském táborovém středisku většina. Vězňové teď už nečekati na dobrou vůli panstva a sami začali odstraňovat mříže z oken baráků. První dva dny, dokud velitelství nenapadlo odpojit táborovou elektrickou síť, stále ještě pracovaly stroje a z prutů těchto mříží byla vyrobena spousta kopí – s opracovanými a nabroušenými hroty. Kovárna a strojní dílny v těch prvních dnech neustále vyráběly zbraně: nože, halapartny, šavle – ty měla zvlášť ráda galerka (na jílec si věšela zvonečky z barevné kůže). Někteří měli v rukou kratičké palcáty.

Hlídky nastupovaly na své stanoviště s kopími přes ramena. Ženské čety, které byly posílány na noc do mužské zóny, do

určených sekcí, také pochodovaly se vztyčeným ostřím kopí. Měly v případě poplachu vyběhnout proti útočícím (existovala taková naivní představa, že katané si přece jen na ženy netroufnou).

To všechno by bylo bývalo nemožné, bylo by se to bývalo rozsypalo sprostotou a vilností, kdyby nebylo tvrdého a čistého vánku vzpoury. Kopí a šavle byly pro naše století hračky, ale vězení v minulosti a vězení v budoucnosti pro ty lidi hrou nebyla. Kopí byla jako hračky, ale aspoň, že je osud poslal – tu první možnost, jak hájit svou svobodu. V puritánském ovzduší počátku revoluce, kdy přítomnost ženy na barikádě se také stává zbraní, se muži i ženy drželi čestně a čestně nosili svá kopí ostřím k nebi.

Pokud někdo počítal s nízkými pudy rozkoše, tak to byli velitelé s modrými nárameníky, tam za zónou. Počítali s tím, že se vězni, ponechaní týden sami sobě, zalknou ve vlastních orgiích. Tak to líčili obyvatelům městečka, že vězňové se kvůli tomu právě vzbouřili. (Pochopitelně, co jiného mohlo trestancům chybět v jejich blahobytném životě?)[85)] Ale šéfové počítali především s tím, že galerka začne ženy znásilňovat, političtí se jich zastanou a začne řežba. Ale psychologové MV se zmýlili i tady! A i my se tu máme čemu divit. Všichni dosvědčují, že zloději se chovali jako lidé, ale ne v jejich tradičním významu toho slova, nýbrž v našem. A naopak – i političtí, i samy ženy se k nim chovaly velmi přátelsky, důvěřivě. A co je za tím skryto – to se nás netýká. Možná, že zloději neustále pamatovali na své krvavé oběti v první neděli.

Můžeme-li říci, že kengirské povstání bylo něčím silné, pak byla jeho síla v jednotě. Zloději se také ani nedotkli skladu potravin, což je pro zasvěcené neméně podivuhodné. Ačkoli ve skladu byly potraviny na mnoho měsíců, komise se po poradě rozhodla, že zachová všechny normy a dávky chleba a jiných potravin. Otrocký strach sníst z erárního krajíce něco navíc a pak se zodpovídat za zpronevěru! Jako by stát nebyl trestancům dlužen za tolik hladových let! Naopak (vzpomíná Michejev) za zónou chyběly nějaké potraviny a zásobovači Správy žádali, aby jim tábor ty potraviny vydal. Bylo tu i ovoce ze zvýšených dávek (pro svobodné!) – a muklové to vydali.

Táborová účtárna přidělovala potraviny podle dřívějších norem, kuchyň je fasovala, vařila, ale v novém, revolučním ovzduší se

nekradlo, nepřicházel vyslanec galerky s příkazem posílat lidem. A pridurkové nedostávali svou sběračku navíc. A najednou se ukázalo, že při stejných normách – je jídla mnohem víc.

A pokud galerka prodávala nějaké věci (to znamená, že je předtím jinde ukradli), nepřicházela jako obvykle, aby je zase sebrala. „Teď jsou jiné časy…“ – říkali.

Dokonce se v kioscích místního oddělení dělnického zásobování nadále v zónách prodávalo. Svobodná inkasistka měla štábem zaručenou bezpečnost. Pouštěli ji bez dozorců do zóny a tady v doprovodu dvou dívek obcházela všechny kiosky a vybírala od prodavačů tržbu – bony. (Bony ale pochopitelně brzy došly, no a nové zboží šéfové do zóny také nepustili.) V rukou velitelství zůstaly další tři druhy zásobování zóny: elektřina, voda, léky. Vzduchem, jak víme, nevládli. Z léků nedali do zóny za těch čtyřicet dní ani prášeček, ani kapku jódu. Elektřinu vypnuli asi za dva, nebo tři dny. Vodovod táboru nechali.

Technické oddělení začalo bojovat o světlo. Nejdřív přišli na to, že hodili háčky s tenkým drátem na vnější vedení, které vedlo za zdí tábora – a tak se několik dní proud kradl, dokud nebyly zdroje nalezeny a odříznuty. Za tu dobu technické oddělení stačilo vyzkoušet větrník a zavrhnout ho. Na dvoře (v místě mimo dohled z věží a ve skrytu před letadly U-2, létajícími v malé výšce) se začala budovat hydroelektrárna, poháněná vodou z vodovodního kohoutku. Motor, který na dvoře našli, předělali na generátor a tak se začala napájet telefonní síť tábora a… vysílačka! A v barácích se svítilo loučemi… Tato unikátní hydroelektrárna pracovala do posledního dne vzpoury.

Na počátku vzpoury přicházeli generálové do zóny jako páni. Kuzněcov se sice také nedal přivést do rozpaků: při prvním jednání rozkázal, aby z márnice vynesli mrtvé a hlasitě rozkázal: „Smeknout!“ Muklové smekli – a generálové byli také donuceni smeknout své

85) Po skončení vzpoury velitelství provedlo ponižující všeobecnou lékařskou prohlídku žen. Zjistili, že mnohé z nich jsou panny a žasli: jak tos dělala? Tolik dní pohromadě! . .. Soudili o událostech na své úrovni.

vojenské čepice před vlastními obětmi. Ale iniciativa zůstala v rukou gulagovského generála Bočkova. Schválil zvolení komise („přece nemůžeme mluvit se všemi najednou“) a žádal, aby deputáti při jednání nejdříve vyložili svůj případ (a Kuzněcov začal dlouze a snad i ochotně vykládat o tom svém). Vyžadoval, aby muklové mluvili jen ve stoje. Když někdo řekl: „Vězňové vyžadují…“, Bočkov rozhořčeně namítl:

„Vězňové mohou pouze prosit a ne vyžadovat!“ A tak se ta forma zachovala – „vězňové prosí“.

Na prosby vězňů Bočkov odpověděl přednáškou o budování socialismu, o nebývalém vzestupu národního hospodářství, o úspěších čínské revoluce. Zpupné vtloukání nesmyslů do hlavy, pěkně zaobleně, po němž vždycky ztratíme řeč… Přišel do zóny, aby vysvětlil, proč bylo použití zbraní správné (brzy prohlásí, že se v zóně vůbec nestřílelo, že je to výmysl banditů a že nikdo také nebyl zbit). Byl přímo ohromen, že se někdo odvažuje stěžovat si na porušení „instrukce o rozdělení osob ve výkonu trestu“. (Mluví o svých instrukcích tak, jakoby to byly věčné a všesvětové zákony.) Brzy přiletěli v douglasech noví a významnější generálové: Dolgich (který byl v té době snad velitelem Gulagu) a Jegorov (náměstek ministra vnitra SSSR). Byla svolána schůze do jídelny, kde se shromáždilo asi dva tisíce vězňů. A Kuzněcov zavelel: „Pozor! Vstát! Pozor!“ a uctivě pozval generály do předsednictva, sám se subordinovaně postavil stranou. (Jinak se choval Slučenkov. Když jeden z generálů prohodil něco o nepřátelích tady, Slučenkov mu nahlas odpověděl: „A kdo z vás nebyl nepřítel? Jagoda byl nepřítel, Ježov byl nepřítel, Abakumov byl nepřítel, Berija byl nepřítel. Jak můžeme vědět, že Kruglov je lepší?“) Podle zápisků Makejeva se zdá, že připravil návrh dohody, podle níž velitelé slibovali, že nikdo nebude poslán do transportu ani perzekvován, že bude zahájeno vyšetřování muklové za to slibovali, že okamžitě nastoupí do práce. Když však spolu se svými stoupenci začali chodit po barácích a navrhovali přijetí dohody, nadávali jim muklové do „plešatých komsomolců“, „zásobovačů“ a „čekistických lokajů“. Zejména nepřátelsky je uvítali na ženském táborovém středisku. Pro mukly

teď bylo zvlášť nepřijatelné přistoupit na rozdělení mužské a ženské zóny.

(Rozzlobený Makejev odpovídal svým odpůrcům: „Sáh sis na Parašiny cecky a myslíš si, že je konec sovětské vlády? Sověty svého stejně dosáhnou!“) Dny plynuly. Generálové nespustili ze zóny oči (dívali se vojáci z věží, dozorci také, ti, protože znali tváře muklů, si je měli pamatovat a rozpoznávat, co kdo dělá, dívali se letci – ti snad i fotografovali) – ale neradi museli uznat, že se v táboře nevraždí, že tam nejsou žádné pogromy ani násilí, že se tábor sám od sebe nerozpadá a že není záminky pro vojenský zákrok.

Tábor stál na svém a jednání měnilo svůj charakter. Zlaté výložky nadále v nejrůznějším složení chodily po barácích, mluvily a přesvědčovaly. Všechny pouštěli, ale museli mít v rukou bílé prapory a museli za strážnicí hospodářského komplexu, teď to byl hlavní vchod do tábora, snášet před barikádami osobní prohlídku. Nějaké ukrajinské děvče ve vatovaném kabátě tu poplácávalo generála po kapsách, zda tam nemá pistoli nebo granát. Zato jim štáb vzbouřenců zaručoval osobní bezpečnost!

Generály vodili tam, kam to bylo možné (samozřejmě že ne do tajné zóny dvora), nechali je mluvit s mukly, svolávaly se pro ně velké schůze v jednotlivých táborových střediscích. Panstvo blýskalo zlatem a i tady se rozvalovalo v předsednictvu – jako dřív, jako by se nic nedělo.

Trestanci měli také své řečníky. Ale mluvilo se tak těžko! Nejen proto, že si každý svým vystoupením psal příští rozsudek, ale i proto, že byl příliš velký rozdíl mezi tím, jak znali život a představovali si pravdu šedí a modří, téměř nic už nemohlo dojmout a poučit ten obtloustlý, blahobytný dobytek, ty lesknoucí se dýňovité hlavy. Zdá se, že je velice rozzlobil starý leningradský dělník, komunista a účastník revoluce. Ptal se, co to bude za komunismus, když se důstojníci pasou na hospodářství tábora, nechávají si z nakradeného olova dělat broky pro své pytlačení, když jim zahrady okopávají vězňové. A když se jde velitel táborového střediska koupat do lázni, kladou mu tam koberce a vyhrává orchestr.

Aby takového zbytečného křiku bylo co nejméně, nabývaly tyto rozhovory podoby přímého vyjednávání podle nejvyšších

diplomatických vzorů: jednou v červnu se v ženské zóně postavil dlouhý jídelní stůl, na jedné straně se na lavici posadili generálové, za nimi stáli vojáci s automaty, kteří sem byli vpuštěni jako ochrana. Na druhé straně stolu seděli členové komise, také měli ochranu – stála tu velice vážně se šavlemi, píkami a praky. A dál se tlačili muklové – poslouchali potlach a pokřikovali. (A na stole bylo i pohoštění! Ze skleníků tábora byly dodány čerstvé okurky, z kuchyně – kvas. Generálové se nestyděli a chroupali okurky…) Požadavky-prosby povstalců byly přijaty již v prvních dvou dnech a teď se nejednou opakovaly: potrestat evangelíkova vraha potrestat všechny, kdo nesli vinu na střílení z neděle na pondělí na dvoře hospodářského komplexu potrestat ty, co bili ženy vrátit do tábora kamarády, kteří byli za stávku nezákonně posláni do uzavřených vězení zrušit čísla, nedávat na okna baráků mříže, nezamykat baráky – neobnovovat vnitřní zdi mezi táborovými středisky osmihodinová pracovní doba jako venku – zvýšení pracovní odměny (tady už se nemluvilo o rovnosti se svobodnými pracovníky) volné dopisování s příbuznými, někdy i návštěvy – přešetření případů. A přestože ani jeden z těchto požadavků neodporoval ústavě a neotřásal základy zřízení (mnohé z nich znamenaly jen prosby o návrat k původnímu stavu) – přesto šéfové nemohli přijmout ani ten nejmenší z nich, protože ty ostříhané, tlusté zátylky, ty pleše a čepice si už dávno odvykly uznávat svou chybu nebo vinu. Pravda pro ně byla odporná a nepřijatelná, pokud nepřicházela v tajných instrukcích vyšších instancí, nýbrž z úst poddaného lidu. Přesto však bylo toto protahující se posedávání osmi tisíc vězňů skvrnou na pověsti generálů, mohlo pokazit jejich služební postavení, proto slibovali. Slibovali, že téměř všechny tyto požadavky lze splnit, jenomže (to aby to znělo pravděpodobněji) bude obtížné nechat otevřenou ženskou zónu, to je proti předpisům (jako by tomu po dvacet let bývalo jinak), ale bude možné věc zvážit a povolit návštěvní dny. A generálové náhle přistoupili na to, že do zóny přijde pracovat vyšetřující komise (případu střílení do vězňů). (Ale Slučenkov je prokoukl a trval na tom, aby k tomu nedošlo: práskači by pod záminkou svědectví shazovali všechno, co se děje v zóně.) Přešetření případů?

Nu což, jistěže je přešetříme, jenom musíte počkat. Ale co se naprosto nedá odložit – musíte do práce! Do práce! Do práce!

Ale to už muklové znali: rozdělit do útvarů, namířit zbraně, k zemi, zatknout ty nejaktivnější.

„Ne," odpovídali přes stůl a z tribuny. „Ne!" volali z davu. „Vedení Stěplagu jednalo provokativně! Nevěříme vedení tábora! Nevěříme MV!"

„Dokonce ani MV nevěříte?" divil se náměstek ministra a utíral si pot nad takovým zločinem. „Kdopak vám vštípil takovou nenávist k MV?"

Záhada. „Člena předsednictva ÚV! Člena předsednictva ÚV! Pak uvěříme!" volali muklové. „Dejte si pozor!" hrozili generálové. „Bude to horší!"

Ale vtom povstal Kuzněcov. Mluvil souvisle, lehce, držel se hrdě.

„Když vstoupíte do zóny se zbraněmi," varoval, „nezapomeňte, že polovina lidí dobývala Berlín. Zmocní se i vašich zbraní!"

Kapiton Kuzněcov! Budoucí historik kengirské vzpoury nám vysvětlí jeho psychiku. Jak chápal a jak prožíval své zatčení? Jak si představoval své soudní spisy? Jak dávno žádal o přešetření, jestliže právě ve dnech vzpoury přišly z Moskvy propouštěcí doklady (prý dokonce s rehabilitací)? Byla to opravdu jen věc profesionální vojenské cti, že udržel vzbouřenecký tábor v takovém pořádku? Postavil se do čela hnutí proto, že ho strhlo? (To popírám.) Nebo znal své velitelské schopnosti a proto se snažil hnutí zkrotit, usměrnit a zkrocenou vlnu položit načalstvu pod nohy? (To je můj názor.) Při setkáních, jednání a prostřednictvím druhořadých osob měl možnost vyřídit katanům všechno, co chtěl, uslyšet, co potřeboval. Například v červnu se stalo, že posílali za zónu šikulu Markosjana, který měl splnit poslání komise. Využil Kuzněcov takové příležitosti? Připouštím, že nikoli. Jeho pozice mohla být samostatná a hrdá.

Dva tělesní strážci – dva obrovští ukrajinští mládenci – neustále Kuzněcova doprovázeli, nůž u pasu.

Měli chránit? Měli mstít?

(Makejev tvrdí, že Kuzněcov měl ve dnech povstání i prozatímní ženu – také benderovku.) Glebu Slučenkovovi bylo asi třicet let. To znamená, že se do německého zajetí dostal asi v devatenácti letech.

Teď, stejně jako Kuzněcov, chodil ve své bývalé vojenské uniformě, kterou si uchoval ve skladu, zdůrazňoval a předváděl své vojenské držení těla. Trochu kulhal, ale byl velice mrštný.

Při jednáních se choval ostře, vyhraněně. Velitelé dostali nápad volat ze zóny „bývalé nezletilce“ (zatčené před dovršením 18. roku – teď už jim bylo 20-21 let) – že je propustí. Snad to ani nebyla léčka, v té době je skutečně všude pouštěli, nebo jim snižovali tresty. Slučenkov se zeptal: „Jestlipak jste se bývalých nezletilců ptali, zda chtějí přejít z jedné zóny do druhé a opustit kamarády v neštěstí?“ (Před komisí tvrdil: „Ti kluci jsou naše garda, nemůžeme je vydat!“ Pro generály to byl částečně smysl propuštění těchto mladíků v době kengirské vzpoury. Nevíme, zda by je pak byli nenastrkali do karcerů za zónou.) Makejev, poslušen pokynů, přece jen začal dávat dohromady nezletilce, aby nastoupili k „soudu před propuštěním“. Jeho svědectví: ze čtyř set devíti, kteří měli být propuštěni, se mu podařilo dát dohromady k odeslání jen třináct osob. Přihlédneme-li k tomu, jak Makejev sympatizuje s načalstvem a jak hluboké je jeho nepřátelství vůči povstání, můžeme se jen divit! 400 mladých lidí v rozkvětu mládí, většinou to ani nebyli političtí, se zřeklo nejen svobody, ale i záchrany! Zůstali mezi vzbouřenci, odsouzenými ke zkáze…

Když generálové vyhrožovali vojenským potlačením povstání, odpovídal jim Slučenkov: „Pošlete! Pošlete do zóny co nejvíc vojáků s automaty! Nasypeme jim do očí drcené sklo! Sebereme jim automaty! Roznesem vaši kengirskou posádku! Poženeme vaše paťaté důstojníky až do Karagandy, po vašich hřbetech vstoupíme do města! A tam jsou naši lidé!“

Můžeme věřit i jiným svědectvím o něm. Kdo začne utíkat, toho bodneme zepředu! a mávl ve vzduchu finským nožem. V baráku prohlašoval: „Kdo nepůjde bránit tábor, pro toho máme nůž!“ Nevyhnutelná logika každé vojenské vlády a válečného stavu…

Nová táborová vláda, jako každá jiná, nemohla existovat bez bezpečnostní služby. Slučenkov ji vedl (sídlil v ženském táborovém středisku v pracovně operativce). Protože vítězství nad vnějšími silami nebylo možné, Slučenkov chápal, že jeho postavení pro něj bude znamenat nevyhnutelnou smrt. V průběhu vzpoury v táboře

vykládal, že mu šéfové tajně navrhli, aby v táboře vyprovokoval národnostní řež (to panstvo se zlatem na výložkách v to velice doufalo), tím by vznikla vhodná záminka ke vstupu vojsk do tábora. Za to šéfové slíbili Slučenkovovi život. Návrh odmítl. (Komu a co ještě navrhovali?

Nikdo z nich nic neřekl.) Navíc, když se v táboře rozšířily pověsti, že se čeká pogrom na židy, Slučenkov varoval, že bude veřejně trestat bitím každého, kdo tyto pověsti šíří. Pověsti ustaly. Slučenkova nevyhnutelně čekalo střetnutí s pravověrnými. Také k němu došlo. Je třeba poznamenat, že po celá ta léta v táborech katorgy pravověrní, aniž by se byli domluvili, jednomyslně odsuzovali zabíjení práskačů a jakýkoli boj trestanců za svá práva. Aniž bychom to připisovali nízkým pohnutkám (řada pravověrných byla zavázána službou u kmotra), můžeme to velmi dobře vysvětlit jejich teoretickými názory. Uznávali jakékoli formy utlačování a likvidace, včetně masových, ale shora – jako projev diktatury proletariátu. Obdobné jednání, navíc živelné, roztříštěné, ale zdola – bylo pro ně banditismem, navíc v „benderovské" podobě. (Mezi pravověrnými nikdy nebyl ani jediný, kdo by uznával právo Ukrajiny na oddělení, protože to už by byl buržoazní nacionalismus.) To, že katoržnici odmítli otrockou práci, že je rozhořčily mříže a střílení – to pokorné táborové komunisty rozzlobilo, deprimovalo a polekalo.

Také v Kengiru celé to hnízdo pravověrných (Genkin, Apfelcvajg, Talalajevskij, zřejmě Akojev, víc jmen neznáme; pak ještě jeden simulant, který byl po léta v nemocnici, předstíral, že mu „cirkuluje noha" – takový inteligentní způsob boje připouštěli. Přímo v komisi to byl evidentně Makejev) hned od počátku vyčítalo, že „se nemělo s ničím začínat". A když byly průchody znovu uzavřeny, že se neměly dělat podkopy. Že všechno začala benderovská verbež, teď je třeba co nejrychleji ustoupit. (Těch šestnáct mrtvých přece nebylo z jejich táborového střediska a litovat evangelíka – to už je vůbec k smíchu.) Makejev ve svých poznámkách ventiloval celé to jejich sektářské rozčilení. Všechno kolem je špatné, všichni jsou špatní, ze všech stran nebezpečí: od velitelů – nový trest, od benderovců – nůž do zad. „Chtějí všechny vystrašit železem a donutit je, aby zahynuli." Makejev se zlobou nazývá kengirskou vzpouru

„krvavou hrou“, „falešným trumfem“, „ochotničením benderovců“ a ještě častěji říká, že to byla „svatba“. Plány a cíle hlavních vzbouřenců vidí v orgiích, odmítání práce a oddálení trestu. (Očekávaný trest samozřejmě chápe jako něco spravedlivého.) To vyjadřuje velmi přesně vztah pravověrných k celému hnutí za svobodu, které v 50. letech v táborech probíhalo. Ale Makejev byl velmi opatrný, dokonce patřil k vedoucím vzpoury – zatímco Talalajevskij ty výčitky vyhlásil veřejně – a Slučenkovova bezpečnost ho za agitaci, namířenou proti povstání, zavřela do cely kengirského vězení.

Ano, právě tak to bylo. Trestanci, kteří povstali a osvobodili vězně, si teď zřizovali vlastní vězení. Odvěká ironie osudu. Je sice pravda, že z různých důvodů byly celkem zatčeny (styky s šéfy) asi čtyři osoby, nikdo z nich nebyl popraven (naopak, získali to nejlepší alibi pro šéfy).

Jinak se vězení co nejvíc předvádělo, zejména to staré, vybudované ve 30. letech, zvlášť pochmurné: samotky bez oken, s maličkou vyhlídkou nahoře. Pryčny bez nožek, totiž obyčejná dřevěná prkna přímo na betonové podlaze, kde je ještě větší zima a vlhko, než v celé studené cele. Vedle pryčny, tedy také na zemi, jako pro psa, hrubá hliněná miska. Oddělení agitace pořádalo prohlídky vězení pro ty, co tu neseděli a snad už ani nebudou. Vodili tam i hostující generály (ti se moc nedivili).

Žádali, aby sem poslali exkurzi i z civilních obyvatel městečka – stejně se teď bez vězňů na objektech nepracuje. Generálové takovou výpravu dokonce poslali – pochopitelně, že to nebyli obyčejní pracanti, ale vybraný personál, který nenašel nic, co by ho mohlo rozhořčit.

Načalstvo zase naopak navrhlo uspořádat exkurzi vězňů do Rudniku (1. a 2. táborové středisko Stěplagu), kde měla – podle pověstí v táboře – také vypuknout vzpoura. Ostatně, každý z jiných důvodů, i otroci i otrokáři se vyhýbali slovu vzpoura nebo ještě horšímu povstání, používali stydlivého a zmírňujícího sabantuj[86]). Zvolení vězni jeli, přesvědčili se, že je tam všechno skutečně při starém, že se chodí do práce.

S rozšířením stávek se spojovalo mnoho nadějí! Výprava teď přivezla skleslost.

(Ale zavezli je tam v pravou chvíli! Rudnik byl. pochopitelně, ve stavu neklidu, vězňové slyšeli od volňasů zkazky i pravdu o kengirské vzpouře. Právě v červnu se stalo, že mnohým okamžitě zamítli žádosti o přešetření případu. A nějaký napůl šílený klučina byl v zakázané zóně postřelen. A také tu začala stávka. byla rozbita brána mezi táborovými středisku, všichni se shlukli na apelu. Na věžích se objevily kulomety. Někdo pověsil plakát s protisovětskými hesly a vyzvou „Svoboda nebo smrt!" Někdo je ale strhl, pověsili místo toho plakát se zákonnými požadavky a závazkem – plně nahradit škodu za přerušení práce, jakmile budou požadavky uspokojeny. Přijela nákladní auta, aby odvezla mouku ze skladu – nevydali ji. Stávka trvala asi týden, ale nemáme o ní žádné přesné zprávy, všechno je to z třetí ruky a pravděpodobně zveličeno.) Vůbec byly týdny, kdy se boj měnil v agitační šarvátky. Rozhlas zvenčí neumlkal: několik reproduktorů ohlušovalo tábor, z nich se na vězně valily informace i dezinformace a pár obehraných, otravných desek, které všem už jen drásaly nervy.

Po poli si holka chodí, její copy mám tak rád.

(Ostatně, abychom si vysloužili tuto pochybnou čest – aby nám pouštěli desky – museli jsme povstat! Dokud jsme byli na kolenou, nehráli nám ani ty šmejdy.) Tyto desky, v duchu století, fungovaly také jako rušičky – rušily vysílání z tábora určené pro strážní vojska.

Rozhlas zvenčí bud' pomlouval celé hnutí, ujišťoval, že povstání začalo s jediným cílem – znásilnit ženy a loupit (v táboře se tomu muklové smáli, ale vysílání přece poslouchali i obyvatelé civilního městečka). Otrokáři také jiné vysvětlení najít nemohli – že by ta spodina byla schopna usilovat o spravedlnost, to byly výšiny jim nedostupné!

Nebo se snažili

86) Název tatarského svátku, pozn. překl.

vykládat nějaké hnusné pomluvy o členech komise (dokonce i o jednom pachanovi: že při transportu na Kolymu otevřel ve vlečné

lodi v podpalubí záklopku a potopil loď se třemi sty mukly. Zdůrazňovalo se, že šlo o ubohé mukly, dokonce to snad měla být samá osmapadesátka, o strážné ani tak nešlo. A bylo nepochopitelné, jak se zachránil on sám). Nebo zase týrali Kuzněcova – že měl být propuštěn, ale teď bylo rozhodnutí zrušeno. A pak zase výzvy: pracovat! pracovat! Proč vás má vlast živit?

Když nejdete pracovat, strašně poškozujete stát! (To mělo hluboce zranit srdce, odsouzená k věčné katorze!) Stojí celé soupravy uhlí, nemá je kdo vykládat! („Ať stojí!“ smáli se muklové, „aspoň rychleji ustoupíte!“ Ale dokonce ani je nenapadlo, že by vagóny mohli vyložit sami důstojníci, když je to tak pálí.) Ale ani technické oddělení nezůstalo pozadu. V inventáři se našly dvě promítačky. Jejich zesilovače byly použity k vysílání, bylo ovšem slabší.

Přitom byly zesilovače napájeny z tajné hydroelektrárny. (To, že vězňové mají proud a rozhlas, šéfy velmi udivovalo a znepokojovalo.

Báli se, že by vzbouřenci mohli dát dohromady vysílačku a informovat o svém povstání zahraničí. Takové pověsti v táboře také kolovaly.) Tábor teď měl své hlasatele (známá je Slava Jarimovská). Vysílaly se zprávy, rozhlasové noviny (vedle toho existovaly nástěnné noviny s karikaturami, ty vycházely denně). „Krokodýlí slzy“ tak se jmenoval pořad, kde se ironizovalo, jak strážným leží na srdci osud žen, ačkoli je nejdřív sami zmlátili. Vysílalo se pro strážné. Vedle toho chodili v noci vězňové i s hlásnými troubami k věžím a volali na vojáky.

Ale kapacita vysílání nestačila na to, aby pořady slyšeli ti jediní sympatizující lidé, jací tady v Kengiru mohli být – civilní obyvatelé městečka, často vyhnanci.

Úřady v městečku zpracovávaly právě je, už ne rozhlasem, ale nějak jinak, namlouvaly jim, že v táboře vládnou krvelační bandité a zpustlé prostitutky (tato varianta měla úspěch u žen) – a na to muklové už vliv neměli.[87] Že zde mučí nevinné a zaživa je pálí v pecích (jenom není jasné, proč vedení nezasáhne! . .

.) Jak by se dalo zavolat přes ty zdi, o kilometr, o dva nebo o tři dál: „Bratři! Chceme jen spravedlnost! Zabíjeli nás nevinné, jednali s námi hůř než se psy! Takovéhle máme požadavky…“

Myšlení technického oddělení, které nemohlo předběhnout moderní vědu, se naopak obrátilo zpět k vědě minulých století. Z cigaretového papíru (v hospodářství tábora bylo všechno možné, psali jsme o tom,[88)] že po mnoho let nahrazovalo džezkazganským důstojníkům prvotřídní krejčovské salóny a všechny druhy služeb) byl podle příkladu bratří Montgolfierů vyroben obrovský balón. Přivázali k němu balík letáků a pod balón se přivázal rošt s tlejícími uhlíky, tak vznikal proud teplého vzduchu, postupující do vnitřního, zespoda otevřeného vrchlíku. K ohromné radosti shromážděného davu trestanců (ti když se radují, tedy jako děti), se tento podivný, létající přístroj odpoutal a vzletěl.

Ale žel! Vítr byl rychlejší než balón, a tak když přelétal přes plot, zachytil se rošt za drát, a balón bez teplého vzduchu splaskl a spolu s letáky shořel.

Po tomto neúspěchu se začaly balóny plnit kouřem. Tyto balóny za příznivého větru docela dobře létaly a ukazovaly městečku velké nápisy:

87) Když už všechno skončilo a kolona žen šla přes městečko do práce, vdané ruské ženské se shromáždily podél cesty a volaly na ně: „Prostitutky! Běhny! Chtělo se vám…“ a ještě otevřeněji. Nazítří se to opakovalo, ale ženy z tábora vyšly ze zóny s kameny a teď je házely po těch, co je urážely. Stráže se smály.

88) Část fIL, kapitola 22.

„Zachraňte ženy a starce před týráním!“ „Žádáme příjezd člena předsednictva ÚV!“

Stráže začaly do těchto balónů střílet.

Nato přišli do technického odděleni muklové-Čečenci a navrhli výrobu draků (jsou v tom mistry). Muklové začali úspěšně vyrábět draky a vypouštěli je daleko za městečko. Na dracích byla připevněna rozbuška. Když se drak dostal do správné polohy, rozbuška uvolnila přivázaný balík letáků. Vězňové seděli na střeše baráku a dívali se, co bude dál. Když letáky padaly poblíž tábora, tak je honem sbírali pěšácidozorci, když spadly daleko, hnali se pro ně

motocyklisté a jezdci. Ve všech případech se snažili nenechat svobodné občany, aby si přečetli pravdu. (Letáky končily prosbou ke každému nálezci v Kengiru odevzdat jej na ÚV.) Na draky stráže také střílely, ale nebyli tak zranitelní jako balóny. Nepřítel brzy přišel na to, že než honit davy dozorců, je levnější pouštět proti drakům jiné draky, chytat je a zamotávat nitě.

Boj draků v druhé polovině 20. století! A to všechno proti slovům pravdy…

(Snad by neškodilo, kdyby si čtenář připomněl, aby si zařadil kengirské události do časových souvislostí, co se v té době kengirské vzpoury dělo venku. Ženevská konference jednala o Indočíně. Pierre Cot dostal Stalinovu cenu. Jiný pokrokový Francouz, spisovatel Sartre, přijel do Moskvy, aby se sblížil s naším pokrokovým životem. Hlučně a honosně se slavilo 300. výročí znovusjednocení Ukrajiny a Ruska.[89)])

31. května se na Rudém náměstí konala velká přehlídka. USSR a RSFSR byly vyznamenány Leninovým řádem. 6. června byl v Moskvě odhalen pomník Jurije Dolgorukého. Od 8. června se konal sjezd odborů (ale o Kengiru se tam nic neříkalo). 10. byla vyhlášena státní půjčka. 20. byl den letectva a v Tušinu se konala krásná přehlídka. Tyto měsíce roku 1954 se také vyznačovaly velkým nástupem na tak zvané literární fromě: Surkov, Kočetov a Jermilov napsali velmi tvrdé, káravé články.

Kočetov se dokonce ptal: jaká je to doba! Ale nikdo mu neodpověděl: doba táborových povstání! V té době se spílalo mnoha nesprávným divadelním hrám a knihám. A v Guatemale byl odražen útok imperialistických Spojených států.) V městečku byli vyhnanci Čečenci, ale tamty draky oni asi nevyráběli.

Čečencům se nedá vytknout, že by byli kdy sloužili útlaku.. Velmi dobře pochopili význam kengirské vzpoury a jednou přijeli k zóně s nákladním autem chleba. Vojska je pochopitelně odehnala.

(Ještě k těm čečencům. Pro jiné obyvatele je těžké s nimi žít, říkám to podle zkušeností z Kazachstánu, jsou hrubí, otevřeně nemají rádi Rusy. Ale sotva kengirští projevili nezávislost a statečnost, hned si získali sympatie Čečenců! Když se nám zdá, že si nás ostatní málo váží – měli bychom se zamyslet, zda žijeme správně!) Mezitím

technické oddělení připravovalo „tajnou“ zbraň. A šlo o tohle: hliníkové kování pro nádoby na napájení dobytka, které tu zbylo z dřívější výroby, se plnilo sírou ze zápalek s příměsí karbidu vápníku (všechny bedny se zápalkami byly odneseny za dveře s nápisem „100000 voltů“). Když se síra zapálila a kování se hodilo jako granát, se syčením vybuchlo a roztrhlo se na kusy.

Hodinu, místo a formu úderu však nezvolili tyto chytré hlavy, ani polní štáb v malých lázních. Jednou, když už uplynuly asi tak dva týdny od začátku povstání, v jedné z temných,

89) Kengirští Ukrajinci ten den prohlásili za den smutku.

ničím neosvětlených nocí, se na mnoha místech ozvaly tupé rány do zdi tábora.

Tentokrát ji však nebourali uprchlíci nebo vzbouřenci – zeď bořila strážní vojska! V táboře nastal poplach, všichni běhali s kopími a šavlemi, nemohli pochopit, co se děje, čekali útok. Ale vojska nezaútočila.

K ránu se ukázalo, že nepřítel v různých místech zón zvenčí prorazil asi deset průchodů – vedle již existujících a zabarikádovaných bran. (Na druhé straně průchodů byly umístěny hlídky s kulomety, aby se jimi nedostali ven muklové.[90)]). Samozřejmě, že to byla příprava k útoku přes průchody, a v táborovém mraveništi se rychle prováděly obranné práce. Štáb povstalců rozhodl: rozebrat vnitřní zdi, rozebrat přístavby z vepřovic a vybudovat vlastní, druhou vnější zeď, zvlášť zpevněnou náspy z vepřovic naproti průchodům – na ochranu proti kulometům.

Tak se všechno změnilo! Stráže bořily zónu, táboroví vězňové ji znovu budovali a zloději s čistým svědomím dělali totéž, aniž by porušovali svůj zákon.

Teď bylo nutno postavit další hlídky proti průlomům. Každá četa měla stanoven určitý průchod, kam v každém případě musela přiběhnout v noci v případě poplachu a zaujmout obranné postavení. Jako poplašné signály měly sloužit údery do nárazníku vagónu a známé pronikavé hvízdání.

Muklové se bez legrace chystali jít s kopími proti kulometům. Kdo na to nebyl připraven, ten se trochu ošíval, ale pak si zvykl.

Těžké je na dno klesnout, tam už je to pak jedno.

A jednou došlo k dennímu útoku. Jeden průchod byl naproti balkónu správy Stěplagu – tam se tlačily šarže, s vojenskými širokými i s prokurátorskými úzkými nárameníky, s filmovými kamerami a fotoaparáty v rukou. A do toho průchodu vrazili vojáci s automaty.

Nespěchali. Postoupili do průlomu jen natolik, aby zazněl signál poplachu a aby k průchodu přiběhly určené čety, potřásající kopími, s kameny a vepřovicovými cihlami v rukou, aby obsadily barikádu – a pak z balkónu (vojáci byli ze záběru) začaly vrčet kamery, cvakat aparáty. A důstojníci režimu, prokurátoři a političtí pracovníci a kdo tam všechno byl, samí členové strany, samozřejmě – ti všichni se smáli hrozné podívané na ty nadšené pralidi s kopími. Nažrané, nestoudné šarže se z balkónu posmívaly svým oklamaným, hladovým spoluobčanům, byla to pro ně hrozná legrace.[91)] A ještě: k průchodům se plížili dozorci a jako při lovu divoké zvěře nebo sněžného člověka se snažili přehodit lidem přes hlavu laso a zatáhnout k sobě zajatce, aby mluvil.

Ale teď víc spoléhali na přeběhlíky, na ty, co zaváhají. Rozhlas hřímal: vzpamatujte se!

Odejděte průchody ze zóny! V těchto místech nestřílíme! Přeběhlíky nebudeme za vzpouru soudit!

Komise se ozvala v táborovém rozhlase: kdo se chce zachránit, ať si táhne třeba přes hlavní strážnici, nikoho nedržíme!

Tak to také provedl… člen oné komise, bývalý major Makejev. Přišel k hlavní strážnici, jako by tam měl něco na práci. (Jako by – ne proto, že by ho byl někdo zadržel, nebo že by bylo čím mu střelit do zad – ale proto, že je téměř nemožné být zrádcem před očima pokřikujících kamarádů!)[92)] Tři týdny se přetvařoval – a teprve teď mohl dát průchod své

90) Říká se, že zkušenost s probouráním zdí byla z Norilska. Tam to udělali podobně, aby průchody lákali váhající, aby přes ně štvali urky a pak aby jimi vstoupila vojska pod záminkou nastolení pořádku.

91) Tyto fotografie jsou přece dosud někde připojeny ke zprávám o trestní výpravě. A třeba někdo nebude dost pohotový, aby je zničil před soudem budoucnosti…

92) A ještě po deseti letech se tak stydí, že ve svých pamětech, které zřejmé začal psát, aby se ospravedlnil, píše, že prý vyhlédl za strážnici náhodou a tam se na něj vrhli a spoutali mu ruce…

touze po porážce a své zlosti na povstalce za to, že chtějí tu svobodu, kterou on, Makejev, nechce. Teď si odpykával před šéfy své hříchy a vyzýval v rozhlase vězně, aby se vzdali, nadával všem, kdo navrhovali, aby se tábor držel. Tady jsou věty z jeho vlastního písemného svědectví o tom pořadu: „Někoho napadlo, že svobody lze dosáhnout šavlemi a kopími… Chtějí postřílet ty, co nechtějí vzít do ruky kusy železa… Slibují nám přešetření případů. Generálové s námi trpělivě vyjednávají, Slučenkov to považuje za slabost. Komise je zástěrkou banditského řádění… Veďte jednání, jak se sluší na politické vězně, a nepřipravujte (!!!) se k nesmyslné obraně.“

Průchody byly dlouho otevřené – delší dobu, než byla zeď po dobu povstání neporušená. A za celé ty týdny uprchlo za zónu jen asi tucet vězňů.

Proč? Copak věřili ve vítězství? Ne. Copak je nepřesil blížící se trest? Děsil. Copak ti lidé nechtěli přežít kvůli svým rodinám? Chtěli! A trýznili se a tajně o té možnosti přemýšlely snad tisíce. A bývalé nezletilce povolávali naprosto podle zákona. Ale na tomto kousíčku země byl společenský žár tak vysoký, že duše byly když ne přetaveny, tak aspoň nově nataveny. A zákony, podle nichž „život je člověku dán jen jednou“ a bytí určuje vědomí a člověk zbaběle chrání vlastní kůži, – byly příliš nízké a v tuto kratičkou dobu na tomto omezeném místě nepůsobily. Zákony bytí a rozumu velely lidem, aby se buď společně vzdali, nebo aby uprchli každý na svou pěst, ale oni se nevzdávali, ani neprchali! Pozvedli se na tu duchovní úroveň, odkud se katanům říkává: „Kašleme na vás! Štvěte si nás! Trýzněte!“

A operace, vymyšlená tak, že se vězňové průchody rozutečou jako krysy a zůstanou jen ti nejtvrdohlavější a ty zlikvidují – tato operace ztroskotala, protože si ji vymyslely zbabělci.

A v nástěnných novinách povstalců se vedle kresby – žena ukazuje dítěti pod skleněným poklopem pouta: „Takové nosil tvůj otec" – objevila karikatura: „Poslední přeběhlík" (černý kocour, který utíká průchodem ve zdi).

Karikatury jsou vždycky komické, lidem v zóně však do smíchu moc nebylo. Uplynul druhý třetí, čtvrtý, pátý týden… To, co podle zákonů Gulagu nemohlo trvat ani hodinu, existovalo a přetrvávalo nepravděpodobně dlouho, dokonce mučivě dlouho – polovinu května a téměř celý červen. Zpočátku byli lidé zpiti vítězstvím, svobodou, seznamováním a plány, pak uvěřili pověstem, že povstal Rudnik – třeba se po něm pozvedne Čurbaj-Nura, Spassk, celý Stěplag! A pak už třeba i Karaganda (a celé Souostroví vybuchne a rozsype se na čtyři sta kusů!). Ale Rudnik s rukama za zády a sklopenou hlavou pořád chodil na jedenáct hodin chytat silikózu a nestaral se ani o Kengir, ani dokonce sám o sebe.

Nikdo ostrov Kengir nepodpořil. Už se nedalo uprchnout do pouště: přibývalo vojsk, vojáci bydleli ve stepi, ve stanech. Celý tábor byl ještě zvenčí obklopen dvojitým pásem ostnatého drátu. Jen jeden světlý bod tu byl: přijede bárin (čekali Malenkova) a rozsoudí to. Přijede, takový hodný, podiví se a spráskne ruce: ale jakpak to tu žili? Jak jste tu s nimi jednali? Vrahy před soud! Čečeva a Beljajeva ke zdi! Ostatní degradovat… Ale byl to jen jeden bod, a byl příliš růžový.

Milost se čekat nedala. Zbývaly poslední dny svoboděnky a pak nezbývalo než se vzdát Stěplagu MV.

A vždycky jsou duše, které nevydrží napětí. A někdo byl uvnitř již poražen a jen ho trápilo, že přirozená porážka se tak dlouho odkládá. A někdo si tiše říkal, že se do ničeho nezapletl, a když bude jednat pěkně opatrně i nadále – tak se ani nezaplete. A někdo byl novomanželem (a dokonce po skutečném svatebním obřadu, vždyť západní Ukrajinka se jinak nevdá, a díky péči Gulagu tu byli duchovní všech náboženství). Pro tyto novomanžele se hořkost a sladkost spojovaly tak hluboce, jak to lidé ve svém pomalém životě

obvykle neznají. Každý den cítili jako poslední a když trest nepřicházel, bylo každé ráno jako dar z nebes.

A věřící se modlili, svěřili Bohu výsledek kengirského povstání a jako vždy to byli nejklidnější lidé. Ve velké jídelně se podle rozvrhu konaly bohoslužby všech náboženství.

Jehovisté se řídili svými zákony, odmítli vzít do ruky zbraně, budovat opevnění a stát na stráži. Dlouho sedávali, hlavy k sobě, a mlčeli. (Donutili je mýt nádobí.) Po táboře chodil jakýsi prorok, snad pravý, snad falešný, maloval na vagónkách kříže a předpovídal konec světa. Nahrálo mu silné ochlazení, jak se to může stát v Kazachstánu někdy i v létě. Shromáždil stařenky, které neměly na sobě nic teplého, seděly na studené zemi, chvěly se, vzpínaly ruce k nebi. A ke komu jinému!…

Někdo třeba věděl, že se nenávratně zapletl a že mu zbývají jen ty dny života, než vstoupí vojsko. Zatím je třeba myslet a jednat, aby se tábor udržel co nejdéle. A tito lidé nepatřili k těm nejnešťastnějším. (Nejnešťastnější byli ti, co se nezapletli a toužili, aby byl už konec.) Ale když se tito všichni lidé sešli na shromáždění, aby rozhodli, zda se mají vzdát nebo držet – zase se dostávali do toho žáru, kde se jejich osobní názory tavily, přestávaly existovat dokonce i pro ně samotné. Nebo se báli výsměchu víc než blížící se smrti. „Soudruzi!“ říkal sebejistě statný Kuzněcov, jako by byl znal spoustu tajemství a jakoby všechna tajemství byla ve službách trestanců. „Máme prostředky palebné obrany a padesát procent našich ztrát bude mít i nepřítel!“

A ještě říkal: „Dokonce ani naše zkáza nebude marná!“

(V tom měl naprostou pravdu. I na něho působila všeobecná nálada.) A když se hlasovalo – vydržet? – většina hlasovala pro.

Nato Slučenkov mnohoznačně vyhrožoval:

„Tak si dejte pozor! S tím, kdo zůstane v našich řadách a pak se bude chtít vzdát, si to vyřídíme pět minut před kapitulací!“

Jednou rozhlas zvenčí vyhlásil „rozkaz Gulagu“: za odmítání nástupu do práce, za sabotáž, za… za… za… kengirské táborové středisko Stěplagu zrušit a všechny poslat do Magadanu. (Gulag měl evidentně málo místa na téhle planetě. A ti, co byli posláni do

Magadanu i bez toho – pročpak?) Poslední termín nástupu do práce…

Ale minul i ten poslední termín a všechno zůstávalo při starém.

Všechno zůstávalo při starém a celá fantastičnost, celá snovost tohoto nemožného, nebývalého života osmi tisíc lidí, který zůstal jakoby zavěšen ve vzduchoprázdnu, se ještě více odrážela od pravidelného života tábora: třikrát denně jídlo. Lázně podle rozvrhu. Prádelna, čisté prádlo. Holičství. Krejčovská a obuvnická dílna. Dokonce i smírčí soudy pro spory. A dokonce… propouštění na svobodu.

Ano. Rozhlas zvenčí někdy povolával propouštěné: byli to buď cizí státní příslušníci, jejichž země požádala shromáždit všechny svoje občany dohromady, nebo ti, jimž končil (nebo prý končil?) trest. Možná, že správa takhle získávala informátory i bez las dozorců? Komise jednala, ale ověřit si nic nemohla a pouštěla všechny.

Proč se čas tak vlekl? Co mohli šéfové očekávat? Že dojdou potraviny? Věděli, že to by trvalo dlouho. Počítali s míněním městečka? Na to nebyli zvyklí. Připravovali plán potlačení? To mohli udělat rychleji. (Později jsme se sice dozvěděli, že během té doby byl od Kujbyševa povolán „zvláštní pluk“, totiž trestní. To přece každý neumí.) Projednávali potlačení nahoře?A jak vysoko? Nedozvíme se, kdy a jaká instance schválila toto rozhodnutí.

Několikrát se zničeho nic otevřela brána hospodářského komplexu – snad proto, aby se zjistila připravenost obránců? Službu konající hlídka vyhlašovala poplach a čety utíkaly na svá místa. Ale do zóny nevstoupil nikdo.

Obránci tábora měli jedinou rozvědku – hlídky na střechách baráků. A předpovídat se mohlo jen podle toho, co se dalo spatřit ze střech přes plot tábora.

Uprostřed června se v městečku objevila spousta traktorů. Pracovaly, něco tahaly kolem zóny. Začaly pracovat dokonce i v noci. Tato noční práce traktorů byla nepochopitelná. Pro každý případ se začaly kopat proti průchodům také jámy (ostatně letadlo U-2 je všechny vyfotografovalo nebo zakreslilo).

Tento výhrůžný řev dělal všechno ještě pochmurnějším.

A najednou – hanba všem skeptikům! Hanba všem zoufalcům! Hanba všem, kdo říkali, že nebude milosti a že není o co žádat. Jen ortodoxové se mohli radovat. 22. června rozhlas zvenčí oznámil: požadavky vězňů byly přijaty! Do Kengiru jede člen předsednictva ÚV! Světlý bod se rozrostl v růžové slunce, v růžové nebe! Tak se přece něčeho dá dosáhnout! Tak tedy spravedlnost v naší zemi existuje! V něčem ustoupí oni nám, v něčem ustoupíme my. Konec konců můžeme nosit čísla a mříže v oknech baráků nám nepřekážejí, přece nelezeme okny. Zase klamou? Vždyť ale nevyžadují, abychom před tím vyšli do práce!

Jako dotek hůlky ruší náboj elektroskopu a jeho zneklidněné lístečky ulehčeně klesnou, tak zpráva rozhlasu uvolnila tísnivé napětí posledního týdne.

A dokonce i protivné traktory, které pracovaly ještě večer 24. června, zmlkly.

Čtyřicátou noc vzpoury jsme spali v tichu. Asi zítra přijede on, třeba už přijel…[93)] Ty krátké, červnové noci, kdy se člověk nevyspí, kdy se před úsvitem spí tak pevně.

Jako před třinácti lety.

Za časného úsvitu 25. června, v pátek, se na nebi rozvinuly padáky s raketami, rakety zazářily i z věží. A pozorovatelé na střechách baráků ani nepípli – byli zabiti kulkami nejlepších střelců. Zazněly salvy z děl! Nad táborem proletěla nízko u země letadla, nahánějící hrůzu. Slavné tanky T-34, které zaujaly výchozí pozice při krycím řevu traktorů, se teď ze všech stran řítily do průlomů. (Jeden přece jen spadl do jámy.) Jedny tanky za sebou táhly řetězy ostnatého drátu na sloupech, aby hned zóny rozdělily. Za dalšími utíkali útočníci s automaty a v přilbách. (I vojáci i tankisté předtím fasovali vodku. Ať jsou zvláštní vojska, jaká jsou, přece jen je snazší útočit na bezbranné a spící, když je člověk namazaný.) S postupujícími rojnicemi šli radisté s vysílačkami. Generálové vystoupili na věže a odtud, ve světle raket (jednu věž muklové podpálili svou „zbraní“, hořela) veleli: „Obsadit barák ten a ten!… Kuzněcov je tam a tam!…“ Neschovávali se jako obvykle na pozorovatelně, protože jim kulky nehrozily.[94)] Zdálky, z lešení, se na potlačení povstání dívali svobodní.

93) Ale třeba opravdu přijel? Třeba právě on vydal rozkazy?

94) Jenom před dějinami se schovali. Kdo byli ti zdatní vojevůdci? Proč země nevypálila oslavné salvy na počest jejich kengirského vítězství? Pracně teď vyhledáváme jména sice ne těch hlavních, ale zase ne posledních: velitel operativního oddělení Stěplagu plukovník Rjazancev, velitel politického oddělení Stéplagu Sjomuškin… Pomozte! Pokračujte!

Tábor se probudil, šílel. Jedni zůstávali v barácích na místě, lehali si na zem, domnívali se, že tak to přežijí, protože v odporu neviděli žádný smysl. Jiní je burcovali, aby šli bojovat. Třetí vybíhali ven pod kulky, k boji, nebo prostě hledali rychlou smrt.

Bojovalo třetí táborové středisko, to, které také začalo (byli tam většinou pětadvacátníci a hodně benderovců). Házeli po vojácích a dozorcích kameny a po tancích nejspíš tím kováním se sírou… Na tlučené sklo si nikdo ani nevzpomněl. Nějaký barák šel dvakrát do protiútoku s výkřiky „hurá!“

Tanky přejely všechno, co jim přišlo do cesty, například Allu Presmanovou z Kyjeva.

Tanky mířily na schůdky u baráků a tam najížděly na lidi (například na Estonky Kiviovou a Machlapuovou).[95] Tanky se tiskly ke stěnám baráků a najížděly na ty, kdo se snažili zachránit před jejich pásy. Semjon Rak objal svou dívku a spolu se vrhli pod tank, tak zahynuli. Tanky rvaly prkenné zdi baráků a dokonce střílely dovnitř slepými dělovými náboji. Faina Epštejnová vzpomíná, že odpadl jako ve snu roh baráku a šikmo přes něj, po živých tělech, projel tank. Ženy vyskakovaly, pobíhaly. Za tankem jelo nákladní auto, napůl oblečené ženy házeli do jeho korby.

Z děl se střílelo slepými náboji, ale automaty pálily ostrými a bodáky pušek bodaly jako v boji. Ženy zakrývaly svým tělem muže, aby je zachránily, ale bodali i do žen!

Oper Beljajev toho rána vlastní rukou zastřelil asi dvacet lidí. Po boji někdo viděl, jak vkládal zabitým do rukou nože, a fotograf fotografoval bandity. Zemřela členka komise Suprunová, již babička, byla raněna do plic. Někteří se schovali na záchod, tam je postříleli

také. Kuzněcova zatkli v lázních, na jeho velitelském stanovišti, musel kleknout. Slučenkova se svázanýma rukama zvedali do vzduchu a házeli na zem (způsob galerky).

Pak střílení přestalo. Volali: „Ven z baráků, nebudeme střílet!“ A opravdu, jen bili pažbami.

Jakmile zajali další skupinu, vedli ji přes průchody do stepi, vnější rojnicí strážných z kengirských vojáků, prohledávali je, pak si museli ve stepi lehnout tváří k zemi s rukama nataženýma nad hlavou. Mezi těmito ležícími ukřižovanými chodili letci MV a dozor a vybírali, vyhledávali ty, které předtím dobře viděli ze vzduchu nebo z věží.

(Při těch starostech nikdo neměl čas, aby se podíval do tehdejší Pravdy. Bylo to tematické číslo – den naší vlasti: úspěchy metalurgů, rozvinout mechanizaci sklizňových prací! Pro historika bude snadné zjistit, jaká byla v ten den naše vlast.) Zvědaví důstojníci si teď mohli prohlédnout tajemství tábora: odkud byl proud a jak vypadala „tajná zbraň“.

Vítězní generálové sestoupili s věží a šli se nasnídat. Ačkoli nikoho z nich neznám, troufám si tvrdit, že v to červnové ráno měli výbornou chuť k jídlu a že si přihnuli. Hučení v hlavě nijak nerušilo ideologický pořádek v jejich mozcích. A co měli v prsou – to bylo našroubováno zvenčí.

Mrtvých a raněných bylo: podle pověstí asi šest set, podle materiálů výrobního a plánovacího oddělení kengirského střediska, jak se s nimi někteří po několika měsících seznámili – přes sedm set.[96)] Ranění naplnili táborovou nemocnici a začali je vozit do městské.

95) V jednom tanku seděla opilá Nagibinová, táborová lékařka. Ne, že by chtěla poskytovat pomoc, prostě se chtěla podívat, zajímalo ji to. Hej, Tribunále pro válečné zločiny Bertranda Russela a Jean Paul Sartra! Hej, filozofové! To je přece materiál! Pročpak nezasedáte? Neslyší…

96) 9. ledna 1905 bylo zabito asi 100 osob. V roce 1912 při známém střílení do dělníků na Leně, které otřáslo celým Ruskem, bylo 270 osob zabito a 250 raněno.

(Svobodným občanům se řeklo, že vojska střílela jen slepými náboji, že vězňové se vzájemně zabíjeli.) Bylo by je lákalo, nechat kopat hroby zbývající živé, ale v zájmu většího utajení to učinila vojska: asi tři sta lidí zakopali v rohu zóny, ostatní někde ve stepi.

Celý den 25. června leželi vězňové tváří k zemi ve stepi pod sluncem (po celé ty dny nemilosrdně pálilo), v táboře byla všeobecná prohlídka, všechno se přetřáslo a vylámalo. Potom přivezli do pole vodu a chléb. Důstojníci měli připravené seznamy.

Vyvolávali podle jmen, poznamenali, že vězeň je naživu, vydali příděl a hned podle seznamu lidi třídili. Členové komise a jiní podezřelí byli zavřeni v táborové věznici, která už nesloužila jako místo exkurzí. Přes tisíc lidí bylo vybráno – někdo do věznic, někdo na Kolymu. (Jako vždy byly ty seznamy připraveny napůl od oka; a tak se tam dostali mnozí, kteří se do ničeho nepletli.) Nechť obraz potlačení vzpoury vnese klid do duší těch, koho snad poslední kapitoly vyvedly z míry. Piky, piky na hlavu! Nás nikdo nebude muset dávat do „úschoven“, katani nikdy nebudou potrestáni!

26. června museli vězňové celý den odklízet barikády a opravovat průlomy.

27. června je vedli do práce. Tak se železniční soupravy dočkaly pracovitých rukou!

Tanky, které potlačily Kengir, odjely k Rudniku a tam se producírovaly před očima muklů. Pro poučení…

Vůdce povstání soudili na podzim roku 1955, soud byl pochopitelně neveřejný, ani o něm se nic pořádně nedozvíme… Říká se, že Kuzněcov se choval sebejistě, dokazoval, že si vedl bezvadně a že to lépe ani nešlo. Rozsudky neznáme.

Slučenkova, Michaila Kellera a Knopkuse zřejmě popravili. Tedy určitě by je byli popravili, ale třeba to 55. rok poopravil?

A v Kengiru se rozbíhal poctivý život pracujících. Z nedávných vzbouřenců neopomenuli vytvořit brigády úderníků. Chozrasčot vzkvétal. Pracovaly kiosky, promítalo se filmové svinstvo. Dozorci a důstojníci zase courali do dílen – aby jim tam udělali něco pro domácnost – třpytku, kazetu, aby spravili uzávěr dámské kabelky. Zkrotlí ševci a krejčí (Litevci a západní Ukrajinci) jim šili lehké,

přiléhavé vysoké boty a šili šaty jejich manželkám. Dozorci zase poroučeli muklům, aby v úpravně strhávali s kabelů olověnou vrstvu a nosili ji do tábora, kde se odlévaly broky – aby si soudruzi důstojníci mohli zalovit. Vtom se všeobecný zmatek Archipelagu dostal i do Kengiru: mříže do oken znovu nikdo nevsadil, baráky se nezamykaly. Zavedlo se podmíněné „dvoutřetinové“ propouštění, dokonce i osmapadesátku, což bylo dříve neslýchané, pouštěli na základě zvláštního protokolu – to znamená, že propouštěli polomrtvé.

Na hrobech roste zvlášť hustá travička.

V roce 1956 zrušili právě tu zónu – tamější obyvatelé, většina z nich byli vyhnanci, kteří neodjeli, se přece jen dozvěděli, kde byli pochováni tamti a nosili sem stepní tulipány.

Vzpoura se zdarem nekončívá když vítězí, pak jinak se nazývá.

(Burns) Vždycky, když půjdete kolem pomníku Dolgorukého, vzpomeňte si: byl odhalen ve dnech kengirské vzpoury – a tak je to tak trochu i pomník Kengiru.

ČÁST VI Vyhnanství

1 VYHNANSTVÍ V PRVNÍCH LETECH SVOBODY

Lidstvo vynalezlo vyhnanství zřejmě dříve než vězení. Vždyť již vyhnání z kmene znamenalo vyhnanství. Brzy se přišlo na to, jak je pro člověka těžké žít daleko od místa a prostředí, na něž si zvykl. Nic není tak, jak by mělo být, všechno je dočasné, nic není doopravdy. Je to zlé, i když všechno kolem kvete, natož v krajích, kde půda nikdy neroztaje.

V ruské říši si s vyhnanstvím pospíšili: bylo stvrzeno za Alexeje Michajloviče Sněmovním dekretem z roku 1648. Ale už dříve, koncem

16. století, se posílalo do vyhnanství, žádný sněm k tomu nebyl zapotřebí. Do vyhnanství šli provinilí Kargopolané, pak obyvatelé města Ugliče, kteří byli svědky vraždy careviče Dmitrije. Místa bylo dost –

Sibiř už byla naše. Koncem roku 1645 bylo už asi půldruhého tisíce vyhnanců. Petr posílal do vyhnanství po stovkách. Už jsme říkali, že Alžběta posílala provinilce místo na popravu do vyhnanství na Sibiř – do věčného vyhnanství. Tady však došlo k záměně, vyhnanstvím se začalo rozumět nejen volné usídlení, ale i katorga, nucené práce – a to už vyhnanství není. Alexandrovský řád pro vyhnance z roku 1822 tuto záměnu potvrdil. V údajích z 19. století jsou zřejmě mezi vyhnanci uváděni i vězňové katorgy. Počátkem 19. století se do vyhnanství posílalo každý rok 2 až 6 tisíc osob. Od roku 1820 byli posíláni do vyhnanství také tuláci (podle naší terminologie – příživníci), takže se to některý rok dotáhlo i na 10 tisíc. V roce 1863 si vláda vybrala a pro účely vyhnanství uzpůsobila pustý a od pevniny . vzdálený ostrov Sachalin. Možnosti se ještě více rozšířily. Celkem bylo během 19. století posláno do vyhnanství půl miliónu osob, koncem století byl běžný stav – 300 tisíc vyhnanců.[97)]

Koncem století se způsoby vyhnanství stávaly stále rozmanitějšími a rozvětvenějšími. Objevily se lehčí druhy: „vyhnanství do vzdálenosti dvou gubernií“, dokonce „vyhnanství do zahraničí“.[98)] (Nebylo považováno za tak nelítostný trest, jako po Říjnu.) Zavádělo se mimosoudní (administrativní) vyhnanství, jež bylo doplňkem vyhnanství soudního. Ale: doba vyhnanství byla určována přesnými a jasnými čísly, přitom dokonce ani doživotní vyhnanství nebylo skutečně doživotní. Čechov v Sachalinu píše, že po 10 odpykaných letech vyhnanství (a pokud se člověk „choval naprosto chvályhodně“ – je to sice kritérium nevračité, ale podle Čechovova svědectví se uplatňovalo hodně – tak už po šesti letech) byl potrestaný převeden do rolnického stavu a mohl se vrátit kam chtěl, vyjma vlastní rodiště. Zvláštním rysem vyhnanství posledního carského století, který se rozuměl sám sebou a všem tenkrát připadal přirozený, byla jeho individuálnost: ať již soudně nebo administrativně, ale vyhnanství určovali každému zvlášť, nikdy ne podle příslušnosti ke skupině.

97) Všechny tyto údaje jsou z 16. dílu (Západní Sibiř) známé knihy Semjonova-Ťan-Šanského Rusko. Tento slavný zeměpisec a jeho bratři byli důslednými liberály a velice přispěli k ujasnění myšlenek svobody v naší zemi. Za revoluce byla celá rodina

zničena, jeden z bratrů byl zastřelen na jejich pěkném statečku na řece Ranově. Statek vyhořel, velký sad pokáceli, zničili topolové a lipové aleje.

98) Jakubovič, P. F., V mire otvetžennych.

Od desetiletí k desetiletí se podmínky vyhnanství, stupeň tvrdostí podmínek apod. měnily. Různé generace vyhnanců nám zanechaly různá svědectví. Těžké byly transporty ve skupinách, ale od P. F. Jakuboviče a Lva Tolstého se dozvídáme, že politické převáželi za docela snesitelných podmínek. F. Kon dodává, že v přítomnosti politických se eskorta transportu chovala dobře dokonce i ke kriminálním, a ti si proto politických velice vážili. Po mnoho desetiletí přijímalo sibiřské obyvatelstvo vyhnance nepřátelsky: přidělovali jim nejhorší pozemky, dostávali nejhorší a špatně placenou práci, rolníci jim nedovolovali, aby si brali jejich dcery. Vyděděni, špatně oblečení, proklínaní a hladoví utvářeli bandy, loupili – a tím se lidé ještě více zatvrzovali. To vše se však netýkalo politických, jejichž proud zesílil v 70. letech. F. Kon píše, že Jakuti přijímali politické přátelsky, s nadějí, jako své lékaře, učitele a právní poradce v zápase s úřady. V každém případě měli političtí ve vyhnanství takové podmínky, že z jejich řad vyšlo mnoho vědců (kteří se vědou začali zabývat až ve vyhnanství) – regionalistů, etnografů, filologů[99)], přírodovědců i publicistů a spisovatelů. Čechov na Sachalině politické neviděl a nezanechal nám jejich popis[100)], ale například F. Kon, který byl ve vyhnanství v Irkutsku, začal pracovat v redakci pokrokových novin Vostočnoje obozrenije (Východní přehled), kde spolupracovali narodnici, narodovolci a marxisté (Krasin). Nebylo to obyčejné sibiřské město, nýbrž sídlo generálního gubernátora, kam podle řádu vyhnanství političtí vůbec neměli mít přístup. Přesto tam byli zaměstnáni v bankách, obchodních podnicích, učili a míchali se na čajích mezi místní inteligenci. V omských novinách Stěpnoj kraj (Stepní kraj) vyhnanci publikovali články, jaké by cenzura nikde ve vnitřním Rusku nepustila. Vyhnanci z Omsku dodávali své noviny dokonce zlatoustovským stávkujícím. Díky vyhnancům se stal radikálním

městem i Krasnojarsk. V Minusinsku se kolem muzea soustředila skupina vyhnanců tak vážená a neznající úředních překážek, že bez zábran budovala všeruskou síť úkrytů-azylů pro uprchlíky (ostatně o tom, jak snadno se tenkrát utíkalo, jsme již psali) a navíc dokonce řídila činnost oficiálního minusinského „Vitteho“ výboru.[101)] Jestliže Čechov říká o sachalinském režimu pro kriminální, že je „nejodpornějším způsobem podoben nevolnictví“, neplatí to už o ruském vyhnanství pro politické, a to od začátku až do konce. Začátkem 20. století mimosoudní vyhnanství v Rusku již nebylo pro politické trestem, byl to formální, zbytečný, „zastaralý způsob, který již dokázal svoji nesmyslnost“ (Gučkov). Stolypin se od roku 1906 snažil tento druh vyhnanství zrušit.

A jak vypadalo Radiščevovo vyhnanství? V osadě Usť Ilimskij Ostrov si koupil patrový dřevěný dům (mimochodem za 10 rublů) a bydlel tu se svými menšími dětmi a švagrovou, která mu nahrazovala ženu. Nikoho ani nenapadlo, aby ho nutil pracovat, žil si podle svého a mohl se svobodně pohybovat po celém Ilimském kraji. Jak vypadalo Puškinovo vyhnanství ve vesnici Michajlovskoje si dovede představit každý, kdo už tam byl na výletě. Podobně vypadalo vyhnanství mnoha dalších spisovatelů a veřejných činitelů. Třeba Turgeněva v Spasském-Lugovinu a Aksakova ve Varvarinu (které si sám vybral). S Trubeckým bydlela už v cele Něrčinské katorgy jeho žena (narodil se jim syn). Když byl po několika

99) Tan-Bogoraz, V. I. Jochelson. L. J. Šternberg.

100) Ve své právnické nepoučenosti, nebo spíše v duchu své doby, neměl Čechov pro cestu na Sachalin žádné služební pověření, žádný úřední papír. Přesto mu dovolili provést sčítání vyhnanců a katoržniků, jež si sám vymyslel, dokonce ho pustili k vězeňské dokumentaci! (Představte si to u nás! Zajeďte si na kontrolu táborového střediska bez pověření NKVD!) Jenom mu nedovolili setkání s politickými.

101) Kon, Felix, Za pjatdesjat let, tom 2, Na pereselenii.

letech převeden do irkutského vyhnanství, měli tam obrovskou vilu, kočár, sluhy, francouzské guvernantky pro děti atd. (tehdejší právní myšlení ještě nedozrálo pro takové pojmy jako „nepřítel lidu“ nebo „konfiskace veškerého majetku“). A Gercen, který byl ve vyhnanství v Novgorodě, zaujímal v gubernii takové postavení, že přijímal hlášení vrchního policejního komisaře.

Taková blahovůle neplatila jen pro lidi urozené a slavné. Zažili ji i ve 20. století mnozí revolucionáři a buřiči, zejména bolševici, těch se nebáli. Stalin, který měl za sebou čtyři útěky, byl po páté poslán do vyhnanství… až do Vologdy. Vadím Podbelskij byl za ostré protivládní články poslán do vyhnanství… z Tambova do Saratova! Ta krutost! A pochopitelně, že ho tam nikdo nehnal na nevolnickou práci.[102)] Ale i takovéto vyhnanství, podle našich dnešních představ výhodné a lehké, vyhnanství bez hrozby hladové smrti, prožívali vyhnanci někdy těžce. Mnozí revolucionáři vzpomínají, jak špatně snášeli přechod z vězení se zajištěným jídlem, teplem, střechou nad hlavou a volným časem pro studium a stranické hádky – do vyhnanství, kde si člověk musí sám mezi cizími shánět jídlo a bydlení. A když je shánět nemusí, jsou ještě horší, jak vysvětluje F. Kon, „hrůzy nečinnosti“… Nejhorší je to, že jsou lidé odsouzeni k nečinnosti. „A tak se někteří dávají na vědu, někdo začne vydělávat, obchoduje, někdo se ze zoufalství dá na pití.“

Ale proč nečinnost? Vždyť místní lidé si na ni nestěžují, sotva se k večeru stačí narovnat. Řekl bych, že nečinnost vyplývá z toho, že se člověk octl na cizí půdě, ztratil svůj způsob života, kořeny, živé vztahy.

Novinář Nikolaj Naděždin potřeboval pouhé dva roky, aby zapomněl na lásku ke svobodě a stal se věrným sluhou trůnu. Bujný a veselý Menšikov, poslaný v roce 1727 do vyhnanství do Brjozova, vybudoval kostel, bavil se s místními lidmi o marnosti světa, dal si narůst bradku, chodil v obyčejném županu a během dvou let zemřel. Člověk by řekl, proč bylo pro Radiščeva tak mučivé a nesnesitelné jeho pohodlné vyhnanství? Ale když mu pak v Rusku hrozilo vyhnanství nové, spáchal ze strachu sebevraždu. A Puškin z vesnice Michajlovskoje, z toho ráje na zemi, kde dej Bůh, aby člověk mohl žít, psal v říjnu 1824 Žukovskému: „Zachraň mě (tj. před

vyhnanstvím – A. S.), třeba do pevnosti, třeba do Soloveckého kláštera!“ A nebyla to prázdná fráze, také gubernátorovi psal a žádal místo vyhnanství vězení.

My, co jsme poznali, co jsou to Solovky, se teď nemůžeme vynadivit: v jakém hnutí mysli, v jakém zoufalství a nevědomosti mohl pronásledovaný básník zahazovat Michajlovskoje a prosit o Solovecké ostrovy?…

To je právě ta temná síla vyhnanství – prostého přemístění člověka se svázanýma nohama. Poznali ji již vládcové starověku, okusil ji Ovidius. Prázdnota. Ztracenost. Život životu zcela nepodobný.

Na seznamu nástrojů útlaku, jež měla zářivá revoluce navždy smést, bylo pochopitelně někde na čtvrtém místě také vyhnanství.

Ale sotva revoluce začala dělat první krůčky svýma nejistýma nožkama, ještě nezralá, pochopila, že bez vyhnanství to nejde! Vyhnanství v Rusku neexistovalo snad rok, možná

102) Tento revolucionář, po němž se nyní jmenují původní Poštovní ulice mnoha ruských měst, zřejmě natolik nebyl zvyklý pracovat, že si hned na prvním subotniku udělal mozol – a na ten mozol umřel…

že tři. A brzy začalo to, čemu se nyní říká deportace – vyvážení nežádoucích živlů.

Tady je skutečný výrok lidového hrdiny, později maršála, o roce 1921 v Tambovské gubernii: „Rozhodli jsme se provést rozsáhlé vystěhování banditských (rozuměj:

„partyzánských“ A. S.) rodin. Byly zřízeny velké koncentrační tábory, do nichž tyto rodiny byly předběžně posílány.“ (proloženo mnou – A. S.)[103] Jenom proto, že bylo pohodlnější lidi zastřelit na místě než je někam vézt, po cestě hlídat a živit, pak je někam nastěhovat a zase hlídat, jen proto nebylo zavedeno normální vyhnanství v době válečného komunismu. Ale již 16. října 1922 byla při NKVD zřízena stálá komise pro vystěhování „sociálně nebezpečných osob, příslušníků antisovětských stran“, tj. všech, kromě bolševické. Doba vyhnanství byla tříletá.[104] Takže již na

počátku 20. let instituce vyhnanství působila normálně a systematicky.

Je pravda, že pro kriminální vyhnanství obnoveno nebylo: byly již přece nápravně pracovní tábory, ty to zvládly. Ale politické vyhnanství se stalo výhodnějším než kdykoli jindy: opoziční tisk neexistoval, takže se vystěhování stalo něčím utajeným. A pro lidi z okolí, kteří vyhnance znali zblízka, bylo tříleté klidné, vlídné vyhnanství spíše něco jako lyrické výchovné opatření – po zkušenostech s popravami z dob válečného komunismu.

Z tohoto tichošlápkovského preventivního vyhnanství se však lidé domů nevraceli, a pokud se vrátili, sebrali je brzy znovu. Jednou vtaženi do sítě, začínali bloudit po Archipelagu a poslední kruh končil vždycky v jámě. Lidé pro svou bezstarostnost úmysly mocných hned neprohlédli. Moc ještě nebyla dost pevná, aby mohla vymýtit všechny nepohodlné naráz. Takže odsouzené zatím nevyhlazovali ze života, ale jen z lidské paměti. Vyhnanství se obnovovalo o to snáz, že cesty dřívějších transportů ještě nezarostly, sibiřská, archangelská a vologdská krajina se ani trochu nezměnila, lidé se tu ani za mák nedivili. (Ostatně státnický rozum se tím nespokojí, něčí prst si ještě zajezdí po mapě šestiny světa a velký Kazachstán, právě připojený k Sovětskému svazu, se také bude svými dálkami pro vyhnanství hodit, na Sibiři se také najdou místa ještě vzdálenější.) Z tradice vyhnanství však zůstala jistá překážka: příživnické přesvědčení vyhnanců, že je stát musí živit. Carská vláda se neodvážila nutit vyhnance, aby rozmnožovali národní produkt. Profesionální revolucionáři považovali práci za ponižující. V Jakutsku měl vyhnanec právo na 15 desjatin půdy (dvakrát víc, než má teď kolchozník).

Revolucionáři se nijak neměli k tomu, aby tu půdu obdělávali, o půdu však velmi stáli Jakuti a dávali revolucionářům „odstupné“, pacht, a platili naturáliemi. Revolucionář, který přijel s prázdnýma rukama, se ihned stával věřitelem Jakutů [105] Vedle toho carská vláda platila svému politickému nepříteli ve vyhnanství 12 rublů měsíčně na jídlo a 22 rublů ročně na oděv. Lepešinskij píše[106], že Lenin v šušenském vyhnanství dostával (neodmítal je) 12 rublů měsíčně, Lepešinskij dostával 16 rublů, protože nebyl obyčejný vyhnanec, ale

úředník ve vyhnanství. F. Kon nás teď přesvědčuje, že to bylo velmi málo peněz. Víme však, že ceny na Sibiři byly 2-3krát nižší než v Rusku, takže erární příspěvek pro vyhnance byl dokonce nadměrný. V. I. Leninovi dal například možnost celé tři roky se bez starosti zabývat teorií revoluce, na existenční potíže myslet přitom nemusel. Martov píše, že za 5 rublů měsíčně měl byt a celodenní stravu, ostatní peníze utratil za knihy a šetřil na útěk. Anarchista A. P. Ulanovskij říká, že až ve vyhnanství (v Turuchanském kraji, kde byl spolu se Stalinem) měl poprvé

103) Tuchačevskij, Bořba s kontrrevolucionnymi vosstanijami, čas. Vojna i revolucija, 1926, 7/8, str. 10.

104) SU RSFSR, 1922, No 60, str. 844.

105) Kon, F., tamtéž.

106) Lepešinskij, Na perelome.

v životě peníze navíc, takže je posílal dívce, s níž se seznámil někde cestou, poprvé si mohl koupit a ochutnat kakao. Sobí maso a jeseter byly téměř zadarmo, pěkný, pořádný dům stál 12 rublů (měsíční příjem). Nikdo z politických nedostatek neznal, peněžní příspěvek dostávali všichni mimosoudní vyhnanci. Oblečeni byli všichni také dobře (a dobře oblečení také přijížděli).

Ti, co byli ve vyhnanství na doživotí, v naší terminologii „lehcí kriminální“, sice peníze nedostávali, ale erár jim dával zadarmo kožichy a veškerý oděv a obuv.

Na Sachalinu, jak zjistil Čechov, dostávali všichni vyhnanci dva až tři roky a ženy během celé doby trestu erární jídlo zadarmo, mimo jiné 40 zolotniků masa (to je 200 gramů) denně a chleba 3 funty (tj. „kilo dvě stě“ jako stachanovci v našich vorkutských táborech za 150 procent normy v dole). Čechov sice říká, že chléb byl nepropečený a ze špatné mouky, ale v táborech jistě lepší nebyl!

Každý rok dostávali polokožíšek, kabát a několik párů obuvi. A ještě se to dělalo tak, že carský erár platil vyhnancům za jejich

výrobky záměrně vyšší ceny, aby jejich práci podpořil. (Čechov byl přesvědčen, že Sachalin jako kolonie Rusku nevynáší, že naopak Rusko tuto kolonii živí.) Naše sovětské politické vyhnanství v tak nezdravých podmínkách jistě existovat nemohlo. V roce 1928 uznal 2. všeruský sjezd administrativních pracovníků stávající systém vyhnanství za neuspokojivý a žádal, aby „vyhnanství existovalo ve formě kolonii ve vzdálených, izolovaných místech a aby byla zavedena soustava neurčitých rozsudku (tj. bez stanovení délky trestu).[107)] Od roku 1929 se začalo připravovat vyhnanství, spojené s nucenými pracemi.[108)] „Kdo nepracuje, ať nejí“, tak zní princip socialismu. A jen na tomto socialistickém principu mohlo být sovětské vyhnanství založeno. Ale právě socialisté byli zvyklí dostávat ve vyhnanství jídlo zdarma!

Sovětský erár si hned netroufl tuto tradici zlomit a zpočátku svým politickým vyhnancům platil. Jenomže pochopitelně ne všem, rozhodně ne kaerům, ale politikům, přitom i mezi nimi existovala stupnice rozdílů: například v roce 1927 dostávali v Čimkentu eseři a esdekové 6 rublů měsíčně, zatímco trockisté dostávali 30 (přece jen to byli bolševici).

Jenomže to už nebyly carské ruble, za sebemenší komůrku se muselo platit 10 rublů měsíčně a za 20 kopějek denně bylo jídla velmi málo. Čím dál, tím hůř. V roce 1933 dostávali „politici“ příspěvek 6 rublů 25 kopejek měsíčně. A v tomto roce, to si pamatuji velmi dobře, stálo kilo žitného nedopečeného chleba na volném trhu (bez lístků) 3 ruble. Takže socialisté už studovat jazyky a psát teoretické práce nemohli, nezbylo jim nic jiného než dřít. A když někdo začal pracovat, GPU mu sebralo i ten poslední mizerný příspěvek.

Ale i když někdo pracovat chtěl – najít si ten výdělek bylo pro vyhnance obtížné! Vždyť víme, že koncem 20. let u nás byla velká nezaměstnanost, práce byla privilegiem lidí s neposkvrněným dotazníkem a členů odborů. Vyhnanci jim nemohli konkurovat, nemohli se chlubit svým vzděláním nebo zkušenostmi. Vyhnance navíc tížil dozor komandatury, bez jejíhož svolení nesměla vyhnance žádná instituce přijmout. (Dokonce i bývalý vyhnanec měl nepatrnou naději na dobrou práci: jeho občanský průkaz byl ocejchován.) P. S-

va vzpomíná, že v roce 1934 v Kazani začala skupina zoufalých vzdělanců-vyhnanců dláždit ulice. Komandatura je kárala: nač taková demonstrace? Ale jinou práci jim najít nepomohli a Grigorij B. operovi odsekl:

„Nepřipravujete náhodou nějaký menší proces? Že bychom se dali najmout jako placení svědkové!“

107) CGAOR, f. 4042, op. 38 d. 8, 1. 34-35.

108) CGAOR, f. 393, op. 84, d. 4, I. 97.

Člověk se musel živit drobty.

Takhle to dopadlo s politickým vyhnanstvím. Nezbyl čas na spory a na psaní protestů proti Credu. A nikdo už nepoznal to neštěstí, jak naložit s nesmyslnou nečinností!

Musel se starat, aby neumřel hlady. A aby neklesl a nestal se práskačem.

V prvních sovětských letech v zemi konečně osvobozené od staletého otroctví hrdost a nezávislost politických vyhnanců splaskla jako propíchnutý balónek. Ukázalo se, že síla politických vyhnanců, jíž se bály dřívější úřady, je iluzorní. Že tuto sílu vytvářelo a podporovalo pouze veřejné mínění. Ale sotva na místo veřejného mínění nastoupilo míněni organizované, padli vyhnanci se svými protesty a právy do rukou neomezené moci tupých, smrdutých gepáků a krutých tajných instrukcí (první z těchto instrukcí jsou z iniciativy ministra vnitra Dzeržinského). Teď už bylo nemožné třeba jedinkrát něco chraplavě zvolat, aspoň slovíčko o sobě říci, aby to uslyšeli venku. Jestliže dělník poslal ze svého vyhnanství dopis do továrny, kde dříve pracoval, byl dělník, který jej tam nahlas přečetl, ihned sám rovněž poslán do vyhnanství (Leningrad, Vasilij Kirilovič Jegošin). Vyhnanci neztratili jen p ní příspěvek, existenční možnosti, ale i všechna práva: jejich další zadržení, zatčení, transportování bylo pro GPU ještě snazší, než když byli na svobodě – GPU ničím neomezováno s nimi jednalo jako s hadrovými panáky.[109] Nebylo nic těžkého s nimi zatřást tak, jak se to stalo v Čimkentu: náhle bylo oznámeno, že zdejší vyhnanství se ruší, a to během jednoho dne.

Člověk musel během 24 hodin předat služební záležitosti, opustit a zlikvidovat byt, zbavit se zařízení, zabalit a vydat se po stanovené trase. To není o moc lepší než vězeňský transport! Vyhnancův zítřek také není o moc jistější!

Nešlo však jen o to mlčení veřejnosti a tlak GPU – kdo byli sami vyhnanci? Tito domnělí straníci bez strany? Nemluvíme o kadetech, kadeti již nebyli naživu, ty už vyhubili – ale co znamenalo v roce 1927 nebo 1930 považovat se za esera nebo menševika? Nikde ve státě nebyla žádná aktivní skupina, odpovídající tomuto názvu.

Dávno, od počátku revoluce, za deset let bouří a varu, se nikdo znovu nepodíval na jejich programy, a i kdyby ty strany náhle vstaly z mrtvých – stejně by nevěděly, jak si události vyložit a co navrhnout. V tisku se o nich mluvilo jen v minulém čase. Ti členové, kteří zůstali naživu, měli rodiny, pracovali ve svém oboru a na svoje strany dočista zapomněli. Ale seznamy GPU jsou věčné. A tak náhle v noci na dané znamení tyto králíky vytáhli a transportovali přes vězení například do Buchary.

Tak tam přijel v roce 1930 I. V. Stoljarov a setkal se tam se stárnoucími esery a esdeky, kteří se sem dostali ze všech koutů země. Byli vytrženi z normálního života a nezbývalo jim nic jiného, než diskutovat, hodnotit politickou situaci, navrhovat řešení, dohadovat se, jak by se vyvíjely dějiny, kdyby… kdyby…

Takhle je dávali dohromady – ale ne proto, aby z nich vyrostla strana, nýbrž proto, aby je potopili.

Vyhnanci 20. let vzpomínají, že jedinou živou a bojovou stranou v té době byli sionistésocialisté, jejich energická mládežnická organizace Gašemer a legální organizace Gechaládala zemědělské židovské komuny na Krymu. V roce 1926 zavřeli celý jejich luc, jež zak ÚV a v roce 1927 sebrali veselé kluky a holky do 15-16 let a odvezli je z Krymu do vyhnanství. Dostávali Turtkul a jiná zlá místa. To byla skutečná strana – jednotná, vytrvalá,

109) Ti západní socialisté, kteří si teprve v roce 1967 uvědomili, že je „hanba být socialisty spolu se Sovětským svazem“, myslím, na to mohli přijít o takových 40-45 let dříve. Vždyť ruští komunisté již tenkrát do důsledku likvidovali ruské socialisty, ale sytý hladovému nevěří.

přesvědčená o své pravdě. Neusilovali však o společný cíl, nýbrž o svůj vlastní, dílčí: chtěli žít jako národ, žít pro svou Palestinu. Komunistická strana, která se dobrovolně zřekla vlasti, však nemohla strpět omezený nacionalismus ani u jiných…[110] Do začátku 30. let mezi vyhnanci ještě existovala solidarita a svépomoc (například eseři, esdekové a anarchisté, kteří byli ve vyhnanství v Čimkentu, kde bylo dost práce, vytvořili tajný svépomocný fond pro své „severní“ nezaměstnané kamarády).

Sem tam ještě společně vařili, starali se o děti, shromažďovali se, navštěvovali se.

Ještě společně slavili ve vyhnanství 1. máj (a demonstrativně ignorovali Říjen). Ale ve 30. letech ustane i tohle všechno – nad skupinami vyhnanců bude všude mrkat dravčí oko operativního sektoru. Vyhnanci se začnou jeden druhému vyhýbat, aby si NKVD nemyslelo, že jde o „organizaci“ a nezačalo „znova zavírat“. (Ale tento osud je právě stejně čeká.) Také v rámci státního vyhnanství zvolí druhé, dobrovolné – samotu. A to je právě to, co Stalin zatím od nich potřebuje.

Vyhnanci byli slabí také proto, že byli izolováni od místního obyvatelstva: to bylo pronásledováno za jakékoli styky s vyhnanci, provinilce posílali do vyhnanství zase jinam, mládež byla vylučována z Komsomolu.

Vyhnanci byli také oslabeni špatnými vztahy mezi stranami, které se vytvořily v sovětských dobách a zvláště se zhoršily od poloviny 20. let, kdy se ve vyhnanství objevila spousta trockistů. Ti uznávali za politické výhradně sebe.

Ale ve vyhnanství 20. let přece nebyli jen socialisté – především (což s postupujícími léty platilo stále víc) tu byli nesocialisté. Proudili sem také prostě bezpartijní intelektuálové, ti duchovně samostatní lidé, kteří novému řádu překáželi. A bývalí – nedobití v občanské válce. A dokonce i kluci – za „foxtrot“.[111] A spiritisté. A okultisté.

A duchovenstvo zpočátku ještě smělo ve vyhnanství sloužit mše. A prostě věřící, prostě křesťané nebo rolníci, jak si to Rusové před mnoha staletími přeonačili.[112] A všichni se dostávali pod dohled

stejného operativního sektoru, rozpadali se a mrtvěti. Vyhnance lhostejnost okolí vyčerpávala, ztratili vůli k útěkům. Pro vyhnance carských dob byly útěky něco jako příjemný sport: pět útěků Stalina, šest útěků Nogina – nehrozila jim za to ani kulka, ani katorga, vrátili se prostě po zábavné cestě na místo. Ale kostnatějící a ztěžklé GPU od poloviny 20. let zavázalo vyhnance vzájemným ručením: všichni příslušníci dané strany jsou za svého uprchlíka zodpovědní! Útlak byl už tak tíživý, už se natolik nedalo dýchat, že socialisté, ještě nedávno hrdí a nezkrotní, toto ručení na sebe vzali. Teď svým vlastním stranickým rozhodnutím sami sobě útěky zakazovali.

A také kam utíkat? Ke komu utíkat? Kde je ten lid, k němuž by se dalo utíkat?

Prohnaní chytráci rychle vyrobili teoretické zdůvodnění: není vhodná doba, je třeba čekat. Na boj také není vhodná doba je třeba čekat. N. J. Mandělštamová píše, že počátkem 30. let se čerdynští socialisté ve vyhnanství odporu již zcela vzdali, že dokonce žili s pocitem neodvratné ztráty. A prakticky doufali jen v jedno: aby, až budou dostávat novy trest,

110) Zdálo by se, že snaha tak přirozená a ušlechtilá – přání sionistů znovu vybudovat zemi svých předků, obnovit jejich víru a sejít se tam po dvoutisíciletém bloudění – by měla vyvolat všeobecnou podporu a pomoc alespoň evropských národů. Krym místo Palestiny sice nebyl tou čistou sionistickou myšlenkou, ale nebyla to snad-ironie, když Stalin nabízel tomuto středomořskému národu jako druhou Palestinu severní Birobidžan? Dovedl mistrovsky dlouho skrývat svoje myšlenky a třeba tímto laskavým pozváním jen zkoušel vyhnanství, plánované na rok 1953.

111) (/1926, Sibiř. Svědectví Vítkovského.

112) Nepřeložitelná slovní hříčka: rusky chrestané – křesťané, z toho se historicky vyvinulo křesťané rolnici. Pozn. překl.

se to obešlo aspoň bez dalšího zatčení, aby to člověk mohl podepsat hned na místě – tak si aspoň každý uchová skromný,

zavedený každodenní život. A měli jediný morální úkol: zachovat si až do konce lidskou důstojnost.

Pro nás je toto poznání podivné! Po tom, co se z nás v táborech katorgy stal z utlačených, osamělých jedinců pevný celek, nepochopíme, jak se socialisté z celku, již vytvořeného a prověřeného v akci, zase rozpadli na bezmocné jedince. V našich dobách spěje veřejný život k rozšíření prostoru a plnosti (vdech), zatímco tenkrát spěl k útlaku a zúžení (výdech). Naší době nepřísluší, aby soudila tu minulou.

Vyhnanství mělo ještě mnoho gradací, a to vyhnance také rozdělovalo a oslabovalo.

Existovaly různé intervaly výměny osobních průkazů (někdy to bylo každý měsíc a pokaždé s úmornými procedurami). Kdo se nechtěl dostat do horší kategorie, musel dodržovat pravidla.

Do začátku 30. let byla zachována i nejměkčí forma: nikoli vyhnanství, ale minus. V tomto případě trestaný neměl stanoveno místo pobytu výslovně, mohl si je vybrat, ale minus tolik a tolik měst. Jakmile si však jednou místo pobytu zvolil, musel tam zůstat také po dobu tří let. Minusový občan se nemusel pravidelně hlásit na GPU, ale neměl právo odjet. V letech nezaměstnanosti pracovní úřad těmto lidem práci nedával. Jestliže si někdo práci sehnal, nutili vedení, aby ho propustilo.

Minus byl jako špendlíček: připíchl obtížný hmyz na místo. Ten pak pokorně čekal, až přijde čas opravdového zatčení.

Navíc tu byla víra v ten pokrokový řád, který nemůže potřebovat vyhnanství a také je mít nebude! Víra v amnestii zejména u příležitosti slavného 10. výročí Října!…

A amnestie přišla, amnestie nastala. Čtvrtinu trestu (ze tří let – 9 měsíců) vyhnancům promíjeli, ale ne všem. Protože se však už hrál Velký pasiáns a po třech letech vyhnanství následovaly tři roky politického izolátoru a pak znovu další tři roky vyhnanství, neměly tyto prominuté měsíce žádný význam.

Pak už nastávala doba nového soudu. Anarchista Dmitrij Benediktov byl zatčen ke konci tříletého tobolského vyhnanství (1937) na základě kategorického a přesného obvinění: „šíření pověstí o státní půjčce“ (jaképak pověsti o státní půjčce, která se vypisuje

každoročně stejně nevyhnutelně, jako v máji rozkvétají stromy?)[113] a „nespokojenost se sovětskou vládou“ (vyhnanec přece musí být se svým osudem spokojen!). A co tedy za zločiny tak hrozné? Smrt zastřelením do 72 hodin a bez možnosti odvolání! (Jeho dcera Galina se už na stránkách této knihy mihla.) Tak vypadalo vyhnanství v prvních letech vydobyté svobody. Tak vypadala cesta k úplné ztrátě svobody.

Vyhnanství sloužilo jako ohrada pro ovce, kam se předběžně zaháněli ti, co měli jít pod nůž. Vyhnanci prvních sovětských desetiletí nebyli obyvateli, nýbrž čekateli – až je zavolají ram. (Mezi bývalými a dokonce i mezi obyčejnými rolníky byli moudří lidé, kteří již ve 20. letech pochopili, co je čeká. Když skončilo jejich tříleté vyhnanství, zůstali pro jistotu na místě, třeba v Archangelsku. Někdy to pomohlo a příště hřebínku unikli.) Tak u nás vypadalo to, co bývalo poklidným vyhnanstvím v Šušenském nebo v Turuchansku, s tím kakaem.

Tak tenhle balvan u nás přidali k Ovidiovu stesku.

113) Občan půjčoval státu ve formě pravidelných srážek z platu určitou sumu. Formálně dobrovolné, ve skutečnosti povinné zdanění mzdy znamenalo značné zatížení – pozn. překl.

2 MOR NA MUŽIKY

V této kapitole se bude mluvit o maličkostech. O patnácti miliónech duší. O patnácti miliónech lidí.

Pochopitelně, nebyli vzdělaní. Neuměli hrát na housle. Neměli tušení, kdo je Mejerchold, nebo jak zajímavá je atomová fyzika.

V první světové válce padly tři milióny. V druhé světové válce – dvacet miliónů. (To podle Chruščova, podle Stalina jich bylo jen sedm. Přidal si Nikita? Nebo Josef neměl přehled o svém kapitálu?) No, ale těch ód! Těch pomníků, těch věčných ohňů!

Těch románů a básní! Čtvrt století se celá sovětská literatura tou krví napájí.

Ale o tom tichém, zrádném moru, co nám spolykal 15 miliónů mužiků, a to nejenom tak, jak to leželo a běželo, ale ty nejlepší, sůl

ruského národa – o tomhle moru nikdo knihy nenapsal. Žádné polnice nás neburcují, abychom povstali. Na křižovatkách polních cest, kde skřípaly vozy odsouzenců, nepoložil nikdo ani tři kaménky. A naši nejlepší humanisté, tak citliví na dnešní nespravedlnost, v těch dobách jen souhlasně přikyvovali: tak je to správné! Dobře jim tak!

Bylo to provedeno natolik utajeně, že všechny stopy jsou zahlazeny tak dočista, každý hlásek je umlčen tak, že teď své příznivce, co na mě chodí s tábory, odháním! „Už nepotřebuju, bráškové, už mám těch příběhů hromady, nemám je kam dát!“ Ale o vyhnanství mužiků mi nenese nikdo nic. Kdo nám to kde poví?

Vždyť vím, že na to nestačí kapitola a ani kniha, pokud by ji psal jediný autor.

Ale já nedokáži dát dohromady pořádně ani kapitolu.

A přesto ji začínám. Nechávám ji jako znamení, jako milník, jako první kamínky – jen abych označil místo, kde jednou bude obnoven chrám Krista Spasitele.

Čím to všechno začalo? Snad dogmatem, že rolnictvo je maloburžoazie?(Kdopak u nich není „maloburžoazie?“ Podle jejich skvělého, přesného schématu jsou to mimo tovární dělníky, a to ještě s vyloučením všech kvalifikovaných, a kromě velkopodnikatelů, vlastně všichni – rolníci, zaměstnanci, umělci, letci, profesoři, studenti, lékaři – ti všichni patřili k oné „maloburžoazii“.) Nebo to začalo zlotřilým nejvyšším úmyslem jedny oloupit a druhé zastrašit?

Z posledních Korolenkových dopisů Gorkému z roku 1921, těsně před smrtí prvního a emigrací druhého, se dozvídáme, že tento loupežný útok na rolnictvo začal už tenkrát a probíhal téměř ve stejné formě jako v roce 1930.

Sil však tenkrát bylo méně než drzosti – takže odtroubili, ustoupili.

Plán však v mysli zůstal, po celá 20. léta otevřeně vyskakovali, píchali, vyčítali: kulak! kulak! kulak! Vědomí obyvatel města se připravovalo na to, že s „kulakem“ v jedné zemi žít nelze.

Pokud můžeme soudit, začal vyhlazovací mor na mužiky v roce 1929, tehdy se začaly připravovat osudné seznamy, konfiskace i vystěhování. Ale teprve počátkem roku 1930 byla akce (již vyzkoušená a zorganizovaná) vyhlášena veřejně – v usnesení ÚV

VKS(b) ze dne 5. ledna (strana má „všechny důvody pro to, aby ve své praktické činnosti přešla od politiky omezování vykořisťovatelských tendencí kulactva k politice likvidace kulactva jako třídy.“ A hned bylo zakázáno přijímat kulaky do kolchozů. Kdo by teď dokázal logicky vysvětlit – proč?) Po ÚV se rychle přihlásily poslušně a souhlasně VÚV a RLK – 1. února 1930 podložily vůli strany zákony. Krajové a oblastní výkonné výbory měly „učinit všechna potřebná opatření k boji proti kulakům, včetně (a jinak se to ani nedělalo) úplné konfiskace majetku kulaků a jejich vystěhování z území jednotlivých oblastí a krajů.“

Až u posledního slova se Řezník zarazil. Řekl – z jakého území. Ale neřekl – do jakého. Kdo koukal s pusou otevřenou, ten si mohl myslet, že takových třicet verst, jen tak kousek…

Mám dojem, že v Pokrokové teorii žádný pomahač kulaků ani nebyl. Ale jak se tak kosa rozmáchla, bylo jasné, že to bez něj nepůjde. Cenu toho slova jsme už pochopili.

Když byl vyhlášen „sběr“, pionýři se vydali po chalupách sbírat pytle pro ožebračený stát a člověk, který je nedal, politoval ten svůj vydřený kus (v krámě se přece koupit nedá), tak z něj hned byl kulacký pohůnek, hned z toho bylo vyhnanství.

A tak se ten termín pěkně vydal na cesty po sovětské Rusi, jejíž chřípí bylo ještě plno krvavých výparů občanské války. Slova vyletěla do světa, a i když nikdo nic nevysvětloval všichni jim rozuměli, všechno zjednodušovala, nebylo třeba ani trochu přemýšlet. Byl obnoven barbarský (a podle mého názoru neruský zákon: kde kdy v ruských dějinách bylo něco takového?) zákon občanské války: deset za jednoho! sto za jednoho! Za jednoho aktivistu, zabitého v sebeobraně (nejspíše to byl lenoch a žvanil. A. J. Oleněv není sám, kdo vzpomíná, že rozkulačování vedli zloději a opilci), hubili stovky nejpracovitějších, nejschopnějších, nejbystřejších rolníků, těch, na nichž se ruský národ držel.

„Jak to! Jak to!“ volají na nás. A co vydřiduch? Utiskovatelé svých sousedů? Tu máš půjčku, vrátíš mi to vlastní kůží?

Ano, správně, z nepatrné části se do toho dostali i vydřiduši (zdalipak ale všichni?

Jenže my se zase zeptáme: co ti vydřiduši – že by se takoví už narodili? Jsou jimi snad ve své prapůvodní podstatě? Nebo proto, že každé bohatství (a jakákoli moc!) člověka kazí? Ó, kdyby „očista“ lidstva nebo jednoho stavu byla tak prostá! Ale když hustým železným hřebenem takhle očistili rolnictvo od zlých vydřiduchů, když jim na to nebylo líto 15 miliónů – odkudpak se v dnešní kolchozní vesnici berou ti zlí, pupkatí, krevnatí, co ji (nebo okresní výbor strany) vedou? Odkudpak jsou ti nelítostní, co ubližují osamělým stařenám a všem bezbranným? Jak to, že jejich dravčí kořínek jim při „rozkulačování“ ušel? Božíčku, nejsou snad z těch aktivistů? Muž, odchovaný na hazardních hrách, nemohl rozhodnout o rolnictvu ani jako bratr, ani jako hospodář. Mohl jen hvízdnout jako Slavík loupežník – a už hnali do tajgy a do tundry milióny dříčů, oráčů s mozolnatýma rukama, právě ty, co podpořili sovětskou vládu, jen aby dostali půdu – a když ji dostali, rychle se na ní zabydleli („půda patří těm, kdo na ní pracují“). jakýchpak vydřiduších může mlátit hubou ten, kdo schválně nechce vidět, že kubáňské vesnice, třeba vesnici Grupinskou, vystěhovali úplně celé jako když vymete, starce i kojence (a do vesnice nastěhovali demobilizované vojáky)? Tady je třídní princip jasný, co? (Připomeňme, že právě Kubáň bílé za občanské války téměř nepodporovala, byla první, která rozvracela zázemí děnikinských vojsk a hledala spojení s rudými. A najednou – kubáňská sabotáž?) A vesnice Dolínka, proslavená na Souostroví, kvetoucí zemědělská osada – kde ta se tam vzala" V roce 1929 byli všichni její obyvatelé (Němci) „rozkulačeni“ a posláni do vyhnanství. Kdo tam koho vykořisťoval – nevím.

Princip rozkulačování dobře pochopíme na dětských osudech. Třeba Šurka Dmitrijev z vesnice Masleno (Seliščenské kasárny u Volchova). V roce 1925, kdy zemřel jeho otec, zůstal ve třinácti jako jediný syn, jinak byly v rodině samé holky. Kdopak by se ujal hospodářství? Dal se do práce. I holky i matka se mu podřídily.

Teď se jako dospělý a hospodář zdravil na návsi s chlapy.

Dokázal pracovat jako otec a v roce 1929 měl sýpky plné obilí. Hned máme kulaka! Celou rodinu vystěhovali!

Adamová-Sliozbergová dojemně líčí své setkání s holčičkou Moťou, kterou v roce 1936 zavřeli pro nedovolené opuštění bydliště – ušla pěšky dva tisíce kilometrů! Za to by měla dostat sportovní medaili – dostala se z uralského vyhnanství do rodné vesnice Světlovidovo u Tarussy. Jako malá školačka šla s rodiči do vyhnanství v roce 1929, už nikdy pak do školy nechodila. Učitelka jí říkala „Moťa-Edisonka“: holčička se nejen dobře učila, ale byla vynalézavá, udělala na potoce nějakou turbínku a vyrobila všelijaké jiné vynálezy pro školu. Po sedmi letech ji to táhlo podívat se aspoň na budovu té nedosažitelné školy a za to „Edisonka“ dostala trest vězení a tábora.

Ukažte nám jiný takový dětský osud v 19. století!

Do rozkulačování se určitě dostal každý mlynář – a kdo byli mlynáři a kováři? Přece nejlepší řemeslníci ruské vesnice! Třeba mlynář Prokop Ivanovič Laktjunkin z rjazaňských (petělinských) Peňků. Sotva ho „rozkulačili“, někdo nechal příliš zavařit mlýnské kameny – a mlýn byl zničen. Po válce se vrátil do rodné vesnice, již mu bylo odpuštěno. Nemohl se smířit s tím, že tam není mlýn.

Laktjunkin požádal o dovolení, sám vyrobil mlýnské kameny a na stejném (muselo to být na stejném) místě postavil mlýn – vůbec ne pro svůj zisk, ale pro kolchoz nebo ještě přesněji pro krásu a úplnost krajiny.

A tady máme vesnického kováře, hned se podíváme, jaký je to kulak. Dokonce začneme od otce, jak to s oblibou dělávají kádrová oddělení. Jeho otec, Gorděj Vasiljevič, sloužil 25 let ve varšavské posádce a vysloužil si trochu peněz. Jako voják s pětadvacetiletou službou přišel o příděl půdy. Oženil se s dcerou vojáka a vrátil se do rodné vesnice své ženy Barsuki v Krasněnském újezdu. Vesničani ho opili a tak polovičkou uspořených peněz zaplatil za celou vesnici dlužné daně. Za druhou polovinu si u statkáře pronajal mlýn, ale tam brzy přišel o zbytek peněz. Po celé dlouhé stáří byl hlídačem a pasákem. Měl 6 dcer, všechny provdal za chudáky, a jediného syna Trifona (jmenovali se Tvardovští). Chlapce dali do krámu se střižním zbožím, ale utekl odtamtud do Barsuk a šel pracovat ke kovářům Molčanovovým. Rok pracoval zadarmo jako podruh, čtyři roky se učil, po čtyřech letech se stal mistrem a postavil si ve vesnici Zagorje

chalupu, oženil se. Měli sedm dětí (mezi nimi byl i Alexandr Tvardovskij, básník), při tom se v kovárně těžko zbohatne. Otci pomáhal nejstarší syn Konstantin. Od svítání do soumraku kuli a tavili – a vyrobili pět výborných zakalených seker, ale kováři z Roslavlje se svými lisy a námezdními dělníky jim sráželi ceny. Až do roku 1929 měli kovárnu dřevěnou, koně jednoho, někdy krávu s telátkem, jindy ani krávu, ani telátko, osm jabloní. Takoví to byli vydřiduši. Rolnická pozemková banka prodávala na úvěr zadlužené statky. Trifon Tvardovskij si koupil

11 děsjatin úhoru, zarostlého křovím, a tak ten kus půdy vlastníma rukama mýtili, až nastal rok Moru – obdělali 5 děsjatin, ten zbytek zůstal po jejich odchodu zarostlý. Dostali se do seznamu rozkulačovaných – v celé vesnici bylo 15 usedlostí, někoho sebrat museli!

Kovárně připsali nesmyslné zisky, naložili na ně neúměrné daně, když jste je včas nezaplatili – tak se chystejte na cestu, bando kulacká!

Kdo měl zděný dům v řadě dřevěných, roubených chalup nebo kdo měl mezi přízemními domky patrový – ten už byl kulak, sbal se, neřáde, během šedesáti minut! V ruské vesnici nesmějí být domy zděné, nemají tu co dělat domy patrové! Zpátky do jeskyně!

Zase ohniště bez komína! To je náš velký plán přeměn, takový dějiny ještě nepoznaly.

Ale hlavní tajemství je ještě v něčem jiném. Někdy i ten, kdo na tom byl třeba dobře, zůstal doma, pokud rychle vstoupil do kolchozu. Ale tvrdohlavý chudák, odmítající podepsat přihlášku, musel do vyhnanství.

To je velmi důležité, to je to nejdůležitější! Nešlo o žádné „rozkulačování“, ale o násilné zahánění do kolchozů. Sebrat rolníkům půdu, kterou jim dala revoluce, mohly úřady jen tím, že je zastrašily k smrti. A pak je zase na tu půdu vrátily – ale už jako nevolníky.

Byla to druhá občanská válka – nyní už proti rolníkům. Byl to první velký přelom, jenom se neříká, co se zlomilo!

Zlomila se páteř Ruska.

Ba ne, křivdili jsme literatuře socrealismu – líčí rozkulačování, líčí, a to velmi pěkně a s velkou sympatií, jako lov na divou zvěř.

Jenom nikde není napsáno, jak v dlouhé řadě vesnic jsou všude zabedněna okna. Jak jde člověk po vesnici a vidí na zápraží mrtvou ženu s mrtvým dítětem na kolenou.

Nebo starce, sedícího u plotu, jak žebrá o chléb – a když se vrací, vidí, že už padl mrtev.

A takový obrázek nám také nikde nevylíčí: předseda vesnického sovětu s učitelkou, jako svědkyní, vstupují do chalupy, kde na pryčně leží dědek a babka (děda měl dříve čajovnu, pak že to nebyl vydřiduch? Nikdo přece o horký čaj na cestách nestojí!).

Předseda mává pistolí: „Lez dolů, tambovský vlku!“ Babka zaječela a předseda, aby si nemysleli, vystřelil do stropu (to zní v chalupě hodně hlasitě). Cestou oba staříci zemřeli.

Tím spíše si nikde nepřečteme nic o tom, jakým způsobem se rozkulačovalo mezi kozáky (donská vesnice). Všechny svolali „na schůzi“ – pak je s kulomety obklíčili, všechny sebrali a odvezli. Vystěhovat ženské pak byla hračka.

Vylíčí nám a dokonce nám to ukáží v biografu, jak vydřiduši ukrývají plné sýpky nebo jámy obilí. Jenomže nám neukáží ten drobný majeteček, to domácké, to blízké – kravičku, dvůr, nádobí. To všechno musí plačící žena opustit. (Pokud někdo z rodiny zůstane naživu a dokáže si to zařídit, že Moskva rodinu „rehabilituje“ jako středňáky – po návratu své střední hospodářství nenajde: všechno rozkradli aktivisté a jejich báby.) Jenomže nám neukáží ty malé tanečky, s nimiž pošlou rodinu na erární vůz.

Nedozvíme se, že v domácnosti Tvardovských nebylo v těžké chvíli ani kousek špeku, ani kousek chleba – a že je zachránil soused, Kuzma, otec mnoha dětí, také žádný boháč, který jim přinesl-jídlo na cestu.

Kdo mohl, utekl před tím morem do města. Někdo sebral i koně, ale v té době ani nebylo, komu koně prodat: i ten selský koník byl jako mor, spolehlivý příznak kulaka.

Proto hospodář na koňském trhu přivazoval koníka ke kůlu, naposledy ho poplácal po hřívě a odešel, dokud nebylo pozdě.

Obecně se předpokládá, že Mor řádil v letech 1929-1930. Ale jeho mrtvolný puch vál nad vesnicí ještě dlouho. Když na Kubáni v roce 1932 vymlácené obilí odváželi hned od mlátičky do státních skladů a kolchozníci dostávali najíst jen po dobu žní – jakmile skončil výmlat, přestali jim vyvářet a na pracovní jednotku nebylo ani zrníčko – jak se pak daly zkrotit ječící ženské? Kdopak tu ještě není rozkulačen? Kohopak pošleme do vyhnanství? (V jakém stavu byla vesnice v počátcích kolchozů, už zbavená kulaků, můžeme soudit podle svědectví Skripnikovové: v roce 1930 sama viděla, jak některé vesničanky posílaly ze Solovek do své vesnice balíčky s černými suchary!) Tady máme příběh Timofěje Pavloviče Ovčinnikova, narozen v roce 1886, z vesnice Kiškino v Michněvské oblasti (blízko Leninských Gorek, na stejné silnici). Bojoval s Němci, bojoval v občanské válce. Doválčil, vrátil se na půdu, danou Dekretem, oženil se. Chytrý, vzdělaný, zkušený, zlaté ruce. Jako samouk rozuměl veterinářství, pomáhal široko daleko. Neustále pracoval, postavil si pěkný dům, založil sad, vypěstoval z malého hříbátka krásného koně. Ale Nep ho popletl, Timofěj Pavlovič na to naletěl – tak jako uvěřil v dar půdy a založil si napůl s jiným mužikem maličkou dílnu na výrobu levného salámu. (Teď, když je vesnice čtyřicet let bez salámu, se člověk jen podrbe za ušima: copak bylo na tom salámu špatného?) Pracovali v dílně sami, nikoho nezaměstnávali a salám ostatně prodávali prostřednictvím družstva. Pracovali tak jen dva roky, od roku 1925 do roku 1927, pak je začali tlačit daněmi na základě domnělých velkých výdělků (vymýšleli si je z úřední povinnosti finanční inspektoři, ale navíc do uší finančnímu odboru syčeli závistiví vesničtí lenoši, kteří sami byli schopni stát se leda aktivisty). A tak společníci dílnu zavřeli. V roce 1929 Timofěj vstoupil do kolchozu jako jeden z prvních, zavedl tam svého krásného koně, krávu, odevzdal veškeré nářadí. Ze všech sil pracoval na kolchozních polích a ještě pěstoval pro kolchoz dva plemenné býčky. Kolchoz se rozpadal, mnozí z něj odcházeli a utíkali, ale Timofěj měl už pět dětí, to se člověk nehne. Podle zlovolných záznamů finančního odboru byl stále ještě považován za zámožného (také proto, že dělal lidem veterináře) a už jako kolchozníkovi mu nakládali stále nové, neúměrné daně. Neměl čím zaplatit, začali z

domova tahat hadříky. Jedenáctiletý syn dokázal jednou tiše schovat poslední ovečky, podruhé sebrali i je. Když přišli znovu sepisovat majetek, chudá rodina už neměla nic. Nestydatí finančníci sebrali i fíkusy v kořenáčích. Timofěj to nevydržel a před jejich očima rozsekal fíkusy sekerou. Co to všechno učinil: 1) zničil majetek, který už nepatřil jemu, nýbrž státu, 2) agitoval sekerou proti sovětské vládě, 3) diskreditoval kolchozní zřízení. A právě kolchozní zřízení v obci Kiškino se už rozpadalo, nikdo už nechtěl pracovat, nevěřil, polovička lidí utekla a bylo třeba někoho exemplárně potrestat. Protřelý nepman Timofěj Ovčinnikov, který se dostal do kolchozu, aby ho rozložil, byl rozkulačen na základě rozhodnutí předsedy vesnického sovětu Šokolova. Byl rok 1932, masová vyhnanství se skončila, takže ženu se šesti dětmi (jeden kojenec) do vyhnanství neposlali, jenom ji vyhodili na ulici a sebrali jí dům. (Za vlastní peníze se za rok dostali k otci do Archangelsku. V rodině Ovčinnikových všichni žili do 80 let. Ale Timofěj z toho života zhebl v 53.)[114)]

114) To se už našeho tématu netýká, ale je to příznačné pro dobu. Postupně se v Archangelsku Timofěj dostal na práci do tajné dílny na výrobu salámu. Také tu byli dva mistři, jenž měli nad sebou vedoucího. Jeho vlastní dílna byla uzavřena jakožto věc pro pracující škodlivá, tato dílna byla tajná, aby o ní pracující nevěděli. Vyráběli drahé druhy salámů pro výsadní zásobování vládců tohoto severního kraje: Timofěj byl nejednou poslán, aby odnesl salámy do patrové vily tajemníka oblastního výboru strany, soudruha Austrina (stála za vysokým plotem na rohu ulice Liebknechta a Čumbarova-Lučinského) a velitele oblastního NKVD soudruha Šejrona.

Dokonce i v roce 1935 o velikonocích chodili po ožebračené vesnici opilí kolchozní šéfové a vyžadovali od soukromích rolníků peníze na vodku. Nedáš – „rozkulačíme tě!

Vyženeme!“ A taky vyženou! Jsi přece soukromý rolník. Máme přece Velký přelom.

A tu cestu, tu křížovou rolníkovu cestu – to už socrealisté vůbec nelíčí. Naložili, vypravili – a pohádky je konec, tři hvězdičky na konci příběhu.

Jak je nakládali: ještě dobře, když bylo teplo, to se jelo na vozech, ale jinak – i v krutém mrazu na sáně, s kojenci, batolaty, výrostky. Přes vesnici Kočeněvo (v Novosibiřské oblasti) v únoru 1931, kdy se k mrazům přidávala vánice, šly tyto nekonečné transporty vozů, obklopené eskortou, vynořovaly se ze stepi a zase v zasněžené stepi mizely. Jít se zahrát do chalupy – mohli jen s dovolením eskorty, jen na kratičkou chvilku, aby se transport nezdržel. (Ty eskortní jednotky NKVD – vždyť ti důchodci ještě žijí! Vždyť si snad musí něco pamatovat! Ale třeba si nic nepamatují…) Všichni směřovali k narymským bažinám – a v těch bezedných bažinách zůstali všichni. Ale mnohem dříve hynuly na strašné cestě děti.

Tak to bylo míněno, aby mužické sémě zahynulo spolu s dospělými. Od té doby, co zemřel Herodes, nám teprve Pokrokové učení dokázalo předvést, jak vraždit nemluvňátka. Hitler byl jen žák, měl však štěstí: jeho pece se proslavily, ale o ty naše transporty se nikdo nezajímá.

Mužici věděli, co je čeká. A když měli štěstí a poslali je ve vlacích přes osídlené kraje, spouštěli své malé děti, co už aspoň lezly, na zastávkách z okénka: žijte mezi lidmi!

Žebrejte! Jen abyste s námi neumřely.

(V hladových letech 1932-33 v Archangelsku ožebračené děti zvláštních vyhnanců nedostávaly ve školách bezplatné svačiny, ani poukazy na oblečení – jak je dostávaly ostatní chudé děti.) V tom transportu z Donu, kde vezli zvlášť kozáky ze „schůze“ a jejich ženy, jedna ženská cestou porodila. Přitom dostávaly sklenici vody denně a 300 gramů chleba – a ani to ne každý den. Porodník – kdepak! Matce se ztratilo mléko a dítě cestou zemřelo.

Kde je pochovat: dva vojáci z eskorty si na jeden přejezd sedli do vagónu, za jízdy otevřeli dveře a mrtvolku vyhodili.

(Tento transport dorazil na Magnitogorskou velkostavbu. I muže tam přivezli, kopejte zemljanky! Ale počínaje Magnitogorskem se už naši bardové postarali, to už zobrazili.) Rodinu Tvardovských vezli

na vozech k Jelně, naštěstí už byl duben. Tam je naložili do nákladních železničních vozů, vagóny se zamykaly na zámek, ale kýble pro potřebu nebo díry v podlaze – žádné. Konstantin Trifonovič riskoval trest nebo vězení za pokus o útěk a za jízdy, když vlak hodně rámusil, nožem udělal do podlahy otvor. Krmili je takhle: jednou za tři dny dostali na nádražích polévku. Vezli je sice jen deset dní (do stanice Ljalja na severním Uralu), ale tam byla ještě zima, na transport čekala stovka saní. Po zmrzlé řece jej odvezli do lesa. Byl tam barák pro voraře – tak pro dvacet lidí, k večeru jich přivezli přes pět set. Po sněhu si to vykračoval komandant z Permu – Sorokin, komsomolec – a ukazoval, kam mají zatloukat kolíky – tady bude ulice, tady domy. Tak byla založena osada Parča.

Člověk těžko věří v takovou krutost: aby se lidem v tajze za zimního večera řeklo – tak tady! Copak by tohle lidé dokázali? Stovky a stovky tisíc přivezli právě takto a pak je nechali na pospas – se starci, ženami a dětmi. Na poloostrově Kola žili lidé po celou polární temnou zimu v obyčejných stanech.

Ostatně, copak to bylo o mnoho milosrdnější, když povolžské Němce přivezli v létě (v roce 1931, ano 1931, nikoli 41, nemylte se!) do vyprahlé karagandinské stepi – a tam je nutili kopat a stavět, voda na příděl! Tam přece také nastane zima. (Na jaře

1932 staří lidé a děti vymřeli, úplavice, podvýživa.) V samotné Karagandě, stejně jako v Magnitogorsku, stavěli dlouhé, nízké zemljanky-svobodárny, které vypadaly jako skladiště zeleniny. Na Bělomorském kanálu nováčky ubytovali v prázdných táborových barácích. A na Volžský kanál – hned za Chimkami – přiváželi lidi ještě před vybudováním tábora, hned jak skončil hydrografický výzkum. Museli kopat a vozit zeminu na kolečkách. (V novinách se psalo: „Na kanál přivezli stroje“.) Chléb nebyl.

Zemljanky na bydlení museli kopat ve vlastním volném čase. (Teď tam jezdívají na výletních parníčcích Moskvané. Na dně kosti, v zemi – kosti, v betonu – kosti.) Když se blížil Mor, byly v roce 1929 v Archangelsku zavřeny všechny kostely: stejně bylo rozhodnuto, že budou zavřeny, a tady opravdu potřebovali místo pro „rozkulačené“. Přes Archangelsk proudily do vyhnanství davy mužiků, po určitou dobu se z města stala jediná velká tranzitka. V

kostelech byly zřízeny mnohopatrové palandy, jenom nebylo, jak topit. Na nádraží se nakládaly a vykládaly dobytčí vagóny, za štěkotu psů kráčeli zamračení mužici v láptích na svá kostelní lože. (Chlapec Š. si zapamatoval, jak jeden mužik měl na krku chomout s duhou: ve spěchu nevěděl, co by tak nejspíš potřeboval. A někdo nesl gramofon s troubou. Kameramani, tady máte co dělat!) V kostele Obětování Panny Marie spadla v noci sedmipatrová palanda, nebyla vůbec zajištěna.

Zahynulo mnoho rodin. Z kostela se ozýval křik, a tak jej obklíčilo vojsko.

Tak žili lidé v tu morovou zimu. Nemyli se. Těla hnisala. Objevil se skvrnitý tyfus. Lidé umírali. Ale občané Archangelsku měli přísně nakázáno: zvláštním přesídlencům (tak se říkalo mužikům-vyhnancům) nepomáhat! Umírající oráči bloumali po městě, ale ani jediného nesměli občané města pozvat domů, dát mu najíst nebo vynést ven čaj: za to milice místní obyvatele zavírala a brala jim občanské průkazy. Hladový mužik jde po ulici, plete nohama, zakopne, upadne – a je mrtev. Ale ani toho se nesměl nikdo ujmout (navíc chodili po městě fízlové a sledovali, kdo projeví dobrotu). V té době také posílali do vyhnanství zahradníky a chovatele dobytka z okolí města a houfně celé vesnice (a zase: kdopak tam koho vykořisťoval?). Občané Archangelska se sami třásli, aby nemuseli do vyhnanství. Báli se zastavit, sklonit se nad mrtvým. (Jeden ležel blízko GPU, neodváželi ho.) Pohřbívali je organizovaně, prováděla to komunální služba. Pochopitelně bez rakví, v hromadných jámách, vedle prastarého městského hřbitova na Vologdské ulici – už mimo město. A hroby nijak neoznačovali.

To všechno byla pro rolníky jen tranzitka. Existoval pro ně ještě velký tábor za vesnicí Talagy, některé brali na lesní práce. Ale někoho napadlo napsat na kládu dopis do zahraničí (k čemu je rolníkům vzdělání!) – a tak je z té práce odvolali. Jejich cesty vedly dál na Oněgu, na Piněgu a nahoru po řece Dvině.

Dělávali jsme si v táboře legraci: „Dál, než na slunce tě do vyhnanství nepošlou.“ Ale ty mužiky poslali dál, tam, kde ještě dlouho nebude střechy, pod níž by si mohli zapálit louč.

Mužické vyhnanství se lišilo od všech předcházejících i od všech následujících sovětských způsobů vyhnanství tím, že je neposílali do žádného města nebo vesnice, do žádného osídleného místa – ale mezi zvěř, do pustin, do prvobytného stavu. Ba ne, bylo to ještě horší: i v dobách prvobytných si naši předkové volili místa k usídlení alespoň blízko vody. Co lidstvo existuje, nikdo jinak nestavěl. Ale pro osady zvláštních přesídlenců čekisté vybírali místa (sami mužici neměli právo si je vybrat!) na skalnatých kopcích (nad řekou Piněgou, ve výšce 100 metrů, kde se voda nedá narazit a kde na půdě nic nevyroste).

Ve vzdálenosti tří nebo čtyř kilometrů bylo vhodné údolí, ale ne, instrukce tu založení osad nedovolovala. Seno se kosilo desítky kilometrů daleko od vesnice a vozilo se na pramicích. Někdy úřady přímo zakazovaly sít obilí. (Způsob hospodaření také stanovili čekisté.) My, městští lidé, neumíme pochopit ještě jednu věc: co znamená odvěký život se zvířaty. Bez dobytka, bez zvířectva, to pro rolníka není život – a teď byli na mnoho let odsouzeni k tomu, že neuslyší žádné zařehtání, zahučení nebo zamečení. Nebudou ani sedlat, ani dojit, ani krmit.

A na řece Čulym na Sibiři osadu zvláštních přesídlenců – kubáňských kozáků – obehnali ostnatým drátem a vybudovali tu věže, jako v táboře.

Zdálo by se, že všechno bylo děláno proto, aby ti nenávidění dříči co nejrychleji vymřeli, aby zbavili naši zemi sami sebe i chleba. A skutečně, mnohé z těchto osad vymřely do posledního člověka. Na oněch místech teď náhodní poutníci pálí zbytky baráků a kopou do lebek.

Žádný Čingischán nevyhubil tolik mužiků, jako naše slavné orgány pod vedením strany. Tady máme Vasjuganskou tragédii. V roce 1930 deset tisíc rodin (to znamená asi 60-70 tisíc osob, podle velikostí tehdejších rodin) prošlo přes Tomsk, dál je pak v zimě hnali pěšky nejdříve po řece Tom, pak po Obu, pak nahoru po řece Vasjuganu – pořád po ledu. (Vesničané podél této cesty pak museli sbírat mrtvoly dospělých i dětí.) Na horním toku Vasjuganu a Tary vyhnance zanechali – na kouscích pevné půdy uprostřed bažin. Nenechali jim ani potraviny, ani pracovní nářadí. Začalo tát a cesty k

vnějšímu světu byly odříznuty. Zbyly dvě hatě – jedna směrem na Tobolsk, druhá – k Obu. Na obou hatích byly kulometné hlídky, ty ze zhoubné pasti nikoho nepustily.

Začal mor. Lidé v zoufalství přicházeli k hlídkám, proboha prosili – tam je postříleli. Z tomského lntegralsojuzu (výrobně-spotřebního družstva) jim poslali nákladní lodě s moukou a solí, ale bylo pozdě, lodě se nahoru po Vasjuganu nedostaly. (Tento náklad vezl zmocněnec Integralsojuzu Stanislavou, od něho to víme.) Všichni vymřeli.

Říká se, že se pak v této záležitosti přece jen vyšetřovalo a prý dokonce jednoho člověka za to popravili. Já sám tomu moc nevěřím. Ale i kdyby – věru pěkné proporce! Proporce známá z občanské války: za jednoho našeho – tisíc vašich! Za 60 tisíc vašich – jednoho našeho.

Jistě, jinak se Nová společnost nevybuduje.

Ale přesto vyhnanci – žili! Je to neuvěřitelné, představíme-li si, za jakých podmínek ale žili!

V osadě Parča zahajovali den předáci, Komi-Zyrjané, s klacky v rukou. Celý svůj život tito mužici vstupovali do nového dne sami, teď je klacky hnali kácet nebo plavit dříví.

Po měsíce neměli možnost usušit si věci, snižovali jim dávky mouky, požadovali vyšší výkony. Pak si po večerech mohli stavět obydlí. Všechno, co měli na sobě, se roztrhalo, ženy nosily jako sukně pytle, pro muže z nich šily kalhoty.

Ostatně, kdyby byli vymřeli houfně, nebylo by mnoha dnešních měst, neexistovala by například Igarka. Kdopak od roku 1929 budoval Igarku – kdopak? Sevpoljarlestrest?

Nebo rozkulačení mužici? V padesátistupňovém mrazu bydleli ve stanech – ale už ve 30. roce od nich vezli první dříví na export.

Rozkulačení žili ve svých zvláštních osadách jako muklové v táborech se zvláštním režimem. I když osada nebyla obklopena zónou, obvykle byl na místě jeden ozbrojený voják, a ten byl pánem nad všemi zákazy a povoleními a měl právo sám osobně a bez řečí zastřelit každého neposlušného.

Do jaké třídy byly zařazeny osady přesídlenců, jak byly pokrevně spřízněny se Souostrovím, můžeme snadno posoudit podle zákona

spojitých nádob: když byl na Vorkutě nedostatek pracovních sil, zvláštní přesídlence převezli (ne, že by byli znovu souzeni! Ne, že by dostali nový rozsudek!) z jejich osad do táborové zóny. A tak si kliďánko žili v zónách, chodili pracovat zase do zón, jedli táborovou šlichtu, jenomže za ni platili (i za ostrahu a bydlení v baráku) ze své mzdy. A nikdo se ničemu nedivil.

Z osady do osady, odtrhávání od rodin, se mužici, jako muklové, stěhovali z tábora do tábora.

V podivném mátožení našeho zákonodárství vydal VÚV SSSR dne 3. července 1931 usnesení, které dovolovalo obnovu práv rozkulačených po pěti letech, „jestliže konali (to, prosím, v osadě se zvláštním režimem) společensky prospěšnou práci a projevovali loajalitu vůči sovětské vládě.“ (Třeba, že pomáhali vojákovi, komandantovi nebo operativci.) Bylo to však sepsáno nesmyslně, ve chvilkovém záchvatu. A těch pět let končilo právě v dobách, kdy Archipelag začal kamenět.

Pořád byly takové časy, že se režim nemohl zmírnit: buď bylo po zavraždění Kirova. Nebo rok 37. Nebo 38. Pak v 39. začala válka v Evropě. Pak v roce 1941 u nás. Takže spolehlivější bylo něco docela jiného: od roku 1937 začali mnohé z těch nešťastných „kulaků“ a jejich synů vytahovat ze zvláštních osad, napařili jim osmapadesátku a strčili do táborů. Za války, když už na frontě ubývalo bujné ruské síly, kulaci se přece jen hodili, jejich ruské svědomí muselo přece být silnější než svědomí kulacké! Tu i onde je vybízeli, aby ze zvláštních osad a táborů šli na frontu, hájit svatou vlast.

A-šli…

Ale ne všichni. N. Ch-vu, „kulackému“ synkovi, jehož životopis jsem původně použil pro postavu Tjurina, ale později jsem si už s tím ven jít netroufl – v táboře nabídli to, co upírali trockistům a komunistům, ať o to usilovali sebe více: aby šel hájit vlast. Ch-v ani chvilku nezaváhal a hned to táborovým velitelům vsolil:

„Je to vaše vlast, bojujte si za ni sami, vy hovniválové. Proletariát nemá vlast!“

Zdálo by se, že to bylo přesně podle Marxe, vždyť každý táborový mukl je ještě chudší, poníženější a bezprávnější než proletář – ale táborová porota o tom nechtěla nic vědět a odsoudila Ch-va k

trestu smrti zastřelením. Asi dva týdny seděl pod věží a o milost nežádal, takový měl na ně vztek. Ale sami mu to změnili, dostal druhou desítku.

Někdy se stalo, že rozkulačené odvezli do tundry nebo do tajgy, tam je pustili a nechali: vždyť je přivezli umírat, nač evidence? Že to bylo daleko a v zapadlém koutě, nenechali jim ani ozbrojeného strážného. A toto pracovité, vytrvalé plémě, které moudré vedení konečně pustilo, začínalo bez pluhu a bez koně, bez rybářského náčiní, bez pušky, snad s několika sekerami a lopatami beznadějný boj o život v podmínkách o málo snazších než v době kamenné. A v rozporu s ekonomickými zákony socialismu tyto osady nejen přežívaly, ale vzmáhaly se a bohatly!

V takové osadě někde na Obu – ne na hlavním splavném toku, ale u vedlejšího ramene řeky, vyrostl Burov. Dostal se tam jako malý chlapec. Vypráví, že jednou, těsně před válkou, kolem projížděl motorový člun, zpozoroval je a přirazil ke břehu. V člunu bylo vedení okresu. Vyptávali se – odkud jsou, kdo jsou, od kdy tu jsou. Načalstvo bylo ohromeno jejich bohatstvím a blahobytem, jaké na svém kolchozním území nemělo. Odjelo. Za několik dní přijeli zmocněnci s vojáky NKVD a zase, jako v roce Moru, jim rozkázali okamžitě opustit všechen majetek, opustit zabydlenou osadu a téměř nahé, s uzlíky v rukou, je nahnali dál do tundry.

Nestačí snad tento příběh, abychom pochopili podstatu „kulaků“ i podstatu „rozkulačování“?

Co by se bývalo dalo udělat s tímhle národem, kdyby byl mohl volně žít a svobodně se rozvíjet!!!

Starověrci! – věčně pronásledovaní, věční vyhnanci, ti poznali prokletou podstatu načalstva o tři sta let dříve! V roce 1950 letělo letadlo nad prostory Tungusky Podkamenné. Po válce se letectví zdokonalilo a pilný letec spatřil něco, co před ním po dvacet let nikdo neviděl: jakési neznámé osídlení v tajze. Zaregistroval. Ohlásil.

Bylo to daleko, bylo to nedostupné, ale pro MV není nic nemožného, za půl roku se tam dostali. Ukázalo se, že to jsou jarujevští starověrci. Když začal velký vytoužený Mor, totiž

kolektivizace, uprchli před tím požehnáním hluboko do tajgy, celá vesnice.

Nikde se neukazovali, jen starostu posílali do Jarujeva pro sůl, kovové rybářské a lovecké potřeby a pro kovové součásti nářadí. Ostatní si dělali všechno sami, místo peněz zřejmě dávali starostovi kožešiny. Když všechno zařídil, obezřetně zmizel z trhu jako pronásledovaný zločinec. A tak získali jarujevští starověrci 20 let života! Dvacet let svobodného, lidského života mezi zvěří, místo dvaceti let kolchozní bídy. Všichni měli podomácku tkané šaty, boty vlastní výroby a všichni byli nápadně statní.

Tak tyhle odporné dezertéry z kolchozní fronty teď všechny zatkli a napařili jim článek… no, hádejte který pak? Spojení se světovou buržoazií? Škůdcovství? Ne, 58-10, protisovětská agitace (!?!?) a 58-11 – organizace. (Mnozí z nich se později dostali do džezkazganské skupiny Stěplagu, odtamtud to známe.) A v roce 1946 jiné starověrce naše statečná vojska dobyla útokem v jakémsi zapomenutém, zapadlém klášteře (už měla minomety a zkušenosti z Vlastenecké války). Plavili je pak na vorech po Jeniseji. Neohrožení zajatci – byli za Stalina stejní jako za Petra! – skákali do jenisejských vod a naši automatčíci je doráželi.

Vojáci Sovětské armády! Upevňujte svou bojovou připravenost!

Ne, plémě, odsouzené k záhubě, nevyhynulo! I ve vyhnanství měli zase děti – a ty byly dědičně upisovány ke stejné osadě. (Syn za otce neodpovídá, vzpomínáte si?) Děvče odjinud si vzalo zvláštního přesídlence – a vstupovalo tím do jeho nevolnického stavu, bylo zbaveno občanských práv. Jestliže se muž oženil s takovou, stával se sám také vyhnancem. Jestliže přijela dcera navštívit otce, zapsali ji mezi zvláštní přesídlence a napravili chybu, že se tam nedostala dříve. Těmito všemi přírůstky se doplňoval úbytek těch, co šli do táborů.

Velmi na očích byli zvláštní přesídlenci v Karagandě a okolí. Bylo jich tam spousta.

Jako jejich předkové byli nevolníky v uralských a altajských továrnách, tak byli oni navěky nevolníky v karagandských dolech. Šéf dolu se nemusel ostýchat, jak dlouho je nechá pracovat a za

kolik. Prý velice záviděli vězňům, zaměstnaným v zemědělských táborových střediscích.

Do padesátých let a někde až do Stalinovy smrti neměli zvláštní přesídlenci osobní průkazy. Teprve za války začali dostávat v Igarce polární koeficient (přídavek) mzdy.

Ale teď – přežili dvacet let morového vyhnanství, již je nehlídá komandatura, dostali naše vzácné občanské průkazy – jací jsou, jak vypadají zevně a zevnitř? Ba, ba! Jsou to naši občané, vyhovující všem požadavkům! Jsou přesně takoví jako ti, co byli vedle nich vychováni v dělnických sídlištích, na odborových schůzích a ve vojenské prezenční službě! Stejně jako oni vkládají svou nevyčerpanou energii do kostek domina.[115)] Stejně souhlasně přikyvují ke každému obrázku na televizní obrazovce.

Když je třeba, stejně rozhodně odsoudí Jihoafrickou republiku nebo posbírají pár svých halířů na pomoc Kubě.

Skloňme tedy zrak před Velkým Řezníkem, skloňme hlavy a zachovejme se před tajemstvím jeho moudrostí: tak měl tedy pravdu ten znalec srdcí, když to krvavé těsto zadělal a rok co rok je převracel. Morálně – měl pravdu: nikdo se na něj nezlobí. Mezi lidem se říká, že za něj „bylo lépe než za Chruščova“: vždyť na 1. apríla byly rok co rok papirosy lacinější o kopejku a knoflíky o dvacetník. Až do smrti zněly na jeho oslavu ódy a chvály, a ani dnes ho nesmíme soudit: nejenže by naše pero zarazil cenzor, ale každý, kdo stojí ve frontě v obchodě nebo sedí ve vlaku, přispěchá, aby zadržel hanu na našich rtech.

My si přece Velkých zločinců vážíme. My přece ctíme Velké vrahy.

Státnicky měl pravdu tím spíše: touto krví stmelil poslušné kolchozy. To nevadí, že za čtvrt století vesnice zchudne do poslední nitky, že národ duchovně degeneruje. Zato budou létat rakety do vesmíru a pokrokový, osvícený Západ se bude našemu velkému státu kořit a klanět.

115) Hraní domina je v Rusku velmi rozšířeno, je to jakýsi symbol projevu pasivity širokých mas. Pozn. překl.

3 VYHNANCŮ PŘIBÝVÁ

Tak krutě, do míst tak strašných a tak otevřeně na smrt posílali do vyhnanství jen mužiky. Ani před nimi ani po nich nic podobného nebylo. Ale v jiných dimenzích a jiným řádem věcí vyhnanců rok od roku přibývalo: do vyhnanství se posílalo víc, vyhnanci žili v hustším osídlení, bylo jich víc na jednom místě a poměry ve vyhnanství byly čím dál tím tvrdší.

Mohli bychom navrhnout takovouto hrubou periodizaci. Ve 20. letech bylo vyhnanství jakýmsi předběžným, přechodným stavem před vězněním v táboře: téměř u nikoho to nekončilo vyhnanstvím, skoro všechny pak shrábli do tábora.

Od poloviny 30. let a zejména od dob Beriji – možná, že proto, že vyhnanců bylo tolik – (jenom Leningrad kolik přidal!) – nabylo vyhnanství zcela samostatného významu a stalo se zcela dostačujícím způsobem omezení a izolace. V letech válečných i poválečných rozsah vyhnanství i jeho význam vedle táborů stále rostl. Tady nebylo třeba nákladů na budování baráků a zón nebo na ostrahu. Přitom vyhnanství hladce pohlcovalo celé velké kontingenty, zejména žen a dětí. (Ve všech velkých tranzitkách existovaly stálé cely pro ženy a děti a nikdy nebyly prázdné.) Vyhnanství zajišťovalo rychlou, spolehlivou a neodvratnou očistu kteréhokoli důležitého území státu. Instituce vyhnanství se upevnila tak, že od roku 1948 nabyla nového státního významu – skládky, jámy, do níž se házejí odpadky Souostroví, aby se již nikdy nedostaly do civilizace. Od roku 1948 dostaly tábory instrukci: po ukončení trestu propouštět osmapadesátku – až na malé výjimky – do vyhnanství. To znamená – nepouštět ji lehkovážně do vnitrozemí, do státu, který jí nepatří. Každého človíčka naopak dopravit s eskortou od táborové strážnice ke komandatuře vyhnanství, od plotu k plotu. A protože vyhnanství bylo omezeno na přísně vyjmenované oblasti, tvořily tyto oblasti ještě jakousi zvláštní (i když ne kompaktní) zemi mezi SSSR a Souostrovím – nebyl to ani tak očistec, jako spíše hnojiště, z něhož se dalo přejít do Archipelagu, ale nikoli do normálního života.

Léta 1944-1945 přinesla do vyhnanství zvlášť velký přírůstek z okupovaných a osvobozených území. Léta 1947-1949 pak ze západních republik. A všechny ty proudy dohromady, dokonce i bez mužiků, mnoho a mnohokrát překročily onoho půl miliónu vyhnanců, na něž se za celé 19. století zmohlo carské Rusko – žalář národů.

Za jaképak zločiny tedy mohl být občan našeho státu ve 30. a 40. letech poslán do vyhnanství nebo vystěhován? (Z jakési úřední perverze se tento rozdíl po celá ta léta uváděl.) Pokud byli posíláni do vyhnanství také jejich manželé, nejely s nimi: existovala instrukce, podle které měli příslušníci rodin žít ve vyhnanství každý jinde. Když například kišiněvského advokáta I. Ch. Gornika poslali za sionismus do vyhnanství do Krasnojarského kraje, jela jeho rodina do Salechardu. i když se nedodržoval. M. I. Bordovskému, který byl pronásledován pro víru, a divil se, jak to, že byl poslán do vyhnanství bez soudního řízení, podplukovník Ivanov ušlechtile vysvětlil: „Soud nebyl proto, že nejde o vyhnanství, ale o vystěhování.

Nepovažujeme vás za trestanou osobu, dokonce jsme vás nezbavili ani volebního práva.“ Tj. toho nejdůležitějšího prvku občanské svobody!)[116] Nejčastější zločiny zjistíme snadno: příslušnost k zločinnému národu (o tom budeme hovořit v další kapitole) 2. skončený výkon trestu v táboře místo bydliště na zločinném území (vzpurný Leningrad, území partyzánského hnutí – třeba Západní Ukrajina nebo Pobaltí).

A pak, mnohé z těch proudů, o nichž jsme hovořili hned v úvodu této knihy, nevtékaly jen do táborů, ale i do vyhnanství. Určitá část těchto proudů pokaždé uvízla ve vyhnanství. Která část to byla? Obecně řečeno to byly nejčastěji rodiny těch, co byli odsouzeni do tábora. Na druhé straně to zase nebyly jen rodiny, co vyhnanství zaplňovaly. K vysvětlení proudění kapalin je buď třeba velkých hydrodynamických znalostí, nebo si člověk musí zoufat a nesmyslně řvoucí a vířící živel jen pozorovat – tady je to také tak: nemůžeme prozkoumat a popsat všechny ty různorodé podněty, na jejichž základě se lidé v různých letech najednou posílali do vyhnanství místo do táborů. Jen můžeme pozorovat, do jaké pestré směsice se tu dostávali přesídlenci z Mandžuska, nějací cizinci (jimž sovětské

zákony ani ve vyhnanství nedovolovaly sňatky s někým z vyhnanců, vždyť to byli přece jen sovětští občané), Kavkazané, nikdo si nevzpomíná, že by mezi nimi byl nějaký Gruzínec, a národy Střední Asie – jim za zajetí nedávali 10 let táborů, ale 6 let vyhnanství. Byli tu bývalí zajatci – Sibiřané, které vraceli do jejich rodiště, žili tam jako svobodní občané, nemuseli se hlásit v komandatuře, ale z okresu odjet nesměli.

Nedokážeme sledovat všechny typy a případy vyhnanství, protože naše vědomosti se opírají o nahodilé příběhy a dopisy. Kdyby mi byl A. M. Ar-v nenapsal, čtenář by se nedozvěděl o takovém případu: v roce 1943 přišla do vjatské vesnice zpráva, že jejich kolchozníka Kožurina, vojína, buď poslali do trestního oddílu, nebo snad hned zastřelili. A k jeho ženě se šesti dětmi (nejstarší holčičce bylo 10 let, nejmladšímu 6 měsíců, bydlely s ní dvě sestry, dvě asi padesátileté staré panny) ihned přišli vykonavatelé (čtenář jistě tomu slovu rozumí, je to mírnější výraz pro slovo kat).

Nedovolili rodině, aby něco prodala (chalupu, krávu, ovce, sena, dříví – všechno museli nechat zlodějům napospas), všech devět lidí strčili do saní s několika zavazadly a za třeskutého mrazu je odvezli 60 kilometrů daleko, do města Vjatka-Kirou. Jak to, že cestou nezmrzli, ví jen Bůh. Půl druhého měsíce je drželi na kirovské tranzitce a pak je poslali do vyhnanství do hrnčířské dílny u Uchty. Neprovdané sestry tam začaly vybírat smetiště, obě se zbláznily a obě zemřely. Matka a děti zůstaly naživu jen díky pomoci místních lidí (byla to bezideová, nevlastenecká a snad dokonce i protisovětská pomoc). Když synové vyrostli, šli na vojnu a byli, jak se říká, „vzornými vojáky v bojové i politické přípravě“. V roce 1960

se matka vrátila do rodné vesnice, na místě chalupy nenašla ani polínko, ani kousek cihly.

116) On přece nemusí a trestanci nemohou znát zákony země Sovětů, třeba trestní kodex, článek 35: „Vyhnancům musí být přidělena půda nebo musí dostat placené zaměstnání.“

Tenhle námět přece zapadá do korálků příběhů o Velkém vítězství pěkně, ne? Ale nechtějí ho, není prý typicky.

A do jaké šňůrky korálků navlékneme, do jaké škatulky zařadíme skutečnost, že do vyhnanství byli posíláni invalidé Vlastenecké války? O tom téměř nic nevíme (a málokdo o tom ví). Jen si vzpomeňte, kolik se těch invalidů-mrzáků, ještě mladých, hemžilo koncem války na našich tržištích, kolem čajoven nebo ve vlacích. A nějak rychle a nepozorovaně mizeli. To byl také proud, to také byla kampaň. Poslali je na nějaký severní ostrov, poslali je do vyhnanství proto, že se pro slávu vlasti nechali ve válce zmrzačit, poslali je do vyhnanství také proto, aby se ozdravil národ, který se tak vítězně projevuje ve všech atletických disciplínách a míčových hrách. Tam, na neznámém ostrově, drželi nešťastné válečné hrdiny bez práva na korespondenci s velkou zemí (pár dopisů se ven dostalo, proto to víme) a přirozeně dostávali hubené příděly, protože si svou prací nemohou zasloužit bohaté jídlo.

Snad tam jsou dodnes.

Veliké předpeklí, země vyhnanců, ležící mezi SSSR a Souostrovím, má svá velká města i městečka, vesničky i úplně ztracené samoty. Vyhnanci se snažili dostat se do měst, správně se počítalo s tím, že tam je to pro našince přece jen lepší, hlavně se zaměstnáním. A trochu víc se to tam podobá obyčejnému lidskému životu.

Snad tím nejvýznačnějším hlavním městem vyhnanců byla Karaganda. Rozhodně to byla perla mezi nimi. Spatřil jsem ji před koncem všeobecného vyhnanství v roce 1955

(jako vyhnance mě tam na krátkou dobu pustila komandatura: chystal jsem se tam oženit – má nastávající byla také ve vyhnanství). Před vjezdem do tohoto tehdy vyhladovělého města stál blízko dřevěné boudy nádraží, plné štěnic, kam ani nejezdily tramvaje (aby se nepropadly do podzemních šachet) symbolický cihlový dům, obklopený dřevěnými podpěrami, aby nespadl. Ve středu Nového města bylo v kamenné zdi vytesáno: „Uhlí je chléb“ (rozumí se – pro průmysl). Skutečně tady v obchodech prodávali denně černý chléb – a to byla výhoda vyhnanství ve městě. A byla tu také tvrdá práce, i když nejenom tvrdá. Pokud jde o ostatní zboží, byly potravinářské obchody zcela prázdné. Trh byl nedostupný, ceny tu byly naprosto závratné. Snad tři čtvrtiny, nebo aspoň dvě třetiny lidí tu žilo bez

osobních průkazů a hlásilo se v komandatuře. Na ulici na mne každou chvíli volali bývalí muklové, zejména z Ekibastauzu. A jak vypadal život vyhnance? V zaměstnání podřadné postavení, nižší platy, protože ne každý dokáže po katastrofě zatčení – vězení – tábor dokázat, že má vzdělání, a praxi nemá vůbec. Nebo se prostě jako černochům neplatí stejně jako bílým a basta, když nechceš, nech být. Velmi špatné to bylo s bydlením, vyhnanci bydleli v ničím nezahrazeném rohu chodby, v tmavých sklepích, v kůlnách – a za to platili šílené peníze, všechno bylo u soukromníků. I ty starší ženy s kovovým chrupem, jež prošly mlýnem táborů, snily o jediné hedvábné „nedělní" blůzičce, o jediných „nedělních" střevících.

V Karagandě jsou také velké vzdálenosti, mnozí museli jezdit do práce daleko. Od středu města do továrenského předměstí se tramvaj se skřípotem vlekla aspoň hodinu. V tramvaji seděla proti mně utrápená, mladá žena ve špinavé sukni, v roztrhaných sandálech. Měla v náručí dítě v nesmírně špinavých plenkách, neustále usínala, dítě jí pokaždé vyklouzlo z ochablých rukou a padalo jí s kolenou, vtom na ni někdo zavolal: „Upadne ti!" Stačila dítě chytit, ale za chvíli zase usínala. Pracovala ve vodárně v noční směně, přes den jezdila po městě, sháněla boty – ale nikde nic nesehnala.

Tak vypadalo vyhnanství v Karagandě.

Pokud vím, lepší to bylo v městě Džambulu: bohatá jižní část Kazachstánu, velmi levné potraviny. Ale čím menší město, tím je to horší se zaměstnáním.

Třeba městečko Jenisejsk. V roce 1948 tam odvezli z krasnojarské tranzitky G. S. Mitroviče. Poručík z eskorty na dotazy optimisticky odpovídal. „Práci tam dostanem?"

„Dostanete!" „A co bydlení?" „Bude." Eskorta je ale předala komandatuře a odešla si. Vyhnanci pak museli spát pod lodičkami na břehu nebo pod stříškami na tržišti.

Chléb si koupit nemohli: prodával se jen podle domovních seznamů, a oni nebyli nikde přihlášeni, a aby mohli bydlet, museli by za byt platit. Mitrovič, který už byl invalidou, žádal o práci v oboru, byl zootechnik. Komandant byl chytrý, zavolal na okres:

„Poslyš, když dáš flašku, dám ti zootechnika."

Bylo to vyhnanství, kde hrozba: „Za sabotáž dostaneš 58-14, posadíme tě zpátky do tábora!“ – nikoho neděsila. Z Jenisejska máme svědectví také z roku 1952. V den, kdy se vyhnanci hlásili na komandatuře, žádali, aby byli zatčeni a posláni zpátky do tábora. Dospělí muži si tu nemohli vydělat na chléb! Komandant je vyhnal: „MV není žádný pracovní úřad!“

Ještě o kus dál – Tasejevo v Krasnojarském kraji, 260 kilometrů od Kansku. Tam byli posíláni do vyhnanství Němci, Čečeno-Inguši a bývalí muklové. Není to žádné nové místo, nemusel je nikdo hledat – blízko je vesnice Chandaly, kde se kdysi kula pouta.[117)] Nové je tu město zemljanek, všude jsou tu podlahy z udusané hlíny. V roce

1949 sem navečer přivezli skupinu recidivistů, vyložili je u školy. Pozdě v noci se sešla komise pro přijímání pracovních sil: velitel okresního oddělení MV, představitel lesních závodů, předsedové kolchozů. A před komisí se vlekli nemocní, staří lidé, vyčerpaní táborovou desítkou, většinou to byly ženy. Tyto lidi moudrý stát vytáhl z nebezpečných měst a uvrhl je do nevlídného kraje, aby osídlili tajgu. Všichni takové „pracovní síly“ odmítali, ale MV je donutilo, aby je přijali. Ty nejubožejší musulmany strčili do solivaru, protože jeho zástupce přišel pozdě, nebo nebyl přítomen. Solivar byl ve vesnici Toickoje na řece Usolce (to je také tradiční místo vyhnanství, již za Alexeje Michajloviče sem zaháněli starověrce). V polovině 20. století tam technika vypadala takto: koně kráčeli v kruhu, vytahovali sůl na pláty, tam se odpařovala (dříví bylo z lesních závodů, právě sem strčili stařeny). Do této skupiny se dostal významný a slavný konstruktér lodí, tak ho nechali pracovat blíž k oboru: balil sůl do beden.

Do Tasejeva se dostal 60 letý kolomenský dělník Kňazev. Pracovat už nemohl, třel bídu. Někdy ho lidé nechali přespat, někdy spal na ulici. V domově pro invalidy pro něj místo nebylo, v nemocnici ho dlouho nenechali. Jednou v zimě si vylezl na schůdky okresního výboru strany, strany dělníků, a tam zmrzl.

Když muklové jeli z tábora do vyhnanství v tajze (a ta cesta vypadala takto: mráz 20°, otevřená nákladní auta, muklové špatně oblečení, jak je pustili, v plátěných botách, zatím co strážní měli kožichy a válenky), nemohli pochopit: v čem spočívá jejich

svoboda? V táboře byly vytopené baráky, tady je to zemljanka dřevorubců, kde se od minulé zimy netopilo. Tam řvaly benzínové pily – tady také budou řvát. A tam i zde si člověk tou pilou může vydělat leda kus vlhkého chleba.

Proto se noví vyhnanci pletli – když (1953) přijel náměstek ředitele lesního závodu Lejbovič (Kuzejevo, Suchobuzinský okres, Jenisej), pěkně vymydlený, dívali se na jeho kožený kabát, vykrmenou bílou tvář a omylem říkali při pozdravu:

„Dobrý den, občane veliteli!“ Ten však vyčítavě kroutil hlavou:

117) Chandaly z rus. kandaly, pouta. Pozn. překl.

„Ne, ne, jakýpak „občan“! Jsem pro vás teď soudruh, už přece nejste vězni!“

Vyhnanci se shromáždili v té jediné zemljance, osvětlené blikavou petrolejkou, a zástupce ředitele jim v tom pochmurném světle vyložil situaci bez obalu: „Nemyslete si, že tu budete jen chvíli. Ve skutečnosti tu budete muset žít navěky. Proto se rychle dejte do práce! Máte-li rodinu, ať přijede, když ne, ožeňte a vdejte se tady, neodkládejte to. Stavte. Mějte děti. Na dům a krávu dostanete úvěr. Do práce, do práce, soudruzi! Stát čeká na vaše dříví!“

A soudruh odjel v osobním autě.

To také byla výhoda, že byly dovoleny sňatky. V bídných kolymských osadách – třeba u Jagodného, jak vzpomíná Retc – také žily ženy, které nesměly na pevninu. Ale MV sňatky zakázalo: rodinám by přece museli dát bydlení!

Ale i to, že se sňatky zakazovaly, bylo k něčemu dobré. V Severním Kazachstánu v letech 1950-52 někteří komandanti naopak kladli nováčkům podmínku – během dvou týdnů se ožeň, nebo tě pošleme kousek dál, do pouště. Chtěli si je tak připoutat.

Zajímavé je, že v mnoha místech vyhnanci běžně bez legrace používali táborového výrazu „společné práce“. Vždyť oni sami byli stejní jako v táboře: stejná byla nucená zhoubná práce, ničící člověka a neposkytující mu prostředky k životu. A jestliže vyhnanci mohli nyní jako svobodni pracovat méně hodin, jejich pracovní den se

přesto blížil k táborové normě pro ty dvě hodiny cesty do práce a pak dvě zpátky.

Starý dělník Berezovskij, který byl ve 20. letech odborovým funkcionářem, odkroutil od roku 1938 deset let vyhnanství, v roce 1949 dostal 10 let tábora.

Přede mnou dojatě líbal táborový příděl a radostně říkal, že v táboře se neztratí, tady že má na chléb nárok. Ve vyhnanství člověk třeba přijde do krámku, má peníze, vidí bochník na pultě, ale do očí mu drze řeknou: „Chleba není!“ A hned jej prodají někomu místnímu. Stejné je to s otopem. Podobně mluvil starý pitěrský dělník Civilko (ani jeden z nich nebyl příliš rozmazlený).

Říkal (rok 1951), že se po vyhnanství cítí ve zvláštním galejnickém táboře jako člověk: odpracuje si svých 12 hodin – a jde si do zóny. Zatímco ve vyhnanství ho kterákoli nicka (pracoval jako účetní) mohla donutit k bezplatným přesčasovým hodinám. Večer, v neděli musel pro volňase udělat jakoukoli práci – a vyhnanec si netroufne odmítnout, aby ho zítra z práce nevyhodili.

Život vyhnance za moc nestál, ani když se i tady stal „pridurkem“. Mitroviče převezli do Kok-Těreku v Džambulské oblasti (tady začal jeho život, on a kamarád dostali k bydlení oslí stáj, bez oken, plnou hnoje. Odhrábli hnůj stranou, ustlali si stepní trávu a šli spát). Stal se zootechnikem okresního zemědělského odboru. Pokoušel se pracovat poctivě a hned vzbudil odpor stranických svobodných šéfů. Okresní načalstvo si bralo z kolchozního stáda stelné jalovice a místo nich vracelo jalovice starší. Od Mitroviče žádali, aby dvouleté zapisoval jako čtyřleté. Mitrovič zavedl pečlivou evidenci a brzy zjistil, že existují celá stáda. jež kolchozy pasou a ošetřují, aniž by kolchozu patřila. Ukázalo se, že tato stáda patřila osobně prvnímu tajemníkovi okresního výboru, předsedovi okresního výkonného výboru, vedoucímu finančního odboru a veliteli milice. (Tak pružně byl v Kazachstánu zaveden socialismus!) „Nezapisuj je!“ přikázali mu. Ale on je zapsal. S podivnou pro mukla a vyhnance touhou po sovětské zákonnosti si ještě troufal protestovat, že si předseda výkonného výboru vzal šedého beránka – a byl propuštěn. A to byl teprve začátek jejich boje.

Ale ani okresní městečko ještě není pro vyhnance tak špatné. Skutečné strasti vyhnanství začínaly tam, kde nebylo ani památky po svobodné osadě, kde nebyl ani kousek civilizace.

Civilko vypráví o kolchoze Žana Turmys (Nový život) v Západokazachstánské oblasti, kde byl od roku 1937. Než vyhnanci přijeli, politické oddělení STS místní občany varovalo: přivezou trockisty, kontrarevolucionáře. Polekaní vesničané přistěhovalcům ani sůl nepůjčili, protože se báli obvinění ze spojení s nepřáteli lidu! Za války neměli vyhnanci lístky na chléb. A. Civilko si vydělal v kolchozní kovárně za 8 měsíců pud prosa… Fasované obilí si sami drtili mezi kameny z kazašského starého pomníku. A pak šli na NKVD: bud nás zavřete do vězení, nebo nás nechte přestěhovat do okresního města! (Někdo se může zeptat: a co ti místní? No, co. Zvykli si… Třeba mají nějakou tu ovečku, kozu, krávu, jurtu, nádobí, všechno se hodí.) V kolchoze to mají vyhnanci vždycky tak – nedostávají tu ani erární šaty, ani táborový příděl. Kolchoz je pro vyhnance nejstrašnější místo. Je to jakási zkouška: kde je to horší –v táboře nebo v kolchoze?

Tady na krasnojarské tranzitce prodávají nováčky, mezi nimi je S. A.

Lifšic. Nákupčí žádají tesaře, tranzitka odpovídá: vezměte si ještě právníka a chemika (Lifšic), pak vám dáme i tesaře. Jako přívažek dávají staré, nemocné ženy. Pak je za mírného 25 stupňového mrazíku vezou v otevřených náklaďácích do daleké, předaleké vesnice, kde je celkem třicet usedlostí. Co má dělat právník, nebo co má dělat chemik? Zatím vyfasují zálohu: pytel brambor, cibuli a mouku (a to je dobrá záloha). Peníze budou až napřesrok, až si vyděláte. Zatím mají na práci – sklízet konopí, zasypané sněhem. Ze začátku nemají ani pytel, který by si nacpali slámou. První reakce: pusťte nás z kolchozu! Ne, to nejde: kolchoz zaplatil Vězeňské správě za každou hlavu 120 rublíků (rok 1952).

Ach, vrátit se tak znovu do tábora!

Ale čtenář by se moc mýlil, kdyby si myslel, že vyhnancům je v sovchoze o moc lépe než v kolchoze. Třeba sovchoz v Suchobuzimském okrese, vesnice Minderla. Jsou tu baráky, sice žádná zóna, něco jako tábor pro ty bez eskorty.

Je to sice sovchoz, ale peníze jsou tu něco neznámého, nejsou tu v oběhu.

Jenom se zapisují čísílka: 9 rublů (stalinských) denně. A pak se zapisuje, kolik ten člověk sní kaše, kolik se odepisuje za vatovaný kabát, za bydlení.

Odepisuje se, odepisuje a hle – zázrak: při vyúčtování se zjišťuje, že vyhnanec si nic nevydělal, že je ještě sovchozu dlužen. A. Stotik vzpomíná, že se v tomto sovchoze dva lidé ze zoufalství oběsili.

Sám tenhle Stotik byl fantasta, nepoučily ho nešťastné zkušenosti ze studia angličtiny ve Stěplagu[118)]. Porozhlédl se v tomhle vyhnanství a rozhodl se, že uplatní ústavní právo občana SSSR na vzdělání! A napsal žádost, kde prosil, aby ho pustili do Krasnojarsku studovat! Na této drzé žádosti, jakou snad země vyhnanců nikdy nepoznala, napsal ředitel sovchozu (bývalý tajemník okresního výboru strany) rozhodnutí nejen zamítavé, ale přímo deklarativní: „Nikdo nikdy nedovolí, aby Stotik studoval!“ Ale příležitost se naskytla: krasnojarská tranzitka sháněla po okresech mezi vyhnanci tesaře. Stotik žádný tesař nebyl, ale přihlásil se, odjel. V Krasnojarsku bydlel ve svobodárně mezi zloději a opilci a tam se začal připravovat k přijímacím zkouškám na medicínu. Složil je s výborným výsledkem. Před zasedáním přijímací komise si jeho doklady nikdo neprohlédl. Na komisi: „Byl jsem na frontě… Pak jsem se vrátil…“ A v krku mu vyschlo. „A co dál?“ „A pak… pak… mě… zavřeli…“ vykoktal Stotik – a komise zešílela. „Ale odpykal jsem si trest. Byl jsem propuštěn. Mám hodně bodů!“ trval na svém Stotik.

Marně. A to byl už rok pádu.Beriji!

118) Část V., kap. 5.

Čím dále, tím hůř, tím větší samota, tím větší bezpráví. A. F. Makejev v citovaných poznámkách z Kengiru uvádí příběh „turgajského otroka“ Alexandra Vladimiroviče Poljakova. Jak byl v době mezi dvěma pobyty v táboře ve vyhnanství v Turgajské poušti, v odlehlém koutě. Veškerou moc tam měl předseda kolchozu,

Kazach. Ani z komandatury sem nikdo nikdy nepřišel. Poljakov bydlel s ovečkami ve stáji, na slámě.

Jeho povinnosti – být otrokem čtyř předsedových manželek, každé vést domácnost, po každé z nich vynášet nočník. A co měl Poljakov dělat? Odjet, aby si postěžoval?

Nejenže neměl na čem, ale znamenalo by to útěk – 20 let katorgy. Žádný Rus v tom místě nebyl. Uplynulo několik měsíců, než přijel finanční inspektor – Rus. Vyprávění Poljakova ho ohromilo, slíbil, že jeho písemnou stížnost předá na okres. Za tuto stížnost dostal Poljakov nový táborový trest – jako za odporné pomlouvání sovětské vlády. V 50. letech si ho šťastně odpykával v Kengiru a zdálo se mu, že je téměř na svobodě…

A ani si nejsme jisti, zda „turgajský otrok" byl tím nejnešťastnějším mezi vyhnanci. Nemůžeme bez výhrad říci ani to, že by vyhnanství bylo lepší než tábor, co do stability života, do pocitu domova (dobře nebo špatně, ale tady žiješ, budeš žít, žádné transporty nebudou). Transport nebo netransport, mohlo dojít k nevysvětlitelnému a neodvratnému rozhodnutí komandatury o přestěhování, k náhlému zrušení vyhnanství v daném místě nebo v celém okrese. K tomu mohlo docházet vždycky, na takové případy si z různých let a různých míst pamatují mnozí. Zejména v době války – bdělost! – se třeba v Tajpakském okrese museli všichni vyhnanci přichystat na cestu během 12 hodin a hajdy do Džambetinského okresu! A všechno zahoď! Všechno nech být!

Celý svůj ubohý domov a chudičký majeteček, který ale tolik potřebuješ, svou střechu nad hlavou, co tekla, ale cos ji trošku poopravil! Pochodem vchod, nuzoto mizerná! Když neumřeš, zase si našetříš! Vůbec, ačkoli se zdá, že život ve vyhnanství je bez kázně (nechodí se v útvaru, každý si jde, kam chce, nenastupuje se k rozkazu při nástupu do práce, nesmeká se, nezamyká se na noc barák zvenčí), existuje tu vlastní režim. Někde měkčí, někde tvrdší, ale až do roku

1953, kdy došlo k všeobecnému zmírnění poměrů, velmi citelný.

Na mnoha místech například vyhnanci neměli právo předkládat sovětským úřadům jakékoli stížnosti v občanských záležitostech

jinak než prostřednictvím komandatury, která rozhodovala o tom, jaké stížnosti půjdou dál a jaké budou zamítnuty hned.

Na jakékoli zavolání důstojníka komandatury musel vyhnanec nechat práce, činnosti a dostavit se. Ten, kdo zná život, také ví, zda si vyhnanec mohl dovolit nesplnit nějaké soukromé (zištné) přání důstojníka komandatury. Důstojníci komandatur nebyli tak příliš pozadu – pokud jde o postavení a práva – za táborovými důstojníky. Naopak, měli méně starostí: žádná zóna, hlídky, žádné chytání uprchlíků, žádné eskortování do práce, ani krmení a oblékání toho davu. Stačilo dvakrát měsíčně zkontrolovat stav a někdy v souladu se Zákonem založit na provinilce spis. Byli to panovační, líní a rozežraní, a proto ve své podstatě naprosto zlí tvorové (podporučík komandatury bral 2 000 rublů měsíčně).

Máme málo zpráv o útěcích v pravém smyslu tohoto slova. Pro uprchlíka ze sovětského vyhnanství nebyla občanská svoboda příliš lákavá. Vždyť všude kolem ve vyhnancově okolí žili místní, svobodní občané a neměli o nic větší práva než on. To nebyly carské doby, kdy se útěk z vyhnanství snadno proměnil v emigraci. Trest za útěk byl tvrdý. Soudila zvláštní komise. Do roku

1937 dávala maximální sazbu 5 let táborů, později – deset. Po válce se všichni dozvěděli o nikde nepublikovaném a přísně dodržovaném zákoně: za útěk z vyhnanství – dvacet let katorgy! Neúměrně tvrdý trest.

Komandatura zaváděla vlastní interpretaci, co za útěk považovat nebo nepovažovat, kde je ta zakázaná čára, kterou vyhnanec nesmí překročit, zda si vyhnanec může vyjít na houby nebo na dříví. Například v Chakasii, v hornické osadě Ordžonikidzevskij platilo ustanovení: výlet nahoru (do hor) – je jen porušení režimu, 5 let tábora. Cesta dolů k železniční trati – znamená útěk a 20 let katorgy. Tak se tam ta neodpustitelná shovívavost zakořenila, že když si skupina vyhnanců Arménů v zoufalství nad zvůlí důlního načalstva šla na ně stěžovat do okresního městečka – a neměla na tuto cestu přirozeně povolení komandatury – dostali všichni za takový útěk pouhých 6 let.

Právě takové opuštění místa – z nedorozumění – se nejčastěji kvalifikovalo jako útěk.

Nebo mohlo jít o prostoduché nápady starých lidí, kteří nemohli pochopit a osvojit si náš lidojedský systém.

Jedna Řekyně, už jí bylo přes 80 let, byla koncem války poslána do vyhnanství ze Simferopolu na Ural. Když válka skončila a do Simferopolu se vrátil syn, jela přirozeně za ním a tajně u něj bydlela. V roce 1949, už když ji bylo 87 (!), ji chytli, odsoudili na 20 let katorgy (87+20 = ?) a poslali transportem do Ozerlagu. Jinou starou Řekyni znali v Džambulské oblasti. Když se z Kubáně posílalo do vyhnanství, sebrali ji zároveň se dvěma dospělými dcerami. Třetí dcera, provdaná za Rusa, zůstala na Kubáni. Stařenka strávila nějakou dobu ve vyhnanství a pak se rozhodla, že k té dceři odjede umřít. „Útěk", katorga, 20 let! V Kok-Těreku jsme měli fyziologa, Alexeje Ivanoviče Bogoslovského.

Vztahovala se na něj „Adenauerova" amnestie z roku 1955, ale nebyla v jeho případě uplatněna důsledně: nechali ho ve vyhnanství, a to nebylo podle práva. Začal posílat stížnosti a žádosti, ale to všechno bylo na dlouhé lokte, mezitím mu v Permu ztrácela zrak matka, která ho neviděla už 14 let, od dob války a zajetí. Toužila po tom, aby ho před oslepnutím ještě spatřila. Bogoslovskij riskoval katorgu a rozhodl se, že během týdne se za ní zajede podívat a vrátí se. Vymyslel si služební cestu na pastviště v poušti, nasedl na vlak a jel do Novosibirsku. Na okrese si jeho odjezdu nikdo nevšiml, ale v Novosibirsku ho bdělý taxikář udal operativcům, ti na něm žádali doklady, neměl je a musel se přiznat.

Vrátili ho do našeho kok-těrekského hliněného vězení, začalo vyšetřování – a najednou přišla zpráva, že do vyhnanství nepatří. Jen co ho pustili, jel za matkou. Ale už bylo pozdě.

Velmi bychom ochudili obraz sovětského vyhnanství, kdybychom nepřipomněli, že v každém místě vyhnanství bdělo neúnavné operativní oddělení, které tahalo vyhnance k pohovorům, získávalo je, sbíralo udání a využívalo jich k nabalování nových trestů.

Přicházel přece čas, kdy vyhnaný lidský jedinec měnil jednotvárnou nehybnost vyhnanství za živou táborovou hromadu. Druhé kolo – nové vyšetřování a nový trest byly pro mnohé přirozeným zakončením vyhnanství.

Petr Viksne musel v roce 1922 dezertovat z reakční buržoazní lotyšské armády, uprchnout do Sovětského svazu, tady se nechat poslat do vyhnanství do Kazachstánu za korespondenci s rodinou v Lotyšsku (rodině se v Lotyšsku nic nestalo), aby se přece jen, neklesnuv na duchu, stal jako neúnavný strojvůdce v depu Ajaguz stachanovcem a aby 3. prosince 1937 vyvěsili v depu plakát: „Berte si příklad ze soudruha Viksneho!“ A aby nakonec soudruha Viksneho 4. prosince zavřeli a vzali do druhého kola, z něhož mu nebylo souzeno se vrátit.

Podruhé se ve vyhnanství i v táborech zavíralo neustále, to mělo ty nahoře přesvědčit o bdělosti operčekistů. Jako všude se zde používalo přísných metod, které vězni pomáhaly rychleji pochopit svůj osud a lépe se mu podřídit. (Civilkovi v Uralsku v roce 1937 za 32 dní karceru vyrazili 6 zubů.) Nastávaly však také zvláštní doby, jako třeba v roce 1948, kdy se do krajin vyhnanství hodila hustá síť, aby pro tábor vylovila buď všechny do jednoho (jako na Vorkutě – „Vorkuta se stává výrobním centrem, soudruh Stalin dal pokyn k její očistě“), nebo všechny muže, jak se to stalo jinde.

Ale i pro ty, co se do druhého kola nedostali, byl „konec vyhnanství“ něčím mlhavým.

Třeba na Kolymě, kde „propuštění“ z tábora spočívalo pouze v tom, že člověk přešel od táborové strážnice k zvláštní komandatuře, vlastně žádný konec vyhnanství nebyl, protože se z Kolymy odjet nedalo. Pokud se někomu podařilo odtud ujet na „pevninu“ – v krátkých obdobích, kdy to bylo dovoleno – jistě nejednou na svůj osud zanaříkal: na pevnině všichni dostali druhé táborové tresty.

Stín operativního oddělení pokrýval beztoho zamračené nebe vyhnanství. Pod dohledem operativce, na doslech práskačů, neustále v těžké práci a ve shánění chleba pro děti žili vyhnanci zbaběle a uzavřeně, velmi atomizovaně. Nebylo tu dlouhých rozhovorů jako v táboře nebo ve vězení, nezněly tu životní zpovědi.

Proto je těžké shromažďovat příběhy ze života vyhnanců.

Naše vyhnanství také téměř nezanechalo žádné fotografie: pokud tu byli fotografové, dělali snímky jen na doklady – pro kádrové a zvláštní oddělení. Že by se skupina vyhnanců dala pohromadě vyfotografovat, co je to? Jak to? To by bylo hned jako udání:

koukejte, to je naše ilegální, protisovětská organizace! Podle fotky by hned všechny sebrali.

Naše vyhnanství nezanechalo fotografie, víte, takové ty skupinky, dost veselé: třetí zleva – Uljanov, druhý vpravo – Křižanovskij. Všichni vykrmení, čistě oblečení, neznají ani práci, ani bídu, když mají bradku, tak pěstěnou, když čepici – tak z pěkné kožešiny. Milé děti, tenkrát byly moc zlé časy…

4 VYHNANSTVÍ NÁRODŮ

Historici nás mohou poopravit, ale naše průměrná lidská paměť si ani z 19., ani z 18. nebo 17. století nepamatuje masové, násilné přesídlování národů. Byly koloniální výboje na oceánských ostrovech, v Africe, Asii, na Kavkaze, vítězové se zmocnili nadvlády nad místními obyvateli, ale nevyspělé mozky kolonizátorů jaksi nenapadlo oddělit toto obyvatelstvo od jeho prapůvodní vlasti, od domovů jejich předků. Snad jen vyvážení černochů na americké plantáže je jakýmsi precedentem, čímsi podobným, ale tam ještě nebyla vyspělá státní mašinérie: byli tam jen jednotliví křesťané – obchodníci s otroky, v jejichž prsou vzplanula a vzkypěla touha po zisku, takže se každý vrhl sám pro svou potřebu chytat a kupovat černochy po jednom a po tuctech. Muselo přijít 20. století, naděje civilizovaného lidstva, musela se na základě Jedině správného učení z boží milosti rozpracovat Národnostní otázka, aby si odborník v této otázce největší mohl dát patentovat naprostou likvidaci národů jejich vystěhováním během čtyřiceti osmi nebo dvaceti čtyř hodin a dokonce i během půldruhé hodiny.

Jistěže to nebylo hned tak úplně jasné ani Jemu. Jednou se dokonce neopatrně vyjádřil: „Nebylo a nemůže být případu, aby se v SSSR kdokoli mohl stát objektem pronásledování pro svůj národnostní původ.“[119)] Ve 20. letech měly všechny národní jazyky podporu, Krymu se vyloženě vnucovalo, že je tatarský, dokonce se tu psalo arabskou abecedou, všechny nápisy byly tatarsky.

Ukázalo se však, že to byla chyba.

Když Velký kormidelník rozemlel mužické vyhnance, ještě nevěděl, jak snadno se to dá přenést na celé národy. Zkušenosti bratrského mocnáře Hitlera z vyhlazování Židů a Cikánů byly také

pozdějšího data, až po začátku druhé světové války, zatímco tatíček Stalin se nad tímto problémem zamyslel dříve.

Naše sovětské vyhnanství sice nějakých těch pár stovek tisíc lidí zvládlo, ale – až na dobu mužického moru – před vystěhováním národů se s tábory srovnávat nedalo, nebylo tak slavné a početné, aby zanechalo svou stopu v dějinách. Byli tu vyhnanci-osadníci (na základě soudního rozsudku), byli tu administrativní vyhnanci (bez soudu), ale všichni byli sčítanými jednotkami, každý měl své jméno, rok narození, články obvinění, fotografie z profilu i en face. A jen moudré, trpělivé a ničeho se neštítící orgány dokázaly splést z těch rozvrácených rodin celek – monolitní území vyhnanců.

Jak se však posílání do vyhnanství znásobilo a urychlilo, jakmile tam začali hnát zvláštní Přesídlence. První dva pojmy tu byly od dob carů, ale tenhle je sovětský, náš nejvlastnější. Copak to slovíčko „zvláštní“ není přívlastkem našich nejoblíbenějších, nejuctívanějších

119) Stalin, Sočinenija, M., 1951, t. 13, str. 258.

pojmů (zvláštní oddělení, zvláštní úkol, zvláštní spojení, zvláštní příděl, zvláštní lázně)? V roce Velkého přelomu začali říkat „zvláštní přesídlenci“ „rozkulačeným“ – a to bylo mnohem správnější a pružnější, proti tomu se nedalo nic namítnout. Vždyť se „nerozkulačovali“ jen kulaci, a na slovo „zvláštní přesídlenec“ si nikdo nepřijde!

A tak Velký otec přikázal, aby se jej používalo i vůči vyhnaným národům.

Nepřišel na ten objev hned. První pokus byl velmi opatrný: v roce 1937 nějakých pár desítek tisíc podezřelých Korejců – kdo by důvěřoval těmhle barevným, šikmookým před Chalchyn-golem, před tváří japonského imperialismu? – tiše a rychle, od roztřesených starců až po ječící kojence, s troškou ubohého majetečku, převezli z Dálného východu do Kazachstánu. Proběhlo to tak rychle, že první zimu bydleli v domcích z vepřovic, bez oken (kde by vzali sklo?). Proběhlo to tak tiše, že se o tom přestěhování nedověděl nikdo než sousedi Kazaši, ani jediný živý jazyk v celé zemi o tom ani nežblebtl, žádný zahraniční dopisovatel o tom ani nepípl. (Proto přece musí být

veškerý tisk v rukou proletariátu.) Zalíbilo se mu to. Zapamatoval si to. A v roce

1940 stejným způsobem postupovali v okolí kolébky revoluce, Leningradu. Vyhnance však nesebrali v noci a pod hrozbou bodáků, říkalo se tomu „slavnostní odjezd“ do Karelo-finské (právě dobyté) republiky. Za bílého dne – vlály rudé prapory a zněly žestě orchestrů – jeli osídlovat nové rodné kraje Finové a Estonci z okolí Leningradu.

Když je odvezli kousek dál (o osudu skupiny asi 600 osob vypráví V. A. M.), sebrali jim doklady, obklíčila je eskorta a dál je vezli v červených dobytčích vagónech a pak na nákladní lodi. Z cílového přístavu ve vnitrozemí Karélie je začali posílat „upevňovat kolchozy“. A zcela svobodní občané, které právě slavnostně doprovodili, se podřídili.

Jen 26 buřičů, mezi nimi byl náš svědek, odmítlo odjet, a navíc neodevzdali doklady.

„Budou oběti!“ varoval je představitel sovětské vlády – rady lidových komisařů Karelofinské SSR. „Budete střílet z kulometů?“ volali na něj. To jsou ale nerozumní lidé, pročpak z kulometů? Vždyť tu seděli obklíčeni, v houfu, tady by stačila jediná puška a nikdo by o těchto šestadvaceti Finech báseň nesložil.[120)] Ale podivná nerozhodnost, měkkost nebo nepohotovost tomuto rozumnému opatření zabránila. Pokoušeli se je rozdělit, volali je po jednom k operovi – ale pokaždé jich šlo všech 26. A jejich tvrdohlavá, nesmyslná odvaha zvítězila – doklady jim nechali a obklíčení zrušili. Tak se vyhnuli pádu mezi kolchozníky nebo vyhnance. Ale to je mimořádný případ, většina doklady odevzdala.

To všechno byly pokusy. Až v červenci 1941 byla příležitost využít této metody velkoryse: autonomní a samozřejmě zrádnou republiku povolžských Němců (s městy Engels a Marxstadt) bylo třeba smést a během několika dnů odsunout někam dál na východ. Tady bylo poprvé v čisté podobě použilo dynamické metody vyhnání celých národů. A ukázalo se, oč je snazší a oč je produktivnější používat jediného klíče – národnostní příslušnosti – místo všech těch vyšetřovacích spisů a individuálních rozsudků. A když sebrali nějakého Němce v jiném koutku Ruska (a sebrali je všechny),

nepotřebovalo místní NKVD vysokoškolské vzdělání, aby zjistilo, zda to je nebo není nepřítel. Když má německé jméno, tak pryč s ním.

Systém byl vyzkoušen, vylepšen a teď už bude neúprosně chňapat po každém označeném, odsouzeném, zrádcovském národu, a čím dál, tím šikovněji se to všechno bude provádět, budou to Čečenci, Inguši, Karačajevci, Balkaři, Kalmyci, Kurdové, krymští Tataři a konečně kavkazští Řekové. Je to systém o to dynamičtější, že se rozhodnutí Otce národů

120) Narážka na 26 bakinskych komisařů, které bílí popravili v r. 1918 – pozn. překl.

nesděluje národu v podobě užvaněného soudního procesu, nýbrž ve formě bojové operace moderní motorizované pěchoty: ozbrojené divize vstupují v noci na území odsouzeného národa a obsadí klíčové pozice. Zločinný národ se ráno probudí a vidí hradbu kulometů a automatů kolem každé vesnice. A je stanovena doba 12 hodin (ale to je příliš mnoho, motorizovaná pěchota zbytečně zahálí, takže na Krymu jsou to už jenom dvě nebo půl druhé hodiny), aby si každý vzal, co je schopen unést. A pak si každý sedne s nohama pod sebou jako trestanec do nákladního auta (stařeny, matky s kojenci – nasedat, tak zněl rozkaz!) – a eskortovaná nákladní auta odjedou na nádraží. Tam čekají dobytčí vagóny, ty dovezou lidi na místo. Pak možná sami potáhnou jako burlaci vory proti proudu, 150-200 kilometrů až do divočiny lesů (u Kologrivu), na vorech budou ležet nehybní starci s šedými bradkami. (Tak to bylo na řece Unže s krymskými Tatary, ty severní bažiny jsou pro ně jako dělané.) Z letadla nebo z vysokých hor to asi vypadalo velkolepě: v jediné chvíli na celém Krymském poloostrově zahučely motory (je duben 1944, Krym byl právě osvobozen) a stovky hadích kolon vozů se začaly plazit po jeho rovných i klikatých silnicích. Právě dokvétaly stromy. Tatarky nosily ze skleníků do zahrad sadbu cibule. Začal se sázet tabák. (A to bylo také naposledy. Tabák pak zmizel z Krymu na mnoho let.) Kolony aut nepřijížděly přímo do vesnic, zůstávaly na křižovatkách, auly pak obkličovaly zvláštní oddíly. Podle rozkazu se

lidé měli přichystat k odjezdu během půl druhé hodiny, ale instruktoři to zkracovali až na 40

minut – aby byli co nejrychleji hotovi, aby nepřijeli pozdě na sraz – a také aby v aulu toho co nejvíc zůstalo pro sonder-skupinu zvláštního oddílu.

Vzpurné auly, jako třeba Ozenbaš u jezera Bijuk, museli vypálit. Kolony aut vezly Tatary na nádraží, tam ještě řadu dní čekali ve vlacích, sténali, zpívali teskné písně na rozloučenou.[121)] Spořádanost a jednoduchost – to jsou hlavní přednosti vyhnanství celých národů! Žádné jednotlivé případy! Žádné výjimky, soukromé protesty! Všichni jedou pokorně, protože: jedeš ty, jede on, jedu já. Jedou všechny věkové skupiny a obě pohlaví, ale nejen to Jedou i ti v mateřském lůně – i je ono Usnesení posílá do vyhnanství. Jedou i ti ještě nepočatí, protože je jim souzeno, aby byli počati ve znamení onoho Usnesení, a ode dne narození, v rozporu se zastaralým článkem 35 Trestního kodexu („do vyhnanství nemohou být poslány osoby mladší 16 let“), sotva vystrčí hlavu do světa, již z nich budou zvláštní přesídlenci, už budou navěky vyhnanci. A jejich dospělost, jejich 16. narozeniny, se budou vyznačovat jen tím, že se poprvé ohlásí na komandatuře.

A to, co zůstalo za jejich zády – domovy, otevřené dokořán, ještě teplé, rozhrabané věci, celý život, zaběhaný po deset i dvacet generací, to všechno všude dostanou operativci trestních orgánů, něco dostane stát a něco ti sousedé ze šťastnějších národů. Nikdo si kvůli krávě, nábytku nebo nádobí stěžovat nebude.

Tato jednoduchost je završena a dotažena také tím, že tajný rozkaz nešetří ani členy komunistické strany z řad těchto ničemných národů. To znamená, že ani není třeba kontrolovat stranické legitimace, i to je další úleva! Komunisté budou v novém vyhnanství muset táhnout za dva – a všechno bude v pořádku[122)].

121) V 60. letech 19. století statkáři a správa Tauridské gubernie žádali o úplné vystěhování Tatarů do Turecka. Alexandr II. to odmítl. V roce 1943 o to žádal také gauleiter Krymu. Hitler to odmítl.

122) Moudrý kormidelník samozřejmé všechny zákruty předpovídat nemohl. V roce 1929 vyháněli z Krymu tatarská knížata a vysoce postavené osobnosti. Dělalo se to mírněji než v Rusku: nebyli zavíráni, nýbrž sami odjeli do Střední Asie. Tady se mezi blízkým mohamedánským obyvatelstvem bay zabydleli, zvykli si. A pak, po 15 letech, sem přivezli do jednoho všechny pracující Tatary. Staří známi se setkali. Jenže pracující byli zrádci a vyhnanci, zatímco bývalá knížata měla pevné postavení v sovětském aparátě a mnozí i ve straně.

V té spořádanosti a jednoduchostí vadila jen smíšená manželství (není náhodné, že socialistický stát je vždycky proti ním). Když byli posíláni do vyhnanství Němci a pak Řekové, ti ze smíšených manželství neodjížděli. Ale působilo to velký zmatek a v místech zdánlivě očištěných zůstávaly zdroje nákazy. (Jako ty staré Řekyně, které jely umírat ke svým dětem.) Kde byla místa vyhnanství národů? Často a mnoho jich posílali do Kazachstánu, tady spolu s obyčejnými vyhnanci tvořili dobrou polovinu republiky, takže by se klidně mohla jmenovat Muklstán. Ale ani Střední Asie, Sibiř (spousta Kalmyků vymřelo na Jeniseji), severní Ural a sever evropské části Ruska nepřišly zkrátka.

Je vystěhování Pobaltí součástí vyhnanství národů? Formálním podmínkám neodpovídá: do vyhnanství nebyli posíláni všichni do jednoho, národy vlastně jaksi zůstaly na svém místě (je to příliš blízko do Evropy, nešlo to, i když se tolik chtělo!). Zůstaly tedy, ale byly prvotřídně vyjednoceny.

Čistka tu začala brzy, už v roce 1940, hned jak sem vstoupila naše armáda a ještě dříve než tyto vzdělané národy jednomyslně hlasovaly pro připojení k Sovětskému svazu. Čistka začala od důstojníků. Musíme si uvědomit, co znamenala pro tyto mladé státy jejich první (a poslední) generace vlastních důstojníků: nebyli to nafoukaní, líní baroni, byla to ztělesněná vážnost, odpovědnost a energie národa. Již jako gymnazisté se učili ve sněhu u Narvy hájit svým útlým tělem mladou vlast. Teď byla tato kondenzovaná zkušenost a energie smetena jediným mávnutím kosy, to byla základní příprava k plebiscitu. Byl to ostatně vyzkoušený recept –

copak se totéž kdysi nedělalo na hlavním území Svazu? Tiše a urychleně likvidovat každého, kdo by se mohl postavit do čela odporu, a pak ty, co by mohli probouzet myšlenkami, projevy, knihami – a jako by tu národ byl, a přece už ani není. Mrtvý zub také zpočátku vypadá jako živý.

Ale v 40. roce to pro Pobaltí nebylo vyhnanství, byly to tábory a pro některé lidi – popravy v kamenných vězeňských nádvořích. V roce 1941 při ústupu sebrali spoustu – kolik se jen dalo – lidí zámožných, významných, známých, odváželi je, hnali je jako vzácnou kořist a pak je házeli jako hnůj na zmrzlou půdu Archipelagu (vždycky pro ně přicházeli v noci, 100 kg zavazadel na celou rodinu a hlavu domácnosti hned při zatčení izolovali od rodiny – do vězení a k likvidaci). Po celou válku se pak (v leningradském rozhlase) Pobaltí vyhrožovalo nelítostnou pomstou. V roce 1944 navrácená sovětská moc svou hrozbu splnila, zavíralo se hodně a soustavně. Ale ani to ještě nebylo masové vyhnání národa. Hlavní vlna vyhnanství nastala pro pobaltské národy v roce 1948 (vzpurní Litevci), v roce 1949 (všechny tři národy) a v roce 1951

(zase Litevci). Ve stejných letech se čistila západní Ukrajina, poslední vystěhování tam bylo provedeno také v roce 1951.

Koho se chystal Generalissimus poslat do vyhnanství v roce 1953? Židy? A koho ještě? Snad celou Ukrajinu z pravého břehu Dněpru? O tomto velkém plánu se už nikdy nic nedozvíme. Mám například dojem, že Stalin toužil poslat do vyhnanství celé Finsko – do pouští na čínských hranicích. Nepodařilo se mu to však ani v roce 1940, ani v roce 1947 (Lejnův pokus o převrat). Byl by býval našel místečko za Uralem třeba Srbům nebo peloponéským Řekům.

Kdyby byl tento Čtvrtý klasik Pokrokového učení vydržel ještě takových deset let, nepoznali bychom etnickou mapu Eurasie, došlo by k velkému novému stěhování národů.

Kolik národů šlo do vyhnanství, tolik eposů bude jednou napsáno – o loučení s vlastí a o likvidaci na Sibiři. Národy samy musí procítit, co prožily, my to vylíčit nemůžeme, nemůžeme je předbíhat.

Ale aby čtenář uznal, že je to ta stejná země vyhnanství, již už navštívil, že je to týž špinavý očistec Souostroví – podíváme se trochu na vyhnanství pobaltských národů. Vyhnanství pobaltských

národů neprobíhalo násilím a proti vůli nejvyšších orgánů lidové moci, naopak – bylo projevem jejich vůle. V každé ze tří republik rada ministrů svobodně schválila usnesení (v Estonsku 25. listopadu 1948) o vystěhování určitých kategorií svých spoluobčanů na cizí a dalekou Sibiř, a to navěky, aby se již nikdy do vlasti nevrátili. (Tady jasně vidíme i nezávislost pobaltských vlád i to, k jakému roztrpčení je vyprovokovali ničemní a zlotřilí krajané.) Byly to tyto kategorie:

a) rodiny odsouzených (nestačilo, že jsou v táborech jejich otcové, bylo třeba vyhubit celé jejich sémě),

b) zámožní rolníci (to velmi urychlilo kolektivizaci, jež v Pobaltí již nazrávala) a všichni příslušníci jejich rodin (rižské studenty sebrali téže noci jako jejich rodiče na vesnici),

c) lidé sami o sobě významní a známí, kteří se nějakým způsobem vyhnuli čistkám z let 1940, 1941 a

1944,

d) prostě lidé nepřátelsky zaměření, kteří nestačili prchnout do Skandinávie, nebo rodiny, jež se znelíbily místním aktivistům.

Toto usnesení nebylo zveřejněno v novinách, nebylo oznámeno v republikách, aby nepoškodilo důstojnost naší společné velké vlasti a neprospělo nepřátelům na Západě.

Vystěhovávaným lidem také nebylo oznámeno hned, ale až po příjezdu na místo, v sibiřských komandaturách.

Organizovanost vystěhovávání se za léta, která uplynula od dob Korejců a krymských Tatarů, natolik zlepšila, cenné zkušenosti byly natolik zobecněny a zvládnuty, že se už nepočítalo se dny nebo i hodinami, ale pouze s minutami. Bylo zjištěno a ověřeno, že od prvního nočního zaklepání na dveře stačí dvacet až třicet minut, než paní domu naposledy překročí rodný práh – a vstoupí do noci, kde čeká nákladní auto. Během těchto minut se rodina stačila obléknout, pochopit, že jede do věčného vyhnanství, podepsat papír, že se zříká jakýchkoli nároků na náhradu majetku, sbalit ranečky, vzít starce a děti a na povel vyrazit. (S pozůstalým majetkem bylo všechno v pořádku.

Jakmile odešly stráže, přicházeli představitelé finančního odboru a sestavovali konfiskační seznam, podle nějž pak byl všechen majetek prodán ve prospěch státu v komisním prodeji. Nemáme

právo jim vyčítat, že přitom něco strčili pod kabát, nebo naložili „načerno“. Nebylo k tomu ani moc zapotřebí, stačilo napsat stvrzenku z bazaru a kterýkoli představitel lidové moci si mohl věc koupenou za pár halířů přivézt domů zcela legálně.) Co mohli lidé během těch 20-30 minut pochopit? Jak zjistit, co je nejdůležitější a vzít si to? Poručík, který vypravoval do vyhnanství jednu z rodin (75 letá babička, 50 letá matka, 18 letá dcera a dvacetiletý syn), poradil: „Vezměte si šicí stroj!“ Člověka by to nenapadlo! A tím šicím strojem se pak celá rodina živila.[123)] Ostatně ta bleskovost vystěhování někdy prospívala i obětem. Vichřice zaduje a je pryč. I po nejlepším koštěti zůstávají čmouhy smetí. Některé ženy dokázaly vydržet tři dny, nespaly doma – a pak přišly na finanční odbor, prosily o rozpečetění bytu, a co?

Pustili je tam. čert tě vem, žij si do příštího usnesení.

123) Co a jak ze své činnosti chápali ti vojáci? Marii Sumbergovou vystěhovával sibiřsky voják od řeky Čulymi. Brzy šel z vojny, přijel domů, uviděl ji a docela radostně se zašklebil a srdečně řekl: „Teto! Pamatujete se na mne?“

V těch malých dobytčích vagónech, kam se má vejít osm koní, nebo 32 vojáků, nebo 40 vězňů, teď vezli do vyhnanství 50 i víc tallinských občanů. Ve spěchu nebyly vagóny zařízeny pro lidi a díru hned vysekat také nedovolili. Paraša – starý kýbl – byla hned přeplněná, přetékala a třísnila zavazadla. Dvounohé savce hned donutili zapomenout, že muž a žena něco jiného jsou. Půldruhého dne byli zamčeni bez vody a bez jídla, zemřelo dítě. (To všechno jsme přece už nedávno četli, že? O dvě kapitoly zpátky, o dvacet let zpátky a přece je to stále totéž…) Vlak dlouho stál na nádraží v Julemisti, zvenčí někdo běhal, klepal na vagóny, ptal se na jména, marně se snažil někomu předat jídlo a věci. Odháněli je. Lidé, zamčení ve vagónech, hladověli. Na ně – nevybavené – čekala Sibiř.

Po cestě jim začali dávat chléb, na některých zastávkách i polévky. Všechny transporty jely daleko – do Novosibiřské, do Irkutské oblasti, do Krasnojarského kraje. Jen do Barabinska přijelo 52 vagónů s Estonci. Do Ačinsku jeli 14 dní.

Co může lidi držet na tak zoufalé cestě? Naděje, již jim nepřináší víra, ale nenávist.

„Brzy s nimi bude konec! Letos bude válka, na podzim pojedeme zpátky!“

Nikdo ze šťastných lidí ani v západním, ani ve východním světě nepochopí, nebude sdílet a snad ani neodpustí tyto nálady, vlastní lidem za mřížemi. Psal jsem již o tom, že i my jsme takto doufali a takto toužili v oněch letech – 49, 50. Tenkrát nespravedlnost tohoto zřízení, těch pětadvacetiletých trestů, těch opakovaných návratů na Souostroví – dosáhla jakéhosi maximálního kritického bodu, už naprosto nesnesitelného. Ani strážní tu už nemohli nic obhájit. (A řekněme i všeobecně: jestliže je režim nemravný, není mu ani nikdo z poddaných ničím povinován.) Jak zrůdný musí být život pro ty tisíce lidí v celách, zemljankách a vagónech, aby zatoužili po zhoubné atomové válce jako po jediném východisku?!

Ale nikdo neplakal. Nenávist slzy vysušuje.

Ještě na jednu věc mysleli cestou Estonci: jak je přivítají lidé na Sibiři? V roce 1940 Sibiřané okrádali vystěhované pobaltské národy, tahali z nich věci, za kožich dávali půl pytle brambor. (Z hlediska naší tehdejší nouze Estonci, Lotyši a Litevci vypadali skutečně jako buržuové.) Teď, v roce 1949, lidem na Sibiři napovídali, že k nim vezou nejhorší kulaky. Ale ti kulaci vylézali z vagónů zmučení a otrhaní. Na zdravotní prohlídce se sestry divily, jak jsou ty ženy hubené a otrhané, že nemají pro dítě kousek čistého hadříku.

Nováčky poslali do vylidněných kolchozů a tam sibiřské kolchoznice – aby načalstvo nevědělo – nosily, co která měla – půl litru mléka, placky z řepy nebo z velmi špatné mouky.

Teď teprve se Estonky rozplakaly.

Byl tu ještě samozřejmě komsomolský aktiv. Ti byli přesvědčeni, že přijela fašistická sběř („všechny utopit“, volali), která ani pracovat nechce. Nevděčníci – nechtějí pracovat pro zemi, která je osvobodila z buržoazního otroctví! Tito komsomolci se stali dozorci vyhnanců, sledovali jejich práci. Dostali také pokyn: při prvním výstřelu začít štvanici.

Na nádraží v Ačinsku došlo k veselému zmatku: šéfové Biriljuského okresu koupili od eskorty 10 vagónů vyhnanců, pět set

lidí, pro své kolchozy na řece Čulymi a rychle je převezli 150 kilometrů směrem na sever od Ačinsku. Přitom tito lidé byli určeni (pochopitelně o tom nevěděli) Saralinskému dolu v Chakassiji. Tam čekali na svůj kontingent, ale ten zůstal v kolchozech, kde se v loňském roce bralo 200 gramů obilí na pracovní jednotku. Toho jara tam už nebylo ani obilí, ani brambory a nad vesnicemi se ozývalo hučení vyhladovělých krav, ty se zdivočele vrhaly na shnilou slámu. Takže když kolchoz dal vyhnancům kilo mouky na osobu týdně, nebylo to vůbec myšleno zle, nebylo to omezování vyhnanců byla to zcela přiměřená záloha, která se téměř rovnala budoucímu výdělku! Estonci po svých zkušenostech z Estonska jen zavzdychali… (V osadě Polevoj blízko jejich bydliště sice byly velké sýpky, plné obilí: hromadilo se tam rok za rokem, protože je nikdo nedokázal vyvézt. Bylo to však již obilí, patřící státu, kolchozu už nepatřilo. Kolem lidé umírali, ale obilí z těchto sýpek nedostali: bylo státní. Předseda kolchozu Paškov jednou sám od sebe vydal pět kilo na každého ještě živého kolchozníka – a šel za to do tábora. Bylo to obilí státní, ale historka je to kolchozní. Není úkolem této knihy, aby se jí zabývala.) Estonci se zmítali na Čulymi tři měsíce, ohromeni se snažili řídit novým zákonem: krást nebo umřít. Už si mysleli, že je to navěky, ale najednou je všechny vytáhli a zahnali do Saralinského okresu Chakaska (správní šéfové našli svůj kontingent). Samotných Chakasů tam bylo nepatrně, v každé osadě byli vyhnanci, a proto také – komandatura. Všude byly zlaté doly, těžilo se, řádila silikóza. (Ohromné prostory nepatřily ani tak Chakasku nebo Krasnojarskému kraji, ale spíše trastu Chakzlato nebo Jenisejstroj, nepatřily okresním sovětům nebo okresním výborům strany, ale generálům ministerstva vnitra, takže se tajemníci okresních výborů strany klaněli okresním komandantům.) Ale s těmi, kdo šli do dolů, to ještě nebylo tak špatné. Zle na tom byli ti, co byli násilím zařazeni do „družstev zlatokopů“. Zlatokopové! Zní to tak lákavě, člověk jako by viděl matnou zář zlatého prachu. U nás však dokáží znetvořit jakýkoli pozemský pojem. Do těchto „družstev“ naháněli zvláštní přesídlence, protože si netroufli odporovat. Posílali je těžit v dolech, které stát nechal být jako nevýnosné. V těchto dolech se už bezpečnostní opatření nedodržovala, neustále tekla voda, jako kdyby pod zemí lilo.

Nebylo možné si tam snesitelně vydělat. Tyto umírající lidi prostě posílali vylízat zbytky zlata, které bylo státu líto nechat jen tak. Družstva byla podřízena „zlatokopeckému oddělení“ správy dolů. Tam uměli jen jedno jediné – uložit úkoly plánu a pak požadovat jejich splnění. Žádné jiné povinnosti neměli. Družstva byla „svobodná“ – ale ne před státem, nýbrž v tom smyslu, že pro ně neplatily státní zákony: neměla nárok na placenou dovolenou, nebyl tu povinný volný den (jako u muklů), mohl tu být vyhlášen „stachanovský měsíc“ bez jediné neděle. Ze státních zákonů zbylo: za absenci – soud. Jednou za dva měsíce přijížděl lidový soud a mnohé odsoudil k 25 % nucených prací, příčin bylo vždycky dost. Tito „zlatokopové“ si vydělali měsíčně 3-4 „zlaté“ ruble (150-200 stalinských rublů).

V některých dolech u Kopěva vyhnanci nedostávali plat v penězích, nýbrž v bonech: skutečně, nač by jim byly normální sovětské peníze, když se stejně nemohou svobodně pohybovat a v důlním krámku se tak jako tak nakupuje za bony?

V této knize jsme už podrobné srovnávali mukly s nevolníky. Připomeňme si však z ruských dějin, že nevolnictví bylo mnohem těžší pro tovární dělníky než pro rolníky.

Tyto bony nám připomínají altajské doly a továrny. Jejich nevolníci v 18. a 19. století schválně páchali zločiny, aby se dostali na katorgu, kde mohli žít lépe. V altajských zlatých dolech koncem minulého století „dělníci neměli právo odmítnout pracovat ani v neděli (!)“, platili pokuty (srovnej si to s nucenými pracemi). Také tam byly krámky s nekvalitními potravinami, kde se šidilo na váze a kde dělníky opíjeli. „Tyto krámky, a ne špatně organizovaná těžba zlata, byly hlavním zdrojem zisku“ majitelů zlatých dolů[124)], nebo – rozuměj – trastu.

124) Semjonov-Ťan-Šanskij, Rossija, t. XVI.

Pročpak je na Archipelagu všechno tak nepůvodní?

V roce 1942 maličká, křehká Ch. S. nešla za krutého mrazu do práce, protože neměla válenky. Za to ji vedoucí dřevozpracujícího družstva poslal na tři měsíce kácet stromy – samozřejmě bez válenek.

V době před porodem žádala o lehčí práci, aby nemusela tahat klády. Řekli jí: když nechceš pracovat, dej výpověď. Nevzdělaná lékařka se ve stanovení doby těhotenství zmýlila o měsíc a pustila ji na mateřskou dovolenou dva nebo tři dny před porodem. Tam v tajze MV si toho člověk moc nevyhádá.

Ale ani to všechno ještě neznamenalo úplnou katastrofu. Úplnou životní katastrofu poznali jen ti zvláštní přesídlenci, co se dostali do kolchozů. Někde se teď lidé dohadují (a není to tak scestné): je vůbec kolchoz lepší než tábor? Odpovíme: a co když je to tábor i kolchoz zároveň? Právě to prodělali zvláštní přesídlenci. Kolchoz je to proto, že tu není žádný příděl – jenom o žních každý dostane sedm set (gramů) chleba, a i ten je napůl ze shnilého obilí, s pískem, tmavý, jako hlína (zřejmě se v sýpkách obilí smetalo). Jako v táboře je to proto, že je tu karcer: když si vedoucí brigády postěžuje představenstvu na svého vyhnance – člena brigády, představenstvo zatelefonuje na komandaturu a komandatura ho dá zavřít. A s čím se dají srovnat výdělky, to už sám Bůh ví! Marie Sumbergová dostala za první rok práce v kolchoze dvacet gramů obilí na pracovní jednotku (i to Boží ptáče nasbírá na cestě víc!) a 25 stalinských kopějek – tedy půldruhé chruščovovské kopějky. Za celoroční výdělek si koupila… plechové umyvadlo.

Z čeho tedy byli živi? No, přece z balíčků z Pobaltí. Jejich národ byl ve vyhnanství, ale ne celý.

A kdo posílal balíčky Kalmykům? Krymským Tatarům? Zeptejte se na hrobech.

Snad na základě toho usnesení vlastní rady ministrů, nebo možná působila sibiřská zásadovost, ale pro zvláštní přesídlence platilo až do roku 1953, kdy zesnul Otec – zvláštní ustanovení: jen na těžkou práci! Jenom sochor, lopata a pila! „Tady se z vás musí stát lidé!“ Pokud někoho na pracovišti zařadili výš, zasáhla přímo komandatura a poslala ho na společné. Zvláštní přesídlenci dokonce nesměli ani pracovat na zahradě v rekreačním středisku správy dolů – aby neuráželi stachanovce, kteří tam trávili dovolenou. M. Sumbergovou komandant dokonce vyhodil z místa ošetřovatelky telat:

„Nejste tady na letním bytě! Jděte obracet seno!“ Předseda ji stěží uhájil. (Zachránila mu telata před brucelózou. Zamilovala si sibiřská

telata, zdálo se jí, že jsou hodnější než estonská, krávy, které nebyly na vlídnost zvyklé, jí lízaly ruce.) Když bylo třeba naložit obilí na loď, museli zvláštní přesídlenci pracovat zadarmo a bez náhrady nepřetržitě 36 hodin (řeka Čulym). Za dva a půl dne měli dvakrát dvacetiminutovou přestávku na jídlo a jednou tříhodinový odpočinek. „Když nebudete pracovat, pošleme vás ještě dál na sever!“ Starý muž s pytlem upadl, komsomolcidozorci do něj kopou. Hlásit se musí každý týden. Na komandaturu je to pár kilometrů? Stařence je 80 let? Vezměte si koně a přivezte ji! Při každém hlášení se každému připomene: za útěk je 20 let prací na katorze.

Vedle je pracovna operativního zmocněnce. Tam je také volají. Slíbí lepší práci.

Pohrozí, že jedinou dceru pošlou dál, za polární kruh, odloučí ji od rodiny.

A je něco, co by nemohli? Kdy a před čím zarazilo jejich ruku svědomí?… A úkoly: sledovat ty a ty. Sbírat materiál k zatčení toho a toho.

Když do chalupy vstoupil nějaký četař z komandatury, museli všichni zvláštní přesídlenci, dokonce i staré ženy, vstát a nesměli si bez dovolení sednout.

. . ~11e doufám, že tomu čtenář neporozuměl tak, že by snad zvláštní přesídlenci byli zbaveni občanských práv?…

Ó, nikoli, nikoli! Měli naprosto všechna občanská práva! Nevzali jim osobní doklady.

Nebyli zbaveni práva zúčastnit se všeobecných, rovných, tajných a přímých voleb.

Tento vznešený a skvělý čin – vyškrtnout z několika kandidátů všechny, nechat jenom svého vyvolence – jim byl dostupný. Také neměli zakázáno upisovat se na státní půjčku (vzpomeňme si na trápení komunisty Ďjakova v táboře!). Když svobodní kolchozníci s nadávkami a bručením dávali sotva 50 rublů, z Estonců mačkali 400:

„Jste bohatí. Kdo se neupíše, nebude dostávat balíčky. Pošleme ho ještě dál na sever.“

A taky pošlou, proč ne?…

Ach, to je nuda! A zase jsme tam, kde jsme byli.

Máme teď ještě, a když, jak dlouho, ještě a ještě hovořit o jiných, onakých a onačejších územích vyhnanství? O jiných místech? O jiných letech? O jiných národech? O jakých?

Národy teď žily blízko sebe, dobře na sebe viděly. Jejich rysy, způsob života, vkus a záliby byly jako na dlani.

Ze všech nejpracovitější byli Němci. Ti se také naprosto zřekli svého minulého života (ostatně, co to bylo za vlast na Volze nebo na Manyči?).

Vrostli do neúrodných stalinských kousků půdy jako kdysi do bohatých pozemků, darovaných Kateřinou. Nové půdě ve vyhnanství se věnovali tak, jako by byla jejich poslední. Nezabydlovali se do první amnestie nebo do první carské milosti, zabydlovali se navždy. V roce 1941 přijeli do vyhnanství nazí, byli však neúnavní a hospodární, neklesli na duchu a i zde začali metodicky a moudře pracovat. Kde je na zemi poušť, kterou by Němci nedokázali proměnit v kvetoucí kraj? Za starého Ruska se říkávalo: Němec je jako vrba, kam ho zapíchneš, tam se ujme. Ať to bylo na dolech, v STS nebo v sovchozech, všude si šéfové nemohli Němce vynachválit – lepší pracovníky neměli. V 50. letech Němci měli – ve srovnání s ostatními vyhnanci, ale i s místními obyvateli – nejvýstavnější, nejprostornější a nejčistší domy. Největší prasata. Krávy s největší dojivostí. Z jejich dcer vyrůstaly žádoucí nevěsty, a to nejen pro zámožnost rodičů, ale i pro čisté a přísné mravy ve zkaženém světě kolem táborů.

S vervou se pustili do práce také Řekové. Nepřestali sice snít o Kubáni, ale ani tady se nešetřili. Na kazachstánských tržištích měli Řekové nejlepší tvaroh, máslo i zeleninu.

V Kazachstánu se ještě lépe dařilo Korejcům, ale ti přišli do vyhnanství dříve a v 50. letech už žili ve svém nevolnictví podstatně svobodněji, už se nemuseli hlásit, volně jezdili z oblasti do oblasti, jenom mimo území republiky nesměli. Jejich předností nebyly bohaté domy nebo hospodářství (naopak, žili neútulně, skoro prvobytně, dokud mládež nepřevzala evropský způsob života). Byli však velmi nadaní a brzy zaplnili kazašské školy (za války jim v tom už nikdo nebránil) a stali se hlavní složkou vzdělané vrstvy.

Jiné národy žily se skrytou touhou po návratu, a proto byly ve svých plánech a ve svém životě rozdvojeny. Vcelku se však podřizovaly režimu, komandatuře a úřadům velké těžkostí nedělaly.

Kalmyci nevydrželi, smutně vymírali. (Ostatně, neměl jsem příležitost je sledovat.) Byl tu jeden národ, který se psychologii pokory naprosto nepodřídil. Nešlo o jednotlivé buřiče, byl to celý národ. Čečenci.

Už jsme viděli jejich vztah k uprchlíkům z táborů. Jak byli v džezkazganském vyhnanství jediní, kdo se pokusili podpořit kengirské povstání.

Řekl bych, že ze všech zvláštních přesídlenců jedině Čečenci projevili stejného ducha jako muklové. Jakmile je jednou zrádně vytáhli z místa, už ničemu nevěřili. Postavili si chatrče – nízké, tmavé, ubohé, takové, že se zdálo, že se jediným kopnutím rozpadnou. Stejně vypadalo jejich hospodářství: na jeden den, tento den, tento měsíc, tento rok, bez jakýchkoli úspor, zásob, dlouhodobých plánů. Jedli, pili, ti mladí se také oblékali. Míjela léta a stejně jako na začátku, neměli nic. Žádný Čečenec se nikde nepokusil zalíbit se šéfům nebo pro ně něco udělat – vždycky se k ním chovali nezávisle a dokonce i otevřeně nepřátelsky. Pohrdali zákony o povinné školní docházce a státním vzděláváním, nepouštěli do školy děvčata, aby se tam nezkazila, chlapce také ne všechny. Své ženy nepustili do kolchozu. Sami se na kolchozních polích nedřeli. Nejvíce se snažili pracovat jako řidiči: udržovat motor nebylo ponižující a v neustálém pohybu auta nacházeli uspokojení své jezdecké vášně, v možnostech řidiče pak naplnění své zlodějské touhy. Tyto touhy ostatně uspokojovali i bezprostředně. Přinesli do mírumilovného, poctivého, ospalého Kazachstánu pojem „ukradli“, „vyrabovali“. Byli schopni sebrat dobytek, vykrást dům, nebo prostě něco vzít násilím. Místní obyvatelstvo a vyhnance, kteří se snadno podřizovali vrchnosti, považovali za stejnou odrůdu. Vážili si pouze buřičů.

A kupodivu – všichni se jich báli. Nikdo jim nemohl zabránit, aby žili právě takto. Moc, která již třicet let ovládala tuto zemi, je nemohla donutit, aby ctili její zákony.

Jak k tomu došlo? Tady máme příběh, který nám snad dá vysvětlení. Za mého pobytu v Kok-Těreku chodil do 9. třídy místní školy mladý Čečenec Abdul Chudajev.

Nevyvolával příliš velké sympatie a ani se o to nesnažil, vypadalo to, že se bojí snížit se k tomu, aby byl milý, proto byl vždycky demonstrativně úsečný, velmi hrdý a také krutý. Musel jsem však uznat jeho přesné a jasné myšlení. V matematice a fyzice nikdy nezůstal na stejné úrovni jako jeho kamarádi, vždycky šel do hloubky a kladl otázky, které svědčily o neúnavném hledání podstaty věci. Jako všechny děti přesídlenců se musel ve škole účastnit tak zvané veřejné činnosti, tj. nejdříve byl v pionýrské organizaci, pak v komsomolské, patřily k tomu školní výbor, nástěnky, výchova, besedy – bylo to ono duchovní školné, které Čečenci tak neradi platili.

Abdul žil se starou matkou. Nikdo z rodiny nezůstal naživu, někde ještě snad vegetoval starší Abdulův bratr, starý kriminálník, nebyl v táboře za krádež a vraždu poprvé, ale pokaždé vyšel před uplynutím trestu buď na základě amnestie, nebo zápočtů. Jednou se objevil v Kok-Těreku, dva dny nepřetržitě pil, pohádal se s nějakým místním Čečencem, popadl nůž a vrhl se na něj.

Do cesty se mu postavila neznámá stará Čečenka: rozpřáhla ruce, aby se zastavil. Kdyby byl dodržel čečenský zákon, byl by se musel zastavit a nůž zahodit. Ale byl už spíše zloděj než Čečenec, mávl nožem a nevinnou stařenu zabil. Opilým rozumem pochopil, co ho podle čečenského zákona čeká. Vrhl se na MV, přiznal se k vraždě a tam ho rádi zavřeli do vězení.

On se schoval, ale zůstal jeho mladší bratr Abdul, jeho matka a ještě jeden starý Čečenec z jejich rodiny, Abdulův strýc. Zpráva o vraždě se okamžitě roznesla po čečenském území Kok-Těreku – a všichni tři zbylí z rodu Chudajevových se shromáždili v domě, zásobili se jídlem, vodou, zabednili okno, zatloukli dveře a schovali se jako v pevnosti. Čečenci z rodu zabité ženy se museli někomu z rodu Chudajevových pomstít. Dokud za jejich krev nepoteče krev Chudajevových, nebudou hodni jména lidí.

Začalo obléhání domu Chudajevových. Abdul nechodil do školy, celý Kok-Těrek a celá škola věděly proč. Žákovi naší školy,

komsomolci, výbornému studentovi každou minutu hrozila smrt, možná, že právě teď, když žáci při zazvonění usedají do lavic, nebo teď, kdy učitel literatury vykládá o socialistickém humanismu. Všichni o tom věděli, nikdo na to ne zapomněl, o přestávkách se o ničem jiném nemluvilo – ale všichni klopili oči. Ani stranická, ani komsomolská organizace školy, ani ředitel, ani jeho zástupci, ani okresní odbor školství – nikdo nešel Chudajevovi na pomoc, nikdo se ani nepřiblížil k jeho obklíčenemu domu v čečenském území, hučícím jako rozdrážděný úl. Ale kdyby jen oni! Vždyť přeci dechem krevní msty zbaběle ztichly všechny pro nás dosud tak hrozivé instituce – okresní výbor strany i okresní výkonný výbor, i MV s komandaturou a milicí za hliněnými stěnami. Jen to zaválo barbarským, krutým starým zákonem – a hned se ukázalo, že v Kok-Těreku žádná sovětská moc neexistuje. Ani její rámě z oblastního města Džambulu nebylo příliš mocné, protože během tří dnů ani odtamtud nepřiletělo letadlo s vojáky a nepřišla ani jedna rozhodná instrukce – jenom rozkaz hájit vězení místními silami.

Tak jsme my i Čečenci pochopili, co je skutečná síla a co je fatamorgana.

Jenom čečenští starci projevili moudrost! Jednou přišli na MV a žádali, aby jim byl vydán starší Chudajev. MV opatrně odmítlo. Po druhé přišli na MV – a žádali, aby byl uspořádán veřejný soud a aby Chudajev byl v jejich přítomnosti zastřelen. Pak bude, slíbili, krevní msta vůči rodu Chudajevových zrušena. Rozumnější kompromis by si někdo těžko vymyslel. Ale jak to – veřejný soud? Jak to – předem slíbit veřejnou popravu? Vždyť to není politický zločinec, je to zloděj, sociálně blízký. Práva osmapadesátky se porušovat mohou, nikoli však práva mnohonásobného vraha. Dotázali se v oblasti – zamítnuto. „To znamená, že za hodinu zabijí mladšího Chudajeva!“ vysvětlovali starci. Šarže MV krčily rameny: do toho jim nic nebylo.

Zločin ještě nespáchaný vyšetřovat nemohli.

Přece jen však jakýsi závan 20. století zasáhl… ne, MV ne – ale okoralá, stará čečenská srdce! Přece jen nevydali mstitelům rozkaz k pomstě! Poslali telegram do Alma-Aty. Odtud narychlo přijeli ještě nějací starci, ti nejváženější mezi Čečencí.

Svolali radu nejstarších. Staršího Chudajeva prokleli a odsoudili k smrti, ať ho potká čečenský nůž kdekoli na světě. Ostatní Chudajevovy zavolali a řekli jim: „Choďte si, nikdo vám nic neudělá."

A Abdul si vzal učení a šel do školy. Tam ho s pokryteckými úsměvy uvítali stranicky i komsomolský tajemník. A při nejbližším školení zase slyšel písničku o komunistickém vědomí a nikdo na nepříjemnou událost ani nevzpomněl. Na potemnělé Abdulově tváři se nezachvěl ani sval. Ještě jednou pochopil, že ve světě vládne – krevní msta.

My, Evropané, čteme ve svých knihách a ve školách pronášíme jen nadutá slova pohrdání vůči tomuto barbarskému zákonu, tomu nesmyslnému vraždění. Ale zdá se, že to vraždění tak nesmyslné není: horské národy neničí, upevňuje je. Zákon krevní msty nežádá příliš mnoho obětí – ale jaký strach jímá všechny kolem! Který horal, pamětliv tohoto zákona, si troufne urazit jiného jen tak jako se navzájem urážíme my – v opilosti, z rozmaru, z neukázněnosti? A tím spíš, který Nečečenec si troufne začít si něco s Čečencem, kdo řekne, že je zloděj, že je hrubý, že se cpe mimo pořadí do fronty? Vždyť odpovědí nemusí být slovo, nadávka, ale nůž do boku! Ale i kdybys popadl nůž (nemáš ho, jsi přece civilizovaný člověk), neodpovíš ranou na ránu: vždyť by za oběť padla celá tvoje rodina! Čečenci kráčejí po kazašské zemi s drzýma očima, cestu si razí lokty – a „hospodáři" i nehospodáři země – všichni jim uctivě ustupují z cesty.

Krevní msta vyzařuje pole strachu – a tím upevňuje malý horský národ.

„Bij své lidi, aby se tě cizí báli!" Předkové horalů v pradávné minulosti nemohli nalít pevnější tmel.

A co jim nabídl socialistický stát?

5 PO PROPUŠTĚNÍ

Za osm let ve vězení a táborech jsem neslyšel o vyhnanství jediné dobré slovo od nikoho, kdo vyhnanství poznal. Ale již od prvních vyšetřovacích a tranzitních věznic, kde člověka příliš tíží šest

kamenných, těsných ploch cely, se začíná rozněcovat tiché trestancovo toužení po vyhnanství, chvěje se, zahaleno v modravém oparu, a tak vyhublí věžňové na palandě vzdychají:

„Ach, vyhnanství! Kdybych dostal vyhnanství!“

Ani já jsem neušel tomuto všeobecnému osudu, naopak, touha po vyhnanství ve mně byla mimořádně silná. V jerusalimském lomu jsem ze sousední vesnice uslyšel kokrhat kohouty – a zatoužil jsem po vyhnanství. Ze střech Kalužské zastavy jsem se díval na souvislou cizí drúzu hlavního města a modlil jsem se: co nejdál od něj, co nejdál do vyhnanství! Dokonce jsem poslal Nejvyššímu sovětu naivní žádost: aby mi místo 8 let táborů dali doživotní vyhnanství, třeba hodně daleko a na samotě. Slon ani na to neodpověděl. Ještě jsem netušil, že doživotní vyhnanství mi nikam neuteče, jenomže nebude místo tábora, ale po něm.

V roce 1952 z třítisícového „ruského“ táborového střediska v Ekibastauzu propustili asi deset lidí. Vypadalo to tenkrát moc podivně: osmapadesátku vedli za bránu! Tři roky už existoval Ekibastauz – a dosud nebyl propuštěn jediný člověk. Nikomu také nekončil trest. To znamená, že skončily první válečné desítky těm nemnohým, co se toho dožili. Netrpělivě jsme čekali na jejich dopisy. Několik jich přišlo, přímo nebo nepřímo. Dozvěděli jsme se, že téměř všechny odvezli z tábora do vyhnanství, ačkoli v rozsudku žádné vyhnanství neměli. Nikoho to však nepřekvapilo! Našim žalářníkům i nám bylo jasné, že nejde o právo, o trest nebo o papírové formality – jde o to, že nás, kteří jsme byli jednou označeni za nepřátele, teď bude moc právem silnějšího utlačovat, drtit a škrtit až do naší smrti. A připadalo to i nám, i těm mocným jako něco naprosto samozřejmého, tak jsme si na to zvykli, tak jsme se s tím sžili.

V posledních stalinských letech nás neznepokojoval osud vyhnanců, ale těch domněle propuštěných, koho zřejmě nechali za branou bez eskorty, koho ochranná šedá křídla MV opouštěla. Přitom vyhnanství, které mocní ve svém ignorantství považovali za další trest, bylo pokračováním vžité neodpovědné existence, té fatalistické základny, na níž trestanec tak pevně stojí. Vyhnanství nás zbavovalo nutnosti hledat si bydliště – to znamená, že jsme se mohli vyhnout

těžkým pochybám a omylům. To místo, do kterého nás posílali do vyhnanství, bylo jedině správné. Jenom v tomto jediném místě z celého Sovětského svazu nám nikdo nemohl vyčítat, že jsme přijeli. Jenom tady jsme měli bezpodmínečné a definitivní právo na tři čtvereční metry půdy. A ten, kdo odcházel z tábora osamělý jako já, na koho nikdo a nikde nečekal, ten se snad jen ve vyhnanství mohl setkat se spřízněnou duší.

Se zavíráním se u nás spěchá, ale s propuštěním nikdy. Kdyby nějakého nešťastného demokratického Řeka nebo socialistického Turka nechali ve vězení o den déle, než je nutno – to by světový tisk řádil. Ale já byl rád, že po uplynutí trestu mě v táboře nechali jen o několik dní déle a pak… propustili? Ne, pak mě dali do transportu. A další měsíc mě vezli už na úkor mého času.

I když jsme vycházeli z tábora v doprovodu eskorty, snažili jsme se dodržet poslední vězeňské pověry: za žádnou cenu se neotočit na své poslední vězení (jinak se tam člověk vrátí), správně naložit s vězeňskou lžící. (Ale co to znamená, správně? Jedni říkali, že se má vzít s sebou, aby se pro ni člověk nevracel. Jiní říkali – hodit věznici, aby za člověkem neutíkala. Já svou lžíci sám vyrobil ve slévárničce, tak jsem si ji vzal s sebou.) A zase se míhaly tranzitky – Pavlodarská, Omská, Novosibiřská. Přestože naše tresty skončily, zase nás prohledávali, brali nám nedovolené věci, zaháněli do nacpaných cel, do antonů, do stolypinů, míchali nás dohromady s galerkou, stejně na nás vrčeli strážní psi a stejně pokřikovali automatčíci: „Neohlížet se!“

Ale v Omské tranzitce se dobrácký dozorce, který nás kontroloval podle spisů, zeptal nás pěti z Ekibastauzu: „Který bůh vám přeje?“ „A copak, kam to je?“ hned jsme se začali vyptávat, pochopili jsme, že to znamená dobré místo. „Ale, na jih,“ divil se dozorce. Skutečně, od Novosibirsku jsme jeli na jih. Jedeme do tepla! Tam je rýže, hroznové víno, jablka. Copak to?

To nám soudruh Berija nemohl najít v Sovětském svazu horší místo? Opravdu takové vyhnanství existuje? (Sám v sobě jsem se už vnitřně připravoval, že napíšu o vyhnanství cyklus básní s titulem „Básně o nádherném vyhnanství“.) Na nádraží v Džambulu nás nechali vystoupit ze stolypinu za stejných přísných opatření jako

obvykle, vedli nás k nákladnímu autu živým špalírem vojáků, tam jsme si jako obvykle museli sednout na zem – jako kdybychom po odpykaném trestu mohli toužit po útěku. Bylo pozdě v noci, zbývající měsíc slabounce osvětloval temnou alej, po níž nás vezli, ale byla to skutečná alej vysokých, štíhlých topolů. To je ale vyhnanství! Nejsme snad na Krymu? Je konec února, u nás na Irtyši je teď krutý mráz – a tady vane jarní, laskavý větřík.

Přivezli nás do vězení. Přijali nás bez vstupního filcunku a bez koupání. Prokleté zdi změkly! S pytli a kufry jsme se nacpali do cely. Ráno dozorce odemkl a vzdychl: „Ven se všemi věcmi!"

Čertův spár povoloval…

Na nádvoří nás uvítalo jarní růžové ráno. Červánky ozařovaly cihlové vězeňské zdi. Uprostřed nádvoří čekalo nákladní auto, nahoře už seděli dva muklové, kteří měli jet s námi. Člověk by měl dýchat, rozhlížet se, opájet se neopakovatelností okamžiku – ale nemohli jsme si dát ujít nové známosti! Jeden z nováčků – vyhublý, šedivý děda se slzícíma světlýma očima seděl na svých pomačkaných věcech tak vzpřímeně a tak slavnostně, jako car přijímající posly. Vypadalo to, jako by byl hluchý nebo cizinec, který nedoufá, že se s námi domluví. Sotva jsem nasedl, rozhodl jsem se, že se s ním dám do řeči. Představil se nejčistší ruštinou a hlas se mu vůbec nechvěl:

„Vladimír Alexandrovič Vasiljev."

Zajiskřilo mezi námi porozumění. Srdce cítí přítele i nepřítele. Toto je přítel. Ve vězení se člověk musí snažit poznat lidi co nejrychleji – neví, zda se za chvilku nerozloučí. Totiž, vždyť už nejsme ve vězení, ale to je jedno… Přes hučení motoru se ho vyptávám, ani nevnímám, že se auto dostalo z vězeňského asfaltu na městské dláždění, zapomínám, že bych se neměl otočit na poslední vězení (kolik jich bude, těch posledních?), nedívám se na ten kratičký kousek svobody, jímž projíždíme – a už jsem znova v širokém vnitřním dvoře oblastního MV, odkud zase ven do města nesmíme.

Vladimíru Alexandroviči by člověk v první chvíli hádal devadesát let – tak působí ty oči bez výrazu, špičatá tvář a šedivá šošolka. Bylo mu však třiasedmdesát.

Ukázalo se, že je to jeden z nejstarších ruských inženýrů, z nejvýznamnějších hydrotechniků a hydrografů. Ve Svazu ruských inženýrů (copak to je? slyším o něm poprvé, a přece to byla významná organizace techniků, snad patřila k těm velkým skokům vpřed, k nimž v Rusku došlo v 10. a 20. letech – všechny však byly zmarněny) byl Vasiljev významným pracovníkem a ještě nyní s uspokojením vzpomíná: „Odmítali jsme tvářit se, že se dají pěstovat fíky na vyschlém klacku."

Za to je pochopitelně rozehnali.

Celý tento kraj – Sedmiříčí – kam jsme nyní přijeli, prochodil pěšky a projezdil na koni již před padesáti lety. Již před první válkou propočítal projekty zavodnění Čujského údolí, Narynské kaskády a proražení tunelu v Čulijských horách a již před první válkou je začal uskutečňovat. Šest „elektrických rypadel" (všech šest přežilo revoluci a ve 30. letech vystupovaly na Čirčikstroji jako sovětská novinka) objednal již v roce 1912 a všechny stroje ještě pracovaly. Teď si odseděl 15 let za „škůdcovství", poslední tři roky v Horněuralském izolátoru. Jako o milost žádal o vyhnanství právě sem, do Sedmiříčí, chtěl zemřít zde, kde všechno začal. (Byli by mu ale v žádném případě nevyšli vstříc, kdyby si ho byl Berija nepamatoval ze 20. let, kdy inženýr Vasiljev hospodařil s vodou tří zakavkazských republik.) Proto teď seděl na svém tanečku tak zamyšlený, tak podobný sfinze: nejenže prožívá první den svobody, ale vrací se do země svého mládí, do země elánu a inspirace. Ne, lidský život není tak krátký, jestliže člověk vybuduje na své cestě pyrámy.

Docela nedávno se dcera V. A. zastavila na Arbatu u skřínky s časopisem Trud. Drzý dopisovatel nešetřil dobře placenými slovy a jako když bičem mrská vykládal o své cestě do Čujského údolí, zavodněného a oživeného tvůrci-bolševiky, o Narynské kaskádě, o moudrostí hydrotechniky a o šťastných kolchoznících. A najednou – kdopak mu to napověděl? – končí: „Ale málokdo ví, že všechny tyto proměny jsou splněním snu nadaného ruského inženýra Vasiljeva, který ve starém, byrokratickém Rusku nenalezl odezvu.[125)] Škoda, že se mladý nadšenec nedožil vítězství svých ušlechtilých myšlenek!"

Řádky novin se začaly rozplývat, dcera vytrhla noviny ze skřínky, přitiskla je k prsům a za hvízdotu milicionáře je odnesla.

Mladý nadšenec v té době seděl ve vlhké cele Horněuralské věznice. Reumatismus nebo nějaký jiný kostní neduh sehnul starce v půli, nemohl se narovnat. Ještě, že neseděl v cele sám – byl tam s ním nějaký Švéd, ten mu vyléčil záda masážemi.

Švédové nesedí v sovětských věznicích příliš často. Vzpomínám si, že jsem s jedním seděl také. Jmenoval se Erik…[126)]

125) Koncem roku 1917 byl Vasiljev prakticky šéfem oddělení meliorací.

126) Pavel Veselov (Stockholm), který se nyní zabývá i jinými případy vězněni švédských občanů v Sovětském svazu, analyzoval vyprávění E. A. Andersena a domnívá se, že podle podoby i podle formy příjmení byl E. A. spíše Nor, ale z nějakých důvodů považoval za výhodnější vydávat se za Švéda. Norové, kteří uprchli z vlasti po roce 1940, sloužili v anglické armádě mnohem častěji než Švédové. Možná, že byl E. A. spřízněn s nějakými anglickými Robertsony, ale to, že je příbuzný generála Robertsona, si mohl vymyslet, aby byl před MGB důležitější. Není vyloučeno, že po válce sloužil v Západním Berlíně ve vojenské rozvědce spojenců a že tím byl pro MGB zajímavý. Je pravděpodobné, že přijel do Moskvy s anglickou nebo norskou delegací (nikoli se švédskou, žádná taková snad ani nebyla), ale byl tam nevýznamnou osobou. Snad mu MGB nabízelo, aby se stal dublovaným rozvědčíkem a za odmítnutí dostal svých 20 let. Erikův otec mohl být podnikatelem, ale ne tak velikým. Erik však zveličoval i skutečnost, že se jeho otec zná s Gromykem (proto ho gebáci Gromykovi ukázali) aby bezpečnost měla zájem o výkupné a aby se tak na Západě o něm dozvěděli.

„… Arvid Andersen?“ Ptá se živě V. A. (Mluví a pohybuje se velmi živě.) To je ale náhoda! Tak to Arvid ho vyléčil masážemi! „Můj svět je ale malý!“ – připomíná nám Archipelag na rozloučenou. Tak vida, kam vezli Arvida před třemi lety – do Uralské věznice. Holoubka se nezastali ani NATO, ani tatínek-miliardář.

A mezitím nás jednoho po druhém volají do oblastní komandatury – je to hned tady, na nádvoří oblastního oddělení MV. Je tu plukovník, major a mnoho poručíků, kteří spravují veškeré vyhnance v Džambulské oblasti. K plukovníkovi se ostatně nedostaneme, major se jen dívá do našich tváří, čte si v nich jako v novinách, ale papíry s námi sepisují poručíci. Pěkně si píší perem.

Táborové zkušenosti mě naléhavé nabádají: dávej pozor! V těchto kratičkých okamžicích se rozhoduje o celém tvém dalším osudu! Neztrácej čas! Žádej, protestuj, trvej na svém! Vzchop se, vymysli něco, zařiď, aby byl důvod, proč musíš určitě zůstat v oblastním městě, nebo se dostat do nejbližšího a nejlepšího okresu. (Taková příčina existuje, jenže o ní nevím: už druhý rok ve mně bují metastázy po operaci, v táboře nedokončené.) Ba ne-e, už jsem jiný… Už jsem jiný, než když jsem nastupoval trest. Sestoupila na mne jakási vznešená nehybnost a cítím se v ní dobře. Je mi dobře, když nedbám o upachtěné táborové zkušenosti. Je mi teď odporně, vymýšlet si nějakou mizernou, hloupou záminku. Nikdo z lidí neví nic dopředu. Největší neštěstí může člověka potkat v nejlepším místě a největší štěstí ho najde v místě co nejhorším. Vždyť jsem ani nestačil vyptat se, které okresy v oblasti jsou dobré a které špatné – tak mì zaujal osud starého inženýra.

Na jeho spisech je nějaká protekční poznámka, protože mu dovolují pěšky, po vlastních, jít do města, dojít si na Oblvodstroj a poptat se tam po práci. Pro nás ostatní je jediné místo určení – Kok-Těrekský okres. Je to kousek pouště na severu oblasti, začátek mrtvé pouště Bet-pak-dal, která se rozprostírá ve středu Kazachstánu.

Pěkné hroznové víno!… Naše jména vyplňují kulatými písmeny na tiskopis, vytištěný na pomačkaném, nahnědlém papíře, zapisují datum a předkládají nám k podpisu.

Kdepak jsem se s něčím podobným setkal? Ach, tenkrát, když mi oznamovali rozsudek zvláštní komise. Tehdy také šlo jen o to – vzít pero a podepsat se. Jenže tenkrát to byl pěkný, moskevský papír. Ale pero a inkoust byly stejně hnusné.

Takže, copak mi „oznámili dne toho a toho“? Že já, ten a ten, jsem posílán navěky do vyhnanství do toho a toho okresu, kde budu pod otevřeným dozorem (stará carská terminologie) okresního

oddělení MV. V případě, že o své vůli odjedu mimo území okresu, budu souzen na základě Usnesení předsednictva Nejvyššího sovětu, které ukládá trest 20 (dvacet) let nucených prací.

No co, všechno je podle zákona. Nic nás nepřekvapuje. Ochotně podepisujeme.[127)] V mé hlavě se začíná pohotově rodit epigram.

127) O pár let později dostanu Trestní kodex RSFSR a s potěšením si tam přečtu v článku 35: že vyhnanství může trvat tři až deset let, v návaznosti na vězení pak může trvat pouze do pěti let. Na to jsou sovětští právníci hrdí: že počínaje trestním kodexem z roku 1922 v sovětském právu neexistují trvalé tresty a časově neomezené represe. Výjimkou je jen trest nejhroznější: věčné vyhnanství z území SSSR. V tom je „významný a zásadní rozdíl mezi sovětským a buržoazním právem" (Sborník Ot tjurem…) To je sice hezké, ale MV šetří čas a práci, a psát navěky je jednodušší: není třeba hlídat termíny trestů a starat se o jejich obnovení. V článku 35 se také hovoří o tom, že vyhnanství je stanoveno na základě zvláštního výroku soudu. Třeba zvláštní komise! Ale ani to ne, prostě službu konající poručík nám přiklepl věčné vyhnanství.

Vladimír Alexandrovič se vrací z města, chlubím se jím, smějeme se jako děti, jako trestanci, jako lidé bez hříchu. V. A. se směje hezky – připomíná mi to smích K. I.

Strachoviče. Jejich podobnost je hluboká: jsou to lidé, kteří se ponořili do svého intelektu a utrpení těla nemůže nijak porušit jejich duševní rovnováhu.

Přitom mu teď moc do smíchu není. Pochopitelně ho do vyhnanství neposlali sem, jako obvykle došlo k omylu. Do Čujského údolí, do míst, kde dříve pracoval, ho mohli poslat jenom z Frunze. Tady se Vodstroj zabývá místním zavodňovacím systémem. Nafoukaný, pologramotný Kazach, vedoucí Vodstroje, poctil tvůrce Čujského zavodňovacího systému tím, že ho nechal stát na prahu své pracovny, zatelefonoval na oblastní výbor strany a svolil, že ho přijme jako mladšího hydrotechnika, jako nějakou holku z průmyslovky. Do Frunze nesmí – to už je jiná republika.

Jak popsat v jediné větě celou ruskou historii? Je to země zmařených možností.

Ale ten šedivoučký muž si mne ruce: vědci ho znají, třeba ho přetáhnou. Také on podepisuje své vyhnanství navěky, a že – pokud se vzdálí – bude na katorze do svých 93 let. Nesu mu věci k bráně – k čáře, již nesmím překročit. Teď si půjde u dobrých lidí hledat podnájem v koutě místnosti[128)]. Říká, že napíše ženě, aby přijela z Moskvy. Děti?… Děti nepřijedou. Říkají, že nemohou nechat moskevské byty. A co jiní příbuzní? Má bratra. Ale ten je hrozně nešťastný: je historik, nepochopil Říjnovou revoluci, opustil vlast a teď, chudák, vede katedru byzantských dějin na Kolumbijské univerzitě. Znovu se smějeme, litujeme bratra a na rozloučenou se objímáme. Tak se před mýma očima mihl ještě jeden skvělý člověk, aby navždy odešel.

Nás ostatní z nepochopitelných důvodů ještě řadu dní drží v malinké komůrce, kde spíme těsně jeden vedle druhého na ošklivé podlaze, plné škvír, jen tak tak, že si protáhneme nohy. Připomíná mi to karcer, v němž začalo mé vězení před osmi lety. Jsme propuštěni, ale na noc nás zamykají, budeme-li chtít, prý nám dají dovnitř parašu. Od vězení se to liší jen tím, že tady už nedostáváme jídlo zadarmo, za naše peníze nám něco kupují na trhu. Třetí den přišla opravdická eskorta s puškami, musíme se podepsat, že jsme dostali peníze na cestu a na jídlo, peníze na cestu nám eskorta ihned sebere (prý na jízdenky, ale ve skutečnosti postraší průvodčí a povezou nás zadarmo, peníze si nechají, to je přece jejich výdělek), seřadí nás po dvou, vedou nás na nádraží zase špalírem topolů. Ptáci zpívají, jaro je v plném proudu – a to je teprve 2. března! Máme na sobě vatované obleky, je nám horko, ale jsme rádi, že jsme na jihu. Pro člověka nesvobodného je mráz ze všeho nejhorší. Celý den jedeme v pomalém vlaku zpátky ve směru, odkud jsme přijeli, pak do stanice Ču nás asi deset kilometrů ženou pěšky. Pořádně se potíme pod svými pytli a kufry, shýbáme se, klopýtáme, ale táhneme je: každý hadřík, pronesený přes táborovou strážnici, se našemu tělu ještě bude hodit. Já mám na sobě dvě vatované vesty (jednu jsem sbalil při inventuře) a na nich vojenský kabát, který tolik zkusil, odřený

frontou i táborem. Jak bych ho teď mohl zahodit, i když je umaštěný a odřený do rezava.

Den se chýlí ke konci a ještě nejsme na místě. To znamená, že zase musíme přespat ve vězení, v Novotrojickém. Už tak dlouho jsme na svobodě – a pořád vězení a vězení.

Cela, holá podlaha, špehýrka, pochodem na záchod, ruce dozadu, horká voda k pití – jenom příděl nedostáváme, jsme přece už svobodní.

Ráno nám přistaví nákladní auto, zase si pro nás přichází eskorta, která přespala mimo

128) Reálie nepochopitelná i pro socialismu znalého čtenáře: v bytové tísni, kde rodina běžně bydlela v jedné místnosti, se pronajímal jeden kout, oddělovaný záclonkou, kusem nábytku nebo vůbec ničím. Pozn. překl.

kasárna. Ještě 60 kilometrů do stepi. Zůstáváme trčet v bažinatém údolí, skáčeme z náklaďáku (dřív jsme to jako muklové nesměli) a snažíme se ho dostat z bláta, abychom jednotvárnou cestu měli co nejdřív za sebou, abychom se co nejdříve dostali do věčného vyhnanství. Eskorta stojí v půlkruhu a ochraňuje nás. Kilometry stepi ubíhají. Kam oko dohlédne, zprava i zleva je tvrdá, šedá, nepoživatelná tráva a jen občas se mihne chudičký kazašský aul s houfcem stromů. Konečně se před námi, za obloukem stepi, objevují vršky topolů (Kok-Těrek znamená „zelený topol“).

Jsme na místě! Nákladní auto si to žene mezi čečenskými a kazašskými lepenicemi, je obklopeno mračnem prachu a smečkou zuřících psů. Malí oslíci, zapřažení do vozíků, uhýbají, z jednoho dvora se za námi pomalu a pohrdavě ohlíží velbloud. Jsou tu lidé, ale naše oči vidí jen ženy, ty kouzelné, téměř zapomenuté ženy: támhleta snědá pozoruje naše auto z prahu, rukou si přitom zakrývá oči před sluncem. Tamhle zase jdou hned tři v pestrých červených šatech. Žádná není Ruska. „To nic, pro nás se také najdou nevěsty!“ volá mi do ucha čtyřicetiletý kapitán dálkových plaveb V. I. Vasilenko. Ten, co si klidně žil v Ekibastauzu jako vedoucí prádelny a teď se chystal na svobodě narovnat křídla, najít si tu svou kocábku.

Minuli jsme obchod, čajovnu, zdravotnické středisko, poštu, okresní výkonný výbor. okresní výbor strany, krytý břidlicí, dům kultury, krytý rákosím. Auto zastavuje u budovy MV-MGB. Celí zaprášení skáčeme dolů, vstupujeme vrátky, nevadí nám příliš, že jsme na hlavní ulici, myjeme se do půl těla.

Přes ulici, přímo proti MGB je přízemní, ale vysoká, podivuhodná budova: čtyři dórské sloupy vážně drží falešnou atiku, u úpatí sloupů jsou dva schůdky, obložené kamenem a nad tím vším zčernalá, slaměná střecha. Srdce mi tluče: to musí být škola! Desetiletka. Ale jen mlč, nebouchej, ty nesnesitelné srdce: do této budovy ti nic není.

Hlavní ulici přechází dívka s natočenými lokýnkami, čisťounká, kabátek ji v pase svíral jako vosičku. Míří tam, do těch vytoužených dveří školy.

Jde, ale dotýká se země? Je to učitelka! Je tak mladičká, že nemůže mít za sebou vysokou školu. To znamená, že má sedmiletku a pedagogickou střední! Jak jí závidím! Jaká propast je mezi ní a mnou – pomocným dělníkem. Jsme každý z jiného stavu, nikdy bych se neodvážil projít se zavěšen do ni. Zatím se nováčky začal zabývat, postupně je k sobě tahá do tiché pracovny… kdopak? No jistě, kmotr, operativní zmocněnec! Je i ve vyhnanství, i tady je to důležitá osoba!

První setkání je velmi důležité, vždyť si budeme spolu hrát na kočku a na myš věčně, ne nějaký ten měsíc. Teď přestoupím jeho práh, budeme si jeden druhého potají prohlížet. Je to velmi mladý Kazach, skrývá se za uzavřeností a zdvořilostí, já zase ze sebe dělám prosťáčka. Oba víme, že naše bezvýznamné věty, jako třeba – „tady máte papír“, „kterým perem mohu psát?“ – už znamenají souboj. Ale pro mne je důležité, abych ukázal, že o tom nemám nejmenší ponětí. Zřejmě se vždycky chovám takhle – co na srdci, to na jazyku. bez chytráctví. No tak, ty opálené strašidlo, pamatuj si – zvláštní dozor nepotřebuje, chce tu v klidu žít, vězení ho poučilo.

Co mám vyplnit? Pochopitelně dotazník. A vlastní životopis. Tím bude založen můj nový spis – tady jsou na stole připraveny desky. Pak se sem budou zakládat udání, posudky od nadřízených. A jakmile se v obecných rysech dá dohromady nový případ a z ústředí

přijde pokyn zavírat – zavřou mě (tady v druhém nádvoří je vězení z vepřovic) a napaří mi novou desítku.

Podávám papíry, počátek dalších, oper si je prohlíží a zakládá do desek.

„Řekl byste mi, kde je tady okresní školská správa?“ ptám se náhle zdvořile a bezstarostně.

Zdvořile mi to vysvětluje. Netváří se udiveně. Z toho si dělám závěr, že se mohu hlásit o práci, že MGB nemá námitek. (Jako starý trestanec jsem pochopitelně nebyl tak hloupý, abych se zeptal přímo: zda smím pracovat ve školství.) „Prosím vás, a kdy tam budu moci jít bez doprovodu?“ Krčí rameny:

„No, dnes dokud… je roz… doporučujeme, abyste nevycházeli za bránu. Ale v služební záležitosti můžete.“

A tak jdu. Pochopíte to velké slovo? Jdu sám! Ani ze stran, ani zezadu na mě nemíří automaty. Otáčím se: nikdo! Když budu chtít, půjdu po pravé straně, kolem školního plotu, kde se v louži válí velké prase. A když budu chtít, půjdu po levé straně, kde se popelí a zobou slepice – přímo před budovou školské správy.

Jdu k ní dvě stě metrů a má záda, věčně ohnutá, se už trošičku narovnala, už se chovám trošku uvolněněji. Během těch dvou set metrů jsem přešel do nového občanského stavu. Vstupuji, na sobě mám starou, vlněnou vojenskou blůzu ještě z fronty a stařičké kalhoty. Boty mám z tábora, z vepřové kůže, málem z nich trčí onuce.

Sedí tu dva tlustí Kazaši – dva inspektoři okresní školské správy, aspoň tak to říká cedule.

„Chtěl bych pracovat ve škole,“ říkám, moje jistota přitom roste, mluvím dokonce lehce, jako bych se ptal, kde mají karafu s vodou.

Zpozorněli. Jsme tu v aulu, v poušti se přece jen každý den nestává, aby se přišel hlásit nový učitel. Přestože je Kok-Těrekský okres větší než Belgie, všechny osoby se sedmiletým vzděláním se tu znají osobně.

„Jaké máte školy?“ ptají se mě poměrně čistou ruštinou. „Fyziku a matematiku na univerzitě.“

Až sebou trhli. Dívají se po sobě. Rychle brebentí kazašsky. „A… odkud jste přijel?“

Jako by to nebylo zřejmé, musím jim říci všechno po lopatě. Jaký blbec by se sem přišel hlásit a navíc v březnu?

„Před hodinou jsem sem přijel do vyhnanství.“

Tváří se záhadně a jeden po druhém mizí v pracovně zástupce vedoucího. Odešli a teď vidím, že se na mě dívá písařka, asi padesátiletá, Ruska. Ten okamžik je, jako když přeskočí jiskra: jsme rodáci – je také z Archipelagu! Odkud je, za co, od kdy?

Naděžda Nikolajevna Grekovová z kozácké novočerkasské rodiny, zatčena v roce 1937, obyčejná písařka. Celý zástup orgánů ji přesvědčoval, že patřila k jakési fanatické teroristické organizaci. Deset let, pak recidiva a teď – věčné vyhnanství.

Mluví tiše, ohlíží se na otevřené dveře vedoucího a věcně mě informuje: jsou tu dvě desetiletky, několik sedmiletek, okresu zoufale chybějí matematici, není tu ani jeden s vysokoškolským vzděláním a co je to fyzik – to tady ani nevědí. Z ředitelny se ozývá zvonek. Písařka přes svou tloušťku hbitě vyskočí a rychle utíká – samá ochota. Vrací se, hlasitě a oficiálně mě zve dál.

Na stole je rudá pokrývka. Na pohovce sedí oba tlustí inspektoři, sedí se jim moc dobře. Ve velkém křesle pod Stalinovým portrétem sedí vedoucí: je to maličká, pružná, půvabná Kazaška, chová se jako had i kočka zároveň. Stalin se na mě potměšile usmívá.

Nechají mě posadit se u dveří, opodál, jako bych byl vyšetřován. Začíná zbytečný, obtížný rozhovor, je zdlouhavý zejména proto, že po několika větách, které prohodí se mnou rusky, se deset minut mezi sebou dohadují kazašsky, zatímco já sedím jako blbec. Podrobně se mě vyptávají, kde a kdy jsem učil, vyjadřují pochybnosti, zda jsem svůj předmět nebo jeho metodiku nezapomněl. Pak bez nějakých pomlk a vzdychání, že nejsou volná místa, že školy na okrese jsou matematiky a fyziky přeplněny, že je těžké sehnat i půl úvazku, že výchova mladého člověka naší epochy je odpovědný úkol – se ptají rovnou na to hlavní: za co jsem seděl? Jakého zločinu jsem se dopustil? Hadí kočka předem přivírá své zchytralé oči – jakoby narudlá záře mých zločinů už ozařovala její stranickou tvář. Dívám se nad její hlavu do zlověstné ďáblovy tváře, která zmrzačila celý můj život. Co bych mohl vykládat před jeho portrétem o tom, co se mezi námi stalo?

Straším ty osvětáře – to je takový trestanecký trik: to, nač se mě ptají, je státní tajemství, nesmím o tom mluvit. Zkrátka, chci vědět, zda mě zaměstnají nebo ne.

A znovu a znovu se domlouvají kazašsky. Kdo je tak odvážný, aby na svou odpovědnost přijal státního zločince? Ale našli východisko: nechají mě napsat životopis, vyplnit dotazník,- s jednou kopií. To známe. Papír snese všechno. Před hodinou jsem to všechno přece psal, ne?

Vyplňuji papíry znovu, vracím se na MGB.

Se zájmem obcházím dvůr, neuměle postavené vnitřní vězení, dívám se, jak si hráli na dospělé a úplně zbytečně prorazili v hliněné zdi okénko pro příjem balíčků, ačkoli zeď je tak nízká, že se přes ni dá přehodit třeba koš. Ale co by to bylo za MGB, kdyby tu nebylo okénko?

Brouzdám po dvoře a zdá se mi, že se tu dýchá mnohem lépe než na zatuchlé školské správě: odtamtud se MGB zdá být záhadné a inspektoři tuhnou strachy. Zatímco tady – tady máme milované ministerstvo. Tady jsou tři komandanští hlavouni (mezi nimi – dva důstojníci), jsou tu nepokrytě proto, aby nás hlídali, jsme jejich chleba. Všechno na dlani.

Komandanti nejsou psi a dovolí nám, abychom spali venku, na seně, a ne v zamčené místnosti.

Noc pod širým nebem? Zapomněli jsme, co to znamená! Pořád zámky, pořád mříže, pořád zdi a stropy! Jaképak spaní! Chodím, chodím a chodím po vězeňském dvoře, osvětleném něžným svitem měsíce. Vypřáhnutý vůz, studna, napajedlo, malý stoh sena a tmavé stíny koní pod přístřeškem – to všechno je tak poklidné, tak starodávné, jako by nad tím nebylo tvrdého znamení MV. Je třetího března a v noci se ani trochu neochladilo, je téměř stejně teplo jako ve dne. Nad rozlehlým Kok-Těrekem řvou osli, dlouze, vášnivě, znovu a znovu hovoří k oslicím o své lásce, o přebytku sil – a zřejmě se v tom řevu ozývají i odpovědi oslic. Špatně rozlišuji zvuky, tento nízký, silný řev, to jsou možná velbloudi. Mám dojem, že kdybych měl hlas, také bych teď zavyl na měsíc: budu tu dýchat! Budu se tu pohybovat!

Není možné, abych neprorazil tu papírovou oponu dotazníků! V tuto halasnou noc cítím svou převahu nad zbabělými úředníky. Učit! Znovu se cítit jako člověk! Rychle vstoupit do třídy a ohnivým pohledem přehlédnout dětské tváře! Prst namířený na výkres. Nikdo ani nemukne!

Řešení vypadá takhle, všichni uvolněně vzdychají.

Nemohu spát! Ve svitu měsíce chodím, chodím a chodím. Osli zpívají! Zpívají velbloudi! I ve mně všechno zpívá: jsem svoboden! svoboden!

Konečně uléhám vedle kamarádů na seno pod přístřeškem. Pár kroků od nás stojí koně u svých jeslí a celou noc klidně přežvykují seno. Zdá se, že v celičkém vesmíru nelze vymyslet krásnější zvuk pro tuto naši první, napůl svobodnou noc.

Jen žerte, koníčci! Jen se živte, miláčkové!

Nazítří nám dovolili ubytovat se v podnájmech. Našel jsem si podle své kapsy domeček na kuřích nožkách – s jediným maličkým okénkem. Je tak nizoučký, že ani uprostřed, kde je střecha nejvýš, se nemohu úplně narovnat. „Chtěl bych chaloupku malinkou…“ psal jsem kdysi ve vězení v touze po vyhnanství. Ale moc příjemné to není, že člověk ani hlavu zvednout nemůže. Ale mám svůj domek! Podlaha je z udusané hlíny, na ni si hodím vatovanou vestu – a už mám postel! Jeden inženýr-vyhnanec, učitel Baumanovské vysoké školy, Alexandr Klimentjevič Zdaňukevič, mi hned půjčil pár dřevěných beden – na těch se zařizuji se vším pohodlím. Petrolejku ještě nemám (nemám nic! Každou věc si musím vybrat a koupit, jako bych teprve sestoupil na zemi), ale ani nelituji, že lampu nemám. Po celá léta v barácích a celách mé řezalo do očí prudké erární světlo. Teď tu tmu vychutnávám. I tma se může stát znakem svobody! Ve tmě a tichu (byl bych mohl slyšet rozhlas z tlampače na náměstí, ale už tři dny nefungoval) si jen tak ležím na bednách – a je mi krásně! Co si ještě přát?…

Ale ráno 6. března předčí všechna možná přání! Moje domácí, novgorodská babička Čadovová, je tu také ve vyhnanství, šeptá – netroufá si mluvit nahlas:

„Koukni, jdi si poslechnout rozhlas. Něco mi povídali, bojím se to opakovat.“ Rozhlas skutečně promluvil. Jdu na hlavní náměstí. Je

tu dav, asi dvě stě lidí, to je na Kok-Těrek velmi mnoho. Shlukli se pod zachmuřeným nebem kolem sloupu s tlampačem. V davu je hodně Kazachů, hlavně starých. Smekli, drží v rukou přepychové zrzavé ondatří čepice. Jsou velmi zasmušilí. Mladí jsou lhostejnější. Pár traktoristů nesmeklo. Já pochopitelně také nesmeknu.

Ještě nerozumím hlasatelovým slovům (dramaticky mu přeskakuje hlas) – ale už začínám chápat.

Okamžik, po němž jsme s kamarády toužili již jako studenti! Okamžik, v nějž doufají všichni muklové Gulagu (vyjma pravověrné). Umřel asiatský diktátor! Chcípl, ten zloduch! Ach, jak otevřeně teď jásají v našem zvláštním táboře! A tady stojí učitelky ze školy, ruská děvčata, a hořce lkají: „Co teď bude?“ Ztratily tatíčka… Člověk by na ně chtěl přes náměstí zavolat: „Dobré to bude! Vaše otce nepopraví! Ženichy nezavřou! A nebudou z vás děti nepřátel lidu!“

Mám chuť hulákat, mám chuť tančit jako divoch! Ale, žel, řeky dějin plynou pomalu. A moje tvář, dobře vytrénovaná ke všemu, si nasazuje grimasu zarmoucené pozornosti.

Zatím se musím přetvařovat, přetvařovat jako dříve.

A přece – krásně začíná to moje vyhnanství! Celý tento den strávím nad básní Pátý březen.

Uplynulo asi deset dní – a v boji o koryta a ve strachu jeden před druhým pohůnci úplně ruší MGB! Takže jsem správně zapochyboval: zdali je věčné MGB?[129)]

129) Za půl roku nám ale KGB vrátí, a to se stejnými kádry. Co je tedy na zemi věčné? Jen nespravedlnost, nerovnost a otroctví!

6 SLADKÝ ŽIVOT VE VYHNANSTVÍ

Hřebýky do kolů '/z kilo 2. Bota 5

Foukalník 2 4. Zklenice 10 5. Penál pro žák I 6. Klópus I Sirka 50 balíček 8. Lampa Na Petrol 2

9. Zubní past 8 kus 10. Perník 34 kilo 11. Vodka 156 půllitrů To byl inventární seznam veškerého zboží obchodu v aulu Ajdarly. Inspektoři a zbožíznalci kok-těrekského obchodního oddělení tento

seznam sepsali. Já teď seděl u počítačky a snižoval ceny – někde o 7,5°ró, někde o 1,5. Ceny katastroficky klesaly, dalo se čekat, že na začátku nového školního roku budou i penál pro žák i klópus prodány, hřebíky najdou své místo v kolech a jen velká zásoba perníku, asi ještě předválečného, zůstane mezi ležáky. A vodka, i kdyby zdražila, déle než do 1. máje nevydrží.

Snížení cen, které připadlo, jak to zavedl Stalin, na 1. dubna a jímž pracující získali nevím kolik miliónů rublů (bylo to předem spočítáno a zveřejněno) – pro mne znamenalo bolestnou ránu.

Měsíc, který jsem už strávil ve vyhnanství, jsem projídal svůj táborový, „chozrasčotový“ výdělek slévače – na svobodě jsem žil z táborových peněz! A pořád jsem chodil na školskou správu a ptal se: kdy mě přijmou? Ale hadí ředitelka mě přestala přijímat, dva tlustí inspektoři měli stále méně času, aby mi něco zabručeli. Koncem měsíce mi ukázali rozhodnutí oblastní školské správy, že školy Kok-Těrekské oblasti mají plný stav, místa matematiků jsou obsazena a není možné pro mě najít práci.

Mezitím jsem psal hru (Děkabristé bez prosince), ale nemusel jsem procházet ranním a večerním filcunkem a nemusel jsem tak často ničit, co jsem napsal, jako dříve. Nic jiného jsem nedělal a po letech v táboře se mi to líbilo. Jednou denně jsem chodil do čajovny, tam jsem snědl za dva ruble horkou polévku, stejnou, jako posílali v kýblu pro vězně místní věznice. Černý chléb se v obchodě dostal snadno. Brambory jsem si koupil, dokonce i kus špeku. Sám jsem si na oslu přivezl saksaul, mohl jsem si zatopit. Moje štěstí bylo téměř úplné a myslel jsem si: když mě neberou do práce, tak ať, dokud mám peníze, budu psát hru, kdypak se mi naskytne taková svoboda! Jednou na mě na ulici jeden z komandantů kývl prstem. Zavedl mě do obchodu, do pracovny vedoucího, byl to Kazach, tlustý jako vepř. Důrazně řekl: „Je to matematik.“

A ten zázrak! Nikdo se mě neptal, proč jsem seděl, nikdo mě nenechal vyplňovat dotazníky a psát životopis! Sekretářka, taková řecká holka, také ve vyhnanství, krásná jako filmová hvězda, jedním prstem vyťukala na stroji rozhodnutí o tom, že jsem jmenován plánovačem-ekonomem, plat 450 rublů měsíčně. Téhož dne a stejně lehce, bez jakýchkoli dotazníkových šetření, byli do obchodního

oddělení přijati další dva nezaměstnaní vyhnanci: kapitán dálkové plavby Vasilenko a velmi tajemný Grigorij Samojlovič M-z, kterého jsem ještě neznal. Vasilenko už pobíhal s projektem prohloubení řečiště řeky Ču (v létě ji klidně přebrodila kráva), chtěl zřídit pravidelnou dopravu motorových lodí a žádal komandaturu, aby ho pustili zkoumat tok řeky. Jeho spolužák z námořního učiliště a z plachetnice, kapitán Mann, v té době vypravoval na cestu do Antarktidy loď Ob – a Vasilenko se směl stát skladníkem.

Ale nestali se z nás skladníci, plánovači ani účetní – všichni tři jsme museli rychle inventarizovat zboží a připisovat nové ceny. V noci z 31. března na 1. dubna se každého obchodního oddělení a obchodu zmocňovala agonie, nikdy nebylo a nemohlo být dost lidí. Bylo nutné provést inventuru veškerého zboží a odhalit prodavače-zloděje (ale ne proto, aby byli souzeni), napsat nové ceny – a ráno už za nové, pro pracující nesmírně výhodné ceny prodávat. Obrovská poušť našeho okresu měla železnic a silnic – nula kilometrů. Ve vzdálených obchodech tyto ceny, pro pracující tak výhodné, nebylo možné realizovat před 1. májem: mezitím se v obchodech vůbec neprodávalo. Na okrese se zatím sepisovaly inventární seznamy, počítalo se, soupisy přiváželi velbloudi. Ale v okresním městě se musel zajistit aspoň předsváteční prodej.

Než jsme přišli na okres, už tam sedělo asi 15 lidí – zaměstnanců i brigádníků. Plachty výkazů na špatném papíře ležely na všech stolech, bylo jen slyšet cvakání počitadel, na nichž zkušení účetní násobili a dělili. Ozývalo se nevlídné dohadování. Tady jsme měli pracovat také my. Násobit a dělit na papíře mě hned omrzelo, řekl jsem si o počítačku.

Tady nebyl nikdo, kdo by věděl, co to vůbec je, nikdo s počítačkou zacházet neuměl, ale vzpomněli si, že na okresní statistické správě něco takového je: nějaká mašinka s čísílky, ale nikdo to s ní neumí. Někdo zavolal, někdo došel, mašinku přinesli. Začal jsem s ní bzučet, rychle jsem vyplňoval sloupce, účetní se na mě začali nepřátelsky koukat: není to konkurent?

Počítal jsem a myslel jsem si: jak mukl rychle nabývá drzosti, nebo, abych řekl jazykem literátů – jak rychle rostou lidské potřeby! Zlobím se, že mě odtrhli od hry, kterou jsem psal v boudě… Zlobím

se, že mě nevzali do školy. Zlobím se, že mě násilím donutili… copak? Kopat zmrzlou půdu? Dělat vepřovice v ledové vodě? Ne, násilím mě posadili k čistému stolu, abych točil kličkou počítačky a zapisoval čísla do sloupce. Kdyby mi tak na počátku táborového trestu někdo nabídl takovou nádhernou práci, po celá léta 12 hodin denně a zadarmo – to bych byl jásal! Ale teď mi za tu práci dávají 450 rublů, budu mít litr mléka denně a nevoní mi to – není to vlastně málo?

Tak jsem strávil týden při inventuře (musel jsem správně určit skupinu každého zboží vzhledem k všeobecnému zlevnění a pak skupinu zdražení – platného pro venkov). Přesto se týden v žádném obchodě nemohlo prodávat. Tlustý předseda, sám nejhorší lenoch, nás tedy svolal do své vznešené pracovny a řekl:

„Tak teda. Poslední objev medicína, že člověk vůbec nepotřebovat spát osm hodin. Absolutně dost – čtyři hodiny! Proto přikazuju: práce začíná v sedm ráno, končí ve dvě v noci, přestávka na oběd hodina a na večeři hodina.“

Myslím, že pra nikoho z nás v té hlučné tirádě nebylo nic k smíchu, bylo to jen příšerné. Všichni se skrčili, mlčeli a jen si troufli diskutovat o tom, v kolik by měla být přestávka na večeři.

No, to je ten osud vyhnanců, varovali mě, z takových příkazů se právě skládá. Všichni, co tu sedí, jsou vyhnanci, třesou se o své místo. Když je propustí, dlouho nenajdou v Kok-Těreku jiné místo. Konec konců – vždyť to neděláme pro ředitele, je to pro stát, je to nutné. A poslední objev lékařství nám připadá docela snesitelný.

Ach, kdybych tak teď mohl vstát a vysmát se tomu nafoukanému volovi! Jen jednou si ulevit! Ale byla by to čistá „protisovětská agitace“ – pokus o zmaření důležité akce.

Tak člověk celý život přechází z jednoho stavu do druhého – žák, student, občan, voják, vězeň, vyhnanec – a vždycky je na straně načalstva pádná síla, člověk se pokaždé musí ohnout a mlčet.

Kdyby byl řekl – do deseti večer, zůstal bych sedět. Ale to, co navrhoval, bylo vražedné a pro mne to navíc znamenalo přestat psát! Ba ne, čert tě vem a snížení cen také. Tábor mě naučil, co mám dělat: neříkat nic proti, ale mlčky proti jednat.

Spolu s ostatními jsem pokorně vyslechl příkaz, v pět odpoledne jsem vstal od stolu a odešel jsem. A vrátil jsem se v devět ráno. Moji kolegové už byli na místě, počítali, nebo se tvářili, že počítají. Dívali se na mě jako na blázna. M-z, který ve skrytu duše moje jednání schvaloval, ale sám si to netroufl, mi potají sdělil, že včera večer předseda nad mým prázdným stolem křičel, že mě zažene do pouště, sto kilometrů daleko.

Přiznám se, že jsem se lekl: MV pochopitelně mohlo udělat cokoli. Zahnalo by mě! A klidně sto kilometrů, pak by pro mě bylo okresní město snem! Ale měl jsem štěstí: dostal jsem se na Souostroví po válce, to znamená, že jsem ušel těm nejzhoubnějším časům. A do vyhnanství jsem přijel po Stalinově smrti. Za měsíc něco došlo i sem, do naší komandatury.

Nenápadně začínaly nové časy – nejvlídnější tři roky v dějinách Gulagu.

Předseda si mě nepředvolal a ani nepřišel. Celý den jsem pracoval, svěží mezi usínajícími a popletenými kolegy. Rozhodl jsem se, že v pět hodin večer zase odejdu.

Ať to vezme nějaký konec, jen aby to bylo co nejrychleji.

Nebylo to poprvé v životě, kdy jsem si uvědomil, že člověk může obětovat mnohé, ale ne to základní. Tuto divadelní hru, promyšlenou v galejnických zástupech zvláštního tábora, jsem neobětoval – a zvítězil jsem. Týden všichni pracovali v noci a zvykli si, že můj stůl je prázdný.

Když jsem se setkal s předsedou na chodbě, odvracel oči.

Ale nebylo mi souzeno, abych vesnický družstevní obchod v Muklstánu uvedl do pořádku. Na okres přišel mladý zástupce ředitele školy, Kazach. Než jsem přijel, byl jediným absolventem univerzity v Kok-Těreku a byl na to velmi pyšný. Můj příjezd v něm však závist nevyvolal. Snad chtěl pomoci škole, než z ní vyjdou první absolventi, nebo chtěl dopálit hadí vedoucí školské správy. Ale v každém případě mi řekl:

„Rychle přineste svůj diplom!“ Utíkal jsem jako kluk a přinesl jsem ho. Vzal můj diplom do kapsy a odjel do Džambulu na odborářskou konferenci. Za tři dny přišel znovu a položil přede mne výpis z příkazu oblastní školské správy. Se stejným nestydatým

podpisem, který v březnu potvrzoval, že školy na okrese mají plný stav, jsem byl nyní, v dubnu, jmenován učitelem matematiky a fyziky – v obou maturitních třídách, a to tři týdny před závěrečnými zkouškami! (Ten zástupce ředitele riskoval. Ani ne tak politicky, spíše se bál, zda jsem celou matematiku za léta v táboře nezapomněl. Když byla písemná zkouška z geometrie a trigonometrie, nenechal mě otevřít obálku před žáky, ale zavedl všechny učitele do ředitelny a zatímco jsem počítal, stál za mými zády. Moje výsledky byly správné, což uvedlo jeho i ostatní matematiky do slavnostní nálady. Jak snadné tu bylo získat pověst Descarta! Nevěděl jsem ještě, že každý rok v době zkoušek v 7. třídách neustále volají z autů na okres: příklady nevycházejí, musí být chyba v zadání! Vždyť ti učitelé sami mají jen sedm tříd…) Mám říkat, jak jsem byl šťasten? Vstoupit do třídy, vzít do rukou křídu…

Právě to byl první den mé svobody, návratu k občanskému životu. Všeho ostatního, co dělalo vyhnanství vyhnanstvím, jsem si už nevšímal.

Když jsem byl v Ekibastauzu, vodili naši kolonu často kolem tamější školy. Díval jsem se na rejdění dětí na dvoře a na světlé šaty učitelek jako na nedostupný ráj, zvonění, ozývající se ze dveří, mě zraňovalo. Tolik jsem zkusil za ta beznadějná vězeňská léta, měl jsem dost těch táborových společných! Jako vrcholné štěstí, z něhož srdce puká, mi připadalo: žít v této pusté, ekibastauzské díře jako vyhnanec, na toto zazvonění vstoupit s třídní knihou do třídy a s tajemnou tváří, jako bych zjevoval něco neobvyklého, začít hodinu. (V této touze se samozřejmě projevoval učitelský dar, ale asi v tom byl i kus vyhladovělého sebevědomí – po tolika letech otrockého ponižování, kdy nikdo nestál o moje schopnosti.) Avšak zahleděn do života Souostroví a státu, jsem si nevšiml jedné prosté skutečnosti: že za války a v poválečných letech naše škola zmizela, už neexistuje, zůstal jen nafouklý obal, prázdnota. Škola zmizela v městech i na vesnici.

Když se duchovní smrt jako jedovatý plyn plíží po celé zemi, kdo jiný by se jím zalkl než děti, škola?

To jsem se však dozvěděl o mnoho let později, když jsem se vrátil z vyhnanství do ruské metropole. V Kok-Těreku jsem o tom

neměl ani ponětí, celá ta tmářská škola byla mrtvá, ale děti vyhnanců ještě byly živé, ještě se nezalkly.

Byly to zvláštní děti. Vyrůstaly u vědomí svého poníženého postavení. Na pedagogických poradách a jiných užvaněných schůzích se o nich mluvilo – a jim se to také říkalo že jsou sovětské děti, že rostou do komunismu a jejich právo pohybu je omezeno dočasně – a to je všechno. Ale ty děti, každé z nich, cítily svůj obojek, od dětství, od chvíle, kdy začaly vnímat. Celý zajímavý, bohatý, životem kypící svět (jak jej znaly z ilustrovaných časopisů a z filmů) jim byl nedostupný, ani chlapci nešli na vojnu a do světa. Velmi slabá a velmi málo reálná byla naděje, že dostanou od komandatury povolení jet do města, tam že budou připuštěny ke zkouškám a dokonce přijaty na vysokou školu a tu že ještě šťastně dokončí. Takže všechno, co se mohly dozvědět o věčném, velikém světě, mohly získat jen tady, tahle škola byla pro ně na dlouhá léta prvním a posledním vzděláním. Navíc byl život v poušti chudý, takže neměly zábavy a rozptýlení, které tak kazí městskou mládež 20. století od Londýna až po Alma-Atu. Ve vnitrozemí si děti už odvykly učit se, ztratily chuť, chodily do školy jako na robotu, aby někde byly, než vyrostou. Ale pro naše děti ve vyhnanství, pokud učitel dobře učil, byla škola jediná důležitá věc v životě, byla pro ně vším. Učily se lačně a tím jako by překonávaly to své zařazení do druhé kategorie a vyrovnávaly se dětem kategorie první. Jen a jen ve skutečném učení uspokojovaly své sebevědomí.

(Ne, ještě v jedné věci: ve volených školních funkcích. V Komsomolu. A od 16. let v hlasování ve všeobecných volbách. Tolik, chudinky, toužily aspoň po iluzi rovnoprávnosti! Mnozí hrdě vstupovali do Komsomolu, upřímně si připravovali referáty na politické pětiminutovky. Snažil jsem se přesvědčit jednu mladinkou Němku, Viktorii Nussovou, která se dostala na dvouletou učitelskou školu, že postavení vyhnance není hanba, že na ně má být člověk hrdý. Ale kdež! Podívala se na mě jako na šílence. Nu ano, byli i takoví, co se do Komsomolu nehrnuli, ale ty tahali násilím: je to dovoleno a ty nejsi členem, proč? A v Kok-Těreku některé dívky, Němky, tajné příslušnice sekty, musely do Komsomolu vstoupit, aby jejich rodiny nezahnali dál do pouště. Ó, vy pokušitelé maličkých!

Kdybyste si raději uvázali kámen na krk…) To, co jsem říkal, platilo pro „ruské“ třídy kok-těrekské školy (opravdoví Rusové tam skoro nebyli, samí Němci, Řekové, Korejci, pár Kurdů a Čečenců, také Ukrajinců z rodin, přesídlených na počátku století, no, a pár Kazachů z rodin „odpovědných pracovníků“ ti vychovávali své děti v ruské škole). Většina kazašských dětí chodila do „kazašských“ tříd. Byli to opravdu úplní divoši, většinou (pokud nebyli zkažení úřednickým duchem rodiny) velmi přímí, upřímní, s pevnou představou o dobrém a špatném, a to do té doby, než je zkazila prolhaná nebo nadutá výuka. Téměř celá výuka v kazaštině byla rozšířenou reprodukcí hlouposti a neznalosti: nejdříve jen tak-tak dotáhli k diplomům první generaci, nedostudovaní se velmi důležitě rozjeli učit dorůstající mládež. Kazašská děvčata dostávala dostatečné a odcházela ze škol a pedagogických institutů v naprosté a neuvěřitelné nevzdělanosti. A když před těmito prvobytnými dětmi najednou zazářilo skutečné vědění, sáli je do sebe nejen ušima a očima, ale i pusou.

Při takové vnímavosti dětí jsem se v Kok-Těreku opájel učitelstvím a tři roky (možná, že by to bylo vydrželo i dýl) jsem byl šťasten jen pro ně.

Nestačily mi hodiny v rozvrhu, abych napravil a doplnil, co nedostaly dříve zavedl jsem doplňkové večerní vyučování, vedl jsem kroužky, pokusy v terénu, astronomická pozorování – děti tam chodily tak houfně a nadšeně, jako nechodily ani do kina. Dostal jsem také třídnictví, a to v ryze kazašské třídě, ale i to se mi takřka líbilo.

Všechno pěkné však bylo vymezeno dveřmi třídy a školním zvoněním. Ve sborovně, v ředitelně a na okresní školské správě se všude rozlézala ta běžná státní buzerace, horší o to, že jsme žili v zemi vyhnanců. Mezi učiteli byli i přede mnou Němci a vyhnanci bez soudního rozsudku. Všichni jsme byli v poníženém postavení: nikdy neopomněli žádnou . příležitost, aby nám připomněli, že můžeme učit z milosti a že můžeme být této milosti kdykoli zbaveni. Učitelé-vyhnanci se nejvíce báli rozhněvat vysokopostavené okresní šéfy tím, že by jejich dětem nedali dost dobré známky (ale i ti ostatní byli takto závislí). Báli se rozhněvat ředitele nedostatečně vysokým

celkovým prospěchem a dávali lepší známky tím také přispívali k všeobecně rozšířené reprodukci kazašské nevzdělanosti. Vedle toho měli vyhnanci-učitelé (a mladí Kazaši také) závazky a desátky: při každé výplatě jim odečetli čtvrtku (25 rublů – pozn. překl.), bůhví pro koho. Ředitel (Berděnov) mohl najednou prohlásit, že jeho malá dcera má narozeniny a učitelé se musí složit – každý dá 30 rublů na dárek. Vedle toho každou chvíli někoho zavolali do ředitelny, nebo k vedoucí okresní školské správy. Tam musel „půjčit" takových 300-500 rublů. (Ostatně, to byly společné rysy celého tamějšího stylu nebo pořádku. Od žáků-Kazachů se při závěrečném večírku žádal beran nebo půlka berana – a pak dostali vysvědčení, i kdyby neuměli nic. Závěrečný večírek byl pro okresní stranický aktiv velkým flámem.) Pak veškeré okresní načalstvo někde dálkově studovalo a všechny kontrolní písemky za ně museli dělat učitelé naší školy (dělalo se to po pansku, prostřednictvím zástupců ředitele, otroci-učitelé ani neměli tu čest své dálkaře vidět).

Nevím, co to bylo: zda moje rozhodnost, založená na „nenahraditelnosti", jež byla zřejmá od počátku, nebo to, že časy byly mírnější – snad obojí – ale podařilo se mi nezapřáhnout se do žádného z těchto chomoutů. Moje děti se mohly učit rády, jen když dostávaly spravedlivé známky, a ty jsem dával bez ohledu na tajemníky okresních výborů strany. Neplatil jsem ani desátky a šéfům jsem „nepůjčoval" (ta hadí vedoucí okresní školské správy měla drzost si o to říci!). Stačilo, že každý květen nás žebrácký stát oškubal o měsíční plat (toto právo svobodných – upisovat se na státní půjčku – které jsme ztráceli v táboře, nám vyhnanství vracelo). Ale tím moje zásadovost končila.

Vedle mne neúnavně bojoval o spravedlnost v Kok-Těreku učitel biologie a chemie Georgij Stěpanovič Mitrovič, který strávil na Kolymě desítku za kontrarevoluční činnost. Byl to už starší, nemocný Srb. Byl propuštěn z okresu, ale přijali ho na školu a své úsilí přenesl sem. Také v Kok-Těreku byla na každém kroku nezákonnost, umocněná nevzdělaností, barbarským sebevědomím blahovolnými svazky rodů. Tato nezákonnost byla pevná, bez jediné škvíry, neproniknutelná – ale Mitrovič s ní obětavě a nezištně bojoval (oháněl se při tom Leninem, to je pravda), kritizoval ji na

pedagogických poradách, na okresních shromážděních učitelů, nechával propadnout na zkouškách hloupé úřednické dálkaře a maturanty „za berana“, psal stížnosti na oblast, do Alma-Aty, posílal telegramy Chruščovovi. Na jeho obranu rodiče sebrali 70 podpisů, takový telegram se posílal z jiného okresu, u nás by jej ani nepustili. Žádal o kontroly, o příjezd inspektorů, ti se objevovali, všechno zase obraceli proti němu, on znovu psal dopisy, na zvláštních pedagogických poradách ho kádrovali, obviňovali, že vede mezi dětmi protisovětskou propagandu (to bylo o vlásek na zavření), a stejně vážně mu vytýkali, že hrubě zachází s kozami, které žraly stromy, vysázené pionýry, propouštěli ho, zase přijímali, žádal náhradu za vynucenou absenci, překládali ho na jinou školu, ale on tam nejel, znovu ho propouštěli – bojoval statečně! Kdybych se byl k němu býval připojil i já – pěkně bychom jim to ukázali!

Ale já mu ani trochu nepomohl. Mlčel jsem. Vyhýbal jsem se rozhodujícím hlasováním (abych nebyl proti němu), mizel jsem někam na kroužek nebo na konzultaci. Těm stranickým dálkařům jsem dopřál jejich trojky: jsou to vládci, ať si klamou svou vlastní vládu. Skrýval jsem se se svým posláním: psal jsem a psal. Šetřil jsem se pro jiný boj, ten, co měl přijít. Ale otázka je hlubší: byl Mitrovičův boj správný a nutný?

Jeho boj byl předem prohrán, tohle těsto se zadělat nedalo. A i kdyby byl úplně zvítězil, nemohlo to nic spravit na zřízení, na celém systému. Jen by na vymezeném místě zasvítilo umyté místečko – a zatáhlo se zase šedí. Celé jeho možné vítězství by bylo nevyvážilo nové zatčení, které ho mohlo postihnout (Mitroviče před vězením zachránilo jen to, že byly chruščovovské časy). Jeho boj byl beznadějný, ale lidský – bouřil se proti nespravedlnosti, když ho to mohlo stát život! Jeho boj byl beznadějný, ale neřekl bych, že zbytečný. Kdybychom bývali všichni nebyli tak moudří, kdybychom byli jeden před druhým neskučeli: „To nepomůže, je to zbytečné,“ vypadala by naše země jinak! Mitrovič sice nebyl plnoprávný občan, byl vyhnanec, ale okresní panstvo se lesku jeho brýlí bálo.

Báli se ho, to je pravda, ale přicházel slavný den voleb – hlasů pro milovanou lidovou vládu a nesmiřitelný bojovník Mitrovič (nač tedy byl jeho boj?), já se svou vyhýbavostí a ještě uzavřenější a na

venek nejústupnější G. S. M-z jsme najednou byli na tom stejně! Všichni jsme skrývali hrozný odpor a všichni stejně jsme šli na tuto slavnostní potupu. Volit směli téměř všichni vyhnanci, tak málo významu se jim přikládalo.

Dokonce i ti zbaveni volebního práva najednou viděli svá jména v seznamech a museli rychle běžet. V Kok-Těreku jsme neměli ani kabiny na hlasování, úplně stranou byla jedna budka s rozhrnutými záclonkami, k ní ale cesta nevedla, člověku by bylo trapné k ní zamířit. Podstata voleb byla v tom, aby člověk co nejrychleji donesl volební lístky k urně a mrskl je tam. Pokud se někdo zastavil, aby si pozorněji přečetl jména kandidátů, vypadalo to podezřele: copak stranické orgány nevědí, koho kandidují, co je tu ke čtení? Po odvolení měli všichni zákonný nárok na to, aby se šli napít (plat nebo zálohu vždycky dávali před volbami).

Vystrojení do nejlepších šatů se všichni (i vyhnanci!) na ulicích slavnostně zdravili, blahopřáli si k jakémusi svátku…

Ach, kolikrát si člověk ještě vděčně vzpomene na tábor, kde žádné takové volby nebyly! Jednou Kok-Těrek zvolil lidového soudce, Kazacha. Pochopitelně jednomyslně. Jako obvykle si všichni blahopřáli. Ale po několika měsících bylo proti tomuto soudci zavedeno trestní stíhání z okresu, kde působil předtím (a kde byl také jednomyslné zvolen). Ukázalo se, že si u nás stačil od soukromých úplatkářů dost nahrabat. Bohužel musel být odvolán a v Kok-Těreku byly vypsány nové částečné volby. Kandidát byl zase odjinud, Kazach, kterého nikdo neznal. A v neděli si zase všichni oblékli nejlepší obleky, poránu jednomyslně odvolili a na ulicích si zase tytéž spokojené tváře bez špetky humoru navzájem přály k svátku.

V galejnickém táboře jsme se celé té šaškárně aspoň otevřeně smáli.

Ve vyhnanství se člověk moc svěřovat nemohl : lidé žijí jako na svobodě a z té svobody mají především to nejhorší – uzavřenost. Jenom s M-z, jako s jedním z mála, jsem o těchto věcech mluvil. M-z přijel do Džezkazganu, poslali ho bez haléře, jeho peníze se zdržely někde na cestě. Komandatura si z toho ale nic nedělala, prostě ho vyškrtli z vězeňského stravování a pustili do ulic Kok-Těreku: můžeš krást nebo chcípnout. Tenkrát jsem mu půjčil desítku a za tu mi byl

nadosmrti vděčný, dlouho mi připomínal, jak jsem mu pomohl. Tento rys mu byl vlastní: pamatoval si dobro. Ale zlo také. (Tak nezapomněl, co zlého způsobil Chudajev, ten čečenský chlapec, co se málem stal obětí krevní msty. Svět už je takový, všechno je zvrácené. Chudajev – sám zachráněn – s temnou zlobou, nespravedlivě a krutě zabil syna M-z.) M-z neměl žádnou kvalifikaci a ve svém postavení vyhnance si nemohl v Kok-

Těreku najít slušnou práci. To nejlepší, co mohl dělat, byla práce školního laboranta, také si toho velice cenil. Ale tato funkce od něho vyžadovala, aby byl vůči všem úslužný, aby nikomu neodmlouval a v ničem se samostatně neprojevoval. Také to tak dělal, byl pod vnější –zdvořilostí hermeticky uzavřen a nikdo nevěděl ani tak prostou věc, proč ve svých padesáti letech nemá žádnou kvalifikaci. My dva jsme se ale nějak sblížili, nikdy jsme se nestřetli, často jsme si pomohli, navíc jsme po způsobu tábora stejně reagovali a stejně se vyjadřovali. A po dlouhém utajování jsem se dozvěděl jeho vnější i vnitřní příběh. Je poučný.

Před válkou byl tajemníkem okresního výboru strany v Ž., za války byl jmenován velitelem šifrovacího oddělení divize.

Vždycky byl ve vysokém postavení, důležitá osobnost a o drobných lidských strastech nic nevěděl. Ale v roce 1942 se nějak stalo, že vinou šifrovacího oddělení jeden pluk divize nedostal včas rozkaz k ústupu.

Chyba se musela napravit, ale navíc se stalo, že všichni v podřízení M-z někam zmizeli, nebo padli – a tak generál poslal M-z do přední linie, do kleští, jež se už kolem pluku svíraly: měl jim dát rozkaz k ústupu, zachránit je! M-z jel na koni, cítil se provinile a bál se, že padne, cesta byla tak nebezpečná, že se rozhodl, že dál nepojede. Ani nevěděl, zda vůbec zůstane naživu. Vědomě se zastavil, i když tím zradil pluk, slezl z koně, objal strom (nebo se za ním schoval, aby ho nezasáhly střepiny) a… přísahal Jehovovi, že zůstane-li naživu, bude hluboce věřícím a bude přesně dodržovat Písmo svaté. A skončilo to dobře: pluk zahynul, nebo se dostal do zajetí, M-z to přežil, dostal 10 let tábora a osmapadesátku, odkroutil si je a teď byl se mnou tady v Kok-Těreku. Svůj slib plnil s nesmírnou důsledností! Od členství ve straně mu nezůstalo ani v

srdci, ani v hlavě nic. Jeho žena ho donutila jíst trejfe rybu jen podvodem. V sobotu sice musel chodit do práce, ale snažil se nic nedělat. Doma přísně dodržoval všechny obřady a modlil se, jak je to u nás nutné, tajně.

Je přirozené, že se s tímto příběhem svěřil málokomu.

Mně ten příběh jednoduchý nepřipadá. Jednoduché je tu jen to, s čím u nás lidé obvykle nejméně souhlasí: že nejhlubší základ našeho života tvoří vědomí náboženské, nikoli stranická ideologie.

Jak to hodnotit? Podle všech zákonů – trestních, vojenských, podle zákona cti, podle zákonů vlasteneckých i komunistických tomu muži patřila smrt nebo opovržení – vždyť nechal zahynout celý pluk, jen aby zachránil svůj život. A to ani nemluvím o tom, že v té chvíli v sobě neměl dost nenávisti vůči nejhoršímu nepříteli Židů, jaký kdy existoval.

Ale M-z mohl podle nějakých vyšších zákonů říci: a co všechny vaše války, nezačínají snad pro hloupost nejvyšších politiků? Copak Hitler nezaťal svůj dráp do Ruska pro hloupost – svou, Stalinovu i Chamberlainovu? A teď posíláte na smrt mne? Copak jste mě přivedli na svět vy?

Někdo by mohl namítnout: měl to (stejně jako všichni muži z toho pluku) prohlásit už na vojenské správě, když mu navlékali pěknou uniformu, a ne až tam u toho stromu. Logicky ho hájit nehodlám, logicky bych ho měl nenávidět, nebo jím pohrdat, štítit se podat mu ruku.

Ale nic podobného jsem k němu necítil! Bylo to proto, že jsem v tom pluku nebyl a že jsem tu situaci nezažil? Nebo proto, že vím, že osud toho pluku závisel na řadě dalších příčin? Nebo proto, že jsem M-z nikdy neviděl nahoře, ale jen jako poníženého? Denně jsme si navzájem upřímně a pevně tiskli ruce – a ani jednou jsem v tom neviděl něco špatného. Jak se jeden člověk dokáže během svého života ohnout! A jak se změní – pro sebe i pro jiné! A jednoho z těch lidí – úplně rozdílných – jsme ochotni podle rozkazu, podle zákona, v hnutí mysli, v zaslepenosti, s radostí ukamenovat.

Ale co když člověku kámen padá z ruky? Co když se sám dostane do strašného neštěstí? Pak se začíná na věci dívat jinak. Na vinu. Na viníka. Na něho i na sebe.

V této rozsáhlé knize jsme už hodně odpouštěli. Slyším překvapené, rozhořčené námitky: kde jsou meze? Přece nemůžeme odpouštět všem!

Všem také neodpouštím. Jenom – těm poníženým. Dokud nějaký panák trčí ve svých velitelských výšinách, dokud bezcitně a sebevědomě ničí naše životy s vladařsky starostlivým čelem – vezmu na něj kámen co nejtěžší. Hej, popadněte všichni kládu a vražte mu ji do břicha!

Ale jakmile byl svržen, jakmile padl a při úderu o zem se v jeho tváři objevila první brázda lidského vědomí – tu své kameny odložte.

Vrací se mezi lidi sám. Nezataraste mu tuto božskou cestu.

Když už jsme popsali naše kok-těrekské a celé to kazachstánské a kirgizské vyhnanství, musíme dodat, že mělo mnoho výhod. Vyhnanci žili v zabydlených osadách, to znamená u vody a na půdě ne tak docela neplodné. (V údolí Ču, v Kurdajskěm okrese, to byla půda dokonce velmi plodná.) Mnozí se dostali do města (Džambul, Čimkent, Talass, dokonce Alma-Ata nebo Frunze) a jejich bezprávnost se příliš citelně od práv ostatních obyvatel těchto měst nelišila. Potraviny tu nebyly drahé, bylo snadné sehnat práci – zejména v průmyslových oblastech, kde místní obyvatelstvo bylo k průmyslu, řemeslu a intelektuálním profesím netečné. Ale ani ti, co se dostali na vesnici, nebyli všude tvrdě naháněni do kolchozů. V našem Kok-Těreku bylo 4 tisíce obyvatel, většinou to byli vyhnanci, ale v kolchoze byli jen Kazachové. Ostatním se podařilo buď se uchytit v STS, nebo byli někde zaměstnáni, třeba za mizerný plat – a žili z 25 setin hektarů zavlažované zahrady a z krávy, prasete, z oveček. Je příznačné, že skupina západních Ukrajinců, kteří tu bydleli (byli posláni do vyhnanství bez soudu po pětiletých táborových trestech) a těžce pracovali na stavbách v místním stavebním podniku, považovali svůj život na zdejší jílovité, vyprahlé, ale nekolchozní půdě – za svobodnější, než byl jejich kolchozní život v milované, kvetoucí Ukrajině. Takže když byli propuštěni, zůstali tu navždy.

V Kok-Těreku bylo líné i operativní oddělení – dílčí blahodárná ukázka celokazašské lenosti.

Byli mezi námi práskači, ale necítili jsme je a netrpěli od nich.

Ale hlavní příčinou jejich nečinnosti a zmírňování režimu byl počátek Chruščovovy éry.

Přicházela k nám z velké dálky, ve vlnách a nárazech slabších pro všechny ty zprostředkující články.

Zpočátku se ohlásila ošidně: „vorošilovskou“ amnestií (tak ji nazval Archipelag, ačkoli ji vyhlásili ti zpupní bojaři). Jak se Stalin vysmál politickým 7. července

1945 – na to poučení se už zapomnělo. Stejně jako v táborech, i ve vyhnanství neustále bujela šeptanda, latríny o amnestii. Tato tupá víra je podivuhodně silná! N. N. Grekovová například po 15 letech utrpení, už jako recidivistka, měla na zdi své hliněné chaloupky obrázek modrookého Vorošilova, věřila, že to on způsobí zázrak. No, a zázrak přišel! Právě s Vorošilovovým požehnáním se nám sovětská vláda vysmála ještě jednou – 27. března 1953. Neexistoval vlastně žádný vnější rozumný důvod, proč právě v březnu 1953, v zemi, otřesené žalem, otřesení vládci museli pustit na svobodu zločince – že by proto, že si uvědomili pomíjejícnost života? Ale i ve starém Rusku, jak to dosvědčuje Kotošichin, bylo zvykem v den pohřbu cara propouštět zločince, čímž mimochodem začínalo všeobecné loupení a plenění („a moskevští lidé se Boha nebojí, mužské i ženské pleti na ulici šatstvo berou a k smrti ubíjejí“.)[130)] Všechno se opakovalo. Stalina pochovali a v touze po popularitě prohlásili: „vzhledem k vymýcení zločinnosti v naší zemi“ (ale kdo tedy sedí? Pak přece není ani koho propouštět!). Nadále jim však vládla Stalinova knuta. Otrocky uvažovali ve stále stejném směru, a proto dali amnestii galerce a banditům, zatímco osmapadesátce jen „do pěti let včetně“. Někdo neznalý by mohl podle zákonů slušného státu usoudit, že „do pěti let“ znamená, že tři čtvrtiny politických půjdou domů. Ve skutečnosti z našeho spolku měla takový dětský trest jen 1-2 %. Zato vypustili na místní obyvatelstvo jako kobylky zloděje.

(Teprve, když už bylo pozdě a přitom s velkými obtížemi, milice znovu amnestované bandity pozatýkala a zahnala je do stejné ohrádky.) Zajímavý ohlas měla amnestie v našem vyhnanství. Právě tady už dávno žili ti, co si svého času odseděli dětský, pětiletý trest, ale které nepustili domů, nýbrž poslali bez soudu do vyhnanství. V Kok-Těreku žili takoví osamělí dědečkové a babky z Ukrajiny, z

Novgorodska – byli to nejmírumilovnější a nejnešťastnější lidé. Po amnestii velice ožili, čekali, že pojedou domů. Ale asi za dva měsíce přišlo, jako obvykle, tvrdé rozhodnutí: vzhledem k tomu, že jejich vyhnanství (dodatečný trest, uložený bez soudního rozsudku) není pětileté, ale věčné, nemá jejich původní, pětiletý trest, uložený soudem, s amnestií nic společného, a proto se na ně amnestie nevztahuje…

Toňa Kazačuková byla vůbec naprosto svobodná, přijela z Ukrajiny do vyhnanství za manželem, pro jednoduchost ji tu zapsali mezi

130) Cituji podle Plechanova, Istorija russkoj obščestvennoj mysli, M., 1919, č. 2, gl. 9.

vyhnance-přesídlence. Po amnestii utíkala do komandatury, ale tady jí rozumně namítli: přece jste neměla pět let jako manžel, doba vašeho trestu není stanovena, amnestie se vás netýká.

Dracon, Solón i Justinián by se svými zákony pukli vzteky!…

Takže amnestie nedala nikomu nic. Ale jak plynuly měsíce, zejména po Berijově pádu, pronikala do kraje vyhnanců nenápadně a tiše jistá zlepšení. Pustili domů ty s pětiletými tresty.

Děti vyhnanců začali pouštět na místní vysoké školy. V zaměstnání nám přestali připomínat:

„Jsi vyhnanec!“ Přece jen to bylo lepší. Vyhnanci začali získávat vyšší služební funkce.

Najednou se na komandatuře objevily opuštěné stoly. „A kde je tenhle komandant?“ „Ale, už tu nepracuje.“ Jejich řady pořádně řídly, stavy se snižovaly. Zacházelo se s námi lépe. Posvátné hlášení se přestalo být tolik posvátné. „Kdo nepřišel dopoledne, dobrá, tak příště!“ Jeden národ za druhým dostával zpátky nějaká ta práva. Po okrese jsme se mohli už pohybovat volně, cesty do jiných oblastí už také nebyly tak uzavřeny. Stále víc se ozývaly pověsti: „Pustí nás domů, domů!“ A opravdu, pustili třeba Turkmence (byli ve vyhnanství za to, že se dostali do zajetí). A teď zase Kurdy. Začaly se prodávat domy, jejich cena poklesla.

Pustili také několik starých vyhnanců: Někde v Moskvě se o ně někdo postaral, a tak byli rehabilitováni. Vyhnanců se zmocňovalo vzrušení, byli jsme jako v horečce: snad se pohneme i my? Skutečně i my?

K smíchu! Jako by se tento režim mohl změnit k lepšímu! Pokud mě tábor něčemu naučil, bylo to – nevěřit! A ani jsem moc věřit zapotřebí neměl: tam, ve velkém hlavním městě, jsem neměl ani příbuzné, ani přátele. Tady ve vyhnanství jsem byl takřka šťasten. Prostě se mi snad nikdy nežilo tak dobře.

První rok ve vyhnanství mě sice týrala smrtelná nemoc. Jako by se byla spikla se žalářníky. Po celý rok v Kok-Těreku nikdo ani nemohl zjistit, co je to za nemoc. Učil jsem s vypětím sil.

Málo jsem spal a špatně jedl. Všechno, co jsem napsal v táboře a měl jen v hlavě i to nové, co jsem napsal ve vyhnanství, jsem musel narychlo zapsat a zakopat. (Dobře si pamatuji tu poslední noc před odjezdem do Taškentu, poslední noc roku 1953: zdálo se, že tím končí celý můj život i celé moje psaní. Nebylo toho moc.) Ale nemoc ustoupila. A začaly dva roky mého skutečně nádherného vyhnanství. Přinesl jsem jen jednu oběť, která poznamenala můj život smutkem a odříkáním: neodvažoval jsem se oženit. Neexistovala taková žena, jíž bych byl mohl svěřit svou samotu, své psaní, své úkryty.

Ale po celé ty dny jsem žil v neustálé blaženosti, ve stavu vzrušení, žádnou nesvobodu jsem nevnímal. Ve škole jsem měl tolik hodin, kolik jsem chtěl, v obou směnách – to vyučování mě neustále naplňovalo štěstím, jediná hodina mě neunavovala, ani nenudila. A každý den mi zbyla chvilička na psaní – a k té chviličce jsem se nemusel nijak duševně připravovat: jen jsem si sedl, řádky plynuly samy. A v neděli, když nás nehnali na kolchozní řípu, jsem psal celý den – celé neděle! Začal jsem tehdy psát také román (po 10 letech zabavený) a měl jsem co psát nadlouho dopředu. Tisknout mě stejně budou až po smrti.

Už jsem měl peníze, tak jsem si koupil lepenkový vlastní domek, nechal jsem si udělat pořádný psací stůl. Spal jsem pořád na prázdných bednách. Koupil jsem si také rádio s krátkými vlnami, večer jsem zatemnil okna a tiskl jsem ucho na hedvábí reproduktoru.

Přes vodopády rušiček jsem chytal zakázané, vytoužené informace a co jsem neslyšel, to jsem si podle smyslu domyslel.

Byli jsme z toho lživého kecání za ta desetiletí tak unavení! Tolik jsme toužili po každém kousíčku pravdy, i když neúplné! Ale jinak to nestálo za ztracený čas: my, co jsme se vrátili z Gulagu, jsme se nemohli od infantilního Západu naučit ani moudrostí, ani statečnosti.

Můj domek byl úplně na východním okraji osady. Za vrátky proudil aryk, byla tam step a každé ráno vycházelo slunce. Stačilo, aby ze stepi zavál větřík – plíce se ho nemohly nabažit. V podvečer a v noci – byly černé a svítil měsíc – jsem se tu osaměle procházel a dýchal jsem jak blázen. Do vzdálenosti sto metrů nebylo kolem – ani zleva, ani zprava, ani zezadu – žádné obydlí.

Úplně jsem se smířil s tím, že budu žit tady, když ne „navěky“, tak aspoň takových dvacet let (nevěřil jsem, že by všeobecná svoboda přišla dříve – a příliš jsem se nezmýlil). Snad se mi už ani nikam nechtělo (i když se mi srdce nad mapou středního Ruska svíralo). Nevnímal jsem celý svět jako něco vnějšího a lákavého, ale jako něco, co jsem už prožil, co je ve mně. Mým úkolem je ten svět popsat.

Byl jsem toho pln.

Kutuzov psal do vyhnanství svému příteli Radiščevovi: „Je pro mne těžké Ti to říkat, příteli, ale… Tvé postavení má své výhody. Oddělen od všech lidí, vzdálen všech oslňujících předmětů – můžeš tím lépe putovat… sám v sobě. Chladně můžeš hledět sám na sebe a budeš proto méně zaujatě posuzovat věci, na něž jsi dříve patřil závojem ctižádosti a světské marnivosti. Možná že mnohé spatříš v naprosto nové podobě.“

Přesně tak. Vážil jsem si tohoto oproštěného pohledu, proto jsem si zcela vědomě vážil svého vyhnanství.

Tam se to však stále více hýbalo a bylo tu stále více neklidu. Komandatura už byla vyloženě hodná a její stavy se snižovaly. Za útěk už bylo pouze pět let táborů a ani ty se nedávaly. Jeden národ za druhým se už nemusel hlásit, později dostávaly povolení k odjezdu. Neklid radosti a naděje nás v našem vyhnaneckém klidu vyrušoval.

Najednou, zcela nečekaně a náhle, přišla ještě jedna amnestie – Adenauerova, v září 1955. Adenauer byl předtím v Moskvě a

vymínil si u Chruščova propuštění všech Němců. Nikita poručil, aby je pustili. Najednou se ale chytli za hlavu, že je to nějaký nesmysl: Němce pustili a jejich pomocníky Rusy drží dál s dvacetiletými tresty. Ale protože to všechno byli policajti, starostové a vlasovci, nechtělo se jim tu amnestii veřejně vytrubovat. Prostě přesně podle všeobecného zákona naší informace: o hloupostech troubit do světa a o podstatných věcech tiše špitat. A tak největší z politických amnestií od dob Října byla vyhlášena „jen tak“ – 9. září, nebylo to u příležitosti nějakého svátku. Zveřejněna byla v jediných novinách – v Izvěstijích, někde uvnitř, bez jediného komentáře, bez jediného článku.

Jak by člověk mohl zůstat klidný? Také já si přečetl: „O amnestii osob, které spolupracovaly s Němci.“ Jak to, a co já? To znamená, že mne se to netýká: vždyť jsem až do konce sloužil v Rudé armádě! Tak vás vem čert, tak je to ještě lepší.Vtom mi můj kamarád L. Z. Kopelev z Moskvy napsal: mával touto amnestií a vymohl si v moskevské milici prozatímní přihlášku k pobytu. Brzy si ho ale zavolali: „Co nám to chcete nakukat? Vždyť jste s Němci nespolupracoval?“ „Ne.“ „Takže jste sloužil v Rudé armádě?“ „Ano.“ „Tak ať po vás v Moskvě do 24 hodin není ani vidu, ani slechu!“ Samozřejmě zůstal a: „Ach, po desáté večer mě hrůza bere, jakmile u dveří zazvoní – myslím, že jdou pro mne.“

A já se radoval: mně je přece tak dobře! Schovám rukopis (schovával jsem ho každý večer) a spím jako nemluvně.

Ve své čisté poušti jsem si představoval přeplněné, zmatené a ctižádostivé hlavní město – a vůbec mě to tam netáhlo.

Ale moskevští přátelé naléhali: „Co tě to napadlo tam sedět? Žádej přešetření případu! Teď se přešetřuje!“

Nač?… Tady jsem se mohl třeba hodinu dívat, jak mravenci provrtávají otvůrek v základech mého domku z vepřovic. Jak bez brigadýrů, bez dozorců a velitelů táborových středisek husím pochodem tahají svoje náklady – nosí si slupky ze slunečnicových semínek do zimní zásoby.

Najednou se jednoho rána neukáží, ačkoli je před domkem slupek plno. To dlouho předem poznali, vědí, že dnes bude pršet, ačkoli veselé, slunečné nebe nic takového nenaznačuje. A po dešti, když

jsou ještě černé a husté mraky, už vylézají a pracují: dobře vědí, že pršet už nebude.

Tady, ve svém klidu vyhnance, jsem tak jasně viděl skutečný běh Puškinova života: jedno štěstí – vyhnanství na jih, druhé a vyšší – vyhnanství do vesnice Michajlovskoje. Tam si měl žít, neměl se nikam hnát! Jaký osud ho táhl do Petěrburgu? Jaký osud ho hnal do ženění?…

Lidské srdce však těžko může setrvat na cestě rozumu. Pro třísku je těžké plout jinam, než kam se řítí proud.

Začal XX. sjezd. Dlouho jsme nic nevěděli o Chruščovově projevu. (Když se pak v Kok-Těreku četl, před vyhnanci se to tajilo. My se to dozvěděli z BBC.) Ale i ve veřejných, obyčejných novinách mi stačila Mikojanova slova: „To je první leninský sjezd" po tolika a tolika letech. Pochopil jsem, že můj nepřítel Stalin padl, a to znamená, že se přede mnou otevřela cesta.

A tak jsem napsal žádost o přešetření.

Na jaře už byla celá osmapadesátka z vyhnanství propuštěna.

A já, slabý tvor, jsem opustil své světlé vyhnanství. A vydal jsem se do kalného světla. Co cítí bývalý mukl, když jede z východu na západ přes Volhu, a pak celý den v hřmícím vlaku přes ruské hájky – to do této kapitoly nepatří.

V létě jsem v Moskvě zavolal na prokuraturu – jak to vypadá s mou stížností. Požádali mě, abych zavolal znovu a přátelský, lidský hlas vyšetřovatele mě pozval, abych přišel na Lubjanku na kus řeči. Ve slavné vrátnici na ulici Kuzněckij most mi řekli, abych počkal. Hned jsem si myslel, že nějaké oči mě už pozorují, sledují, jak se tvářím. Ve vnitřním napětí jsem se navenek začal tvářit dobromyslně a unaveně a naoko jsem pozoroval dítě, které si celkem nudně hrálo uprostřed čekárny. Skutečně to tak bylo! Můj nový vyšetřovatel tu stál v civilu a pozoroval mě!

Když se dostatečně přesvědčil, že nejsem zatvrzelý nepřítel, přistoupil ke mně a velice mile mě odvedl na Velkou Lubjanku. Už po cestě naříkal, jak mi zkazili (kdo? ? ?) život, že jsem tak přišel o ženu, o děti. Ale dusné chodby Lubjanky, osvětlené elektřinou, byly stále stejné jako v dobách, kdy mě tu vodili ostříhaného dohola, hladového, nevyspalého, bez knoflíků, ruce dozadu. „Smůla, že jste

narazil na takové zvíře, toho vyšetřovatele Jesepova. Vzpomínám si, že tu byl, teď je degradován.“ (Asi sedí ve vedlejší místnosti a nadává na tohohle.) „Já sloužil v námořní kontrarozvědce SMERŠ, mezi námi takoví nebyli!“ (Od vás vyšel Rjumin. Měli jste Levšina, Libina.) Ale jako prosťáček přikyvuji: ano, jistě. Dokonce se směje mým vtipům o Stalinovi z roku 1944: „To jste vystihl dobře!“ Chválí mé frontové povídky, přiložené ke spisům jako doličný materiál: „V těch přece nic protisovětského není! Jestli chcete, vezměte si je, zkuste to otisknout.“ Hlasem nemocného, téměř, jako bych měl smrt na jazyku, odmítám: „Co vás nemá, dávno jsem na literaturu zapomněl. Budu-li ještě pár let žít, chtěl bych se věnovat fyzice.“ (Elita! Takhle si s vámi teď budeme hrát. Nenaříkej, když jsi bit, naříkej, když bit nejsi! Vězení nám muselo dát aspoň něco. Aspoň to, že už umíme jednat s ČK-GB.)

7 MUKLOVÉ NA SVOBODĚ

V této knize byla kapitola Zatčení. Měla by toto být kapitola Propuštění?

Vždyť z těch, co kdysi zažili hrůzu zatčení (budeme mluvit jen o osmapadesátce), poznala toto „propuštění“ snad ani ne pětina, řekněme, že tak osmina.

A pak – propuštění! Kdopak by to neznal? Bylo to tolikrát popsáno ve světové literatuře, tolikrát nafilmováno: otevřené dveře temné cely, slunečný den, jásající davy, objetí příbuzných.

„Propuštění“ pod neradostným nebem Souostroví je však prokleto. Tvé nebe na svobodě bude jen ještě temnější. Propuštění se liší od bleskurychlého zatčení jen tím, že se protahuje, že dlouho trvá (kam by teď spravedlnost spěchala?), že je na něm navěšen dlouhý chvost písmen. V ostatním je propuštění stejné jako zatčení, je to stejně vražedný přechod z jednoho stavu do druhého, stejně tak ti leží svou tíží na prsou, láme celý řád tvého života, tvých představ – a nic za to neslibuje.

Zatčení je jako náhlé zamrznutí vody. Propuštění je jako nesmělé tání mezi dvojím ochlazením.

Mezi prvním a druhým zatčením.

Protože v této zemi musí za každým propuštěním jednou následovat další zatčení.

Mezi jedním a druhým zatčením – tak vypadalo propuštění po celých 40 let před Chruščovem.

Záchranný pás, hozený mezi dva ostrovy – jen se plav od zóny k zóně… Trest je – od zvonění ke zvonění. Propuštění je – od zóny k zóně.

Tvůj špinavě zelený průkaz, podle básníkových slov tak skvělý, je poznamenán černým cejchem 39. článku ustanovení o průkazech totožnosti. S ním tě v žádném městečku nepřihlásí k pobytu, nepřijmou tě do žádného lepšího zaměstnání. V táboře člověk dostal příděl, ale tady – ne.

A zároveň – klamná svoboda pohybu…

Těm nešťastným lidem by se nemělo říkat propuštěni; ale zbavení vyhnanství.

Zbaveni blahodárného fatálního vyhnanství se neodhodlají jet do krasnojarské tajgy nebo do kazašské pouště, kde kolem bydlí našinci, bývalí! Ne, jedou do hlubin zmorované svobody, kde se všichni od nich odvracejí. A tam se stávají prokletými kandidáty dalšího zatčení.

Natalie Ivanovna Stoljarovová byla propuštěna z Karlagu 27. dubna 1945. Hned odjet nemohla – musela si vyzvednout občanský průkaz, lístky na chleba neměla, bydlet také nebylo kde, jako práci jí nabídli kácení dříví. Když Stoljarovová projedla pár rublů, na něž se složili kamarádi z tábora, vrátila se k zóně, že si jde pro věci (žili si tam patriarchálně) a – šup do svého baráku! To byla radost! Kamarádky se kolem ní shlukly, přinesly z kuchyně šlichtu (to je dobrota). Smějí se, poslouchají, jak je to na svobodě zoufalé: ba ne, tady je to klidnější! Nástup. Jedna navíc!… Dozorce jí vyhuboval, ale dovolil, aby do 1. května spala v zóně, ale ráno – ať maže!

Stoljarovová v táboře pracovala bez oddechu (přijela jako mladičká z Paříže do Svazu, hned nato ji zavřeli, proto se chtěla co nejrychleji dostat ven, podívat se na svou vlast!). Za „dobrou práci“ byla propuštěna, a to s privilegiem: neměla přesně stanoveno místo pobytu. Ti, co měli bydliště přesně stanoveno, si něco přece jen našli: milice je neměla kam vyhnat. Ale Stoljarovová se svým potvrzením

o „čistém“ propuštění se stala štvancem. Milice jí nedávala přihlášku k pobytu. V dobrých, známých moskevských rodinách dostala čaj, ale nocleh jí nikde nenabídli. Přespávala na nádražích. (A nejde jen o to, že milice v noci chodí a budí, aby nikdo nespal, že k ránu všechny vyženou ven, aby se zametlo. Kdopak z propuštěných muklů, jejichž cesta vedla přes velké nádraží, nevzpomene na to, jak se mu svíralo srdce, když se blížil milicionář – jak přísně se dívá! Cítí v tobě pochopitelně bývalého mukla! Teď řekne: „Doklady!“ Sebere ti potvrzení o propuštění – a hotovo, je z tebe mukl. U nás přece neexistuje právo, ani zákon, ba ani člověk – existuje jen doklad! Teď ti to potvrzení sebere – a hotovo…) V Lugu chtěla Stoljarovová plést rukavice – dokonce ani ne pro pracující, ale pro německé zajatce! Ale nejenže ji nepřijali, vedoucí ji přede všemi ostouzel: „Chtěla prolézt do našeho podniku! Známe ty rafinované triky! Taky jsme četli Šejnina!“ (Ach, ten tlustý Šejnin, že mu jazyk nezdřevění!) Bludný kruh: do zaměstnání člověka nepřijmou bez trvalého bydliště a k trvalému pobytu nepřihlásí, když nemá zaměstnání. A když není práce, nejsou ani lístky na chleba. Bývalí muklové neznali zákon, podle nějž jim MV bylo povinno najít práci. Ale ten, kdo to věděl, se bál: ještě člověka zavřou…

Když jsem studoval na rostovské univerzitě, měli jsme takového podivného profesora, N. A. Trifonova – neustále schovával hlavu v ramenou, stále napjatý, polekaný, člověk aby se bál na něj na chodbě zavolat. Pak jsme se dozvěděli: už si své odseděl. Každé zavolání na chodbě – mohla být bezpečnost.

Na rostovské lékařské fakultě po válce jeden propuštěný lékař, který se domníval, že bude nevyhnutelně znovu zatčen, nečekal a spáchal sebevraždu. Ten, kdo už okusil táborů, kdo je zná, ten takto volit může. Není to o nic těžší.

Nešťastní jsou ti, co byli propuštěni příliš brzy! Avenir Borisov byl propuštěn v roce 1946. Přijel do své rodné vesnice, tedy žádné velké město. Všichni jeho staří kamarádi, spolužáci, se mu na ulici vyhýbali, snažili se ani se nezastavit (a to, prosím, byli nedávní stateční frontoví vojáci!). Když už se rozhovoru nijak vyhnout nemohli, hledali vyhýbavá slova a koukali zmizet. Nikdo se ho nezeptal – jak prožil ta léta (ačkoli je zřejmé, že o Archipelagu víme

méně než o střední Africe!). (Pochopí někdy naši potomci, jak ta naše svoboda byla vycvičená?) Ale pak ho jeden starý kamarád ze studentských let přece jen pozval takhle k večeru, když už bylo tma, na trochu čaje.

Jak přátelské! Jak vřelé! Vždyť aby člověk trochu poroztál, potřebuje právě to skryté teplo! Avenir vyslovil přání, že by si rád prohlédl staré fotografie, přítel mu podal alba.

Přítel už zapomněl – a divil se, že se Avenir najednou zvedl a odešel, nečekal, až bude hotov samovar. A jakpak bylo Avenirovi, když uviděl na fotografiích svou tvář začerněnou inkoustem?[131)]

131) Po pěti letech kamarád všechno svedl na manželku: to ona fotky začernila. A po dalších 10 letech manželka (rok 1961) přišla sama za Avenirem na okresní odborovou radu – žádala poukaz do Soči. Dostala ho. Vřele vzpomínala na dávné přátelství.

Avenir pak šel trochu nahoru. Stal se ředitelem dětského domova. Vychovával sirotky po frontových vojácích, děti plakaly, když slyšely, jak jejich kamarádi ze zámožných rodin říkali jejich řediteli „žalářník“. (U nás jim to přece nemá kdo vysvětlit: žalářníky byli spíše jejich rodiče, Avenir byl rozhodně v tomto případě vězněm. Ruský národ by v minulém století rozhodně nemohl takto ztratit cit pro jazyk!) Kartel – ač s osmapadesátkou – byl v roce 1943 z tábora propuštěn na základě zvláštního protokolu, protože měl plicní tuberkulózu. Vlčí průkaz, nemohl se usídlit v žádném městě, práci také nikde dostat nemohl, bylo to pomalé umírání – všichni se mu vyhýbali. Najednou přišla vojenská komise, spěchají, potřebují vojáky. Kartel se s otevřenou tuberkulózou prohlásil za zdravého: když konec, tak naráz a jako rovný mezi rovnými! A bojoval skoro do konce války. Až ve vojenské nemocnici oko třetího oddělení zjistilo, že tento obětavý voják je nepřítel lidu. V roce 1949 měl být znovu zatčen, ale pomohli mu dobří lidé z vojenské správy.

Za stalinských dob nejlepší propuštění bylo: vyjít za táborovou bránu a zůstat na místě. Takové lidi už v závodech znali a přijímali je do zaměstnání. A vnitráci se na ulici na takové lidi dívali jako na prověřené. Ale ne tak docela. V roce 1938 Prochorov-Pustover zůstal

po svém propuštění jako civilní inženýr v Bamlagu. Velitel operativního oddělení Rozneblit mu řekl: „Jste propuštěn, ale pamatujte si, že tu budete chodit jako po provaze. Nejmenší chyba a zase z vás bude mukl. Ani nebude třeba vás soudit.

Takže si dejte pozor a nemyslete si, že jste svobodný občan."

Takových rozumných muklů, kteří zůstali v okolí tábora, kteří si vybrali vězení jako druh svobody, jsou dodnes ve všech zapadákovech, v nějakých těch Nyrobských a Narynských okresech – stovky tisíc. I kdyby museli zase sedět – je to také jaksi snazší – přece jen zůstanou na místě.

A na Kolymě si nikdo vybírat nemohl, tady lidi drželi. Při propuštění mukl ihned musel podepsat dobrovolný závazek: že bude dále pracovat na Dalstroji. (Na Kolymě bylo těžší, dostat povolení k odjezdu „na pevninu" než být propuštěn.) N. V. Surovcevová měla tu smůlu, že jí skončil trest. Ještě včera pracovala v dětském koutku, v teple, měla dost jídla, ale dnes ji ženou na pole, nic jiného volného není. Ještě včera měla zaručený příděl a postel – dnes nemá ani příděl, ani střechu nad hlavou. A tak se plouží do polorozpadlého domu se shnilými podlahami (to je Kolyma!). Ještě, že měla hodné kamarádky z dětského koutku: dlouho jí „přihrávaly" na svobodu jídlo. „Hrůza svobody" – tak nazvala své nové pocity. Postupně se vzmáhá a dokonce se z ní stává… majitelka domu! Hrdě stojí před svou chýší, s níž by se nespokojil ani každý pes.

Aby si čtenář nemyslel, že nám jde jen o tu prokletou Kolymu, přeneseme se na Vorkutu a podíváme se na typický barák Prozatímní občanské výstavby (POV). Tady bydlí blahobytní svobodní občané – pochopitelně z bývalých muklů.

Rovněž propuštění M. P. Jakuboviče také nepatřilo k nejhorším: u Karagandy udělali z vězení domov pro invalidy (Tichonovský domov) – a do tohoto domova, s dozorem a se zákazem výjezdu byl „propuštěn".

Rudkovského nikam nepřijali („zkusil jsem tolik, jako v táborech"), odjel na kustanajskou celinu („Tam se člověk setkal s ledakým"). I. V. Šved ohluchl, když v Norilsku řadil v mrazech a vánicích vlaky. Pak pracoval jako topič – 12 hodin denně! Ale potvrzení žádná nemá. V sociálním odboru krčí rameny: „Přiveďte si

svědky“. Pro nás může svědčit leda mrož… I. S. Karpunič strávil na Kolymě dvacet let, je nemocen a u konce sil. Ale v 60 letech neměl za sebou „pětadvacet odpracovaných let“, takže nedostal důchod.

Čím déle člověk seděl v táboře, tím je nemocnější, tím méně má odpracováno a tím menší má naději na důchod.

My přece nemáme jako Anglie „společnost pro pomoc bývalým vězňům“. Něco tak kacířského si ani neumíme představiti[132)].

Někteří to formulují tak: „V táboře člověk prožil jeden den Ivana Děnisoviče a na svobodě druhý.“

Ale dovolte! Vždyť snad mezitím vyšlo slunce svobody? A někdo podával vyvrženým ruce: „To se nebude opakovat!“ A snad i nějaká ta slzička kápla na sjezdovou tribunu? Žukov (z Kovrova): „Nemohl jsem se postavit na vlastní nohy, jen tak trochu na kolena.“ Ale: „Máme na sobě nálepku tábora a při prvním propouštění jdeme.“ P. G. Tichonov: „Byl jsem rehabilitován, pracuji ve vědeckovýzkumném ústavu, ale jako by to pořád byl tábor.“ Vládnou mu „stejní pitomci jako ti, co byli veliteli táborů.“ G. F. Popov: „Ať se · říká nebo píše, co chce, jakmile se mí kolegové dozvědí, že jsem seděl, nenápadně se ode mne odvrátí.“

Ba ne, ďábel se přemoci nedá! Naše vlast je už taková: aby se tyranie dostala dopředu o velký kus – stačí jen se zamračit, jen zakašlat. Aby se dostala jen o píď ke svobodě k tomu je třeba zapřáhnout sto volů a každého zvlášť pohánět: „Dávej pozor, kam táhneš! Dávej pozor, kam táhneš!“

A co forma rehabilitace? Stará Č-nová dostává strohé předvolání: „Dostavte se na milici zítra v 10 ráno.“ Nic víc! Její dcera utíká s předvoláním ještě večer: „Bojím se o její život! O co jde? Jak ji mám připravit?“ „Nebojte se, je to příjemná věc, jde o rehabilitaci jejího nebožtíka manžela.“ (Třeba to není příjemné, třeba je to hořká věc?

Dobrodince to ani nenapadne.) Má-li naše milosrdnost takovéto formy, můžete si představit, jaké formy má krutost! Ta lavina rehabilitací! Ale ani ona neporušila kamenné čelo neomylné společnosti! Vždyť lavina nesměřovala tam, kde stačí se zamračit, ale tam, kde by bylo třeba zapřáhnout tisíce volů.

„Rehabilitace – je tuchta!“ říkají otevřeně straničtí funkcionáři. „Mnoho lidi rehabilitováno nebylo!“

Valdemar Zarin (Rostou na Ďonu) si odseděl 15 let a pak ještě 8 let pokorně mlčel. V roce 1960 se odvážil povědět svým spolupracovníkům, jak to bylo v táboře zlé. Takže proti němu zahájili trestní řízení a major KGB Zarinovi řekl: „Rehabilitace neznamená nevinu, jenom, že zločiny nebyly tak velké. Ale něco pořád zůstává!“

V Rize – také v roce 1960 – stmelený pracovní kolektiv po tři měsíce nepřetržitě pronásledoval Petropavlovského za to, že utajil osud svého otce… byl popraven v roce 1937! A Komogor se diví: „Kdo je tedy dnes v právu a kdo je vinen? Co člověk může dělat, když spodina začne mluvit o rovnosti a bratrství?“

Markelov se stal po rehabilitaci přece jen předsedou komise sociálního pojištění, jinými

132) Dnes jsou na tom stejné i lehcí kriminální. A. I. Burlakovi v Ananěvském okresním výboru strany odpověděli: „Tady není žádné kádrové oddělení,“ v prokuratuře: „To není naše věc,“ v městském sovětu: „Čekejte!“ Byl bez práce 5 měsíců (rok 1964). P. K. Jegorov v Novorossijsku (1965) musel hned podepsat prohlášení, že během 24 hodin odjede. Ukázal v městské výkonné radě diplom z tábora za výbornou práci – vysmáli se mu. Tajemník městského výboru strany ho prostě vyhodil. Pak někomu strčil úplatek a v Novorossijsku zůstal.

slovy – místního výboru družstva. Předseda družstva se neodvážil nechat tohoto lidového zástupce ve své pracovně ani na chvilku samotného! A tajemník stranického výboru Bajev, který současně sedí v kádrech, pro jistotu kontroluje výborovou korespondenci Markelova. „Nedostal se k vám náhodou papír o nových volbách do místních výborů?“ „Ano, něco jsem před měsícem viděl!“ „Moc to potřebuji.“ „Tak si to přečtěte, ale rychle, za chvíli je konec pracovní doby!“ „Ale vždyť je to adresováno mně! Vrátím vám to zítra ráno!“ „Co vás nemá, to nejde, je to dokument!“ Vžijte se do postavení takového Markelova, sedněte si do područí takové držky, Bajeva, a tak, aby váš plat a přihláška k pobytu závisely na tomhle Bajevovi – a vdechujte zhluboka vzduch svobodného století.

Učitelka Dějevová byla propuštěna „pro porušení morálky“. Znevážila prestiž učitelky, protože se provdala za… propuštěného vězně (kterého v táboře učila!).

To už nebylo za Stalina, ale za Chruščova.

Ale z celé té minulosti zůstala jen jediná realita – potvrzení. Maličký papírek, 12krát 18 centimetrů. Pro živého je to rehabilitace. U mrtvého je to úmrtní list. Datum úmrtí si nikdo ověřit nemůže. Místo smrti – velké Z. Diagnóza – kdyby člověk prolistoval sto kusů, všude bude stejná, obligátní diagnóza[133)]. Někdy jsou tu i jména svědků (falešná).

A všichni skuteční svědkové mlčí. Mlčíme i my.

A odkud se budoucí pokolení mají co dozvědět? Uzavřeno, zabedněno, uklizeno.

„Dokonce i mladí,“ stěžuje si Verbovskij, „se dívají na rehabilitované s podezřením pohrdáním.“

Nejsou to ale všichni mladí. Většině mladých lidí je prostě fuk, zda nás rehabilitovali nebo nerehabilitovali, zda teď dvanáct miliónů sedí nebo už nesedí, nevidí tu žádnou souvislost. Jen když jsou sami na svobodě se svými magnetofony a rozcuchanými, naondulovanými dívkami.

Rybka přece proti rybáři nebojuje, jen se snaží proskočit sítí.

Tak, jako jedna rozšířená nemoc může u různých lidí probíhat různě, prožíváme i propuštění – podíváme-li se na věc blíže – velice rozdílně.

Také tělesně. Někdo vynaložil příliš mnoho úsilí na to, aby svůj táborový trest přežil.

Vydrželi to, jako by byli z ocele: deset let tělo nedostávalo ani zlomek toho, co potřebuje, ale oni dřeli a pracovali. Nedostatečně oblečení lámali v mrazech kámen – a nenastydli. Ale trest skončil, odpadl vnější, nelidský tlak, povolilo i vnitřní napětí.

Změny tlaků takové lidi ničí. Obr Čulpeněv, který za 7 let v lese neměl ani jednou rýmu, se na svobodě rozstonal a prodělal všemožné nemoci. G. A. Sorokin „po rehabilitaci neustále ztrácel to duševní zdraví, které mu záviděli kamarádi z tábora.

Začaly neurózy, psychózy…“ Igor Kaminov: „Na svobodě jsem zeslábl a šel jsem dolů, zdá se, že na svobodě je to o mnoho těžší.“

Jak se to odedávna říkávalo: v neštěstí se přemohu, ve svátek se upiju. Někomu vypadly během roku všechny zuby. Z někoho se rázem stal stařec. Někdo, sotva se dostal domů, zeslábl, zhasl a zemřel.

Jiní zase právě po propuštění ožili. Až po něm omládli a narovnali se. (Například já ještě teď vypadám mladší, než na své první fotografii z vyhnanství.) Najednou člověk zjišťuje:

133) Mladá vdova požádala hloupou slečnu, aby jí ukázala všech 40 kartiček z desek. Ve všech čtyřiceti bylo stejným písmem zapsáno stejné onemocnění jater!… Nebo to mohlo být také takhle: „Váš manžel (Alexandr Petrovič Maljavko-Vysockij) zemřel dříve, než bylo skončeno vyšetřování a k soudu nedošlo. Proto nemůže být rehabilitován.

žít na svobodě je přece jen snadné! Tam na Archipelagu je úplně jiná síla přitažlivosti, nohy tam člověku ztěžknou jako slonovi. Tady si to hasí, jako by měly křidélka. Všechno, co volňasům připadá neřešitelné a hrozné, řešíme jedním lusknutím prstů. Máme takové veselé úsloví: „Bývalo to horší!“ Bylo to horší, to znamená, že teď je to úplné snadné. A neomrzí nás neustále opakovat: bylo to horší! bylo to horší!

Ale ještě jednoznačněji vytyčuje nový osud člověka onen duševní přelom, jaký prožil při propuštění. Tento přelom bývá velice rozdílný. Teprve na prahu táborové strážnice člověk začíná cítit, že matička-katorga zůstává za ním. Člověk se tu duchovně narodil, nejniternější část duše tu zůstane navždy – zatímco nohy se sunou někam do lhostejného, netečného i prostoru svobody.

Lidské povahy se projevují v táboře – ale projevují se i při propuštění! Takhle se loučila se zvláštním táborem v roce 1951 Věra Alexejevna Kornějevová, s níž jsme se v této knize už setkali: „Zavřela se za mnou pětimetrová brána a já najednou sama sobě nevěřila, že vycházím na svobodu a přitom pláču. Proč? .

. . Mám pocit, jako by se mé srdce odtrhlo od něčeho nejdražšího a nejmilovanějšího, od přátel v neštěstí. Brána se zavřela – a všemu je konec.

Nikdy ty lidi nespatřím, nedostanu od nich sebemenší zprávičku. Jako bych odešla na onen svět . . : Na onen svět!… Propuštění jako druh smrti. Copak jdeme na svobodu?

Zemřeli jsme kvůli jakémusi novému posmrtnému životu. Trochu přízračnému.

Kde opatrně ohmatáváme předměty a snažíme se je poznat.

Propouštění do tohoto světa jsme si přece představovali jinak. Viděli jsme je v puškinské variantě: „A bratři meč vám podají.“ Ale takové štěstí je souzeno jen nemnoha pokolením trestanců.

Takže to bylo osvobození nepravé, kradené. A ten, kdo si to uvědomoval, utíkal s kousíčkem té kradené svobody do samoty. Již v táboře „téměř každý z nás, moji nejbližší kamarádi i já, jsme si mysleli, že dá-li Bůh a vyjdeme na svobodu živí, nebudeme bydlet ve městech a dokonce ani ne na vesnici, ale někde v lesní samotě. Že budeme pracovat jako hajní, polesní nebo pasáci, že budeme co nejdále od lidí, od politiky, od celého tohoto pomíjivého světa“

(V. V. Pospělov). Avenir Borisov se zpočátku na svobodě držel stranou lidí, utíkal do přírody. „Byl jsem schopen objímat a líbat každou břízku, každý topol. Šustění padajícího listí mi znělo jako hudba (byl jsem propuštěn na podzim), do očí se mi draly slzy. Bylo mi fuk, že dostávám půl kila chleba – mohl jsem celé hodiny poslouchat ticho a číst si. Práce mi na svobodě připadala snadná, jednoduchá, dny letěly jako hodiny, má touha po životě byla nenasytná. Jestli je vůbec na světě štěstí, potká každého mukla v prvním roce jeho života na svobodě!“

Tito lidé nechtějí nic mít: vědí, že člověk majetek snadno ztrácí, jako když hoří. Téměř pověrčivě se vyhýbají novým věcem, nosí staré šaty, sedí na polámaných židlích. Jeden můj kamarád má takový nábytek, že si člověk nemá na co sednout, oč se opřít, všechno je rozviklané. „Takhle bydlíme“, smějí se, „od zóny k zóně.“ (Manželka také seděla.) Kopelev se vrátil do Moskvy v roce 1955 a zjistil: „S úspěšnými lidmi je to těžké! Stýkám se jen s těmi ze svých bývalých přátel, kteří to mají aspoň v něčem špatné.“

Z lidského hlediska jsou zajímaví právě jen ti, co nechtěli dělat kariéru. A ti, co ji dělají, jsou strašně nudní.

Ale lidé jsou všelijací. Mnozí vnímali přechod na svobodu úplně jinak (zejména v době, kdy ČK-GB zdánlivě trochu přimhuřovalo oči): Hurá! Jsem na svobodě!

Teď už platí jen jedno: víckrát se nenechat chytit! Teď – budu dohánět a dohánět, co jsem ztratil!

Někdo to dohání ve funkcích, někdo v hodnostech (vědeckých nebo vojenských), někdo ve výdělcích a na spořitelní knížce (u nás se považuje za nevhodné o tom mluvit, ale potichounku každý počítá…). Někdo v dětech. Někdo… Valentin M. přísahal ve vězení, že to bude na svobodě dohánět, pokud jde o ženské, a opravdu.

Nekolik let byl ve dne v práci, večery, dokonce i ve všední dny, trávil s holkou, pokaždé s novou. Spal 4-5 hodin, zhubl, zestárl. Někdo to dohání v jídle, v nábytku, v oblékání (člověk zapomene, jak mu odřezávali knoflíky, jak v šatně mizely nejlepší věci). Nakupováni se stává nejpříjemnějším zaměstnáním.

Kdo by jim to měl za zlé, když opravdu tolik ztratili? Když z jejich života byl odříznut tak velký kus?

Podle dvou různých postojů ke svobodě se projevují i dva rozdílné vztahy k minulosti. Člověk prožil strašlivá léta. Přece není hrozný vrah ani proradný lhář a podvodník proč by se měl snažit zapomenout na tábor a vězení? Proč by se za ně měl stydět? Nebylo by lepší uvědomit si, že ho obohatily? Neměl by na ně být spíše hrdý?

Ale tak mnozí (a vůbec ne slabí, vůbec ne hloupí, od nich by to člověk vůbec nečekal!) se snaží – zapomenout! Zapomenout – a to co nejrychleji! Zapomenout naprosto! Zapomenout, jako kdyby nikdy nic nebylo!

J. J. Vendelštejn: „Člověk se obvykle snaží nevzpomínat, je to obranná reakce.“ Pronman:

„Upřímně řečeno: nechtěl jsem se stýkat s bývalými kamarády z tábora, nechtěl jsem vzpomínat.“ S. A. Lesoviková: „Když jsem se vrátila z tábora, snažila jsem se na minulost nevzpomínat. Víte, skoro se mi to povedlo!“ (Před novelou Jeden den.) S. A. Bondarin (už dávno vím, že v roce 1945 seděl přede mnou ve stejné cele na Lubjance. Nabízím mu, že mu uvedu nejen naše společné spoluvězně, ale i s kým seděl předtím, koho jsem nikdy neznal –

odpovídá): „Já se snažil zapomenout na všechny, s kým jsem tam seděl.“ (Pak už mu samozřejmě ani neodpovím.) Chápu, když se starým známým z tábora vyhýbají pravověrní: už je omrzelo hádat se sám proti stovce lidí, vzpomínky jsou příliš těžké. A vůbec, nač je jim ta špinavá, neuvědomělá cháska?

Co by to bylo za pravověrné, kdyby nezapomněli, neodpustili, nevrátili se do původního stavu?

Vždyť právě proto posílali čtyřikrát ročně ponížené supliky: vraťte mě! Vraťte mě! Jsem hodný a budu hodný![134] V čem je pro ně návrat? Především v navrácené stranické legitimaci. V papírech. V obnovené délce členství. V uznání zásluh.

A moje ruce očištěné už berou zase doklad členství.

Zkušenosti z tábora – to je nákaza, jíž se člověk musí co nejdříve zbavit. Copak se v táborových zkušenostech, i kdyby se prosely a prorýžovaly, najde jediné zrníčko ušlechtilého kovu?

Třeba starý leningradský bolševik Vasiljev. Odseděl si dvě desítky(pokaždé dostal navíc ještě pět let náhubku). Dostal osobní důchod – v rámci svazové republiky.

„Jsem hmotně zcela zajištěn. Chválím svou stranu a svůj lid.“ (To je skvělé! Vždyť jenom biblický Job takto chválil Boha – za jizvy, za mor, za hlad, za ponížení – sláva Ti, sláva Ti!) Ale tenhle Vasiljev není žádný lenoch, není to obyčejný konzument: „Pracuji v komisi pro boj s příživníky.“ To znamená, že seč mu stařecké síly stačí, páchá jednu z hlavních nezákonností našich časů! Tak tohle je pravá tvář dobroděje!…

134) S tím také vstoupili do roku 1956: jako ze zatuchlé truhly přinesli ovzduší 30. let a chtěli navázat přímo na dobu, kdy byli zatčeni.

Je jasné, proč ani práskači netouží po setkáních a vzpomínkách: bojí se výčitek a odhalení.

No, a co ostatní? Není to příliš hluboké otroctví? Dobrovolná řehole, aby člověk do toho nevlítl podruhé? „Zapomenout jako na sen, zapomenout, zapomenout vidiny prokleté táborové minulosti,“ tiskne si spánky rukama Nastěnka V., která se do vězení nedostala

jen tak, ale se střelnou ranou. Proč klasický filolog A. D., profesionálně zvažující příběhy starověké historie, proč i on si říká „všechno zapomenout“? Jak může rozumět obecným lidským dějinám?

Jevgenije D. mi v roce 1965 vyprávěla o tom, jak byla zavřena na Lubjance v roce 1921, ještě za svobodna. A dodala: „Svému nebožtíku manželovi jsem o tom ani nevykládala, zapomněla jsem.“ Zapomněla? Nejbližšímu člověku, s nímž prožila celý život? Tak to nás ještě málo zavírají!

Ale třeba bychom neměli soudit tak přísně? Třeba to je právě lidský průměr? Pro koho by jinak platila tato přísloví:

Na dobré se snadno zvyká, na zlé lehko zapomíná. Věc se z mysli odsunuje, tělo lidské zaceluje.

Tělo se zaceluje! Takový je člověk!

Můj přítel, s nímž jsme patřili do jednoho případu, Nikolaj V., právě s ním jsme se společným klukovským úsilím dostali za mříže – vnímal všechno, co prožil, jako prokletí, jako ostudné neštěstí pitomce. A vrhl se na vědu – to je nejbezpečnější podnik, když se člověk chce dostat nahoru. V roce 1959, kdy byl Pasternak ještě naživu, ale už úplně uštván, jsem mu o něm začal povídat. Mávl rukou: „Co si máme povídat o těch starých dědcích. Radši si poslechni, jak válčím na své katedře!“ (Neustále s někým válčí, aby získal vyšší funkci.) A přitom mu tribunál vsolil 10 let táborů. Stačil ten jeden výprask?

Byl propuštěn Grigorij M-z, vyšel ven, provedli mu výmaz v trestním rejstříku, byl rehabilitován, vrátili mu stranickou legitimaci (přece se člověka nikdo neptá, zda za tu dobu nepojal víru v Jehovu nebo Mohameda? Nikoho nenapadne, že za tu dobu v člověku třeba nezůstalo ani zrníčko z dřívějšího myšlení – tu máš stranickou legitimaci!). M-z se vrací z Kazachstánu do svého Ž., projíždí mým městem, jdu k vlaku. Nač teď asi myslí? Nechce se snad vrátit do tajného, nebo zvláštního, nebo nevím jakého oddělení? Náš rozhovor je nějak roztržitý. Už mi nenapsal ani řádku…

Nebo třeba F. Retc. Dnes je vedoucím odboru bytového hospodářství, člen pomocné stráže. S velkou důležitostí vykládá o tom, jak teď žije. Na svůj dřívější život nezapomíná, jak by také

mohl zapomenout 18 let na Kolymě? Ale o té vykládá jaksi stručněji a s pochybností: bylo to všechno skutečně? Jak to, že to mohlo být?…

Minulost se z něho sloupla. Je čistý a se vším spokojený.

Jako zloděj konči, tak domnělý politický napomíná. Pro ty, co skončili, se svět znovu stává pohodlným, nikde to nepíchá ani netlačí. Jako se jim dříve zdálo, že všichni sedí, tak se jim nyní zdá, že nesedí nikdo. Působí na ně i původní, příjemný smysl Prvního máje a výročí Října – už to nejsou ty kruté dny, kdy nás zvlášť výsměšně prohledávali na mrazu a kdy zvlášť těsně nacpávali cely táborové věznice. Ale nač chodit tak daleko? Když otce rodiny v zaměstnání vedoucí pochválí, už je u rodinného oběda slavnostní nálada, už se oslavuje.

Jenom doma si bývalý mučedník dovolí zanadávat. Jenom tady si zavzpomíná, aby si ho víc vážili a víc se s ním mazlili. Sotva vyjde z domu – už zapomene.

Nebuďme však tak neúprosní. Vždyť je to všeobecná lidská vlastnost: vrátit se od zlé zkušenosti ke svému „já“, k mnoha svým dřívějším (třeba ne nejlepším) rysům a zvykům. Zřejmě by jinak člověk nebyl člověkem. V tom je stabilita naši osobnosti, našich genů. Vždyť právě Taras Ševčenko, jehož zoufalá slova jsme tu už citovali, po 10 letech radostně píše: „V mé vnitřní tvářnosti se nezměnil jediný rys. Z celého srdce děkuji svému všemocnému Stvořiteli, že nedopustil, aby strašlivá zkušenost zničila mé přesvědčení svými železnými drápy.“

A jak se zapomíná? Kde by se to člověk mohl naučit?…

„Ne!“ píše M. I. Kalininová, „člověk nic ze života nezapomíná a nic v životě nevyřeší.

Vůbec nejsem ráda, že jsem taková. Třeba i v zaměstnání mám všechno v pořádku, doma také všechno klape, ale v srdci mi něco hlodá a hlodá, padá na mě nekonečná únava. Doufám, že nebudete psát o lidech, kteří po propuštění na všechno zapomenou a jsou šťastni?“ Raisa Lazutinová: „Nevzpomínat na to zlé? A co když není na co dobrého vzpomenout?“ Tamara Prytkovová: „Seděla jsem dvanáct let, od té doby jsem na svobodě už jedenáct (!) let a nemohu pochopit – proč žit? Kde je spravedlnost?“

Dvě století Evropa mluví o rovnosti – a přitom jsme tak rozdílní! Jak různé stopy zanechal v našich duších život! Někdo nezapomene po jedenáct let nic – a jiný zapomene všechno hned nazítří…

Ivan Dobrjak: „Všechno patří minulosti, ale všechno přece ne. Jsem rehabilitován, ale klid nemám. Málokterý týden klidně spím, pořád se mi zdá o zóně. Člověk pak vyskočí se slzami v očích. Někdy mě z toho snu někdo vzbudí."

Ansovi Bernštejnovi se po 11 letech zdá jen o táboře. Také jsem pět let viděl sám sebe ve snech jen jako vězně, nikdy jako svobodného. L. Kopelev onemocněl 14 let po propuštění – a hned se v horečkách považoval za vězně. A náš jazyk není vůbec schopen říci „kabina" nebo „nemocniční pokoj", vždycky je to „cela".

Šavirin: „Na vlčáky se dodnes nemohu dívat klidně."

Čulpeněv jde po lese, ale už nemůže prostě dýchat a vychutnávat den: „Koukám, borovice jsou dobré: málo suků, nebude se muset pálit moc zbytků, budou to čisté kubíky . . Jak má člověk zapomenout, když bydlí ve vesnici Milcevo, kde skoro polovina obyvatel prošla tábory, i když většinou za krádeže. Přijdu na Rjazanské nádraží a vidím v plotě tři vylomené pruty. Nikdo je nikdy nedá zpátky, jako by to tak mělo být.

Protože právě u tohoto místa se zastavují stolypinské vagóny – i dnes, i dnes se tu zastavují. A k otvoru zezadu přistavují anton, mukly ženou touto dírou (je to lepší, než je hnát přes přeplněný perón). Dostanu ze Všesvazové společnosti za úkol udělat přednášku (rok 1957). Ukáže se, že je to v ženské kolonii při věznici. Jdu strážnicí, kukátkem vidím povědomou čepici. S občanem vychovatelem procházím vězeňským dvorem, ponuré, špatně oblečené ženy nás zdraví první a trochu podlézavě. Sedím v pracovně velitele politického oddělení. Zatímco mě tu baví, vím, že teď z cel vyhánějí ženy, budí spící, v individuální kuchyňce jim rvou kotlíky z rukou – tak honem na přednášku, rychle! A tak nahnali plný sál. V sále je vlhko, na chodbách také, ještě větší vlhko je asi v celách – a nešťastné, upracované ženy po celou mou přednášku kašlou chronickým, hlubokým, dunivým, chvíli suchým, chvíli dávícím kašlem. Nejsou oblečeny jako ženy, ale jako karikatury na ženy, ty mladé jsou hranaté, kostnaté jako stařeny, všechny jsou

unavené a čekají, kdy má přednáška skončí. Stydím se. Chtěl bych se rozplynout a zmizet. Chtěl bych místo všech těch „úspěchů vědy a techniky“ na ně zavolat: „Ženy! Jak dlouho to budeme trpět?“ Moje oko hned rozlišuje několik svěžích, pěkně oblečených žen, mají na sobě dokonce svetry. To jsou pridurci. Když se člověk dívá jen na ně a neposlouchá kašel, může docela dobře odříkat celou přednášku. Poslouchají, ani oka ze mne nespustí… Ale vím, že nevnímají slova, že jim nejde o žádný vesmír, že prostě málokdy vidí muže, tak se koukají… A tak si představuji: teď mi seberou propustku a zůstanu tady. A tyto zdi, které jsou pár metrů od mé známé ulice, od známé stanice trolejbusu, přehradí celý můj život, zdi se promění v léta… Ne, ne, za chvíli odejdu! Za čtyřicet kopějek pojedu trolejbusem a doma se dobře najím. Nesmím zapomenout: ony tu zůstanou. Takhle budou kašlat.

Celá léta budou kašlat.

Ve výroční den svého zatčení pořádám „den muklů“: ráno si ukrojím 650 gramů chleba, položím si dva kousíčky cukru a naleju si horkou vodu. K obědu si řeknu o šlichtu a o sběračku řídké kaše. A tuze rychle se dostávám do staré formy: už k večeru sbírám drobty a vylizuji misku. Rychle se mi vracejí staré pocity!

Také jsem si odvezl a schovávám si hadříky s čísly. Ale asi nejsem sám. Sem tam mi je někdo ukáže jako svátost – v jedné domácnosti, pak zase v další.

Jednou jsem takhle šel po Novoslobodské ulici – Butyrské vězení! „Příjem balíčků.“ Vstupuji.

Samé ženy, ale také muži. Někdo podává balíček, někdo povídá. Tak tedy odsud jsme dostávali balíčky! Moc mě to zajímá. S naprosto nevinnou tváří začínám číst pokyny pro podávání balíčků. Ale držkatý staršina mě svým orlím okem postřehl a rychle ke mně přistupuje. „Copak, občane?“ Vyčuchal, že tu nejde o balíček, je to nějaký švindl. Přece jen jsem tedy na hony cítit muklovstvím!

A co navštívit zemřelé? Tam ty svoje, kde bych měl ležet i já, propíchnutý bodákem?

A. J. Oleněv se tam už jako stařičký muž v roce 195 vydal. S batohem a hůlčičkou došel k bývalé nemocnici, odtamtud – na kopec (u osady Kerki), kde se pochovávalo.

Kopec je plný kostí a lebek a místní lidé mu říkají – kostlivák.

V dalekém severním městě, kde je půl roku noc a půl roku den, bydlí Galja V. Na celém světě nikoho nemá a to, čemu se říká „domov“, je hlučný, hnusný kout. Odpočívá takhle: vydá se s knihou do restaurace, objedná si víno, napije se, zakouří si, „se steskem si zavzpomíná na Rusko.“ Její nejmilejší přátelé jsou hudebníci a vrátní.

„Mnozí se vrátili odtamtud a svou minulost skrývají. Já jsem na svůj život hrdá.“

Tu a tam se jednou do roka setkávají skupinky bývalých muklů, pijí a vzpomínají. „A je to divné,“ říká V. P. Golicyn, „že z minulosti se nevybavuje jen to hrozné a tíživé, ale na mnohé vzpomínáme vřele a pěkně.“

To je také lidská vlastnost. A zdaleka ne ta nejhorší.

„Já měla v táboře písmeno Y,“ nadšeně prohlašuje V. I. Ginzburgová. „A občanský průkaz jsem dostala v sérii ZK.“[135)] Když si to člověk přečte, je mu dobře. Ne, na mou duši, dopisy bývalých muklů se mezi ostatními hned poznají. Ta podivuhodná životaschopnost! A když mají jasný cíl – ta vytrvalost! Když člověk za našich časů dostane dopis bez nářků, opravdu optimistický, je určitě od bývalého mukla. Zvykli si na všechno na světě a nad ničím nenaříkají.

Jsem hrdý na to, že patřím k tomuto silnému rodu! Netvořili jsme rod – udělali ho z nás! Tak nás stmelili, jak bychom se byli sami, v přítmí a zmatcích svobody, kde se jeden bojí druhého, stmelit nikdy nedokázali. Ortodoxové a práskači se od nás na svobodě oddělí jaksi automaticky. Nemuseli jsme se domlouvat, že budeme držet pohromadě. Setkáváme se, díváme se jeden druhému do očí, pár slov – nač dlouhé řeči? Už se nemusíme navzájem oťukávat. Jsme připraveni si pomáhat. Našinec má všude své lidi. A jsou nás milióny!

Mříže nám daly nové měřítko na věci i lidi. Z očí nám spadla ta všední mlha, která neustále zaslepuje oči člověku, jenž nic neprožil. A jak jsou naše závěry někdy nečekané!

N. Stoljarovová, která z vlastní vůle přijela do této pasti v roce 1934 z Paříže, si nejen nezoufá a neproklíná chvíli, kdy přijela:

„Měla jsem pravdu, když jsem navzdory svému okolí a hlasu rozumu jela do Ruska! Vůbec jsem Rusko neznala, ale vnitřně jsem je instinktivně pochopila.“ A přitom ta past zničila nejlepší léta jejího života.

Kdysi horkokrevný, úspěšný a netrpělivý velitel brigády z dob občanské války, I. S. Karpunič-Braven, nad seznamy, předkládanými velitelem zvláštního oddělení, nepřemýšlel. Na konci archu (ne nahoře), obyčejnými písmeny, jakoby nic, znamenal neořezanou tužkou a bez teček: n t (to znamenalo: nejvyšší trest! t1 pro všechny!).

Pak měl funkce a vyznamenání, pak přišlo dvacet a půl roku na Kolymě – a teď žije v lese na samotě, zalévá zahradu, krmí slepice, něco kutí v truhlářské dílničce, nežádá o rehabilitaci, Vorošilovovi nadává nejhoršími slovy, rozzlobeně si píše do notesu odpovědi na každý rozhlasový pořad a na každý článek v novinách. Ale míjejí léta – a lesní filozof si vypisuje aforismus: „Nestačí milovat lidstvo, je třeba umět snášet lidi.“

A před smrti – vlastními slovy, ale takovými, že se člověk zachvěje, není to snad mystika? Nenapsal to starý Tolstoj?: „Žil jsem a všechno jsem soudil podle sebe. Ale teď je ze mne jiný člověk, už podle sebe nesoudím.“

Podivuhodný Tarnovskij zůstal po skončení trestu na Kolymě. Píše básně, které nikomu neposílá.[136)] Jen je škoda, že všichni postupně umřeme a nic velkého nevykonáme.

Bývalí muklové jsou na svobodě také vítáni. Otcové se vítají se syny. Muži s ženami.

Z těchto setkání málokdy vzchází něco dobrého. Po deseti, po patnácti letech naší nepřítomnosti synové nemohli vyrůst podle našeho: někdy jsou nám prostě cizí, někdy jsou i nepřáteli. A jen málokteré z žen jsou odměněny za věrné čekání na muže: tolik toho prožili každý zvlášť, v člověku se změnilo úplně všechno, jen příjmení zůstalo stejné. On a ona mají příliš rozdílné životní zkušenosti – a na tom už není možné nic změnit.

To je látka na filmy a romány, do této knihy se to už nevejde. Sem dáme jen příběh Marie Kadacké:

„Za prvních 10 let mi manžel napsal 600 dopisů. Za dalších 10 – jeden, a to takový, že jsem po něm nechtěla ani žít. Po 19 letech nejel na svou první dovolenou k nám, ale k příbuzným. Ke mně a synovi zajel po cestě na 4 dny. Vlak, jímž měl přijet, byl ten den zrušen. Po noci bez spánku jsem si na chvilku lehla. Slyším zvonit. Neznámý hlas:

„Hledám Marii Venediktovnu“. Otevírám. Vstupuje silný starší muž v balonovém plášti a klobouku. Nic neříká, jde bez rozpaků dál. V polospánku jako bych zapomněla, že čekám manžela. Stojíme. „Nepoznáváš mě?“ „Ne.“ Sama si myslím, že je to někdo z příbuzných, jichž mám hodně a které jsem také mnoho let neviděla. Pak jsem se podívala na jeho sevřené rty, vzpomněla jsem si, že přece čekám manžela! A omdlela jsem. Vtom přišel syn, právě se

136) V zájmu pravdy nyní dodávám: z Kolymy odjel, nešťastně se oženil. A ztratil svůj ušlechtilý duševní život, neví, jak se dostat z chomoutu.

rozstonal. A tak jsme všichni tři strávili celé čtyři dny v jediném pokoji. I se synem se k sobě chovali velmi zdrženlivě, a já ani neměla příležitost s manželem mluvit, hovořili jsme stále ve třech. Vyprávěl o svém životě a vůbec se nezajímal, jak žijeme bez něho my. Jel zase na Sibiř, při loučení se mi ani nepodíval do očí. Řekla jsem mu, že můj manžel zahynul v Alpách (byl v Itálii, osvobodili ho spojenci).“

Bývají také jiná setkání, veselejší.

Člověk může potkat dozorce nebo táborového velitele. Najednou poznávám v Teberdinské turistické noclehárně, že tělocvikář je bývalý norilský bachař. Nebo Míša Bakst vidí v leningradském gastronomu známou tvář, ten druhý si ho také všiml. Kapitán Gusak, velitel oddělení tábora, teď je v civilu. „Poslyš, počkej, počkej. Kde jsi to u mne seděl?… Á, vzpomínám si, nedostal jsi balíček pro špatnou práci!“ (Přece jen si pamatují! Ale jim to všechno připadá přirozené, jako by nad námi měli dozor navěky, teď je jen malá přestávka!) Člověk může potkat (Belskij) svého velitele jednotky, plukovníka Rudyka, který i ochotně souhlasil se zatčením

podřízeného, jen aby neměl nepříjemnosti. Je také v civilu, má bojarskou čepičku, tváří se vzdělaně, vážený muž!

Člověk se může setkat také s vyšetřovatelem. S tím, co ho bil nebo trestal. Má teď pěkný důchod, jako třeba Chvat, vyšetřovatel a vrah velkého Vavilova. Bydlí na ulici Gorkého. Pán Bůh chraň před takovým setkáním, vždyť by to nebyla rána pro něj, ale pro tvé srdce. Také se člověk může setkat se svým udavačem – s tím, co ho dal zavřít, a teď si žije. A nebeské blesky ho nepotrestají. Ti, co se vracejí domů, ti se se svými práskači nevyhnutelně setkají. „Poslyšte," přemlouvají ti horkokrevnější, „podejte na ně žalobu! Aspoň aby o nich věděla veřejnost!" (Víc z toho nebude, to už vědí všichni…) „Ale ne . . , ale co…," odpovídají rehabilitovaní.

Protože tenhle soud by byl na té straně, kam musí táhnout vůl. „Ať je potrestá sám život!" odbývá to Avenir Borisov.

A nic jiného také nezbývá.

Skladatel Ch. řekl Šostakovičovi: „Tahle dáma, L-ová, členka vašeho svazu, mě kdysi udala." „Napište to," navrhl zprudka Šostakovič, „vyloučíme ji ze svazu!" (To určitě!) Ch. se zhrozil: „Ne, ne, děkuji, za tuhle bradku mě tahali po zemi, to už mi stačí."

Je vůbec pomyšlení na pomstu? G. Polev si naříká: „Ti neřádi, co mě zavřeli, by mě byli sebrali hned, jak jsem vyšel – určitě! Kdybych byl neopustil rodinu a neodjel ze svého rodiště."

Tak tohle je po našem! Tak tohle je po sovětsku!

Co je tedy sen, co je bludička v močále? Minulost? Nebo přítomnost?

V roce 1955 přišel Efroimson k náměstkovi hlavního prokurátora Salinovi a přinesl mu svazek trestních oznámení na Lysenka. Salin řekl: „To není v naší kompetenci, obraťte se na ÚV!"

Odkdypak jsou nekompetentní! Nebo pročpak nebyli nekompetentní už před takovými třiceti lety?

Žijí si také oba falešní svědci, kteří dostali do mongolského vězení Čulpeněva – jsou to Lozovskij a Serjogin. S jedním společným známým z vojny se Čulpeněv vydal za Serjoginem do správy komunálních služeb při Moskevském sovětu. „Seznamte se. Je to našinec, z Chalchingolu, nepamatujete se na něj?" „Ne, nepamatuji." „A na Čulpeněva si nevzpomínáte?" „Ne,

nevzpomínám. Válka všechno pomíchala." „A co se s ním stalo, nevíte?" „Nemám ponětí." „Ach, ty bídáku, bídáku!"

Na nic jiného se člověk ani nezmůže. Na okresním výboru strany, kam Serjogin přísluší:

„To není možné! Pracuje výborně!" Výborně pracuje!…

Všichni jsou na svých místech a všechno je na svém místě. Zahřmělo a skoro ani nesprchlo.

Všechno je na svém místě do té míry, že J. A. Krejnovič, znalec severských jazyků[137)], se vrátil – do stejného ústavu a do stejného sektoru. Pracoval s těmi, co ho práskli, co ho nenáviděli. S nimi společně si den co den dává kabát do šatny a usedá ke, stejnému stolu. Představme si, že by oběti Osvětimi spolu s bývalými veliteli tábora založili společný obchod s metráží.

I ve světě literatury jsou prvotřídní-práskači. Kolik duší prodal J. Elsberg? Lesjučevskij? Všichni je znají – a nikdo se neopováží se jich dotknout. Někdo se pokoušel je vyhnat ze Svazu spisovatelů – marně! A z práce – teprve ne! A pochopitelně – ze strany už vůbec ne!

Když se sepisoval náš zákoník (1926), usoudilo se, že zničí-li člověk člověka pomluvou, je to zločin pětinásobně lehčí a odpustitelnější než vražda nožem. (Také – koho by bylo napadlo, že za diktatury proletariátu někdo použije tohoto buržoazního prostředku – pomluvy!) Podle článku 95 je vědomě falešné udání a svědectví, spojené a) s obviněním z těžkého zločinu, b) se zištnými motivy, c) s umělou konstrukcí důkazů o vině, trestáno odnětím svobody do… dvou let. Nebo také šesti měsíců.

Tenhle zákon psal buď úplný pitomec, nebo někdo velice prozíravý. Myslím, že to byl někdo prozíravý.

Od té doby se nikdy nezapomnělo do každé amnestie (stalinské z roku 45, vorošilovské z roku 53) tento článek zařadit, na aktiv se nezapomínalo.

No, a máme přece také promlčení. Jestliže jsi byl falešně obviněn (podle 58), promlčení neplatí. Ale pokud jsi falešně obvinil ty, promlčení platí, ochráníme tě.

Celý případ rodiny Anny Čebotarové-Tkačové je zplácán z falešných obvinění. V roce 1944 byla s otcem a dvěma bratry zatčena

– prý pro vraždu (a údajně politickou) – snachy. Všichni tři muži byli ubiti k smrti ve vězení (nepřiznávali se), Anna si odseděla deset let. A snaše se vůbec nic nedělo! Ale dalších deset let Anna marně žádala o rehabilitaci! Dokonce i v roce 1964 jí prokuratura odpověděla: „Byla jste odsouzena právem a pro pře šetření není důvodů.“ Když ji přece jen rehabilitovali, napsala v Annině zastoupení neúnavná Skripnikovová stížnost: na falešné svědky. Prokurátor SSSR G. Těrechov[138)] odpověděl: zamítá se, promlčeno. Ve 20. letech vyšťárali, stáhli a postříleli nevzdělané mužiky, kteří před čtyřiceti lety na základě rozsudku carského soudu popravili narodovolce. Ale ti mužici přece nebyli naši. Zatímco ti udavači – to je naše krev.

Tak takhle vypadala svoboda, do níž vyšli bývalí muklové. Najdeme snad v dějinách jiný příklad, kdy tolik zla, všeobecně známého, zůstalo neodsouzeno, nepotrestáno?

Co dobrého můžeme čekat? Co může z toho hnusu vzejít? Jak skvostně se zdařil zločinný záměr Gulagu!

137) Někdo o něm vtipně řekl: dříve se narodovolci stávali slavnými filology díky svobodnému vyhnanství. Ale Krejnovič zůstal dobrým jazykovědcem, přestože prošel stalinským táborem. Dokonce i na Kolymě se pokoušel zabývat se jukagirštinou.

138) Je to ten, co jednou povede proces Galanskov-Ginzburg…

ČÁST VII Bez Stalina

„Aniž činili pokání z vražd svých svých… „

Zjevení sv. Jana 9,21

1 JAK TO VYPADÁ Z ODSTUPU

Samozřejmě, neztráceli jsme naději, že se o nás bude mluvit: vždyť dříve nebo později se lidé dozvídají pravdu o všem, co se v dějinách událo. Zdálo se však, že to nebude brzy až po smrti většiny z nás. A za zcela změněné situace. Já se považoval za kronikáře

Gulagu, pořád jsem jen psal a psal, ale příliš jsem nepočítal s tím, že by to vyšlo za mého života. – Dějiny nás vždycky překvapují náhlými zvraty, a to i ty nejprozíravější. Nemohli jsme předvídat, jaké to bude: bez jakékoli viditelné a naléhavé příčiny se všechno zachvěje a začne se sesouvat. A že trošku, velice nakrátko, se hlubiny života jaksi rozestoupí – a dvě či tři vlaštovky stačí vyletět dříve, než se veřeje znovu nadlouho zavřou.

Kolik mých předchůdců nedopsalo, nedochovalo napsané, nedošlo, nevyšplhalo se! Ale já to štěstí měl: do štěrbinky mezi železnými veřejemi – než se znovu zavřely – jsem prostrčil první hrstku pravdy.

A jako hmota, střetnuvší se s antihmotou, ta pravda ihned vybuchla!

Vybuchla a přinesla záplavu lidských dopisů – ale to se dalo čekat. Přinesla však také záplavu novinových článků. Se skřípěním zubů, přes nenávist, přes nechuť – déšť oficiálních pochval, až z toho bylo člověku špatně.

Když se bývalí muklové z fanfár všech novin dozvěděli, že vyšla jakási novela o táborech a že ji noviny jedny přes druhé chválí, jednoznačně usoudili: „Zase kecy! I tady dokáží lhát!“ Žeby se naše noviny se svým obvyklým přeháněním najednou daly do chválení pravdy – to si přece jen člověk představit nemohl!

Někteří nechtěli mou novelu ani vzít do ruky.

Jakmile však začali číst – ozval se jakýsi společný, jednohlasný vzlyk, vzlyk radosti i bolesti. Začaly proudit dopisy.

Tyto dopisy střežím. Mí krajané mají příliš málo příležitosti vyjádřit se ke společenským otázkám – a muklové ještě méně. Tolikrát přestávali věřit, tolikrát se nechali oklamat a tu náhle uvěřili, že přece jen začíná éra pravdy, že nyní se smí směle mluvit a psát!

A pochopitelně se zklamali. Už po kolikáté… „Pravda zvítězila, ale pozdě!“ psali.

A dokonce ani to ne, protože vůbec nezvítězila…

Byli ale i střízliví lidé, kteří své dopisy nepodepisovali („šetřím si zdraví pro zbývající dny svého života“). Nebo se ptali v době největší vlny pochval: „Divím se, jak tě Volkovoj nechal tu novelu

zveřejnit? Odpověz, mám obavy, nejsi zase v baráku trestního režimu?“ Nebo: „Jak to, že tě i s Tvardovským ještě nezhaftli?“

No, takhle, pastička jim zrezivěla, nefungovala. A co mohli udělat takoví, jako Volkovoj? Také se chopit pera! Také psát dopisy. Nebo dementi do tisku. Ukázalo se, že mezi nimi jsou i docela vzdělanci.

Z tehoto druhého proudu dopisů se dokonce dozvídáme, jak se vlastně jmenují a jak si sami říkají. My jsme pořád hledali slova, šéfové táborů nebo žalářníci – ale kdepak – pracovnici z praxe, tak je to! To je to zlaté slovíčko! „Čekisté“, to už jaksi není přesné, takže jsou – pracovníci z praxe, takhle se pojmenovali.

Copak píší:

„Ivan Děnisovič je podlézavý.“ (V. V. Olejnik, Akťubinsk) „K Šuchovovi necítím ani soucit, ani úctu.“ (J. Matvějev, Moskva) „Šuchov byl odsouzen právem… Co by mukl dělal venku?“ (V. I. Silin, Sverdlovsk) „Tyhle lidičky s přízemní dušičkou soudili příliš mírně. Temných lidí z dob Vlastenecké války mi není líto.“ (J. A. Ignatovič, Kimovsk) Šuchov je „kvalifikovaný, obratný a nelítostný šakal. Naprostý egoista, který žije jen pro své panděro.“ (V. D. Uspenskij, Moskva)[139)] „Místo, aby ukázal obraz zkázy nejoddanějších lidí v roce 1937, zvolil si autor rok 1941, kdy se do tábora dostávali hlavně zbabělci[140)]. V roce 1937 nebyli žádní Šuchovové[141)], lidé šli na smrt zoufale a mlčky, mysleli na to, komu to prospívá?…[142)] (P. A. Pankov, Kramatorsk~ táborech:

„A nač dávat hodně jídla tomu, kdo nepracuje? Taková sila zůstává nevyužita… Se světem zločinců se zachází ještě příliš mírně. „ (S. I. Golovin, Akmilinsk) „Pokud jde o normy stravování, nesmí se zapomínat, že vězňové nejsou v lázních. Musí svou vinu vykoupit pouze poctivou prací.“

(staršina Bazunov, Ojmjakom, 55 let, zestárl v táborových službách) „V táborech je méně zneužívání moci než v jakékoli sovětské instituci (!!).

Tvrdím, že nyní je to v táborech přísnější.“ (V. Karachanov, okolí Moskvy) „Tato novela uráží vojáky, poddůstojníky a důstojníky MOOP[143)].

Lid je tvůrce dějin, ale jak je tento lid vykreslen? Jako soubor „papoušků“, „hovad“ a „blbců“. (Bazunov) „My vykonavatelé jsme také lidé, také jsme jednali hrdinsky: nestříleli jsme padající .. a tím jsme riskovali své postavení.“ (Grigorij Trofimovič Železňak)[144)] „Celý den je v novele naplněn negativním jednáním vězňů a není ukázána úloha velení… Ale věznění v táboře není příčinou období kultu osobnosti, vyplývá z výkonu rozsudku.“ (A. I. Grigorjev) „Stráže nevěděly, kdo za co sedí.[145)] (Karachanov) „Solženicyn popisuje celou činnost tábora tak, jako kdyby tam neexistovalo stranické vedení.

Ale dříve, stejně jako nyní, existovaly stranické organizace, které řídily veškerou činnost v souladu se svědomím. „

Pracovníci z praxe „jen plnili to, co od nich žádaly služební řády, instrukce a rozkazy.

139) Není tenhle penzista právě ten Uspanskij, co zabil svého otce, kněze, a na tom udělal táborovou kariéru?

140) No jistě, obyčejní nestraníci, váleční zajatci.

141) Že ne, těch právě bylo! Mnohem víc než vašich!

142) Ta intelektuální hloubka myšlení! Ostatně nebylo to tak docela mlčky: neustále se káli a prosili o milost.

143) Ministerstvo ochrany obščestvennovo porjadka – dobový název pro MV – pozn. překl.

144) Železňak se pamatuje i na mne: „přijel s transportem v želízkách, byl hádavý, pak byl poslán do Džezkazganu a byl spolu s Kuzněcovem v čele povstání…“

145) Co my?

„Jen jsme plnili rozkazy; „nevěděli jsme.“

Vždyť stejní lidé, co pracovali tenkrát, pracují i nyní[146]), snad přibylo takových deset procent, za dobrou práci byli nejednou odměňováni a jsou považováni za dobré pracovníky.“

„ Všichni pracovníci MOOP jsou rozhodně rozhořčeni… Člověk se jen diví, kolik zloby je v tom díle… Schválné štve lid proti MV. … Proč naše Orgány dovolují urážet pracovníky MOOP?To není čestné.“ (Anna Filipovna Zacharovová, Irkutská oblast, v MV od roku 1950, ve straně od roku 1956!) Slyšte, slyšte! Je to nečestné! To je hlas srdce! 45 let tuzemce týrali – a to bylo čestné. A když o tom vyšla novela – je to najednou nečestné!

„Ještě jsem neměl příležitost číst takový hnus… A to není jen můj názor, je nás mnoho, jsou nás milióny[147]).

A docela stručně: „Solženicynova novela musí být okamžitě vyřazena ze všech knihoven a čítáren.“ (A. Kuzmin. Orel) Tak to také dopadlo, jenomže postupně.

..Tato kniha neměla vyjít, materiály měly být předány orgánům KGB.“

(Anonym)[148]), vrstevník Října Skoro tak to také dopadlo, přítelíček to odhadl. A další anonym, to už je básník:

Rusko, nás slyš, je svědomí naše bez poskvrnky jediné!

Zase to prokleté inkognito. Rád bych se dozvěděl, zda sám popravoval, nebo jenom posílal na smrt, nebo zda je to obyčejný ortodox. A teď anonym! Anonym bez poskvrnky…

A konečně – obecný filozofický pohled:

„Dějiny nikdy nepotřebovaly minulost! (! !) Dějiny socialistické kultury potřebují minulost ještě méně.“ (A. Kuzmin) Dějiny nepotřebují minulost! Tak daleko se dostali dobrodějové. A co tedy potřebují? Budoucnost nebo co? To oni ty dějiny píší!

Co jim všem teď můžeme namítnout, co říci na jejich jednomyslnou zabedněnost?

Jak jim teď něco vysvětlit?

Vždyť pravda je vždycky jaksi stydlivá, před příliš drzým útokem lži umlká.

Dlouhodobá absence svobodné výměny informací ve státě vytváří propastné nepochopení mezi celými skupinami obyvatelstva, mezi milióny a milióny.

Prostě přestáváme být jedním národem, protože skutečně mluvíme každý jinou řečí.

Ale hráz byla přece jen protržena! Vypadala tak pevná, tak se zdála spolehlivá ta zeď lží, vybudovaná navěky – ale stačila jedna díra a informace se vyřinuly. Ještě včera jsme neměli žádné tábory, žádný Gulag – a dnes už celý národ a celý svět vidí tábory, a navíc fašistické!

Co teď? Dlouholetí mistři proradnosti! Vy odvěcí pochlebníci! Což to opravdu strpíte?

Že byste zaváhali? Vy že byste se vzdali?

Ale kdepak! Mistři proradnosti se vrhli do té díry jako první! Jako by celá léta čekali jen na ni, aby ji zaplnili svými šedými křídly a aby radostným – ano, opravdu radostným máváním křídel zakryli před zraky ohromených diváků pravý Archipelag Gulag.

146) Velmi důležité svědectví!

147) Ano, milióny, správné. Jenomže ve spěchu si neověřili citát podle Evangelia. Jde přece o milióny běsů…

148) Pro jistotu se také schovává, čert ví, jak se ještě vítr otočí!

Jejich první zvolání, dílo okamžitého nápadu, instinktu, bylo: to se opakovat nebude! Ať žije strana! To se opakovat nebude!

Ach, vy hlavičky, ach, vy mistři pekařští! Vždyť jestliže „se to nebude opakovat“, tak se samo sebou rozumí, že dnes nic takového neexistuje! V budoucnosti nebude existovat, ale dnes samozřejmě už není.

Mávali svými křídly v otvoru ve zdi tak šikovně, že Archipelag, který se sotva před zraky lidí vynořil, se už stal přízrakem: není, nebude, no, snad, možná byl… Ale to byl přece kult osobnosti! (To je dobrá věc, ten „kult osobnosti“. Jen se to vysloví a jako by se něco vysvětlilo.) Ale co skutečně existuje, co zůstalo, co zaplňuje díru, co zůstane navěky, to je – „Ať žije strana!“ (Zpočátku jako ať žije za to, že se to „nebude opakovat“ a pak jako skoro ať žije i za ten Gulag.

To splývá, nedá se to ani rozdělit: ještě jsme nesehnali ani ten časopis s novelou, ale už všude slyšíme – ať žije strana!

Ještě jsme nedočetli k tomu místu, jak se bije karabáčem, ale už ze všech stran hřmí – ať žije strana!) Tak andělé lži, ochránci zdi, výborně zvládli první moment.

Ale díra přece jen zůstala. A jejich křídla se s tím smířit nemohla.

Pak se pokusili falšovat. Jako kouzelník skoro bez kapesníčku proměňuje slepici na pomeranč, tak chtěli zašantročit celý Archipelag. Místo toho, co je ukázán v novele, předvést divákům docela jiný, ušlechtilejší. Tyto pokusy byly zpočátku opatrné (domnívali se, že autor je dobře zapsán u dvora). Falšování se muselo provádět tak, že se povídka přitom neustále chválila. Ale I. Čičerov[149)] to zvládl, hned vytyčil hlavní směr. Vynachválil povídku do nebe a pak se jal v recenzi vykládat o Archipelagu Gulag „očima svědků“. Vykládal o komunistech v táboře, kteří sice „…nesbírali stranické příspěvky, ale pořádali noční, tajné stranické schůze (?), diskutovali o posledních politických událostech… Za to, že polohlasem zpívali Internacionálu, hnili na základě udání práskačů v karcerech… Benderovci a vlasovci se skutečným komunistům posmívali a týrali je, stejně jako (!) velitelé tábora… Ale nic z toho nám Solženicyn neukázal. Nepodařilo se mu postřehnout určité stránky tohoto hrozného života.“ , Čičerov v táboře sice nebyl, ale všechno postřehl. Není to hlavička? Ukázalo se, že tábory neměly nic společného ani se sovětskou vládou, ani se stranou! (Zřejmě ani ty soudy nebyly sovětské.) V táborech vládli vlasovci a benderovci spolu s velením. (No, nazdar! My jsme spolu se Zacharovovou uvěřili, že táboroví šéfové mají stranické legitimace a že je také vždy měli!) Ale všichni nepublikují zrovna v moskevských novinách! Třeba náš rjazaňský vůdce, spisovatel N. Šundik navrhl v interview pro APN, pro Západ, tuto variantu hodnocení Archipelagu (ale neotiskli ji):

„Pryč s mezinárodním imperialismem, který vyprovokoval všechny ty tábory!“ To je přece chytré! To je přece prima! Ale nevyšlo to…

Totiž vcelku byly tábory takové cizácké, cizorodé, nepatřily k nám, snad byly berijovské, nebo vlasovské, nebo německé, čert aby

se v tom vyznal, naši lidé v nich jen seděli a trápili se. A ani ti „naši" lidé nebyli všichni naši, na všechny „naše" nestačí stránky novin, naši jsou jen komunisté!

Čtenář, který s námi prošel celým každodenním životem Archipelagu, teď sotva dokáže najít takové místo a takovou chvíli, kdy by se hodilo polohlasně zpívat Internacionálu. Když člověk klopýtá po práci v lese, moc mu do zpěvu není. Leda, že proseděl celý den ve skladu…

149) Moskovskaja pravda, 8. 12. 1962.

A o čem by byly ty noční stranické schůze (zase jedině ve skladu nebo na marodce, ale to by šlo i ve dne, pročpak v noci?)? Vyjádřit nedůvěru ÚV? Vy jste se zbláznili!

Nedůvěru Státní bezpečnosti? To nejde, vždyť ji založil sám Dzeržinskij! Nedůvěru sovětským soudům? To by se rovnalo nedůvěře ve stranu, hrůza pomyslet. (Vždyť k omylu došlo jen v tvém případě – takže kamarády si musíš vybírat opatrně, ostatní jsou přece odsouzeni právem!) Obyčejný řidič A. G. Z-jko, na nějž mávání těch křídel nezapůsobilo, mi píše:

„Že nebyli všichni jako Ivan Děnisovič? A jací tedy byli? Snad ne vzpurní? Že by v táborech působily oddíly „odporu" v čele s komunisty? A proti komu bojovali'? Proti straně a vládě?"

Co je to za kacířství? Jaképak „oddíly odporu"? Ale pak – o čem byly ty schůze? O neplacení členských příspěvků? Vždyť ty se nevybíraly… Diskutovalo se o politických událostech? Nač na to svolávat schůze? Stačí dvě věrné hlavy (a ještě si rozmysli, která je věrná) a potichoučku… Stranické schůze v táborech mohly jednat o jedné jediné věci: jak by naši lidé zabrali všechna prominentní místa a přežili, jak by ty, co nejsou naši, nekomunisty, odstrčili, ať si třeba zmrznou při lesních pracích, ať se udusí v plynové komoře měděných dolů!

Nic jiného věcného se vymyslet nedá, o ničem jiném jednat nemohli.

Už v roce 1962, dříve, než se novela dostala ke čtenářům, byla stanovena linie, jak se bude nadále Archipelag Gulag falšovat. Mistři

falšování se postupně dozvídali, že autor vůbec není dobře zapsán u dvora, že nad ním není ochranná ruka, že je pomíjivá bludička a byli čím dál drzejší.

Podívali se na povídku – ale pročpak jsme zaváhali? Pročpak jsme na ni pěli chválu (ze svého lokajského zvyku)?

„Člověk se mu (Solženicynovi) nepovedl… Bál se… nahlédnout do lidské duše.“[150)] Podívali se pozorně na hrdinu – vždyť je to „ideální nehrdina“. Šuchov je „osamělý“, je „vzdálen lidu“, nízká osobnost, žije jen pro svůj žaludek a nebojuje! Nad tím se všichni čím dále, tím více rozhořčovali – proč Šuchov nebojuje? Nepíší, zda by byl měl svrhnout táborový režim nebo jít někam se zbraní, jenom: proč nebojuje?(A to já už měl připravený scénář o Kengrském povstání, ale neodvážil jsem se ten pergamenový svitek rozbalit…) Sami nebojovali ani za mák, a od nás žádali boj v tunách a kilometrech!

Tak je to vždycky. Po boji je každý chytrý.

„Po pravdě řečeno má Šuchov nízké zájmy. Nejstrašnější tragédií kultu osobnosti bylo, že za ostnatým drátem byli opravdoví a nejlepší sovětští lidé, sůl naší země, skuteční „hrdinové své doby“, kteří „by byli také rádi urvali porci šlichty navíc… ale nedělali to lokajsky“[151)]. (A jakpak?To by mě zajímalo – jak.

„Solženicyn zdůraznil strašlivě těžké podmínky. Je daleko od skutečné pravdy života.“

Pravda života je pak v tom, že zůstávali lidé, „zocelení v boji“, „vychovaní leninskou stranou“, kteří… copak? bojovali? Nikoli, „hluboce věřili, že doba temné zvůle pomine.“ „Někteří autoři přesvědčivě vylíčili muka podvýživy. Ale kdo by mohl popřít, že duševní muka jsou stokrát horší než hlad?“[152)] (Zvlášť, když ho někdo nezažil.) A v čem byla jejich duševní muka? Co bude, jak bude? Kdy dostaneme milost? Kdy nás zase povolají na vedoucí funkce?

150) Kazachstanskaja pravda, 6. 10. 1964, dopis diplomata A. Gudzenka.

151) Kazachstanskaja pravda, 27. 8. 1964.

152) Krasnojarskij rabočij, 27. 9. 1964.

Vždyť také celý XX. sjezd jednal o tom, komu vybudovat pomník! Padlým komunistům! A obyčejným padlým Ivanům? Ne, o nich se ani nemluvilo. A škoda. (V tom právě byl Ivan Děnisovič jako třaskavina, že jim někdo podstrčil obyčejného Ivana!) Vznášeli se, mávali křídly bez přestání, už druhý rok. Kdo dovedl rozpřádat pavučinku legend, ten ji rozpřádal. Například Izvěstija[153)] se nás jaly poučovat, jak se mělo bojovat. Prý se z tábora mělo utíkat!(Že naši uprchlíci neznali adresu autora článku, N. Jermoloviče! U toho by se byli mohli schovat! Ale jinak je ta malá rada škodlivá: vždyť útěk ohrožuje autoritu MV! (No, dobrá, utíkat, ale co dál?) Jakýsi Alexej, vykládají Izvěstija, aniž by uváděly příjmení, prý na jaře 1944 utekl z rybinského tábora na frontu. A tam ho hned ochotně přijal do jednotky major, politický pracovník („prudce přikývl, zahnal pochybnosti“). Majorovo příjmení se také neuvádí.

A nepřijali ho jen tak obyčejně, ale do rozvědky pluku! Svěřili mu bojový úkol! (No řekněte, pokud jste byli na frontě: majorovi snad nezáleželo na hodnosti? Nešlo mu o stranickou legitimaci? V roce 1941 se takhle ještě riskovat dalo, ale ve 44., při dobré evidenci, za dohledu SMERŠe?) Hrdina dostal řád Rudého praporu (a jakpak to udělali s doklady?), ale po válce „šel raději do zálohy“.

Druhého uvádějí plným jménem: německý komunista Xaver Schwarzmiiller k nám utekl od Hitlera v roce 1933, v roce 1941 byl jako Němec zatčen (to všechno vypadá pravděpodobně!). No, a teď se dozvíme, jak má v táboře bojovat skutečný komunista!

Oficiální zpráva: zemřel v Čistopoli 4. 6. 42 (zhebnul v prvních chvílích v táboře, to je velmi pravděpodobné, zejména pro cizince), posmrtně rehabilitován v roce 1956. A kde že bojoval? Takhle je to: říká se, že v roce 1962 ho prý někdo viděl v Rize (jedna ženská). To znamená, že uprchl! Honem začali prověřovat „táborový úmrtní list“

(potvrzení s nerovně utrženým krajem) a představte si, chybí tam fotografie! Poslyšte, ta nevídaná věc: zemřelého táborového vězně nevyfotografovali! Kdo to kdy viděl? Je to jasné, uprchl a celou tu dobu bojoval! Jak bojoval? Nevíme. Proti komu? Nevíme. A proč se teď nepřihlásí? Nevíme.

Takové bajky nám vypráví ústřední vládní orgán! , Takovou pavučinou legend nám chtějí opříst zmizelý Archipelag Gulag!

Z Izvěstijí ještě jedna legenda: v nedávné době se syn dozvěděl o posmrtné rehabilitaci otce. A jaké byly jeho city? Rozhněval se snad, že mu otce odbouchli pro nic, za nic? Ne, pocítil radost, úlevu : jaké je to štěstí, když se člověk dozví, že otec byl před stranou bez viny!

Každý ze sebe mačkal, co mohl. Jedna pavučinka za druhou – a světýlko pohasíná, Archipelag už není tak zřetelný.

A zatímco se toto všechno spřádalo a tkalo, zatímco křídla usilovně mávala – vzadu, na druhé straně zdi budovali lešení a šplhali se nahoru ti skuteční zedníci: museli být tak trochu spisovateli, ale také trochu perzekvovaní, by si sami poseděli v táboře, jinak by jim přece nevěřil ani ten největší pitomec. Chystali se do páce Boris Ďjakov, Georgij Šelest, Galina Sebrjakovová a Aldan-Semjonov.

Horlivost se jim upřít nedá, vrhali se na tu díru ve zdi hned ze začátku, vyskakovali a snažili se na ni dosáhnout i bez lešení, chtěli ji zaplácnout maltou, jenže nedosáhli.

Serebrjakovová přinesla na ucpání díry úplný balvan, román o hrůzách vyšetřování komunistů. Jak jim vydloubávali oči, jak po nich dupali nohama. Ale vysvětlili jí, že tenhle kámen se nehodí, že to není ono, byla by to jenom další díra.

A Šelest, bývalý velitel brigády VČK, dával svůj Kus zlata do Izvěstijí už dříve, ale téma

153) 25. dubna 1964.

tenkrát ještě nebylo povoleno – nač? Teď, asi tak dvanáct dní před tím, než byla proražena první díra, když už ale bylo jasné, kam rána padne, použily Izvěstija Šelestovovu náplast. Ale ta se neudržela: spadla, jako by ani nebyla.

Díra dále zela, když tu přiskočil Ďjakov a začal přihazovat své Zápisky pridurkovy. Ale cihly Lapšinovy recenze mu spadly přímo na hlavu: Ďjakov byl odhalen, že si v táboře jen zachraňoval kůži a víc nic.

Ba ne, tak to nepůjde. Ba ne, musí se na to jít důkladně! A tak začali stavět lešení.

Padlo na to půl druhého roku, zatím se to flikovalo novinovými články, máváním blanitých křídel. Ale jakmile bylo lešení hotovo, přitáhli jeřáb a šlo to ráz na ráz:

V červenci 1964 vyšly: „Co jsem prožil“ Ďjakova, „Basreliéf na skále“

Aldan-Semjonova, v září „Kolymské zápisky“. V témže roce v Magadanu proskočila knížečka Vjatkina[154)]. A hotovo. A díra je ucpána. A zpředu, na jejím místě, namalovali něco docela jiného: palmy, fíkové stromy, tuzemce v plavkách. Souostroví? Vypadá to tak. A co, zfalšovali ho? Ano, zfalšovali…

Zmínil jsem se už o všech těch knihách, když jsem mluvil o pravověrných[155)]. Kdyby naše rozpory skončily u literatury, nemusel bych se k ním vracet. Ale protože se rozhodli, že Gulag obestřou lží, musím vysvětlit, kde nastavěli dekorace. Ačkoli čtenář, který tuto mou knihu přečetl, na to snadno přijde sám.

Jejich první a hlavní lež je v tom, že v jejich Archipelagu nesedí lid, naši Ivanové. Všichni společně pudově, nebo každý zvlášť lžou v tom, že dělí vězně na 1) poctivé komunisty (s dílčím dělením na nadšené uvědomělé nestraníky) a 2) bělogvardějce-vlasovce-policajtybenderovce (na jedné hromadě).

Ale všichni dohromady z těchto dvou skupin tvořili na Archipelagu maximálně 10-15 %. Ostatních 85 % tvořili rolníci, inteligence a dělníci, celá osmapadesátka a všichni ti odsouzení za špulku nití nebo za trošku klásků – ti všichni jim zmizeli, nevešli se do jejich počtu! Zmizeli jim proto, že upřímně zapomněli na svůj trpící lid! Ten dobytek pro ně ‚ani neexistuje, pokud po návratu z kácení lesa polohlasně nezpívá Internacionálu. Šelest se nenápadně zmiňuje o sektářkách (ani ne o sektářích, ty v mužských táborech neviděl?), někde se mu mihl jeden mizerný škůdce (právě tak ho vidí, jako škůdce) a jeden mizerný lehký kriminální – a to je všechno. Vypadly jim také všechny národnostní menšiny. Aspoň Ďjakov si za svého věznění mohl všimnout pobaltských národů! Ale nejsou tam, nejsou! (Byli by utajili i západní Ukrajince, ale ti byli příliš aktivní.) Vypadlo jim celé spektrum tuzemců, viděli jen dvě mezní linie. No, a

schéma přece ani nic jiného nepotřebuje, bez toho se schéma nevykonstruuje.

Kdo je u Aldana-Semjonova jediná prodejná duše? Jediný rolník – Děvjatkin. Kdo je v Šelestově Kusu zlata jediný prosťáček-hlupáček? Zase jediný rolník novely Golubov.

Takový mají vztah k lidu.

Jejich druhá lež spočívá v tom, že práci v táboře buď vůbec neukazují, jejich hrdinové jsou obvykle pridurkové, uvolnění od skutečné práce a trávící čas ve skladech, nebo jako účetní, nebo na marodce (Serebrjakovová má najednou 12 lidí v nemocničním pokoji, kterému se říká „komunistický“. Kdopak je dal dohromady? Pročpak jsou tu samí komunisté?

154) Vjatkin, Čelovek roždajetsa dvaždy, pozn. překl., tituly originálu Povest o perežitom, Basrelief na skále.

155) Část III., kapitola 11.

Nedostali se sem na rekreaci z protekce?). Nebo jde o nějaké poklidné, neunavující, nevysilující papírové zaměstnání. A přitom opravdovým upírem byla deseti až dvanáctihodinová namáhavá práce. A právě ona je skutečným obsahem každého dne a všech dnů na Souostroví.

Jejich třetí lež spočívá v tom, že v jejich táboře necení zuby hlad, že nepohlcuje den co den desítky podvyživených a vysílených. Nikdo se nepřehrabuje na smetištích.

Nikdo vlastně nepotřebuje uvažovat o tom, jak neumřít do konce tohoto dne. (NPT – je tábor lehkého režimu, říká mimochodem Ďjakov. Jen kdybys tak měl sedět při tom lehkém režimu!) Tyto tři lži stačí k tomu, aby zfalšovaly všechny proporce Archipelagu – realita zmizela, nemáme už před sebou skutečný, trojrozměrný prostor. Teď už se podle obecného světového názoru autora a podle jeho vlastní fantazie dá vymýšlet, skládat kostičky, kreslit, vyšívat a žvanit cokoli. V tomto vymyšleném světě je všechno dovoleno. Teď je možné věnovat dlouhé stránky popisu ušlechtilých úvah hrdinů (kdy skončí zvůle? Kdy nás povolají do funkcí?). Jak jsou oddáni

věci strany a jak strana časem všechno napraví. Může se popisovat všeobecné nadšení při upisování na státní půjčku (upsat se a nemít peníze na nákup v kiosku). Vězení, obvykle zamlklé, lze naplnit rozhovory (holič z Lubjanky se ptá Ďjakova, zda je komunista…

Šílenství!). Do vyvolávání vězňů při kontrole lze zařadit otázky, které se jakživy neobjevovaly („Stranická příslušnost?… Funkce?“). Mohou se vymýšlet anekdoty, co nejsou k smíchu, spíš z nich člověk dostane průjem: mukl si stěžuje civilnímu tajemníkovi strany, že jakýsi volňas pomluvil jeho, mukla, člena strany! Pro čí hloupé uši je to určeno? (Ďjakov) Nebo: mukl z eskortovaného útvaru (ušlechtilý Petrjakov, spolupracovník Kirova) donutí celou kolonu zamířit k Leninovu pomníku a smeknout, smekají i vojáci!!! A čímpak drží automaty? (Aldan-Semjonov).

U Vjatkina kolymská galerka ochotně smeká na Leninovu počest. To je absolutní žvást. (A i kdyby to byla pravda, moc cti by to Leninovi nepřidalo.) Celý Šelestův Kus zlata je od začátku do konce jedna jediná anekdota. Odevzdat nebo neodevzdat táboru nalezený kus zlata? K položení této otázky je nutná především zoufalá, odvaha – hrozí smrt zastřelením! (Ale i za položení otázky přece nehrozí smrt!) Tak ten kus zlata odevzdali a generál ještě nařídil prohlídku jejich čety.

A co by se stalo, kdyby nic neodevzdali?… Sám autor se zmiňuje o „Lotyšově četě“, kde byla prohlídka v práci i v baráku. Takže problém nebyl v tom, zda pomoci vlasti nebo ne, ale – zda riskovat čtyři životy pro ten kus zlata. Celá situace je vymyšlena, aby se mohl projevit komunismus a vlastenectví. (Něco jiného jsou ti, co nejsou eskortováni. U Aldana-Semjonova zlato krade i velitel milice i náměstek lidového komisaře.) Ale Šelest přece jen nevystihl dobu: příliš hrubě, dokonce i s nenávistí mluví o šéfech táborů, což je pro ortodoxe něco naprosto nepřípustného. Zato Aldan-Semjonov píše o evidentním zloduchovi – vedoucím zlatého dolu: „Byl to dobrý organizátor“ (!) A jeho poučení: když je dobrý velitel, dá se v táboře dobře pracovat a žije se takřka svobodně[156)]. Stejně u Vjatkina: kolymský katan, velitel Dalstroje, Karp Pavlov buď „nevěděl“, nebo „nechápal“ své vlastní zločiny, nebo se už převychovával.

Do malovaných dekorací museli autoři kvůli věrohodnosti dát i skutečné podrobnosti.

U Aldana-Semjonova si voják z eskorty bere pro sebe vytěžené zlato. Absentéry týrají bez

156) Dělá to dojem, že Aldan-Semjonov zná život civilních vedoucích pracovníků a že v těch končinách byl, ovšem život vězňů zná špatně, každou chvíli je vedle: buď baptisté „nic nedělají", nebo Tatar z eskorty dal najíst Tatarovi-muklovi a muklové si proto myslí, že je mládenec práskač! To si přece myslet nemohli, protože eskorta je na jeden den a své práskače nemá.

ohledu na právo nebo zákon. Pracuje se při 53 stupních mrazu. Zloději si v táboře žijí blahobytně. Penicilin se stopí pro načalstvo. U Ďjakova: hrubé chování eskorty. Scéna v Tajšetu u vlaku, kdy muklům nestačili odpárat čísla a cestující házeli vězňům jídlo a kuřivo a eskorta to sbírala pro sebe. Popis filcunku před svátky.

Ale těchto detailů autoři používají jen proto, aby se jim věřilo. Hlavně jim však jde o tohle. Slovy recenzí:

„V „Jednom dni Ivana Děnisoviče" jsou táborové stráže skoro zvířata. Ďjakov ukazuje, že mezi nimi je spousta takových, co zoufale uvažovali."[157] (Ale na nic nepřišli.) „Ďjakov ukázal tvrdou pravdu života… Pro něj je bezpráví v táborech pozadím (!), ale hlavní je to, že sovětský člověk se před zvůlí nesklonil…

Ďjakov vidí i čestné čekisty, kteří konali hrdinské, ano, hrdinské skutky!"[158] (Ty hrdinské činy znamenaly shánět komunistům dobrá místa. Ostatně hrdinství komunisty Konokotina se spatřuje v tom, že „uražen šíleným obviněním… zbaven svobody… pokračoval v práci „preparátora"! Jeho hrdinství tedy spočívá v tom, že se nedal zahnat z marodky na společné.)[159] Co je vrchol Ďjakovovy knihy „Všechno zlé pominulo" (na ty mrtvé nevzpomíná), „všechno dobré se vrátilo!" „Nic se ze života neškrtá."

A co Aldan-Semjonov? „Přese všechno jsme nezatrpkli." Ať žije strana – to ona likvidovala tábory! (Veršovaný epilog.) Likvidovala je však opravdu? Nezůstalo snad něco? A pak – kdopak ty tábory vytvořil?… Mlčí.

A co říci vězni A. K. K-vovi, který se ptá: „Existovala za Beriji sovětská vláda, nebo ne? Pročpak se mu nepostavila?“

Nebo P. R. M-koví: „Jak se mohlo stát, že moc má ve svých rukou lid a že lid připustil sám pro sebe takovou tyranii?“

Naši autoři se přece nestarali o příděl, nepracovali, neustále ušlechtile přemýšleli – ať tedy odpovědí!

Mlčí. Ticho…[160)] No, a to je všechno. Díra je zazděna a zamalována (trochu barvy přidal generál Gorbatov). A jako by zeď nebyla nikdy proražena! A pokud vůbec nějaký Gulag byl, tak jakýsi přízračný, neskutečný, maličký, že to ani za řeč nestojí.

A co ještě? Pro jistotu trochu barvy plácnou také novináři. Třeba Michail Berestinskij z pověření neúnavné Litgazety (té kromě literatury neujde nic) zajel do Jerceva.

Dozvídáme se, že dokonce sám seděl. Ale jak hluboce ho dojali noví šéfové ostrovů:

„Není možné si představit v dnešních nápravných orgánech, v místech odnětí svobody lidi, kteří by jen vzdáleně připomínali Volkového…[161)] Teď jsou to skuteční komunisté. Pevní, ale dobří a

157) Tjumenskaja pravda 13. 8. 1964.

158) Volgin, Soldaty revolucii, Krasnojarskij rabočij, 27. 9. 1964.

159) ~arnyj, M., Kommunisty oslajutsa kommunistami, Literaturnajae azeta 15.9. 1964.

160) Máme-li hovořit o osobním tónu těchto spisů, je nejumírněnější Šelest. Přece jen trochu bídy zažil, i když zřejmě největší část trestu strávil v klidu jako jeho hrdina Zaborskij. V jeho povídkách se objevují reálné rysy tábora. Nejprotivnější jsou Ďjakovovy povídky. Tady se nám servíruje kulatá kožešinová čepička (ve zvláštním táboře!), kolínská, stížnosti, že je mu prý ve skladu „zima“. A nejen to, zjevně lže, aby zakryl, jaké měl v táboře štěstí (.,v táboře se funkce nepřidělují, kdo kam jde, o tom rozhoduje článek obžaloby a trest“ – a navíc kmotr!). Když své

Zápisky předělával, zkreslil motivy, pro něž se snažil dostat na marodku. Dodatečně si připisuje nesmírnou odvahu v rozhovorech s dozorci a operativci, že prý velitele KVO dokonce nazval lhářem – a přesto konferoval na nejbližším vystoupení tvořivosti (třeba mu líbal nohy?).

161) Vzpomeňme si, co říká Zacharovová – zůstali tam stejní lidé!

spravedliví lidé. Nesmíme si ale myslet, že jsou to andělé… (Zřejmě přece jen takové názory existují – A.S.) Ploty s ostnatým drátem, strážní věže – jsou zatím, bohužel, nutné. Ale důstojníci s radostí říkají, že „kontingentu“ přichází stále méně“[163]. (A z čehopak mají radost – že to nedotáhnou do penze, že budou muset hledat jinou práci?) Takový maličký Archipeláček, kapesní. Je naprosto nezbytný. Taje jako cucavý bonbón. Práce skončila. Ale zřejmě na lešení lezli další ochotní se zednickými kladívky, štětci a s kyblíky malty.

A tak na ně křikli:

„Ticho! Zpátky! Už ani slovo! Úplně zapomenout! Žádný Archipelag neexistoval, ani dobrý, ani špatný! Naprosté ticho! Zapomenout!“

Takže první odpověď byla – křečovité mávání křídly.

Druhá – důkladné zazdění díry. Třetí – zapomenutí.

Právo svobodu vědět o Archipelagu Gulag se vrátilo do výchozího mrtvého bodu – do .,. roku 1953.

A každý publicista si zase může klidně slintat o převýchově galerky. Filmaři mohou natáčet film, v němž se služební psi s rozkoší sápou na lidi.

Všechno může jít dál tak, jako kdyby nic, jako kdyby zeď nebyla probourána.

A mládež, unavená těmi zvraty (jednou se mluví tak, po druhé zase jinak), mává rukou – zřejmě ani žádný „kult“ nebyl a žádné hrůzy nebyly, zase nějaké kecy. A jde tancovat. Správně se říká – křič, když tě biji! Když budeš křičet, až když bude po všem, nikdo ti neuvěří.

Když Chruščov se slzou v oku povoloval Ivana Děnisoviče, byl pevně přesvědčen, že to je o táborech stalinských, že za něj nic takového není.

A Tvardovskij, který se staral o nejvyšší posvěcení, také upřímně věřil, že je to o minulosti, že to už pominulo. U Tvardovského je to ostatně pochopitelné. Celá moskevská veřejnost, svět, v němž žil, vycházely z toho, že je doba tání, že se přestalo zavírat, že byly dva očistné sjezdy, že se lidé vracejí z nebytí a je jich hodně!

Za krásnou, růžovou mlhou rehabilitací se skrylo Souostroví, stalo se docela neviditelným.

Ale co já, co já! Vždyť i já jsem podlehl, a u mně je to neodpustitelné! Vždyť jsem Tvardovského ani neklamal! Také si upřímně myslel, že jsem přinesl povídku o minulosti! Zapomněl snad můj jazyk chuť šlichty? Vždyť jsem přísahal, že nezapomenu. Nepoznal jsem snad zúplna povahu psovodů? Neuvědomil jsem si snad, když jsem se připravoval na úlohu kronikáře Archipelagu, jak roste z podstaty státu, jak ho stát potřebuje? Sebou jsem si byl jist jako nikým jiným, že pro mě neplatí ten zákon:

„Vše se z mysli odsunuje, tělo lidské zaceluje."

Ale zarostl jsem sádlem. Naletěl jsem. Uvěřil jsem… Uvěřil jsem bezstarostnosti hlavního města. Blahobytu svého nového života. Vyprávění posledních přátel, kteří se odtamtud vrátili: je to teď mírné! Režim je měkký! Pouštějí, pouštějí! Ruší celé zóny!

Propouštějí enkaveďáky!…

Ba ne, prach jsme! Platí pro nás zákony země. A žádná míra neštěstí není dost velká, aby nás navždy naučila cítit společnou bolest. A dokud v sobě nepřekonáme marnost a prach, nebudě na zemi spravedlivého zřízení, ani demokratického, ani autoritářského.

163) Literatumaja gazeta, 5. 9. 1964.

A tak byl pro mě překvapením další, třetí proud dopisů od současných muklů, ačkoli právě on byl nejpřirozenější, ačkoli právě ten bych byl měl očekávat v řadě nejprvnější. Na pomačkaných papírcích, špatnou tužkou, v podivných obálkách, které často

nadepsali a poslali volňasové, to znamená načerno – tak mi posílal své námitky a dokonce i své rozhořčení dnešní Gulag.

Tyto dopisy také byly jako jediný společný výkřik. Ale jaký: „A co my?!“

Celý ten rámus v novinách kolem novely, inscenovaný pro potřeby svobody a zahraničí, halasil, jako že: „to se stalo, ale nikdy se už opakovat nebude.“

A muklové zaúpěli: jak to, že se nebude opakovat, když my sedíme teď a za stejných podmínek?!

„Od dob Ivana Děnisoviče se nic nezměnilo“ – psali z nejrůznějších míst. „Mukl si přečte vaši knihu a je mu líto a bolí ho, že všechno zůstalo stejné.“

„Co se změnilo, když nadále platí všechny zákony o 23 letém vězení, vydané za Stalina?“

„Kdo teď představuje kult osobnosti, když zase sedíme pro nic a za nic?“ „Černý mrak nás zakryl a nikdo nás nevidí.“

„Pročpak nebyli potrestáni takoví jako Volkovoj? Takoví nám dodnes dělají vychovatele. „Počínaje nejmizernějším dozorcem a velitelem správy tábora konče, mají všichni životní zájem na zachování táborů. Dozorci konstruují za každou maličkost rozsudky.

Operativci očerňují naše osobní spisy. My, co máme pětadvacet, jsme jako namazaná žemle, která sytí ty zkažené, co by nás měli přivést na cestu ctnosti. Vždyť takhle kolonizátoři prohlašovali Indiány a černochy za meněcenné lidi. Není těžké postavit proti nám veřejné mínění, stačí napsat článek Člověk za mřížemi…[164)] a zítra bude lid manifestovat, aby nás spálili v pecích.“

Správně. Vždyť je to všechno tak.

„Jedete za vozem!“ omráčil mě Váňa Alexejev.

Po všech těch dopisech jsem si uvědomil, jak velice jsem se provinil. Cítil jsem se jako hrdina, a přitom jsem za deset let ztratil živý kontakt s Archipelagem.

Pro ně, pro dnešní mukly, moje kniha není kniha a pravda není pravda, pokud nepřijde pokračování, pokud se nebude mluvit také o nich. Aby to bylo řečeno – a aby se to změnilo! Když se nemluví k věci a když nepůjde o věc – tak nač ty řeči" To je pak, jako když v noci zaštěká pes…

(Tuto úvahu bych chtěl věnovat našim modernistům: takhle si naši lidé zvykli chápat literaturu. A hned tak si neodvyknou. A měl by si snad odvyknout?) A tak jsem se vzpamatoval. A skrz růžový, vonný opar rehabilitací jsem rozpoznal dřívější skalní masu Souostroví, jeho šedé obrysy a věže.

164) Kasjukov a Mončanskaja, Čelovek za rešotkoj, Sovetskaja Rossija, 27. 8. 1960. Článek, inspirovaný vládními kruhy, který ukončil krátké období zmírnění situace na Archipelagu (1955-1960). Autoři se domnívají, že v táborech jsou „blahovolné poměry“. Že se tu „zapomíná na trest“, že muklové „nerespektují své povinnosti“, že „správa má mnohem méně práv než věrni“ (?). Ujišťují, že tábory jsou „bezplatná rekreace“ (nevíme, proč se neplatí za čisté prádlo, za holiče, za přijímací místnosti). Rozhořčují se, že v táborech je jen 40 hodinový pracovní týden a že prý pro vězně práce není povinná (?). Autoři volají po „tvrdých a těžkých podmínkách“, aby se zločinec vězení bál (těžká práce, tvrdé palandy bez matrací, zákaz civilního oblečení, „žádné kiosky s bonbónky“ atd. Žádají zrušení podmíněného propuštěni. „a když porušíš režim, seď dál.“ A ještě – aby vězeň „po odpykání trestu nedoufal v milosrdnost.“

Stav naší společnosti dobře vystihuje pojem fyzikálního pole. Všechny silokřivky tohoto pole směřují od svobody k tyranii. Tyto silokřivky jsou velmi stabilní, zařízly se, zkameněly, je téměř nemožné je rozvířit, odrazit, pootočit. Každý náboj nebo hmota, vstupující do tohoto pole, se snadno stočí směrem k tyranii. Probít se ke svobodě je nemožné. K tomu by bylo třeba zapřáhnout deset tisíc volů.

Teď už, kdy je moje kniha otevřeně prohlášena za škodlivou, kdy bylo její vydání prohlášeno za chybu („důsledky voluntarismu v literatuře“), kdy je vyřazována z veřejných knihoven, je jen připomenutí jména Ivana Děnisoviče nebo mého jména na Archipelagu nenapravitelným zločinem. Ale tenkrát! Tenkrát, když mi Chruščov tiskl ruku a za potlesku mě představoval těm třem

stovkám lidí, považovaným za uměleckou elitu, tenkrát, kdy jsem měl v Moskvě „tisk pro sebe“ a dopisovatelé čekávali u mého hotelového pokoje, kdy bylo otevřeně prohlášeno, že strana a vláda podporují takovéto knihy, kdy Vojenské kolegium Nejvyššího soudu bylo pyšné, že mě rehabilitovalo (tak jako toho nyní asi litují), kdy právníci – plukovníci prohlašovali z tribuny, že tato kniha by se měla číst v táborech! Právě tenkrát se němé, bezhlasé a nejmenované síly pole nepozorovaně vzepřely a kniha byla zastavena! Už tenkrát byla zastavena! A do málokterého tábora se dostala legálně, tak, aby si ji někdo mohl vypůjčit z knihovny KVO. Z knihoven byla vyřazena. Zabavovali ji z balíčků, posílaných zvenku. Tajně, v záňadří ji přinášeli volňasové, muklové jim platili 5 a dokonce prý i 20 rublů (a to chruščovovských peněz, a muklové! Když však známe nestydatost světa kolem táborů, ani nás to nepřekvapí.). Muklové ji nosili do tábora a procházeli s ní filcunkem, jako by měli nůž. Ve dne ji schovávali a v noci se četlo. V jakémsi táboře na severním Uralu ji dali do kovových desek, aby déle vydržela.

Ale co bychom mluvili o muklech, když i ve světě táborů platil ten nepsaný, ale všemi akceptovaný zákaz. Na stanici Vis Severní železnice napsala svobodná občanka Marie Asejevová do Litgazety příznivý názor na knihu. Snad dopis hodila do schránky, nebo ho možná neopatrně nechala na stole – ale za pět hodin po napsání dopisu ji tajemník stranické organizace V. G. Šiškin obvinil z politické provokace (i slovo se pro to najde!) a byla okamžitě zalčena[165)].

V Tiraspolské nápravně pracovní kolonii vězeň sochař G. Nědov ve svém prídurkovském ateliéru tesal postavu vězně. Nejdříve z formely. Velitel režimu, kapitán Soloďankin na to přišel: „Ty tady děláš vězně! Kdo ti to dovolil? To je kontrarevoluce.“ Popadl figurku za nohy, roztrhl ji a obě půlky hodil na zem. „To je ze čtení všelijakých Ivanů Děnisovičů!“ (Ale pak figurku nechal, Nědov ty dvě půlky schoval.) Soloďankin si stěžoval a Nědova předvolali k veliteli tábora Bakajevovi.

Mezitím si však Nědov stačil sehnat v KVO nějaké noviny. „Budeme tě soudit! Provokuješ lidi proti sovětské vládě!“ zahřměl Bakajev. (Přece jen vědí, jak pohled na mukla působí.) „Dovolte,

občane veliteli… Tady Nikita Sergejevič říká… A tuhle soudruh Iljičev…“ „Vždyť s námi mluví jako rovný s rovným!“ byl ohromen Bakajev.

Teprve za půl roku se Nědov odvážil znovu vytáhnout ty kousky, slepil je, odlil a přes volňase figurku poslal za zónu.

V kolonii začali novelu hledat. Byl proveden všeobecný generální filcunk v obytné zóně. Nenašli nic. Jednou se Nědov rozhodl, že se jim pomstí. Vzal si knížku Tevekeljana Žula a oheň, posadil se večer tak, jako že se schovává (v přítomnosti práskačů požádal chlapy. aby ho kryli) a aby ho bylo vidět z okna. Rychle ho práskli.

Přiběhli tři dozorci (čtvrtý se díval do okna, komu tu knihu dá). Už ho mají! Knihu odnesli do strážnice, schovali do sejfu

165) Jak tato historie skončila, dosud nevím.

Dozorce Čižik založil ruce, za pasem obrovský svazek klíčů: „Našli jsme knihu! No, teď tě zavřou!“ Ale ráno se důstojník podíval: „Ach, pitomci!… Vraťte to!“

Tak četli muklové knihu, „schválenou stranou a vládou!“

V prohlášení sovětské vlády z prosince 1964 se říká: „Viníci strašlivých zločinů nesmějí v žádném případě a za žádných okolností ujít spravedlivému trestu…

Zločiny fašistických vrahů, kteří se snažili likvidovat celé národy, nemají obdoby.“

To proto, aby se v NSR nedovolilo promlčení zločinů po uplynutí dvaceti let. Jenomže sami .sebe soudit nechtějí, třebaže „se snažili likvidovat celé národy.“

Vychází u nás mnoho článků o tom, jak je důležité trestat uprchlé západoněmecké zločince. Jsou přímo odborníci na takové články, například Lev Ginzburg. Píše (prý kvůli analogii): jakou morální přípravu museli provést nacisté, aby masové vraždy vypadaly jako něco přirozeného a morálního. Zákonodárci teď hledají výmluvu v tom, že to nebyli oni, kdo vykonávali rozsudky! A vykonavatelé se odvolávají na to, že oni přece zákony nevydávali!

To známe tak dobře… Právě jsme si přečetli u našich praktiků: „Režim vězňů vyplývá z výkonu rozsudku… Stráže nevěděly, kdo za co sedí.“

Měli jste se o to zajímat, pokud jste lidé! Právě proto jste zločinci, že vám chyběl občanský i lidský pohled na lidi, které jste věznili. Cožpak nacisté také neměli své instrukce? A copak nacisté nevěřili, že zachraňují árijskou rasu?

A ani naše vyšetřovatele nic nepřivede do rozpaků (už nepřivádí), odpovědí: pročpak vězni svědčili sami proti sobě? Prý se měli držet, když jsme je mučili! A proč udavači hlásili zfalšovaná fakta? Vždyť jsme se o ně opírali jako o svědecké výpovědi!

Byla to kratičká doba, kdy zneklidněti. Zmíněný V. N. Iljin, (bývalý generálporučík MGB) řekl o Stolbunovském (vyšetřovateli generála Gorbatova, ten se o něm zmiňuje): „Ale, ale, to není pěkné! Teď má nepříjemnosti. A přitom má takový pěkný důchod.“ Proto se také chopila pera A. F. Zacharovová, bála se, že brzy se dají do těch ostatních. A o kapitánu Lichošerstovu (!), kterého „očernil“ Ďjakov, napsala vřele: „Je i teď kapitánem, je tajemníkem stranické organizace (!), pracuje v zemědělství. A představte si, jak se mu teď těžko pracuje, když se o něm takto píše! Říká se, že Lichošerstov bude kritizován a že se snad dokonce vyvodí důsledky[166)]. Ale za co? Kdyby to byly jen pověsti, ale není vyloučena možnost, že to někoho napadne. To by způsobilo mezi pracovníky MOOP skutečné pozdvižení.

Kritizovat někoho za to, že plnil všechny rozkazy, přicházející shora? A teď by se měl zodpovídat za ty, co ty příkazy dávali? To je dobré! Za všechno může výhybkář!“

Ale poplach rychle skončil. Ne, zodpovídat se nikdo nebude muset. Kritizovat nikoho nebudou.

Snad někde trochu snížili stavy, ale mějme trpělivost, zase je rozšíří! A zatím gebáci, pokud ještě nejsou v důchodu nebo pokud si potřebují na důchod přivydělat, šli za spisovatele, novináře, redaktory, za lektory ateistické propagandy, ideologické pracovníky, někteří se stali řediteli závodů. Jen si navlékli jiné rukavičky, ale povedou nás nadále. Tak je to spolehlivější. (A kdo chce užít důchodu, ať si klidně žije.

Například podplukovník v záloze Churdenko. Podplukovník, to už je nějaká hodnost!

To asi velel praporu! Ba nP, v roce 38 začínal jako obyčejný bachař, přidržoval trubici umělé násilné výživy.)

166) Nepřipustí, že by ani z úst nevypustila.

A zatím se v klidu prohlížejí archivy a ničí všechny zbytečné dokumenty: seznamy poprav, rozhodnutí o trestních věznicích a barácích zvláštního režimu, materiály vyšetřování v táborech, udání práskačů, zbytečné údaje o pracovnících z praxe a vojácích eskort. I na marodce i v účtárně se najdou zbytečné papíry, zbytečné stopy.

Nesměle prohodíme: je to pravda, že to byli samí výhybkáři? A co traťová služba? A co tam výš než bachaři, praktici a vyšetřovatelé? Co ti, kteří jen kývali ukazováčkem?

Kteří jen z tribuny utrousili pár slov?…

Ještě jednou, jak to bylo? „Viníci strašlivých zločinů nesmějí v žádném případě… spravedlivému trestu… nemají obdoby… snažili se likvidovat celé národy…“

Pst, pst! Právě proto bylo v srpnu 1965 z tribuny ideologické porady (byla to tajná porada o usměrnění našeho myšlení) prohlášeno: „Je na čase, aby byl znovu zaveden užitečný a správný pojem nepřítel lidu!“

2 VLÁDCI ODCHÁZEJÍ ARCHIPELAG ZŮSTÁVÁ

Zvláštní tábory zřejmě patřily k milovaným dítkům konce Stalinova života. Po tolika výchovných a trestních experimentech konečně vznikla tato zralá a dokonalá forma: tato jednotná, očíslovaná, stroze členěná organizace, psychologicky již vyjmutá z těla rodné země, útvar, do nějž lze vstoupit, ale odejít nikoli, pohlcující pouze nepřátele a produkující jen výrobní hodnoty a mrtvoly. Těžko si představíme tu otcovskou bolest, kterou by byl zakusil Prozíravý tvůrce, kdyby se stal svědkem bankrotu také této své velké soustavy. Otřásala se již za jeho života, vybuchovala, praskala – ale zřejmě mu to z opatrnosti nehlásili. Systém zvláštních

táborů, zpočátku inertní, málo pohyblivý, nezastrašující, se rychle zevnitř rozpálil a během několika let se stal sopečnou lávou.

Kdyby Učitel žil ještě rok nebo rok a půl, nedaly by se před ním tyto výbuchy skrýt a jeho unavený stařecký rozum by musel unést tíži ještě jednoho rozhodnutí: buď se vzdát oblíbené hry a znovu tábory promíchat, anebo naopak hru uzavřít systematickým postřílením všech těch očíslovaných tisíců.

Ale zoufale oplakávaný Myslitel zemřel o chvilku dříve[167)]. A když umřel, brzy za sebou stáhl mrtvolnou rukou svého ještě červenolícího, ještě plného sil a vůle spolupracovníka ministra spravujícího právě tyto rozsáhlé, zamotané, neřešitelné vnitřní záležitosti.

A pád šéfa Archipelagu tragicky urychlil rozpad zvláštních táborů. (Jaká to byla historická a nenapravitelná chyba! Copak se to smí – strkat nos do pletich ministra vnitra? Copak je dovoleno potřísnit posvátné uniformy dehtem) Největší vynález táborové vědy 20. století – hadříky s čísly – byly rychle odpárány, odhozeny, zapomenuty! Už tím zvláštní tábory ztratily svou přísnou jednotnost. Ale co byste chtěli, když sundali i mříže s oken baráků i zámky ze dveří, takže zvláštní tábory ztratily příjemné vězeňské rysy, jimiž se lišily od NPT. (S těmi mřížemi to bylo asi unáhlené! Ale otálet se také nemohlo, byla to taková doba, že bylo nutné se distancovat!) Je to sice škoda, ale ekibastauzský zděný barák zvláštního režimu, který odolal vzbouřencům, teď zbourali a zlikvidovali zcela oficiálně…[168)] Co chcete, když náhle ze zvláštních táborů propustili všechny Rakušany, Maďary, Poláky a Rumuny bez ohledu na jejich temné zločiny a 15 a 25 leté tresty, což v očích vězňů snižovalo vážnost rozsudků. Byla zrušena omezení v korespondenci, díky nimž se vězňové zvláštních táborů cítili jako zaživa pohřbení. A dokonce povolili návštěvy! Jen si pomyslete, návštěvy! (A dokonce i v povstaleckém Kengiru pro ně začali stavět malé domky.) Ničím neomezovaný liberalismus natolik zaplavil nedávné zvláštní tábory, že vězňové směli mít vlasy (a z kuchyně začaly mizet hliníkové misky, z nichž se vyráběly hřebínky). A tuzemci měli dovoleno mít v rukou místo osobních účtů a místo táborových bonů i státní peníze a mohli jimi platit jako lidé za zónou.

167) Jeho bysty skončily na smetišti. Sic transit gloria mundi…

168) A tak nám nedali možnost, abychom tam v 80. letech otevřeli muzeum.

Bezstarostně a bezhlavě bourali systém, z něhož byli živi – systém, který splétali, vázali a kroutili po desetiletí!

A co ti zatvrzelí zločinci – polepšily je ty výhody aspoň trochu? Ne! Naopak! Projevili svou zkaženost a nevděčnost, protože si osvojili hluboce nesprávné, urážlivé a nesmyslné slovo „berijovci". A teď vždycky, když se jim něco nelíbilo, nadávali tím slovem poctivým vojákům z eskort i trpělivým dozorcům i svým laskavým ochráncům – vedení tábora. To se nejen dotýkalo srdcí pracovníků z praxe, ale bezprostředně po Berijově pádu to bylo dokonce nebezpečné, protože to někdo mohl považovat za výchozí bod pro obžalobu. Proto byl velitel jednoho kengirského táborového střediska (kde již nebyli povstalci a kde byl tábor doplněn vězni z Ekibastauzu) nucen z tribuny prohlásit: „Mládenci! (Na ta krátká léta – od 54. do 56. – považovali za možné oslovovat vězně „mládenci!") Urážíte dozorce a eskortu, když na ně voláte, že jsou berijovci! Prosím vás, abyste s tím přestali." Na to vystoupil maličký V. G. Vlasov a řekl: „Vy jste se urazili po několika měsících. A já už 18 let od vašich vojáků nic jiného neslyším, než že jsem „fašista". Copak nás to neuráží?" A major slíbil, že ty fašisty zarazí. Něco za něco.

Po všech těch zhoubných, destruktivních reformách můžeme považovat samostatnou historii zvláštních táborů za skončenou, a to rokem 1954. Dál už nám zase splynou s NPT. Všude v letech 1954-1956 zavládly na rozvratném Souostroví zlaté časy – éra nevídaných výhod, snad to nejsvobodnější období, když nebudeme brát v úvahu vězení pro lehké kriminální z poloviny

20. let.

Jedna instrukce před druhou, instruktor před instruktorem se předháněli, jak co nejrozmáchleji v táborech rozvinout liberalismus. Zrušili práci v lese pro ženy! Ano, uznalo se, že kácení stromů je prý pro ženy těžké (ačkoli třicet nepřetržitých let dokázalo, že vůbec těžké nebylo).

Obnovili podmíněné propuštění po odpykání dvou třetin trestu. Ve všech táborech se začalo platit penězi a vězni se vrhli do kiosků, přičemž neexistovalo rozumné režimní omezení těchto kiosků, ostatně, když se tolik vězňů pohybovalo bez eskorty, jakýpak režim? Každý si mohl za ty peníze nakoupit ve vesnici. Do všech baráků zavedli rozhlas, bylo dost novin, vycházely nástěnné noviny, každá brigáda měla agitátora. Přijížděli soudruzi lektoři (plukovníci!) a přednášeli táborovým vězňům o nejrůznějších tématech – dokonce o tom, jak zkreslil dějiny Alexej Tolstoj. Ale pro vedení nebylo snadné dát dohromady publikum, klacky se nahánět nesmělo, muselo se používat nepřímých metod působení a přesvědčování. A shromáždění se bavili po svém, lektory neposlouchali. Bylo dovoleno, aby se vězňové upisovali na státní půjčku, ale nikdo tím nebyl dojat, až na ty pravověrné, vychovatelé museli každého prostě dotáhnout za ruku k podpisovému archu, aby z něj vymáčkli aspoň nějakou tu pětku (chruščovovský rubl). V neděli se začala pořádat společná divadelní představení mužských a ženských zón – tam se každý hrnul rád, dokonce si kupovali v kioscích kravaty.

Ožilo mnohé ze zlatého fondu Archipelagu – ta obětavost a tvořivost, jimiž žil v době velkých kanálů. Vznikly Sověty aktivu se studijně výrobním, kulturně masovým a sociálním sektorem. Jejich hlavním úkolem bylo zvyšování produktivity práce a upevňování kázně. Znovu byly vytvořeny „soudružské soudy“, které měly právo udělovat důtky, ukládat pokuty a žádat o zostření režimu nebo nepoužití dvou třetin.

Tato opatření kdysi dobře sloužila vedení, ale to bylo v táborech, které neprošly školou řezničiny a vzpoury zvláštních táborů. Teď to však bylo velice jednoduché: hned prvního předsedu Sovětu (Kengir) oddělali, druhého zbili – a nikdo nechtěl do Sovětu aktivu jít.

(Burkovskij v té době pracoval v Sovětu aktivu, pracoval uvědoměle a zásadově, ale velmi opatrně, stále mu vyhrožovali kudlou. Chodil na schůze benderovské brigády poslouchat kritiku svého jednání.) Nelítostné údery liberalismu stále více a více podlamovaly systém táborů. Byly zřízeny „tábory zmírněného režimu“ (také v Kengiru bylo takové středisko!). V podstatě to znamenalo v zóně jenom spát, protože do práce se chodilo bez

eskorty, libovolnou cestou a v libovolnou dobu (všichni se snažili co nejdříve odejít a co nejpozději se vrátit! V neděli třetina mukl̊u dostávala dovoleni jít do města dopoledne, třetina odpoledne a jen jedna třetina tu milost vycházky nedostala).

Prosím čtenáře, aby se postavili na místo táborových šéfů a řekli: dá se za takových podmínek pracovat? A s jakým úspěchem?

Jeden důstojník MV, můj spolucestující ze sibiřského vlaku v roce 1962, vylíčil ty časy v táborech od roku 1954 takhle: „Úplná spoušť! Komu se nechtělo, ani do práce nechodil. Za vlastní peníze si kupovali televizory.[169)] Měl velmi zlé vzpomínky na tu krátkou, zmatenou dobu.

Z toho, když vychovatel stojí před trestancem jako prosebník a nemá za sebou ani bič, ani barák zvláštního režimu, ani hladovou stupnici, nemůže vzejít nic dobrého.

Ale jako by ani to nestačilo! Ještě jednu ránu dostal Archipelag – režim mimo zónu: vězňové bydlí úplně mimo tábor, mohou mít rodiny a vlastní domácnost, dostávají mzdu jako volňasové (už se jim nestrhává na zónu, na stráže, na táborovou správu). S táborem je spojuje jen to, že se chodí jednou za dva týdny hlásit.

To už byl konec! Konec světa nebo konec Gulagu nebo obojího najednou! A právní orgány tento režim ještě vychvalovaly jako nejhumánnější a nejnovější objev komunistického zřízení[170)].

Po všech těch ranách se zdálo, že už nezbývá než tábory zrušit – a hotovo. Zničit velký Archipelag, zničit, rozehnat a připravit o jistoty stovky tisíc pracovníků z praxe s jejich manželkami, dětmi, domácím zvířectvem, znehodnotit jejich odsloužená léta, hodnost a bezvadnou službu!

A zdálo se, že už to začalo: do táborů se sjížděly všelijaké komise Nejvyššího sovětu, jednodušeji řečeno „odlehčovací“. Bez účasti táborových šéfů zasedali ve štábním baráku, vypisovali propouštěcí příkazy, a to tak lehce a nezodpovědně, jako by to byly zatykače. Celému stavu pracovníků z praxe hrozilo smrtelné nebezpečí. Muselo se něco podniknout! Museli bojovat!

Každá významná společenská událost v SSSR má dva možné osudy – buď bude zamlčena nebo zfalšována. Nedokázal bych uvést významnou událost v zemi, která by byla tomuto osudu ušla.

Neznamená to, že by zmírnění bylo tak všeobecné. Zachovala se současně trestní táborová střediska, například „všesvazový trestňák" Andzeby u Bratska – pořád s oním krvavým kapitánem Mišinem z Ozerlagu. V létě 1955 tam bylo asi 400

vězňů (mezi nimi Tenno). Ale i tam se pány zóny stali vězňové, ne dozorci.

169) Když nepracovali, odkud měli peníze? A když na severu a v roce 1955, odkud měli televizory Ale neskákal jsem mu do řeči, rád jsem si ho poslechl.

170) Navíc to všechno už popsal (zároveň se „zápočty" a podmíněným propouštěním) Čechov v Sachalinu – katoržnici z těch polepšených směli uzavírat sňatky a stavět si domy.

Tak to bylo s celou existencí Archipelagu: většinu doby se o něm mlčelo, když se něco napsalo, byla to lež. Ať už v době velkých kanálů, nebo o odlehčovacích komisích z roku 1956.

Pokud jde o ty komise, tu jsme bez ohledu na našeptávání novin, aniž by nás někdo zvenčí nutil, sami k sentimentálnímu lhaní přispívali. Jak bychom nebyli dojati: zvykli jsme si na to, že proti nám útočí i obhájce, a tady nás najednou obhajuje i prokurátor!

Strašně toužíme po svobodě, cítíme, že tam začíná nějaký nový život, vidíme to i na změnách táborového života – a najednou zázračná kompetentní komise si s každým popovídá takových pět nebo deset minut a dá člověku železniční jízdenku a občanský průkaz (a někdy dokonce i s právem bydlet v Moskvě). Co jiného než chvála může zaznít z věčně prochlazeného, sípavého hrdla podvyživeného trestance?

Ale kdybychom se byli trochu povznesli nad tu horečnatou radost, s níž utíkáme cpát své hadry do cestovního vaku, nenapadla by nás otázka: takhle mají skončit stalinské zločiny? Neměla by ta komise předstoupit před nastoupený tábor, smeknout a říci: , „Bratři! Nejvyšší sovět nás posílá, abychom vás požádali za odpuštění. Po léta a desetiletí jste tu úpěli, naprosto nevinní, zatímco my jsme se scházeli ve slavnostních sálech s křišťálovými lustry a ani jednou

jsme si na vás nevzpomněli. Pokorně jsme schvalovali všechny nelidské vyhlášky Lidojeda, jsme spoluviníky jeho vražd. Můžete-li, přijměte naše pozdní pokání. Brány jsou otevřeny, jste volní. Tamhle přistávají letadla s léky, potravinami a teplými šaty. To je pro vás. V letadlech jsou lékaři.“

V obou případech by to bylo osvobození, ale jinak podané, s jiným smyslem.

Odlehčovací komise je jako pečlivý domovník, kráčející po stopách stalinských zvratků. Pečlivě je uklízí – nic víc. Tady nejde o vytváření nových morálních základů společenského života.

Dále uvádím úvahu A. Skripnikovové, s níž naprosto souhlasím. Vězňové jsou po jednom (zase rozděleni) předvoláváni před komisi do pracovny. Několik otázek o podstatě soudního případu. Otázky jsou kladeny přívětivě, docela laskavě, ale směřují k tomu, aby vězeň uznal svou vinu (nikoli Nejvyšší sovět, ale zase ten nešťastník vězeň!). Musí mlčet, musí sklopit hlavu, musí se dostat do situace toho, komu se odpouští, a ne toho, kdo odpouští! Lákadlem svobody na něm teď mámí to, čeho nemohli dosáhnout ani mučením. Nač je to? Je to důležité: musí se vrátit na svobodu zkrocen! A navíc protokoly ukáží soudu dějin, že seděli v podstatě provinilci, že k takovým strašným nezákonnostem, jak se o nich povídá, ani nedošlo. (Snad tu bylo i finanční hledisko – když nebudou rehabilitace, nebude ani rehabilitační kompenzace.)[171)] Taková interpretace propuštění a osvobozování neodbourávala systém táborů, nebránila novým přírůstkům (ty neustaly ani v letech 56-57), nevytvářela žádné předpoklady pro jejich následné propuštění.

A co ti, kteří se z nepochopitelné hrdosti nechtěli před komisí ke své vině přiznat? Ty nechali sedět. A nebylo jich zase tak málo. (V roce 1956 v Dubrovlagu poslali ženy, které se odmítly kát, do Kemerovských táborů.) Skripnikovová vypráví o takovém případu. Jedna západní Ukrajinka dostala 10 let za manžela-benderovce, teď od ní žádali, aby se přiznala, že sedí kvůli manželovi banditovi.

171) Mimochodem, v roce 1955 existoval návrh, poskytnout úhradu za všechna odsezená léta, což bylo zcela přirozené a což se uskutečnilo ve východní Evropě. Ale tolik lidí a tolik let, to přece

nejde! Vypočítali to, zhrozili se: „vždyť bychom zruinovali stát!“ A přešlo se na dvouměsíční kompenzaci.

„Ne, to nepovím.“ „Řekni to, budeš svobodná!“ „Ne, to nepovím. Von není žádnej bandita, von byl v OUN.“ „No, když nechceš, tak seď!“ (Předseda komise – Solovjev.) Minulo pouhých několik dnů, přijel ji navštívit manžel, vracející se ze severu. Měl 25 let, beze všeho uznal, že byl bandita, a dostal milost. Neocenil statečnost své ženy a vrhl se na ni s výčitkami: „Kdybys řekla, že sem ďábel s vocasem, žes viděla moje kopyta. Co si teďkonc počnu s dětma a hospodářstvím?“

Připomeňme, že Skripnikovová odmítla uznat svou vinu a seděla další tři roky. Takže dokonce i éra svobody přišla na Souostroví v taláru prokurátora.

Ale přece jen se praktičtí pracovníci neplašili zbytečně: v těch létech 1955-56 to byla na nebi Gulagu nebývalá konstelace hvězd. Byly to jeho osudové roky, které se mohly stát posledními!

Kdy jindy by se měli lidé, mající ve svých rukou nejvyšší moc a nesoucí tíhu úplných informací o vlastní zemi a dosud zaslepení svým vlastním Učením, ale úplně bez onoho „osobního sektoru“, tj. nezištně – kdy jindy by se byli měli ohlédnout, zhrozit se a zaplakat než právě v těchto letech? Kdopak by se dostal do „říše komunismu“ s tím krvavým pytlem na zádech? Kape z něj krev, celá záda jsou jí zalita! Politické pustili, ale kdopak nadělal ty milióny lehkých kriminálních? Nebyly to snad výrobní vztahy? Nebylo to prostředí“ Nebyli jsme to my sami? Nebyli jste to vy?

Měli poslat ke všem čertům kosmický program! Měli se vykašlat na Sukarnovo námořní loďstvo a na vojsko Kvama Nkruma! Aspoň si měli sednout a podrbat se na hlavě: co dělat? Proč milióny občanů nedodržují naše nejdokonalejší zákony? Co je nutí lézt do toho zhoubného otroctví, že čím je to jařmo nesnesitelnější, tím víc do něj lezou? Co dělat, aby ten příliv přestal? Třeba ty naše zákony – nejsou to pravé? (Tady by se to bylo neobešlo bez úvah o znervoznělé škole, o zanedbané vesnici a o mnohém, čemu se říká prostě nespravedlnost bez jakýchkoli třídních kategorií.) A jak vrátit k životu ty, co se tam už dostali? Nikoli levným rozmachem vorošilovovské amnestie, ale

hlubokým rozborem každého nešťastníka – jeho případu i jeho osobnosti.

Zamyslet se – skoncovat s Archipelagem nebo ne? Nebo je navěky? Čtyřicet let hnil v našem těle – nestačí to?

Ne, zřejmě ne! Ne, nestačí! Jsou líní namáhat mozek, v duši se jim neozve už vůbec nic. Ať Archipelag zůstane na dalších čtyřicet let, my se budeme věnovat Asuánské přehradě a sjednocení Arabů!

Historici, kteří se budou zabývat desetiletým kralováním Nikity Chruščova, kdy najednou jako by přestaly působit určité fyzikální zákony, na něž jsme byli zvyklí, kdy se k našemu úžasu předměty začaly pohybovat v protisměru silového pole a přitažlivosti – tito historici se určitě podiví, jak mnoho možností se na kratičkou dobu dostalo do těchto rukou a jak byly ty možnosti využity jen jakoby ze srandy, jen tak, a jak pak byly bezstarostně odhozeny. Byla mu po Stalinovi svěřena největší moc v našich dějinách – již oslabená, ale ještě obrovská – ale on ji používal jako ten Krylovův medvídek na pasece, co bezcílně a bez užitku kutálel poleno sem a tam. Mohl třikrát, pětkrát pevněji a dalekosáhleji předurčit osvobození země, ale nechal toho jako kluk, nepochopil svůj úkol, nechal toho kvůli vesmíru, kvůli kukuřici, kvůli kubánským raketám, kvůli pronásledování církve, kvůli rozdělení oblastních výborů strany a kvůli boji s abstraktním uměním.

Nikdy nic nedovedl do konce – a ze všeho nejméně právě věc svobody! Bylo třeba poštvat ho proti inteligenci – prosím – nic nebylo snazšího. Bylo třeba jeho rukama, které rozmetaly stalinské tábory, tábory znovu upevnit" I toho bylo snadno dosaženo! A kdy že to bylo? V roce 1956, v roce XX. sjezdu. Již tenkrát byly vydány první instrukce pro zpřísnění táborového režimu! Další vyšly v roce 1957, kdy měl Chruščov ve svých rukou neomezenou moc.

Ale stav praktických pracovníků ještě nebyl spokojen. Tušili možnost vítězství a vytáhli do protiútoku: takhle se žít nedá! Táborový systém je oporou sovětské moci, a tento systém se bortí!

Hlavní akce se pochopitelně vedly v skrytu – někde na recepcích, v salónu letadla a na výletě na lodičkách, ale někdy se tato činnost projevila i na veřejnosti. Třeba projevem B. I. Samsonova na zasedání Nejvyššího sovětu (prosinec 1958): Vězňům se prý daří

příliš dobře, jsou spokojeni se (!) stravou (přitom mají být neustále nespokojeni…), zachází se s nimi příliš dobře. (A v parlamentu, který svou dřívější vinu neuznal, Samsonovovi nikdo samozřejmě neodpověděl.) Nebo třeba článkem o člověku za mřížemi (1960).

Nic nepochopil do hloubky, nezamyslel se nad tím, že se kriminalita přece za těch pět let nezvýšila (a pokud se zvýšila, že je třeba hledat příčiny v státním systému). Nekonfrontoval tato nová opatření se svou vlastní vírou ve slavné vítězství komunismu. Neprostudoval záležitost ve všech podrobnostech, nepodíval se na věci vlastníma očima. Tento car, který strávil „celý život na cestách“, podlehl tomuto tlaku a beze všeho podepsal výdejku na hřebíky, které šibenici brzy stloukly do původní podoby a stejně pevně jako dříve.

A to se odehrálo téhož roku 1961, kdy Nikita učinil ještě jeden, poslední pokus vytáhnout vůz svobody k nebesům. Právě v roce 1961 – kdy se konal XXII. sjezd – bylo vydáno usnesení o trestu smrti v táborech „za teror proti vzorným vězňům (totiž proti práskačům) a proti dozorcům“. (Ten přece ani nikdy neexistoval!) A plenární zasedání Nejvyššího sovětu schválilo (červen 1961) čtyři táborové režimy. Teď už to nebyly stalinské, ale chruščovovské tábory.

Když Nikita vstupoval na tribunu sjezdu k novému útoku proti stalinské žalářnické tyranii, dovolil stejně pěkně utáhnout tu svou soustavičku. A to všechno upřímně považoval za vhodné a odpovídající!

Dnešní tábory – jsou právě ty tábory, které strana schválila před XXII. sjezdem. Od té doby takto existují.

Od stalinských táborů se neliší režimem, jen složením vězňů – není tu mnohamiliónová osmapadesátka. Ale nadále tu sedí milióny, a mnozí jsou nadále bezmocnými obětmi nespravedlnosti: zametli je sem, jen aby vydržel a aby se uživil systém. Vládci odcházejí, Archipelag zůstává.

Zůstává proto, že tento státní režim by bez něj nevydržel. Kdyby rozpustil Gulag, přestal by existovat.

Žádný příběh není bez konce. Každý příběh je třeba někde přerušit. Podle svých skromných a nedostačujících možností jsme

sledovali dějiny Souostroví od rudých salv při jeho zrození až po růžový opar rehabilitací. Tímto skvělým obdobím tání a zmatků těsně před dalším Chruščovovým zpřísněním táborů a před vydáním nového trestního zákoníku budeme považovat náš příběh za skončený. Najdou se jiní historici, kteří budou, bohužel, znát chruščovovské a pochruščovovské tábory lépe než my.

Ostatně už jsou: je to S. Karavanskij[172)]a Anatolij Marčenkov[173)]. A budou se objevovat, spousta jich bude, protože již brzy nastane v Rusku doba publicity!

Nad Marčenkovou knihou se například svírá bolestí a hrůzou i zkušené srdce starého táborového vězně. V líčení dnešního vězení nám ukazuje žalář typu ještě novějšího ve srovnání s tím, co jsme slyšeli od našich svědků. Dozvídáme se, že druhý roh vězeni (viz část L, kap. 12) se vztyčil ještě krutěji, ještě ostřeji se zabodl do krku trestanců.

Marčenko srovnává dvě budovy vladimírské centrální věznice – carskou a sovětskou.

Věcně nám ukazuje, kde končí analogie s carským obdobím ruské historie: carská budova je suchá a teplá, sovětská je vlhká a studená (v cele zebou uši! A vězňové nikdy nesvlékají kabáty!). Carská okna jsou zmenšena sovětskými cihlami čtyřnásobně – a nezapomeňte na náhubky! Marčenko však líčí pouze Dubrovlag, kam jsou nyní staženi političtí z celého Svazu. Ke mně se dostal materiál z normálních táborů, z nejrůznějších míst – a jsem autorům dopisů zavázán – nesmím mlčet. Vůbec mám vůči normálním vězňům dluh: málo jsem se jim věnoval v celé té tlusté knize.

Budu se tedy snažit vyložit to nejdůležitější, co vím o situaci v současných táborech.

Ale jaképak „tábory“? Tábory přece neexistují, v tom je významná novinka chruščovovských let! Tohoto hrůzného stalinského dědictví jsme se zbavili! Ze slona se udělal komár, místo táborů nyní máme… kolonie (metropole – kolonie, tuzemci žijí v koloniích, to je přece správné, ne?). Takže už nemáme Gulag, ale Guitk[174)] (ale chytrý čtenář si pamatuje, že i tak se kdysi jmenoval, všechno už tu bylo!). Dodáme-li, že teď nemáme MV, ale jen

MOOP, musíme uznat, že existují všechny předpoklady pro zachování zákonnosti. Nač tedy ten kravál[175)]?

Tak tedy od léta 1961 byly zavedeny tyto režimy: normální. zostřený, ostrý, zvláštní (bez něčeho „zvláštního“ se od roku 1922 neobejdeme). Režim stanoví příslušný soud „podle charakteru a závažnosti zločinu a dále podle (prý) osobnosti zločince.“ Ale stručněji a jednodušeji: Nejvyšší soudy republik zpracovaly soupisy článků trestního kodexu, z nichž vyplývá, kam koho strčit.

To napříště, to platí pro ty čerstvě odsouzené. A to živé obyvatelstvo Gulagu, které chruščovovská reforma zastihla na Souostroví, když bydleli za zónou, nemuseli mít eskortu, pro něž platil zmírněný režim? Tyto případy „projednaly“ místní lidové soudy na základě soupisu článků kodexu (a třeba také podle pokynů místních operativců) a rozstrkaly je do čtyř režimů[176)].

Tyto obraty jsou pěkné a veselé na horní palubě! Vpravo o devadesát stupňů! Vlevo o devadesát stupňů! Ale jaké to je pro ta srdce v němém a temném podpalubí! Tak před 3-4 lety jim řekli: založte si rodinu, domácnost, množte se a žijte si – už nad vámi svítí slunce přicházejícího komunismu. Od té doby jste nic špatného neudělali – a najednou,

172) Karavanskij, S., Chodatajstvo, Samizdat, 1966.

173) Marčenko, A., Moji pokazanija, Samizdat, 1967.

174) Glavnoje upravlenije ispravitelnotrudovych kolonij – Hlavní správa nápravné pracovních kolonií – pozn. překl.

175) Zajímavé je, že ačkoli se tato instituce veřejně neustále vychvaluje, z jakéhosi vnitřního popudu nemůže dlouho zůstat v kůži jednoho názvu, neustále ji cosi tíží, pořád musí přelézat do jiné kůže. Tak teď máme MOOP. Vypadá to úplně nově, že, tak neotřele, pěkné to zní. Ale zlomyslný jazyk je ošidný a proradný. Je to ministerstvo ochrany, tedy ochranka (název pro carskou policii – pozn. překl.)7 To je osudová logika názvů! Kam se před ní schovat?

176) A jak se při tom brala v úvahu „vzornost“ daného zločince? Nijak, copak jsme počítače nebo co? Nemůžeme všechno zvládnout!

štěkot psů, pochmurné rojnice eskorty, apel s kontrolou spisů. A rodina zůstala v nedostavěném domě a vás ženou za nějaký nový ostnatý drát. „Občane veliteli, a co dobré chování? Občane veliteli, a co poctivá práce?“ Nakašlat na vaše dobré chování! Nakašlat na vaši poctivou práci!

Která, která odpovědná vláda na světě by dopustila takovéhle obraty a skoky? Snad jen v nově založených afrických státech…

Jaká myšlenka vedla reformu z roku 1961 – ve skutečnosti, ne navenek? (Navenek to bylo: „dosáhnout lepší nápravy“.) Podle mého názoru šlo o to zbavit vězně hmotné i osobní nezávislosti, jež byla pro praktické pracovníky nesnesitelná, postavit vězně do situace, kdy by jeho žaludek pociťoval každé hnutí prstu praktického pracovníka. Aby byl mukl naprosto manipulovatelný a podřízený. K tomu bylo třeba: zrušit jakýkoli pohyb bez eskorty (přirozený život lidí, osidlujících divoké kraje!), zahnat všechny do zóny, základní stravu učinit nedostačující a zarazit vedlejší zdroje: výdělek a balíčky.

Balíček v táboře není jen jídlo. Je to morální svátek, je to horoucí radost, člověku se třesou ruce: nezapomněli na tebe, nejsi sám, myslí na tebe! V našich galejnických zvláštních táborech jsme směli dostávat neomezené množství balíčků (váha 8

kilogramů byla vymezena celostátním poštovním omezením). Balíčky sice nedostávali všichni a jejich přísun byl nerovnoměrný, ale nutně to zvyšovalo všeobecnou úroveň stravování v táboře, nebylo tu toho smrtelného zápasu. Nyní bylo zavedeno omezení váhy balíčku – 5 kilogramů a přísná škála – ročně maximálně šest – čtyři – tři – dva balíčky podle stupně režimu! To znamená při nejmírnějším normálním režimu může člověk dostat jednou za dva měsíce pět kilo, do nichž se započítává obal a třeba nějaké šatstvo, to znamená méně než 2 kilogramy měsíčně na všechny druhy potravin! A při zvláštním režimu – 600 gramů měsíčně!

Ale kdyby aspoň to člověk dostal! Ale ty ubohé balíčky jsou povoleny těm, kdo si odseděli víc než polovinu trestu! A nesmějí mít

žádné „přestupky“ (musí se zalíbit operativci, vychovateli, dozorci i dozorcovu teleti!). A musí mít 100% normy na pracovišti! A musí se povinně zúčastnit „veřejného života“ kolonie (těch mizerných koncertů, o nichž píše Marčenko, těch násilných spartakiád, kdy člověk padá vysílením. Nebo, což je ještě horší, musí být poslíčkem a pomahačem dozorců.) Člověk se takovým balíčkem udáví! Za tu krabici, kterou dala dohromady tvoje rodina, žádají tvou duši!

Čtenáři, vzpamatuj se. Dopsali jsme dějiny, už jsme uzavřeli příběh. To je nyní, dnes, kdy naše potravinářské obchody jsou (aspoň v Moskvě) plné a kdy upřímně odpovídáme cizincům, že jíme docela dobře. Ale naše spoluobčany, kteří pochybili (a často jsou naprosto nevinni, snad jste konečně uvěřili v moc našeho soudnictví!) napravují hladem – tak je to. Zdá se jim o chlebu!

(Ještě také poznamenáme, že zvůli táborových šéfů se meze nekladou, žádná kontrola nad nimi není! Naivní příbuzní posílají tiskopis s novinami nebo trochu léků. A to se započítává jako balíček! Takových případů je velmi mnoho, píší mi o tom z nejrůznějších míst. Velitel režimu pracuje jako robot s fotobuňkou – to je něco! A další balíček se posílá zpátky!) Přísně se také sleduje, aby mukl při návštěvě nedostal kousíček něčeho k jídlu.

Dozorci vidí svou povinnost a poslání v tom, aby něco takového nepřipustili. Proto ženy, přijíždějící zvenku na návštěvu, prohlížejí, šacují. (Ústava to přece nezakazuje!

Když se jí to nelíbí, ať si odjede bez návštěvy.) Ještě důkladněji je uzavřena cesta do kolonie penězům: ať rodina pošle cokoli, všechno je zapsáno na osobní konto „do propuštění,“ (to znamená, že si stát od mukla bezúročně půjčuje na 10 i 25 let). A ať mukl vydělá sebevíce, ty peníze také nespatří.

Chozrasčot vypadá takto: za práci vězně se platí 70 % z příslušné mzdy civilního zaměstnance (a proč? copak jeho výrobky páchnou? Kdyby to bylo na Západě, říkalo by se tomu vykořisťování a diskriminace). Z platu se dále sráží 50 % ve prospěch kolonie (na vydržování zóny, praktických pracovníků a psů). Z tohoto zbytku se dále sráží na stravu a ošacení (můžeme si představit, zač je šlichta z rybích hlav). A teprve poslední zbytek jde na osobní konto „do

propuštění“. V táborovém kiosku může vězeň utratit měsíčně zase podle režimu buď 10, nebo 7-5-

3 ruble. (Ale z kolonie Kalikatky v Rjazaňské oblasti si stěžují, že po všech srážkách lidé neměli ani těch 5 rublů, nestačilo jim ani na nákup v kiosku). A tady máme údaje z vládního časopisu Izvestija (to jsou ještě zlaté časy, březen 1960 a ruble jsou to ještě fórové, stalinské): leningradská dívka Irina Papinová, která klučila pařezy, až měla všude hnisavé mozoly, tahala kamení, vykládala vagóny, nakládala dříví – si vydělala… deset rublů měsíčně.

A dál následuje „režimní úprava“ kiosku, provedená s lhostejností hokynářů. Podle zvráceného charakteru koloniálního režimu (tak se to teď správně říká, místo „táborového“. Lingvisté, co máme dělat, když se ostrovy samy přejmenovaly na kolonie?) se výhoda kiosku mění v trestání kioskem. Je to slabé místo mukla, tam ho bijí. Skoro v každém dopise ze sibiřských a archangelských kolonií se o tom píše: kioskem se trestá! Za každý drobný přestupek má vězeň zaražen nákup. Například za zpoždění při budíčku o tři minuty byl nákup v kiosku znemožněn na tři měsíce (tomu muklové říkají „rána do břicha“).

Když nestačíš dopsat dopis před večerní kontrolou – nesmíš do kiosku měsíc. Nebo člověku zarazí nákup, protože „mu to moc mluví“. Z Usť-Vymské kolonie s ostrým režimem píší: „nemine den bez rozkazů o zaražení nákupu – na měsíc, na dva, na tři. Každý čtvrtý vězeň má přestupky. Nebo účtárna zapomene připsat výdělek, vynechá někoho v seznamu – ale to už je ztraceno.“ (Něco jiného je, když člověk hned nejde do karceru to se neztratí a nepromlčí.) Starý mukl se divit nebude. Jsou to běžné rysy bezpráví.

Také mi píší: „Za pracovní úspěchy mohou navíc připsat dva ruble měsíčně. Ale aby je někdo dostal, musí na pracovišti vykonat činy vskutku hrdinské.“

Jen si pomyslete, jak vysoce se hodnotí práce v naší zemi: za vynikající pracovní úspěchy – dva ruble měsíčně!

V dopisech mi připomínají také norilskou historku – je sice z roku 1957, ještě z dob blaženého mezidobí: jacísi neznámí muklové snědli oblíbeného psa účetního Voronina, za trest byl celý tábor sedm měsíců (!) bez peněz, nedostal mzdu.

To je velmi reálné, tak to na ostrovech chodí.

Marxistický historik namítne: to je anekdotický případ, nač o něm mluvit? A sám jste povídal, že přestupky má každý čtvrtý. To znamená, když se budeš chovat vzorně, máš i v ostrém režimu zajištěny tři ruble měsíčně – to je skoro kilo másla!

To zrovna! Ten historik měl ve své „loterii“ štěstí (také psal velmi správné článečky), nedostal se do tábora. Když mají v kiosku chléb, levné bonbóny a margarín, to je ještě moc dobře. Protože někdy je chléb jen 2-3krát měsíčně. A bonbóny jsou drahé.

Jaképak máslo, kde by se vzal cukr! Kdyby byl prodavač přičinlivý (ale to nebude), je tu vedení, aby mu poručilo „to své“. Prášek a pasta na zuby, kartáčky, mýdlo, obálky (ale to ne všude a papír na psaní nebude nikde, vždyť se na něm píší stížnosti!), drahé papirosy – tak vypadá výběr zboží v kiosku. A také, drahý čtenáři, nezapomeň, že to není takový ten kiosek venku, co se otevírá každé ráno a můžete si dnes nakoupit za dvacet kopějek a zítra zase za dvacet kopějek, kdepak! Tady to vypadá tak, že se krámek otevře na 2 dny v měsíci, člověk musí vystát tři hodiny ve frontě a když na něj přijde řada, musí nakoupit rovnou za všechny své tři ruble (a kamarádi na něj budou z chodby pospíchat). Ty ruble totiž nemáte v rukou, jsou zapsány ve výkazu, a kolik tam máš, za tolik nakupuj: vezmi si deset balíčků papiros, vezmi si čtyři tuby zubní pasty!

A tak ubohému muklovi zbývá přiděl – jeho tuzemský koloniální příděl (a ta kolonie je někde za polárním kruhem): 700 gramů chleba, 13 gramů cukru, 19 gramů tuku, 50 gramů masa a 80 gramů ryb. (Ale to jsou jen čísla – i maso i ryby se vozí v takovém stavu, že se hned polovina vyhodí.) Jsou to čísla, v misce nic takového být nemůže a také nikdy není. Z Usť-Nery líčí šlichtu takto:

„je to žrádlo, které by nejedl ani kolchozní dobytek.“ Z Norilsku: „dodnes převládají otruby a magara.“ A také existuje jídelníček trestních kolonií: 400 gramů chleba a teplé jídlo jednou denně.

Je pravda, že na severu pro „zvlášť těžce pracující“ existují určité přídavky ve stravování. Ale známe ostrovy a víme, za jakou cenu se člověk do těch seznamů dostane (ne každá těžká práce je „zvlášť těžká“) a že „velký příděl“ může být zhoubný… Třeba Pičugin „dokud jsem mohl, těžil jsem až 40 kilo zlata za sezónu, denně tahal

na ramenou 700-800 pražců, ale ve 13. roce trestu se ze mne stal invalida a byl jsem převeden na sníženou normu stravování“. A ptá se, copak se tím člověku zmenší žaludek?

Ale my se zeptáme ještě takto: tenhle jediný Pičugin se svými 40 kilogramy zlata – kolikpak diplomatů vydržoval? Vyslanectví v Nepálu například jistě celé! A co oni, nemají sníženou normu?

Z různých míst píší: vládne hlad, ničeho není dost. „Mnozí mají žaludeční vředy, tuberkulózu.“ (Irkutská oblast): „Mladí mají tuberkulózu, žaludeční vředy.“ (Rjazaňská oblast): „Spousta tuberáků.“

A je úplně zakázáno vařit si nebo péci něco svého, jak tomu bylo ve zvláštních táborech. A také z čeho?

To je ten prastarý způsob, jímž se zajišťuje manipulovatelnost nynějších tuzemců hlad.

A k tomu ke všemu práce a tvrdé normy: vždyť od té doby vzrostla produktivita (lidských svalů). Pracovní doba je, pravda, osmihodinová. Stejné brigády: mukl honí mukla. A v Usť-Neru ani není co dělat: „20 mužů chodí stavět do kolchozu Družba, kopou zmrzlou půdu. Ostatních 280 je bez práce.“ V Kalikatkách je tomu naopak: přesvědčili 2. skupinu invalidů, aby chodili do práce, slíbili jim za to „dvoutřetinové“ propuštění. A tak se vězni bez ruky nebo bez nohy vrhli na práce 3. invalidní skupiny – a tu zahnali na společné.

Ale není-li pro všechny dost práce, je-li pracovní doba krátká, nepracuje-li se, žel, v neděli, jestliže tedy divotvorná práce nemůže převychovávat tenhle společenský odpad – zůstává nám přece jiný divotvůrce – režim!

Píší mi z Ojmjakonu i z Norilsku, ze zvláštního i zostřeného režimu: vlastní svetry, vatované vesty, teplé čepice, o kožiších ani nemluvě – všechno se zabavuje! (To je rok

1963! 46. rok od Říjnové revoluce!) „Nedostáváme teplé prádlo a nesmíme si obléknout nic teplého za to hrozí karcer.“ (Kraslag, Rešety). „Sebrali nám všechno, kromě spodního prádla. Dostali jsme: bavlněné sáčko, vatovanou vestu, kabát a čepici-stalinku bez kožešiny. A to je na Indigirce, v Ojmjakonském okrese, kde se

nepracuje až při –51°.“ Jistě, jak bychom mohli zapomenout? Čím se kromě hlasu dá ovládat živá bytost? Zimou, jistě. Zimou.

Mimořádně dobře vychovává zvláštriák – zvláštní režim. Tam, kde jsou ZORové a majorově, jak praví nové táborové přísloví (ZOR – zvlášť nebezpečný recidivista, což je nálepka, dávaná místním soudem)[177)].

Především je tu zaveden pruhovaný rubáš: placatá čepička, kalhoty i sáčko se širokými pruhy, modrým a bílými – jako se dělají matrace. To si vymysleli naši vězeňští myslitelé, právníci nové společnosti, přišli na to v pátém desetiletí po Říjnu! V druhé třetině 20. století! Na prahu komunismu! Obléknout své uštvané zločince do šaškovských kůží. (Ze všech dopisů je patrné, že dnešní pětadvacátníky ze všeho nejvíc štvou a urážejí ty pruhy, dokonce víc než hlad, zima a ostatní režimní předpisy.) A ještě o zvláštním režimu: baráky mají mříže a zamykají se.

Baráky hnijí, ale prostorný barák zvláštního režimu postavili z cihel, ačkoli až na čifir v táboře přestupky nejsou: nedochází ani ke skandálům, rvačkám, ani karty se nehrají. Po zóně se chodí v útvaru, a to musí být jako když střelí, jinak není ani vpuštěn, ani vypuštěn.

Vyčmuchá-li dozorce, že se v útvaru kouří, vrhne se svým vykrmeným tělem na oběť, srazí ji k zemi, vytrhne nedopalek a táhne mukla do karceru. Pokud se nešlo do práce, nesmí nikoho ani napadnout si lehnout: na postel se člověk musí dívat jako na vitrínu a až do večerky se jí nesmí dotknout. V červnu 1963 přišel rozkaz odstranit trávu kolem baráků, aby se neleželo ani tam. A tam, kde tráva zůstala – je cedulka s nápisem „ležet zakázáno“ (Irkutská oblast).

Bože, jak je to povědomé! Kde jsme to už četli? Kde jsme to docela nedávno o takových táborech slyšeli? Nejsou to snad berijovské zvláštní tábory? Zvláštní, zvláštní…

Zvláštní režim u Solikamska: „nejmenší hluk – a do krmítka strkají hlavně automatů.“ A samozřejmě všude naprostá zvůle při zavírání do trestního izolátoru. I-n dostal za úkol naložit do auta panely (každý váží 128 kilo). Měl to udělat sám. Odmítl. Dostal 7 dnů. V mordovském táboře se v roce 1964 jeden mladý mukl dozvěděl, že snad v Ženevě a snad v roce 1955 byla podepsána

dohoda o zákazu nucených prací vězňů – a odmítl pracovat! Za svůj čin dostal 6 měsíců samotky.

To všechno je genocida, píše Karavanskij.

Troufnou si leví labouristé tomu říkat jinak? (Proboha, nechte na pokoji levé labouristy! Vždyť když se jim znelíbíme, máme po reputaci!) Ale co pořád tak pochmurně? Abychom byli spravedliví, nechme zhodnotit režim mladého praktického pracovníka, absolventa Tavdinského učiliště MV (rok 1962): „Dříve (do roku 1961) stálo na přednáškách deset dozorců, nemohli to zvládnout. Teď je slyšet, když proletí moucha, jeden druhého napomíná. Bojí se, aby je nepřevedli na přísnější režim. Pracuje se mnohem lépe, zejména po usnesení (o trestu smrti). U pár lidí už bylo použito. Vždyť se dříve stávalo, že si vězňové přišli na strážnici s nožíkem: zavřete mě, zabil jsem prevíta… Jak se mělo pracovat?“

Jistě, vzduch se vyčistil. Potvrzuje to i učitelka koloniální školy: „Za pochechtávání při politickém školení se zarazí podmíněné propuštění. Ale patříš-li k aktivu, můžeš být sebevětší halama, jen dávej pozor, aby někdo jiný nepohodil nedopalek, aby si nenechal na hlavě čepici – a budeš mít lehčí práci, lepší posudek a pomohou ti najít stálé bydliště.“

Sovět kolektivu, Sekce vnitřního pořádku. (Od Marčenka se dozvídáme: Sekcija vnutrenněgo

177) Stále se nemohu dostat k tomu abych připomněl ještě jednu zkratku z dřívějších let. Co je to OLŽIR? Osobyj lager žen izmennikov rodiny, zvláštní tábor žen vlastizrádců. Takový také existoval.

porjadka, Suka vyšla poguljať – kurva si vyšla na procházku, pozn. překl.) To je jakási pomocná stráž, s červeným označením na rukávě: všímej si každého přestupku! Pomáhej dozorcům! Sovět má právo žádat o potrestáni! Komu se trest blíží ke třetině (může dostat dvě třetiny) nebo k polovině, musí jít pomáhat do SVP, jinak nedostane podmínku. Kdo má zavřeny článek, ten nejde, nepotřebuje to. I. A.

Alexejev píše: „základní masa dává přednost pomalému umírání, ale do sekcí a rad nejde."

A my už to cítíme ve vzduchu, co? Veřejná činnost v táboře! Jaké dobré vlastnosti vychovává (lokajství, udavačství, odstrkávání souseda) – a už tu máme schody, co vedou do nebe nápravy Ale jak jsou ty schody kluzké!

Z druhé Tiraspolské pracovní kolonie si stěžuje Oluchov (komunista, ředitel obchodu, sedí za zpronevěru), že vystoupil na sletu nejlepších pracovníků, někoho kritizoval, „nabádal zbloudilé syny vlasti k poctivé práci". Sál mu bouřlivě tleskal. A když se posadil, přistoupil k němu mukl a řekl: „Kdybys ty, dobytku, mluvil takhle před deseti lety, oddělal bych tě přímo na tribuně. Teď mi v tom brání zákony, dostal bych za tebe, kurvo, kulku." Zdalipak čtenář cítí, jak je všechno dialekticky spjato, jaká je tu jednota protikladů a jak jedno přechází v druhé? Na jedné straně bouřlivá veřejná činnost, na druhé straně trest smrti? (A zdalipak si čtenář uvědomuje ty tresty? Před deseti lety, a ten člověk je pořád ještě tam. Epocha minula, epocha skončila, ale on je stále na stejném místě…) Oluchov líčí také vězně Isajeva, bývalého majora (Moldavsko, NPK-4).

Isajev byl „nesmiřitelný vůči přestupkům proti režimu, v Sovětu kolektivu vystupoval proti konkrétním vězňům", tj. žádal pro ně tresty a zrušení výhod. No a co? „Příští noc se mu ztratila vojenská holínka – jedna z páru. Obul si boty, ale další noc se mu ztratila jedna bota." Takovýchto nedůstojných forem boje používá v této době poražený třídní nepřítel!

Veřejný život je samozřejmě nebezpečný jev, je třeba jej šikovně řídit. Dochází k případům, které působí na vězně naprosto destruktivně, jako to bylo třeba s Váňou Alexejevem. Na 20. hodinu byla svolána celotáborová schůze. Orchestr hrál do 22 hodin, ale schůze nezačínala, přestože důstojníci seděli na jevišti. Alexejev žádal, aby si orchestr „odpočinul" a velitelé aby řekli, kdy schůze začne. Odpověď: nezačne.

Alexejev: v tom případě my, vězňové, uspořádáme schůzi sami. O životě a době.

Vězňové souhlasně zabručeli, důstojníci z jeviště utekli. Alexejev vystoupil s poznámkami na tribunu a začal od kultu osobnosti. Ale několik důstojníků se na něj vrhlo, odtáhli tribunu, odšroubovali žárovky a odehnali vězně, kterým se podařilo se sem dostat. Dozorci dostali rozkaz Alexejeva zatknout, ale řekl: Občané dozorci, jste přece komsomolci. Slyšeli jste, že jsem říkal pravdu. Alexejev: Proti komu to zvedáte ruku – proti svědomí leninského učení?[178)] Přece jen by byli zatkli i svědomí učení, ale muklové – Kavkazané vzali Alexejeva do svého baráku a tam ho na jednu noc před zatčením ochránili. Pak si odseděl karcer, potom jeho vystoupení označili za protisovětské. Sovět kolektivu žádal správu tábora o izolování Alexejeva – za protisovětskou agitaci. Na základě této žádosti se vedení tábora obrátilo na lidový soud a Alexejev dostal 3 roky normálního vězeni.

Pro správné usměrňování myšlení je nesmírně důležité politické školení, které v dnešních koloniích probíhá týdně. Školí velitelé oddílů, důstojníci (pro 200-250 osob).

Pokaždé je zvoleno určité téma, třeba – humanismus našeho zřízení, převaha naší soustavy, úspěchy socialistické Kuby, probuzení koloniální Afriky. Tyto otázky tuzemce živě zajímají a pomáhají jim lépe dodržovat koloniální režim a lépe pracovat.

(Samozřejmě, že ne všichni k tomu přistupují správné. Z Irkutsku: „V táboře, kde je hlad, nám vykládají, že v zemi je hojnost potravin. Mluví o tom, že se všude zavádí mechanizace, zatímco my v práci vidíme jen sochor, lopatu a nosítka a všechno taháme na vlastních zádech.) Ještě je velmi důležitý rozhlas, pokud se ho správně využívá (žádná hudba nebo hry o lásce, ale výchovné pořady). Všechno se dávkuje podle režimu, a tak je tomu i s rozhlasem: 2-3 hodiny pro zvláštní režim a celý den vysílání pro režim normální[179)].

Jsou tu také školy. (Jak jinak! Vždyť je připravujeme k návratu do společnosti!) Jenomže je „všechno založeno na formálnosti, je to všechno podvod… Mládenci tam jdou hnáni klackem, chuť k učení jim bere BZR. Také se stydí před svobodnými učitelkami, protože mají na sobě hadry.“

Spatřit živou ženu je pro trestance příliš velká událost.

Není třeba podotýkat, že správná výchova a náprava, zejména dospělých lidí a zejména pokud trvá po celá desetiletí, může probíhat jen na základě stalinsko-berijovského poválečného rozdělováni pohlaví, jež je na Archipelagu považováno za něco nezměnitelného. Vzájemný vliv mužů a žen, jako impuls k lepšímu vývoji, akceptovaný v celém lidském rodu, nemůže být na Archipelagu přijat, protože život tuzemců by se pak „podobal rekreaci". A čím více se blížíme světlým výšinám komunismu, jehož slunce je již vysoko, tím důsledněji musíme zločince oddělovat od trestankyň a pouze prostřednictvím této izolace je nechat pořádně se potrápit a napravit je[180].

Nad celým tímto proorganizovaným systémem koloniální nápravy existuje v naší době, která není tak zcela bez publicity a zákonnosti, veřejný dozor, ano, dohlížecí komise.

Čtenář na ně snad nezapomněl? Ty nikdo nezrušil.

Zřizují je „místní orgány". Ale prakticky tam, v té divočině, v těch osadách civilních zaměstnanců – kdo by do těch komisí šel a dostal se do nich? Jenom manželky zaměstnanců správy. Je to prostě babský výbor, plnící to, co jim poručí jejich manželé.

Ve velkých městech tento systém však může mít nečekané následky.

Komunistce Galině Petrovně Filippovové okresní výbor strany uložil, aby pracovala v dohlížecí komisi oděské věznice. Bránila se: „Co je mi do těch zločinců!" Donutili ji k té práci jen tlakem stranické kázně. Ale pak ji ta práce strhla! Viděla tam lidi a mezi nimi tolik nevinných a tolik kajícníků. Hned zavedla takový pořádek, při němž s vězni jednala v nepřítomnosti příslušníků správy (tomu se správa věznice velice bránila). Někteří muklové se na ni po měsíce dívali zlýma očima, ale pak změkli. Začala navštěvovat věznici dvakrát, třikrát, čtyřikrát týdně,

178) Na jednom politickém školení Váňa Alexejev – ještě před tamtou schůzí – provedl následující věc. Požádal o slovo a řekl: „Jste důstojníci MV, zatímco my jsme vězni, zločinci z doby kultu osobnosti. Vy i my jsme nepřátelé lidu a musíme si nyní obětavou prací zasloužit odpuštění sovětského lidu. Teď vám vážně navrhuji, občane majore, abyste se orientoval na komunismus!" Do spisů mu

zapsali: „nezdravé protisovětské nálady.“ Dopis tohoto Alexejeva z Ust-Vymlagu je dlouhý, papír je už prodřený, písmo vybledlé. Luštil jsem ho 6 hodin. Co všechno tam není! Třeba taková obecná úvaha: „Kdo sedí nyní v koloniích, v těchto kanálech otroctvy“' Bouřlivácká vrstva lidu, vytlačená ze společnosti… Blok byrokratů odepsal tu vzpurnou mládež, pro níž byla teorie spravedlivých vztahů nebezpečná: „Muklové jsou vyděděné děti proletariátu, vlastnictví NPT!“

179) To aby jeden utekl do zvláštního, do té pruhované kůže!

180) Sám ministr ochrany Tikunov mi vykládal takový případ (teď uslyšíte o našem setkání): na individuální návštěvě (to znamená v uzavřeném domku, po tři dny) byla matka svému synovi manželkou. Antický námět – vždyť i dcera kojila svého otce. Ale pan ministr, který s odporem odvracel tvář od zkaženosti těchto barbarů, vůbec nepomyslel na to, jaké to je pro svobodného mládence 25 let nevidět ženu.

zůstávala tu až do večerky, nejela na dovolenou – ti, co ji sem poslali, už toho litovali.

Vrhla se na instance, jednala o otázce pětadvacátníků (v kodexu takový trest už není, ale lidé si ho odpykávají), o zaměstnání propuštěných, o osídlencích. Nahoře se setkávala buď s naprostým úžasem (velitel správy věznic RSFSR, generál, ji v roce 1963 přesvědčoval, že žádní pětadvacátnici ve Svazu vůbec neexistují – a nejsměšnější na tom je, že to snad opravdu nevěděl!) nebo s velmi dobrou informovaností – a pak zažila velmi rozzlobené reakce. Začali ji pronásledovat a štvát proti ní jak na ukrajinském ministerstvu, tak po stranické linii. Za písemné stížnosti byla rozehnána také celá komise.

Co se do toho šéfům Archipelagu pletou! Co překážejí praktickým pracovníkům v práci? Vzpomeňte si, od nich samotných jsme se před chvílí dozvěděli: stejní lidé, co pracovali tenkrát, pracují i dnes, snad přibylo takových deset procent.

Ale napadá mě, neprodělali snad duševní otřes? Nepojali lásku ke svým nešťastným svěřencům? Ano, všechny noviny a všechny časopisy říkají, že pojali. Nezabýval jsem se tím zvlášť, ale četli jsme přece v Litgazetě (kapitola 1) o dnešních pečlivých, starostlivých dozorcích v Jercevu. A tady zase Litěraturnaja gazeta dává slovo veliteli kolonie:

„Na vychovatele se snadno nadává, mnohem těžší je jim pomoci a úplně nejtěžší je najít je: živé, vzdělané, inteligentní (no jistě, inteligentní), angažované a nadané lidi…

Vím, jak je skromný jejich plat a jak nekonečná je jejich pracovní doba. [181)]“

A jak by to bylo pěkné tím skončit, u toho zůstat! Vždyť pak bychom měli klidný život, mohli bychom se věnovat umění, ještě raději – vědě, ale ty prokleté dopisy, pomačkané, prodřené,poslané z táborů „načerno“! A copak píší ti nevděčníci o těch, co si pro ně ničí srdce v nekonečné pracovní době?

I-n: „Člověk mluví o svém trápení s vychovatelem a vidí, že je to, jako házet hrách na zeď. Bezděky mě napadá otázka: „Promiňte, a jak pak se daří vaší kravičce?“ U té tráví v chlívku více času než u svých chovanců“ (Kraslag, Rešety).

L-n: „Jsou to stejní tupí dozorci, velitel režimu je typ Volkového. S dozorcem se člověk přít nesmí, to by hned znamenalo karcer.“

K-n: „Velitelé oddílu s námi mluví jen sprostě, pořád je slyšet: dobytku, kurvo, prevíte.“ (Jercevo, to je ale náhoda!) K-j: „Velitel režimu je jako když z oka vypadne tomu Volkovému; nebije bičem, ale pěstí, dívá se jako vlk… Velitel oddílu je bývalý operativec, měl u sebe zlodějeudavače a za každé udání mu platil narkotiky… Všichni, co bili, mučili a trýznili se prostě přestěhovali z jednoho tábora do druhého a jsou nyní v trochu jiných funkcích“

(Irkutská oblast).

G. P-v: „Velitel kolonie má šest přímých zástupců. Na všech stavbách vyhánějí příživníky a ti utíkají sem… Všichni troubové z táborů… tu pracují dodnes, napracovávají léta do důchodu a ani potom neodcházejí.

Nezhubli. Vězně za lidi nikdy nepovažovali a nepovažují.“

V. I. D-v: „V Norilsku, poštovní schránka 288, není jediný „nováček“,pořád stejní berijovci. Když někdo odchází do důchodu, přicházejí místo nich zase berijovci (vyhnaní v roce 1956)… Léta se jim započítávají dvojnásobně, mají zvýšené platy, dlouhé dovolené, dobrou stravu. Za rok se jim počítají dva roky, takže se jim daří jít do důchodu ve 35 letech…“

P-n: „V našem úseku je 12-13 zdravých chlapů, oblečených do kožichů skoro až na paty, kožešinové čepice, vojenské válenky. Proč by nemohli jít do dolů, do lomů, na celinu

181) Litgazeta, 3. 3. 1964.

tam najít své místo, tady to nechat těm starším? Ba ne, ty by tam nikdo nezatáhl ani heverem. Zřejmě tito trubci informovali nadřízené orgány, že muklové jsou nenapravitelní –vždyť kdyby jich bylo méně, snižovaly by se jejich stavy.“

A tak muklové jako dříve sázejí brambory na zahradě velitelů, zalévají, starají se o dobytek, vyrábějí nábytek pro jejich domácnosti.

Ale kdo má pravdu? Komu máme věřit? Zvolá zmateně nepřipravený čtenář.

No samozřejmě, že novinám! Věř novinám, čtenáři. Vždycky věř našim novinám. Enkaveďáci – jsou síla. Po dobrém nikdy neustoupí. Když vydrželi v šestapadesátém, tak ještě vydrží, ano, vydrží.

To nejsou jen nápravně pracovní instituce. Není to jen ministerstvo ochrany. Už jsme viděli, jak ochotně je podpoří noviny nebo poslanci.

Protože tvoří základ. Základ mnohého.

Ale nemají jen silu, mají i argumenty. Není tak lehké se s nimi přít. Já to zkoušel.

Totiž, nikdy jsem o tom neuvažoval. Ale hnaly mě ty dopisy – dopisy dnešních tuzemců, které mě tak překvapily. Tuzemci mě s důvěrou prosili: řekni! Zastaň se nás! Zlidšti to! A komu bych co mohl říci? To nemluvím o tom, že mě nikdo nebude ani poslouchat… Kdyby existoval svobodný tisk, všechno bych to byl zveřejnil – tady se to řekne a teď budeme diskutovat!

Ale nyní (leden 1964) bloudím po úředních chodbách jako tajný a nesmělý prosebník, skláním se u okének vrátnic, kde mi vypisují propustku, cítím na sobě odsuzující a podezřívavý pohled hlídajících vojáků. Spisovatel a novinář musí usilovat o to, aby ho vládci na půl hodinky vyslechli, jako o nějakou čest a milost!

Ale ani v tom není hlavní obtíž! Nejtěžší otázka je jako tenkrát na ekibastauzské schůzi vedoucích brigád: o čem s nimi mluvit, jakým jazykem?

Říkat všechno, co si skutečně myslím, jak je to vyloženo v této knize, je nebezpečné a také naprosto zbytečné. Znamenalo by to jen přijít v němém tichu pracoven o hlavu, aniž by mě lidé uslyšeli, aniž by se to žíznící dozvěděli. A věc by se byla nepohnula ani o milimetr. Ale jak tedy mluvit? Když jsem překračoval jejich mramorové, naleštěné prahy, když jsem stoupal po jejich hebkých kobercích, musel jsem na sebe vzít pomyslná pouta, hedvábnými nitěmi omotat jazyk, uši, víčka. A konce pevně přišít k ramenům, ke kůži zad i břicha. Musel jsem přinejmenším vycházet z toho, že:

Ať žije strana za veškerou minulost, přítomnost a budoucnost! (To znamená, že nemůže být nesprávná trestní politika jako taková. Nesmím zapochybovat o nutnosti Archipelagu. Nesmím tvrdit, že „většina sedí pro nic, za nic“.) Vysoké šarže, s nimiž budu mluvit, jsou své věci oddány, starají se o vězně. Nesmím je obvinit z neupřímnosti, lhostejnosti, neinformovanosti (když se něčemu obětavě věnují, nemohou přece tu věc neznát!).

Mnohem podezřelejší jsou motivy mých urgencí. Kdo jsem? Proč se o to starám, když to není moje služební záležitost? Nemám snad nějaké špinavé, zištné cíle? Proč se do věci vměšuji, když strana stejně všechno ví a všechno udělá správné?

Aby to lépe vypadalo, volím měsíc, kdy jsem navrhován na Leninovu cenu. A tak se pohybuji jako exponovaný pěšec – třeba ze mne bude věž?

Nejvyšší sovět SSSR. Zákonodárná komise. Zjišťuji, že se zabývá přípravou nového nápravně pracovního kodexu, tedy kodexu celého dalšího života Archipelagu, už řadu let.

Měl nahradit kodex z roku 1953, který existoval, a jako by nikdy neexistoval, jako by ani nebyl sepsán. A tak jsem přijat, abych se já,

odchovanec Gulagu mohl seznámit s jejich moudrostí a přednést jim své vlastní drobty myšlenek.

Je jich osm. Čtyři mě překvapují svým mládím: kdyby ti chlapečci měli za sebou aspoň vysokou školu, byl bych rád, ale možná, že ani to ne. Tak brzy se dostávají k moci! Tak samozřejmě se chovají v tom paláci s mramorem a parketami, kam mě vpustili po velkých cirátech. Předseda komise – Ivan Andrejevič Baduchin, starší člověk, vypadá jako takový naprostý dobrák. Zdá se, že kdyby to záleželo na něm, rozpustil by celý Archipelag hned zítra. Ale jeho úlohou je po celou dobu rozhovoru sedět v koutku a mlčet. A nejjedovatější jsou dva stařečkové, dva stařečkové jako z Gribojedova, takoví ti z dob Očakova a podmanění Krymu.

Přesně takoví, zkostnatěli na tom, čemu se kdysi naučili, ručím za to, že od 5. března 1953 ani noviny neotevřeli. Vždyť se nemohlo stát nic, co by ovlivnilo jejich názory!

Někteří mají na sobě modrá saka. Mně to připadá jako nějaká dvorní uniforma z dob Kateřiny. Dokonce se mi zdá, že vidím stopy po stříbrné hvězdě – skoro vprostřed hrudi. Oba stařečkové od první chvíle neschvalují ani mne, ani mou návštěvu, ale rozhodli se, že budou trpěliví.

Člověku se špatně mluví, právě když má mnoho co říci. A taky jsem navíc omotaný těmi nitěmi, při každém pohybu to cítím.

Ale hlavní tirádu jsem si přece jen připravil a snad by mě nic nemělo vyvést z míry. O čem jim povídám? Že jako kde se vzal názor (nepřipouštím, že by na něj přišli oni sami), že je nebezpečí, že by se z tábora stala reakce. Že kdyby v táboře nevládla zima a hlad, tak že by tam zavládla blaženost? Žádám je, aby, i když nemají osobní zkušenosti, uvážili celou tu změť strádání a trestů, z nichž se věznění skládá. Člověk je vyobcován z rodných míst. Žije s lidmi, které si nezvolil. Nežije s těmi, s nimiž by chtěl (rodina, přátelé). Nevidí, jak rostou jeho děti. Je zbaven svého vlastního prostředí, svého domova, svých věcí, dokonce ani hodinky na ruce nemá. Ztratil své jméno, je pokryto hanbou. Je zbaven svobody pohybu. Obvykle nemůže ani pracovat ve svém oboru, neustále cítí na sobě tlak lidí, kteří jsou mu cizí, nebo dokonce nepřátelští – jiných trestanců s jinými životními zkušenostmi, názory a zvyky. Není mu

dán utišující vliv druhého pohlaví (o fyziologii nemluvě). Dokonce i zdravotnické služby má neskonale horší. Co to má společného s rekreací u Černého moře? Proč ty obavy z „rekreace“?

Ne, tahle myšlenka je ani netrkne. Ani se ve svých židlích nepohnuli.

Tak ještě obecněji: chceme ty lidi vrátit společnosti? Proč je tedy nutíme žít v prokletí? Proč je tedy smyslem režimů, aby trestance systematicky ponižovaly a fyzicky vyčerpávaly? Co z toho stát má, když se z nich stanou invalidé?

Tak jsem si řekl své. A hned mi vysvětlují můj omyl: nemám správnou představu o dnešním kontingentu, soudím jej podle svých dřívějších zkušeností, už neznám život.

(To je skutečně moje slabina, nevidím, kdo tam teď sedí.) Pro ty izolované recidivisty všechno to, co jsem vypočítal, není vůbec žádný trest. Ty režimy je jen mohou přivést k rozumu. (Cink, cink – to je jejich kompetence, vědí lépe, kdo sedí.) A vrátit do společnosti? Ano, ano, jistě, říkají dřevěně stařečkové, a jako bych slyšel: ne, jistě, ať tam zůstanou, je to lepší pro ně i pro nás.

A co režimy? Jeden z těch očakovovských stařečků je prokurátor, ten v modrém, co má hvězdu na prsou a šedé kudrlinky, je trochu podobný Suvorovovi.

„Už se nám zavedení přísných režimů vyplácí. Místo dvou tisíc vražd ročně (tady se to smí říci) – jenom pár desítek.“

Je to důležité číslo, nenápadně si je zapisuji. Zřejmě to bude hlavní výsledek návštěvy.

Kdo sedí! Jistě, chceme-li se přít o režimech, musíme vědět, kdo sedí. K tomu je třeba desítek psychologů a právníků, kteří by mohli jet do táborů a volně s mukly mluvit. Pak by se dalo diskutovat. Mí táboroví dopisovatelé právě o tomhle nepíší, ani za co sedí oni sami, ani za co sedí jejich kamarádi[182)].

Obecná část diskuse skončila, přecházíme ke konkrétní. Komisi je předem všechno jasné, všechno je předem rozhodnuto, nepotřebují mě, jsou jen zvědaví.

Balíčky? Jen po pěti kilech a ještě to odstupňování. Navrhuji jim aspoň počty zdvojnásobit a balíčky dovolit po 8 kg – „Vždyť hladoví! Kdopak vychovává hladem?“

„Jak to, hladoví?“ rozhořčuje se jednomyslně komise. „Sami jsme tam byli viděli jsme, že zbytky chleba se odvážejí z táborů auty!“(Asi pro prasata dozorců, ne?) Co mám dělat! Zavolat: „Lžete! To není možné!“ Ach, jak bolestivě se pohnul můj jazyk, přišitý přes rameno k zadku. Nesmím porušit výchozí předpoklad: jsou informováni, upřímní a starostliví. Mám jim ukázat dopisy svých muklů? To je pro ně cár papíru, ty pomačkané a setřené papírky by vypadaly na červeném, sametovém ubruse směšně a uboze. „Ale stát přece nic neztratí, bude-li víc balíčků.“

„Ale kdo bude balíčky posílat?“ namítají. „V podstatě bohaté rodiny (tady se to slovo používá – bohatí, je nutné k reálné státnické úvaze). Ti, co si nakradli a schovali něco venku. To znamená, že rozšířením balíčků bychom dostali do nevýhodné situace rodiny pracujících! Ty nitě se do mne tolik zařezávají, rvou mě na části! To je bezpodmínečné pravidlo: zájmy pracujících jsou nade vše. Sedí tu jen kvůli těm pracujícím vrstvám.

Zjišťuji, že vůbec nejsem pohotový. Nevím, co jim namítnout. Mám říci: „Ne, nepřesvědčili jste mě!“ Na to přece kašlou, copak jsem jejich nadřízený nebo co?

„Kiosky!“ útočím. „Kde je socialistická zásada odměňování? Když si někdo vydělá, má dostat!“

„Musí si ušetřit na fond propuštění!“ odrážejí můj útok. „Jinak by se po propuštění stali příživníky.“

Zájmy státu jsou nadřazeny, tady vedou nitě, tady sebou cukat nesmím. Nemohu postavit otázku tak, že by se mzdy muklů měly zvýšit na úkor státu.

„Ale ať jsou neděle skutečně volné!“ „O tom jsme mluvili, také jsou.“

„Ale existují desítky způsobů, jak neděli zkazit uvnitř zóny. Zformulujte to tak, aby to nebylo možné.“

„Nemůžeme tak malicherně a podrobně kodex zatěžovat.“

Osmihodinová pracovní doba. Malátně povídám něco o sedmihodinové, ale vnitřně mi to samotnému připadá drzé, není to přece ani dvanáct, ani deset, co bych ještě nechtěl? „Korespondence znamená spojení vězně se socialistickou společností (takhle jsem se naučil argumentovat!). Neomezujte ji!“

182) Jak si máme představit všechny ty různé recidivistyl Třeba v Tavdinské kolonii sedí 87 letý bývalý důstojník – carský, no, asi to byl bělogvardějec. V roce 1962 skončilo 18 let jeho druhé dvacítky. Hustá, dlouhá brada, byl účetním v rukavičkářské dílně. Ptám se: není čtyřicet let vězení za omyly mládí příliš mnoho? A kolik je takových osudů, zcela ojedinělých? Musíme přece vědět o každém jednotlivci, abychom mohli mluvit o režimu pro všechny.

Ale oni nemohou znovu revidovat instrukce. Stupnice je už stanovena, není tak tvrdá, jako jsme ji měli my… Ukazují mi stupnici návštěv, mezi nimi jsou i „osobní“, třídenní my jsme po léta neměli vůbec žádné, to se dá vydržet. Dokonce mi ta stupnice připadá mírná, stěží se ovládnu, abych jim ji nepochválil.

Jsem unaven. Celý spoutaný, ani hnout se nemohu. Jsem tu zbytečný. Musím jít pryč.

Vůbec z téhle světlé, parádní místnosti, z tohoto křesla, za bublání jejich řečí tábory vůbec nevypadají hrozné, dokonce snad rozumné. Jak odvážejí auty ten chléb…

Přece nemůžeme vypustit ty hrozné lidi na společnost? Vzpomínám si na držky pachanů galerky… Deset let už nesedím, jak mám poznat, kdo tam teď sedí? Naši političtí jsou, zdá se, venku… Národy jsou venku…

Jiný z protivných stařečků chce znát můj názor na hladovky: přece musím schvalovat umělou výživu (hadicí), když je to bohatší dávka než šlichta?[183]) Stavím se na zadní a řvu na ně o právu mukla nejen na hladovku – jediný prostředek boje – ale i na hladovou smrt.

Moje argumenty na ně působí jako něco barbarského. A ve mně je všechno jako přišito: nemohu přece hovořit o tom, že hladovka je spojena s veřejným míněním v celém státě. Odcházím unaven a zničen: dokonce i trochu rozkolísán. Oni nejsou ani trochu. Udělají všechno po svém a Nejvyšší sovět to jednomyslně schválí.

Ministr ochrany veřejného pořádku, Vadím Stěpanovič Tikunov. Co je to za fantazii?

Já, ubohý galejník Šč-232, jdu poučovat ministra vnitra, jak to vést na Gulagu?

Na cestě k ministrovi jsou samí plukovníci – s kulatými lebkami, vypasení, ale velmi pohybliví. Z místnosti hlavního tajemníka nevedou žádné další dveře.

Zato tu stojí obrovská zasklená knihovna s hedvábnými, nabíranými záclonkami. Tudy by mohli vjet dva jezdci na koních. Ukazuje se, že to je poslední překážka před ministrovou pracovnou. A v pracovně by klidně mohlo sedět dvě stě lidí.

Sám ministr je chorobně obtloustlý, velká brada, tvář jako dole se rozšiřující lichoběžník. Po celý rozhovor je stroze oficiální, poslouchá mě naprosto bez zájmu, z povinnosti.

Já spouštím zase tu tirádu o „rekreaci“. A zase ty obecné otázky: máme před sebou („my“, on a já!) obecný úkol napravit mukly? (Co si myslím o nápravě, je v části IV.) A proč došlo k obratu v roce 1961 ? Proč ty čtyři režimy? Opakuji mu nudné věci – všechno, co je napsáno v této kapitole – o stravě, o kiosku, o balíčcích, o oblečení, o práci, o zvůli a o profilu praktických pracovníků. (Netroufl jsem si přinést dopisy, aby mi je tady nesebrali, ale vypsal jsem si citáty, autory jsem utajil.) Mluvím do něj takových čtyřicet minut, snad hodinu, nějak moc dlouho, sám se divím, že mě poslouchá.

Průběžně mi skáče do řeči, ale jen proto, aby hned vyslovil souhlas nebo rovnou nesouhlas. Neodporuje mi nijak důrazně. Očekával jsem pevnou zeď, ale je mnohem měkčí. V mnohém se mnou souhlasí! Souhlasí, že na nákup je třeba povolit více peněz, že by mělo být víc balíčků, že složení balíčků by nemělo být omezováno, jak to navrhuje, návrhová komise (ale to na něm nezáleží, toto vše nebude řešit ministr, ale nový nápravně pracovní kodex). Souhlasí, aby si vězňové vařili a pekli ze svého (ale to „své“ právě nemají). Aby korespondence a tiskopisy byly úplně neomezeny (ale to je příliš velké zatížení pro táborovou cenzuru). Je také proti arakčejevskému přehánění s neustálým pochodováním v útvaru (ale bylo by netaktické do toho zasahovat: kázeň se snadno rozbije, ale těžko zavádí).

183) Až od Marčenka se dozvídáme o jejich novém tuku: lít vařící vodu, aby se spálilo zažívací ústrojí.

Souhlasí, že by se tráva v zóně neměla plít (něco jiného se stalo v Dubrovlagu, představte si, že u dílen si zavedli zahrádky, dělníci od strojů se tam o přestávce hrabali, každý měl 2-3 čtvereční metry rajčat nebo okurek, ministr rozkázal, aby se to okamžitě rozkopalo a zlikvidovalo, a je na to hrdý! Povídám mu: „spojení člověka s půdou má morální význam," on mi na to: „individuální zahrady vychovávají soukromovlastnické instinkty"). Ministr se až zachvívá, jak to bylo hrozné, když se lidi vraceli do tábora za ostnatý drát, když už mohli bydlet mimo zónu. (Stydím se zeptat se, kde tenkrát byl a jak proti tomu bojoval.) A co víc: ministr uznává, že se nyní s mukly zachází přísněji, než za Ivana Děnisoviče.

Tak to jsem ho ani neměl o čem přesvědčovat! Ani jsme se neměli o čem bavit. (A on neměl, proč si zapisovat návrhy člověka, který nemá žádnou funkci.) Co bych měl navrhovat? Rozpustit celý Gulag a nechat jej bez eskorty? To mi nejde přes ústa, to je utopie. Ostatně, žádná závažná otázka nezávisí na nikom konkrétně, jako had se kroutí mezi různými institucemi a není v ničí kompetenci.

Ministr naopak s jistotou trvá na tom, že recidivisté musí mít pruhovanou uniformu („kdybyste věděl, co je to za lidi!"). Moje výtky na adresu dozorců a eskorty ho prostě urážejí: „Máte zmatek v hlavě, nebo specifický pohled, vyplývající z vašich zkušeností." Ujišťuje mě, že se nikdo nechce dát nahnat pracovat jako dozorce, protože je konec výhod. („To je přece zdravý jev, když lidé nejdou!" – byl bych chtěl zvolat, ale za uši, za víčka i za jazyk mě tahají varovné nitě. Ostatně prohodím: nejdou jen poddůstojníci, důstojníků je habaděj.) Musí tu pracovat vojáci prezenční služby. Ministr mě naopak upozorňuje, že hrubí jsou pouze vězňové, že dozorci s nimi jednají velice korektně.

Když se tak rozcházejí slova mizerných muklů a slova ministrova – komupak se asi věří? Je jasné, že vězňové lžou.

Odvolává se také na vlastní dojmy, vždyť do táborů jezdí, zatímco já nikoli. Nechtěl bych se jet podívat? Krjukovo, Dubrovlag? (Už z toho, že pohotově uvedl tyto dva tábory, je zřejmé, že jsou to potěmkinské vesnice. A jako co bych také jel! Jako ministerská kontrola? To bych se muklům nemohl podívat do očí… Odmítám…)

Ministr zase říká, že muklové jsou bezcitní a na péči, jim projevovanou, nereagují.

Když přijede do Magnitogorské kolonie, zeptá se: „Jaké jsou stížnosti?“, volají sborem před velitelem táborového střediska: „Žádné!“

A v tomhle vidí ministr „skvělé stránky táborové nápravy“: dělník od stroje je hrdý na to, když ho pochválí velitel táborového střediska; – táboroví vězňové jsou hrdí, že jejich práce (kotle) je určena hrdinské Kubě; zprávy o činnosti a nové volby táborového Sovětu vnitřního pořádku („kurva si vyšla na procházku“); spousta květin (erárních) v Dubrovlagu.

Hlavní jeho starost je vytvořit vlastní průmyslovou základnu všech táborů. Ministr se domnívá, že jakmile bude práce zajímavá, přestanou útěky[184)]. Moji námitku o „lidské touze po svobodě“ ani nepochopil.

Odešel jsem unavený s přesvědčením, že ničemu konec není. Že jsem nic neposunul ani o píď, že pořád budou motyky překopávat trávu. Odešel jsem deprimován rozdílností přístupu lidí. Mukl neporozumí ministrovi, dokud se sám do jeho pracovny neposadí. A ani ministr neporozumí muklovi, dokud sám nepůjde za ostnatý drát, dokud jemu nepřekopou zahrádku a dokud mu místo svobody nedají práci u stroje.

184) Tím spíše, že nyní, jak jsme se dozvěděli u Marčenka, už uprchlíka nechytají, ale zastřelí.

Ústav pro výzkum příčin kriminality. Byla to zajímavá diskuse se dvěma inteligentními zástupci ředitele a několika vědeckými pracovníky. Živí lidé, každý má svůj názor, přou se i mezi sebou. Pak jeden ze zástupců ředitele, V. N. Kudrjavcev, který mě vyprovázel po chodbě, vyčítavě povídá: „Ne, přece jen nepřihlížíte ke všem okolnostem. Tolstoj by to udělal …“ A najednou mi nečekaně navrhl: „Pojďte, seznámím vás s naším ředitelem. Igor Ivanovič Karpec.“

Tato návštěva nebyla plánována! Už jsme všechno prohovořili, na co? Dobrá, přišel jsem se jen pozdravit. Ale jen si nemyslete! Mne

tu tak budou zdravit! Člověk by nevěřil, že ti zástupci a vedoucí sektorů pracují pod tímhle vedoucím, že to on tady řídí veškerou práci. (A to hlavní jsem se tu nedozvěděl. Karpec je viceprezidentem mezinárodního sdružení demokratických právníků!) Vstal, aby mě uvítal s jakousi směsí pohrdání a nepřátelství (myslím, že celý ten pětiminutový rozhovor se odehrál vestoje), jako bych byl usiloval o to, abych se k němu dostal, jen tak tak, že se mi to povedlo, dobrá. V tváři se mu zračí sytost a blahobytnost, tvrdost a štítivost (to vůči mně). Na klopě má připnut velký odznak (nelitoval pěkného obleku), vypadá jako řád: meč ostřím dolů, tam dole cosi probodává. Nápis – MV. (To je jakýsi velmi důležitý odznak. Ukazuje, že jeho majitel má zvlášť dlouho „čisté ruce, horoucí srdce a chladnou hlavu“.) „O čem pak se mluvilo, o čem?“ mračí se.

Vůbec o něj nestojím, ale teď už ze zdvořilosti něco povídám.

„Aha!“ jakoby ten demokratický právník něco vnímal. „Liberalizace? Mazlit se s mukly? !“

A tu najednou a zcela nečekaně dostávám přímé odpovědi, pro něž jsem si marně chodil po mramoru a mezi naleštěnými skly:

Zvýšit životní úroveň vězňů? To nejde! Protože svobodní občané kolem táborů by pak žili hůře než muklové, to je nepřípustné.

Přijímat časté a hojné balíčky? To nejde! Protože by to mělo škodlivý vliv na dozorce, kteří potraviny z měst nedostávají.

Kritizovat a vychovávat dozorce? To nejde! Jsme na nich závislí! Nikdo nechce tu práci dělat a my nemůžeme moc dobře platit, výhody byly zrušeny.

Zbavovat vězně socialistické zásady odměňování? Sami se vyškrtli ze socialistické společnosti!

Ale vždyť je chceme do života vrátit?

„Vrátit?“ diví se nositel meče. „Od toho tábor není. Tábor je trest!“ Trest! Zní celou místností. Trest!

Trrrest. A tyčí se tu vertikální meč – smrtící, probodávající, ten se nevytáhne!

Archipelag byl, Archipelag zůstává, Archipelag bude!

Na koho by se jinak svedly omyly Pokrokového učení, na co by se svedlo, že lidé neodpovídají jeho představám?

ZÁKON DNES

Čtenář už z celé této knihy ví, že v našem státě, počínaje nejranější stalinskou dobou, političtí neexistovali. Celé ty miliónové davy, co defilovaly před vašima očima, celé ty milióny osmapadesátky byli obyčejní kriminální.

A tím spíše za povídavého, veselého Nikity Sergejeviče – je snad tribuna, na níž by se – byl nedušoval: politické?nemáme! My je nemáme, kdepak!

A je to tak, neštěstí se zapomíná, kůže zarůstá.

Ten tlouštík vypadal tak přesvědčivě: málem jsme mu uvěřili! Dokonce i staří muklové.

Viditelně pustili milióny muklů – takže to vypadá, že političtí nejsou nebo ano? Vždyť my jsme se vrátili, k nám se někdo vrátil a naši se vrátili. Náš městský intelektuální okruh je zase úplný a uzavřený. Člověk se vyspí, probudí – z domu nikoho neodvedli, známí telefonují, každý je na svém místě. Ne, že bychom byli uvěřili docela, ale brali jsme to takhle: političtí teď, no, v podstatě nesedí. No, několik set lidí z Pobaltí se nesmí ani dnes (1968) vrátit do své republiky. No, a ještě krymští Tataři jsou stále v klatbě, ale asi už brzy… Zvenčí je to jako vždy (stejně jako za Stalina) hladké, čisté, nic není vidět.

A Nikita s tribuny ani nesleze: „K takovým jevům a věcem není návratu ani ve straně, ani ve státě“ (22. května 1959, ještě před Novočerkasskem). „Teď v naší zemi všichni svobodně dýchají… Klidně se dívají na svou přítomnost i budoucnost“ (8. března 1963, už po Novočerkassku).

Novočerkassk! Osudové ruské město. Jako by mu nestačily rány z doby občanské války – ještě jednou se vystavil ranám.

Novočerkassk! Celé město, celé městské povstání dočista slízli a utajili! Mlha všeobecné nevědomosti zůstala i za Chruščova tak hustá, že se o Novočerkassku v zahraničí nejen nic nedozvěděli, že nám západní rozhlas nejen nic neřekl, ale i ústní podání bylo potlačeno, pověsti se nerozšířily – a většina našich spoluobčanů dodnes tu událost nezná: Novočerkassk, 2. června 1962.

Takže tu vyložíme všechno, co se nám podařilo dát dohromady.

Nebudeme přehánět, řekneme-li, že se tu zavázal nový, významný uzel ruských dějin.

Pomineme-li velkou (ale s klidným zakončením) stávku ivanovských textiláků na rozhraní 30. let, byla Novočerkasská bouře po jednačtyřiceti letech (od Kronštadtu a Tambova) první lidovou akcí, kterou nikdo nepřipravoval, nevedl, nevymyslel. Byl to výkřik – že se tak už žít nedá!

V pátek 1. června bylo ve Svazu zveřejněno jedno z promyšlených chruščovovských usnesení o zvýšení cen masa a másla. A na základě jiného ekonomického plánu, který s tím prvním nebyl v žádném spojení, téhož dne ve velkém novočerkasském závodě na výrobu elektrických lokomotiv (NEVZ) snížili dělníkům sazby – až o třicet procent.

Od rána dělníci dvou cechů (kovárny a slévárny) přes svou poslušnost, zvyk a zaběhanost, nemohli pracovat – tak je vzali z obou stran! Hlasité rozhovory a vzrušení vyústily v živelný mítink. Na Západě by to bylo něco všedního, u nás je to neobvyklá událost. Ani inženýři, ani hlavní inženýr nedokázali dělníky uklidnit. Přišel ředitel závodu Kuročkin. Když se dělníci ptali „z čeho teď budeme živi?“, odpověděl ten vykrmený zazobanec: „Žrali jste pirožky s masem, teď je budete mít s povidly!“ Jen tak tak, že ho nerozsápali, jeho i celou suitu. (Možná, že kdyby byl odpověděl jinak, že by se byli uklidnili.) V poledne stávka ovládla celý obrovský závod. (Poslali spojky do jiných závodů, tam váhali, ale NEVZ nepodpořili.) Blízko továrny vede železniční trať Moskva-Rostou.

Snad proto, aby se o událostech co nejdříve dozvěděla Moskva, nebo proto, aby zabránily dopravě armády a tanků, spousta žen se posadila na koleje. Chtěly zadržet vlaky. Muži hned začali rozebírat pražce a stavět barikády. Rozmach stávky byl neobvyklý i z hlediska celých dějin ruského dělnického hnutí. Na tovární budově se objevila hesla: „Pryč s Chruščovem!“ „Chruščova – na salám!“

V té době se už k závodu (je i se sídlištěm asi 3-4 kilometry za městem, za řekou Tuzlovem) začala stahovat vojska a milice. Na most přes řeku vjely tanky a zůstaly tu stát. Od večera do rána byla ve městě a na mostě zastavena veškerá doprava. Sídliště neutichlo

ani v noci. Během ní bylo zatčeno a odvezeno do budovy městské milice asi 30 dělníků – „iniciátorů“.

Od rána 2. června stávkovaly i další podniky ve městě (ale zdaleka ne všechny). Ve vagónce se konala živelná, všeobecná manifestace, dělníci se rozhodli, že půjdou v průvodu do města a budou žádat propuštění zatčených dělníků. Průvod (mimochodem zpočátku to bylo asi jen tři sta lidí, vždyť to bylo o strach!), s dětmi a ženami, s Leninovými portréty a mírumilovnými hesly prošel po mostě kolem tanků, nebyl zadržen a vstoupil do města. Tady rychle obrůstal zvědavci, jednotlivci z jiných závodů a kluky. Sem tam ve městě lidé zastavovali nákladní auta a z nich řečnili. V celém městě to vřelo. Průvod NEVZu prošel po hlavní třídě (Moskevské), část demonstrujících se začala dobývat do zavřených dveří městského oddělení milice, mysleli si, že tam jsou jejich zatčení. Z budovy milice jim odpověděla střelba z pistolí.

Ulice dále vedla k Leninovu pomníku[185)] a pak dvěma zúženými průchody parčíkem k městskému výboru strany (bývalému atamanskému paláci, kde skončil Kaledin).

Všechny ulice byly zaplněny lidmi, tady na náměstí jich bylo nejvíc. Mnozí kluci vylezli v parčíku na stromy, aby lépe viděli.

Ale městský výbor strany byl prázdný, vládci města utekli do Rostova[186)]. Uvnitř – rozbité sklo, papíry, rozházené po zemi jako při ústupu za dob občanské války. Asi dvacet dělníků prošlo palácem, vyšli na dlouhý balkón a mluvili k davu bez ladu a skladu.

Bylo asi 11 dopoledne. Milice z města téměř úplně zmizela, zato bylo stále více vojska. (Je to pěkné, jak se civilní správa hned po prvním lehkém úleku schovala za armádu.) Vojáci obsadili poštu, rozhlas a banku. V té době byl celý Novočerkassk koldokola obklíčen vojsky, byl znemožněn vstup do města, cesta ven byla uzavřena. (Tento úkol plnila také rostovská důstojnická učiliště, druhá část hlídkovala v Rostovu.) Po Moskevské ulici, stejnou

185) Místo Klodtova pomníku atamana Platonova, který byl stržen a roztaven.

186) První tajemník rostovského oblastního výboru Basou, jehož jméno – zároveň s jménem Plijeva, velitele

Severokavkazského vojenského okruhu, přece snad bude jednou napsáno na místě masové střelby, v těchto hodinách přijel do Novočerkasska a ustrašené utekl. (Říká se dokonce, že skočil s balkónu v prvním poschodí.) Vrátil se do Rostova. Hned po novočerkasských událostech jel jako delegát na revoluční Kubu.

cestou jako průvod, pomalu jely k městskému výboru strany tanky. Začali na ně lézt kluci, kteří ucpávali průzory. Tanky vystřelily salvu z děl slepými náboji, podél ulice zazvonilo sklo výkladních skříní a oken. Kluci se rozutekli, tanky jely pomalu dál.

A co studenti? Vždyť Novočerkassk je studentské město! Kde jsou studenti?…

Studenti polytechniky a jiných vysokých škol a několika průmyslovek byli od rána zamčeni v kolejích a budovách škol. Chytří rektoři! Ale dodejme: také nepříliš udatní studenti. Asi byli rádi, že mají takovou výmluvu. Dnešní bouřící se studenty na Západě (nebo naše dřívější ruské) by asi zámek na dveřích neudržel.

Uvnitř městského výboru došlo k jakési tahanici, řečníky postupně zatahovali dovnitř a na balkón vycházelo stále více vojáků. (Podobně přece pozorovali z balkónu správy Stěplagu i kengirskou vzpouru.) Rojnice automatčíků začala vytlačovat dav z malého náměstí před palácem dozadu, ke kovové ohradě parku. (Různí svědkové jednohlasně říkají, že tito vojáci byli z národnostních menšin, Kavkazané. Právě je přivezli z druhého konce vojenského okruhu. Vystřídali dřívější útvar místní posádky. Ale svědectví si odporují: není jasné, zda ten původní útvar vojáků dostal rozkaz střílet a nesplnil rozkaz proto, že kapitán, který měl dát povel, přede všemi spáchal sebevraždu[187)]. Důstojníkova sebevražda je mimo pochybnost, ale okolnosti nejsou jasné a nikdo nezná jméno tohoto hrdiny svědomí.) Dav couval, ale nic zlého nikdo nečekal. Neví se, kdo vydal povel[188)], ale tito vojáci zvedli automaty a vystřelili první dávku nad hlavami davu.

Možná, že generál Plijev do davu hned střílet nehodlal, ale události se vyvíjely samy od sebe: dávka vystřelená do vzduchu zasáhla stromy v parku a kluky, kteří s nich začali padat. Dav zřejmě vykřikl a v tom vojáci, ať už na rozkaz, nebo v krvavém šílenství a

strachu, začali naplno střílet do davu, a to trhavými náboji[189]. (Vzpomínáte si na Kéngir? Na těch šestnácet lidi na strážnici?) Dav panicky prchal, tlačil se v úzkém parčíku, ale vojáci stříleli prchajícim do zad. Stříleli tak dlouho, dokud se velké náměstí za parčíkem, za pomníkem Lenina až k bývalé Platovské třídě a k Moskevské ulici nevyprázdnilo. (Jeden očitý svědek říká, že to vypadalo, jako by všude ležely mrtvoly. Ale jistě bylo i hodně raněných. Podle různých údajů celkem shodně vychází, že bylo zabito asi 70 až 80 lidí[190]). Vojáci začali hledat a zabavovat auta, autobusy, nakládali mrtvé a raněné a posílali je do vojenské nemocnice, za vysokou zeď. (Ještě pár dní potom jezdily ty autobusy se stopami krve na sedadlech.) Stejně jako v Kengiru byli vzbouřenci na ulicích filmováni.

Střílení ustalo, strach pominul, dav se znovu pustil k náměstí – a znovu se střílelo. To trvalo od poledne do jedné hodiny.

Pozorný svědek mohl ve dvě odpoledne vidět toto: „Na náměstí před městským výborem stojí asi osm tanků různých typů. Před nimi je rojnice vojáků. Náměstí je téměř liduprázdné, stojí tu jen malé skupinky, hlavně mládež, něco na vojáky pokřikují. Na náměstí jsou v asfaltu krvavé kaluže, nepřeháním, do té doby jsem neměl ponětí, že vůbec může tolik krve existovat. Lavičky v parku jsou od krve, na písčitých cestičkách, na bílených kmenech stromů – všude jsou stopy krve. Celé náměstí je pokryto stopami tankových pásů. O zeď městského výboru je opřen rudý prapor, který nesli demonstranti, nahoře na tyči je

187) Podle této verze byli vojáci, kteří odmítli střílet, posláni do vyhnanství do Jakutska.

188) Vědí to ti, co stáli blízko, ale ti jsou buď mrtvi, nebo ve vězení.

189) 47 zastřelených pouze trhavými kulkami – to je věrohodné doloženo.

190) O něco méně než před Zimním palácem, ale 9. leden se v rozhněvaném Rusku každoročně připomínal. Ale kdypak se začne připomínat 2. červen!

nasazena šedivá čepice, pocákaná rudohnědou krví. A na průčelí budovy městského výboru je nataženo rudé plátno, co tam visí už dávno: „Za jednotu lidu a strany!“.

Lidé přistupují k vojákům blíž, vyčítají jim a proklínají je: „Jak jste to mohli udělat?“

„Do koho jste stříleli?“ „Vždyť jste stříleli do lidu!“ Omlouvají se: „To jsme nebyli my.

Nás právě teď přivezli a postavili tu. Nic jsme nevěděli.“

Tady máme pohotovost našich vrahů (to prý jsou tupí byrokrati): tamty vojáky už stačili uklidit, postavili sem zase udivené Rusy. Generál Plijev se vyzná…

Postupně, v pět, šest hodin se náměstí zase zaplňuje. (Odvážní obyvatelé Novočerkasska! Městský rozhlas neustále hlásí: „Občané, nedejte se vyprovokovat, rozejděte se!“ Stojí tu vojáci s automaty, krev ještě není smyta – a lidé se znovu tlačí.) Výkřiky, ještě další – a už je tu zase živelný mítink. Už se ví, že do města přiletělo (jistě už při první střelbě) šest vysokých funkcionářů ÚV, mezi nimi pochopitelně Mikojan (odborník na budapeštské situace), Frol Kozlov (ostatní uvádějí nepřesně).

Jsou jako v pevnosti v budově bývalé školy kadetů. Je k ním vyslána delegace mladých dělníků NEVZu, aby je informovala o tom, co se stalo. V davu se ozývá: „Ať sem Mikojan přijede. Ať se sám na tu krev podívá!“ Ne, Mikojan nepřijede. Ale hlídkový vrtulník kolem šesté letí nad náměstím, prohlíží. Odletěl.

Z bývalé kadetky se vrací delegace dělníků. To je dohodnuto: řetěz vojáků delegáty pouští, v průvodu důstojníků vystupují na balkón městského výboru. Ticho. Delegáti vyřizují davu, že byli u členů ÚV, že jim vylíčili tuto „krvavou sobotu“ a že Kozlov plakal, když slyšel, jak po první dávce se stromů padaly děti. (Kdo zná Frola Kozlova, vůdce leningradských stranických zlodějů a jednoho z nejtvrdších stalinistů? Prý plakal!…) Členové ÚV slíbili, že tyto události vyšetří a tvrdě potrestají viníky (to nám ve zvláštním táboře

také slibovali), teď že se všichni musí rozejít domů, aby ve městě nevznikly zmatky.

Ale shromáždění se nerozešlo! K večeru ještě více zhoustlo! Odvážní obyvatelé Novočerkasska! (Kolují pověsti, že brigáda politbyra se ten večer usnesla vystěhovat celé obyvatelstvo města do jednoho! Věřím tomu, nic by na tom nebylo divného po vystěhování celých národů. Nebyl tenkrát u Stalina právě tenhle Mikojan?) Asi v devět večer se pokusili rozehnat lidi od paláce tanky. Ale sotva tankisté zapli motory, lidé se na ně nalepili, uzavřeli příklopy a průzory. Tanky ztichly. Vojáci stáli a nepokoušeli se tankistům pomoci.

Za další hodinu se objevily tanky a obrněné vozy z druhé strany náměstí, na nich seděli vojáci s automaty. (Máme přece výborné frontové zkušenosti! Přece jsme zvítězili nad fašisty!) Velkou rychlostí (mládež přitom z chodníků hvízdala, studenti se večer dostali ven) projely a uvolnily jízdní dráhu Moskevské ulice a bývalé třídy Platovského.

Až kolem půlnoci začali automatčíci střílet do vzduchu světelnými náboji – a dav se začal rozcházet.

(Síla lidových nepokojů! Jak rychle mění situaci ve státě! Den před tím platila uzavírací hodina, děly se hrůzy, a teď je celé město v ulicích a hvízdá. Je to možné, že pod strupem padesáti let leží toto vše tak blízko – úplně jiní lidé, úplně jiný vzduch?) června městský rozhlas vysílal projevy Mikojana a Kozlova. Kozlov neplakal. Už ani neslibovali, že budou hledat viníky (nahoře). Říkalo se, že události vyprovokovali nepřátelé a nepřátelé budou přísně potrestáni. (Lidé se přece už z náměstí rozešli.) Mikojan také řekl, že trhavé náboje se ve výzbroji Sovětské armády nepoužívají – to znamená, že jich použili nepřátelé.

(Ale kdo jsou ti nepřátelé? Jakým padákem seskočili? Kam se poděli? Aspoň na jednoho se podívat! Ó, jak jsme si zvykli na balamucení! „Nepřátelé“ – a hned jako by tím něco bylo vysvětleno… Jako ďábel ve středověku.)[191] Obchody se okamžitě zaplnily máslem, salámem a mnohým jiným, co tu dávno nebylo a co se dá obvykle koupit jen v hlavních městech.

Všichni ranění jsou nezvěstní, nevrátil se nikdo. Naopak, rodinu raněných a mrtvých (vždyť své blízké hledali!…) byly poslány do vyhnanství na Sibiř. Stejně tak mnozí účastníci, zpozorovaní a nafilmovaní. Proběhla série neveřejných soudů s účastníky demonstrace. Konaly se dva „veřejné“ soudy (vstupenky dostávali straničtí tajemníci ze závodů a pracovníci aparátu městského výboru). V jednom případě soudili devět mužů (trest smrti) a dvě ženy (15 let).

Složení městského výboru se nezměnilo.

Za týden po „krvavé sobotě“ rozhlas hlásil : „Dělníci vagónky se zavázali splnit sedmiletý plán před termínem.“

Kdyby býval car nebyl srab, bylo by ho napadlo 9. ledna pochytat v Petěrburgu dělníky s praporci a napařit jim banditismus. A nějaké „revoluční hnutí“ se mohlo jít klouzat. V Alexandrovu v roce 1961, rok před Novočerkasskem, milice k smrti ubila zadrženého a pak ho nechtěla dát pochovat na hřbitově. Dav se rozzuřil a zapálil oddělení milice. Hned se začalo zatýkat. (K podobné události došlo přibližně ve stejné době v Muromu.) Jak teď zatčené posuzovat? Za Stalina dostával osmapadesátku i krejčí, který zapíchl jehlu do novin. Ale teď uvažovali moudřeji: útok na milici nepovažovat za politický čin. Je to obyčejný banditismus. Dole dostali instrukci: „Masové nepokoje“ nepovažovat za politiku. (A co tedy politika je?) No, a tak političtí zmizeli.

Stále ještě trvá ten proud, který v SSSR nikdy nevyschl. Proud zločinců, kterých se nikterak nedotkla „blahodárná vlna, inspirovaná…“ atd.

Neustálý příliv po celá desetiletí. I v dobách, kdy „se porušovaly leninské normy“, i pak, kdy se za Chruščova zachovávaly a to s novým, zuřivým zápalem.

Jsou to věřící. Ti, co se stavěli proti nové, kruté vlně uzavírání kostelů. Mniši, vyhazovaní z klášterů (mnohé jsme se dozvěděli od Krasnova-Levitina). Tvrdošíjní sektáři, zejména ti, co odmítali nastoupit vojenskou službu – to tedy promiňte, to je přímá pomoc imperialismu a že máme milostivé doby, napoprvé – 5 let.

Ale to v žádném případě nejsou političtí, to jsou „věřící“, ty je třeba vychovávat, propouštět z práce jen za víru. Posílat komsomolce, aby věřícím rozbíjeli okna.

Administrativními prostředky je nutit, aby chodili na protináboženské přednášky.

Autogenem rozřezávat dveře kostelů, ocelovými lany z traktorů bourat věže a rozhánět stařenky požární hadicí. (To je ten dialog, soudruzi francouzští komunisté?) Jak to řekli počajevským mnichům v Sovětu poslanců pracujících: kdyby se měly dodržovat sovětské zákony, museli bychom na komunismus ještě dlouho čekat. „

A jenom v krajním případě, když výchova nepomáhá, no, pak je nutno uchýlit se k zákonu.

191) Třeba novočerkasská učitelka (!) vypráví ve vlaku v roce 1968 zcela autoritativně: „Vojáci nestříleli. Jen jednou varovně vystřelili do vzduchu. Stříleli diverzanti, trhavými náboji. Kde je vzali? Diverzanti mají, nač si jen vzpomenou. Do vojáků i do dělníků stříleli oni. Dělnici byli jako šílení, zaútočili na vojáky, bili je – a copak ti za něco mohli? Pak Mikojan chodil po ulicích, díval se, jak se lidem daří. Ženy mu nabízely jahody…“ A tohle zatím zůstane zapsáno do dějin.

Ale tady se můžeme pochlubit ryzí ušlechtilostí našeho dnešního zákona: nesoudíme neveřejně jako za Stalina, nesoudíme v nepřítomnosti, ale soudíme napůl veřejně (za přítomnosti vybraného publika.

Mám v rukou zápis: proces s baptisty v Nikitovce, Donbass, leden 1964.

Probíhá takto. Baptisty, kteří se chtěli přelíčení zúčastnit, zadrží pod záminkou zjištění totožnosti na tři dny ve vězení (než proběhne jednání a taky trochu postrašit).

Ten, kdo obžalovaným hodil květiny (svobodný občan!), dostal 10 dní. Stejně tolik dostal baptista, který si jednání zapisoval, zápis mu sebrali (zachoval se jiný). Hrstku vybraných komsomolců pustili vedlejším vchodem dříve než ostatní – aby obsadili první řady. Během soudu ze sálu voláni: „Všechny je polít petrolejem a zapálit!“

Soud se proti těmto oprávněným výkřikům neohrazuje. Charakteristické metody soudu: svědectví nepřátelsky naladěných sousedů. Svědectví vystrašených dětí: před soud vyvádějí devíti a jedenáctileté holčičky (jen aby proces proběhl, co se s nimi stane pak, na to kašlou). Jejich sešity s náboženskými texty figurují jako corpus delicti.

Jeden z obžalovaných, Bazbej, otec devíti dětí, horník, nikdy nedostal od závodního výboru žádnou pomoc právě proto, že je baptista. Ale jeho dceru Ninu, žákyni osmé třídy, obalamutili, koupili (50 rublů od důlního závodního výboru), slíbili jí, že ji později pošlou na vysokou školu. Proto falešně svědčila proti otci: že ji chtěl otrávit zkaženou limonádou, že když se věřící uchylovali k modlitebním shromážděním do lesa (na sídlišti byli pronásledováni), měli tam „rozhlasovou vysílačku – vysoký strom, omotaný drátem." Od té doby se Nina začala trápit svým falešným svědectvím, onemocněla a dostala se na uzavřené oddělení psychiatrické kliniky. Přesto ji přivádějí k soudu, doufají, že bude svědčit. Ale všechno popírá! „Vyšetřovatel mi diktoval, jak mám mluvit." To nevadí, nestydatý soudce si z toho nic nedělá a považuje poslední svědectví Niny za neplatné. A původní – za platné. (Když se svědectví pro obžalobu příznivá rozpadají, patří k dalším charakteristickým trikům soudu: nebrat v úvahu soudní jednání a opírat se o předběžné šetření: „Ale jak to? Uváděl jste ve svém svědectví… Při vyšetřování jste svědčil… Nemáte právo se zříkat… To je přece trestné…") Soudce neposlouchá žádnou věcnou podstatu, žádnou pravdu. Tito baptisté jsou pronásledováni za to, že neuznávají kazatele, které jim poslali ateisté, státní zmocněnce, chtějí mít kazatele vlastní (podle baptistických pravidel může být kazatelem kterýkoli z bratrů). Oblastní výbor strany dal instrukci: odsoudit je a děti jim odebrat. A bude to provedeno, přestože předsednictvo Nejvyššího sovětu právě levou rukou podepsalo (2. července 1962) světovou konvenci „o boji s diskriminací v oblasti vzdělávání"[192] Tam je bod: „rodiče musí mít možnost zajistit náboženskou a morální výchovu dětí v souladu se svými vlastními názory". Ale právě tohle připustit nemůžeme. Každý, kdo u soudu promluví k věci, chce něco vysvětlit, je

přerušován, soudce se ho snaží zaplést a zmást. Uroveň polemiky: „Kdy bude konec světa, jestliže máme plán budování komunismu?“

Ze závěrečného slova mladé dívky, Ženi Chloponinové: „Místo, abych šla do kina, nebo tancovat, jsem četla Bibli a modlila se – a jenom proto mi berete svobodu. Ano, být na svobodě je velké štěstí, ale nemít na duši hřích je štěstí ještě větší. Lenin říkal, že jen v Turecku a Rusku existují ještě tak hanebné jevy, jako je pronásledování za náboženství. V Turecku jsem nebyla, nemohu to posoudit, ale v Rusku – jak vidíte.“

Přerušují ji. Rozsudek: dva dostávají pět let tábora, dva – čtyři roky a Bazbej, otec mnoha dětí

192) No ano, podepsali jsme to kvůli americkým černochům, nač by nám to jinak bylo?

tři. Obžalovaní vítají rozsudek s radostí a modlí se. „Zástupci pracujících“ křičí: „To je málo! Přidat!“ (zapálit petrolejem).

Trpěliví baptisté všechno zvážili, spočítali a vytvořili „radu příbuzných vězňů“, která začala vydávat zprávy o všech perzekucích. Z těchto zpráv se dozvídáme, že od roku

1961 do června 1964 bylo odsouzeno 197 baptistů[193)]. Mezi nimi je 15 žen. (Všichni jsou uvedeni jmény. Vypočítávají se i vyživované osoby vězňů, které nyní zůstaly bez existenčních prostředků: 442, z toho v předškolním věku 341.) Většinou dostávají pět let vyhnanství, ale někteří – pět let tábora ostrého režimu (málem v pruhované kůži!) a navíc ještě 3-5 let vyhnanství. B. M. Zdorovec z Olšan v Charkovské oblasti dostal za víru 7 let přísného režimu. Uvězněn byl 76 letý J. V. Arend, rodina Lozovových úplné celá – otec, matka, syn. Jevgenij J. Sirochin, úplný válečný invalida, naprosto slepý, byl odsouzen ve vesnici Sokolovu Zmijevského okresu Charkovské oblasti ke 3 letům táborů za to, že křesťansky vychovával své dcery Ljubu, Naďu a Raju. Rozhodnutím soudu mu děti byly odňaty.

Soudní jednání s baptistou M. I. Brodovským (město Nikolajev, 6. 10. 66) se neštítí použít hrubých padělků dokumentů. Obžalovaný protestuje: „To není poctivé!“ Syčí na něj: „Ale zákon vás rozmáčkne, chytí a zničí!“

Zákon. To není nějaká taková „mimosoudní likvidace“ z těch dob, kdy se „ještě zachovávaly normy“.

Nedávno se dostala na veřejnost „Žádost“, z níž se člověku hrůzou svírá srdce. S. Karavanskij ji poslal z tábora ven. Měl 25, odseděl si 16 (1944-1960), byl propuštěn (zřejmě v rámci „dvou třetin“), oženil se, začal studovat na univerzitě. Ne! V roce 1965

pro něj přišli znovu: seber se, nedoseděl jsi 9 let.

Kde jinde je něco takového možné, v jakém jiném pozemském pojetí zákonnosti? Jako železné chomouty věšeli na krk čtvrtky, konec trestu – v 70. letech. A najednou se objevil nový kodex (1961) – maximum 15 let.

Student prvního ročníku práv ví, že to znamená zrušení těch 25 letých trestů. Ale u nás se neruší. Můžeš se udávit, můžeš mlátit hlavou do –zdi – neruší se. U nás dokonce – račte si to dosedět!

Takových lidí není málo. Jsou to naši ztracení spoluvězňové, ti, co jsme s nimi pracovali v brigádě, ti, co jsme se s nimi setkávali v tranzitkách a co se nedostali do epidemie chruščovovského propouštění. Dávno jsme na ně zapomněli ve svém obnoveném životě, zatímco oni stále tak ztraceně, chmurně a tupě bloudí na stejných kousíčcích vyprahlé půdy, stále mezi těmi věžemi a ostnatým drátem. V novinách se střídají portréty, z tribun znějí jiné projevy, nejdřív se s kultem bojuje, pak se s ním bojovat přestane – ale pětadvacátníci, Stalinovi kmotřenci, sedí dál.

Otřesné vězeňské životopisy některých z nich uvádí Karavanskij.

Ó, vy svobodymilovní „leví“ myslitelé Západu! Ó, vy leví labouristé! Ó, pokrokoví američtí, němečtí a francouzští studenti! Pro vás je to všechno málo. Pro vás ani tahle moje kniha nebude nic znamenat. Pochopíte to všechno – a naráz – až „ruce dozadu!“ sami pěkně pošlapete na náš Archipelag.

Ale skutečně politických je teď ve srovnání se stalinskými dobami nesrovnatelně méně: nepočítají se už na milióny, ani ne na stovky tisíc.

193) Mimochodem, proces narodniků před 100 lety byl procesem 193. A to bylo rámusu, Pane Bože, a vzrušení! Proces se dostal do učebnic dějin.

Je to snad proto, že se tak zlepšil náš zákon?

Ne, jen se změnil (dočasně) směr lodi. Stále stejně propukávají právnické epidemie, což právníkům velice usnadňuje život. Tomu, kdo umí číst, napovědí noviny: začne se psát o chuligánství, tak se honem zavírá podle článku o chuligánství. Píše se o rozkrádání státního majetku, tak koukají zavírat rozkrádače.

Dnešní muklové z kolonií zoufale opakují:

„Není možné dobrat se spravedlnosti. V novinách je něco úplně jiného než v životě."

(V. I. D.) „Už nechci být vyhnancem ve své společnosti a mezi svým národem. Ale kde prosadit pravdu? Vyšetřovateli se věří víc než mně. A co může vědět a čemu může porozumět 23 letá holka, copak si dovede představit, k čemu je člověk odsouzen?"

„Revizi procesů neprovádějí právě proto, že by museli sami sebe restringovat „ (L-n) „Stalinské metody vyšetřování a soudnictví se prostě přesunuly z politické oblasti do kriminální, nic víc se nezměnilo." (G. S.) Takže si zapamatujme, co řekli ti trpící lidé:

Revize procesů není možná (protože by nastal konec všemu soudcovskému stavu). 2. Tak jako se dříve stříhalo podle 58, tak se nyní stříhá podle kriminálních paragrafů (protože čím by se jinak živili? A co by se stalo s Archipelagem?) Zkrátka: jeden občan by rád uklidil jiného občana, který se mu znelíbil (ale jistě ne nožem do zad, ale podle zákona). Jak to bezpečně provést? Dříve musel napsat udání podle 58-10. Teď se musí nejdříve poradit s pracovníky(vyšetřovateli, milicionáři, soudci – a takový občan má právě takovéto kamarádíčky vždycky): co se letos nosí?

Podle jakého paragrafu se rozhazují sítě? Kde se žádají soudní výkazy? No, a pak se to dá dohromady, žádný nůž nepotřebuje.

Dlouhou dobu například frčel článek „znásilnění". Nikita jednou v rozčílení přikázal dávat nejméně 12 let. A tak všude všechna kladívka odťukávala po dvanácti, aby kováři nebyli bez práce! A přitom je to věc delikátní, intimní, zvažte to, něčím připomíná 58-10: v obou případech je to něco mezi čtyřma očima! Ani v jednom případě se věc nedá ověřit, svědci nejsou – a to se soudu právě hodí.

Třeba předvolají na milici dvě ženy z Leningradu (případ S-va). „Byly jste s muži na večírku?“ „Byly.“ „Došlo k pohlavnímu styku?“ (A o tom mají věrohodné udání, je to zjištěno.) „D-d-došlo.“ „Tak jedno nebo druhé: byl pohlavní styk z vaší strany dobrovolný, nebo nedobrovolný Jestliže byl dobrovolný, považujeme vás za prostitutky, odevzdejte leningradské průkazy, a do 48 hodin pryč z Leningradu! Nebyl-li dobrovolný, napište stížnost jakožto poškozené strany v případu znásilnění!“ Ženám se tolik z Leningradu nechce! A tak muži dostávají každý 12 let.

A tady máme případ M. J. Potapova, mého školního kolegy. Všechno začalo domácí hádkou – sousedé se chtěli roztahovat a navíc Potapovova žena, komunistka, udala další sousedy, že nezákonně pobírají důchod. A přišla pomsta! V létě 1962 je Potapov, který si poklidně žil a o ničem neměl ponětí, předvolán k vyšetřovateli Vasjurovi a už se nevrátí. (Učte se, čtenáři! V takovém právním státě, jako je náš, se vám to může stát kdykoli, věřte mi!) Vyšetřování je o to snazší, že Potapov si už odpykal 9 let na osmapadesátku (a ve 40. letech navíc odmítl falešně svědčit proti obžalovanému ze stejného případu, a tím je vyšetřovateli zvlášť odporný). Vasjura mu to také otevřeně říká: „Posadil jsem takových jako ty, co mám vlasů na hlavě. Škoda jen, že teď nemám ty možnosti jako dříve.“ Přišla žena, aby manžela zachránila.

Vasjura povídá: „Kašlu na to, že jsi ve straně. Když budu chtít, bude, sedět také!“ (Jak píše náměstek generálního prokurátora SSSR N. Žogin: „V některých článcích a reportážích se někteří lidé snaží snížit činnost vyšetřovatele, strhnout aureolu romantičnosti jeho práce. Ale proč?“)[194)] V listopadu 1962 se koná přelíčení s Potapovem. Je obžalován pro znásilnění

14 leté Cikánky Nadi (ze stejného bloku) a zneužití 5 leté Olgy, které prý lákal dívat se na televizi. Ve vyšetřovacích protokolech se jménem óletého Vovy, který v životě pohlavní akt neviděl, kvalifikovaně a podrobně píše, jak „strýček Míša“ tento akt provozoval s Naďou, což prý Vova pozoroval oknem, které bylo vysoko zledovatělé a zakryté vánočním stromečkem a záclonou. (Za tohle napovídání, za tohle pohoršování neviňátek – kdo za tohle bude souzen?) Znásilněná Naďa v 6. měsíci těhotenství mlčela, řekla, co

se hodilo strýčkovi Vasjurovi. K soudnímu jednání se dostaví učitelé z naší školy, ale nejsou do soudní síně vpuštěni. Ale díky tomu se stávají svědky toho, jak na chodbě rodiče domlouvají svým dětem – „svědkům“, aby se při výpovědi nezapletly!

Učitelé píší kolektivní dopis na adresu soudu – tento dopis má za následek pouze to, že jsou po jednom předvoláváni na okresní výbor strany a tam jim vyhrožují, že ztratí místo učitelů pro nedůvěru k sovětskému soudu. (No, co myslíte? Takové protesty je třeba zatrhnout hned v zárodku! Soudnictví by bylo ztracené, kdyby veřejnost mohla projevovat svoje mínění!) Mezitím byl vynesen rozsudek: 12 let přísného režimu. A hotovo. A kdo zná situaci v provincii – čím se dá odporovat? Ničím. Jsme bezmocní. Sami bychom dostali výpověď. Ať trpí nevinný! Vždycky je v právu soud a vždycky je v právu okresní výbor strany. A mezi nimi existuje telefonní spojení.) A tak by to bylo zůstalo. A tak to vždycky zůstává.

Ale náhodou právě v té době vychází má novela o dávno minulém, nepravděpodobném utrpení Ivana Děnisoviče – a okresní výbor pro mne přestává být všemocnou hydrou, zasahuji do té záležitosti, píši protest k Nejvyššímu soudu republiky a hlavně angažuji do věci dopisovatelku Izvestijí O. Čajkovskou. A začíná tříletý boj.

Tupá, slepá mršina soudu a vyšetřování žije právě ze své neomylnosti. Tato mršina je silná právě proto, že si je jista, že nikdy nebude muset revidovat vlastní rozhodnutí, že každý soudce může mlátit jak a koho chce – s jistotou, že ho nikdo nenapomene.

Proto existuje tajná dohoda: jakákoli stížnost, i kdyby byla poslána do sebemoskevštější Moskvy, bude poslána k přešetření právě té instanci, o niž jde.

Nechť je každý soudce, prokurátor či vyšetřovatel nedotknutelný, i když zneužil moci, nebo se dal unést vztekem, nebo osobní mstou, nebo se zmýlil, nebo nejednal správné – budeme ho kryt! Ochráníme ho! Postavíme se za něj! Od toho reprezentujeme Zákon.

Jak by si to kdo představoval – začít vyšetřování a pak nepodat obžalobu? Vždyť by práce vyšetřovatele vyzněla naprázdno. Jak by mohl lidový soud převzít případ a nevynést rozsudek? To by byl

podraz vůči vyšetřovateli a znamenalo by to, že lidový soud pracuje naprázdno. Jak by mohl oblastní soud revidovat rozhodnutí lidového soudu? Znamenalo by to zvýšení zmetkovitosti ve vlastní oblasti! Prostě by to byly nepříjemnosti pro kolegy – k čemu to? Vyšetřování, které jednou začalo, třeba na základě udaní, musí být uzavřeno rozsudkem a ten nemůže být revidován. A platí tu: jeden druhého nesmí podrazit! A člověk nesmí zklamat okresní výbor strany. Za to se té také zastanou.

A ještě jedna věc je v současném soudu velmi důležitá: není tu magnetofon ani stenografka.

194) Izvestija, 18.9. 1964.

Sekretářka s pomalými pohyby tam rychlostí školačky z předminulého století cosi čmárá na arších protokolu. Tento protokol není na jednání předčítán, nikdo jej nemůže vidět, dokud si ho neprohlédne a neschválí soudce. Jenom to, co soudce schválí, to bude platit, to bude soudní jednání. Ale to, co jsme slyšeli na vlastní uši, to je jako nic, jako by ani nebylo!

Před duchovním zrakem soudce je neustále černá skvrna na tváři pravdy – je to telefon v zasedací síni. Toto orákulum ho nezradí, ale na druhé straně musí dělat to, co mu velí. Ale my jsme dosáhli odvolávacího řízení. To byl nevídaný případ. Začalo přešetřování. Minuly dva roky, ty nešťastné děti vyrostly, chtěly by se zbavit falešného svědectví, zapomenout na ně – ale ne, rodiče to s nimi znovu biflují a nový vyšetřovatel: budeš to říkat takhle a takhle, nebo to s tvou maminkou špatně dopadne. Když neodsoudí strýčka Míšu, odsoudí tvou maminku.

A tak sedíme při jednání rjazaňského oblastního soudu. Advokát, jako obvykle, nemá žádná práva. Soudce může zamítnout jakýkoli jeho protest a toto zamítnutí už nikdo nekontroluje. Zase výpovědi zlovolných sousedů. Zase nestydaté využívání svědectví malých dětí (srovnejte to se soudem proti Bazbejovi). Soudce neříká: „Pověz, jak to bylo?“ Nežádá: „Pověz pravdu!“ Ale: „Pověz, jak jsi vypovídala při vyšetřování!“

Svědky obhajoby matou, skáčou jim do řeči a vyhrožují: „Ale při vyšetřování jste vypovídal . .. Jakým právem se té výpovědi zříkáte?“

Soudkyně Avdějevová škrtí své přísedící jako ovce jehňata. (Mimochodem, kde jsou starci-soudcové s šedými, dlouhými vousy? Na soudcovských místech u nás sedí prohnané a vychytralé báby). Vlasy má jako hřívu, způsob řeči má tvrdý a mužský, občas jí v hlase zazní ocel, to se sama zachvívá nad vznešeným významem vlastních slov. Jakmile proces neprobíhá úplně podle jejích představ, vzteká se, mlád ocasem, rudne námahou, přerušuje nežádoucí svědectví, zastrašuje naše učitele: „Jak jste si mohli troufnout pochybovat o sovětském soudu?“ „Jak jste si mohli pomyslet, že někdo děti navedl? To znamená, že sami vychováváte děti ve lži`',„ „Kdopak byl iniciátorem kolektivního dopisu soudu?“ (V socialistickém státě se nepřipouští sama myšlenka kolektivního činu! Kdo? Kdo? Kdo") Prokurátor Krivovoj (kdo jim ta jména vybírá!) s takovou energickou soudkyní nemá žádnou práci.

Proces rozmetal celou obžalobu: Vova nemohl nic vidět oknem. Olja se všeho zříká, nikdo ji nezneužil. Po celé dny, kdy k zločinu mohlo dojít, ležela v jediné místnosti Potapovových nemocná manželka. Přece nemohl manžel znásilňovat Cikánku v její přítomnosti. A ta Cikánka jim před tím cosi ukradla. A nespala doma, tahala se pod nejrůznějšími ploty už před tím, přes svých 14 let. Ale sovětský vyšetřovatel se nemohl zmýlit! Ale sovětský soud se také nemohl zmýlit! Proto zní rozsudek – 10 let!

Jásejte, soudci! Jen se nedejte, vyšetřovatelé! Mučte lidi nadále!

A to všechno v přítomnosti dopisovatelky Izvestijí! A to všechno při intervenci Nejvyššího soudu RSFSR! A jak to dopadá s těmi, koho se nikdo nezastane?

A ještě skoro rok trvá kazuistický boj. Nejvyšší soud nakonec vynáší rozsudek: Potapov je naprosto nevinný, rehabilitovat a propustit! (Odseděl si tři roky…) A co s těmi, kteří naváděli a kazili děti? No nic, nepovedlo se, co se dá dělat. Zůstala snad jediná poskvrnka na lvích prsou Avdějevové? Ne, je ve vysokých volených funkcích. A jak bylo rozhodnuto o stalinském katanovi Vasjurovi? Je na místě, na místě, nikdo mu drápy nepřistřihl.

Vládni a vzkvétej, soudcovský stave! My jsme tu pro tebe! Ne ty pro nás! Nechť je justice pro tebe jako měkký kobereček. Jen, aby tobě bylo dobře!

Tato neotřesitelná postavení soudnictví velice usnadňuje život milici: dává možnost aplikovat metodu přívěsu nebo „pytle zločinů". Jde totiž o to, že pro lenost, nešikovnost a hloupost místní milice zůstává neodhalena spousta zločinů. Ale kvůli evidenci musí být nutně odhaleny (totiž „uzavřeny"). Tak se čeká na příhodnou chvíli.

Jednou se na oddělení dostane nějaký poddajný, ustrašený, přihlouplý chlapík, tomu přišijí všechny ty neodhalené případy. To on se jich za rok dopustil, ten nepolapitelný loupežník! Pěstí a hladovkou ho donutí, aby se ke všem zločinům příznak podepsal.

Dostane velký trest za souhrn zločinů – a okres je čistý.

Veřejný život je velmi ozdraven tím, že nepravosti nezůstanou nepotrestány. A vyšetřovatelé milice dostávají prémie.

A společnost je ještě zdravější a spravedlnost je ještě spravedlivější od té doby, co byl dán příkaz chytat, soudit a vystěhovávat příživníky. Tento zákon také do jisté míry nahradil dřívější pružný 58-10 – obvinění je také, jak se ukázalo, úlisné, nehmotné a nepřemožitelné. (Dokázali je přece použít vůči básníku J. Brodskému!) Toto slovo – příživník – bylo šikovně překrouceno hned při prvním použití. Právě příživníci – lenoši s vysokými platy – sedí na soudcovské nebo jiné správní stolici. A začal příval rozsudků nad chudými pracanty a kutily, kteří po práci dřeli, aby si trochu přivydělali. A s jakou zlobou – tou věčnou zlobou přesycených proti hladovým! – se vrhli proti těmto „příživníkům"! Dva nestydové, adžubejevští novináři[195)], si troufli prohlásit, že příživníky neposílají dost daleko od Moskvy! Podivovali se, že smějí dostávat od příbuzných balíčky a peníze! Že nejsou dost přísně drženi! „Že je nenutí pracovat od slunka do slunka" – tak doslova to píší – od slunka do slunka. Které slunce komunismu a která ústava potřebují takovéhle nevolnictví?

Uvedli jsme několik významných proudů, které neustále naplňují Archipelag. (A navíc existuje nikdy neutuchající rozkrádání eráru.) Přece „pomocná stráž", ti milicí jmenovaní hafani a bojůvkáři, o nichž se v ústavě nic neříká a kteří nejsou odpovědni před zákonem –

ti přece nechodí po ulicích nadarmo, nesedí zbytečně ve svých štábech a nevyrážejí zuby zadrženým jen tak, pro nic za nic.

Na Archipelag přicházejí posily. A ačkoli už dávno máme beztřídní společnost a ačkoli úsvit komunismu září skoro naplno, jaksi jsme si zvykli, že zločinům konec není, jejich počet neklesá a taky nám to nějak přestali slibovat. Ve 30. letech aspoň slibovali: už, už to bude, ještě pár let! A teď už ani to neslibují.

Náš zákon je všemocný, obratný, nedá se srovnat s ničím z toho, čemu se na zeměkouli říká „zákon“.

Hloupí Římané si vymysleli: „zákon nemá zpětnou platnost.“ U nás ano! Reakční staré přísloví žvatlá: „Zákon se pozadu nepíše!“ Ale u nás ano! Jestliže byl vydán nový, módní zákon a spravedlnost má chuť aplikovat jej na lidi již zatčené – proč ne, jen si posložte! Tak to bylo s úplatkáři a šmelináři s valutou – z různých míst, například z Kyjeva, posílali do Moskvy seznamy: aby u jednotlivých jmen uvedli, u koho použít zákona se zpětnou platností (namotat větší cívku nebo přišít devět gramů). A také se to dělalo.

Náš zákon také předvídá budoucnost. Zdálo by se, že před zasedáním soudu se neví, jak bude probíhat a jaký bude rozsudek. Ale když se člověk podívá do časopisu Socialističeskaja

195) Izvestija, 23. 6. 1964.

zakonnosť, vidí, že všechno je tu popsáno dříve, než se soud koná. Jak na to přišli? Koho se tak zeptat?…[196)]A dále náš zákon naprosto nepovažuje za hřích falešné svědectví – ani za zločin je nepovažuje. Nesčetné množství falešných svědků si mezi námi blahobytně žije, dospívá k úctyhodnému stáří, vyhřívá se na podzimním sluníčku svého života. Naše země je jediná v dějinách a v celém světě, kde se falešní svědkové chovají v bavlnce.

A náš zákon také netrestá soudce-vrahy a prokurátory-vrahy. Všichni počestně pracují, pracují dlouho a ve vší úctě stárnou.

A také se našemu zákonu nedá upřít, že se kymácí jako loď, potácí se ode zdi ke zdi, jak je to vlastní neklidnému tvůrčímu myšlení. Jednou se zákon nakloní: za rok podstatně snížit

kriminalitu! Méně zavírat! Méně soudit! Za odsouzené přijímat záruku!

A pak se vychýlí na pravobok: zločincům není konce! Dost záruk! Přísnější režim!

Tvrdší tresty! Popravovat zlosyny!

Avšak přes všechny bouřlivé vlny pluje loď zákona velebně a důstojně. Nejvyšší soudci a nejvyšší prokurátoři jsou zkušení, údery vln je překvapit nemohou. Uspořádají svá plenární zasedání, rozešlou své instrukce a každý nový, šílený směr bude vysvětlen jako něco, na co se dávno toužebně čekalo, co je výsledkem celého našeho historického vývoje, jako něco, co Jedině správné učení dávno předvídalo.

Loď našeho zákona je připravena na jakékoli vlnobití. Přijde-li zítra zase rozkaz, zavírat milióny za myšlenky, nebo posílat do vyhnanství celé národy (zase tytéž, nebo jiné) nebo vzbouřenecká města, zase lidem přišívat čtyři čísla – jeho mohutné boky se téměř ani nezachvějí a ráhno se neohne.

A zůstává to jako u Děržavina. Jen ten to celým srdcem pochopí, kdo to zakusil na sobě. Soud nepravý je lupu horší.

Tak tohle zůstalo. Zůstalo to jako za Stalina, jak to bylo po celá ta léta, o nichž se píše v této knize. Bylo vydáno a vytištěno mnoho kodexů, usnesení a zákonů, vzájemně si odporujících i koordinovaných – ale stát podle nich nežije, podle nich se ani nezatýká, ani nesoudí, ani se neprovádějí expertizy. Jen v těch nečetných případech (takových 15 procent?), kdy se předmět vyšetřování a soudního řízení netýká ani státních zájmů, ani vládnoucí ideologie, ani osobních zájmů nebo klidného života nějaké úřední osoby – v těchto případech soudci mají tyto výsady: nikam netelefonovat, od nikoho nežádat instrukce, nýbrž soudit podle merita věci, poctivě.

Ale ve všech ostatních případech, v jejich obrovské většině, ať už jde o trestní nebo civilní právo – v tom žádný rozdíl není – nutně musí jít o důležité zájmy předsedy kolchozu, selského sovětu, vedoucího cechu, ředitele závodu, vedoucího bytové správy, milicionáře-okrskáře, zmocněnce nebo velitele milice, primáře, hlavního ekonoma, vedoucích správ a resortů, zvláštních a

kádrových oddělení, tajemníků okresních výborů strany a oblastních výborů strany – a výš, a výš! A ve všech těchto – případech se z jedné solidní pracovny volá do druhé, volají klidné, tlumené hlasy a přátelsky radí, usměrňují, opravují – jak má být vyřešen soudní případ malého človíčka, kolem

196) Socialističeskaja zákonnost (orgán prokuratury SSSR), leden 1962, č. 1. Odevzdán do tisku 27. prosince 1961. Na str. 73-74 je článek Grigorjeva (Gruzda) – Fašističtí katani. Je v něm zpráva o soudním procesu proti estonským válečným zločincům v Tartu. Dopisovatel popisuje výpovědi svědků, doličné předměty, ležící na stole, výslech obžalovaného („cynicky odpověděl vrah“), reakci posluchačů, projev prokurátora. A oznamuje, že byl vynesen rozsudek smrti. A všechno bylo přesně tak – ale až 16. ledna 1962 (viz Pravda, 17. ledna), kdy byl časopis už vytištěn a byl v prodeji. (Přelíčení bylo odloženo, časopisu to neoznámili. Novinář za to dostal rok nucených prací.)

nějž se zatáhla smyčka nepochopitelných a neznámých úmyslů nadřazených a nadřízených osob. A malý, důvěřivý čtenář novin přichází do soudní síně, v srdci mu tluče pravda, má připraveny rozumné argumenty, vzrušeně je vykládá před dřímajícími maskami soudců a nemá tušení, že jeho rozsudek už je napsán, že neexistují instance, k nimž by se mohl odvolat, že není cesty a způsobu k nápravě zlého, sobeckého rozhodnutí, probodávajícího žhoucí nespravedlností.

Je tu zeď. A její cihly jsou stmeleny maltou lži.

Tuto kapitolu jsme nazvali Zákon dnes. Ale správnější by bylo: Zákon není.

V našem ovzduší visí stále ta prohnaná utajovanost, stále stejná mlha nespravedlnosti, kouř komínů v našich městech je proti tomu jako nic.

Už po druhé padesátiletí se tu tyčí obrovský stát, stažený ocelovými obručemi, a ty obruče tu jsou, ale zákon – není.

DOSLOV

Tuto knihu jsem neměl psát sám, měl jsem dát každou kapitolu informovaným lidem, pak jsme ji měli na redakční poradě dát dohromady, vzájemně si pomáhajíce.

Ale nedošlo k tomu. Pokud jsem někomu navrhoval, aby se určitých kapitol ujal, nepřijal to. Místo toho mi ústně nebo písemně svůj příběh sdělil a dal mi ho k dispozici.

Varlamu Šalamovovi jsem navrhoval, abychom spolu napsali celou knihu – ale i on to odmítl. Přitom bych byl potřeboval celou kancelář. Vlastní inzeráty v novinách, výzvy v rozhlase („ozvěte se!“), neomezenou korespondenci – tak, jak tomu bylo s Brestskou pevností. Avšak takovou velkorysost jsem si nejen nemohl dovolit, musel jsem naopak svůj plán, dopisy a materiály utajovat, rozptylovat a všechno dělat naprosto skrytě. A dokonce i čas, který jsem této práci věnoval, jsem musel maskovat, jakože pracuji na něčem jiném. Tuto knihu jsem mnohokráte začínal a mnohokrát jsem jí chtěl nechat.

Pořád jsem si nebyl jist: je nutné, abych ji napsal sám? A nakolik to dokáži? Ale když navíc k tomu, co už jsem měl pohromadě, se u mne skřížily vězeňské dopisy z celého Svazu, pochopil jsem, že je-li to všechno svěřeno mně, tak to znamená, že musím.

Jednu věc musím vysvětlit: ani jedinkrát neležela tato kniha celá, všechny její části, na jednom stole! V době, kdy jsem nad Gulagem pracoval naplno, v září 1965, jsem byl postižen zabavením archivu a zabavením románu. Tenkrát se dokončené části knihy a materiály pro další části rozletěly na všechny strany a už se nikdy nedostaly dohromady: bál jsem se riskovat, vždyť tu byla také jména. Neustále jsem si poznamenával, kde co je třeba ověřit, kde co dát pryč. A s těmi papírky jsem jezdil z místa na místo. Což, právě tato křečovitost a nedokončenost jsou charakteristické pro celou naši pronásledovanou literaturu. Tak tu knihu přijměte, taková už je.

Nepřestal jsem nad knihou pracovat, protože bych ji byl považoval za dokončenou, ale proto, že už mi na ni nezbýval ani kousek života.

Nejenže prosím o shovívavost, ale chtěl bych zvolat: jakmile přijde čas, jakmile to bude možné, sejděte se, přátelé, kamarádi, co

jste naživu, co to dobře znáte – a napište k této knize ještě komentář: opravte mě, kde je to třeba, někde třeba doplňte (jen aby to nebylo přetížené, není třeba opakovat podobné příklady). Teprve pak bude kniha definitivní, pomáhej vám Bůh.

Divím se, že jsem knihu i v této době dokázal dokončit, několikrát jsem si už myslel, že mě nenechají.

Uzavírám ji v roce dvou výročí (a ta výročí navíc spolu souvisí): uplynulo 50 let od revoluce, která vytvořila Archipelag Gulag, a 100 let od vynálezu ostnatého drátu (1867).

To druhé výročí slavit nebudou… 27. 4. 1956-22. 2. 1967 Rjazaň-Ukryviščе Tenkrát jsem spěchal, protože jsem čekal, že při výbuchu po mém dopisu sjezdu spisovatelů přinejmenším ztratím možnost psát a že nebudu mít přístup ke svým rukopisům – pokud vůbec nezahynu. Ale s dopisem dopadla věc tak, že mě nejen nesebrali, ale že jsem stanul pevně jako skála. A tu jsem pochopil, že jsem povinován a že mohu dokončit a doredigovat tuto knihu.

Nyní ji pár přátel přečetlo. Ukázali mi její velké nedostatky. Neodvážil jsem se provést průzkum v širším okruhu, pokud jednou takovou možnost budu mít, bude už pro mě pozdě.

Za ten rok jsem udělal a dotáhl, co jsem jen mohl. Nechť nejsem obviňován z neúplnosti: doplňkům tady není konce, každý, kdo věc jen trochu sám poznal, nebo o ní přemýšlel, něco doplní – a může to být úplná perla. Ale existují zákony uměřenosti.

Míra je už málem překročena a kdybych sem vsunul ještě pár zrníček – celá stavba by se rozpadla.

A to, že jsem se nešikovně vyjadřoval, že jsem se někde opakoval, že jsem jen tak povrchně pospojoval části – za to prosím za odpuštění. Vždyť ten rok stejně nebyl klidný a v posledních měsících mi zase hořela pod nohama půda i stůl. A dokonce ani při této poslední redakci jsem zase ani jednou neviděl celou knihu pohromadě, neměl jsem ji na jednom stole.

Ještě nenastal čas svěřit papíru úplný seznam těch, bez nichž by tato kniha nebyla na psána, přepracována a uchována. Oni sami to vědí. Skláním se před nimi.

Rožděstvo na Istje, květen 1968

ALEXANDR SOLŽENICYN SOUOSTROVÍ GULAG 3. díl – V., VI., VII. část Z ruského originálu Archipelag Gulag, vydaného nakladatelstvím YMCA-PRESS v Paříži v roce 1975 a dodatečně upraveného autorem, přeložil Kruh překladatelů Praha.

Obálku navrhl Miloslav Havlíček Graficky upravil Antonín Chmel Vydal nakladatel a vydavatel MUDr. Jaroslav Hanzel – OK CENTRUM, Praha 1990

Redakční práce: dr. Jan Cyrany, Jiřina Fuková, Ivana Fialová Manager Vladimír Jedlička Fotosazba Digiset Svoboda, Praha Tisk ofset, Tiskárny Vimperk Druhé, upravené vydání

v OK CENTRU a v ČSFR první. 336 stran.

Cena všech tří svazků brož. 156 Kčs.

Vnitřní pravdivost a Stálá aktuálnost Solženicynova vidění světa zapůsobí v plné hloubce pravdivosti a literárního mistrovství autora i na naše čtenáře.

OK CENTRUM přispívá z finančního výtěžku z prodaného nákladu Souostroví Gulag A. Solženicyna na Ruský sociální fond pomoci pronásledovaným osobám a jejich rodinám, na rekonstrukci hřbitova padlých čs. legionářů ve Vladivostoku v SSSR a na nadační činnost Fondu demokratických iniciativ CSFR.

Cena všech tří svazků brož. 156 Kčs

I S B N 80-900270-0-8